T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

RUS MİSYONER KAYNAKLARINA GÖRE; İDİL-URAL BÖLGESİNDE ORTODOKS MİSYONER FAALİYETLERİ VE TÜRKLER (1552–1917)

(Doktora Tezi)

İlyas TOPSAKAL

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

RUS MİSYONER KAYNAKLARINA GÖRE; İDİL-URAL BÖLGESİNDE ORTODOKS MİSYONER FAALİYETLERİ VE TÜRKLER (1552–1917)

(Doktora Tezi)

İlyas TOPSAKAL

Danışman: Prof. Dr. Mustafa FAYDA

İstanbul, 2007

ÖNSÖZ

Bu tez, 1552 yılında İdil-Ural bölgesinin Türklerin hakimiyetinden çıkıp Rusların egemenliğine girmesiyle başlayan Ortodoks misyon sürecini bir bütün olarak ele almaktadır. Rusların 1552 yılında Kazan'ı istilasıyla başlayan bu süreç Rus misyoner kaynakları ışığı altında özellikle kilise görevlileri takip edilerek 1917 yılına kadar getirilmiştir. Sürecin ilk iki yüzyılı yani VI ve XVII. yüzyıllarda Rus devletinin ve kilisenin bölgede gayrı Rus halka uyguladığı Ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma metodu cebrîlik üzerine kurulmuştur ve bu sürecin neticesinde XVIII yüzyılda kurumsal yapılar oluşsa da başarısızlık açıkça ortaya çıkmış, yeni arayışların başlangıcı olmuştur. XIX. yüzyıl ise yeni misyoner projelerin uygulamaya konulmasıyla başlamış, ancak olumlu sonuçlar görülmeyince eğitim temelli modellerin sivil kuruluşlar vasıtasıyla organize edilmesi düşünülmüş ve bu anlayışla N. İvanoviç İlminskiy modelinin doğmasına kapı aralanmıştır. N. İ. İlminskiy, kurduğu eğitim sistemiyle hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmanın anahtarının ana dil ve din eğitimiyle olacağını devlete ispat etmeye çalışmış ve bu hedefini Kreşen Tatarları üzerinde de olsa gerçekleştirmiştir. Kurduğu yüzlerce okulla dinî eğitimi güçlendirmiş ve her kabileye ayrı dil oluşturmaya yönelik alfabe hazırlayarak gelecekteki özellikle Türk şuur ayrışımının temelini atmıştır. Yaptığı Kiril karakterli alfabeler Çuvaş, Çeremiş, Mari, Tatar, Kazak ve Kırgız Türklerini ortak kullanılan Türkçeden kopardığı gibi zamanla her birine bir millet olma şuuru aşılamıştır. Tez İdil-Ural'daki Rus misyon hareketini incelerken bu sosyal süreci de ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu çalışmada birinci kaynak olarak XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Rus devletinin çıkardığı kanunların basılı külliyatları ve Mojarovskiy'nin 1552'den 1867 yılına kadar misyoner faaliyetleri içeren *İzlojeniya Huda* adlı eseri kullanılmıştır. XIX. yüzyılda ise ana kaynaklarda çeşitlilik artmış, N. İ. İlminskiy ve E. Malov'un günlükleri ve haklarında yazılmış çağdaşı biyografiler devreye girmiştir. Nihayet son bölümde Misyoner kongresinin Müslüman bölümü tutanağı da değerlendirilmiştir. İdil-Ural'da Ortodoks misyonun tarihi süreci yine Rus misyonerlerinin bakışı, onların eserlerine dayandırılarak ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Dipnotlarda kaynaklar gösterilirken Latin harfleri tercih edilmiştir. Tezin Bibliyografya bölümünde ise Rusça kaynaklarımızın orijinal adları Kiril alfabesiyle yer almıştır. Ana kaynaklarımızın yer aldığı, arşiv, kaynak eserler ve dergiler bölümlerinde Kiril harf sırası; araştırma eserleri bölümünde de Latin harf sırası takip edilmiştir. Ayrıca

Kaynakçamızda Rusça eserlerin ve makalelerin Türkçe çevirileri de parantez içinde verilmiştir.

Tezi hazırlarken yardım ve desteğini gördüğüm ve burada isimlerini yazamadığım birçok arkadaşım ve rehberimden peşinen özür diliyor ve teşekkür ediyorum. Çalışmamda emeği bulunanları sıralayacaksam en başta 1997-1999 yılları arasında Kazan ve Batı Kazakistan'da saha çalışmaları yapmamı sağlayan ve 1996 yılından itibaren beni her zaman destekleyip önüme sonsuz fırsatlar koyan, bölgede konuşulan Türk lehçe ve şivelerini ve Rusçayı öğrenmeme şüphesiz vesile olan kıymetli hocam Prof Dr. Turan Yazgan'a müteşekkirim. Yine en az Prof. Yazgan kadar beni İstanbul'a gönderip yetiştirmeyi amaçlayan, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kerim Yavuz'u da minnetle anıyorum. Nihayet bütün bunlara tamamlayıcı noktayı koyan ve bana güvenerek üniversitenin imkânlarını önüme sunan, tezimi yönetip bana ufuklar açan hocam Prof Dr. Mustafa Fayda'ya en içten teşekkürü borç biliyorum. Bu vesileyle sıkıştığım anlarda maddî ve manevi destekleri yanımda olan vefâkar hocam Prof Dr. Cahit Baltacı'ya da ayrıca minnettarım. Yine tezimin izleme jürisinde bütün sıkıntılarımı paylaşan hocam Doç Dr. Mazlum Uyar'a teşekkür ederim.

Tezimin kurgulanışı ve içeriğini hazırlarken en az benim kadar heyecanlanıp yol gösteren, notlarımı bir bir gözden geçirip düzelten, yorumlamamda etkili olan, son düzeltmelerimi yapan ve en önemlisi beni her anımda teşvik eden, hocam Halil Açıkgöz'e ayrıca minnettarım. Son olarak tezimin bölümlerini tek tek elden geçirip okuyan, metodolojik birlikteliği sağlayan değerli dostum ve meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Saime Selenga Gökgöz'e saygılarımı sunarım.

Ve şüphesiz çalışmam esnasında yıllarca beni her anımda destekleyip motive eden ailem, sevgili eşim Ünsal ve kızım İdil'e sonsuz sevgilerimi sunuyorum.

1 Mart 2007 İlyas TOPSAKAL

İstanbul

GİRİŞ

Bu tez çalışması İdil-Ural Bölgesinde misyonerlik faaliyetlerini Rusların Kazan'ı istilâsı tarihi olan miladî 1552 yılından başlayarak, 1917 Rus devrimine kadar kronolojik olarak incelemektedir. Çalışmada metot olarak bizatihî misyonerlerin kendi metotları olan kilise yöneticilerin atanma sırasına göre faaliyetlerinin tanımlanması ve bu sıra içinde kurumsal yapıların doğuşu, gelişimi ile misyona katkıları sırası takip edilmiştir. Tezin İdil-Ural Bölgesiyle sınırlandırılması misyonun Türkler üzerindeki etkisinin kabulünü peşinen beraberinde getirmiş ve bir nevi Türkler üzerine Rus Ortodoks misyonu tanımlamasını geçerli kılmıştır. Ayrıca İdil-Ural Bölgesinde yaşayan Fin-Ugor kavimleri olan Çeremiş, Mari ve Votyaklar akraba kavimler olarak yeri geldikçe bu çerçevede kendine yer bulmuştur. Ancak tezin ağırlık merkezini müslüman Tatar, Çuvaş ve Kreşenler oluşturmuştur. Zira bölgede müslüman Türkleri temsilen Tatarlar ve Başkurtlar bulunurken hıristiyan ve eski Türk dinîne mensup Türkleri temsilen de Kreşenler ve Çuvaşlar bulunmaktadır.

Batıda Rus tarihi ve Rus tarihi içindeki Rus olmayan toplulukları ve özelde Rusya'da yaşayan Türklerin hayatını inceleyen çalışmalar yenidir ve son 30 yıl içinde yoğun olarak çalışılmaya başlamıştır. Bu hiç şüphesiz Sovyet döneminde belgelere ulaşma zorluğundan kaynaklanmış bir durumdur. Maalesef aynı durum Türkiye'de de yaşanmış, Prof. Dr. A. Nimet Kurat ve Nadir Devlet'ten başka araştırmacılar bu alanda çalışma yapamamıştır.[1] Batıda ise bu alanda en kapsamlı çalışma Daniel R. Brower ve Edward J. Lazerini tarafından hazırlanan ve İndiana Üniversitesi'nde 1997 yılında *Russian's Orient*[2] ismiyle basılan eserdir. Rus tarihini 1700 yılından 1917 yılına kadar bütün evreleriyle inceleyen bu çalışma seçkin makaleleri içermektedir. Ancak bizim çalışmamız misyonerlik kaynaklarıyla sınırlı olduğu için bu çalışmalar sadece girişimizde dünyada bu alanda yapılan çalışmalara değinmek üzere kullanılmıştır. Yine Aleksandr Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejains'in *Les Mouvements nationaux*

---

[1] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948; *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917),* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999; *1917 Ekim İhtilali ve Türk Tatar Meclisi*, İstanbul 1998.

[2] Daniel R. Brower-Edward J. Lazerini, *Russian's Orient İmperial Borderlands and Peoples 1700-1917*, İndiana Universitiy Press, 1997; bu eserin 317-331 sayfaları arasında Rus tarihinin Sovyet öncesi ve sonrası yayınlanan araştırmaların bibliyografyasını görmekteyiz. Onlardan bazıları şunlardır: Edward Ammworth (ed.), *Soviet Nationalitiy Problems*, New York 1971; Taras Hunczak (ed.) *Russian İmperialism from İvan the great to the revolution*, New Brunswick, New Jursey, 1974.

chez les Musulmans de Russie: Le Sultangalievisme au Tataristan adlı eseri de (Paris 1960) bu alanda yapılan çalışmaların öncüsü kabul edilmektedir. Bu eser, Nezih Uzel tarafından Türkçeye *Rusya Müslümanlarında Milli Hareketler: Tataristan'da Sultangaliyevcilik* (İstanbul 1981) adıyla çevrilmiştir. Bu iki eser, Rus tarihi çalışanları için genel bilgiler içermesiyle önemlidir. Ancak daha da önemlisi bu referans eserlerin ışığı altında yapılan iki yeni doktora çalışması vardır ki, ABD'nin İdil-Ural bölgesine verdiği önemin göstergesidir. Bu eserlerden ilki bizim de çalışmamıza kurgu yönünden katkıda bulunan hatta başlangıçta misyona bakışın anahtarı olan ve Paul William Werth tarafından 1996 yılında Michigan Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan *Subject for Empire: Orthodox mission and imperial governance in the Volga-Kama region, 1825–1881* adlı çalışmadır. Batı'da İdil boyuna ait misyon hareketinin değerlendirilmesi oşan bu ilk çalışma olan bu eser, Ortodoks misyonun bölgedeki çalışma usullerini, kilise, devlet ve özel misyoner teşkilatların fikri hareketlerin oluşumundaki etkilerini islam ve hıristiyanlık bilgisi ışığında incelemesiyle önemlidir. Yine alanda ilk olan bu çalışma kaynaklarıyla da yeni çalışmalara ışık olmuştur. Misyon hareketinin tarihi kaynaklarını arşiv, Rus kaynaklarının basılmış temel eserleri ve dönemin misyonerlerinin yazdığı eserler olarak göstererek yeni araştırıcılara ön ayak olmuştur.[3] Werth'den sonra yine hemen hemen aynı dönemdeki ihtidâ hareketini ki, bu Rus tarihinde "geri dönüş" olarak geçer Agnes-Kefeli Clay çalışmıştır. *Krashen Apostasy: Popular religion education and the contest over Tatar identıty (1856–1917)* adını taşıyan bu tez çalışması, dilekçeleri takip ederek Kreşen ihtidâsını nedenleri içeriği ve sonuçlarıyla tartışmış ve etken unsurlarını ortaya koymuştur. Yine malzemenin yeri ve kullanım şekli açısından bu çalışma sonrakilere örnek olmuştur.[4] Bu arada misyonun temsilcilerinden İlminskiy'den sonra ikinci önemli kişi olan Yefimiy Aleksandroviç Malov da özel arşiviyle ülkemiz tarihçilerinden Saime Selenga Gökgöz tarafından çalışılmıştır. Saime Gökgöz'ün çalışması monografik bir çalışmadır ve XIX. yüzyıl İdil bölgesi misyon hareketi Malov'un gözlemleri ve bıraktığı malzemeyle değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Gökgöz, Malov'un özel arşivinin ilk 25 defterini elde etmiş ve çalışmasını bu defterlerin içeriğiyle genişletmiştir. Malov'un defterlerinin

---

[3] Paul William Werth, *Subject for Empire: Orthodox mission and imperial governance in the Volga-Kama region, 1825–1881* Basılmamış doktora tezi Universitiy of Michigan 1996.
[4] Agnes Kefeli-Clay, *Krashen Apostasy: Popular religion education and the contest over Tatar identıty, 1856–1917,* Basılmamış Doktora Tezi, Arizona State University, Mayıs, 2001.

toplamı 50'dir ve son 25'i henüz değerlendirilmemiştir, ancak Kazan'da çıkan *İdil* dergisinde Malov'un bu vesikaları 1993 yılında Marsel Ahmetcanov imzasıyla yayınlanmaya başlamıştır.[5] Ayrıca Murad Aliş kendi çabasıyla Malov'un arşivinden seçmeler düzenlemiş ve *Bayraş*[6] adıyla bastırmıştır. Bu çalışma Malov'un *Kazan Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve Elyazmaları Kısmında* Fond No. 7 (*Otdel redkih knig i rukopusey*) ile Tataristan Fenler Akademisi Alimcan İbragimov Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsündeki 56 nolu fondda bulunan evraktan çıkarılan notlarla yapılmıştır. Saime Gökgöz'ün çalışması genel misyon bilgisiyle başlamakta ve birinci bölüm tamamen misyon ve içerdiği anlamı tartışmaktadır. İkinci bölüm doğrudan yaşanan XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllar hatta XIX. yüzyılın ilk yarısı da geçilerek Malov'un biyografisine geçilmekte, devamla Akademik hayatı, misyon bilgisinin kaynakları, ruhbanlığı, islam karşıtı misyon hareketindeki yeri ayrı bölümler olarak incelenerek konu bitirilmektedir.[7] Bu çalışmalara rağmen henüz Malov günlüklerinin 25 tanesi bilimsel çalışma için beklemektedir.

Bizim çalışmamız ise, Ortodoks misyon hareketinin daha doğuş evresinden başlayarak kronolojik olarak kurumsallaşmasına kadarki süreyi içermektedir, yani tarihi süreç bozulmadan XVI, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda misyon hareketinin durumu, seyri ve oluşturduğu kurumsal yapılar incelenmiştir. Türkiye'de olduğu gibi dünyada da Ortodoks misyonun, misyoner kaynaklarına dayalı başlangıcından kurumsallaşmasına kadarki süreci bütünüyle kronolojik olarak inceleyen çalışmalar pek yapılmamıştır. Tezin birinci bölümünde önce coğrafya belirlenmiş ve bu coğrafya üzerinde nüfus değişimi, yine Rus tarihi perspektifiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca istilâdan sonraki tarihi süreçte Türk bölgesine akın akın gelen Rus köylülerinin yıllar içinde demografik yapıyı değiştirdikleri gösterilmiş ve bu süreç tablolar, şekillerle görselleştirilmiştir.

---

[5] *İdil* dergisinin 1993'te 5, 6, 7,8. sayılarında çıkan Malov'un günlükleri 1871 ila 1884 yılları arasında yaşadığı olayları konu eder. Derginin 5/93, (s. 48–52) tarihli sayısında 1871 Temmuz–1875 Aralık arasında tuttuğu notlar yer alırken 6/93, (s. 38–41), 1877 Aralık–1884 Mart, 7-8/93 (s. 61-66) 1884 Haziran-1890 Şubat arasındaki notlardan seçmeleri içermektedir.

[6] Murad Aliş, *Bayraş Kitabı*, Kazan 1999; "3 Şubat 1869 tarihli notla başlayan eserin misyonerlerin faaliyetleri bölümü, 5 Ağustos 1909 tarihine kadar devam etmektedir. Ayrıca eserde Yahudilere karşı misyoner faaliyetleri bölümü de 10 Mayıs 1890 tarihli notla başlayıp, 13 Aralık 1913 tarihli notla bitmektedir. Eserde Malov'un müslümanlar için tuttuğu notlar üçüncü bölümde yer almakta ve 1915,1916, 1917 ve 1918 yıllarında tuttuğu notları içermektedir.

[7] Saime-Selenga Gökgöz, *İdil-Ural'da Misyon Hareketi: Yevfimiy Aleksadroviç Malov, Basılmamış doktora tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2003.

İkinci bölüm, Rusların Ortodoksluğu benimseyip kurumsallaştırmaları ve bir emperyal siyaset olarak istilâ ettikleri topraklarda tahakkümün simgesi olarak kullanmalarının ilk örneklerini içermektedir. Yani Kazan hanlığının başkenti Kazan'ın Rus istilâsına uğramasıyla resmen başlayan hıristiyanlaştırma dolayısıyla Ruslaştırma hareketinin tanımlanmasına, beraberinde oluşan yeni kurumsal olan veya olmayan müesseseler incelenmiştir. Bununla beraber yine kaynakların gösterdiği kişilerin faaliyetleri üzerinden misyon faaliyeti metodu merkez alınmıştır. Bölümün başlangıcı bu nedenle Rusların Ortodosluğa girişine ayrılmış ve bu konu Türkiye'de çalışılmadığı için olabildiğince geniş tutulmuştur. Yine bu bölümde Rus çarlığına ait kanunların toplu kataloğu *Polnoye Sobraniye Zakanov (İmparatorluk Kanunları)* da değerlrndirilmiştir.[8] Ayrıca kilise faaliyetlerini anlatan misyonerlerin yazdıkları da, bu dönem için önemli kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu bilgiler Mojarovskiy'den kalmıştır. Bu eser özellikle XVIII. yüzyıla kadarki misyon hareketindeki faaliyetlerin tarihinde temel eser niteliğindedir.[9] Bu arada Petersburg'daki Kutsal Sinod arşivindeki malzemenin yerini de bu eser vermekte, bizlere ararken kolaylık sağlamaktadır. Kutsal Sinod arşivinin; *383 Pervyi Departament Ministerstva Gosudarstvenih Amuşçetvı, 796 Kantsselyarya Sviyatiyaşago Sinoda* ve *821 Departament Duhovnih del İnostrannih İspevodanniy* adlı dairelerinde Kazan yeparhiyasıyla ilgili misyon faaliyeti kararları tezimizde kullanılmıştır. Yine Tataristan Merkezi Devlet Arşivinin *4 numaralı Kazanskaya Duhovnaya Konsitoriya* fondu 1823–1850 yılları arasındaki ihtidâ hareketlerinin kayıtlarını içermesi bakımından bizim için çok önemlidir ve önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Tezimizin üçüncü bölümü; XVIII. yüzyıl ve misyon ile ilgili kurulan idareyi içermektedir. Bu dönemle beraber, İlminskiy, Malov Maşanov, Nurminskiy gibi meşhur misyonerlerin temel kabul edilebilecek eserleri bizlere rehberlik etmeye başlamakta ve malzeme birden çeşitlenmektedir. Özellikle E. Malov'un, Mojarovski'yle paralel Yeni Kreşen İdaresiyle ilgili yazdığı temel eser, bu dönemin birinci derecede kaynağıdır.[10] Yine Rus tarihine ait basılmış külliyatlar da bu dönem için önemlidir.

---

[8] *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoy İmperii I*, (PSZ), 1649–1830, 50 cilt, St. Petersburg, 1830; *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoy İmperii II*, (PSZ), 1830–1884, 55 cilt, St. Petersburg, 1830–1884.
[9] Apollon Mojarovskiyi, *İzlojenie Hoda Missionerskogo Delo po Prosveşeniyu Hristianstvom Kazanskih İnorodtsev,* s 1552 po 1867, Moskva 1880, 261s.
[10] E. A. Malov; *O novokreşenskih Kantore,* Kazan 1878, ayrı basım

Tezin dördüncü bölümü XIX. yüzyıl Rus tarihi içinde İdil bölgesindeki geri dönüş hareketini incelemektedir. Özellikle XIX. yüzyılda sahada misyon görevini ifa eden misyonerlerin günlükleri bu dönemin en önemli kaynaklarındandır. Bu çerçevede Malov'un tuttuğu günlükler, Timofeyev'in tuttuğu notların aktarılması, İlminskiy'nin eserleri karşımıza çıkmaktadır ve özellikle XIX. yüzyıl ve kurumsallaşan misyon hareketinde ana kaynakları oluşturmaktadır. E. Malov'un notları özel arşivi hariç, *Sbornik Statey*'de "Missyonerstvo sredi Muhammedan i Kreşennih Tatar" adıyla 21 Eylül 1892 yılında Kazan Üniversitesi yayınları arasında çıkmıştır. Bu notların tamamı 460 sayfadır. Birinci bölüm 5–61 sayfaları arasında olup *Müslümanlar arasında dört gün* ismini taşımaktadır ve müslüman köylerine Malov tarafından yapılan araştırma gezisinin notlarını içermektedir. İkinci bölümde, 62-100'üncü sayfalar arasındadır ve müslüman köylerine yapılan 6 günlük ziyaret anlatılır. Üçüncü bölüm ise, bir mollayla sohbet adını taşımaktadır ve 101 ila 114'üncü sayfalar arasındadır. Yine dört ve beşinci bölümler de bu ziyaretin devamıdır. Altıncı bölüm, 1865 yılında Tatar köylerinin durumlarına ayrılmış ve 131 ile 155. sayfalar arasındadır. Malov yedinci bölümden itibaren Kreşen Tatarlarını anlatmaya başlar ve ilk olarak Buinsk bölgesi Kreşen köylerine yaptığı ziyareti anlatır ve 165'inci sayfaya kadar bu bölgenin köyleri anlatılır. Daha sonra 218. sayfaya kadar İdil bölgesindeki Kreşenlerin dinî durumları anlatılır. Malov bu bölümden sonra da Kreşenler arasında misyon amaçlı yaptığı işlerden bahseder, Kreşen kiliselerini, Kreşen Tatarlarının sosyal ve dinî hayatlarını tekrar ele alarak 332. sayfaya kadar bu konulara yer verir. On beşinci bölümden yirmi birinci bölüme kadar da (333–379) yine misyonerliğe hazırlanma ve Kazan Kreşen Tatarları hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra da (379–462) sayfalar arasında bölge bölge İdil boylarındaki Kreşenler hakkında istatistikî bilgiler yer alır. Malov'un istatistikî bilgi sunumu dinî bölge yani yeparhiyalara göredir. Bu doğrultuda; İdil bölgesi Kazan, Simbirsk Vyatskiy, Samara, Ninniygorod, Ufa, Orenburg, Perm, Tambov, Penza, Saratov ve Astrahan olarak belirlenmiştir.[11]

Yine İlminskiy'nin misyoner program için yaptığı bütün çalışmalar sağlığında bizathî kendisi tarafından okul müdürüne yazdırılmıştır, biz araştırıcılar için bu çalışmalar çok önemlidir ve *Kazanskaya Tsentralnaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola* adıyla

[11] E. A., Malov, *Missyonerstvo sredi Muhammedan i Kreşonnih Tatar*, Kazan 1892.

1887 yılında Kazan'da basılmıştır. Bu eser İlminskiy'nin misyoner çalışmaları hakkında ta başlangıçtan ölümüne kadarki bütün faaliyetlerini içermesiyle yine devletin misyon faaliyetini özel kurumlar nakletmesi sürecini ayrıntılarıyla göstermesiyle önemlidir. Ayrıca İlminskiy'nin mektuplarını da kapsar ve çalışanlara farklı kaynakları tarama zahmetinden kurtarır. Peter Znamenskiy tarafından 1892 yılında hazırlanan ve İlminskiy sistemine ait dokümanlar ve Guriy Kardeşlik Cemiyetinin 25. yılının anısına kuruluşundan 1892 yılına bütün faaliyetlerin dökümünü veren *Na pamiat o Nikolaye İvanoviçe İlminskom* adlı çalışma da bir diğer önemli kaynaktır. Tezimizde bu rapor niteliği taşıyan eser, İlminskiy bölümünün en önemli kaynaklarından birini teşkil etmiştir.[12] Yine Çiçerina, Afanasyev, Petrov ve Vitevsikiy'nin İlminskiy'nin ölümünün 25. yılı anısına İlminskiy sistemi ile ilgili yazdıkları makaleler bu dönemi çalışanlar için çok önemlidir.

Tezin beşinci bölümü, İlminskiy ve sistemine aittir. İlminskiy, gayrı Rusların hıristiyanlaştırılması ve dolayısıyla Ruslaştırılmasında yeni metotu getiren misyoner olarak en önemli isimdir. Rus Ortodoks misyonunun devlet tarafından kiliseden alınıp özel kuruluşlara devredilmesini sağlamış ve getirdiği misyoner eğitim modeliyle de etnik milliyetçiğini tesis ederek bölgenin Ruslar tarafından yönetilmesinde büyük bir katkı sağlamıştır. Bu bölümde de kaynaklarımız günlükler ve İlminskiy'nin bıraktığı eserler olmuştur. Ayrıca yetiştirdiği öğrencilerinin makaleleri yine birinci derecede kaynaklarımız arasındadır. Beşinci bölümün devamı niteliğinde olan İlminskiy sonrası misyoner eğitimi başlığıyla Rus devletinin bölgede açtığı misyon karakterli okullar incelenmiştir. Yine kaynaklarımız bu bölüm içinde farklılık arz etmez, ancak daha sonra bölgedeki eğitimi inceleyen A. F. Efirov'un *Neruskiye Şkola Povoljya, Priuralya i Sibiri* adlı eseri metodoloji açısından önemlidir. Yine o dönemin tutulan şehir ve okul istatistikleri de yeri geldikçe kullanılmıştır.[13]

Tezin son bölümü, 1910 yılında yapılan misyoner kongresinin müslüman bölümüne ait tutanaklarına ayrılmıştır. Bölümün M. A. Maşanov'a hazırlattığı raporun tamamı incelenmiş ve müslümanların misyon hareketine karşı nasıl tavır aldıkları yine misyonerlerin düşüncelerine göre aktarılmaya çalışılmıştır. Misyoner kongre

[12] P. Znamenskiy, *Na pamiat o Nikolae İvanoviçe İlminskom: K letiyu Brastva sv. Guriya*, Kazan 1892

tutanaklarının bir diğer önemli özelliği de, katılımcıların listesini vermesidir. Yine katılımcıların aldığı sözler de, kayda geçtiği için bireysel düşüncenin misyon içindeki yeri de tespit edilebilmektedir.[14]

Coğrafî, dinî ve idarî adlandırmalar

Tez, şüphesiz dönemin mülkî ve resmî organizasyonuna göre kurgulanmak durumundaydı bu nedenle, bölgedeki misyoner faaliyetler, mülkî erki temsil eden guberniya "vilayet", uyezd ve okrug için "kaza" (district) volost için ise merkezi köy terimleri kullanılmıştır.

Rus devletinin mülkî organizasyon şemasının yanında kaynakların kilise ve çevresinde yazılması bir diğer organizasyon şemasının da kullanılmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede yeparhiya "piskoposluk", piskoposluğun bir alt birimi olan prihod, "ruhani daire", ve ruhani daireye bağlı selo kelimesi çin de "merkezî köy", drevniya kelimesi için de "köy" terimi uygun bulunmuştur. Tezde uygulana bu sistem dönemin dinî ve mülkî idaresinde uygulanan sistemdir ve herhangi bir tasarruf kullanılmamıştır. İlk dönemler için en temel birinci kaynak olan Mojarovski'nin misyonerlik faaliyetlerini bölgeye atanan rahip, piskoposların atanış tarihine göre kayda aldığı, *İzlojeniye Hoda Misyonerskago Dila po Prosşenyu Hristiyanstvom Kazanskih İnorodtsev*, s *1552 po 1867*,(Moskva 1880, 261s.) adlı eser, bu belirlemede başvuru kaynağı olmuştur.

Bu çerçevede Kazan başta olmak üzere Simbirsk, Vyatka, Samara, Ninniygorod, Ufa, Orenburg, Perm Tambov, Penza yeparhiya veya guberniyaları İdil-Ural Bölgesinin alt birimlerini oluşturmaktadır. Bu tanımlama Malov ve diğer misyonerler için de geçerlidir. Burada yeri gelmişken ifade etmekte fayda vardır: Bizim araştırdığımız dönemde İdil-Ural Bölgesi tarihî ve coğrafî adlandırması kaynaklarda yer almaz, bunun yerine İdil kıyıları veya havzası tabiri yer alır, ancak kapsadıkları alan Ural ardı hariç hemen hemen aynıdır. Nitekim çağdaş Rus ve Türk tarihçiler bizim

---

[13] A. J. Efirov, *Nerusskie Şkolı, Povoljya, Priuralya i Sibirii*, Moskva 1948.
[14] *Missionerskiy svezd v gorede Kazani 13–26 iyuna v gordı Kazani 1910 goda,"* Protokolı otdıla po Musulmanstvu Missionerskogo syezda", Kazan 1910.

kullandığımız tabiri kullanmışlardır. Ayrıca bu tabirin içerdiği coğrafî ve tarihî nüfus alanını, ilk defa bu çalışma ortaya koymaktadır.

Müslüman Tatar, Kreşen Tatar ve Rus olmayan toplulukların adlandırılması

Eski misyon kaynakları gayrı Rusları *inorodets* terimiyle ifade eder ve bu tabirin içine müslüman Tatar, Çuvaş, Votyak, Mordva, Çeremiş, Kreşenleri koyar. Biz bu kelimeyi gayrı Rus terimiyle karşılamayı uygun bulduk zira buna benzer adlandırmalar bizim bilimsel literatürümüzde epeyce vardır. Yine bizim dönemimiz yani Çarlık Rusyasında kullanılan *inorodets* terimi Sovyet döneminde *neruskiy* kelimesine dönüşmüş ve Rus olmayan topluluklar bu kelimeyle ifade edilmiştir. Kelimelerin değişimi bir noktada dünyanın mülkî idare sistemi değişimini de göstermektedir. Çarlık Rusyasında mülkî idarede kullanılan kelimelerden de görüldüğü üzere *inorodets* (gayrı Rus) veya *inoverets,* (gayrı hıristiyan) bir tanımlama yaparken, değişen dünya ve Rusya'da 20. yüzyılla birlikte yani Sovyet döneminde ırki mana ifade eden *neruskiy* (Rus olmayan) tabirine dönüşmüştür. Günlükler ise (Malov, Maşonov, Timofeyev ve İlminskiy) müslümanları *muhammedî,* hıristiyanlığı kabul eden Tatarı, vaftizli anlamında *Kreşen* olarak nitelerler. Bu misyonerler için önemli gösterge vaftizdir ve mutlaka tanımlamada bu tabir kullanılır ve bu kelime günlüklerin ana konusunu oluşturur. Yine müslümanları ifade etmek üzere çok eski yazılarda "basurman" terimi de kullanılmıştır ki, anlamı hiç te hoş değildir. Yine ana kaynaklarda eski dinî üzerine yaşayan Türk ve Fin-Ugorlar için *yazıçnik* terimi kullanılmıştır. Animist veya pagan diye ifade edebileceğimiz bu terimin karşılığı olarak putperest kelimesi de bilim literatüründe kullanılmaktadır. Yine Mari=Çeremiş, Udmurd=Votyak ve Mordvin=Mordva terimleri aslına uygun olarak kullanılarak tarihî süreçte anlamı saklanmıştır.

Hıristiyanlık ve Misyon Olgusu

Tarihi Süreçte Hıristiyanlık

Çalışmamızın kurgusu Ortodoks misyon ve sürecinin tarihsel gelişimi temelli olması nedeniyle genel hıristiyanlık ve mezhepleri, yayılış süreci ve genel misyon olgusu en azından ana hatlarıyla girişte yer almak durumundadır. Bu bizlere, inananlar açısından en kalabalık nüfusa sahip hıristiyanlığın doğuşu, yayılışı ve gelişimi açısından

bir fikir verecektir. Yine bu bilgiler tezin kurgulandığı dönemin öncesinde tarihsel sürecin gelişimini de yansıtmasıyla önemli olacaktır. Hıristiyanlığın yayıldığı ve geliştiği coğrafya, diğer büyük dinlerin de doğup geliştiği coğrafyayla paraleldir.[15]

Hıristiyanlığın yayılması ve din olarak geniş kitleler tarafından kabul edilmesi miladi 380 yılında İmparator Theodosius'un bu dinî resmî olarak kabulüyle olmuş ve bu dönemden sonra politik gücü de arkasına alarak yayılması hızlanmıştır. Roma İmparatorluğunun V. yüzyılda çöküşüyle papalık müessesesi kurulmuş ve güçlenerek misyon faaliyetinin resmî merkezi haline gelmiştir. Tarihî süreç içinde siyasal oluşumları takip eden dinî müesseseler de farklı bünyelerde gelişim göstermiştir. Bizans imparatorluğunun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla misyonu temsil eden kilise de ikiye ayrılmış; Doğu'daki misyonu Doğu kilisesi temsil ederken, Batı'yı da Batı Roma temsil etmiş ve İskandinavya'dan Batı İrlanda'ya geniş bir coğrafyada faaliyetlerini sürdürmüştür. Doğu kilisesi ise Balkan/Slav kavimlerini başta Ruslar olmak üzere birçok halkı hıristiyanlaştırmıştır. Diğer taraftan bu misyon hareketi Anadolu üzerinden Kafkaslara uzanarak Gürcüler, Ermeniler ve daha küçük kavimleri etkileyip hıristiyan yapmıştır. Yine Asya ve Çin'e kadar uzanan coğrafyada misyon özel bölgeler yaratarak etkili olmuştur. XI. yüzyılın başında hıristiyanlık kilise örgütlenmesine sahne olarak Katolik ve Ortodoks ayırımını yaşamış ve bu iki ayırım mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki mezhebin kökleri tabiatıyla, daha IV. yüzyıla kadar inmekte ve hıristiyanlık içi bir dizi inanç ve ibadet şeklinin süreç içinde farklılıklar göstermesinden kaynaklanmaktadır.[16]

Hıristiyanlığın Roma imparatorluğu içinde kabulü beraberinde serbest tartışmaları da getirmiş ve bu tartışmalar "teslis" üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrılıkların

---

[15] Hıristiyanlık Filistin coğrafyasında doğmuş bir dindir ve bu dinîn bu gün yaklaşık 1,5 milyar inananı vardır. Vahiy ve kutsal kitaba dayanan bu dinîn tek tanrılı olarak başladığı sonradan teslis inancına yöneldiği söylenebilir. İlk dönemlerde hıristiyan, hıristiyanlık gibi terimler kullanılmamıştır. Bu terimler İsa'dan 20–30 yıl sonra kullanılmaya başlamıştır. Eldeki ilk İncillerin sonradan Yunanca kaleme alındığı bilinmektedir. Hıristiyan kelimesi Yunanca hiristos kelimesinden Türkçeye geçmiştir ve "mesihe bağlı" anlamına gelir. Bu kelimenin İbranice karşılığı maşiyah olup 'yağlanmış' anlamına gelmektedir. Mesih kelimesi Aramiceden Arapçaya geçen ve ölçmek ve meshetmek anlamına gelen bir sözcüktür ve Yahudilerin beklediği kurtarıcıyı niteleyen hususi bir isimdir. Aramice İncilin orijinal dili olduğu kabul edilmektedir. Ancak Yahudiler İsa'nın Mesih olduğuna inanmamışlar ve onu peygamber olarak tanımamışlardır. Günay Tümer-Abdurahman Küçük, *Dinler Tarihi,* Ocak Yayınları, 3. baskı, 1997, s. 261-63; Ayrıca A. J. Wensinck "Mesih", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. baskı 1979, s. 124.

[16] Bazı çalışmalarda hıristiyanlık kelimesi orijinalliğine sadık kalma endişesiyle "hristiyan" olarak geçmektedir. Ben bu kullanımı tercih etmedim yerine Türkçe imlayla "hıristiyan" terimini kullanmayı yeğledim.

artması üzerine konsiller toplanmaya başlamış ve bu dönem konsiller dönemi olarak tarihte yerini almıştır. Teslis inancı; Baba Tanrı, Oğul İsa, Kutsal Ruh olmak üzere üç ana imanı temsil etmekte ve hıristiyanlığın temelini oluşturmaktadır. Miladî 325 yılında toplanan İznik konsilinde İsa'nın yalnızca insani suretini yani mahlûk özelliğini savunan Arius taraftarları yok kabul edilerek, İsa'nın Tanrı sureti ve Baba'nın oğlu olduğu görüşü kabul edilmiştir. Yine Arius karşıtları miladi 381 yılında toplanan İstanbul konsilinde Kutsal Ruhun da Baba ve Oğul ile aynı cevherden geldiğini kabul ederek Teslise eklemişlerdir. Çok geçmeden miladî 431 yılında Efes'de toplanan konsilde Bakire Meryem'in Tanrı Oğul İsa'nın anası, Mesih'in iki tabiatlı bir insan olduğu kararı alınmıştır. Ancak tanrı ve insan tabiatlarını İsa'nın üzerinde topladığı fikri çerçevesinde anlaşma sağlanamamış, böylece bu konsil dogmatik esasta kopmaların ilkinin yaşandığı yer olmuştur. Miladî 428 yılında İstanbul patriği Nestorius, İsa'da insani ve ilahi iki tabiatın birleşmediğini savunduğu için Efes konsilinde aforoz edilmiştir. Bu aforoz ilahiyat tartışmalarını daha da artırmış, nihayet İstanbul patrikliğinin Antakya ve İskenderiye patrikliklerinden ayrılmasına sebep olmuştur. İsa'nın tabiatı üzerinde yapılan teolojik tartışmalar kilise içinde parçalanmaya yol açmış[17] ve o günden bu güne Monofizit kiliseler –Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Mısır Kıptî Kilisesi, Etiyopya (Habeş) Kilisesi- bağımsız hareket etmeyi sürdürmüştür.[18]

Efes konsilinde aforoz edilen Nestorius taraftarları ve inanırları Bizans'ın takibine uğrayınca Mezopotamya, Suriye ve İran-Sasani topraklarına yayılmış ve buralarda rahatça organize olmuşlar, özellikle İç Asya sakinleri olan Türkler arasında kuvvetli misyon hareketini başlatmışlardır. [19]

---

[17] İsa'nın tabiatının tartışılması her ne kadar Kadıköy konsiliyle ayırımı getirmişse de temelleri daha önceden Havari Pavlus'un iddiasına dayanmaktadır. Pavlus İsa'nın tanrı özelliğin vurgularken, İskenderiyeli Arius (280–336) Tanrı'nın oğlu İsa'nın ezeli olmadığını, Baba tarafından yaratılarak tanrılığının sonradan Baba tarafından bahşedildiğini ileri sürmüş ve hıristiyanlığın ilk heretiği olmuştur. İznik konsilinde Arius'un görüşlerine itibar edilmemiş ve karşıtı olan Athanasius'un ileri sürdüğü Kutsal Ruhun tanrılığı kabul edilmiştir. İstanbul Patriği Nestorius'un da Efes konsilinde aforoz edilmesiyle İsa'nın doğuştan iki tabiatlı yaratıldığı görüşü tamamen kabul edilmiştir. Kadıköy konsili bir bakıma İsa'nın yaratılışıyla ilgili nihai kararın alındığı bir konsil olmuş ve İsa'nın insani özelliğini kabul edenler monofizit olarak ciddi baskılara tabi tutulmuştur.

[18] Geniş bilgi için bakınız: Şinasi Gündüz, *DİA*, "Misyonerlik", C. 30, s. 193–199, İstanbul 2005.

[19] İç Asya terimini günümüzdeki Türkistan teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. Batı literatüründe merkezi veya orta asya teriminin ifade ettiği anlamı da vermektedir. Tümer-Küçük, s. 292; Türkler arasında hıristiyanlık özellikle Nasturilik ile ilgili Bakınız; Yonca Anzerlioğlu, 'İç Asya'da Nasturilik", *Kök Araştırmaları*, Cilt I, Sayı 1 (Bahar 1999); Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, s. 113–132.

Miladi 451 yılında toplanan Kadıköy konsili monofizit olarak kabul edilen anlayışın Doğu Bizans Kilisesinden kopuşunun ilk adımı olmuş ve bu adımı 869 tarihli İstanbul konsili pekiştirmiştir. Bu konsil her ne kadar kutsal ruh problemini tartışsa da Roma kilisesinin otoritesi meselesi öne çıkmıştır. Nihayet yaklaşık 200 yıl sonra Miladi 1054 yılında Roma papası, İstanbul patriğini aforoz etmiştir. Böylece hıristiyanlık batı yani Roma'da Katoliklik, doğu yani İstanbul'da Ortodoksluk olarak ikiye ayrılmış; batıyı papa, doğuyu patrik idare etmeye başlamıştır.[20] Doğu kilisesi batı kilisesinden tamamen bağımsız olarak milli kiliselerin teşekkülüyle gelişimini tamamlamıştır. Batı kilisesi ise süreç içinde fikir tartışmalarını yaşamış, nihayet, Martin Luther'in reform hareketiyle protestanizm gibi geleceği önemli şekilde etkileyecek hem siyasal hem de dinî bir düşünceyi içinden çıkarmıştır. Katolizmin katı yapısına başkaldıran ve tanrı ile kişi arasında kilisenin otoritesini kırmayı amaçlayan Martin Luther, İncili Almancaya çevirerek ilk adımı atmış ve matbaayla beraber yayılan İncil bireyin tanrıya ulaşmasında önemli bir etken olmuştur. Tercüme gücüyle bir anlamda kilisenin ara fonksiyonunu yerle bir etmiştir. Yavaş yavaş kilisenin tartışılması merkez papanın siyasal alandan çekilmesini beraberinde getirmiş, en nihayet merkezden bağımsız milli kiliselerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Belki reformun en çarpıcı yönü dinîn dünyevi politik alandan vicdani alana çekilmesi çalışmaları olmuştur ve bu amaç Luther'in tam da istediğidir. Papalığın otorite olarak reddedilmesi, hıristiyanlığın bireyler tarafından yorumlanıp uygulanmasını temin ederek mili kiliselerin yapılanmasını temin etmiştir. Yeni gelişen Protestan hıristiyanlığında her ne kadar yorumlar farklılaşsa da ibadet ritüelleri aynen muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Mesela; ekmek-şarap ayini Protestanlıkta İsa'nın vücuduyla ilişkilendirilmez, ancak ibadet olarak icra edilir. Bunun yanında rahiplerin günah çıkarma işi de Katoliklerde olduğu gibi zorunlu değildir. Yine kiliselerdeki görevlerde kadın erkek ayırımı bir nebze ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Protestanlığın İngiltere'de aldığı biçim Anglikanizm olarak adlandırılmaktadır ve oluşumunu XVI. yüzyılda tamamlamıştır. Presbiteryan ve Baptist kilisesi ise Anglo-Sakson kuşak içinde (İngiltere, İskoçya, İrlanda ve ABD) güç kazanmış ve bunlara da Batı kiliseleri ismi verilmiştir.[21]

---

[20] Tümer-Küçük, s. 293-304.
[21] Tümer-Küçük, s. 311–316

Tezimizin ana kurgusu olan Ortodoks misyona geçmeden önce genel misyon anlayışını ve özellikle dünyada yaygın olan Protestan misyonunu içerdiği anlam ve sahasına tespitte fayda vardır. Nitekim bu genel bakış içinde konumuz olan Ortodoks misyonun yeri, anlamı ve etkisi daha da netleşecektir. Protestan mezhep ve misyonların tanımları ve bugünkü durumları hakkında bilgiler doğrudan kendi adlarına kurulmuş haber portallarından sağlanmıştır. Arama motorlarından "protestantism", "lutheran", "prespyterian", ve "baptist" sözcükleri ilgili sayfalarından indirilmiş ve verilen bilgiler değerlendirilmiştir.[22]

Protestanlık XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa coğrafyasında kiliselerini ve cemaatlerini oluşturarak yayılmaya başlamıştır. Reform süreci bünyesinde değişik dinî gruplarında gelişmesini sağlamış ve XIX. yüzyıla kadar Luteranlar, İngiliz kilisesi ve Yenileştirilen kiliseler gibi değişik oluşumların doğmasına zemin hazırlamıştır.[23] Anglikan kilisesi için başlangıç yılı 1534 kabul edilmektedir zira egemenlik fermanı (act of supremacy) bu yılda ilan edilmiştir. Kral Henri (1534–1547) döneminde başlayan egemenlik Kral VI. Edvard (1547–1553) döneminde yerleşmiştir. Ancak XVI ve XIX. yüzyıllarda yine bir takım ayrışmalar vuku bulmuş ve neticede Metodistler, Baptistler, Kuvaker ve Pentekostal gibi kiliseler ortaya çıkmıştır.[24]

---

[22] Protestanlık için verilen bilgiler ansiklopedilerden alınmakla kalınmamış, bugünkü bilgilerde işlenmiştir. Ayrıca arama motorlarında her ülkeye ait Protestan kiliselerle ilgili bilgilere de sahip olabilmekteyiz. Örneğin; İngiltere'deki İngiliz kiliseleri için *christianweb.org.uk* sitesi hizmet vermekte buradan bütün misyoner örgütlere linkler verilmektedir. Yine *isyours.com* adlı siteden İsviçre'de bulunan Protestan kiliseler ve faaliyetler hakkında bilgiler bulabilmekteyiz. Ayrıca *protestant.christianityinview.com* sitesi de genel bilgilendirme için kullanılabilecek iyi bir bilgi kaynağıdır.Ülke ismini yazıp protestan sözcüğünü eklersek istediğimiz bilgiye ulaşmak artık internetin sağladığı bir hizmet olarak görülmektedir. Yine lutheran bizzat kendi adıyla birçok siteye sahiptir ve yeterince bilgi vermektedir. *thelutheran.org, lutherans.net, lutheranworld.org* bu sitelerden sadece birkaç tanesidir. Yine presbyterian ve baptist kelimeleri üzerine de yüzlerce bilgi sitesi vardır. www.pcusa.org, www.presby.edu, *www.**presbyterian**.org.au*, *www.opc.org* bu sitelere örnek olarak gösterilebilir.

[23] "Reformed church" diye tabir edilen oluşuma Türkiye'deki dinler tarihçileri Küçük, başta olmak üzere s. (318) reforme edilmiş kilise olarak tercüme edilmiştir. Tümer ve Küçük ortak eserlerinde bu başlık altında; Presbiteryen; Baptist, Uniteryan, Kuveykır, ve daha aşırı sayılabilecek Mormonlar, Adventistler, Pentakostalistleri de dahil etmişlerdir. Gökgöz ise doktora tezinde "yenileştirilen kilise" terimini kullanmıştır. Tümer-Küçük, s. 323-326; Gökgöz, s. 30; J. Wilhelm tarafından yazılan ve Douglas J. Potter tarafından redaksiyon edilen *Dedicated to the Sacred Heart of Jesus Christ isimli çalışma The Catholic Encyclopedia*, Volume XII, 1911, New York, künyesiyle www.newadvent.org/cathen/12495a.htm adresiyle internette yayımlanmıştır. Wilhelm bu makalesinde Protestanlığı üç temel ilkesiyle tartışmaya açmıştır. Bizim konumuz itibariyle önemli bir noktayı da son bölümde dile getirmiştir. Yazara göre misyon açısından hıristiyan yorumlar arasında farkın olmayacağı görüşüne yer verilmiştir.

[24] N. A. Weber, "Methodism", *The Cotholic Encyclopedia*, vol. X, (e metin); Metodist hareket Anglikan kilisesi içinde kurucu ve teşkilatlandırıcı sıfatıyla bilinen John Wesley'in kardeşi Charles Wesley tarafından başlatılan reformist bir harekettir ve ismini Charles Wesley'in Oxford College'de kurduğu ve kutsal metinleri incelemek üzere bir araya gelen öğrenci kulübü "the holy club" ya da "methodist" sözünden almaktadır (1729).

Yenileştirilmiş (reformed) kiliseler ise yine Luther ile çağdaş zamanda Katolikliği eleştiren ve papalık kurumuna karşı olan din adamları ve düşünürlerinin organize olmasıyla meydana gelmiştir. Bu din adamlarının en önemlisi Jean Calvin'dir. Çok geniş bir alanda yaygınlık gösteren bu mezhebin doğuşunda en önemli etken kilise idaresi meselesi olmuştur. Bu mezhepte kiliseler oldukça sadedir, yine ritüel olarak ta sadece vaftizi ve evharistiyayı kabul ederler. Ayrıca diğer mezhepler gibi sakrementlere derin anlamlar yüklemezler. Yenileştirilen kiliseler bölgelere göre farklı isimlerle örgütlenmişlerdir. İskoçya'da Presbiteryan olarak örgütlenen bu yapı piskoposluk müessesi yerine heyet tarafından yönetilmektedir. Bugün bu tür kiliseler Almanya, İskoçya, Hollanda Danimarka ve İrlanda'da yaygın olarak bulunmaktadır. Yine ABD'de bu cümleden kiliselere Kongregasyonalist adıyla rastlanmaktadır.[25]

Misyon ve Misyonerliğe Genel Bakış

Misyon, Misyoner ve Misyonerlik

Misyon kelimesi Latince "missio"dan gelmiştir ve sözlükte "görev ve yetki" olarak tarif edilmiştir. Misyoner ise "görevli olan kişi" anlamına gelmektedir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Baba tarafından Oğul'un, Baba ve Oğul tarafından Rûhulkudüs'ün gönderilişine yönelik tanrısal iradeyi belirttiğinden teslîs öğretisiyle ilgili olarak taşıdığı teolojik anlamın yanı sıra kilise tarafından resmen vaaz için görevlendirilmeyi ifade eden misyon terimi, XVI. yüzyıldan itibaren Cizvitlerce daha özel bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır.[26] XVI. yüzyılda Ignatius Loyola tarafından, hıristiyan milletlerin kolonilere kilise görevlileri göndermesini ifade eden misyon ve misyonerlik (missionary) sömürge bölgelerinin hıristiyanlaştırılması bağlamında kullanılmıştır. Katolik kilisesinin hıristiyanlığın yerliler arasında yayılmasını sağlamak amacıyla görevlendirdiği kilise temsilcilerine misyoner, bunların gittikleri ülkelere ise

---

[25] Tümer-Küçük, s. 318-19. Amerikan Protestanlığının temelleri Avrupa Protestanlığına dayandırılabilir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'dan Amerika'ya göç eden Baptist, Kuvaker ve Metodistler Amerika'da rahat bir yaşam alanı bularak gelişmiştir. Yine Avrupa'da tehlikeli görülen birçok küçük protestanvari tarikatlar bu ülkede teşkilatlanmıştır. XIX. yüzyılda da Amerika'da bu gelişimin arttığı gözlenebilir. 1861 yılında Üniversalistler adını alan Uniteryanlar (1819), Mormonlar (1830), Yedinci gün adventistleri (1863), Yehova şahitleri (1879), hıristiyan bilimi (1879) ve Nazarenler buna örnek gösterilebilir. Geniş bilgi için bakınız; "Christian research ındex; bu adresten başta ABD olmak üzere hıristiyan mezheplerine ait misyoner organizasyonlara ulaşabilir ve ayrıntılı bilgi edinebilirsiniz.

[26] E. Hillman, *The Church as mission*, Landon 1966 s. 36

misyon ülkeleri denilmiştir.[27] Hıristiyan misyonerliğinin teolojik dayanakları ve değerlendirilmesi bağlamındaki çalışmaları ele alan bilimsel disiplin “misyon teolojisi”, genelde misyonerlikle ilgili bütün faaliyetleri inceleyen bilim dalı da “misyoloji” (missiology) olarak adlandırılmaktadır. Günümüz hıristiyan misyonerleri, emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimindedir. Bunlar arasında en sık rastlananlardan biri evangelizm ve evengelizasyondur, zaman zaman şahitlik (witnessing) ve beyan (proclamation) gibi kelimeler de kullanılmaktadır.

İslam geleneğinde dinîn insanlara duyurulması ve tanıtılmasına “tebliğ” ve “davet”, bu faaliyeti üstlenen kişiye “tebliğci” denilmektedir. Ancak hıristiyanlıktaki misyon ve misyonerlikle islamdaki tebliğ ve davet anlayışı arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. İslamî tebliğ ve davette yalnızca doğruların ilân edilip insanlara duyurulması hedeflenirken[28] misyonerlikte amaç insanların vaftiz edilip hıristiyanlaştırılmasıdır.[29] Dolayısıyla misyonerlik, sadece hıristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değil, Pavlus'un da vurguladığı gibi “ne yapıp edip insanların hıristiyanlığa kazandırılması” faaliyetidir.[30]

Misyonerlik özelde hıristiyan yayılmacılığını ifade etmektedir; ancak farklı metot ve yöntemler kullanmakla birlikte dinîn yayılmasını hedefleyen birçok inanç sistemi vardır. Kurtuluşun yalnızca kendisiyle sınırlı olduğunu iddia eden evrensel eğilimli bütün dinler (Budizm, Hinduizm, Sihizm gibi) misyonerlik eğilimi içerisindedir. Diğer taraftan Yahudilik gibi bir yanıyla millî karakter taşıyan dinlerde de zaman zaman misyonerliğe yer verildiği görülmektedir.[31]

---

[27] Şinasi Gündüz, *DİA*, “Misyonerlik”, C. 30, s. 193–199, İstanbul 2005.
[28] *Kur’anı Kerim*, el-Mâide 5/67: en-Nahl 16/125
[29] *Matta*, 28/19-20
[30] Gündüz, “Misyonerlik”, *DİA*, 30, s. 193
[31] “Eski Ahid'deki bazı ifadelerden İsrailoğulları dışındaki halklara yönelik misyon faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim I. Krallar'da (19/15) Peygamber İlyas'ın Tanrı tarafından Şam Kralı Hazael'i takdis etmek üzere görevlendirildiğinden ve İşa’ya kitabında (56/3) Rabb'e bağlı olan yabancılardan söz edilmektedir. Yahudilikte Hz. İsa döneminde ve sonrasında da dinîn diğer halklar arasında yayılması örnekleri görülmektedir. Meselâ *Resullerin İşleri kitabı* (2/5-11) her milletten Yahudilerden bahsetmekte, mühtedi olan Romalılardan, Giritlilerden ve Araplardan söz etmektedir. Ortaçağ'ın başlangıcında Yahudiliğin Karaim mezhebi, dinsel öğretilerin evrensel planda yayılması gerektiği düşüncesiyle Yahudiliği çeşitli uluslar arasında yaymış ve bu faaliyetler sonucu Karâî Türkleri Yahudiliği kabul etmiştir. Günümüzde başta reformist Yahudilik olmak üzere çeşitli cemaatlerin misyon kavramına sıcak baktığı bilinmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinde özellikle bazı tarikatlarla manastırların ve dinîn yayılması amacıyla kurulmuş cemiyetlerin önemli rolü vardır. Ortaçağ'da önceleri Fransiskenler ve Dominikenler, 16. yüzyıldan itibaren Cizvitler gibi tarikatlar hıristiyan misyonerliğinde önemli rol oynamışlar, misyon bölgelerinde bu tarikatlara bağlı manastırlar misyonerlik faaliyetlerinde birer üs görevi üstlenmişlerdir. Benzer şekilde Budist Sangha teşkilâtı da manastırları ve keşişleri vasıtasıyla Budizm'in yayılmasında aktif rol oynamıştır. Bu arada islamın tebliği ve neşrinde de islam tarikatlarının ve bunlarla ilişkili tekke ve zaviyelerin önemli rolü olduğu hatırlanmalıdır.” Geniş bilgi için bakınız; *DİA*, “Miyonerlik”, 30, 193-94

Kutsal Kitapta Hıristiyan Misyon Olgusu

Misyon olgusunun, dinsel referansını Yeni Ahid'de İsa'nın talebelerine yönelik çeşitli sözleri oluşturmaktadır. İsa'nın talebelerini gönderirken onlara "gidin" ve "deyin ki" ifadeleriyle başlayan sözleri hıristiyan misyonerliğinin temel referansı olarak kabul edilir. Yeni Ahid'de misyonerliğe referans olarak kullanılan en temel ifade Matta İncilinde yer alan şu sözdür: *"Şimdi gidip bütün milletleri/halkları talebelerim edinîn: Onları Baba, Oğul ve Rûhulkudüs adıyla vaftiz edin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle birlikteyim" , "Bu İncil, milletlerin hepsine şahadet olmak üzere bütün dünyada vazedilecektir ve son o zaman gelecektir."*[32] denilmektedir. Misyonerliğin dinî referansı bağlamında bir diğer önemli ifade de *Markos* İncilinde bulunmaktadır: *"...Bütün dünyaya gidin, İncil'i bütün yaratılmışlara vazedin."*[33]

Yeni Ahid metinlerinde mesajın iletilmesi hususunda İsa'ya ait söz ve deyişler incelendiğinde konuyla ilgili iki farklı tutumun bulunduğu ya da çarmıh hadisesi öncesi İsa'nın konuyla ilgili yaklaşımıyla hıristiyan inancına göre çarmıha gerilip öldükten, ardından dirildikten sonra talebelerine bir konuşma yapan İsa Mesîh'in tutumunda bir gelişim ve farklılaşmanın yaşandığı dikkati çeker. Yeni Ahid metinlerine göre tıpkı Yahya gibi[34] kendisinin bir mesajla gönderildiğini düşünen İsa[35] kendi yaşantısı esnasında mesajın tebliğini İsrâiloğulları ile sınırlamıştır. O, "*İsrail evinin kaybolmuş koyunları*"ndan başkasına gönderilmemiştir.[36] Bu doğrultuda İsâ öğrencilerini ve kendisini izleyen diğerlerini on ikileri[37] ve yetmişleri[38] mesajı tebliğ etmek üzere yollayarak onları uyarmıştır.[39]

---

[32] *Matta*, 24/14

[33] *Markos*, 16/15 ve 13/10; "Kitâb-ı Mukaddes'in diğer çeşitli kitaplarında da (meselâ bk. Resullerin İşleri, 1/8; Vahiy. 7/9; Çıkış, 19/5-6; 1. Krallar. 8/43; İşa'ya, 45/44 gibi) misyonerlik için referanslar çıkarırlar. Misyonerlere göre *Matta* ve *Markos* İncillerinde yer alan ve İsa'nın göğe yükselmesi öncesi talebelerine yaptığı konuşmada geçen ifadelerde hıristiyanlara yönelik yedi temel emir bulunmaktadır. İsa'nın bu sözleri gerçekte söyleyip söylemediği şüpheli olsa da onun diliyle ifade edilen bu emirler şunlardır. Al, git, tanıklık yap, ilân et, talebeler edin, onları vaftiz et ve eğit." Gündüz, a.g. m. s. 194

[34] *Matta*, 11/10

[35] *Luka*, 4/8

[36] *Matta*, 15/24

[37] *Matta*, 10/42

[38] *Luka*, 10/1-20

[39] "*Milletler yoluna gitmeyin ve Sâmiriyelilerin şehirlerinden hiçbirine girmeyin: fakat daha ziyade İsrâil evinin kaybolmuş koyunlarına gidin." Matta*, 10/5-6

İncillerin son kısımlarında yer alan ifadelerde ise mesajın amacı ve hedef kitlesi açısından bir farklılığın ortaya çıktığı, mesajın insanlara duyurulup iletilmesinden öte insanların vaftiz edilip dine kazandırılmasının amaçlandığı ve bu doğrultudaki faaliyetlerin bütün milletleri kapsamına aldığı görülmektedir. Nitekim *Matta* İncilinin son kısmında yer alan ve günümüz misyonerliğini harekete geçiren temel bir referans olarak kullanılan" *...gidip bütün milletleri/halkları talebelerim edinîn; onları Baba, Oğul ve Rûhul Kudüs adıyla vaftiz edin*" ifadesi, İsa'nın mesajını İsrailoğullarına duyurmanın ötesindedir. İsa sonrası dönemde teşekkül eden anlayışın hedef kitle olarak gördüğü Roma halkları (Gentiler) olmalıdır ve bu mesaj yeni bir cemaatin misyon anlayışını ve teslîse dayalı teolojik yaklaşımını yansıtmaktadır. Misyonerlik yöntemleri konusunda da gerek İsa gerekse Pavlus gibi önemli şahsiyetlerin çeşitli söz ve deyişleriyle tavır ve davranışlarına ilişkin ifadeler kaynak olarak kullanılmaktadır.[40]

Hıristiyan misyonerliği çeşitli teolojik anlayış ve yaklaşımları da referans olarak kullanmaktadır. Meselâ hıristiyan bakış açısına göre misyonerlik göreviyle bir kişinin yabancı bir ülkeye veya millete gönderilmesi ilâhî oğul İsa Mesih'in mesihlik misyonuna iştirak etmektir. Yine hıristiyanlıkta kurtuluş teolojisi bağlamında Tanrı'nın diğer insanlar arasında zaten hâlihazırda onları İncil mesajına ve kurtuluşa hazırlama konusunda faaliyette bulunduğu inancı önemli bir dayanak kabul edilir. Buna göre Rûhul Kudüs, dünya genelinde insanları İsa Mesih'le kurtuluş mesajını almaya hazırlamakta bunun için uygun ortamlar oluşturmaktadır. Misyonerlik görevini yürüten kilise ve misyonerler, İsa Mesih'in bütün dünyadan insanları kendi gününe ve geleceğine hazırlık için bir araya getireceği ümidinî taşımaktadır. Hıristiyan misyonerlere düşen görev, Rûhul Kudüs tarafından gerekli alt yapıları hazırlanmış olan bölgelerde uygun insanları tespit edip, birebir ilişkiye girmek suretiyle İncil mesajını doğrudan onlarla buluşturmaktadır. Hıristiyan geleneğinde Rûhul Kudüs'ün faaliyetiyle hıristiyan ahlâkına, inanç ve öğretilerine yakın bir tutum ve davranış sergilemeye hazır olan bu kimseler, "anonim hıristiyanlar" olarak da adlandırılmaktadır.[41]

---

[40] Gündüz, a.g.m, 30, s. 194

[41] K. Rahner, "Christianity and the non-Christian Religions", *Christianty and Other Religions*, (ed. J. Hick-B. Hebblethwaite), Philedelphia 1980, s. 52-75. (s. 75)

Hıristiyan Misyonerliğin Tarihsel Süreci

Hıristiyan misyonerliğinin başlangıcı, hiç şüphesiz İsa’nın dinî tebliğ görevini almasıyla başlamıştır, ancak bu dönemde yapılan faaliyetin belirsizliği araştırıcılar tarafından kabul edilmiş, misyon başlangıcı olarak büyük misyoner Pavlus’un kayda geçen çalışmaları kabul edilmiştir. “Misyoner Pavlus, yaklaşık on beş yıl sürdürdüğü misyon seyahatleriyle Helenistik İsâ Mesîh'in kurtarıcılığı mesajına dayalı inancını Anadolu'dan Makedonya ve Yunanistan'a kadar yaymaya çalışmış, buralardaki cemaatleri organize etmiş ve kendi İsa anlayışına ters düşen İsevi cemaatlere karşı mücadele etmiştir. Pavlus'un yöntemi, imparatorluğun büyük şehirlerinden birine yerleşerek genç yardımcıları vasıtasıyla yörenin daha küçük şehirlerine mesajı ulaştırmaktır. Burada bir kilise veya hıristiyan cemaati oluşturunca Pavlus, misyon faaliyetinde bulunacağı başka bir yöreye geçmiştir. Pavlus, ilâhî oğul Rab İsa Mesih inancını temel alan öğretileri yaymak amacıyla Anadolu, Yunanistan ve Makedonya'ya yönelik üç önemli misyon seyahati düzenlemiştir.”[42]

Pavlus sonrası ilk birkaç yüzyılda hıristiyanlık Roma imparatorluğunda hızlı bir yayılma süreci yaşamıştır. Miladi III. yüzyıl sonlarında misyonerler aracılığıyla Suriye, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın Akdeniz sahilleri büyük oranda hıristiyanlaştırılmıştır. Misyonerliğin dönüm noktası, “İmparator Konstantinos döneminde (306–337) hıristiyanlığın Roma'nın “serbest dinî” (religio licita) haline gelmesiyle birlikte yaşanmıştır. Roma'nın siyasî ve askerî gücünü arkasına alan hıristiyan misyonerleri, bir taraftan hıristiyanlığı batı, kuzey ve güneyde yaymaya çalışırken, diğer taraftan Roma siyasî iradesiyle âdeta özdeş sayılan hıristiyanlık yorumunun (Roma kilisesince temsil edilen anlayış) dışında sayılan akımlara ve kiliselere karşı da mücadele etmişlerdir. Ortaçağ'ın ilerleyen dönemlerinde hıristiyan misyonerlerinin, faaliyetlerinde özellikle Avrupa'nın tamamının hıristiyanlaştırılması konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, VII. yüzyıl başlarından itibaren doğuda hızla yükselen ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika'da yayılan islamdır. Bazı yazarlarca hıristiyan misyonerliği açısından “karanlık çağ” olarak adlandırılan 500 ile 1000 yılları arasındaki bu dönemde islamın hızla ilerlemesi ve çeşitli hıristiyan

halklarını kendi bünyesine alması karşısında kilise destekli misyonerler Avrupa'nın henüz hıristiyanlaşmamış bölgelerine yönelmişlerdir."[43]

Reformasyon dönemi ve sonrasında Avrupa'da hıristiyanlıkla irtibatlı yeni dinî yapılanmalarda birçok millî din anlayışı ortaya çıkmıştır. Zira dinî ve siyasî güç olarak katolisizmin gücün tek elde (kilise) toplanması şeklinde Ortaçağ'dan beri sürdürdüğü tekelci anlayışın yıkılması üzerine Yeni Ahid'in otorite anlayışı doğrultusunda hıristiyan dünyasında dünyevî iktidarlarla barışık, hatta onlara bağlı mezhepler oluşmuştur. Bu çerçevede İngiltere'de Anglikan kilisesi, İskoçya'da Presbiteryenlik, Hollanda'da Reform kilisesi, Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde Lutheran kiliseler ortaya çıkmıştır. Bu dönemin başlangıcında yeni kilise hareketlerine bağlı misyonerlik faaliyetlerine fazla rastlanmaz; çünkü bu kiliseler katolisizme karşı var olma mücadelesi vermektedir. Ancak sonraları ve özellikle sömürge dönemlerinde bu kiliselere bağlı misyonerlik teşkilâtları, dünyanın her tarafında Katolik misyonerler yanında faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Batı ve Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika merkezli çeşitli Protestan kiliseleriyle irtibatlı misyoner örgütleri Ortadoğu, Uzakdoğu ve Asya'da hep ön plana çıkmaya başlamıştır.[44]

Ait oldukları ülkelerdeki devlet hâkimiyetini tanıyan Protestan kiliseleri, bu milletlerin hâkimiyetinin yayılmasını ya da kolonilerde ve sömürge bölgelerinde devlet

---

[42] Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara 2001 s. 53-73; *DİA*, 30, s. 194; S. Neill, *A History of Christian Misyon*, London 1990, s. 26-27.

[42] Gündüz, a. g. m. s. 194-95; "Ortaçağ boyunca yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde gösterilen başarı da üç etken önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, hıristiyan imparatorlukların ve siyasî yönetimlerin kiliseye ve misyonerlere sağladığı destektir. Meselâ Charlemagne (IX. yüzyıl) gibi bazı imparatorlar, kuzeye düzenledikleri seferlerde yöre halklarıyla yaptıkları antlaşmalara yörenin hıristiyanlaşması ve hıristiyan misyonerlere her türlü kolaylığın sağlanması şartlarını da koymuşlardır. Saksonların hıristiyanlaştırıldığı dönemde yöreyi istilâ eden hıristiyan yöneticileri yöre halkı için şiddet, baskı ve zorlama içeren bir dizi kural getirmişlerdir. "Hıristiyan olmamış bir Sakson, halkın arasında kendini gizlemeye çalışır ve vaftizi kabul etmeyi reddederse öldürülecektir" ve hıristiyanlara karşı paganları gizlemeye çalışan kişi öldürülecektir" gibi kurallar, hıristiyanlığın bu yörelerde nasıl yayıldığı konusunda ipucu vermektedir. Misyonerler, hıristiyanların hâkim olduğu bölgelerde bazı yerel yöneticilerin desteğini ve himayesini de kullanmışlardır. Meselâ XIII ve XIV. yüzyıllarda Moğol yöneticilerinin müslümanlarla olumsuz ilişkilerinden de yararlanan Nestûrî ve Fransisken misyonerleri, çeşitli Moğol idarecilerinin desteğiyle Moğollar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Misyonerlik faaliyetlerindeki başarının arkasında bulunan ikinci etken misyon bölgelerinde geliştirilen manastır yaşantısıdır. Bu manastırlarla yöreye yerleşen keşişler hem yöreyi tanıyıp dil, gelenek ve kültür açısından yöre halklarıyla kaynaşma, hem de misyonerlik faaliyetlerini yürütme açısından manastırları birer üs olarak kullanmışlardır. Yöre halkının dilini öğrenip onların hayat şartlarına ayak uydurmaya çalışan keşiş misyonerler, böylece halkla kısa zamanda kaynaşmayı ve kendilerini onlara kabul ettirmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca keşişler başta eğitim, tarım ve hayvancılık olmak üzere yaptıkları faaliyetlerle kırsal alanda henüz uygarlık girmemiş bölgelerde kültürel yönden kendilerinden geride olan yöre halkı üzerinde etkili olmaya çalışmışlar, uygar ve gelişmiş olmakla hıristiyan olmanın aynı şey olduğu mesajını vermeye gayret etmişlerdir. Ortaçağ'daki misyonerlik faaliyetlerinde etkili olan üçüncü husus şehitlik anlayışıdır. Misyon bölgelerinde bazı misyonerler bu anlayışla hayatlarını kaybetmişlerdir."

[44] S. Neill, *A History of Christian Misyon*, London 1990, s. 27.

gücünün etki alanının genişlemesini hıristiyan hegemonyasının ve gücünün genişlemesi olarak değerlendirmişlerdir. Benzer durum Güney Avrupa milletlerinin bağlı olduğu Katolik kilisesi için de geçerlidir. "Orta ve Güney Amerika'yı hızla sömürgeleştiren İspanyollar ve Portekizliler, "misyon ülkeleri" olarak adlandırılan sömürge bölgelerinde İspanyol ve Portekiz siyasal egemenliğiyle birlikte Katolik misyonu aracılığıyla hıristiyan hegemonyasını da kurmuşlardır."[45]

Cizvit misyonerleri XVIII. yüzyılın sonlarına doğru başta Asya olmak üzere bütün dünyada oldukça aktif olarak faaliyette bulunmuşlardır. "Bu dönemde çalıştırdıkları misyoner sayısı 3000 kadardır".[46] Ayrıca çeşitli tarikatlara bağlı misyonerler, XVI ve XVII. yüzyıllardan itibaren Asya'da yoğun bir hıristiyanlık propagandası yürüttüler. Bu faaliyetlerde bilhassa açılan eğitim kurumları etkin rol oynamıştır.18. ve özellikle 19. yüzyıl birçok misyonerlik teşkilâtının ortaya çıktığı dönemdir. Özellikle XIX. yüzyılda misyon faaliyetiyle ilgili birçok kurumun açıldığı gözlemlenmektedir.[47] Ayrıca XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa, Danimarka, İsveç ve Norveç gibi ülkelerde de bir dizi misyonerlik teşkilâtı oluşturulmuştur.

Genel misyon üzerine çalışma yapan araştırıcılar hıristiyanların Ortaçağda islam ülkelerine yönelik faaliyetlerinde iki temel özelliğe dikkat çekmektedirler. Onlara göre; "öncelikle müslümanların her yönden güçlü olduğu bu dönemde hıristiyanlar, müslümanları hıristiyanlaştırmaya yönelik çabalardan çok islama karşı kendi cemaatlerini bir arada tutabilmek ve müslümanların otoritesi altında yaşayan farklı hıristiyan grupların kendi kiliselerine çekmek yönünde faaliyetler yürütmüşlerdir. Bir diğer faaliyet olarak da çeşitli islam ülkelerine seyahatler yapan belirli hıristiyan tarikatlarına mensup keşişler ve seyyahlar, islama karşı mücadele edebilmek amacıyla islamı ve kendilerine göre islam dininin eleştirilebilecek zayıf yönlerini öğrenmeye çalışmışlardır."[48] "XVI. yüzyıldan itibaren başta Cizvitler olmak üzere Katolik kilisesi

---

[45] S. Neill, *A History of Christian Misyon*, London 1990, s. 28.
[46] Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 63
[47] The Baptist Missionary Society (1792), London Missionary Society (1795), Anglican Evangelical Church Missionary Society (1799), British and Foreign Bible Society (1804), The American Board of Commissioners for Foreign Missions (1810), The Basel Society (1815), The American Baptist Missionary Board (1814) ve The Berlin Society (1824) bunlardan sadece birkaçıdır.
[48] "Ortaçağ'da islam ülkelerine seyahatler yapan Félix Fabri ve Piloti gibi hıristiyan seyyahlar, bu çerçevede faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan Piloti, müslümanların hıristiyan oldukları veya hıristiyanlaştırıldıkları takdirde çok iyi hıristiyan olacaklarını, zira onların adalet ve ihsana büyük önem verdiklerini vurgulamıştır. Yine müslümanlar için

bünyesindeki hıristiyan gruplara bağlı misyonerlerin Afrika ülkeleri, Hindistan, Uzakdoğu ve Ortadoğu'da yoğun bir çalışma yürüttükleri görülür. Özellikle İspanyol-Portekiz yayılmacılığına bağlı olarak üçüncü dünya diye bilinen bölgelerde misyon faaliyetleri yoğunlaşmış, Güney ve Güneydoğu Asya ile Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yapılan faaliyetlere zamanla Hindistan, Çin ve Japonya'daki etkinlikler eklenmiştir. 18. yüzyıldan itibaren ise çeşitli Protestan kiliselerine bağlı misyonerler de islam ülkelerinde faaliyetlere katılmışlardır."[49] İslam ülkelerinde ve üçüncü dünyadaki bu faaliyetlerde misyoner teşkilâtları ve bunlara bağlı misyonerler bu yörelerde kurulu sömürge yönetimleriyle yakın ilişki içerisinde olmuşlar ve karşılıklı çıkar gözetmişler. [50] Sömürge yönetimleri misyonerler vasıtasıyla yöredeki idarelerini pekiştirmeyi ve yerli halkın inanç ve geleneklerine kendi çıkarları bir asimilasyon gerçekleştirmeyi hedeflerken misyonerler de sömürgeci güçlerin sağladığı ekonomik, askerî ve siyasal destekle yörede daha rahat faaliyet göstermişlerdir.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda başta Ortadoğu olmak üzere islam ülkelerinde İngiliz ve Amerikan misyoner teşkilatlarının yoğun çalışmaları dikkati çeker. "Özellikle Amerika'da Kongregasyoneller öncülüğünde 19. yüzyılda kurulan American Board of Commissioner of Foreign Mission'a bağlı misyonerler Suriye, Ürdün, Mısır, İran, Irak, Filistin ve Anadolu'da yoğun faaliyette bulunmuşlardır. Her ne kadar Kongregasyoneller tarafından kurulsa da Presbiteryenler gibi diğer bazı misyonerler de bu örgüt bünyesinde yörede etkinliklerini sürdürmüşlerdir."[51] Ortadoğu'da özellikle

---

yürütülecek faaliyetlerde temel olması amacıyla Kettonlu Robert'in yaptığı gibi Kur'an çevirisi çalışmaları gerçekleştirilmiş, erken dönemlerde islama karşı yazılan Arapça polemik türü eserler, Batı dillerine kazandırılmış ve Cusalı Nicholas, Denys van Leeuwen (Dionysius Carthusians) ve Pedro de Alfonso (Petrus Alfonsi) gibi yazarlarca islama karşı çeşitli eserler kaleme alınmıştır." (Geniş bilgi için bkz.; Şinasi Gündüz–Mahmut Aydın, *Misyonerlik: Hıristiyan Misyonerler Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*, İstanbul 2002, s. 35-36).

[49] Henry Martyn, British East India Company'nin bir rahibi sıfatıyla 1810 civarında Ortadoğu'da faaliyet gösteren ilk Protestan misyoner olarak bilinir. Church Missionary Society of England ise bir müddet sonra Filistin'de faaliyetlerine başlamış, bunu American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı teşkilâtın üyesi olan misyonerlerin Ortadoğu'ya gelmesi izlemiştir. Bu örgütün üyelerinden Amerikalı misyoner L. Persons ile P. Fisk 1820 civarında İzmir'e yerleşerek burada faaliyetlerine başlamışlardır. (Geniş bilgi için bakınız; Gündüz, *a.g.m*, s. 196-197).

[50] K. Shillington, *History of Afrika*, London 1995, s. 292-295; Bu karşılıklı ilişkide bazılarının ifadesiyle misyonerler âdeta emperyalizmin aktif ajanları olarak çalışmışlardır. Sömürgeci güçlerle misyonerlerin yardımlaşması kölelik ticaret gibi konularda da görülmektedir. "Morovian Kardeşliği" gibi bazı misyoner teşkilatları, Afrika köle ticaretine karşı çıkmamaları için köle tüccarlarının daha fazla desteğini sağlamışlardır.

[51] Mustafa Bıyık, *Presbiteryen Kilisesinin Tarihsel Gelişimi Öğretileri ve Türkiye'de Yapılanması, (*Yayınlanmamış Dr. Tezi, 2004) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 208. Bundan başka Church Missionary Society of the Church of England, Presbiteryen Board ve Arap Misyon Teşkilatı gibi Protestanlık bağlamındaki örgütlerle C. M. Lavigerie tarafından kurulan ve bünyesinde "Beyaz Rahipler" (Babalar) ve "Beyaz Rahibeler" teşkilâtlarını barındıran Afrika Misyonerler Cemiyeti gibi Katolik örgütleri islam ülkelerindeki çalışmalarda önemli rol oynamıştır. Bunlardan Afrika Misyonerler Cemiyeti üyeleri Cezayir ve Tunus gibi islam ülkelerinin Batı istilâsı

Protestan kiliseler yoğun bir misyonerlik faaliyeti göstermiştir. İngiltere merkezli Anglikanlara, Amerika Birleşik Devletleri merkezli Kongregasyoneller ve Presbiteryenler'e zamanla Amerika Birleşik Devletleri kökenli Reform Presbiteryenleri, Adventistler vb. diğer gruplarla Almanya, İskoçya, İsveç ve daha birçok Avrupa ülkesinden gelen çeşitli gruplar eklenmiştir. Bunların çalışmaları sonuncunda kısa zamanda Ortadoğu'daki yerleşim merkezlerinde dil veya milliyet ayrımına dayalı yeni kiliseler teşekkül etmiştir.

Misyoner teşkilatları, önceleri islam ülkelerinde temel hedef olarak müslüman çoğunluk da dahil buradaki bütün halkları almışlardır. Ancak müslümanlar üzerine yapılan ve yapılması planlanan çalışmaların gerek müslüman halk, gerekse mahalli idariciler tarafından ciddi bir itirazla karşılanması misyonerlerin çalışmalarını Ermeniler, Süryaniler, Ortodokslar, Nesturiler, Kiptiler gibi yöredeki azınlıklar ve özellikle doğu kilise mensupları üzerinde yoğunlaştırmalarına sebep olmuştur. Bu arada bilhassa Filistin'deki Yahudilerle ilgili bazı çalışmalarda yapılmış, ancak ciddi bir başarı sağlanamamıştır. "Misyonerlerin çalışmalarında daha çok açtıkları eğitim kurumları etkili olmuş, Ortadoğu genelinde binlerce eğitim kurumunda yöredeki insanlar, Protestanlar veya Katolikler eğitimden geçirilmiş böylece yöre hıristiyanlarının Protestan ya da Katolik kiliseye bağlanması sağlanmıştır. Bu eğitim kurumlarının bir diğer işlevi de Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerde yaşayan gayrı müslim halk arasında Amerikan, İngiliz ve diğer batı ülkelerinin siyasal amaçlarına paralel biçimde etnik- ayırımcı bir anlayışın oluşu gelişmesini sağlamak olmuştur. Nitekim Anadolu'nun her tarafına açılan misyoner teşkilatı destekli yüzlerce kolejde Ermeniler, Ortodoks Rumlar ve Süryaniler gibi gruplar örgütlenmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar özellikle Ermeni, Rum ve Bulgar milliyetçiliğinin teşekkülünde etkili olmuştur. 1914'de yalnızca Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki bölgelerinde yer alan misyoner okullarında yaklaşık 25.000 öğrenci eğitim görmektedir." [52]

---

altında oldukları dönemde yaptıkları faaliyetlerle birçok müslümanı hıristiyanlaştırmış, sonraları Katolik hıristiyanlığı Afrika'nın güney ve güneybatı bölgelerine yayılmasında çok etkili olmuşlardır. (Geniş bilgi için bakınız; Ahmet Kavas; "Fransa Laik Oldu, Kara Afrika'yı hıristiyan Yaptı", *Hürriyet Tarih,* İstanbul 2 Haziran 2004, s. 13-17.)

[52] Bıyık, *a.g.e.,* s. 297; "20. Yüzyıl başlarında sadece Amerikan Misyoner Teşkilatlarına bağlı olarak, Anadolu'da faaliyet gösteren okul sayısı 400'ü aşmaktadır." (Geniş bilgi için bakınız; Uygur Kocabaşağlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları,* İstanbul 1989.)

İslam ülkelerinde çalışmalarda bulunan misyonerlerin, azınlıkları Protestan veya Katolik öğretilere çekme ve onlar arasında etnik bilincin uyanmasını sağlama çabalarını islam ülkelerindeki müslüman halkı hıristiyanlaştırma faaliyetleri izledi. Müslüman ülkelerin sömürgecilere karşı verdikleri bağımsızlık mücadeleleri esnasında halk tarafından sömürgeci amaçlarla özdeşleştirilen ve etnik ayırımcı hareketlerin kışkırtıcısı olarak değerlendirilen misyonerler islam ülkelerindeki faaliyetlerine büyük ölçüde ara vermek durumunda kaldılar. Ancak bağımsızlık mücadelesini kazanan müslüman milletlerin kültürel ve teknolojik ilerleme için Batı'ya yönelmeleri ve bu bağlamda dışa açılma politikaları misyonerlere yeni imkânlar sağladı. Kapanan misyoner okulları tekrar açılmaya, misyonerlerce organize edilip yöneltilen sağlık ve sosyal yardım kuruluşları yeniden çatışmaya başladı; misyonerler değişen şartlara ve yeni duruma göre yeni birtakım yöntemler geliştirdiler. Bölgeden bölgeye yahut milletten millete farklı tutum ve tavırlar uygulamış olsalar da misyonerlerin müslümanlara yönelik son iki yüzyıllık çalışmalarında, hıristiyanlığın anlatılması yanında müslümanlara yönelik son iki yüzyıllık çalışmalarında, müslümanlarda islamî inanç ve değerlerine yabancılaştırmaya yönelik çalışmalar da dikkati çekmektedir. [53]

İdil-Ural Bölgesinde Ortodoks Misyon Olgusu

Ortodoks kilisesi, kendini İsa ve on iki havarisinin orijinal hıristiyan toplumunun devamı olarak gören, IV ve VIII. yüzyıllar arasında toplanmış ekümenik konseylerin kanonik[54] olduğunu kabul eden en eski hıristiyan mezhebidir. Dünyada yaklaşık 170 milyon cemaati vardır. Bu yönüyle sayı bakımından Roma Katolik kilisesi ve Protestan kilisesinden sonra üçüncü büyük hıristiyan mezhebidir. Ortodoks kilisesi genellikle Doğu Ortodoks kilisesi olarak anılır ve Yunanistan, Rusya, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan kiliselerini ihâta eder. Bununla birlikte Suriye, Koptik ve Habeşistan kiliseleri gibi bazı Asya ve Afrika kiliseleri de Doğu Ortodoks kilisesi sınıflamasına dâhil edilebilir.

---

[53] Bıyık, *a.g.e.*, s. 298-9

[54] Kanonik kelimesi, Yunanca *kanon* "yasa, kanun, kural" kökünden türemiş bir sıfattır, "genel olarak kabul edilen" veya "otoritelerce doğrulanmış" anlamlarında kullanılır. Teolojiden matematiğe kadar çok geniş bir kullanım alanı vardır.

Ortodoks kelimesi Yunanca (ορθός) doğru, düzgün ve (δόξα,δοξασία) şeref, inanç anlamlarına gelir. Meşru kilisenin resmî kararlarına uygun öğreti ve düşüncelerin bütünü veya Doğu Hıristiyan kiliselerince sürdürülen, Yunan ve Slavların çoğunun benimsediği mezhep olarak anlamlandırılabilir. Katoliklik gibi Ortodokslukta IV. Ekümenik Konsil olan Kadıköy konsilinin kararlarını tanıyan bir kilisedir, ancak Ortodoks kilisesi sadece ilk yedi konsili tanımış, bundan sonra yapılanları geçersiz saymıştır.

Ortodoks Kilisesi, Katoliklerin tersine merkeziyetçi bir kilise olmayıp, her ülkede ayrı örgütlenmişlerdir. Her bağımsız Ortodoks kilisenin bir başpiskoposu ve ona bağlı piskoposları bulunur. Başpiskopos kendi piskoposlarını seçer ve piskoposlarından oluşturduğu meclis ile (Sen Sinod) şehirlerin veya bölgelerin başında bulunan piskopos ya da metropolitleri vasıtasıyla tüm ülkedeki kiliselerin dinî reisi olur.

Patrik,[55] Katoliklikteki gibi devlet başkanı statüsünde değildir, diğer kendisi de bir başpiskopos olup sadece saygınlık bakımından diğerlerinden üst seviyededir ancak diğer başpiskoposların yönetim bölgelerine müdahale yetkisi yoktur. Ortodokslukta patriklerin ya da piskoposların yanılmazlık özellikleri yoktur, bunun ifadesi dahi şirk kabul edilir. Katolik kilisesi ile Kutsal Ruh'un kaynağı ile ilgili bir tartışma sonucu görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ortodoksluğa göre Kutsal Ruh, Baba'dan çıkmışken, Katoliklere göre Baba ile Oğul'dan çıkmıştır. Bu ayrım sonucu Roma kilisesi 1054 yılında Ayasofya'ya gönderdiği bir belge ile Ortodoksluktan tamamen ayrılmıştır ve iki kilise karşılıklı birbirlerini aforoz etmişlerdir. 1204 yılında IV. Haçlı seferleri sırasında, Haçlı ordusunun İstanbul'u yağmalayıp, Ortodoks kiliselerini basıp Ortodoks rahiplerini öldürmesi üzerine nefret daha da artmıştır. 1964 yılında dönemin Papa'sı Papa VI. Paul ile İstanbul Patriği Athenagoras karşılıklı olarak aforozları kaldırmışlardır. Ancak iki

[55] Ortodoks kiliseleri, Oriental Ortodoks Kiliseleri, Süryani Kilisesi ve diğer Doğu kiliselerinde kilisenin başında bulunan en yüksek rütbeli piskopos.Yunancası Πατριάρχης (Patriarhis) olan patrik kelimesi *πάτερ pater* (Peder) ve *άρχων achon* (lider) kelimelerinden türemiştir.Patriğin yetkileri sadece kendi patriklik bölgesiyle sınırlıdır. Papa'nın tersine kendi patriklik bölgesi dışında ve bağımsız kiliseler üzerinde karar yetkisi yoktur. Bu bakımdan her ülkenin Ortodoks kilisesi kendi Sinod'unu seçer ve kendi başpiskoposunca idare edilir. Ortodoksluk bu yönüyle Katoliklikten farklıdır.

kilise arasındaki bu yumuşama halka yansımamıştır, Yunanlılar bu gün dahi IV. Haçlı seferlerinde Katoliklerin yaptıklarını affedemezler.[56]

Araştırma sahamız, İdil-Ural bölgesi olarak sınırlandırılmıştır, bu nedenle genel Rus siyasetinin içinde sınırlandırılan bölge için yukarıda verilen terminolojiye ihtiyaç duyulmuştur. Bütünden hareketle parçayı ifadelendirme diye isimlendirebileceğimiz bu metot bizim çalışmamızın kurgusunu da meydana getirmiştir. Genel hıristiyanlık içinde sırayla tarihsel süreci takip ederek gelişen mezhepleri verdiğimize göre ve haklarında özet bir fikir edindiğimize göre, gayrı Ruslar arasında Ortodoksluğu destekleyen faktör ve kurumları incelemek tezimizin kurgusunun sağlam bir temele oturması için önemlidir. Tezimizin içeriğinde yer alan misyonerler, kilise yetkilileri ve devlet görevlileri yanında bazı sivil kurumların da Ortodoksluk ile ilgili ideolojiyi zorla kabul ettirmek gibi bir misyonu yüklendikleri ilk devirler neticesinde XIX. yüzyılda kurumsallaşarak yeni bir çehre kazandığı gözlemlenmektedir.

Bunların önemleri değiştikçe değişik bürokrasilerin ve özel kurumların bile rolleri değişmiştir. XIX. yüzyılda artan bakanlık bürokrasileri ve misyonerliği idare eden özel kurumlar arasında bir ilişki vardı. Devlet bakanlarının hiçbiri için misyoner hareket öncelikli değildir. Ve sonuç, en azından özel kurumlar düşüncelerini açıkça ifade edene ve 1860'larda daha uzun süreli bir politika uygulamaya başlayana kadar, İdil bölgesinde misyoner hareketi tutarsız ve geleceğe dönük değildir.

Missia (misyon) ve *missioner* (misyoner) kelimeleri Rusça değildir, Rusya'da kullanımları XIX. yüzyılda başlamıştır. "İlk olarak 'missiia' kelimesi dinî törenlerin yönetimi için diğer ülkelerde bulunan Ortodoks din adamları için kullanılmaya başlanmıştır, bu nedenle Rusya'da 'missia'ya geniş ve modern Avrupa gözüyle bakılmalı ve bu terimin anlamı orada bulunmalıdır."[57]

---

[56] Ortodoksluğun inanç sistemi şöyle özetlenebilir; Patrik ruhani başkandır, yanılabilir. Roma Kilisesi evrensel değildir, papa gibi o da yanılabilir. Ruhul Kudüs, Sadece Baba'dan çıkmıştır. Hz. İsa hem insan, hem tanrı tabiatına sahiptir. Sadece Hz. Meryem ve Aziz ikonalarına saygı gösterilir. Komünyon (Kudas) ayininde ekmek mayalı olmalıdır ve şarap sulandırılmalıdır. 7 sakrament vardır. Patrik, başpiskopos, piskopos ve keşişler dışındaki papazlar evlenebilir. Sadece ilk yedi konsilin kararları da kabul edilmelidir.

[57] Paul William Werth, *Subject for Empire: Orthodox Mission and Imperial Governance ın the Volga-Kama Region 1825-1881*. s. 103

Batının emperyal siyasetinde önemli bir yere sahip olan Protestan misyon, XVII. yüzyılın sonlarına doğru düzenli bir hareket haline gelmiş, Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarında dinin sosyal alanda yer edinmesinde önemli bir güç olmuştur. Avrupa'nın etkilemek istediği bölgelerde bu toplumsal etkene bakış ahlak seviyesini yücelten ve homojen sosyal yapının oluşmasını sağlayan unsur olarak görülmüştür. Misyonerlerin üzerinde titizlikle durduğu gerçekte de bu iki konudur; ahlakîlik ve toplumsal birliktelik en önemli başlıklardır. Bu yüzden hıristiyanlık, dünya siyaseti ve gücünden ayrı özelleştirilmiş ahlak gücü olarak yorumlanmış ve bölgesel dinamikler kazanmayı bilmiştir. Din Avrupa toplumunda önemli bir rol oynamaya her zaman devam etmiş, erdemli vatandaşlığı özendirip toplumsal farklılığı engellemeyi amaç edinmiştir.[58]

Rus Ortodoks misyon faaliyetlerinde bu model ve tarzı görmek elbette yanlış olacaktır. Fakat Rusların misyon terimini kullanmaları hemen hemen Avrupa'yla aynı tarihlere rastlamakta ve aynı iddiayı taşımaktadır. "İmparator F. Aleksandr döneminde gelişen Rus Kutsal Kitap Topluluğu (1812–1826) bu hareketin öncüsüdür ve misyonun başlangıcında önemli bir yere sahiptir. Bu topluluk birçok kilisenin papazından müteşekkildir ve Çar Aleksandr'ın "kiliseleri birleştirme hayali"nin merkezini oluşturmaktadır. Ayrıca İngiliz misyon kurumları birliği, bu kurumun en büyük manevî destekçisidir."[59]

Rus din adamları ve misyon temsilcileri İncili tercüme ederek Muhammedî ve paganlara, dağıtması şüphesiz hıristiyanlaştırma çabaları profesyonel ve batı tarzı misyonerliğin bir başlangıcı olmuştur. İşte bu başlangıçta "İngiliz İncil Topluluğu, misyoner harekette tecrübeli olduğu için rehberlik etmiştir. İlk olarak Kuzey Kafkasya'ya daha sonra da Sibirya'daki Buryatlara misyon faaliyeti için Çar izin vermiştir. Rusya'daki ilk misyonerlik metinleri Arapça olarak basan bu misyonerler, Rus topluluğu ile iletişim kurarak yaptıklarını rapor etmilerdir."[60]

---

[58] Peter van Rodeon, "Nineteenth-Century Representations of Missionary Conversion and the Transformation of Western Christianty", in Peter van der Veer ed., *Conversion to Moernites: The Globalizm of Christianty* (London, 1996) s. 66-83.
[59] Werth, s. 103
[60] A. N. Pıpin, "Rossiyskoe Bıbleyskoe Obşestvo", *Vestnik Evropı*, 8,9,11,12 (1868): 639-712, 231-297, 222-285, 708-768.

Zamanla, Rus misyoner uygulamaları Protestan misyonerlerinin uygulamalarından ayrılmaya başlamıştır. "Aleksandr'dan sonra tahta geçen Çar I. Nikolas Rus Kutsal Kitap Topluluğunun kiliselerin birleştirilmesi fikrine yanaşmamış ve 1826'da bu teşkilatı kapatmıştır. Ortodoks kilisesindeki birçok insan, bu topluluğu Ortodoksluğa karşı bir kuruluş olarak görerek şüphelenmiştir."[61] Onlara göre Çar Aleksandr'ın, Protestan dogmasını desteklemesi ve ruhun doğrudan tanrı ile iletişimi üzerinde durması, Ortodoks kilisesinin çıkarlarına ters düşmektedir.

Rusların "misyon" fikri zamanla gelişerek bazı batılı perspektifleri de kendine mal etmiştir. Aslında misyon kavramı, ahlaklı vatandaşlar topluluğu varsayımından oluşmaktadır. Kutsal Kilise Meclisi'nin de belirttiği gibi "inançta birliğin homojen millet oluşumunda büyük bir etkisi vardır" [62] fikri yukarıda belirtilen Avrupa kavramına uygunluk göstererek, dinîn toplumdaki işlevi ve rolü ile ilgili çağdaş bir anlayış öne sürmektedir. Bu yüzden Rusya'daki misyoner hareket, devamlı surette çağdaş ve özelleşmiş bir din fikrine, ahlaki gelişmenin toplumu düzelteceği varsayımına doğru ilerleme göstermiştir. Ancak Rus misyonerleri merkez ve çevre ayırımını iyi tahlil edemedikleri için Batı Avrupa'daki dinîn birleştiricilik yönünü kullanamamışlardır. [63]

Rus Ortodoks Misyonu Etken Güçleri

Rus Ortodoks Kilisesinin dinî ilişkilerinde yetkisi olan kurum St. Petersburg'taki Kutsal Kilise Meclisi'dir. Yedi üyeden oluşan Kilise Meclisi, dinî amirler üzerinde yetkisi olan dinî topluluğu ve piskoposluk bölgelerini yönetmekteydi. Dinî konularla ilgilenmesine rağmen işi daha çok eğitim ve düzen gibi bürokratik konulardır. Bütün misyonerler Kilise Meclisi'nden çıkarlar veya ondan resmî onay alırlardı. Kilise Meclisi'nin laik bürokrasi ve İmparator arasındaki bağ başprokurator adlı bir üst düzey yöneticidir. Kilise Meclisi Ortodokslukla ilgili tüm meselelerde yetkili olduğu gibi misyonerlikle de ilgilenmektedir. 1820-1830'larda Kilise Meclisi'nin misyonerliğin kurulması ve yönetiminde önemli rolü varken, daha sonra bu yetkilerinden feragat etmiş 1860 ve 70'lerde misyoner harekette Kilise Meclisinin rolü

---

[61] Georges Florovskiy, *Ways of the Russian Teology, Part One, Collected Work of Georges Florovsky,* vol. 5, (Belmont, 1979), s. 181-88
[62] Werth, s. 105
[63] Werth, *a.g. e.,* s. 106

iyice azalmıştır. Vaftiz edilmiş Tatarlar yani Kreşenler, 1826–27 yılında müslümanların tanınması ile ilgili dilekçe verdiğinde, din değiştirmenin nedenlerini araştıran, dilekçeleri reddetme kararı alan kilisedir. 1866'da benzer dilekçeler tekrar verildiğinde, dilekçelerle ilgilenen Adalet ve İçişleri Bakanlığıdır.[64] Kilise Meclisi'nin etkinliğini yitirmesi devletin kilisesinin işlerine karışması, kiliseyi laik yönetimde birleştirme çalışmasının bir sonucudur. N. A. Protasov (1836–55) ve D. A. Tolstoy (1865–1880) la Kilise Meclisi misyon görevini terk etmek sadece danışmanlık yapmak durumunda kalmıştır ve yazışmalar aradaki temsilci olan pratokor ile yapılmıştır.[65]

İdil Ural bölgesinde en önemli misyonerlik bölümü, Kazan müslüman Karşıtı ismiyle bilinen ve Kazan İlâhiyat Akademisinin bünyesinde hizmet veren bölümdür. Aralarında N. I. Ilminskiy ve E. A. Malov'un da bulunduğu Tatarca, Arapça ve diğer doğu dillerini iyi bilen misyonerlerin islam üzerinde çalışmaya başlamasıyla tanınmış ve islam üzerine Rusya'da ilk çalışmaları ortaya koymuştur.[66] Ancak 1865'in sonlarına doğru ihtidâ hareketinin artması kilisenin bu bölüme olumsuz bakmasına neden olmuş ve misyonu bilimsel olarak ele alan müslüman karşıtı misyon bölümü sadece gayrı Rusların dilini okutan bir bölüm olarak kalmıştır. [67] Kilise Meclisinin misyonerliği bakanlıklara ve devlete bırakmasından sonraki süreçte yine misyoner tandanslı papazların cemiyetler kurarak misyonu devam ettirdikleri ve devletten daima yardım aldıkları da bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[64] Werth, *a.g. e.,* s. 107
[65] Werth, *a.g. e.,* s. 108
[66] P. Znamenskiy, *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Akademi za perviy period eya suşçestvovaniya, 1842-1870 g.* (Kazan 1892), 3 cilt; s. 328-501; müslüman karşıtı bölüm için bakınız; E. A. Malov, "Svedeniya O Missionerskom Otdeleniy", *Missionerskiy protuvomusulmanskiy Sbornik Statey*, vip. 1, (1873), s. 3-12
[67] S. Ternovskiy, *İstoriçeskaya zapiska o sastayaniy Kazanskoy Duhovnoy Akademiy posle ego preobrozavaniya, 1870-1892,* Kazan 1892 s. 28-30

I. BÖLÜM

İDİL-URAL BÖLGESİNİN COĞRAFYASI VE NÜFUS YAPISI

1.1. Coğrafya

İdil-Ural bölgesi çok geniş bir alana (775 bin km^2) ve değişik fizikî şartlara sahiptir. Bölgenin yeryüzü şekilleri; Yukarı İdil (*Povoljye*) düzlüğünden Aşağı İdil (*Privoljskiy*) yüksekliklerine kadar uzanır, yüksek İdil ardı (*Zavoljya*), Bulgulminsk-Belebeyer yüksekliğine ve Obşiy sırtının kuzey–batı yamaçlarına kadar sürer, sonra da güney Ural dağlarına ve doğu Sibirya ovalıklarına ulaşır. Bölgenin kalan yerleri geniş ve rölyef açısından sade bir görünüm arz eder.

Tarihî süreçte devir devir İdil-Ural bölgesinin sınırlarını kesin olarak tayin etmek zordur. XIX-XX. yüzyıllar içinde bölgenin sınırlarını Orta İdil ve Güney Ural'daki Mordva, Çuvaş, Mari, Udmurd, Tatar, Başkurt halklarının yerleştiği sahalar tayin etmiştir.[68] Coğrafî olarak bu bölge, Oka nehrinden başlayarak batıda Tobol'un sol koluna kadar; doğuda Vyatka'nın orta kesiminden Kama'nın kuzeyine ve aşağıda Güney Ural çöllerine kadar uzanmaktadır. İdil-Ural bölgesinin sınırları geçmiş yüzyıllarda bu şekilde olmamıştır; bölgedeki nüfus ve kültür yapısı değişikliklere uğramasına neden olmuştur.[69] Ancak İdil-Ural bölgesi tarihsel olarak zaman zaman değişkenlik gösterse de Orta İdil boyu ve Ural çevresi (*Priuralya*) bu bölgenin ana merkezini meydana getirmiş ve zaman içinde çeşitlenerek ve gelişerek zamanımıza kadar gelmiştir.[70]

Başkurtların İdil-Ural bölgesi içine dâhil edilmesi tartışma konusu olmuştur. Günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti Ural ekonomi bölgesine aittir, ancak tarihî geçmiş göz önüne alınırsa Başkurtların göçebe veya yarı göçebe oldukları gerçeği onları bölgedeki diğer kavimlerden kesin şekilde farklı kılmıştır.[71] XVI-XVIII. yüzyılın siyasî tarihi bu tezi bazı yönleriyle desteklese de, doğrudan Başkurtların bölge dışında sayılması mümkün olamamıştır. Tarihçi A. Kappeler ve Donnely, Rusya dışında bu

---

[68] R. G. Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova, 1992, s. 12, Bkz. (Harita 1).
[69] Bkz. *Stranı i Narodı, Sovyetski Soyuz, Obşiy Obzor, Rossiskaya Federatsiya*, Moskova, 1983, s. 94–95.
[70] Kuzeyev, *Narodı Srednego*…, s. 12
[71] Bkz. R. G. Kuzeyev, *Sotsiyalnoe i Etniçeskoe v Sovremennıh Etnonatsionalnıh Protsesah*, Ufa, 1988, s. 28.

görüşün yayılmasında etkin rol oynamıştır.[72] Bu araştırmacılar Başkurtları göçebe yaşam tarzı ile diğer halklardan ayırmış ve bölgenin asıl unsurları içinde yer almadıklarını savunmuşlardır. Fakat konuyu etno-kültür[73] tarihi açısından inceleyenler, Başkurtları İdil-Ural bölgesi içine dâhil etmiştir.[74]

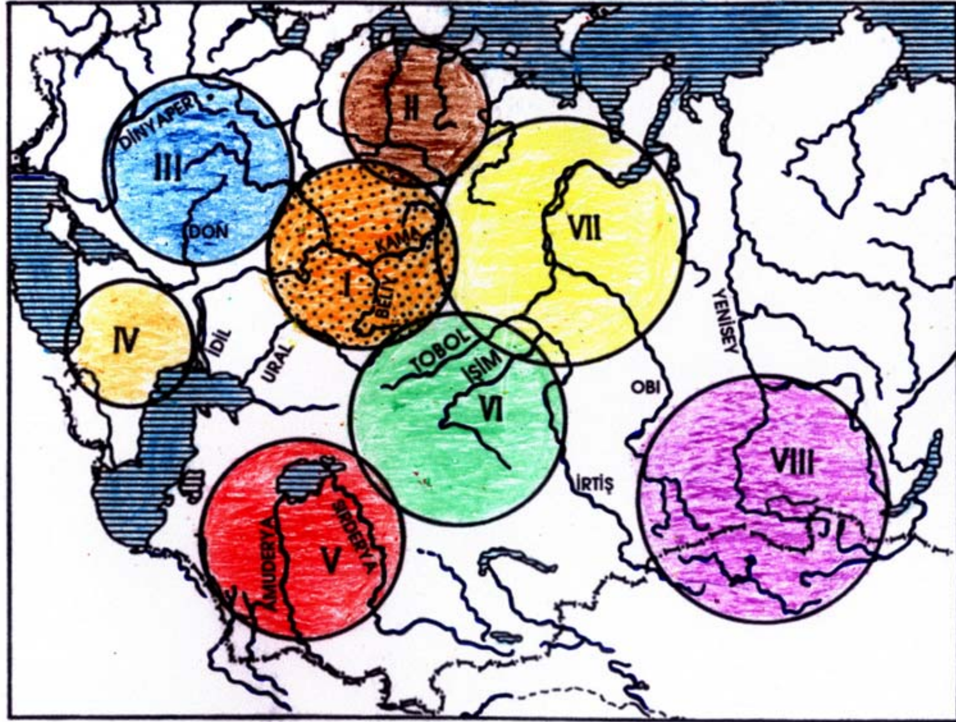
Diğer taraftan *etnogenez*[75] bakımından da Başkurtlar, orta yüzyıl etnik gelişim döneminde bölgenin diğer halklarının özelliklerini taşımaktadır. Yani, İdil Bulgar, Kızıl Orda, Kazan, Sibirya ve Nogay Orda hanlıklarının Rus devleti tarafından işgaliyle Başkurdistan'ın, özellikle de batı ve kuzey bölgesi, Çusova ve İseti nehirlerinden, güneydeki Yaiçvi ve Ural arkası bozkırlarına doğru, yer seçilmeden Rus köylüleri zorla yerleştirilmiştir. Bu yerleşim sonucunda bölge Orta İdil bölgesiyle aynı özellikleri göstermeye başlamıştır. Başkurtların bozkır dünyası ile etnik ve kültür ilişkileri (Kazaklar, Karakalpaklar, Kalmıklar) XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş, daha sonra bazı faktörlerin tesiri ile zayıflamaya başlamıştır. Aynı derecede İdil-Ural'ın batısındaki etnik gruplar özellikle Mordvalar ve kuzeydeki Udmurdlar komşuları olan Ruslar ve Permyaklarla karşılıklı ilişkiler kurmuşlardır.[76]

İdil-Ural bölgesine ait olan alanın bir kısmı da Orta İdil havzasıdır. Bölge ahalisinin büyük, orta ve küçük su akıntılarında (Vyatka, Oka, Sura, Kama, Belaya, Ufa, Hızlı Tanıp, Büyük İk, Samara ve diğerleri) yaşayarak çok eski zamanlardan beri Hazar denizine çıkışları vardır. Ayrıca bu nehirler vasıtasıyla birbirleriyle sosyal, kültürel ve iktisadî ilişkiler kurmuşlardır. Ural bölgesinin güney ve güney doğusunda Hazar denizine dökülen önemli nehir Samara'dır. Ural bölgesinin yukarı ve orta bölgesindeki suları (akıntıları) Başkurdistan'la aralarında tabiî bir sınır oluşturmaktadır. Kazakistan'la da, Tobol nehri Kazak topraklarını Başkurtlardan ayırmaktadır. Orta İdil havzasının nehirleri geçmişte ahalinin göç istikametini önemli derecede etkilemiştir. Daha sonraki zamanlarda doğudan batıya ve batıdan doğuya kuzeyde Kama ve Çusova boyunca

---

[72] A. Donnely, *The Russian Conquest of Bashkiria. 1552-1740. A Case Study in Imperialism*, New Haven, 1968, s. 2-4.; A. Cappeler, *Russlands Erste Nationalitaten: Das Rarenreich und die Volker der Mittleren Wolga*, Von 16 bis 19 Jahrhundert, Köln-Wien, 1982. s. 4.
[73] "etnokültür" terimi halkların kültürü anlamını taşımaktadır. Sovyet dönemi genel siyasetine göre en küçük sosyal topluluklar dahi birer etnik grup olarak kabul edilmiş, birleştiricilik, milliyet kavramıyla değil, bireyde eşitlik olan ve halkların kardeşliği üzerine kurulmaya çalışılmıştır.
[74] Kuzeyev, *Narodı…*, s. 13
[75] "Etnogenez" terimi, SSCB dönemi Rus literatüründe halkların menşeini göstermektedir.
[76] Bakınız, (Harita 1); ve Kuzeyev, *Narodı...*, s. 13.

merkezde Kama, Belsu, Ufa boyunca, güneyde İdil, Samara ve onların kolları boyunca bu akış devam etmiştir.[77]

R. G. Kuzeyev, *Narodı Srednogo Povoljya i Yujnogo Urala, Moskva 1992, s. 10.*

Harita 1. İdil ve Çevresinin Tarihi Adlandırılması: İdil-Ural (I), Belamore (Beyaz Deniz)-Peçersk (II) Dnyeper-İdil (III), Kafkas-Kuzey Kafkas (IV), Merkezi Asya-Kazakistan (V), Kazakistan (VI), Sibir-Batı Sibir (VII) Güney Sibir (VIII).

İdil–Ural bölgesi coğrafî özellikleri bakımından da oldukça çeşitlidir. Kuzeyden güneye doğru sık ormanlıklar vardır, daha aşağısı bozkır bölgesidir.[78] Orman bölgesi bozkır bölgesinden İdil'in orta akıntısı ile tahminen Oka nehrinin başından Kama'nın başına kadar Kama'nın aşağı akıntıları ve Belıy nehrinin kuzey kaynaklarıyla ayrılmaktadır. Orman ve bozkır bölgesinin sınırları tarihî seyirde değişiklikler göstermiştir. XVIII–XIX. yüzyıllarda İdil'in dirsek kısmı Samara nehrinin güneyinden geçmekteydi. Bu yapıya uygun olarak kuzeyden güneye doğru bölgede toprak örtüsü de değişmektedir; kuzeyde, killi topraklar merkezde, verimli boz orman toprakları,

[77] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 15

[78] *Narodı Mira: Narodı Evrapeyskoy Çasti SSSR*, Moskova, 1964, C. 2, s. 13–14; H. Ya Tahayev, *Başkirya: Ekonomika geografiçeskaya harakteristika*, Moskova, 1950, s. 10–70

güneyde ise zengin kara toprakları vardır. XVI–XIX. yüzyıllarda köylülerin taşınması ve yerleştirilmelerinde nehirler ve toprakların keyfiyeti çok önemli bir rol oynamıştır.[79]

İdil-Ural bölgesinin iklimi karasaldır ve Doğu Avrupa düzlüğünün doğudaki bir parçasıdır. Bu nedenle de bölgenin kuzeyi soğuk, batısı nemli, güneyi ise sıcak hava kütlelerinin etkisindedir. İdil-Ural bölgesi hayvan yönünden de zengin ve çeşitlidir. Kuzey bölgesinde gizemli fauna mevcuttur. Burada çok sayıda geyik, tavşan, sincap, tilki, ayı v.b. değerli derili hayvanlar vardır. İğne yapraklı ormanlarda sibirya horozu, karabağır kuşu, orman kenarında ve kütüklerde tetra kuşu, keklik kuşları yaşamaktadır. Geçmiş zamanlarda bu bölgeler zengin hayvanları, nehir ve gölleri de balıkları ile meşhurdur.[80]

Coğrafî tabiat şartları çok çeşitli olsa da bölge ekolojik bakımından bir bütün oluşturmaktadır. Etno-tarihî süreçte orman ve bozkır önemli gelişme rolü oynamıştır, burada yaşamak için kabileler göçebe, yarı göçebe veya yerleşik bir yaşam tarzı sürmüşler, bu da bölgenin coğrafî ve sosyal özelliğini şekillendirmiştir. Bu merkezî orman-bozkır bölgesi kuzeyde gizemli ormanları güneyde geniş bozkırları, doğuda güney Ural'ın dağları, batıda ise İdil nehrinin kollarıyla halkların birbirleriyle ilişkiler kurmasında önemli bir stratejik konuma sahiptir. Nitekim coğrafî tabiat şartlarının ortak özelliği, bölgede yaşayanların etnik yerleşiminde de görülebilmektedir. İdil-Ural bölgesi buradaki halklar için etno-kültürel ve karşılıklı ilişkilerin muhtar bölgesi gibidir. Orta İdil boyu ve Güney Ural'da yaşayan Türk, Fin–Ugor ve Doğu Slav halklarının aşırı karışık yerleşim göstermesi XV–XIX. yüzyıllardaki sosyo-demografik tarihî sürecin sonucudur. Bu dönem ana etnik gruplar kendilerine bağlı bölgesel alt etnik kimlikleri etkileyerek yeni oluşumların meydana gelmesini sağlamıştır.

Bu etnografik grupların aynı bölgede karışık olarak yerleşmeleri ve ikili etnik tanımlamalar geliştirmeleri bölgede asimilasyon sürecinin uzun ve şiddetli olduğunu kanıtlamaktadır. Eski devirlerde ve orta asırlarda bölgede özel yerleştirmeler ve hatta ahali değiş tokuşu olmuştur. Fakat bölgedeki bütün etno-kültür dönemleri yeniden

[79] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 16.
[80] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 16.

tanımlayarak, istikametini ve zorla yerleştirmenin bu seviyede rolünü dönemler içinde belirlemek zor ve karmaşık bir iştir.[81]

1.2. İdil-Ural Bölgesinin Nüfus Yapısı

Rusya Federasyonunun tam ortasındaki İdil Ural bölgesinde 6 cumhuriyet bulunmaktadır. Bölge 321,4 bin km^2 toprağa sahiptir. Bölge içinde bulunan 6 özerk cumhuriyetten Mordva, Mari, Udmurd Fin kökenli; Başkurdistan, Tataristan ve Çuvaşistan ise Türk kökenli özerk devletlerdir. Bu 6 cumhuriyette Tatarlar 2,8 milyon, Başkurtlar 941 bin, Çuvaşlar, 1,17 milyon, Mariler 442 bin, Mordvalar 432 bin ve Udmurdlar 536 bin nüfusa sahiptir.[82] 1979 genel sayımına göre; Türkler, 6.011; Fin-Ugorlar, 1.935 ve Doğu Slav kökenliler 19.552 milyon nüfusa sahiptir.[83]

1979 SSCB Genel Sayımında adı geçen cumhuriyetlerde toplam Türk ahali 4,9 milyon, Fin-Ugorlar 1,4 milyondur. Bölgede % 35–60 arasında Ruslar yaşamaktadır. Ortalama Rus nüfusu % 44'tür. Çuvaş cumhuriyetinde ahalinin % 70'ini Çuvaşlar oluşturur ve bölgede bu cumhuriyet istisna bir yere sahiptir. Türk asıllı ve Fin asıllı ahalinin bir kısmı komşu vilâyetlerde; Ninniygorod, Vyatka, Samara, Orenburg, Penza, Perm ve Ulyanovsk'da yaşamakta ve bu sayılan alanlar da İdil-Ural bölgesinin içine dahil edilmektedir. Bu bölge içinde yaşayan Tatar nüfusu 740 bin, Çuvaşlar 258 bin, Başkurtlar 98 bin, Mariler 63 bin, Mordvalılar 408 bin, Udmurdlar 54 bin kadardır. Sonuç olarak bu vilâyetlerdeki rakamlarla İdil–Ural bölgesinde 6 milyondan fazla Türk kökenli (Tatar, Başkurt, Çuvaş) ve 1,9 milyon da Fin kökenli (Mari, Mordva, Udmurd) ahalinin yaşadığı görülmektedir. [84]

[81] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya….*, s. 16-17.
[82] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 13; (Bakınız, Harita 1).
[83] Bakınız, *Vsesayuznaya perepis naseleniya Natsiyonalnih sostav naseleniya SSSR, Vest Statistiki*,1980, N. 7, s. 41-63. *Tablo 1*
[84] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 14; *Tablo 2* ve *Tablo 1*

Tablo 1 : İdil – Ural Bölgesinin Ayrıntılı Nüfus Dağılımı (Genel Nüfus Sayımı 1979)

Cumhuriyet ve Vilayetler	**km²**	**Tatar**	Başkurt	**Çuvaş**	**Mordva**	**Mari**	**Udmurd**	**Rus**	**Ukrayn**	**Toplam**
Başkurdistan	143,6	940	936	122	41	107	28	1548	76	3844
Tataristan	68,0	1642	3	147	30	17	25	1516	29	3445
Çuvaşistan	18,3	38	-	888	20	2	-	338	5	1299
Mordva	26,2	46	-	-	339	-	-	591	6	990
Mari	23,2	41	-	8	2***	307	3	335	5	704
Udmurd	41,1	99	2	3	-	9	480	870	11	1492
Toplam	**321,4**	**2806**	**941**	**1168**	**432**	**442**	**536**	**5198**	**132**	**11774**
Gorkovski (Ninniygorod)	74,8	69	-	6	45	9	-	3514	29	3712
Kirovski (Vyatski)	120,8	45	-	-	-	48	22	1518	16	1667
Perm	160,6	158	49	14	5	6	32	2508	44	3008
Orenburg	124,0	151	43	23	81	-	-	1513	105	2008
Kuybışey (Samara)	53,6	104	6	116	117	-	-	2587	79	3094
Penza	43,2	78	-	7	96	-	-	1306	12	1510
Ulyanovski	37,3	135	-	92	64	-	-	949	13	1268
Toplam	**453,7**	**740**	**98**	**258**	**408**	**63**	**54**	**13895**	**298**	**16347**
Bölgede toplam nüfus	**775,1**	**3546**	**1039**	**1426**	**840**	**505**	**590**	**19093**	**459**	**28121**

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 17.

Tablo 2 : İdil-Ural Bölgesi Halkların İdil-Ural, SSSR ve SSSR Dışındaki Nüfusları

Halklar	**Sovyetlerde**	**Rusya'da**	**İdil-Ural'da**	**İdil-Ural dışında**
Tatarlar	6317	5011	3546	2771
Başkurtlar	1371	1291	1039	332
Çuvaşlar	1751	1690	1426	325
Modvanlar	1192	1111	840	352
Mariler	622	600	505	117
Udmurdlar	714	686	590	124
Toplam	11967	10389	7946	4021

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 19.

1.2.1 Bölgede Nüfus Yapısının Değişim Süreci

Göç ve sürgün Kazan Hanlığının tasfiyesi ve Çarlık Rusyasının bölgeye idarî olarak hâkimiyetiyle XVI. asrın ikinci yarısından itibaren İdil-Ural'ın bütün alanını kapsamış ve bölgenin etno demografik ve etnografik haritasını güçlü bir şekilde değiştirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İdil-Ural bölgesinin yüzyıllarla belirlenip şekillenen genel demografik yapısının nihaî tespiti 1897 yılı sayımlarında gözükecektir.[85] XIX. yüzyılın ortalarında etnik grupların geniş Ural ve Ural çevresinde yeni yerleşimleri A. F. Rittih'in haritasında gösterilmiştir.[86] Bu sürecin sonuçları XX. yüzyılın Güney Ural ve Ural etrafı ile ilgili harita da F. A. Fielstrup tarafından işlenmiştir.[87]

Harita 2. Orta İdil Güney Ural Nüfus Dağılımı (20. yüzyıl)

1- Ruslar, 2- Çuvaşlar, 3- Tatarlar, 4- Başkırlar, 5- Mordvalar, 6-Mariler, 7- Udmurtlar, 8- Kazaklar

---

[85] Bkz. Harita 2; Harita İdil Ural bölgesindeki Rus, Çuvaş, Mari Tatar, Başkurt, Udmurd, Mari ve Kazakların yaşam alanlarını göstermektedir.

[86] Bakınız, Harita 3; A. F. Rittih, *Kazanskaya Guberniya* (tarihsiz), *Materialı dlya etnografii Rossii*, Kazan 1870, XIV, priloj; "Ural ve Ural çevresinde XIX. asırda etnik yerleşim haritası (A. F. Rittih) 1. Ruslar, 2. Başkurtlar, 3. Tatarlar, 4. Kazaklar, 5. Kalmıklar, 6. Mariler, 7. Çuvaşlar, 8. Mordvalar, 9. Udmurdlar, 10. Komi-Permyaklar, 11. Mansılar, 12. Komi-Zıryanlar.

[87] Bakınız, Harita 4; XX. asrın başlarında Güney Ural'da ve Ural çevresindeki halkların yerleşimi (F. A. Fielstrup'a göre); F. A. Fielstrup, *Etniçeskiy Sostav Naselenie Priuralya*, Leningrad, 1926, Priloj. (1. Baskı) 1. Başkurtlar, Teptyarlar 2. Tatarlar, Mişerler 3. Kazaklar, 4. Çuvaşlar, 5. Ruslar, 6. Ukraynalılar, 7. Belaruslar, 8. Mariler, 9. Mordvalar, 10. Udmurdlar, 11. Komi-Zıryanlar, 12. Mansılar (Vogul), 13.Dağlık ormanlık topraklar.

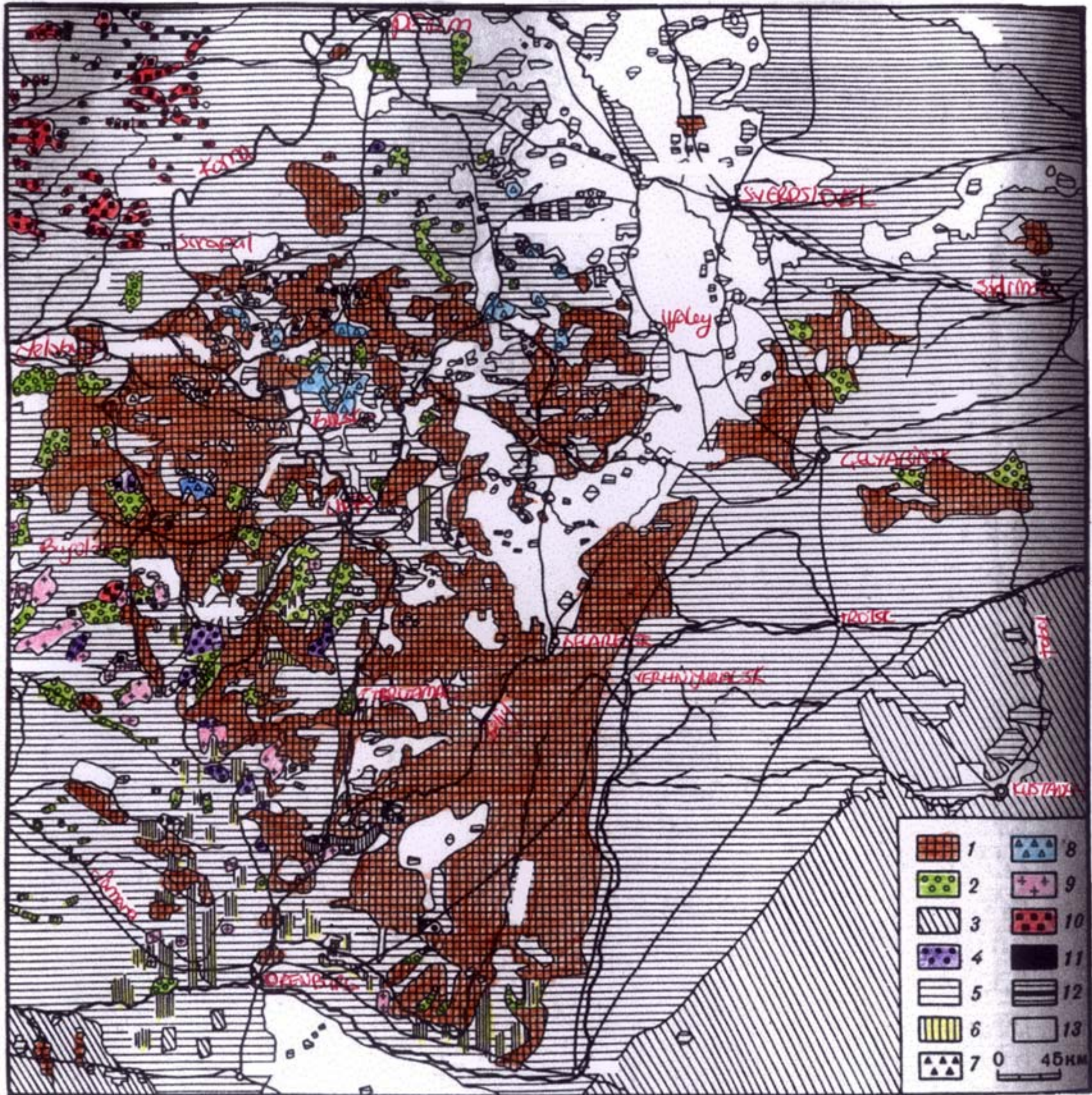
Harita 3. 19. Yüzyılda Ural ve Aşağı Ural'ın Etnik Nüfus Dağılımı (A. F. Rittih'e göre)
1- Ruslar, 2- Başkırlar, 3- Tatarlar, 4- Kazaklar, 5- Kalmıklar, 6- Mariler, 7- Çuvaşlar, 8- Mordvalar
9- Udmurtlar, 10- Permiyaklar, 11- Mansiler, 12- Komi-Ziryaklar

İdil-Ural bölgesinde XIX. yüzyılın sonunda 21,7 milyon insan yaşıyordu, bunlardan 15.522.981 milyonu Doğu Slav, 3.765.596 milyonu Türk, 1.680.021 milyonu Fin-Ugor asıllıdır.[88]

Sunulan 8 ve 9 numaralı Haritalarda etnik sınırların ne kadar değiştiği, yerleşimin çok- etnikli karakterinin çok güçlü olduğu ve karışık etnisiteli yeni bölgelerin oluştuğu görülmektedir. XVI. yüzyılın ortalarında etnodemografik durumun

[88] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 148; *Tablo 3*, Bu tablo Rusya İmparatorluğunda 1897 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre yapılmıştır; Parantez içindeki rakamlar vilâyetlerdeki nüfusun yüzdelik dilimini göstermektedir. Sonuç bölümünde ise bütün İdil-Ural Bölgesi içindeki oranı vermektedir.

sonuçlarını bu durumda görmenin imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca demografik durumunun değişkenliğini kesin olarak ortaya çıkarmak için XVII. yüzyıla ait kesin rakamlar da zaten arşivlerde bulunmamaktadır. Son 20–30 yıldır araştırmacılar ilmî araştırmalarda Vilayetlere bağlı Rusya Umum Müfettişlerinin 1716–1858 tarihleri arasında ayrı ayrı halklarla ilgili tuttukları teftiş bilgilerini kullanmaktadırlar.[89]

Harita 4. 20. Yüzyılda Güney Ural ve Aşağı Ural Halklarının Yerleşimi: (F. A. Fielstrup'a göre)
1- Başkırlar, Tepterler, 2- Tatarlar, Mişerler, 3- Kazaklar, 4- Çuvaşlar, 5- Ruslar, 6- Ukraynlar, 7- Belaruslar, 8- Nariler 9- Mordvalar, 10- Udmurtlar, 11- Komi-Ziryaklar, 12- Mansiler, 13- Diğerler

[89] Bkz. Harita 3; Harita 4; ve Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 151.

Tablo 3 : İdil-Ural Bölgesinin Kuzey Guberniyalarında Nüfus

Guberniya	Tatar	Başkurt	Çuvaş	Mordvan	Mari	Udmurd	Rus	Ukrayn	Toplam ahali	Türk-Fin Ugorlar
Vyatka	125 514 (4,1)	13 909 (0,5)	80 -	34 -	144 918 (4,8)	377 893 (12,4)	2 347 169 (77,4)	95 -	3 030 831 -	662 348 (21,8)
Perm	46 711 (1,6)	85 395 (2,9)	67 -	65 -	15 687 (0,5)	6 505 (0,2)	2 705 327 (90,3)	2 028 -	2 994 302 -	154 430 (5,2)
Kazan	675 419 (31,1)	38 -	502 042 (23,1)	22 187 (1,0)	122 717 (5,6)	9 676 (0,5)	832 475 (38,3)	789 -	2 170 665 -	1 332 082 (61,3)
Ninniygorod	41 339 (2,6)	-	234	53 093 (3,4)	6 704 (0,4)	-	1 476 391 (93,1)	253	1 584 774	101 371 (6,4)
Penza	58 530 (4,0)	23	8	187 862 (12,7)	10	5	1 220 080 (83,0)	1 031	1 470 474	246 438 (16,7)
Orenburg	92 926 (5,8)	254 561 (16,0)	5 064 (0,3)	38 403 (2,4)	20	109	1 126 040 (70,4)	41 541	1 630 434	391 083 (24,5)
Ufa	184 817 (8,4)	899 910 (40,9)	60 616 (2,8)	37 289 (1,7)	80 608 (3,7)	22 501 (1,0)	834 135 (37,9)	4 996	2 196 642	1 285 741 (58,5)
Samara	165 191 (6,0)	52 242 (2,1)	91 839 (3,3)	238 598 (8,7)	25	2 118 (0,08)	1 775 839 (64,5)	119 301	2 751 336	555 013 (20,2)
Saratov	94 693 (3,93)	1 262	14 403	123 893 (5,14)	21	68	1 846 436 (76,7)	149 291	2 405 829	234 344 (9,7)
Simbirsk	133 997 (8,8)	20	159 766 (11,5)	188 980 (12,4)	13	15	1 038 493 (68,8)	1 271	1 527 848	482 773 (31,8)
Toplam Nüfusu	1 619 117 (7,4)	1 312 360 (6,0)	834 119 (3,8)	894 404 (4,1)	370 723 (1,7)	418 894 (1,9)	15 202 385 (70,0)	320 696 (1,5)	21 732 846 (100,0)	5 445 617 (25,0)

Rusya İmparatorluğu 1897 Genel Nüfus Sayımına göre İdil – Ural Bölgesinin ayrıntılı nüfus dağılımı: R. G. Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 148.

Orta İdil bölgesindeki Ruslar ve gayrı Rusların nüfus hareketlerindeki hızlı değişim, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın başlarında görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk on yılında da bu hareketlilik devam etmiş ve Ural çevresi ile İdil nehrinin sağ sahillerini kapsamıştır. Fakat Ural çevresi ve Güney Ural'a asıl yerleşim XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak XX. asrın başlarına kadar sürmüştür. Göç hareketi, böylece, batıdan doğuya doğru yönelmiştir. Bu süreç sürekli değişerek bazen hızlı, bazen yavaş 300 yıldan fazla devam etmiştir.[90]

Orta İdil'de XVII. yüzyılın son çeyreği ve XVIII. yüzyılın birinci yarısında Rus nüfus yerli nüfus ile eşitlenmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de 3. bölgede ve İdil'in sağ sahillerinde, eski Kazan hanlığının merkezinde demografik fazlalık oluşturmuştur.[91] Tablo 4 bölgenin batı ve merkezini bütün olarak göstermekte, ayrı ayrı etnik alanların bilgisini vermemektedir. Bu nedenle bütün bölgede Rus nüfusun yerel nüfusa kesin olarak hâkim olduğu süreci takip etmek zordur. Kuzeydeki Rus göçmenlerin kuzey yolundaki hareketlerini dikkate almazsak, ahalinin etnik

[90] Kuzeyev, *a.g.e.*, 152.

yerleşimin tablodaki yıllar içinde yavaş değiştiğini görmekteyiz. Çünkü Rus köylüleri, Rus Kazakları ve diğerleri XVII. yüzyılda uçsuz bucaksız toprakları olan Sibirya'ya gidiyorlardı. Kama sahillerinde sadece bu geniş göç hareketine iştirak etmeyen Rusların küçük bir kısmı yerleşmiştir ve buraya yerleşenler genelde memur ve askerdir.[92]

Tablo 4: Rus Nüfusun 50 Yıl Ara İle İdil Bölgesine Göçü

Bölgeler	1678 yıl	1719 yıl	1762 yıl
Temnikova	1:1	1:1	1:3,5
Kazan	4:1	1,5:1	1,1:1
Şaçkin ve Tambov	Bilgi yok.	1:1,8	1:3,5
Vyatski	100:1	100:1	100:1

Kappeler, *Rusland als Vielvölker Reich: Enstehung, Geshicte, Zerfall,* Munich 1992, s. 327

P. A. Sidorov'un hesaplamalarına göre "XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Çuvaş bölgesinde tarıma uygun alanlarda kilometre kare başına 34 nüfus" [93] düşmektedir. XVIII. yüzyıl için bu rakam kilometre kare bazında oldukça yüksektir ve bu da Orta İdil'de tarımın gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Tarımın gelişmişliği ve toprağın verimi batıdaki Rusları bu topraklara çeken nedenlerden biridir.

Yöneticilerin baskısı, acımasız kanunlar, malî ve adlî işlere bakan memurların zulmü ve yerli halkların zorla hıristiyanlaştırılması burada yaşayan asıl unsuru çok etkilemiştir. Nitekim bu faktörler, XVIII. yüzyılda yerli nüfusun kendi topraklarından kütlesel bir şekilde göç edip gitmelerine neden olmuştur. 1720 yılından 1775 yılına kadar A. Kappeler'in hesaplamalarına göre "Orta İdil boyundan Ural ve Ural çevresine Rus olmayan başta Mari, Çuvaş ve Mordva yaklaşık 100 bin köylü" [94] taşınmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında köylülerin göç nedenleri ekonomik durumlarıyla da ilgilidir ve bu göçle İdil, Ural ve Aşağı Ural'da arzu ettikleri topraklara sahip olmayı; vergi zulmünden kurtulmayı, özgürlüğe kavuşmayı amaçlamışlardır. [95]

---

[91] Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 151 Bakınız; *Tablo 4*, Bu tablo 1678, 1719 ve 1762 yılları arasındaki Rus ve Rus olmayan nüfusun değişim sürecini işlemektedir.
[92] Kuzeyev, a.g.e., s. 151.
[93] Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 151
[94] Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 152
[95] Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 152

V. M. Kabuzan'ın tahlillerine göre ise "Rusya'nın genel nüfusu 1. teftişten (1719) 10. teftişe kadar (1857) 138 yılda 21.844.199 kişi çoğalmıştır."[96] Yılda ortalama artış XVIII. yüzyılda 1719–1795 tarihleri arası % 0.82, XIX. yüzyılın ilk yarısı (1795–1857) % 0.81 olmuştur. Görüldüğü gibi, Rusya'daki nüfus durmadan artmıştır, ancak özellikle 1741–1744 yılları arasında Kuzey savaşı, kıtlık ve Türklerle savaş (1741–1743) ve benzeri nedenlerden dolayı yıllık ortalama artış % 0.66 kadar düşmüştür.[97]

Moskova, Vladimirskiy, Kalujiskiy, Kostroma, Ninniygorod, Tverskiy, Yaroslav vilâyetleri yani Rusya'nın sanayi merkezlerinin 4. ile 5. nüfus teftişi arasındaki ortalama artışı % 0.61 ve 0.26 olmuştur; 6. ve 7. teftişler arasında artış % 0.42 ve 0.33 % ile çok düşük bir seviyede kalmıştır. 8. 9. ve 10. teftişler sonucunda ortalama nüfus artışının; 1822–1850 ve 1850–1857 yılları arasında % 0.64, 0.66 ve 0.23 gibi çok düşük bir noktada olduğu görülmektedir.[98] Kabuzan, bazı araştırmacılar nüfus artışının düşük olma sebebini "XVIII. yüzyılda toprak sahiplerinin köylülere yaptığı zulümle açıklanmaktadır."[99] diyor. Özellikle de XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, savaşlardaki kayıplar ve umumiyetle Fransa ile sonu gelmeyen savaş, ağır askerlik vergileri XIX. yüzyılın birinci ve ikinci yarılarında sık sık görülen kıtlık yılları, yine bu yıllar arasında Rusya'nın birçok bölgesine yayılan veba salgını bu artışın düşük çıkmasında önemli nedenler olarak gösterilmektedir. Rusya 1839 ve 1843 yıllarında dehşetli bir kıtlıkla karşılaşmıştır. Ayrıca 1833–1846, 1848–1849, 1850–1852, 1854–1855 yılları da kıtlık yıllarıdır. Rusya'da veba salgınları ise 1847–1849 yılları arasında sık görülmektedir ve sadece 1848 yılında vebadan 668.012 kişi ölmüştür."[100]

---

[96] Birinci teftiş (1719) Rus İmparatoru I. Petro zamanına tekabül eder. Kuzey savaşı terimi Rusya'nın (1700–721) yılları arasında Lehistan ve Danimarka ile beraberce İsveç'e karşı açtığı savaşa verilen addır. Bu savaştan önce I. Petro 1687 yılında da Türklere savaş açmış ancak barış yapmak zorunda kalmıştır. (Geniş bilgi için bakınız; A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi,* Ankara 1948, s. 256–259.
[97] V. M. Kabuzan, *İzmenenya v razmişenii naseleniya Rossii v XVIII pervoy polovine XIX. veka,* Moskova 1971, s. 5, 6, 7.
[98] Bakınız, *Tablo 5,* Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…,* s. 152.
[99] Kabuzan, *İzmeneniya…,* s. 7.
[100] Kabuzan, *İzmeneniya…,* s. 7-8

Tablo 5: 1 Ve 10. Teftişler (1719 – 1857 Yılları) Sonuçlarına Göre Erkek Nüfusunun Artış Ortalamaları.

Bölgeler	Teftişler ve yıllar									
	II 1744	III 1762	IV 1781	V 1795	VI 1811	VII 1815	VIII 1833	IX 1850	X 1857	I –X 1719-1857
Rusya'da 1. Teftiş (1719)	0,66	0,94	1,02	0,61	0,91	0,42	0,99	0,64	0,66	0,81
Sanayi Merkezleri	0,095	0,47	0,72	0,26	0,69	- 0,33	0,72	0,16	0,23	0,38
Orta İdil	0,94	0,37	1,08	0,69	0,93	0,05	1,04	0,57	1,18	0,82
Güney Priuralye	1,04	2,32	1,20	1,82	1,86	5,80	1,73	1,15	3,10	1,87
Aşağı İdil	4,12	3,79	1,63	1,89	2,04	5,20	1,56	1,23	0,78	2,43
Kuzey Priuralye	1,28	1,06	1,45	0,97	1,13	0,37	1,41	1,22	1,19	1,15

Orta İdil'de 1. ve 10. teftişler arasında nüfus 651.505'den 1.987.657 kadar artmıştır. Yıllık ortalama artışlarda dalgalanmalar olsa da Orta İdil'de[101] keskin düşüşler veya çıkışlar olmamıştır. Bu bölgedeki ortalama nüfus artışı XVIII–XIX. yüzyılın ilk yarısında % 0.82 ile genel nüfus artışı olan % 0.81'eşittir. Yıllık ortalama artışta göze çarpan hızlanma 1857 yılında görülmektedir (% 1.18)[102] A. Kappeler'in verilerine göre "1678 yılında yani Orta İdil'in Ruslar tarafından işgal edilmesinden 100 yıl sonra 300 bin Rus köylüsü bölgeye yerleşmiştir. 1678 yılından 1720'li yıllara kadar Orta İdil'de yeni yerleşim yüksek bir hızla devam etmiş ve doğal bir sürecin sonucunda gelişmemiştir."[103]

Orta İdil, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya'nın merkezî vilâyetlerinden Güney ve Kuzey Ural'a göçen köylülerin ara bölgesidir, sürekli bir yer değiştirme olmuştur.. Mesela, 1744 yılından 1762 yılına kadar Orta İdil'de nüfus 57,390 kişi artmıştır. Bu

[101] Bakınız, *Tablo 5*.
[102] Kabuzan, *İzmeneniya…*, s. 36.
[103] Kabuzan, *İzmeneniya…*, s. 36.

yıllar arasında bölgeden Ural sahasına 52,600 kişi göç etmiştir. Sürekli göçler toprak ihtilaflarını başlatmış, bu sıkıştırma yerli halkları; Tatar, Çuvaş, Mordvaları büyük gruplarla Güney Ural ve Aşağı İdil'e göçmeye mecbur etmiş ve bölgedeki etnik durumun devamlı surette Ruslar lehine gelişmesine fırsat vermiştir.[104] Orta İdil'in özellikle Kazan ve Simbirsk bölgeleri göçü daha şiddetli hissetmiş, buradaki ortalama nüfus diğer bölgelere göre daha da fazla olmuştur. Dolayısıyla etnik durum bu bölgelerde diğer bölgelere göre daha çok karışık hâle gelmiştir.[105]

Güney Ural Bölgesi de XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın boyunca önemli miktarda göçe maruz kalmıştır. Ancak bu bölge en çok göçü XVIII ile XIX. yüzyıllarda almış, ve bölgede ortalama nüfus artışı sürekli yüksek olmuştur. 1719-1811 yıllarında Güney Ural'da ortalama artış bütün Rusya içinde bölgelere göre ikinci sıradadır. Güney Urallar 1811–1857 yılları arasında ise birinci sıraya yükselmiştir.[106] Bu bölgenin nüfusunun artışında en önemli etken, batı ve kuzey vilâyetlerinden göç edip buraya yerleşenlerdir. Birinci teftişte (1719) nüfus erkek olarak 108,518'dir; bunlardan 16,380'i toprak sahibidir. İkinci teftişte (1744) nüfus 140,662 erkek, içlerinde toprak sahibi köylü sayısı 52,242 kişidir. 25 yıl içinde, 1. ve 2. teftişler arasında *tahkimli* (topraklı) köylü nüfusu 3 defa artmış, 105 bin kişiye ulaşmıştır.[107] 1744 yılı 1762 yılı arasında; 2. ve 3. teftişler arasında, nüfus artışı kaba rakamla 200 bin civarıdır. Bunlardan sadece 52,600'ü Kazan vilâyetinden gelmiştir. Kazan'dan gelen köylülerden 11,200'ü toprak sahibi iken 41,300'ü de "vergi ödeyen ve gayrı dinden olan (*inoverets*) köylülerdi."[108] Yani Orta İdil'in yerlileriydi. 1795 yılından (5. teftiş) 1857 yılına kadar (10. teftiş) Güney Ural bölgesi erkek nüfusu 380,282'den 1.319.403'a kadar artmıştır. Bir başka deyişle 760 bin kişiden 2,6 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu da artışın toplamda 3,5 kat olduğunu göstermektedir.[109]

Yu. M. Tarasov ise Güney Ural bölgesindeki köylü yerleşiminin dalgalı bir seyir izlediğini ve 1880–1850 arasında bu bölgeye 320 bin köylünün geldiğini

---

[104] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya ..*, s. 153
[105] Kabuzan, *İzmeneniya v razmeşenii naselenie…*, s. 50
[106] Bakınız, *Tablo 5*.
[107] Kabuzan, *a.g.e.*, s.32
[108] Kabuzan, *a.g.e.*, s. 33; Çarlık dönemi Rusyasında etnik anlamda Ruslardan farklılığı ifade için *inorodets;* dinî faklılığı göstermek için de *inoverets* terimi kullanılmıştır.
[109] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 154.

belirtmektedir.[110] XVIII. yüzyılın ikinci yarısı Güney Ural bölgesinde nüfus artışının daha da hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda artış hemen hemen bire birdir ve bu yıllarda doğum oranı oldukça yüksektir. [111] Bölgede tabiî yolla artışın yüksek olması V. M. Kabuzan, uygun temel iklim şartlarına, toprak sahipliğinin özelliğine ve verimli geniş arazilerin boş olmasına bağlamaktadır.[112]

Kuzey Ural bölgesinde ise nüfus, 1719–1857 yılları arasında 790 binden 1.922.381 bine yükselmiştir. Oran yaklaşık 5 kattır.[113] Yıllık ortalama artış 150 yılda % 1.15 tekabül etmektedir; bu yıllarda Rusya yıllık ortalaması ise 1, 27'dir. Kuzey Ural'da XVIII. yüzyılda nüfus artışı hızlı bir süreç yakalamış yüzyılın sonlarında Rusya'daki genel orana yakın bir seviyeye düşmüştür.[114] Bu bölgeye göçü çeken en önemli etken Kama sahillerindeki verimli topraklardır. Sarapul, Alabuga, Malmujsk gibi kazalar ve Vyatka vilâyeti Udmurd sahasında nüfus 1815–1859 yıllarında, 1.706 milyondan 2.305 milyona yükselmiştir.[115]

Aşağı İdil'in özellikle Saratov vilâyeti İdil-Ural bölgesinin güney komşusu olarak sadece Rusya'nın merkezî vilâyetlerinden değil, Orta İdil ve Yukarı Ural'dan da insanları geniş ve verimli topraklarına çekmiştir. Bu bölgede 1. ile 10. teftişler arasında nüfus 104 binden 2,7 milyona ulaşmıştır. Artış tahminî 27 kattır ve yıllık ortalaması % 2.43'tür.[116] Aşağı İdil XVI. ve XVII. yüzyıllarda az göç almış olmasına karşın XVIII. yüzyılda verimli toprakları, etrafındaki bütün bölgelerden ve merkezî vilâyetlerin göçer gruplarını kendine çekmiştir.[117]

XIX. yüzyılda Rusya genelinde nüfus artışı hızlanmıştır. 1858 yılından 1885 yılına kadar bu artış % 1.27'dir. XX. yüzyılın başlarında ise bu nüfus ivmesi % 1.31'e

---

[110] Yu. M.Tarasov, *Russkaya hristianskaya kolonizatsiya yujnogo Urala; vtoroya polovina XVIII- pervaya polovina XIX v.*, Moskova 1984, s. 89.
[111] S. Korsakov, "Dvijenie pravoslavnogo naseleniya v. Rossii s 1804 god" *Vestnik Rosiskaya Gosudertvannaya Obşestvo na 1852 god*, St. Petersburg, 1852, Kniga 5, s. 181–183
[112] V. M. Kabuzan, *a.g.e.*, s. 34.
[113] Kabuzan, *a.g.e,* s. 35–36.
[114] Bakınız, *Tablo 5*.
[115] G. K. Şkilyayev, *Selskoe naseleniya Udmurdii, (İstoriko-Etnogragiçeskii oçerk)*, Doktora tezi Moskova, 1981, s. 7-8.
[116] E. P. Busıgin, *Russkoe naselenie Srednego Povoljya*, Kazan, 1966, s. 63; ve bakınız, *Tablo 5.*
[117] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 155.

çıkmıştır.[118] Rusya'nın nüfusu 1857'de 67,8 milyonken, söz konusu artış hızıyla 1897 yılında 116 milyona ulaşmıştır.[119]

İdil-Ural Bölgesi'nin Orenburg ve Ufa vilâyetleri ve Samara vilâyeti 1865 yılı kayıtlarında görüldüğü gibi göç bölgesi özelliğini taşımakta ve tabiî olarak nüfusun diğer bölgelere göre artış hızı olarak yüksek görülmektedir.[120] Orenburg ve Ufa vilâyetlerinde 1857'den itibaren 1897 yılına kadar nüfus 2,6 milyondan, 3.79 milyona yükselmiştir. Artış 1.16 milyon kadardır. Yine Samara vilâyeti, XX. asrın başlarında çok milletli 2. 750 bin nüfusu olan bir bölgeye dönüşmüştür. 1897 yılında İdil-Ural Bölgesine ait olan on vilâyette Rus ve Ukraynalıların sayısı 15,5 milyondur ve yerli nüfustan 3 kat daha fazladır. Bu rakamlara Kazan ve Ufa vilâyetleri dâhil edilmemiştir. Kazan vilâyetinde Rusların ve Ukraynalıların genel nüfus içindeki oranı % 38,3, Ufa vilâyetinde ise % 37,7 olarak belirtilebilir.[121]

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Rusya'daki genel nüfus artışı, savaşların, hastalığın ve açlığın azalması, yerleşim hukukunun düzenlenmesi, doğurganlığın artması, askerlik süresinin kısalması gibi nedenlere bağlanmaktadır.[122]

1.2.2. Doğu Slavların, Türk ve Fin–Ugorların Yerleşim Özellikleri

XIX. yüzyılın ortalarında İdil-Ural'a göçle gelen etnik grupların yerleşimi tamamlanmaya başlamış, XX. yüzyılın ortalarına kadar da bu çizgi çok az değişiklikler olarak devam etmiştir. Bu tarihlerden itibaren de büyük sanayi yatırımları yani fabrikalar ve petrol yeni yerleşime açık bölgelere göçün ana nedeni olmuştur.

XVIII. yüzyılın sonlarında kuzeyden, doğudan ve güneyden bölgeyi geniş bir hatla daire içine alan Ruslar kendileri için yeni bir yurt kurdular diyebiliriz. Rus göçmenler kuzeye, Peçora ve Ural bölgesinin verimli topraklarına doğuda, Batı ve Doğu Sibirya'ya, güneyde ise güney İdil ve Ural nehirleri arasında ilerleyerek Büyük Rusya toprakları içinde çok etnikli adalar kurarak yeni ve kalıcı bir stratejinin aktörleri olmuşlardır. Bu, neticede Çarlık yönetiminin iskân meselesinde zapt ettikleri yerlerde

---

[118] Ya. E. Vodorskiy, *Naselenie Rossii za 400 let (XVI- naçalo XX v.)*, Moskova, 1973. s. 104
[119] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya,* 156; Bakınız, *Tablo 3*
[120] Ya. E. Vodorskiy, *Naselenie Rossii*.., s. 141
[121] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya.*, s. 156; Bakınız, *Tablo 3.*

uyguladığı sürekli ve belirgin bir stratejidir.[123] Nitekim Rusların İdil–Ural topraklarına yerleşmeleri neticesinde buradaki etnik yerleşim tedricen değişmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısından başlayıp XVII. yüzyıl boyunca, Orta İdil'in kuzeyi ve Kama sahillerine Rus göçmenler Rusya'nın kuzeyinden geliyorlardı ve yavaş yavaş güney istikametine, denize doğru ilerliyorlardı. Bölgenin bütün genişliği boyunca Vetluga'nın aşağı akıntılarından Ural ardına ve oradan İset'e kadar olan bu bölgede şimdi bile kuzeyli Rusların etkisi görülmektedir.[124]

XVIII. yüzyılda merkezî Rus bölgeleri olan Vladimirsk, Moskova ve Ninniygorod gibi bölgeleri boşaltan Rus köylüleri Orta İdil'in Kazan, Simbirsk, Penza; kuzeyde de Vyatka, Perm, Tobol vilâyetlerini aşarak Ural topraklarında Orenburg bölgesinin verimli topraklarına ve Güney Ural'ın dağlık alanlarına yerleşiyorlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren de Rusya'nın güney bölgeleri olan Voronoj, Kursk, Ryazan ve Tambov köylüler tarafından terk edilmiştir.[125] Bu nüfus akımı Ural'ın bütün alanını etkilemiş ve Rus kültürünün bu bölgede kuvvetle hissedilmesine neden olmuştur. XIX. asrın ikinci yarısı ve özellikle de XX. asrın başlarında İdil-Ural'a Rusya merkezinden Ukraynalılar, Belaruslar (Beyaz Ruslar) ve Almanlar da büyük kütleler halinde gelmeye başlamışlardır.[126]

Yine Y. M. Tarasov'un verdiği bilgilere göre Orenburg vilâyetinde 1719 yılında Rusların nüfusu 35 bindir, genel nüfus ise 217 bindir.[127] Bu genel nüfus, 1744 yılında 120 bine, 1762'de 250 bine, 1782'de 340 bine yükselmiştir. 13 yıl sonra 1795 yılında bölgede Rus nüfusu 430 bin olmuştur. Bu sayının içinde 80 bin emekli askerin bölgeye yerleştirilmesi de dâhildir. [128] 1795 yılında Orenburg vilâyeti nüfusu yaklaşık 760 bin kişi idi, 1800 yılında 885 bin kişiye kadar artmıştır.[129] Böylece, XVII-XIX.

---

[122] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 156.
[123] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya* .., s. 150, Bakınız, *Harita 4.*
[124] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya*, s. 156.
[125] Tarasov, *Russkaya hristianskaya kolonizatsiya*.., s. 37.
[126] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya …*, s. 157.
[127] Tarasov, *a.g.e.*, s. 61.
[128] U. H. Rahmatullin, *Naselenie Başkiri v. XVII-XVIII vv. Voprosı formirovania nebaşkirskogo naseleniya*, Moskova, 1988, s. 60.
[129] Kabuzan, *İzmeneniya…*, s. 54; Tarasov, *Russkaya hristianskaya*..,s. 60.

yüzyıllarda Orenburg topraklarında nüfus 4 kat, Rus nüfus ise 75 yılda (1719–1795) 12 kat artmıştır ve bu artış bölgedeki Başkurtlar aleyhine olmuştur.[130]

İdil-Ural Bölgesine Ruslar, önceden tahkim edilmiş bir hat buyunca ve bir sistem içinde şehir ve kalelere yerleştirilmiştir. Daha sonraları ise Rus köylüleri, gemilerin yol alabildiği nehir sahillerine yerleşmeye başlamışlardır. Bu şekilde İdil, Kama, Vyatka, Bela, Ufa ve diğer nehirlerde Rus yerleşim alanları büyümüştür. Rus ahalinin daha sık yerleştiği alanlar Orta İdil'de Tambov, Penza, Simbirsk, Ural ardı kazaları ve dağlık alanların bulunduğu Orenburg vilâyeti olmuştur. Ukraynalılar ise bu göç hareketinde Ruslar kadar etkili olamamışlardır. Bu süreç özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ural'da Orenburg ve Ufa; İdil sahasında da Saratov ve Samara şehirlerinde yaşanmıştır.[131]

1857 yılında bölgenin tamamında Rus nüfusu 15,2 milyon (% 70,1) olmuştur. XIX. asrın ikinci yarısında Rusların artış oranlarında önceki yıllara göre düşüş görülmektedir. Avrupa Rusyasında 1811 yılından 1838 yılına kadar nüfus artış oranı % 16.8; 1782–1857 yıllarında ise %16'dır. Vyatka vilâyetinde ise nüfus artışı 1795–1838 yıllarında % 51; 1795–1857 yıllarında, 50 yılın üstünde bir zaman diliminde % 45 olmuştur. Ninniygorod vilâyetinde Rus nüfusun artışı 1795–1833 yıllarında Avrupa Rusyasının ortalama artışı % 6'dan daha aşağıdadır.[132] Bu zıt durum şöyle açıklanmaktadır: Vyatka vilâyetinde XIX. yüzyılın birinci yarısında Rus köylülerin yoğun akını ve yerleşimi sebebiyle nüfus olarak hızla artmış, Ninniygorod ise ise bu süreçte göç verdiği için azalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Vyatska vilâyetine Rus akını kesilmiştir.[133]

İdil boyu vilâyetlerinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus nüfusun azalması dikkat çekmektedir. Simbirsk'de %72'den % 68'e; Samara'da % 84,7'den % 64,5'e Saratov'da % 92,8 den % 76,7 kadar inmiştir. Bu duruma ana neden Mordva, Çuvaş ve

---

[130] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 158.
[131] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s.158; Bakınız, *Tablo 3*; Büyük Petro (I) zamanında Rusya guberniyalara (vilayet) bölünmüştür, ancak bu taksimat iyice yerleşmemiştir. Vilayet sistemi Katerina (1762–1796) II zamanında yeniden düzene konmuş ve Rusya 20 vilayete ayrılmıştır. 300–400 bin nüfuslu sahalar guberniya; 20–30 nüfuslu sahalar (uyezd) kazalar olarak düzenlenmiştir. Vilayetlerin başına da Gubernatör adıyla valiler atanmış ve geniş yetkilerle donatılmıştır. 1775 yılında çıkarılan bu kanun Rus İmparatorluğunun idaresini düzenlemiştir. Yine 1785 yılında çıkarılan ek kanunla vilayetlere kendi valilerini seçme hakkı tanınmıştır. "Dvoryan" halk arasındaki en üst tabakayı oluşturuyordu ve yerel meclisteki seçimlerde en etkili kuruluşun üyeleriydi. Bu dönemde dvaryan ve tüccarların sisteme katılımı sağlanırken köylülerin hiçbir hakkı yoktur ve sosyal rahatsızlıklarda en önemli etkendir. (Bakınız; Kurat, *Rusya Tarihi, s.* 286–287).
[132] A. G. Raşin, *Naselenie Rossii za 100 let (1811–1913)*, Moskova, 1956, s. 41-42.
[133] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya...*, s. 159.

Tatar unsurun doğum oranının artmasıdır. 1857- 1897 yılları arasında adı geçen 3 vilâyette Mordvaların nüfusu 281 binden 552 bine; Çuvaşların, 160 bin den 266 bine yükselmiştir. Rus nüfus ise 3.546 milyondan 4.660 milyona yükselmiştir.[134]

Kazan ve Orenburg vilâyetlerinde Ruslar, 1857 yılı rakamlarına göre azınlıkta idiler. Aslında 1795–1833 yılları arasında Kazan vilâyetinde Rus nüfus % 51 ile çoğunluktadır, fakat 1833–1857 yılları arasında Kazan vilayetindeki Rus Nüfus artışı yerli halkın gerisinde kalmıştır.[135] XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazan vilâyetine komşu Simbirsk, Samara, Saratov, Orenburg vilâyetlerinde büyük miktarda göçle Yerli nüfusun azaldığı görülmektedir. 1897 yılında Kazan vilâyetinde Rus nüfus 832 bin kişiye yükselmiştir, fakat bu gösterge 1857 yılına kıyasla çok düşüktür. (% 38.3). Geniş Orenburg vilâyetinde 1857 yılında Rus nüfus 1.306'tür ve 1795 yılına göre tahminen 4 defa artmıştır. 1897 yılında Orenburg vilâyetinde Ruslar 1.960 bindir ve bölge nüfusunun % 51,6'sını oluşturmaktadır.[136]

Tablo 5a : 1857 Yılı Teftiş Sonuçlarına Göre İdil Ural Bölgesi Nüfusu

Guber	**Toplam Nüfus**	**Aynı zamanda halklar**							**Türk ve fin-ugorlar**
		Rus	**Tatar**	**Başkurt**	**Çuvaş**	**Mari**	**Mordva**	**Udmurd**	
Vyatski	2025	1628 (80,4)	78 (3,9)	-	-	98 (4,8)	-	221 (10,9)	397 (19,6)
Kazan	1466,1	596 (40,7)	439 (29,9)	-	326 (22,2)	8,1 (5,5)	17,0 (1,2)	7,1 (0,5)	870,1 (59,3)
Nijegor-od	1137	1019 (89,6)	33 (2,9)	-	-	5,0 (0,5)	80 (7,0)	-	11,8 (10,4)
Penza	1160	988 (85,2)	45 (3,9)	-	-	-	127 (10,9)	-	172 (14,8)
Tambov	1800	1719 (95,5)	13 (0,7)	-	-	-	6,8 (3,8)	-	81 (4,5)
Orenburg	2639	1306 (49,5)	485 (18,7)	545 (20,7)	30 (1,1)	50 (1,9)	19 (0,7)	10 (0,4)	1139 (43,2)
Samara	1495	1226 (84,7)	87 (5,8)	-	47 (3,1)	-	95 (6,4)	-	22,9 (15,3)
Saratov	1580	1466 (92,8)	50 (3,1)	-	12 (0,8)	-	52 (3,3)	-	114 (7,2)
Simbirsk	1131	814 (72,0)	90 (8,0)	-	93 (8,2)	-	134 (11,8)	238,1	317 (28,0)
Toplam	14433,1 100,0	10802 (74,8)	1320 (9,2)	545 (3,8)	508 (3,5)	234 (1,6)	592 (4,3)	(1,6)	3437,1 (24,2)

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 160.

[134] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 158.
[135] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya …*, s. 159; Bakınız, *Tablo 3*; bu yıllar arasında Rus nüfus % 40.7 ve % 49.4 arasındadır.
[136] Bakınız, *Tablo 5a*.

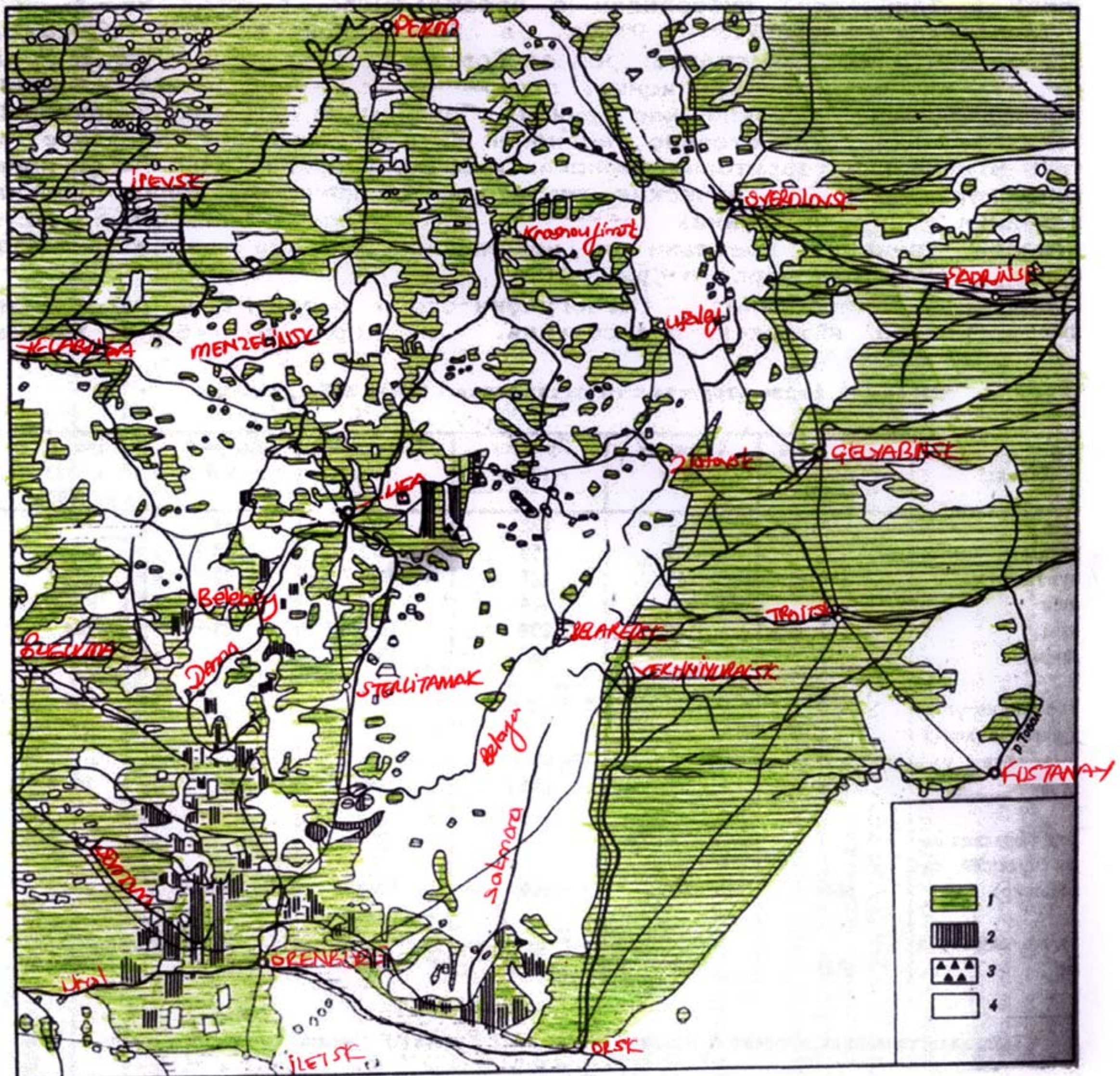
1865 yılında Orenburg vilâyeti Orenburg ve Ufa vilâyetlerine bölündükten sonra Rus ve Rus olmayan nüfusun oranı her iki vilâyette de değişti. Orenburg vilâyetinde Rus sayısı 1897 yılında 1,126 bindir ve genel oranın % 70,4'ünü oluşturmaktadır. Ufa vilâyetinde ise Rus nüfus 834 bindir ve oran olarak % 37,9'a tekabül etmektedir. Bu durumda Ufa vilâyeti ile Kazan vilâyeti nüfusu benzerlikler taşımaktadır, zira Kazan'da 1897 yılında Ruslar % 38,3 oranına sahiptir. Kazan vilâyetinde Rusların bu sayısı XVIII. yüzyılın sonundan itibaren % 2–4 dalgalanmayla XX. yüzyıla kadar sabit kalmıştır. 1782–1815 yıllarında % 38–40, 1833'te % 40.6, 1857 yılında % 40.7, 1897 yılında % 38.3'tür. Ufa vilâyetinde de verilen oran XVIII. yüzyılın sonlarında sabitleşmiş, küçük değişiklikler olsa da XX. yüzyıla kadar bu seviyede kalmıştır.[137]

İdil-Ural'a Rus iskânı bağlamında, XVIII. yüzyılın sonu itibariyle, bu saha üçe bölünebilir. Kuzeyde; Ninniygorod, Vyatka, Perm vilâyetlerinde Ruslar, bölge genel nüfusunun % 87'sini, Orta Kazan ve Ufa vilâyetleri Ruslar bu bölgelerde nüfusun % 38'ini ve güney Simbirsk, Samara, Orenburg vilâyetlerinde Ruslar bu bölgede nüfusun % 67,8'ini oluşturmaktadır.[138]

Orta İdil'in sağ sahillerinde yaşayan nüfus, Rus olan Penza ve Tambov vilâyetleri ile komşudur. Tambov'da 1857 yılında Rus nüfusun oranı % 95,5 Penza'da 1897'de % 93 civarındadır. Görüldüğü üzere, Orta İdil, Ural çevresi ve Güney Ural çok etnikli bölgeler olarak kuzeyden ve güneyden Rus ahalisi olan bölgelerle kuşatılmıştır.[139] Bu şartlarda etnik bölgelerin sınırlarını kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Kuzeyde ve güneyde de Türk ve Fin-Ugorların bir kısmı yavaş yavaş Rusların nüfus olarak üstün oldukları etnik bölgelere geçmektedir.[140]

---

[137] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya* .., s. 159-160.
[138] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..,* s. 160.
[139] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 160; Bakınız, *Tablo 3* ve *Tablo 5a*.
[140] Bakınız, *Harita 5*.

Harita 5. 19. Yüzyılda Ural ve Aşağı Ural Slavlarının yerleşimi: (A. F. Fielstrup'a göre)
1- Ruslar, 2- Ukraynlar, 3- Belaruslar, 4- Diğer halklar

XIX. yüzyılda bölgede nüfus vilâyetlerde farklı farklı seyretse de genel çizgi itibariyle artmıştır. 1833–1897 yılları arasında Mordva, Mari ve Udmurdların nüfusu 1.100'den 1.680 bine kadar artarken, artış oranı % 204,8’dir. Çuvaş, Tatar ve Başkurtlar 1.449 binden 3.766 bine yükselmiştir. Türk kökenli nüfusun bu yıllar arasında artış hızı % 259,8’dir. 1833 yılından 1857 yılına kadar Fin-Ugorların nüfusu % 134,7 Türklerin nüfusu % 164,8 artmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği Tatarlar ve Başkurtların hızlı

nüfus artışıdır. Tatar ve Başkurtların toplam nüfusu 1833 yılında 1.027 bin iken 1857 yılında 1.865 bine yükselmiştir. Ortalama artış oranı % 181,6 gibi yüksek bir rakama tekabül etmektedir. Orta İdil'de 1795–1800 yıllarında Tatarlar yaklaşık 350–400 bin, Başkurtlar 250–275 bin, 1815–1817 yıllarında Başkurtlar 310–320 bin nüfusa sahiptir.[141] Bu bilgiler ışığında XIX. yüzyılın ilk yarısında Tatar ve Başkurtların nüfusunun diğer etnik gruplara göre daha hızlı arttığı söylenebilir. Ayrı ayrı toplulukların XIX. yüzyıl teftiş ve genel nüfus sayımlarına göre artışı oranları ve kesin nüfus rakamları Tablo 6'da görülmektedir.[142]

Tablo 6: Türk Ve Fin-Ugorların 1833-1897 Arası Nüfusları

Halklar	VIII. Teftiş 1833	X. Teftiş 1857	1833 yıllardan artım	Sayım 1897	Artış 1857 Yılından	Artış 1833-1897 Yıllarında
Mordvalar	474	618	132	890	144	187,7
Mariler	150	239	159	371	155	247,3
Udmurdlar	196	243	124	419	172	213,8
Çuvaşlar	422	523	124	834	159	197,6
Tatarlar	635	1320	208	1619	123	254,9
Başkurtlar	392	545	165	1312	241	334,7
Toplam Mari Udmurd Mordvan	829	1100	134,1	1680	152,7	204,8
Toplam Başkurt Tatar Çuvaş	1449	2388	164,8	3765	157,6	259,8
Toplam Başkurt ve Tatar	1027	1865	181,6	2931	157,2	285,4

Kappeler, *Rusland als Vielvölker Reich: Enstehung, Geshicte, Zerfall*,,s. 422

1857–1897 yılları arasında Başkurt ve Tatarların İdil-Ural bölgesinde nüfus oranları yıllara göre dikkat çekecek farklılıklar göstermemektedir. 1857’de yapılan X. teftişte Tatarların bölge genelinde oranı % 9,2’dir. 1897 yılında ise bu rakam % 7,4’e düşmüştür. Başkurtların ise oranı % 4'ten % 6'ya yükselmiştir.[143]

---

[141] Kuzeyev, *Çislennost Başkir…*, s. 370.
[142] *Bakınız, Tablo 6*; Bu tablo 1833, 1857, 1897 yıllarındaki teftiş ve nüfus sayım sonuçlarına göre bölgedeki Türk ve Fin Ugorların artış oranlarını göstermek için yapılmıştır. Mordva, Mari, Udmurd, Tatar, Başkurt ve Çuvaşların 1833 yılından 1897 yılına kadar artış hızları hesaplanmıştır.
[143] Bakınız, *Tablo 5a*; Kuzeyev, *Narodı Srednego…*, s. 163.

1857–1897 yılları arasında Tatar nüfusun Başkurtlara kıyasla az artışı nüfus sayımlarında "Yeni Başkurtların" da hesaba katılmasıyla açıklanmaktadır. 19 Nisan 1855 kararı ile Başkurt–Meşeryak ordusu Tepterleri, Başkurt olarak nüfusa geçmiş, böylece bu yılların verilerinde Başkurt nüfus diğer etnik gruplara göre daha fazla artış göstermiştir. Ayrıca bu zamandan sonra askerî kayıtlarda "Başkurt ordusunda" görev yapanlar "Başkurt" ismi altında birleşmiştir.[144] Böylece, XIX. yüzyılın sonlarında Başkurtların içinde yaklaşık 350–400 bin Mişer ve Tepter karışmıştır. Başkurtların sayısı yüzyılın sonlarında tahminen 1 milyon kadardır.[145] İdil-Ural Bölgesinin halklarının yerleşim sınırları bugünkü şeklini XIX. yüzyılın sonlarında almış olduğu görülmektedir. Sosyal bilimcileri bu sonuca aşağıdaki veriler götürmüştür:

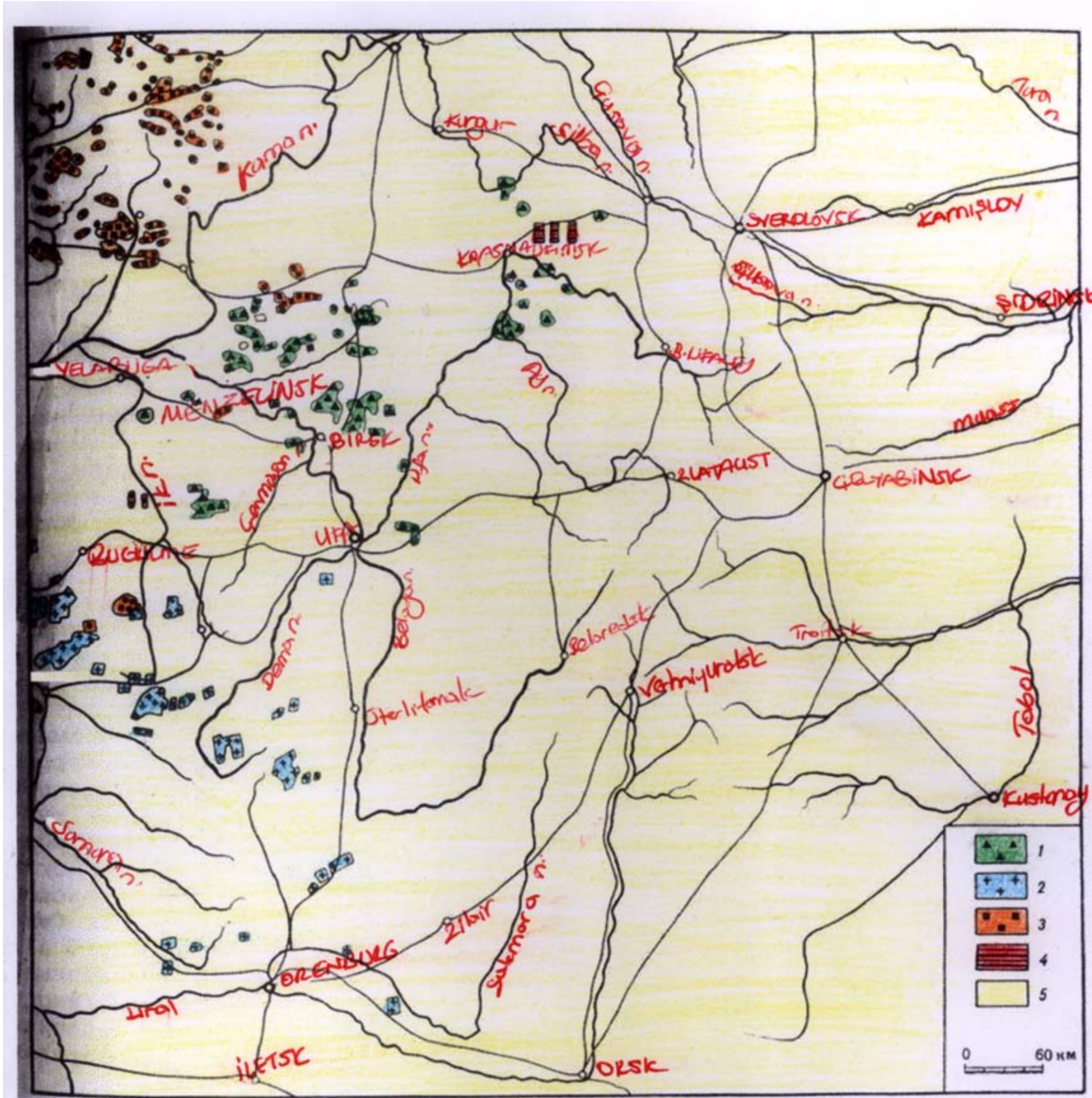
1833, 1857, 1897 yıllarının demografik bilgileri mukayese edilirse Fin-Ugor ve Türkler, kendi etnik eski alanlarında toplanmaya devam etmişlerdir. XIV – XV. yüzyıllarda bölgede, farklı etnik gruplara sahip karışık alanlar oluşmuştur. Türk asıllı karışık alanlar, (Başkurt-Tatar, Başkurt–Çuvaş, Mişer–Başkurt, Çuvaş-Tatar v.b.) Fin–Ugor–Türk karışık alanlar, (Mari –Çuvaş, Udmurd–Başkurt–Tatar) Doğu Slavyan–Fin–Ugor-Türk etnisiteli alanlar (Rus – Mordva, Rus– Başkurt, Ukrayna–Tatar–Başkurt-Rus gibi). Bölgenin merkezindeki asıl etnik unsurların uzağında yeni etnik ve kültürel özelliğe sahip alanlar oluşmuş ve bu alanlar bölgeye yeni bir demografik yapı ve kültürel özellik kazandırmıştır.[146]

Fin-Ugor soylu Mariler, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar kendi bölgeleri olan Orta İdil'in her iki sahiline yerleşmeye devam etmişlerdir. 1723 yılında Mari topraklarında 93 bin Mari yaşıyordu ve onlar nüfusun % 80,6 teşkil ediyordu, 1795 yılında ise 112 bin Mari kendi topraklarında nüfusun % 78,7'ini oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere Rusların Mari topraklarındaki oranı yavaş yavaş artmış, 1723 yılında % 18 iken 1795 yılında oranları % 19 olmuştur.[147] Marilerin Ruslara oranı bu yıllarda 4.41'den 4.21'e düşmüştür.[148] XVIII. yüzyılın sonlarında Mari topraklarına Tatarlar yerleşmeye başlamıştır, ancak 1795 yılında Tatar nüfusu genel nüfus içinde % 2,5'den

---

[144] Kuzeyev, *Çislennost Başkir…*, s. 351.
[145] Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 355.
[146] Kuzeyev, *Narodı Srednego..*, s. 164
[147] A. G. İvanov, *Etniçeskiy Sostav Naseleniya Mariskiy Kraya v sredine XVI-kontse XVIII v*. Yoşkar-Ola, 1986, s. 86–87
[148] Bakınız,.*Tablo 4;* Bu tablo XVII ve XVIII yüzyıllardaki Rus olamayan ahalinin Ruslar karşısındaki erimesini yüzdelik dilim olarak göstermektedir.

fazla değildir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde; 1707–1712 yılları arasında, Marilerin nüfusu esas etnik alanlarından toplu şekilde Kama ardına (*Zakamye*), Ural çevresine yapılan göç nedeniyle azalmıştır. Bu sahada ancak XVIII. yüzyılın ortalarında Marilere özgü etnik alanlar oluşmaya başlamıştır.[149]

Harita 6. 19. Yüzyılda Ural ve Aşağı Ural'da Fin-Ugor Halklarının Yerleşimi: (F. A. Fielstrup'a göre)
1- Mariler, 2- Mordvalar, 3- Udmurtlar, 4- Komi-Permiyaklar, 5- Diğer halklar

---

[149] Bkz. Harita 6; Kuzeyev, *Narodı Srednego*…, s. 164; Bakınız, *Tablo 7*

Tablo 7: XIX. Yüzyılda Fin–Ugor Ve Türklerin Nüfus Gelişimi

Halklar	Nüfus (bin)			Artış	Ortalama Yıllık artış		
	1833	1857	1897	**1833-1897 %**	1833-1857	1857-1897	1833-1888
Fin-Ugor (Mordva, Mari, Udmurd)	720	1100	1680	233	1,80	1,05	1,55
Türk (Tatar,Başkurt, Çuvaş)	1449	2398	3766	260	2,20	1,15	1,75

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 171.

Yine bir diğer Fin-Ugor soylu halk Udmurdlar ise, XIX. yüzyılda daha önceki yıllarda olduğu gibi kendi etnik alanlarında yani Orta Kama nehrinin sol sahillerinde toplanmışlardır. Udmurdların göçü genel itibariyle güney, güney-doğu, Tataristan ve Başkurdistan ve Perm toprakları istikametinde olmuştur. Vyatka topraklarına yerleşim XVI–XVIII. yüzyıllarda başlamış ve özellikle XIX. yüzyılın birinci yarısında genişlemiştir.[150] 1815–1859 arasında Udmurdya'da yeni yerleşen karışık Udmurd-Rus nüfus 1.706'dan 2.396 çıkmıştır, yerli nüfus ise 183,5'den, 453.6 bin'e yükselmiştir.[151] XIX. yüzyılın ikinci yarısında Umdurt-Rus bölgesindeki karışık köylerin oluşması süreci yeni göçlerin azalması sebebiyle duraklamaya başlamıştır. Vyatka vilâyetinde 1857 yılında, Udmurdların oranı % 11 civarında iken Ruslarınki ise % 80,4'tür. 1897 yılı nüfus verilerine göre ise vilâyetteki Udmurdlar % 12,4 Ruslar ise % 77,4 orana sahiptir.[152]

Öte yanda Fin-Ugor soylu Mordvalar da kendi ana etnik bölgelerinden ayrılıp güneye ve doğuya göç etmeye XVII–XVIII. yüzyıllar boyunca devam etmişler ve XIX. yüzyılın ortalarında büyük bir kısmı Simbirsk vilâyetinin sol sahillerine yerleşmişlerdir. Ayrıca yine bu yıllarda Samara ve Saratov vilâyetlerinin kuzey eyaletlerine de Mordva iskânı olmuştur.[153] Orenburg vilâyetinde 1857 yılında Mordvaların nüfusu fazla değildir; ancak 19 bin kişidir. Burada XIX. yüzyılın ikinci yarısında ancak Mordva nüfusu artmıştır. Ufa vilâyetinde 37,3 bin, Orenburg vilâyetinde 38.4 bin olmuş ve

[150] Kuzeyev, *Narodı…*, s. 164
[151] G. K. Şklyayev, *Selskoe Naselenie Udmurti*, s. 7-8.
[152] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 164

toplamda oran olarak % 398 gibi büyük bir rakamı yakalamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Mordvalar, İdil-Ural'ın kuzey vilâyetleri; Vyatka ve Perm hariç hemen hemen bütün bölgelerinde bulunmaktadır.[154] Ana yurtlarında ise Rusların yerleşimiyle Mordva-Rus alanı oluşmuştur.[155] İdil-Ural'ın doğu bölgelerinde ise Mordvalar sık sık Tatar, Çuvaş ve Başkurtlarla aynı köylere yerleşmişlerdir.[156]

İdil Ural'da Çuvaşların ana yurtları olan Kozmodemyask, Tetyuşsk (Tetyuş), Tsivilsk, Çeboksarı, Yadrinsk ve Simbirsk vilâyetlerinde 1795 yılında Çuvaşlar % 80,5, Ruslar %16,6, Tatarlar %19, Mordvalar %1 nüfus oranına sahiptir.[157] 1859 yılında ise bu sınırlarda Çuvaşlar % 80,6, Ruslar %18,8, Tatarlar % 2,7, Mordvalar %1,2'dir.[158] XIX. yüzyılın ortalarında Çuvaşların kendi ana yurtları dışındaki yerleşimleri devam etmiş, ancak dışarıdaki nüfus artışları göç yoluyla değil tabiî yollarla olmuştur. Çuvaşlar çok eskiden beri dağlık alanda Marilerle karışık alanlar oluşturmuşlar, aynı şekilde Ruslarla da hem doğuda hem kuzeyde karışık bir düzende yaşamaktadırlar, güney bölgelerde ise göç neticesinde Çuvaşlar, Rus, Tatar, Başkurt ve Mordva ahalisi ile yine karşılıklı etnik ve kültürel ilişkiye girmişlerdir. [159]

Tatarlar, Orta İdil'de yaşayan Türk kökenli toplulukları Tatarlık kimliğinde birleştirmiş ve bütün bölgeye yayılmış bir halktır.[160] Tatarların ana yurtları Kama nehrinin aşağısından başlayıp etrafını takip ederek üst kısmına kadar ulaşan alandır. XIX. yüzyılın ortalarında Tatarlar toplu şekilde Ural etrafına (*Priuralya*) yerleşmeye başlamışlardır.[161]

---

[153] Bakınız *Tablo 5a*; Bu tablo 1857 yılında İdil-Ural bölgesi vilâyetlerindeki etnik toplulukların ayrıntılı nüfuslarını içermektedir.
[154] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya*…, s. 165
[155] Bakınız, *Harita 6*; XIX. yüzyılda Fin-Ugor halkların Güney Ural'a ve Aşağı Ural'a yerleşimi. (F. A. Fielstrup'a göre); 1. Mariler 2. Mordvalar 3. Udmurdlar 4. Komi- Permyaklar 5. Diğer halklar.
[156] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya*…, s. 165
[157] P. A. Siderov, *Çislennost Sostav i Dinamika Naseleniye Çuvaşii v kontse XVIII pervoy polovine XIX. veka*// Çeboksarı,1962, Vıp. XXI, s. 104–105.
[158] Siderov, *a.g.e.*, s. 115.
[159] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya*…, s. 166.
[160] Bakınız, *Tablo 5a*.
[161] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya*…, s. 166.

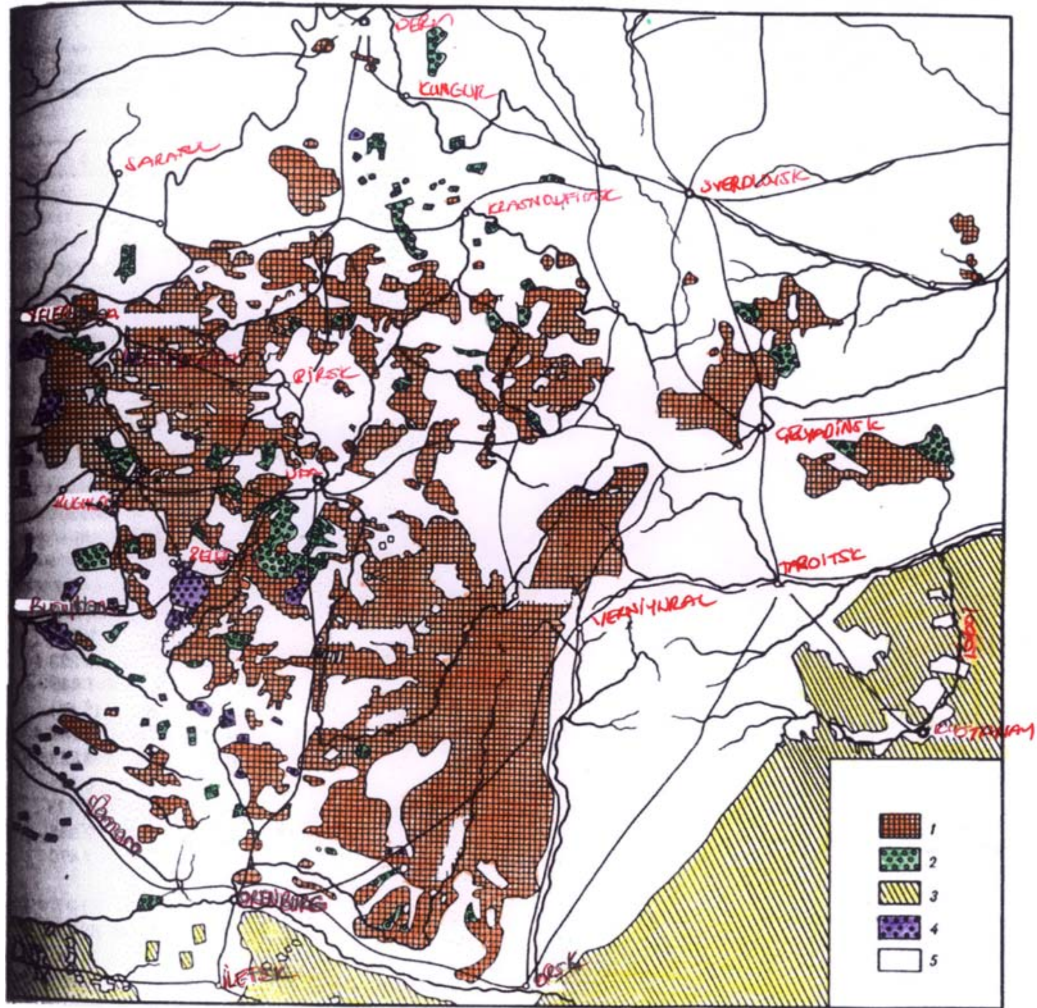
Başkurtlar, ana yurtları Güney Ural bölgesindedir ve burasını tarihi olarak ta merkez olarak korumuşlardır. [162] Orta İdil boyundan Ural etrafına ve Güney Ural'a göçler genelde enine istikamettedir. Mariler ve Udmurdlar Ufa vilâyetinin kuzey ve kuzey batı eyaletlerine ve Perm vilâyetinin güney eyaletlerine yerleşmişlerdir. Mordvalar Başkurdistan'ın güney ve güney batı topraklarına; Çuvaşlar, Ufa ve Orenburg vilâyetlerine yerleşerek Mordvaların kuzey komşuları olmuşlardır.[163] Güney Ural topraklarında Çuvaşlar Tatar ve Başkurtlarla aynı köylere yerleşmişlerdir bu durum da etnik ve kültür geçişleri sağlamada etken olmuştur.[164]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Başkurdistan toprakları doğudan Rus ahalinin yerleşimiyle set halinde ablukaya alınmıştır. 1795 yılında Çelyabinsk eyaletinde 82,8 bin nüfus yaşamaktadır ve bunların 67,8 bin (% 81,9) Rus, 11,6 bin'i (% 13,4) Başkurt, 3,9 bini (%4,7) Tatar ve "memur Mişerler"dir.[165] XIX. yüzyıl Ural arkası Rus ve Tatar nüfusun artışı (aynı şekilde Yukarı Ural, Troitsk kazaları, yeni taşınanlar sayesinde olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında Başkurdistan, toprakları etnografik laboratuar"a dönüşmüştür.[166] Yeni yerleşimler dolayısıyla Başkurdistan'da karışık nüfuslu köylerin sayısı artmış ve bu köylere Başkurtlarla beraber Tatarlar, Çuvaşlar, Udmurdlar, Mariler, Mordvalar yerleşmiştir.[167]

---

[162] Bakınız, *Tablo 5a*.
[163] Bakınız, *Harita6, Tablo 3, Tablo 5a*.
[164] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya...*, s. 166
[165] E. M. Tarasov, *Russkaya Krestiyanskaya Kolonizatsiya...*, s. 48.
[166] M. V. Filorinskiy, "Başkirya i Başkiri", *Vestnik Evropı*, 1874, kniga 12, s. 711–729.
[167] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 167; Bakınız, Harita 7; Ural ve çevresine Türklerin yerleşimi; bu Harita XIX. yüzyılda Ural bölgesindeki Başkurt, Tepter, Tatar, Mişer, Kazak, Çuvaş ve diğer halkların yerleşimini göstermektedir.

Harita 7. 19. Yüzyılda Ural ve Aşağı Ural'da Türk Yerleşimi: (F. A. Fielstrup'a göre)
1- Başkırlar, Tepterler, 2- Tatarlar, Mişerler, 3- Kazaklar, 4- Çuvaşlar, 5- Diğer halklar

1833 yılında Başkurtların en sık yerleştikleri bölge güney–doğu ve güney Başkurdistan'ın dağlık ve çöl bölgeleri Hızlı Tanıp ve Barda nehirlerinin akıntı istikametinde Kuzey vilayetlerindeki Dema havzasında ve Başkurdistan'ın kuzey-doğusundaki ormanlık, çöl ve dağlık bölgeleridir.[168]

XIX. yüzyılda İdil Ural bölgesinde halkların yerleşim durumu etnik olarak daha karışık ve dağınık karakter taşımaktadır. Bölgenin batı bölümü (İdil, Oka ve Tsena nehirleri arasındaki alan) ve bu nehirlerin doğu kısmı (Ural çevresi) bu özelliği açıkça göstermektedir. Mordva, Çuvaş, Tatar ve Ruslardan oluşan ve nüfusunda Rusların

üstünlüğü olan bölgeler, özellikle İdil, Oka ve Tsena nehri sahillerindeki topraklarda meydana gelmiştir. Ninniygorod, Penza vilâyetleri bu özelliktedir. İkinci olarak çok etnikli bölgelerde nüfuslar birbiri içine girmiştir. Bu bölgelerde Başkurtlar, Ruslarla çizgili şekilde birbirini aşarak iç içe girmişler, aynı şekilde Tatarlar, Udmurdlar, Mariler, Çuvaşlar, Mordvalarla da aynı köyleri paylaşmışlardır. Bu iki bölge arasında ve daha kuzey bölgelerde eski etnik alanlara yerleşim nedeniyle yeni karışık Mari, Udmurd, Tatarlardan oluşan bölgeler oluşmuştur. Bu durumu İdil-Ural bölgesi içinde demografik özellikli 3 alt bölgenin bulunması kanıtlamaktadır. Bölgenin batısında İdil, Oka, Tsena nehirleri arasında Batı bölgesi; merkez ve kuzeyde İdil–Kama bölgesi; Ural etrafı ile Güney Ural'da, Doğu bölgesi.[169]

1833 yılından 1857 yılına kadar İdil-Ural Bölgesinde Tatarlar % 39, Ruslar, Udmurdlar ve Mariler % 16 ile % 23 artmıştır. Bu oranlar da Rusya'daki ortalama artış rakamı olan % 16,7'ye oldukça yakındır. Çuvaşlar bu dönemde en az artışı gösteren topluluktur ve % 9 artmıştır.[170] Yine bu yıllar arasında Başkurtların artış oranı % 39'dur.[171]

XIX. yüzyılın birinci yarısında bölgedeki Türk nüfusu artışı, Rusya ortalamasına göre oldukça yüksektir. Rusya'da bu dönemde ortalama artış yıllık % 1.27'dir; % 2 gibi yüksek rakamı bulmuştur. Aynı artış Fin-Ugor kavimlerinde de görülmektedir. Fin-Ugorlar'da bu dönemde yıllık ortalama artış % 1.80'dir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede nüfus artışı yavaş yavaş azalmıştır ancak yine de Rusya ortalamasından yüksektir. Bu dönem artış artış Fin-Ugorlar için % 1.55 Türkler için ise % 1.75'dir. "XVIII. asrın son çeyreğinde Tatarların ve Başkurtların hızlı artışında zengin toprakların kazandırdığı maddi refah, yaşam tarzı ve ciddî şekilde temizlik kaidelerine uymak en önemli etkenlerdir. Fin-Ugor soylu halkların ve Çuvaşların nüfus artışındaki durgunluk ise orman ve bataklık yerlerin tarıma elverişli olmaması ve bölge dışına yapılan göçlerdir."[172]

---

[168] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljyaı…*, s. 170.
[169] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya ...*, s. 170.
[170] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…, s. 170.*
[171] A. G. Raşîn, *Naselenie Rossii za 100 let*, s. 41.
[172] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 171; *Tablo 8*

Tablo 8: XIX. Asrın 2.Yarısında Rus Toplam Nüfusuyla İdil-Ural Halkları Nüfusunun Karşılaştırması Bin Kişi %.

Teftiş sayım	Bütün Ahali	İçinde						
		Ruslar	Udmurdlar	Mordva	Mariler	Tatarlar	Çuvaşlar	Başkurtlar
X.teftiş 1858 yılı bütün Rusya'da % lik sonuç	75 927100	34826 45,92	251 0,33	710 0,94	254 0,33	1954 2,57	522 0,69	545 0,71
Sayım 1897 yılı Bütün Rusya'da % lik sonuç	12 8223100	55692 43,43	421 0,33	1024 0,80	375 0,29	3975 3,10	844 0,66	1311 1,02

Kabuzan, *İzmenenya v razmişenii naseleniya Rossii v XVIII pervoy polavine XIX. veka,* s. 194

İdil Ural bölgesinin göçler sebebiyle farklı etnisiteli alanlara sahip olması kültürlerin de iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu bölgelerden biri de İdil'in dağlık tarafı idi, burada Çuvaşların ilerlemesi dağlık Marilerin bir kısmının "çuvaşlaşması" sayesinde olmuştur. Fakat aynı zamanda Çuvaşların dağlık Marilerin kültüründen etkilenmesi de kaçınılmazdır. Çeptsı nehri havzasında Beşermyanların "udmurdlaşması" Udmurdların bir kısmının Türk kültürüne dâhil olmaları süreci de yaşanmıştır. XVIII. yüzyılın sonları XIX. yüzyılın başlarında Tatar nüfusun birden artışına V. D. Dmitriyev Kama önüne yerleşmiş Çuvaşların büyük kısmının Tatarlaşması suretiyle olduğunu söylemektedir.[173]

XIX. yüzyılın birinci yarısında "yeni hıristiyanların" bir kısmı hıristiyanlıktan vazgeçerek islamlaşarak Tatarlar arasında karışmışlardır, bir grubu da Güney Ural'da Başkurtlar arasında erimişlerdir. XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Kama nehrinin doğusundaki alanda yaşayan Tatar ve Başkurtlarla buraya göç eden yeni etnik gruplar karışarak Tatarların ve Başkurtların nüfus artışında etkili olmuştur. [174]

Demografik bilgilerin gösterdiği bir diğer sonuç; Başkurt ve Tatar nüfus artışında Fin–Ugor ve Çuvaşlar asimilasyonu önemli bir etkindir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya toplam nüfusu içinde bölge halklarının oranının değişmesi de bunu açıklamaktadır. 40 yıl zarfında, 1857 yılından 1897 yılına kadar Fin–Ugor ve

[173] V. D. Dimitriyev, *O postlennıh etopah etnogeneza Çuvaşey//Bolgarii i Çuvaşii*, Çeboksarı 1984, s. 40-43.

Çuvaşların oranı ya değişmemiş ya da azalmıştır. Tatar ve Başkurtların oranı ise devamlı artmıştır.[175] İdil-Ural bölgesinde, XVI – XIX. yüzyıllarda oluşan demografik süreç sosyal, etnik ve kültür tarihinde önemli etkenlerden biri olmuştur. XIX. yüzyıldaki nüfus yapısı ise XX. yüzyılda fazla bir değişim göstermeden sürmüştür. Bölgenin nüfusu XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar köylerde yaşamaktadır. Vilâyetler ortalaması 91.86'dır. Fakat Ufa vilâyetinde nüfus yapısı daha karışık olduğu için ortalama biraz daha yüksektir (% 95).[176]

TABLO 9 : 1897 YILINDA İDİL-URAL BÖLGESİNİN ŞEHİR NÜFUSU.

Şehir	Tatar	Başkurt	Çuvaş	Mordva	Mari	Udmurd	Rus	Ukrayna	Diğerleri	Toplam
Kazan	28520	33	501	77	217	89	95402	685	4435	129959
Çeboksarı	5	-	439	1	11	-	4268	1	13	4738
Çarevakokşay	10	-	1	5	93	-	1519	1	29	1658
Saransk	65	-	1	71	-	-	14353	7	87	14584
Yelabuga	498	16	-	2	5	37	9156	7	43	9764
Aşağı Novogorod	912	-	31	60	20	-	84759	150	4121	90053
Penza	387	9	3	224	6	5	57519	186	1642	59981
Perim	1263	45	1	-	6	-	41902	73	1915	45205
Simbirsk	2191	1	303	189	2	6	37785	252	955	41684
Samara	2301	28	87	636	7	16	82907	402	3615	89999
Orenburg	11306	1411	24	896	12	85	54756	811	3124	72425
Ufa	2524	3151	40	28	47	1	42062	43	1379	49275
Saratov	1711	21	26	394	11	64	121720	1159	1204	137147
Toplam TEB şehirlerinde	51693	4715	1457	2583	437	303	648108	3777	33399	746472

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 174.

Orta İdil sahillerinde ve Güney Ural'da şehirler Rusların ağırlığında bir nüfus yapısıyla oluşmuş ve gelişmiştir. XVIII. yüzyılda şehirleşme en güçsüz dönemindedir.

---

174 R. G. Kuzeyev, *Çislennost Başkir…*, s. 359.
175 V. M. Kabuzan, *İzmeneniya v udelnım vse i territoryalnım razmişenii Russkogo naseleniya Rossii v XVII pervoy polovine XIX v.* s. 194-195, Kuzeyev, *İstoriçeskaya etnografiya Başkir.., s. 3-7;* Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…*, s. 172.

XVI – XVII. yüzyıllarda askerlerin ve devlet memurların kuvvetlendirdiği şehir hayatı XVIII. yüzyılda bu özelliğini de kaybetmiş dahası sanayileşme ve ticaret de aktif olmadığı için şehirler küçük kalmıştır. [177] İdil-Ural bölgesinin XVIII. yüzyılda en büyük şehri Kazan'dır. 1767 yılında Kazan'da 21.172 nüfus vardır ve XVIII. asrın sonlarında bu rakam 25–26 bine çıkmıştır. 1801 yılında ise bu rakam 50 bin civarındadır.[178] XVI. yüzyılda vaftiz olmayı kabul etmeyen ancak devlete itaat eden Tatarlar için Kazan şehrinin kenarında bulunan Kaban gölü arkasında bir yer ayrılmış ve daha sonra buraya Eski Tatar kasabası olarak adlandırılmıştır. Kasabadaki Tatar nüfusu XVI. yüzyılda 6 bin kadardır[179] ancak yüzyıl sonra yani XVII. yüzyılda buradaki nüfus azalmış ve 2 binlere düşmüştür.[180]

1686 yılındaki af fermanı Eski Tatar kasabası Tatarlarına şehirde ticaret yapma izni vermiştir ve bu tarihten sonra şehirdeki nüfuslar yavaş yavaş artmıştır. XVIII asrın sonunda Kazan'da nüfus 5 bin kişi olmuştur.[181] Bu Tatarlar Kazan'ın ticaretinde önemli bir yere sahip olmuşlar ve ticaretin yanında köyleriyle de ilişkilerini canlı tutarak hem köylerde hem de şehirlerdeki sosyal hayatta birinci derece rol oynamışlardır. [182]

Diğer şehirler Kazan'a göre nüfus olarak oldukça küçüktür; XVIII. yüzyılın sonlarında meselâ Ufa'nın şehri nüfusu 2395'tir.[183] Bu rakamın tamamına yakını da Ruslardan oluşmaktadır. Nitekim Ufa Rus istilâsından sonra, vaftiz edilen Tatarlara ve devlet memurlarına Rus devleti tarafından hediye olarak verilmiştir.[184]

Beşinci teftiş (1795) sonuçlarına göre Çuvaş topraklarında bulunan şehirlerden Çeboksarı 4696, Alatur 2597, Tsivilsk 862, Yadrin 1431 kişi yaşamaktadır. Çuvaş topraklarındaki şehir nüfus oranı % 3,2'dir ve nüfusun tamamı Rustur. Bölgenin diğer

---

[176] Bakınız, *Tablo 9*; 1897 yılı genel nüfus saymına göre İdil-Ural bölgesindeki vilâyetler bazında şehirlerin nüfus yapısını gösteren tablodur; Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya…,* s. 173

[177] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya* .., s. 173.

[178] *Kazankaya İstoriya*, (hazırlayan G. N. Moiseyevoy) Moskva; St. Petersburg 1954, Kniga 1, s. 120.

[179] *İstoriya Kazani*, s. 84.

[180] a.g.e., s. 94.

[181] *a.g.e.*, s. 97, 120.

[182] D. M., İshakov, "Tatarskoe naseleniye goroda Kazani vo vtoroy polovine XVI naçale XX veka etnodemografiçeskiy obzor", *Novoe v arheologii v etnografii Tatarii*, Kazan 1982, s. 3-5

[183] *İstoriya Ufı*, 2.İzd., Ufa, 1984, s. 74.

[184] "Otvodnaya kniga po Ufe"; Tekst. *F. Demidovoy iz istorii feodalizma i kapitalizma v Başkirii*, Ufa, 1971, 280–283

alanlarında da durum aynıdır. Mari toprakların da şehir ahalisi sadece Ruslardır ve şehir nüfusu oranı % 4'tür. [185]

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar şehirler ve dağlık alanlar Rusların yerleşim merkezi olarak gelişmiştir. Türk ve Fin–Ugor soylular bu yıllara kadar tamamıyla köylerde yaşamaktadır. Durum ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında değişmiş; köylerden şehre göçler başlamış ve yerel nüfus şehirlerde XX. yüzyılın ikinci yarısında Rus nüfusunu yakalamıştır.[186]

XIX. yüzyılda bölgenin şehir ahalisi hızla çoğalmıştır. Meselâ Kazan nüfusu, 1801 yılından 1897 yılına kadar yaklaşık 3 kat artmıştır. Çeboksarı, Çarevokokşaysk (Yoşkar-Ola) ve Saransk bu dönemde de küçük şehirler olarak kalmıştır.[187] Bölgede önemli olan 6 şehirden; XIX. asırda Kazan, Orenburg ve Ufa büyümüştür.[188] 1897 yılında yapılan nüfus sayımları sonuçlarına göre Avrupa Rusyasında şehir nüfusu ortalaması % 12.89'tür.[189] İdil Ural bölgesinde ise ortalama % 5 kadardır.[190]

Tablo 10: Köy Ahalisi İdil– Ural Bölgesi 1897 Yılı Bilgileri

Guberniyalar	Tam sayı kişi	% lik oranı
Kazan	1,985 077	91,5
Ninniygorod	1,441 743	91,0
Orenburg	1,447 544	90,5
Penza	1,330 636	90,5
Perm	2,814 933	94,0
Samara	2,592 494	94,2
Saratov	2,096 280	87,1
Simbirski	1,419 729	93,0
Ufa	2,089 339	95,0

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 173.

185 Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 173
186 Kuzeyev, , *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 174; Bakınız, Tablo 11; 1897 yılı itibariyle meslekleri göstermektedir.
187 Bakınız, *Tablo 9.*
188 Kuzeyev, , *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 174.
189 A.G. Raşîn, *Naselenie Rossii za 100 let*, s. 98.
190 İdil-Ural Bölgesi köy nüfusu dağılımı için bakınız; *Tablo 9*

1914 yılı 1 Ocak'ta Avrupa kısmındaki 50 vilâyette şehir nüfusu % 184,2 artmış ve toplam nüfus içinde % 15,3 oranına gelmiştir. İdil–Ural bölgesinde şehir ahalisi nüfusu Kazan vilâyetinde % 9,8, Ninniygorod'da % 8,7, Perm'de % 6,3, Vyatka'da % 3,4, Orenburg'da % 12,3, Ufa'da % 6,1, Simbirsk'de % 7,3 ve Samara'da % 6,4'tür. Bölge ortalaması % 7,5'tir. Bu göstergelere göre Avrupa Rusyası İdil-Ural bölgesine göre iki kat daha hızla şehirleşmiştir.[191]

Türk ve Fin-Ugor soylu halklar bölgede toplam şehir nüfusunun 746,5 binin sadece 61,2 binini oluşturuyordu ve bu da oran olarak % 8,2'ye denk gelmekteydi. Şehirde yaşayan Türklerin nüfusu 57,8 bindi ve bu da % 7,7'ye tekabül ediyordu. Türk nüfustan 51,7 binini Tatar, 4,7 binini Başkurt, 1,5 binini de Çuvaşlar oluşturmaktaydı. Şehirlerde 3 323 Mordva, Mari ve Udmurd yaşamaktaydı. Mordvalar 2 583, Mariler 437, Udmurdlar 303 nüfusa sahipti. Fin-Ugorlar küçük gruplar şeklinde birçok şehirde bulunuyordu: Mordvalar; Orenburg, Penza, Samara, Saratov, Simbirsk'te, Mariler; Kazan'da, Udmurdlar; Kazan'da ve Alabuga'da ikamet etmekteydi. Kazan, Orenburg, Ufa'da durum daha da farklıdır. Kazan'da toplam nüfusun % 22'si, Orenburg'da 17,7'si ve Ufa'da 11,3 Tatar ve Başkurtlar oluşmaktaydı. Bu rakamlar Tatar ve Başkurtların diğer kavimlere göre daha erken şehirleştiğini göstermektedir.[192]

1897 yılı sayımlarına göre Orta İdil sahillerinde mesleklerin değişimi ile ilgili araştırmalar yapan Yu. İ. Smikov "gayrı Rusların içinde Tatarların tarım dışı üretimde % 2,5 oranında bir nüfusla temsil edildiğini" ifade etmektedir.[193] İdil-Ural bölgesinde yaşayan nüfusun büyük kısmı tarımla uğraşmaktadır. Bu durum XX. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. [194]

---

[191] Raşin, *a.g.e.*, s.88, 101.
[192] D. M. İshakov, "Tatarskoe Naselenie goroda Kazani", s. 75
[193] Yu. İ. Smikov, *Nekotorıe istoçnikovedçeskie problemı izuçeniya srednego povoljiya periyoda kapitalizma*, (Doktora tezi, hazırlama tarihi Kazan 1970), Basımı; Kazan Devlet üniversitesi Basımı 1971, s. 81-83
[194] Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya..*, s. 175-176; Bakınız, *Tablo 11*; İdil Ural bölgesinde XIX. yüzyılda mesleklerde çalışan nüfusu göstermektedir.

Tablo 11 : XIX. Yüzyılın Sonlarında Orta İdil'de Mesleklere Göre Nüfus Dağılımı %.

Yaptığı işler	Ruslar		Tatarlar		Çuvaşlar		Mordvalar		Mariler	
	Kendi milleti içinde	**Başka halklar içinde**	**Kendi milleti içinde**	**Başka halklar içinde**	**Kendi milleti içinde**	**Başka halklar içinde**	**Kendi milleti içinde**	**Başka halklar içinde**	**Kendi milleti içinde**	**Başka halklar İçinde**
Köy çiftçi	87,3	55,5	95,4	15,7	99,6	13,7	98,6	7,6	99,6	2,2
Sanayi	7,9	85,3	2,5	7,0	0,2	0,6	1,0	1,3	0,2	0,1
Ticaret	3,1	81,8	1,7	11,6	0,12	0,4	0,3	0,7	0,1	0,1
Ulaşım nakliye	1,7	89,0	0,4	6,1	0,08	0,3	0,1	0,8	0,1	0,2

Kuzeyev, *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskova 1992, s. 175.

II. BÖLÜM

RUS KİLİSESİNİN KURULUŞU GELİŞMESİ VE İDİL-URAL BÖLGESİNDE İLK DÖNEM ORTODOKS MİSYON

2.1. Rus Kilisesinin Kuruluş ve Gelişim Süreci

İdil-Ural Bölgesinde hıristiyanlaştırma ve misyonu incelerken etken unsur Rus devleti ve Rusların hıristiyanlaştırılmasını da ayrıca ele almak gerekir. Bu çerçevede sırasıyla Rus topraklarına hıristiyanlığın girişi, Rusların hıristiyanlığı tercihi ve hıristiyan olduktan sonra geçirdiği evreleri de dikkate almak gerekmektedir. Bu alt başlık bu süreci ortaya koymak için eklenmiştir. Yine Rus devleti siyasal olarak güçlenirken dinî anlamda da kurumsallaşmış, bölgede gücü nispetinde kurumlar kurarak etkili olmuştur. Knezlik dönemine paralel metropolitlik, imparatorlukla sinodluk ve piskoposluğa geçiş bu cümleden önemlidir.

2.1.1. Rus Topraklarında Hıristiyanlığın Yayılması

Rus topraklarında X. yüzyılda yayılmaya başlayan hıristiyanlık bu yüzyılın sonunda da ilk kiliselerini oluşturmaya başlamıştır.[195] XI. yüzyılın ikinci yarısına doğru birçok kilise Rus topraklarında faaliyete geçmiştir.[196] Rus tarihçileri Slavlar üzerine ilk misyon faaliyetlerini Havari Andreas'ın başlattığını ileri sürmektedirler.[197] Ayrıca Andreas'ın hıristiyanlığı sadece İskitler arasında değil, Orta Karadeniz çevresinde de yaydığı ifade edilmektedir.[198] Yine Pavlus, İllirya'da yürüttüğü tebliğ faaliyetlerine Slav kavimlerini de dâhil etmiş ve onların yaşadığı yer olan Pannoni'ye piskopos olarak akrabası ve öğrencisi Andronik'i tayin etmiştir.[199]

---

[195] E. Pamfil, *Tserkovnaya İstoriya*, C. I., St. Petersburg 1858, s. 97.

[196] İ. İ. Malışevskiy, *Skazanie o Poseşenii Russkoy Stranı Svyatım Apostolom Andreem*, Kiev, 1888, s. 38; ayrıca bakınız: TKDA (Trudiy Kiyeskoy Duhovnoy Akademi)1888, No. 6, s. 300–350.

[197] Makariy Bulgakov, *İstoriya Hristianstva v Rossii do Ravnoapostolnogo Knyazya Vladimira, Kak Vvedenie v İstoriyu Russkoy Tserkvi*, St. Petersburg, 1868, 2. baskı, s. 36; Malışevskiy, *a.g.e.*, s. 51.

[198] Nestor, *Letopisets, Provest vremennih let v kniga: Pamyatniki literaturı drevney Rusi XI naçalo XII v*. Moskova 1978, s. 27.

[199] Komisyon, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988, Oçerki İstorii I-XIX vv*.1. baskı, İzdaniya Moskovskoy patriyarh, Moskova, 1988, s. 5. Bu eser kilise tarafından hazırlanmış olup, birçok din adamının katkılarını içermektedir. Editör olarak A. S. Buyevskiy ʻnin ismi geçmektedir.

Bu ilk misyon faaliyetlerinin yanı sıra, Slav halkları arasında hıristiyanlığın yayılmasında Roma İmparatoru Trayan'ın da önemli katkıları olmuştur. İmparator Trayan'ın miladî yüzyılın sonunda Romalı Klement'i, hıristiyanlığı yaymak için Kırım'a göndermiş ve Klement'in yürüttüğü misyon faaliyeti neticesinde bir çok kişi hıristiyanlığı kabul etmiştir.[200]

IV. yüzyılın başlarında, İskitya, Bosfor, Khersones ve Gotf'ta piskoposluklar kurulmuştur. Slav topraklarının batı kısmında yer alan İskitya ve Sarmatya bölgeleri hıristiyanlığın yayıldığı ilk alanlar olarak görülmektedir. Hıristiyanlık, Batı Slav topraklarında gelişirken, Doğu Slav topraklarında yeterince gelişememiştir. Zira Doğu Slav topraklarına Türk boylarının devamlı akını yayılmayı geciktiren en önemli etkenlerden biri olmuştur. [201]

Kiev Rusyasının hıristiyanlığı kabul etmesi başlıca iki sebebe dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi, "Prens Askold döneminde Kiev Rusyası ile Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen savaş neticesi (860) imzalanan antlaşma",[202] İkincisi ise "doğrudan misyoner faaliyetler sonucunda Rus devletinin hıristiyanlaşmasıdır".[203] Buna göre, İstanbul Patriği Foti tarafından Slavları hıristiyanlaştırmak amacıyla Slav topraklarına gönderilen Aziz Kiril (ö. 869) ve Aziz Metodiy'in (ö. 885) misyoner faaliyetleri,[204] Kiev Rusyasının hıristiyanlığı kabulünde en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Her ne sebeple olursa olsun, "IX. yüzyılın ikinci yarısında Kiev Rusyası ile Bizans imparatorluğu arasındaki ilişkilerin gelişmesine paralel olarak Kiev Prensi Askold'un Kiev Rusyasında Ortodoksluğun yayılması için zemin hazırlamış olduğu" bilinmektedir.[205]

"Kiev halkının hıristiyanlığı kabul etmelerinin arkasındaki asıl sebep, Kiril ve Metodiy'nin misyoner faaliyetleridir. Prens Askold'un vaftiz edilmesi ve IX. yüzyılın

---

[200] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 6 Rusya topraklarında dinîn yayılmasında Romalı Klement'le beraber azizlerden İnna, Pinna, Rimma, Khersones, yine azizlerinden Vasiliy, Yefrem, Yevgeniy, Agafodor, Elpidiy, Yeferiy, Kapiton, Slav Emilian ve Keşiş Maksim'in hizmetleri vardır.

[201] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 4.

[202] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988-1988,* s. 6.

[203] E. E. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* C. I., Moskova, 1901, s. 51.

[204] V. İ. Lamanskiy, *Slavyanskoe Jitie Svyatogo Kirila Kak Religiozno-Epiçeskoe Proizvedenie i Kak İstoriçeskiy İstoçnikJurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşenya, , (JMNP olarak verilecektir),* 1903–1904, otd. izd. (ayrıbasım), 1915.

[205] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 6.

ikinci yarısında Kiev'de hıristiyan cemaatinin ortaya çıkması"[206] Doğu Avrupa hıristiyanlığı tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.[207] Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Askold, Dinyeper sahilinde bu dinî yayma faaliyetinde bulunmuş ve bu çabaları sebebiyle M. S. 882 yılında öldürülmüştür.[208]

"Askold'dan sonra gelen Kiev prensleri Oleg (882–912) ve İgor (913–945) zamanında Kiev Rusyası ile Bizans arasında siyasî ve ticarî ilişkiler daha da gelişirken, bu gelişmelere paralel olarak hıristiyanlığın Rusya'da yayılması da hızlanmıştır. Doğu Rusya'da hıristiyanlığın yayılmasında, Rus ordularının Bizans ordularına müttefik olarak katılmaları da önemli rol oynamıştır. Zira o dönemde hıristiyanlığın Doğu'da yayılması islam dinînin kuvvetlenmesi ve Hazarların Yahudiliği kabulüyle yavaşlama göstermiştir. IX. yüzyılın başlarından itibaren Hazar Kaganı ana ticaret yolu olan Roma-Kudüs-Pekin İpek yoluna hâkim olmuş ve bazen Bizans'ın, bazen de Arap ve Farsların yanında yer almıştır".[209] Diğer taraftan da Hazarlar, Rusya istikametine yönelmişlerdi. Avrupa halklarının Çin'le ticaretini denetleyen Hazarlar, gerektiği zaman Doğu Avrupa hıristiyan halklarına karşı göçmen orduları göndermiştir. Böylece, Macarlar Moravya'ya, Peçenekler ise Rusya'ya yönlendirilmiştir. 895 yılında Macarlar Pannoniya'yı ele geçirmiş ve 905 yılında Büyük Moravya devletinin varlığına son vermişlerdir.[210] Öte yandan Peçeneklerin Tuna (Dunay) istikametindeki hücumları (890–900), Rusya'nın Hıristiyan Bulgaristan'la ve Bizans'la ilişkilerini zorlaştırmıştır. Diğer olumsuz faktör ise, 922 yılında İdil Bulgarlarının müslümanlaştırılması[211] ve 932 yılında Hazarların hıristiyanlar aleyhindeki faaliyetleri olmuştur. Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos'un (920–944) Yahudiler aleyhinde yürüttüğü politika, onların Hazar devletine, Kırım'a ve Güney Rusya'ya göç etmeleriyle sonuçlanmıştır.[212] Bizans, Rusya ile ittifaka girmiş, fakat 940 yılında Taman yakınlarında Rusların mağlup olması

---

[206] Kiril ve Metodiy aracılığıyla, Patrik Foti tarafından tesis edilmiş olan Rus Metropolitliğinin varlığını ne zamana kadar sürdürdüğüne dair kesin bir bilgi yer almamaktadır. İmparator VI. Lev Mudrıy'ın (866–912) "Kilise rütbesiyle ilgili nizamname"sinden, Rus Metropolitliğinin IX. yüzyılın sonunda halen Bizans Piskoposluğu'nun yönetimi altında olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Aleksandr Gorskiy, *O Mitropolii Russkoy v kontse IX. veka,* Priavleniya K Travenyam Cvyatih Otsov *(PrTSO)*, 1850, IX. Kitap, s. 132–146.

[207] A.N., Sakharov, *Diplomatiya Drevney Rusi*, Moskova, 1980, s. 76

[208] V. A. Parhomenko, *Naçalo Hristianstva Rusi, Oçerki iz İstorii Rusi IX-X. vv,* Poltava, 1913, s. 78.

[209] S. A. Pletneva, *Hazarı*, Moskova 1976, s. 61.

[210] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 7.

[211] Bakınız, Ahmet Taşağıl "İdil Bulgar Hanlığı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,(DİA olarak geçecektir.)*, C. 21, s. 472–473; İlyas Topsakal, *X-XII. Yüzyıllarda İdil Bulgarları Tarihi ve İslamiyet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999..

[212] İ. İ. Malışevskiy, *Evrei v Yujnoy Rossii i Kieve v X-XII. vv., TKDA*, 1878, No. 6, 9.

Prens İgor'u Hazarların safında yer almaya ve Bizans'a iki sefer düzenlemeye mecbur etmiştir (941–944). Rus ordusunun Taman'da ve İstanbul yakınlarındaki mağlubiyeti ile sonuçlanan bu seferlerden sonra, 944 yılında Prens İgor'la Bizanslılar arasında bir antlaşma imzalanmıştır.[213] Fakat Bizans elçileri Kiev'e geldikten sonra Dinyeper boyunda durum değişmiştir. Başında, "Vareg ordusu"nun komutanları Sveneld ve oğlu Mstislav'ın olduğu putperest muhtariyeti belirlenmiş ve İgor onlara dvoryan (zengin asiller) topraklarını vermek zorunda kalmıştır."[214] Diğer taraftan Hazarların Kiev üzerinde etkilerinin artması, Rus topraklarında Ortodoksların zaferine bir süreliğine olsun mani olmuştur. Bütün bunlar, Prens İgor'un özel ordusunun ve Kiev Rusyasının zayıflamasına[215], sonuçta ise asillerin isyanına ve 945 yılında İgor'un öldürülmesine neden olmuştur. [216]

Prens İgor'un ölümünden sonra, eşi Büyük Prenses Olga ülke yönetimini ele almıştır. Olga'nın, Büyük Rusya'yı gerçekleştirme çabaları Rus topraklarında hıristiyanlığın da yayılmasına neden olmuştur. Onun Rus topraklarındaki faaliyetleri, daha sonraları yani 988 yılında, torunu Prens Vladimir tarafından, Kiev Rusyasının hıristiyanlığı resmî olarak kabulü ile sonuçlanmıştır. Kiev Rusyasını hıristiyanlığa yakınlaştıran Prenses Olga, 955 yılında İstanbul'da Patriğin huzurunda hıristiyanlığı kabul etmiştir. Olga'nın İstanbul'a gitmesi ve hıristiyanlığı kabul etmesi[217], Rus ve Bizans toplumunda da derin bir iz bırakmıştır. Tüm bunlara rağmen, Olga'nın oğlu Svyatoslav hıristiyanlığı umursamamış, Olga'nın 969 yılında Kiev'de vefat etmesiyle putperestliğin üstünlüğü yine görülmeye başlamıştır.[218] Svyatoslav'ın Bulgaristan seferi, askerlerinin hıristiyanlığa meylinin artmasına da neden olmuştur. Yine, Svyatoslav'ın büyük oğlu Yaropolk (872–978) dönemi, hıristiyanlığın Slav topraklarında tanındığı bir

---

[213] E. E.Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, C. I., Moskova 1901, s. 68.
[214] A. A. Şahmatov, *Razıskaniya o Drevneyşih Letopisnıh Svodah*, St. Petersburg, 1908, s. 340-378.
[215] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 7.
[216] V. A. Parhomenko, *Naçalo Hristianstva Rusi. Oçerki iz İstorii Rusi IX-X. vv.*, Poltava, 1913, s. 117-123.
[217] N. P. Kondakov, *Greçeskie İzobrajeniya Pervıh Russkih Knyazey, V Kn.: Sbornik v Pamyat Svyatogo Ravnoapostolnogo Knyazya Vladimira*, Moskova, 1917, s. 16-17.
[218] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 9.

dönem olsa da, Svyatoslav'ın ikinci oğlu Prens Vladimir (Vasili) (978–1015) dönemi, hıristiyanlığın yayıldığı en önemli dönem olarak bilinmektedir.[219]

Kiev şehrinden sonra Kiev Rusyasının diğer şehirlerinin de hıristiyanlığı kabul etmesi neticesinde piskoposluklar kurulmuştur. Bizans'tan başta metropolit olmak üzere piskoposlar ve Bulgaristan'dan yanlarında Slav dilinde yazılmış ibadet kitapları getiren keşişler gelmiş; kiliseler inşa edilmiş, din eğitimi veren okullar açılmıştır. Vladimir, evlilik yoluyla akrabalık bağları kurduğu Bizans'la ilişkilerini daha da geliştirirken Alman imparatoruyla da akraba olmuştur.[220]

Vladimir'in ölümünden sonra onun misyonunu, oğlu Yaroslav Mudrıy (1019–1054) daha da geliştirerek devam ettirmiştir.[221] Öte yandan onun hâkimiyet yıllarında, Kiev Rusyasının dinî ve kültürel hayatının sonraki gelişiminde büyük önem taşıyan Kiev-Peçor Manastırı (1051), Rus Kilise mimarisinin önemli abideleri olan Kiev Sofyası (1037) ve Novgorod Sofyası (1045–1050) inşa edilmiştir.[222] Ayrıca, kitapları çok seven ve Rusya'da ilk kez bir kütüphane kuran Yaroslav Mudrıy, din adamlarının yetişmesi için 1030 yılında Novgorod'da 300 öğrencinin eğitim alabileceği okullar açmıştır.[223]

2.1.2. Rus Ortodoks Kilisesinin Metropolitlik Dönemi (988–1589)

Prens Vladimir'in Rusya'da hıristiyanlığı resmî din olarak ilân etmesiyle, Rus Ortodoks Kilisesi, İstanbul patrikliğinin metropolitliği statüsüne girmiş; Kiev'in ve tüm Rusya'nın ilk metropoliti "Suriyalı" lakabı ile tanınan Mihail olmuştur.[224] Mihail'den sonra Kiev Metropolitliğine, 990 yılında Ermenistan'daki Sevastiysk Metropolitliğinden

---

[219] A. V. Gorskiy, *Pamyatniki Duhovnoy Literaturı Vremen Velikogo Knyazya Yaroslava I.,* PrTSO, 1844, Çtenya II., otd. III. Moskova, 1844, s. 204–292. Çağdaş basımı; A. M. Moldovan, *Slovo o Zakone i Blagodati İlariona,* Kiev, 1984,

[220] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 10.

[221] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 11. Bizans'tan istediği yardımı alabilmek için İmparator II. Basileios'un (976–1025) ve VIII. Büyük Konstantinos'un (1025–1028) kız kardeşi Anna'yla evlendi. Bizans prensesiyle evlenen Prens Vladimir dolayısıyla, karısının kız kardeşi Feofaniya ile evli olan Alman İmparatoru II. Otto ile de akraba oldu. Böylece, Kiev Rusyası sadece Bizans'la değil, aynı zamanda Balkanlar ve diğer Avrupa ülkeleri ile de resmî ve kültürel ilişkilerini geliştirdi. Bu ilişkiler sayesinde, Rusya'ya çeşitli kilise haçları ve ikonlar getirtti. Yaroslov dönemi için geniş bilgi; Kurat, *Rusya Tarihi, s*. 35–37.

[222] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 13; Yaroslav da babası gibi hıristiyan ülkelerle olan akrabalık ilişkilerine önem verdi ve bu ilişkileri daha da ilerletti. Nitekim Yaroslav'ın kızlarından Anna Fransız Kralı I. Henry ile Anastasiya Macar Kralı I. Andrey'le, Elizaveta önce Norveçli Harold'la, sonra da Dutch'lu Sven'le, Yaroslav'ın kız kardeşi Dobroneg ise Polonya kralı IV. Kazimir'le evlendi.

[223] Nestor, *a.g.e.,* s. 167.

gelen Feofilakt atanmıştır. Feofilakt'dan sonra ise, Leona (veya Leontiya) 992–1008 yıllarında Kiev metropoliti olmuştur. Bu ilk Kiev metropolitlerinden sonra, Moğol hücumuna kadar Kiev Metropolitliğinde 24 kadar metropolit görev yapmıştır.[225]

Rus Ortodoks kilisesinin ilk yıllarında piskopos seçimi, prens veya 'halk *veçi*'[226] tarafından yapılmaktadır ve piskoposların çoğu Rus'tur. Rus kilisesinin ilk yüzyılında, sadece üç Yunan piskopos görev almıştır.[227]

Yine Rusya metropolitliğine ait topraklarda vuku bulan kilise problemleri, Rus Piskoposları Konseyi'nin onayı ile Kiev metropoliti tarafından çözülmektedir. Prens Yaroslav Mudrıy'ın hâkimiyet döneminden (1019–1054) başlayarak Kiev prensleri İstanbul'un izni olmadan Ruslar arasından metropolit seçmiştir.[228] İlarion'un ölümünden sonra göreve gelen metropolitler, Yaroslav'ın yaptığı gibi, Rus prensleri tarafından atanmaya devam etmiştir.[229] Rus kilisesinin bağımsızlık mücadelesi, Yaroslav'ı örnek alan Prens İzyaslav döneminde de devam etmiş ve 1147 yılında İstanbul'a müracaat etmeden Rus metropolitini kendisi tayin etmiştir.[230] Yuriy Dolgoruk'tan sonra Kiev prensliğine geçen oğlu ve dolayısıyla Vladimir'in torunu Andrey Bogolyubskiy (1110–1174) de, Rus kilisenin bağımsızlığında önemli bir yere sahiptir. Prens Yuriy ve Andrey'in kurdukları Moskova kenti, Rus topraklarının merkezi olarak, önce devletin, daha sonra da Rus kilisesinin başkenti olmuştur. 1157 yılında babası öldükten sonra Andrey, hıristiyanlık adına hizmete devam etmiş ve 1158–1160 tarihlerinde Vladimir'de Uspenskiy kilisesini yaptırmıştır.[231]

Öte yandan 1160 yılının sonlarından itibaren Andrey ve Rostov piskoposu Feodor, İstanbul Patriği'ne, Vladimir'de ikinci Rus metropolitliği kurma isteği ile ilgili müracaatlarda bulunmuşlarsa da, onların Vladimir kilisesine özerklik kazandırma çabaları sonuç vermemiştir. Prens Andrey'in arzusu, ölümünden çok sonra 1300'lü

---

[224] İ. İ. Malışevskiy, "Kto Bıl Pervıy Metropolit Kievskiy?", TKDA, 1883, No. 10, s. 123–171.
[225] Golubinskiy, *a.g.e.*, s. 185-289.
[226] *Veç'*: XII. yüzyılın ortalarından itibaren Novgorod'da yapılmaya başlayan yerli ahalinin toplantısı bu adla anılmaktadır.
[227] Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, C. 2, İzd. 3., St. Petersburg, 1889, s. 12–17.
[228] Bütün bunları dikkate alarak, Rus Ortodoks Kilisesi'nin 1448 yılına kadar *de jure* (:hukuken) olmasa da *de facto* (:fiilen) İstanbul Patriğinden bağımsız olduğunu söylemek mümkündür.
[229] P. P. Sokolov, *Russkiy Arhierey iz Vizantii i Pravo Ego Naznaçeniya do Naçala XV veka,* Kiev, 1913, s. 51-52.
[230] N. K. Nikolskiy, *O Literaturnıh Trudah Mitropolita Klimenta (Smolyatiça), Pisatelya XII veka,* St. Petersburg, 1892.

yıllarda gerçekleşmiştir. Rus Metropoliti Maksim, 1300 yılında Metropolit kürsüsünü Kiev'den Vladimir'e taşımıştır. 1395 yılının 26 Ağustosu'nda Meryem Ana ikonası Vladimir'den Moskova'ya getirilmiştir. 1475 yılında ise Metropolit I. Filip ve Prens III. İvan, Moskova Kremlin'inde Uspenskiy kilisesinin inşasına başlamıştır.[232]

XIII. yüzyılda Rusların manevî, sosyal ve siyasî hayatında büyük önem taşıyan birçok hadise meydana gelmiştir. Bu dönemde Rus ilâhiyatçısı Avraam Smolenskiy'in, Rus Kilisesinde ateşli vaazları duyulmaktadır. Bir taraftan Rusya'da Ortodoksluk gelişirken, diğer taraftan da siyasî çatışmalar da devam etmiştir. Doğudan Cengiz orduları, batıdan Haçlılar ülke için tehlike oluşturmaktadır. 13 Nisan 1204 yılında Latin Haçlılar tarafından Ortodoksların merkezi olan İstanbul işgal edilmiş, şehir ve bu arada Ayasofya tahrip edilmiş, kilisenin mihrabı parçalanmıştır.[233] 7 Ekim 1207 tarihinde Papa III. İnnokentius (1198–1216) Ruslara müracaat ederek Ortodoksluktan vazgeçmelerini istemiştir. Rus kilisesi bu teklifi reddetmiş ve Bizanslı olan Kiev metropoliti Rusya'yı ve Ortodoks kilisesini savunma mücadelesine liderlik etmiştir.[234]

Cengiz orduları,[235] 1238 yılında Ryazan'ı yakmış, Vladimir'i harabeye çevirmiş ve Prens Yuri Vsevolodoviç'i oğullarıyla birlikte bozguna uğratmışlardır. Rus kilisesi ve Rusya, Cengiz ordularının istilâsına maruz kalmış; birçok kilise, manastır ve kitaplar yok olmuş, piskoposlar ve keşişler öldürülmüştür. Bütün bunlara rağmen, Metropolit III. Kiril (1243–1280) kilise hayatının gelişmesi için büyük bir çaba sarf etmiştir. Onun metropolitlik faaliyetinin ilk yılları Prens Aleksandr Nevskiy'in[236] (1252–1263) hâkimiyet yıllarına denk gelmektedir.[237]

Prens Aleksandr, 15 Temmuz 1240 tarihinde Neva ırmağı sahilinde yapılan savaşta, İsveç ordusunu yenmiştir,[238] 1242 yılında ise kışın sefere çıkarak Pskov'u kurtarmıştır. Aynı yılın 5 Nisan tarihinde Çud gölünde Livon ordusuyla nihaî bir savaş

---

[231] Ya. N. Şapov, *Knyajeskie Ustavı i Tserkov v Drevney Rusi XI-XVI vv.*, Moskova, 1972, s. 130-133.
[232] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 18.
[233] Geniş bilgi için bakınız, Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA,* 14, s. 525–546.
[234] E. E. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* Moskova, 1900, T. 2, Polutom 1.
[235] Cuci'nin oğlu Batu kumandasındaki ordular Doğu ve Orta Avruyayı baştan başa ele geçirdirmiştir. (1237–41). Bu dönemde iktidarda Cengiz'in küçük oğlu Ödegey Han (1227–1241) vardır. Geniş bilgi için bakınız, Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA,* 30, s. 225–229.
[236] Aleksandr Nevskiy III. Vsevold'un küçük oğlu, Yuriy Vsevoldoviç'in erkek kardeşi Yaroslav'ın oğluydu. Bkz. *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 19.
[237] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 18.

yaparak Rusya'nın batı sınırlarını tahkim altına almıştır. Bundan sonra, doğuda hareket etmeye başlayan Aleksandr, 1242 yılında babası Yaroslav'la birlikte Altın Orda'ya gitmiştir. Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın oğlu Sartak, Ortodoksluğu kabul ederek Aleksandr Nevskiy'nin yakın dostu olmuştur. Böylece, Altın Orda'da Batu Han ile barış sağlayan Yaroslav, anlaşma yapmak üzere Büyük Kağan'ın Moğolistan'daki ordugâhına gönderilmiştir. [239]

1261 yılında Prens Aleksandr ve Metropolit III. Kiril'in çabasıyla Altın Orda'nın başkenti Saray'da Rus Ortodoks Kilisesinin piskoposluğu kurulmuştur.[240] Böylece, Aziz Mitrofan, ilk Saray şehri Metropoliti olmuştur. Bundan sonra, 1279 yılında Metropolit Kiril, Mengü Timur Han'dan (1266–1280) hıristiyanlığın dokunulmazlığına dair bir yarlık almıştır. Bu yarlık sayesinde, 1313 yılında Özbek Han'ın devrinde yani Tatarların müslümanlığı kabul ettiği zaman bile, Rus Metropolitliği özerkliğini korumuştur.[241]

Kiev dinî merkezlik özelliğini Vladimir'e, Vladimir ise Moskova'ya bırakmıştır. Metropolit III. Kiril zamanında Rus Metropolitliği Kiev'den Vladimir'e taşınmıştır. Yuriy Lvoviç (1301–1315) Rus Metropolitliğinin merkezinin Vladimir'e geçmesine razı değildi ve metropolit tacına aday olarak Rat Manastırının Başrahibi Petro'yu (1308–1326) göstererek İstanbul'a göndermiş ve 1308 yılında Petro'yu Rusya Metropoliti tayin ettirmeyi başarmıştır. Böylece, Yuri Lvoviç Moskova'yı dinî merkeze çeviren önder olarak tarihe geçmiştir. Nitekim Rus Metropolitliğinin Vladimir'den Moskova'ya taşınması, Yuriy Lvoviç'in izinden giden Petro'nun faaliyetleri sayesinde olmuştur. Rus kilisesinin Moskova'da yer almasının çok büyük önem taşıdığının farkında olan Aleksandr Nevskiy'in torunu Moskova Prensi İvan Daniloviç (Kalita), Rusya Metropoliti Petro'y, Moskova'ya yerleşmeye davet etmiş, Petro buna karşılık Prens İvan Kalita'ya, Kutsal Meryem'in anısına taş kilise yaptırmasını teklif etmiştir. Petro'dan sonra, onun takipçisi Bizanslı Metropolit Feognost (1328–1353) Rusya'ya geldiği zaman Moskova'da ikamet etmiş ve böylece Moskova, dinî merkez haline geliştir. Metropolit Feognost, Metropolit Aleksey'i (1354–1378) halefi ilân ederek

---

[238] Bundan dolayı halk onu Aleksandr Nevskiy (*Nevalı*) adlandırmaya başladı.
[239] Geniş bilgi için bakınız; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, 538-540.
[240] Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988, s. 19.
[241] V. V. Grigorev, *O Dostovernosti Yarlıkov, Dannıh Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu,* Moskova, 1842; Ayrıca bkz. M. D. Prisyolkov, *Hanskie Yarlıki Russkim Mitropolitam, St. Petersburg*, 1916.

kendinden sonraki metropoliti atamış ve İstanbul Patrikliğine bilgi vermiştir.[242] Metropolit Aleksey 1357 yılında Altın Orda başkentine giderek hasta olan Taydula Han'ı ziyaret etmiş ve onu takdis etmiştir. Daha sonra, Aleksey'in öğrencisi olarak da bilinen Dmitriy Donskiy, 1362 yılında Han'dan Büyük Prenslik için mühür almış böylece Moskova, kilisenin merkezi olmakla birlikte, aynı zamanda Prensliğin de merkezi haline gelmiştir.[243]

Öte yandan, "diğer Rus prenslerinin Moskova Prensliğine tâbi olmamakta ısrarlarına karşı Metropolit Aleksey, onları Kilise'den aforoz etme tehdidinde bulunmuştur. Ayrıca, Suzdal Prensi Boris, 1365 yılında Nijni-Novgorod'u erkek kardeşine vermek istemediği için, Metropolit Aleksey Nijni-Novgorod'da kiliseleri kapatma emriyle Sergiy Radonejskiy'i Boris'in yanına göndermiştir. 1366 yılında Tver Prensi Mihail Aleksandroviç ve Smolensk Prensi Svyatoslav İvanoviç, Moskova Prensi'yle olan mukaveleyi bozdukları ve Letonya Prensi Olgerd'le Moskova'ya sefer düzenledikleri için kiliseden aforoz edilmişlerdir."[244]

Bizans XV. yüzyılda Osmanlı devleti karşısında yenilgiye uğrayınca Avrupa'nın siyasî dengelerinde belirsizlik meydana gelmiştir. Zaten kuruluşundan itibaren bağımsızlık için çaba harcayan ve bu siyasî belirsizliği fırsat bilen Moskova kilisesi harekete geçmiştir. Moskova Metropolitliği 1438 yılında Ferrare'de (şimdiki Floransa) Doğu Ortodoks Kilisesinin Roma ile birleşmesinin görüşülmesi için toplanan konseyi tanımamış, İstanbul Patriği ile alakalarını keserek kendi özerkliğini ilân etmiştir. 15 Aralık 1448 tarihinde Ryazan ve Muromsk Piskoposu İoan Metropolit görevine atanarak, Rus Ortodoks kilisesi bağımsızlığı uygulamaya konulmuştur. Osmanlı devleti 29 Mayıs 1453 yılında İstanbul'u fethedince de Bizans devleti sona ermiş, bunun üzerine Rusya, Rus Ortodoks kilisesinin, İstanbul patrikliğinden bağımsız olduğunu resmen ilân etmiştir.[245]

Rus Ortodoks kilisesinin bağımsızlığı Roma'da olumsuz karşılanmıştır. Roma, Rus metropolitliğini parçalamak için İstanbul Patriği Grigorious'a (Mamma) 1458

---

[242] V. O. Klyuçevskiy, *Soçineniya*, Moskova, 1957, C. 2, s. 24;
[243] V. O. Klyuçevskiy, "Oçerki i Reçi", *Vtoroy Sbornik Statey, St. Petersburg*, 1910, s. 197-200.
[244] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 19.

yılında Kiev, Letonya ve tüm aşağı Rusya'da metropolitlikler açtırmıştır. Bu gelişme üzerine 1459 yılında Moskova'da Rus Piskoposlar Konseyi toplanmış ve "Moskova ve Kiev metropolitliklerinin ayrılması" yönünde karar almıştır. Rus kilisesinin bu karışık hali, 1687 yılında Kiev Metropolitliğinin Moskova Patrikliği ile birleşmesine kadar yaklaşık 200 yıl sürmüştür.[246]

2.1.3. Rus Ortodoks Kilisesinin Patriklik Dönemi (1589–1700) Moskova Patrikliği ve Moskova Patrikleri

Osmanlı imparatorluğu tarafından İstanbul'un 1453 yılında fethi, Moskova patrikliğini bağımsızlık yolunda desteklemiş, güçlenen Moskova patrikliği kendisini İstanbul patrikliğinin manevî mirasçısı olarak kabul etmiştir. Ayrıca Tatar hücumlarına son verdikten sonra, Kazan (1552)[247] ve Astrahan (1556)[248] hanlıklarını istilâ ederek, Sibirya Hanlığını kendisine bağlamıştır. Siyasal olarak XVI. yüzyılda güçlenen Rusya dinî anlamda da bağımsız bir kiliseye sahip olmuştur.[249]

1589 yılında Rus Ortodoks Kilisesi için büyük önem taşıyan Patriklik tesis edilmiştir.[250] 23 Ocak 1589 yılında Patrik İyeremiy'in de katıldığı Rus Piskoposlar Konseyi kararınca İov, patrik seçilmiştir. 1590 ve 1593 yıllarında İstanbul Konseyinde Moskova Patrikliği, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikliklerinden sonra beşinci patriklik olmuştur.[251]

İlk Moskova Patriği olan İov (1589–1605), 1589 yılında kabul olunmuş Konsey kararlarını uygulayarak, Moskova Patrikliğini dört metropolitlik (Novgorod, Kazan, Rostov, Krutits), altı başpiskoposluk ve sekiz piskoposluğa bölmüştür.[252] Patrik İov, 8 Mart 1607 yılında Starits Uspenskiy Manastırında hayatını kaybetmiştir.[253] İov'un

---

245 E. E. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* Moskova, 1900, C. 2, Bölüm 1, s. 5–11; *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988-1988*, s. 24.
246 Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* St. Petersburg, 1887, t. 6, s. 40.
247 Kazan Hanlığı 1437–1556 yılları arasında; İdil nehrinin orta bölümünde kesin olmamakla birlikte bugünkü Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Udmurd ve Mari topraklarını içine alan bir devlettir. Geniş bilgi için bakınız; İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı" *DİA*, 25, s. 136–138.
248 Astarhan Hanlığı XV. yüzyılda Altın Orda Devletinin parçalanması üzerine kurulan ve 1466–1556 yılları arasında hüküm süren hanlıklardan biridir. Geniş bilgi için bakınız; Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, III, s. 505.
249 Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* izd. 2, St. Petersburg, 1902, t. 10, s. 7.
250 Bulgakov, *a.g.e.*, s. 24.
251 *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 31.
252 K. Pokrovskiy, *Russkie Eparhii v XVI-XIX vv. İh Otkrıtie, Sostav i Predelı,* Kazan 1897, C. 1. s. 2-9.
253 F. İvanov, *Tserkov v Epohu Smutnogo Vremeni na Rusi,* Ekaterinoslav 1906. s. 923-950 .

ölümünden önce görevinin sona ermesi üzerine, yerine Patrik Yermogen (1606–1612) geçmiştir. Yermogen, Kazan metropoliti iken Tatarlar arasında hıristiyanlığın yayılması için çok çalışmıştır.[254] Yermogen, Rusya'nın özellikle de Moskova'nın zor günlerinde halkı bir arada tutmaya çalışmıştır. 1608 yılının ortalarında Polonya-Letonya ordusu Moskova'yı kuşatmış, 1609 yılında III. Sigizmund (1587–1632) Smolenskiy'i, bir sonraki yıl da Çar Vasiliy Şuyski'yi tahttan indirerek Moskova'yı işgal etmiştir. Bu çalkantılı günlerde Piskopos Yermegon, halkı ayaklandırmış ve işgale karşı mücadeleye çağırmıştır. Fakat, 21 Mart 1611 yılında Patrik Yermogen, Moskova'da Kirilo-Belozer Manastırına kapatılmış ve 17 Şubat 1612 yılında Çudov Manastırında açlıktan ölmüştür. 1612 yılının Şubat ayı sonlarında gönüllü ordu birlikleri Moskova'yı geri alıp Rusya'yı yabancılardan kurtarmıştır.[255]

Moskova'nın geçirdiği söz konusu zor dönemden sonra, Patriklik de bir süre boş kalmıştır. Yedi yıllık bir aradan sonra 27 Haziran 1619 yılında, Polonya esirliğinden dönmüş olan Rostov Metropoliti Filaret (1619–1633) Moskova patriği olmuştur.[256] Filaret, patrikliği süresince eğitime büyük bir önem vermiş, Çudov Manastırında Yunan-Latin okulunu kurmuş, başpiskoposları, piskoposluklara bağlı ücretsiz okullar açmaya davet etmiş ve ayrı-ayrı vilâyetlere kitaplar göndermiştir. Filaret, aynı zamanda, Rusya'da ilk matbaayı kurmuştur. 620 yılında Ural'dan Uzak Doğu'ya kadar uzayan topraklarda yaşayan hıristiyanlar için Tobol piskoposluğunu kurmuştur. Ölümünden (1 Ekim 1633) önce, Pskov Başpiskoposu İoasaf'ı (1634–1640) patriklik görevine atanması için kutsamıştır.[257]

Filaret'ten sonra göreve gelen Patrik İoasaf (1634–1640) da, halefi gibi eğitim çalışmalarına ağırlık vermiştir. Onun, patrikliği döneminde, eğitimle ilgili yaptığı en önemli iş, keşişlerin ve diğer insanların kilise adabından bahseden *Pamyat'* (*Hatıra*) isimli kitabı bastırmasıdır.[258]

---

[254] A. A. Dmitrievskiy, *Patriarh Germogen i Russkoe Duhovenstvo v ih Slujenii Oteçestvu v Smutnoe Vremya,* St. Petersburg, 1912 s. 3–7; V. A. Sokolov, *Svyateyşih Patriarh Germogen: K Trehsotletiyu so Dnya Ego Muçeniçeskoy Konçını,* Moskva 1911, s. 9
[255] Bulgakov, *a.g.e.*, s.154, 163.
[256] A. P. Smirnov, *Svyateyşiy Patriarh Filaret Nikitiç, Moskovskiy i Vseya Rossii,* Moskova 1874. s. 3-6
[257] Bulgakov, *a.g.e.*, s. 25.

[258] Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi,* C. 11, 2. baskı, St. Petersburg 1903, s. 76.

İoasaf'ın ölümünden sonra patrik seçilen Moskova Simonova Manastırının Başrahibi İosif (1642–1652) kilise tarihine, eğitim-öğretim ve kilise ibadetlerinin ihtiramla uygulanması için çalışmıştır. Döneminde ortaya çıkan kilise ıslahatlarına dair fikirler, önceleri Patrik İosif'ten saklansa da, 11 Şubat 1649 yılında toplanan Moskova Piskoposlar Konseyinde, başkeşiş Stefan Vonifatyev tarafından duyurulmuştur. Söz konusu konseyde, gelenekçilerle kitapların ve ayinlerin yenilenmesi taraftarları (yenilikçiler) arasında ayrılık çıkmış ve bu ayrışma birkaç yıl sonra kilisenin bölünmesine yol açacak ilk kilise tartışmalarının temeli olmuştur.[259]

İosif'in ölümünden sonra Moskova Patrikliği için on iki aday belirlenmiştir. Bu adaylar arasından patriklik tahtına, daha İosif'in patriklik döneminde aktif faaliyetleri ile bilinen Nikon (1652–1658) seçilmiştir. Fakat o, bu görevi, Çar ve iştirak edenlerin diz çökerek ricacı olmaları şartıyla kabul etmiştir.[260] Kilise ile devletin karşılıklı ilişkisi ve Rus ibadet şeklinin Yunan (Rum; Fener) Ortodoks kilisesiyle paralelleşmesi Nikon'un faaliyetlerini özetlemektedir.[261] Nikon'un ıslahatları Rus kilise âdetlerinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır.[262] 1653 yılında Nikon, Rum Ortodoksların yaptıkları gibi üç parmakla istavroz çıkarma meselesini savununca, gelenekçi din adamlarıyla arası açılmıştır.[263] Her ne kadar Nikon'un getirdiği yenilikler ve eski eserlerin yeniden yorumlanması fikri taraftar bulsa da, gelenekçiler karşısında yenilgisini önleyememiştir.[264] Nikon'un faaliyeti boyarların da çıkarlarına zarar vermiş, halk arasında karışıklık çıkmış ve bunun üzerine Çar, Patrik Nikon'un durumunun görüşülmesi için bir konsey toplanmasını emretmiştir. 1666 yılında Moskova'da yapılan bu konseye, İskenderiye Patriği Paisiy ve Antakya Patriği Makariy de davet edilmiştir. Konsey'de, esas ithamcı Çar Aleksey Mihailoviç idi. Konsey sonucunda, Nikon'un

[259] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 33.
[260] E. E. Golubinskiy, *K Naşey Polemike so Staroobryadtsami,* Moskova 1905, s. 42–43.
[261] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 34.
[262] Golubinskiy, *a.g.e.*, s. 59-61; Nikon, iki kilise arasında mevcut olan farklılığın "dinî bozduğunu" düşünmekte ve hatta bu durumu "Yahudilik ve zındıklık" olarak değerlendirmektedir.
[263] Golubinskiy, *a.g.e.*, s. 62.
[264] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 33; "Bunun yanı sıra iki parmakla istavroz savunucularından Keşiş Avvakum ve Daniil de, birer risale yazarak Çar Aleksey'e takdim ettiler. Muhalefetin aktif faaliyetini gören Patrik Nikon, kendi fikirlerini 1654 ve 1656 yıllarında toplanmış Kilise Konseyleri'nde alınan kararlarla destekledi. Bunlardan, 1654 yılında toplanan Konsey'de, dinî kitapların eski Grek ve eski Slav el yazmalarına uygun olarak yeniden işlenmesinin gerekliliği kabul edilmiştir."

sürgün edilmesine karar verilmiştir.[265] 12 Aralık 1667 tarihinde Patrik Nikon sıradan bir rahip olarak önce Ferapontov'a, sonra 1676 yılında Kirilo-Belozer Manastırına sürgün edilmiştir. Nikon, 17 Ağustos 1681'de Belozer'den Kudüs Manastırına dönerken yolda hayatını kaybetmiş ve patrik olarak defnedilmiştir. Çar Feodor Alekseyeviç, cenazesinin mezara kadar taşınmasında bizzat yardım etmiş ve Doğu Kiliseleri patriklerinden, onun yeniden Rusya patrikleri arasına dâhil edilmesini rica etmiştir. Daha sonraki süreçte Moskova Konseyi, Nikon'un kilise ıslahatlarını kabul etmek zorunda kalmış, öyle ki ıslahatları kabul etmeyenleri de aforoz etmiştir. [266]

Nikon'dan sonra gelen Patrik II. İoasaf (1667–1672) ve Patrik Pitirim (1672–1673), Konsey'in kararlarını uygulamışlardır. Sonraki Patrik İoakim (1674–1690) de, bu kararları uygulayarak, kendi patriklik döneminde dinî yaşamı daha da iyileştirmiştir. İoakim döneminde, 1685 yılında Moskova'da Slav-Yunan-Latin Akademisi açılmış ve iki yıl sonra da (1687) Kiev Metropolitliği Moskova Patrikliği ile birleştirilmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi için olumlu sonuç veren bu gelişmelerden sonra, İoakim'in yerine geçen Patrik Adrian'ın (1690–1700) döneminde durum değişmiştir. Onun, Çar I. Petro'yla (1689–1725) olan olumsuz ilişkisi Rus Ortodoks Kilisesinde Patrik idareciliğinin kaldırılmasına neden olmuştur. Nitekim Adrian'ın ölümünden sonra, I. Petro'nun emriyle, onun yerine, her hangi bir patrik tayin olunmamış, Rus Kilisesinin geçici idareciliği, Ryazan Metropoliti Stefan'a verilmiştir.[267]

2.1.4. Rus Ortodoks Kilisesinin Sinodluk Devri

XVIII. yüzyıl Rusyası Avrupa'nın etkisiyle birçok yeniliklere sahne olmuştur. I. Petro'nun ıslahatları bir takım Rus geleneklerini yıkmış, kilise yapısı yeniden düzenlenmiştir. 1697 yılında Çarın emriyle manastır ve piskoposlukların tasarrufu devlet denetimi altına alınmış ve manastırlarda izinsiz inşaatlar yasaklanmıştır. 1698 yılında da toprak sahibi olan kiliselere bütçe ayrılmamıştır. Patriğin ölümünden sonra I. Petro Rus Ortodoks Kilisesini devlet idaresine bağlamıştır. Yeni patrik seçilmediği için Çar, Metropolit Stefan'ı Ekzarh olarak tayin etmiş, Ekzarh ve Sinod'a sadece kilisenin

---

[265] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988-1988,* s. 35.; "1656 yılında iki parmakla istavroz çıkaranlar (haç işareti yapanlar) aforoz edilmiştir. Fakat dinî kitapların yeniden yapılanması konusu, ciddi itirazlara neden olmuş ve kabul edilmiştir."
[266] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 36
[267] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 36.

iç işleri havale edilmiş, diğer dinî görevleri Çarın tasarrufunda bırakılmıştır. Ocak 1701 tarihinden itibaren kilise gelirinin harcanmasıyla ilgili karar yeniden yürürlüğe girmiştir. Böylece, bu gelirden piskopos evlerinin ve manastırların iaşesi için az da olsa bir meblağ belirlenmiştir. Geri kalan bütçenin devlet ve toplumun ihtiyaçlarına harcanması kararlaştırılmıştır. Manastırlarla ilgili bu kararın 20 yıllık uygulaması sonucunda kilise idareciliği iyice bozulmuştur.[268]

I. Petro'nun Avrupa'ya seferleri, kiliseyi yeniden yapılandırmasına neden olmuş ve Rus Ortodoks Kilisesi, Anglikan Kilisesine benzetilmiştir. Patriklik sistemine karşı çıkan I. Petro, bir takım kilise ıslahatları yaparak Piskopos Feofan'ı kilise yöneticisi olarak tayin etmiştir. Ruhanilerin ıslahatlar konusundaki itirazları, I. Petro'un bazı ceza tedbirlerine başvurmasına neden olmuştur. Nitekim 1700 yılında Piskopos Tambovskiy İgnatiy görevinden azledilmiş, ondan sonra da Metropolit Ninniygorodskiy İsaiya, Kirilo Belozer Manastırına sürgün edilmiştir.[269]

1718 yılında I. Petro kiliseyi idare etmek için Dinî Kurul; *Kutsal Sinodluk* sistemini kurmuştur. Çarın emriyle Pskov Piskoposu Feofan (Prokopoviç) "Dinî Reglament" senedini oluşturmuştur. Bu senetle patriklik sisteminin yerine kurul sistemi gelmiş ve bu değişiklik konsey kararıyla onaylanmıştır. Dinî Kurul 12 kişiden oluşmaktaydı ancak, sivil kurul başkanı (*ober-prokuror*) Çara benzer özel haklara sahip değildi.[270] Kurul sistemi kilise idareciliği geleneğine büyük bir darbe vurarak patrikliğin ilgasını tekrar onaylamıştır. Tüm bu ıslahatlar Çar hâkimiyetini güçlendirmek için yapılmıştır. "Kutsal Sinod'un daimî üyeleri" derecesi Novgorod ve St. Petersburg kürsülerine verilmiştir.[271] Bir yıl içinde manastır yöneticileri ve Rus piskoposları, dinî reglamenti yürürlüğe koyan senedi imzalayınca *Kutsal Sinod* 14 Şubat 1721 tarihinde resmen kurulmuştur.[272]

---

[268] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 73.
[269] *a.g.e.*, s. 74.
[270] *a.g.e.*, s. 75.
[271] H. F. Kapterev, *Harakter otnoşenii Possii k Pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletiyah,* Sergiyev Posad, 1914, s. 553–555; ayrıca bkz. A. S. Buevskiy, *Tserkovnaya Reforma Pyotra Pervogo, Jurnal Moskovskiy Patriyarhi (*JMP), 1985, No. 11,
[272] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 75.

Kutsal Sinod kurulunca Çar'ın hâkimiyeti dinî sahada da perçinlenmiştir.[273] 1721 yılında I. Petro Sinod'un tanınması için İstanbul Patriği III. İeremiy'e mektup göndermiş ve 1722 yılında olumlu cevap almıştır. 1723 yılında İstanbul ve Antakya patriklikleri I. Petro'nun ıslahatlarını beğendiklerini bildirmişler ve onu özel ödülle mükâfatlandırmışlardır.[274] Böylece I. Petro'nun dinî yönden makbul olmayan kilise ıslahatı Doğu Patrikleri tarafından kanunileştirilmiştir. Islahat Sinodluk devri süresince ruhaniler tarafından kabul edilmemiştir, Patriklik sistemi, dinî idare için en iyi sistem olarak görülmeye devam etmiştir.[275]

I. Petro'un hâkimiyetinden sonra seküler eğitim daha da güçlenmiştir. 1726 yılında Sinod, biri dinî faaliyetleri düzenleyen, diğeri kilise topraklarını ve kilisenin tüm mülkünü idare eden olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. I. Petro'nun hâkimiyeti devrinde Sinod'un ikinci dairesi *Sinodal Hâkimiyetin Ekonomik Kurulu* olarak isimlendirilmiştir. Bu adım kilise ekonomisini devlete bağlamak için atılan bir adımdır.[276]

Sonraki dönemde, Elizabet (1741–1761) döneminde Rus Ortodoks Kilisesinin durumu az da olsa bir gelişme göstermiştir.[277] Piskoposluk, vilâyetlerden oluşmakta ve manastırları özel murakıplar denetlemektedir. Yapılan bu yenilikler Rus ruhaniyetinin nüfuzuna hizmet etmekte ve Sinod, manastır hayatını kontrol etmektedir.[278]

I. Petro'un bu ıslahatları Rus Ortodoks Kilisesinin toplumsal etkisini olumlu etkilememiştir ve ıslahatlara tepkiden korkan Petro yine de patrikliği kaldırmış, kiliseye bir dizi yasaklar getirmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rus aristokratlarının birçoğunun, yeni Fransız felsefesine meyl ettiği görülmüş ve kilisenin bunu önleme çabaları olumsuz sonuçlanmıştır. Elizabet'in dindarlığına güvenen Kutsal Sinod'un iki

---

[273] A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 268; "1721 yılında Stefan Yavorskiy'nin ölümü üzerine kilisenini başına diyanet işleri reisliği "Mukaddes Sinod" adıyla bir kollegium tayin edildi; bu şubenini başına da ruhani olmayan bir ober-prokuror getirildi. Bu yapıyla 1589 yılında ihdas edilen Patriklik müessesi ilga edilmiş oldu. Petro 1724 yılında bir emir daha çıkararak keşişlerin haklarını kısıtlamıştır. Çarın düşüncesine göre, kilise devlete tabi ve devlet hizmetinde bir müessese olmalıdır."
[274] Bu dönemde İskenderiye Patrikliği boş olduğundan ve Kudüs Patriği de ağır hasta olduğundan bu konuda fikir beyanları bulunmamaktadır s. 76.
[275] A.V. Kartaşev, *Lektsii po İstorii Russkoy Tserkvi 1900–1901*, St. Petersburg, 1901. s. 1–2.
[276] *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 76.
[277] *a.g.e.*, s. 76.
[278] Bakınız; S. G. Runkeviç, *İstoriya Russkoy Tserkvi pod Upravleniem Svyateyşego Sinoda*, St. Petersburg, 1901, t. 1.; F. V. Blagovidov, *Ober-Prokurorı Svyateyşego Sinoda v XVIII i v Pervoy Polovine XIX. Stoletiya (Otnoşeniya Ober-Prokurorov k sv. Sinodu): Opıt Tserkovno-İstoriçeskogo İssledovaniya*, 2. baskı, Kazan, 1900; A. A. Titov, *Svyateyşiy Sinod v Pervoy Polovine Vosemnadtsatogo veka*, Yaroslavl, 1908.

üyesi patrikliğin yenilenmesini talep etmiş, ancak istekleri reddedilmiştir. 20 yıl sonra yine, II. Katerina'nın laik ıslahatları Metropolit Arseniy'in itirazına neden olmuştur.[279]

Rus Ortodoksluğunun önemi 1812 yılında; Napolyon ordularına karşı "Vatan Muharebesi" arefesinde ortaya çıkmış ve Metropolit Platon bu süreçte önemli bir misyon göstermiştir.[280] Metropolit Platon, Borodino çatışması öncesi Moskova'da vaaz vererek, insanları savunmaya çağırmış, savaşın kaybedilmesinden sonra Sergey Mabedi büyük bir askerî hastaneye çevrilmiştir. Kutsal Sinod, ülkenin ihtiyaçları için kilise bütçesinden büyük miktarda pay ayırmıştır. 1812 yılının olayları Rus toplumunun millî ve dinî duygularını uyandırmış; Rus felsefî ve toplumsal fikir cereyanlarından birisi olan *slavyanofilstvo* (Slavcılık; Slavseverlik) ortaya çıkmıştır. Bu akımın kurucusu Aleksey Homyakov, Rus Ortodoks Kilisesini, ideal cemiyetin yaratıcısı olarak kabul etmiş ve devleti kilise temelinde sistemleştirmiştir.[281]

XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında liberal ıslahatların yapılmasıyla sosyal içerikli dinî tefekkür de uyanmıştır. Kilise idareciliği düşüncesi ön plana çıkarılsa da, bu sahada hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Rus Ortodoks Kilisesinin; Rus halkına milliyetçi ve sosyal vurgusu Türk–Rus savaşında da kendinî göstermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı, XX. yüzyılın başları Rus Ortodoks Kilisesi eğitim ve halka yakınlığıyla sosyal faaliyetlerde de kendinî göstermiş; yapılan bütün faaliyetler devlet gözetimi altında yapılmıştır.[282]

---

279 *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988*, s. 105.
280 *a.g.e.,* s. 106.
281 1901–1903 yılları arasında St. Petersburg'da teşkil edilen dinî-felsefî toplantının talebi buna örnek gösterilebilir. Ruhaniler söz konusu durumdan kurtuluşu, kilise sisteminin yeniden oluşturulmasında gördüler. Bu sistemin esası, Yerli Konsey'in (1905) toplanmasıyla oluşturulacaktı. Fakat, sosyal-kilisevî aktifliği dışında, kilise dahilinde sosyal-siyasî aktiflik de müşahede edilmekteydi. O zamanlar oluşturulmuş "Devlet Duması"na (Millî Meclis) piskopos ve klirikler de seçilirdi. Sinod, bu din adamlarının milletvekili faaliyetlerini de denetlemekteydi. Öyle ki, o dönemde ruhanilerden dinî rütbelerin alınması durumları dahi görülmektedir. Bkz. *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988,* s. 107.
282 *a.g.e*., s. 108.

2.2. XVI. Yüzyılda Misyon Faaliyeti

2.2.1. Rusların Kazan'ı İstilası ve Ortodoks Misyonun Başlaması

İdil Bulgar[283] devletiyle islamı kabul eden İdil-Ural bölgesi, daha sonra Cuci'nin oğlu Batu tarafından kurulan Altın Orda[284] devleti hükümdarı Berke Hanın(1256–66) müslüman olmasıyla tamamen islam kültürüne dâhil olmuştur. Altın Orda devletinin zayıflamasıyla Deşt-i Kıpçak bölgesi bütünlüğünü kaybederek daha küçük siyasal birlik olan hanlıklara ayrılmaya başlamıştır. İlk olarak 1420 yılında Sibirya hanlığı Altın Orda'dan ayrılmış ve bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Altın Orda bölünmeye devam ederek sırasıyla Kazan[285] (1437), Kırım[286] (1443), Kasım Hanlığı,[287] (1445) ve Astrahan[288] (1460) hanlıkları yeni devletler olarak ortaya çıkmıştır. Ruslar, Altın Orda'yı ardı-arası kesilmeyen saldırılar, köyleri ve şehirleri boş bırakan yağmalar, manastır ve kiliseleri tarumar eden bir devlet olarak telakki ederler. Nitekim Altın Orda zayıflayıp hanlıklara bölününce temsilcisi konumuna gelen Kazan hanlığı Rus devletinin birinci güvenlik sorunu haline gelmiş ve mücadele bu bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. Klasik Rus tarihleri, Karamzin, Solovyev gibi tarihçilerin yanında hıristiyanlaştırmanın sürecini kayıt altına alan A. Majarovski, A. Hurustalev, E. Malov, N. İ. İlminskiy, N. V. Nikolski gibi misyonerler Kazan'ın işgaline gerekçe olarak Kazan hanlığının hıristiyan azizlerini ve Rusları aşağılayan saldırılarını göstermektedirler. Dahası bu savaşın tamamen dinî karakterli bir savaş olduğunu düşünmektedirler.[289]

---

[283] Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", DİA, C. 21, s. 472–473.

[284] Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, 538–540.

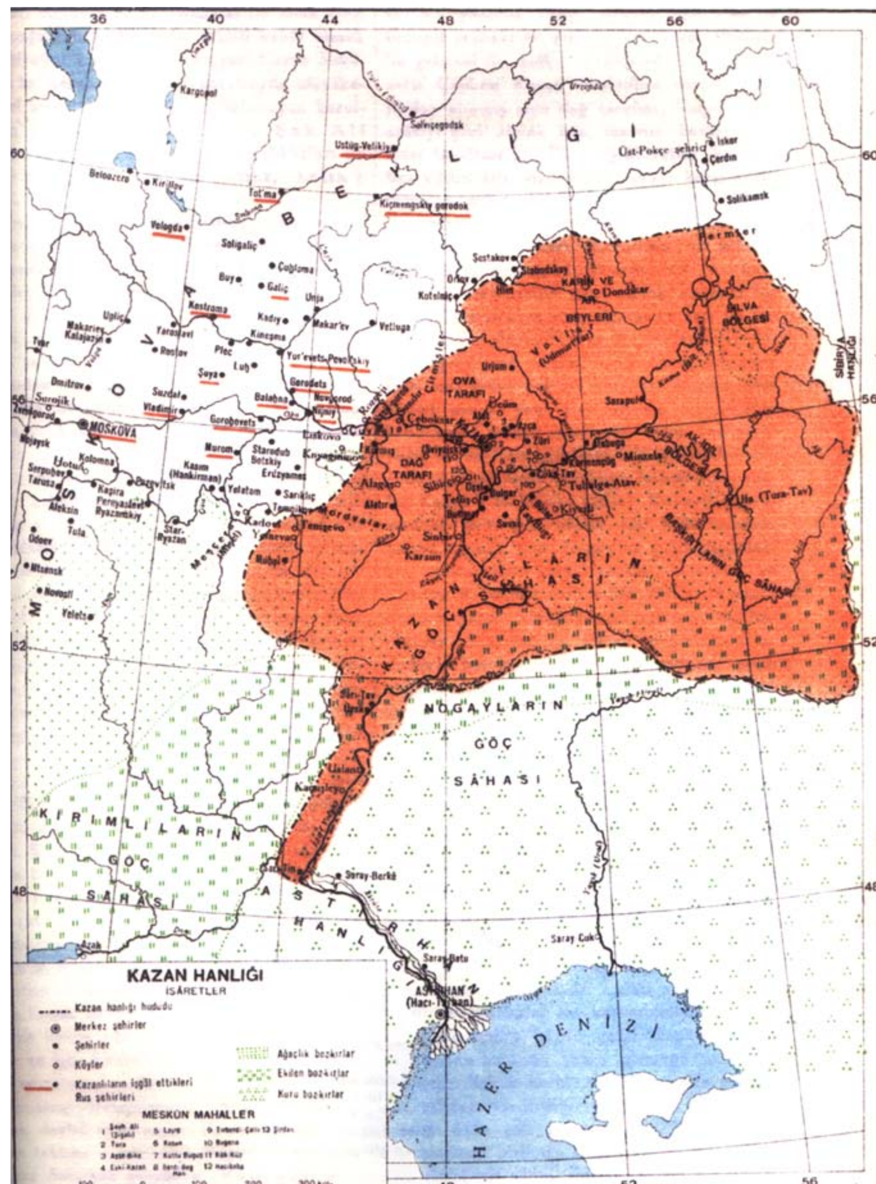
[285] Kazan Hanlığı 1437–1556 yılları arasında; İdil nehrinin orta bölümünde kesin olmamakla birlikte bugünkü Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Udmurd ve Mari topraklarını içine alan bir devlettir. Geniş bilgi için bakınız; İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı" *DİA*, 25, s. 136–138; Reşit Rahmeti Arat, *DİA*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977 s. 505–522; Kazan Hanlığı ile İdil Ural Bölgesi toprakları hemen hemen örtüşmektedir. Kazan hanlığının haritası için bakınız; *Harita 8*

[286] Geniş bilgi için bakınız, Halil İnalcık "Kırım Hanlığı", *DİA*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977 s. 746–756.

[287] Altın Orda büyük hanlarından olup sonra Kazan hanlığını kurmuş olan Ulug Muhammed tarafından Oka nehri havzasında 1445 yılında tesis edilerek 1661 yılına kadar hüküm sürmüş bir Türk hanlığıdır. Geniş bilgi için bakınız, Reşit Rahmeti Arat, "Kasım Hanlığı", İ. A., C. 6, s. 380-85.

[288]Astarhan Hanlığı XV. yüzyılda Altın Orda Devletinin parçalanması üzerine kurulan ve 1466–1556 yılları arasında hüküm süren hanlıklardan biridir. Geniş bilgi için bakınız; Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, III, s. 505.

[289] Apollon Mojarovskiyi, *İzlojenie Hoda Missionerskogo Delo po Prosveşeniyu Hristianstvom Kazanskih İnorodtsev,* sı 1552 po 1867, Moskva 1880, 261s. ; N. Karamzin, *İstoriya Gasudarstva Rossiya*, c. I, s. 24, St. Petersburg, 1842; A. HRustalev, *Oçerk rasprostraneniya Hristyanstva mejdu inovertsami Kazankogo kraya,* Kazan 1897; S. M. Solovvyev, *İstoriya Rossii, sdrevneyşih vremen,* C VII, s. 90–91 St. Petersburg 1897.

Harita 8: Kazan Hanlığı Haritası

İmparator IV. İvan devrine kadar Rusların Kazan hanlığına yaptığı saldırıların bir kısmında askeri zaferler kazanılsa da hatta Kazan hanlığına zaman zaman Rus valiler atansa da ancak görüntüde başarı sağlanmış Tatarlar kısa sürede egemenliği ellerine geçirmişlerdir.

İmparator IV İvan'ın Kazan'ı istilâsına gerekçe için şunları söylemiştir: "*İsa tarafından himayeme verilen hıristiyanların öldürülmesine dayanamıyorum; inancım ve kiliseye bağlılığım uğrunda son nefesime, ölümüme kadar akıtılan kan için kısasımı*

istiyorum ve İsa kat'i imanımı görüp bizi, bütün düşmanlarımızdan kurtarır."[290] Yine sefere manevi bir hava vermek için şunları söylemiştir: *"İsa-Mesih gerçek saldırganları tanır, Rusya'nın amacına hizmet edenleri ve Mukaddes üçü asırlar boyunca onurlandırır."*[291] Çar ve ruhaniler, Kazan hanlığına yapacakları seferle vahşi Tatarları topraklarında perişan etmek, İsa'nın dinîne bu vahşileri terbiye ederek kazandırmak amacını taşımaktadır. IV. İvan, Kazan hanlığına savaş açma nedenini bütün dinî idarelere yazılı şekilde açıklama yaparak göndermiş ve bölümlerden adına olumlu cevaplar almıştır. Mesela Novgord'un Arhiyepiskopu Feodosiy cevaben şöyle yazmıştır: *"Hükümdarım bana, sürekli ona bağlı olan ve dualar eden kuluna emrini gönderdin. Hıristiyanlığa iman eden köylüler sürekli Kazan tarafından rahatsız ediliyorlar ve sen Çarımız ve hükümdarımız İsa-Mesih, onun Azizleri adına ve mucizeler adına kahramanlık yapıp Kazan'a gitmek istiyorsun ve İsa-Mesih'in yardımı ile hıristiyanların kanının akıtılmasını durdurmak istiyorsun. Ve biz hükümdarım, senin sadık kulların, bütün igumenler (manastırın başkanı) ve arhimandritler ve kilise yöneticileri olarak ve her şeyi af eden İsa-Mesih'e dualar edeceğiz, Tanrı sana uzun ömürler ve sağlık versin, kaleyi almakta sana yardım etsin."* Aynı ruh ve heyecanla zamanın baş keşişi mitropolit (proslav keşişlerinde en yüksek rütbe) Makariy de bu sefer için şunları söylemiştir. *"Çar Kazan yolunda iken Metropolitin mektubu eline geçmiştir: Rus mitropolitleri İsa-Mesih'e dualar edip, sana karşı koyan dinsiz imansız Kazan Tatarlarına karşı savaşta yardımını diliyorlar. Günahsız hıristiyan halkının kanını döken, mukaddes kilisemizi kirleten Kazan Tatarlarına karşı savaşta Kralımız İvan'a (1530–1584) ve Knez Vladimir Andreyeviç'e, kalplerinde İsa aşkı ve haç aşkı olan kahraman savaşçılarınıza, İsa-Mesih'in yardımını kilisemiz adına, bütün hıristiyanlık adına sürekli ezilen, soyulan ve çeşitli şekillerle küçük düşürülen Ortodoks halkı adına teşekkürler ediyoruz. Biz senin sürekli İsa-Mesih'e dualar eden sadık kulların, Kralımız İvan'a (Ioanna), her zaman teşekkürler ederiz ve İsa-Mesih'e ve onun bütün mukaddeslerine dünya adına dualar ederiz ve ondan günahkârları af etmesini isteriz. Senin onlar üzerinde büyüklüğünü ve hükümdarlığını isteriz."*[292] Metropolit Makariy'nin mektubuna Çar İvan şu cevabı

---

[290] *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, İzdanie Arheografiçeskoy Komissii, *(PSRL)*, C. VI, St. Petersburg 1819, s. 311; Karamzin, *a.g.e.*, C. VIII, s. 193.
[291] Mojarovskiy, , *İzlojenie…* , s. 2
[292] *Dopolneniya k aktam İstoriçeskim i izdanie Arheografiçeskoy Komissii*, (DAİ olarak geçecektir), C. I, No 37, Belge II, St. Petersburg 1846.

vermiştir. *"Merhametli İsa-Mesih'i yardımıma çağırarak ve kutsal ana ile beraber bütün mukaddeslerin dualarını onaylamana güvenerek, Knez Vladimir Andreyeviç, boyarları ve bütün hıristiyan savaşçıları ile beraber yola koyulduk… Dünyanın tek hükümdarı ve yaratıcısı bize yol açtı ve bize karşı gelen ve hıristiyanların ölümüne sebep olan düşmanlarımızın günahlarından arınması ve kurtulması için Tanrının sadık kuluna, hıristiyan dünyasının ve kilisenin ve bütün hıristiyanlığın keşişine, bizim için dualar edip yolumuzun açık olmasını istemeni rica ediyorum…"*[293]

Bir ikinci önemli sebep olarak günümüz çağdaş Rus tarihçileri Altın Orda döneminde Ruslardan alınan 100 bine yakın esiri göstermektedirler. Böylece büyük bir katliama sebep olan bu istilâ meşru bir zemine oturtulmaktadır. XVI. yüzyılın ortalarında esirler meselesi, Rus devleti ve Kazan devleti arasındaki en önemli siyasal konudur. Nitekim bu meselenin halli için 1551 senesinde meşhur Stoglav Konseyi toplanarak devletin Kazan'daki Rus esirleri satın alması kararını vermiştir. Yine aynı sebeple saban başına iki ruble vergi koyarak halkın bu sefere ortak olması temin edilmiş stratejik, iktisadi ve yayılmacı anlayışın getirdiği istilâ hareketi bir anlamda Ruslar tarafından adil ve haklı bir karakter kazanmıştır. Dinî hüviyeti de dönemin özelliği olan dinî karakterli devlet yapılanmasının doğal sonucu olarak ana etken olarak ön plana alınmıştır. Nitekim "Çar IV. İvan Kazan'ı istilâ edince Moskova ve bütün Rusya'da kiliselerde dualar edilip ayinler" düzenlenmiştir.[294]

Dördüncü İvan'ın Kazan için verdiği mücadele yedi yıl sürmüştür (1545–1552). 1545 yılının ilkbaharında yapılan ilk sefer sadece güç gösterisi olarak kalmış ancak Kazan hanlığı içinde bulunan Moskova yanlısı hanedan siyasal etkinlik kazanmış ve dolayısıyla güç dengesi Moskova'ya geçmiştir. Nitekim "1545 yılı sonlarında Kırım eksenli Giray Han sülalesine karşı Kazan'da büyük bir ayaklanma çıkmış Safa Giray Han Kazan'dan kovulmuş ve tahta Rus Devleti 1546 yılının başlarında Şah Ali Şigalev'i çıkarmıştır. 7 yıl içinde Ruslar Kazan'a toplam 5 sefer düzenlemiştir. İkinci sefer 1547 sonu 1548'in başı; Üçüncü sefer 1549 Kasımı ve 1550 Ocak-Şubatı; dördüncüsü ise 1551 yılının ilkbahar ve yazında yapılmıştır. Bu sefer sonucu Rusların dağlı halk dedikleri Mari Çeremiş ve Çuvaşlar Rusya devleti tarafından istilâ edilmiştir.

[293] *DAİ,* C. I, No: 160, Belge I, S. Petersburg 1846.

Aynı zamanda bu bölgeye kurulan askeri garnizonlar yani ön karakollar askeri gücün Ruslar lehine değişmesine" neden olmuştur.[295] "1552 yılında ise Züye ırmağının İdil'e döküldüğü yere yığınak yapmış olan İvan, Kazan'a 150.000 kişilik bir orduyla saldırmıştır. Bu dönemde Kazan kalesi 30 bin askeriyle güçlü bir kaledir. 2 Ağustos'ta başlayan bu saldırı defalarca püskürtülse de nihayette tünellerle havaya uçurulmuş ve 2 Ekim 1552 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylece Kazan hanlığının sonu gelmiş ve Orta İdil'deki M. S. VI. yüzyıldan beri devam edegelen Türk hâkimiyeti nihayete ermiştir." [296]

Akdes Nimet Kurat bu istilayı şöyle değerlendirir: "Kazan hanlığının Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Rus tarihinde de yeni bir devir açılmıştır. Kazan hanlığı Rusların Hazar istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasına akmasına engel olmuştu, ancak Kazan'ın düşmesi bu bölgenin Ruslara açılmasına neden olmuştur. Bu istilâyla Rusya yalnız Ruslardan müteşekkil bir devlet olmaktan çıkmış çeşitli milletlere hâkim bir imparatorluk olma yoluna girmiştir. Kazan'ın istilâsı ardından Rusya'nın sınırları pek kısa bir zaman içinde Hazar denizi kıyılarına ve Kafkaslara dayanmasına imkân vermiş, aynı zamanda Sibir ve Türkistan kapıları Ruslara açılmıştır. Yine Rusların Osmanlı devleti ile sınırdaş olmaları bu istilâ neticesinde vuku bulmuş, Astarhan 1556 yılında Rusların eline düşmüştür. Bu tarihten sonra Ruslar Türk topraklarında devamlı surette ilerleyecekler ve 19. yüzyıla kadar bütün alanı istilâ edeceklerdir."[297]

Kazan Ruslar tarafından istilâsı fiziki şartlarıyla tamamlanır tamamlanmaz, Çar İvan yeni topraklarda hıristiyanlığın hâkimiyetini göstermek amacıyla gösterişli yerlere haç diktirmekle işe başlamıştır. Vorotınski'den Kazan'ın alındığı haberini getiren ulağın "-Şimdi ne emredersiniz hükümdarım?" sorusuna Çar, "Tanrımızı yüceltmek" emrimdir diyerek ellerini yukarı kaldırmış, kiliselerde dualar edilmesini istemiştir; kendi elleriyle yedi önemli mevkiye haç dikerek işaret ettiği alanlara kiliseler yapılması emrini vermiştir. 4 Ekim 1552 yılında Çar IV. İvan Kazan'a şaşaalı bir törenle girmiş ve

---

[294] Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiya*, C. VIII, s. 195.
[295] D. M. Makarov, Samoderjaviye i hıristiyanizatsiya naradov Povoljya vo vtaroy polovine XVI-XVII, Morgauşskaya Tipografiya, Çeboksarı 1981, s. 9-10.
[296] A. N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1948, s. 152
[297] Kurat, *a.g.e.*, s. 153

Meryem’in adına başkilise yaptırmak için yer ayırıp haç dikmiştir.[298] “Aynı gün duadan sonra İvan bütün ruhanilerle, ellerinde haçlar şehri dolaşmış ve o günü Allah'a hasr etmiştir. Keşişler bütün sokakları kilisenin kutsal suyu ile vaftizlemiş, dualar ederek Ortodoksluğu yüceltmesini istemişlerdir.”[299] Ekimin 6. günü Meryem ananın adına kilise ibadete açılmıştır.[300] Aynı zamanda Çar İvan diğer kiliselerin kurulacağı yerleri de belirlemiş kiliselerin etrafında bulunacak kurumları tespit etmiş, Zilantov manastırının müştemilâtı da bu kilisenin yanında planlanmıştır.[301]

2.2.2. İdil’de Ruslara Karşı Yapılan İlk Ayaklanmalar

Kazan Ruslar tarafından istilâ edilince Moskova’nın yeni ele geçirilen yerlerde uygulayacağı sisteme karar verme zamanı da gelmiştir. Rus devleti Kazan’ı alınca önceden yaptığı gibi yerel yöneticilere idareyi bırakıp gitmemiş burada kalıcı olduğunu göstermek amacıyla kendine doğrudan bağlı bir valilik kurmuştur. Kazan’ın ilk valisi Knez Aleksandr Borisoviç Gorbatıy (Suzdalskiy)’dir. Kazan’dan sonra istilâ edilen topraklardan Sviyajski’de de ikinci bir valilik ihdas edilmiştir ve buraya da vali olarak Boris Saltıkov atanmıştır. Kazan’daki valiliğin askeri gücü eyalet asilzadeleri; kozak ve nişancılardan oluşmakta olup, toplam 600 kadardır, bu rakam Sviyajsk’da 400 civarındadır.[302]

Valiler bölgelerinde her türlü idarî, adlî ve askerî tasarrufata sahiptir ve bu haklarını acımasız bir şekilde kullanmaktan geri durmamışlardır. Rus sisteminde idarî memur ve yöneticiler halktan ‘kom’ ‘yem’ adlı bir vergi toplayarak geçinmektedir ve bu vergi miktarı oldukça ağırdır. Ayrıca hıristiyanlaştırma baskısı halkı rahatsız etmiş ve ayaklanmanın zeminini ve nedenini hazırlamıştır.[303]

İlk ayaklanma 1552 yılının Aralık ayında meydana gelmiştir. Bu ayaklanmayı N. M. Karamzin; *“21 Aralık Vasilsurk şehri komutanları Rus elçi ve misafirlerinin saldırılarına maruz kaldılar. Bu olay üzerine Knez Petro Şuyskiy, Boris Saltıkov’u Tsivil’e gönderdi. Boris burada suçluları astı, müsadere edilen malları zarar gören*

---

[298] Majarovski, *a.g.e.,* s. 5
[299] Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiya,* VIII, 182-186.
[300] Karamzin, *a.g.e.,* sayfa 188.
[301] Geniş bilgi için bakınız; Majarovski, *İzlojenie,* s. 3-4.
[302] Majarovski, *a.g.e.,* s. 6

tüccar ve asilzadelere verdi" [304] şeklinde anlatmaktadır. Yine aynı yazar İdil'in sol yakasında da karışıkların bu tarihte görüldüğünü kaydetmektedir.[305]

Kronikler ise ayaklanmaların 1552 yılının sonunda başladığını ve isyancıların yasak vergisi yüzünden huzursuz olduklarını ve tüccarların mallarına el koyduklarını kaydetmektedir. 1553 yılından itibaren isyanlar daha geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve yayılmıştır. Lyvov kroniği bu isyanları şöyle anlatılır: *"(7061) kışının 10 Mart gününde Kazan'dan Knez Aleksandr Borisoviç Gorbatıy gelerek Kazanlıların "çayırları" değiştirdiklerini, yasak ödemediklerini, hatta vergi toplayanları dövdüklerini Logovoy bölgesindeki halkın Arskoye halkı ile birleşerek ayaklanma çıkardıklarını ve üzerlerine gönderilen 400 nişancı ile 500 Kozak'ı (Rus Kazağı veya Kossak) öldürdüklerini bildirmiştir. Bundan sonra Arskoye (bugünkü Arça) ve Lugovoye halkı Kazan'dan 70 verst (1,06 km=1 verst) uzaklığında bir kale yapmışlardır. Aynı ayın 20'ci gününde Sviyajsk şehrindeki Knez Petro Ivanoviç Şuyskiy bu insanların dağ tarafına geldiklerini, bunun üzerine komutan Boris Ivanoviç Saltıkov'un bir birlikle onlara karşı geldiklerini, fakat mağlup olduklarını yazmaktadır. Bu karşılaşmada 36 asilzade çocuğu, 50 asilzade, 170 asker ölmüş, 200 asker, Vali Boris de dâhil olmak üzere esir düşmüştür."* [306] 1553 yılının ilkbaharında isyanlar Vyatka'ya, Kama nehri boyunca yayılmıştır. İsyancılara karşı koymak için valilerin emrindeki birlikler yeterli olamamıştır.

IV. İvan, hükûmet başkanı Aleksey Adaşev'in kardeşi olan Danil Fedoroviç Adaşev komutasında bir orduyu, isyancıları bastırmak amacıyla Kazan taraflarına göndermiştir. *"Danil'in Kama, Vyatka ve İdil boyunca yerli Kazan ve Nogay halklarını mağlup ettiğini, çok sayıda insan öldürdüğünü ve 240 kişiyi de esir olarak Kazan'a gönderdiği, daha sonra Çarın buralara ek birlikler gönderdiği"* kronikte yer almaktadır. 1553 yılının Eylül ayında Knez Simon Mikulinskiy, Petro Morozov, Ivan Şeremetyev, Knez Andrey Kurbskiy komutasındaki birlikler Moskova'dan yola çıkmışlardır. Onlar 1554 yılının kış ayları boyunca savaşmışlar, Meşe'deki kaleyi yakmışlar, 6.000 erkek ile 15.000 kadın ve çocuğu da esir almışlardır. Letopisler,

---

[303] Majarovski, *a.g.e.,* s. 6-7
[304] N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiya*, c. VIII s. 182.
[305] Karamzin, a.g.e., VIII, 182.

(kronikler) savaşın alanından bahsederken, şöyle yazmaktadırlar: *"Savaş Kazan'dan Kama'ya, İdil'den Oşit, Urjum, İlit'i geçerek Vyatka'ya kadar yayılmıştır. Kazan'dan Kama nehri boyunca 300 Verst (1 Verst=1,06 km), Volga'dan Vyatka'ya kadar 200 verst yayılmıştır. Kazan'dan 4 gün boyunca yürümüşlerdir."*[307]

Rusların bu cezalandırma seferleri neticesinde Kazan'ın kuzey, kuzeydoğu ve doğusundaki isyanlar bastırılmıştır. Lyvov kroniğinde *"isyancıların başkanlarının Rus komutanlarının yanlarına gelerek Moskova'ya itaat edeceklerine ve vergilerini ödeyeceklerine dair yemin ettikleri"*[308] yazılmaktadır. Fakat bu Moskova'ya tam itaat anlamına gelmiyordu, çünkü daha 1556 yılında aynı bölgelerde yeni isyanlar meydana çıkmıştır.

1554 yılının yazından başlayarak diğer bölgelere göre daha saldırgan hareketler Mari halkının yaşadığı yerlerde vuku bulmuştur. Bu isyanın başında Rus kroniklerince "yüzbaşı" olarak ünvanlandırılan Mamiç-Berdi bulunmakta idi. Mamiç-Berdi Nogay Knezi Yusuf'la da irtibat kurmuş, 1554 yılının yazında Yusuf'un oğlu Ali-Akram (Süyümbike'nin kardeşi) 300 Nogay askeriyle Mamiç-Berdi'nin yanına gelmiş ve burada Çeremişlerin hanı ilan edilmiştir. Onların başkenti de Çalım şehri olmuştur.

Nogay askerleri halkı soymaya, yaşlı ve kadınlara eziyet çektirmeye başlayınca onlara karşı halk ayaklanmış ve hepsini öldürmüştür. Nogay Hanının kafası kesilerek bir ağaca asılmıştır. Ayrıca ağaca *"Biz seni, bizi koruman için Han yaptık. Sen ise bunun yerine bizi soydun. Şimdi de senin kafan yüksek kazıkta hüküm sürsün"* şeklinde bir not yazmışlardır. İsyan eden Mari halkı, Moskova hâkimiyeti öncesi "Han idarecileri" tarafından isyana sürüklendiklerini anlamışlardı. Bununla birlikte isyanlar azalıyordu. Gerçi, 1555'de Mamiç Berdi askerleriyle birlikte İdil boyunu rahatsız etmeye devam etmiştir. Ancak zaman geçtikçe taraftarı azalmış ve itaatinde küçük bir birlik kalmıştır. En son ayaklanma ise 1556 yılının Mart ayında olmuştur. İsyanların

[306] *PSRL*, III, s. 281
[307] *PSRL*, C. III, s. 282.
[308] *PSRL*, C. III, s. 283.

bastırılması 1556 yılının sonları ile 1557 yılının başlarında da devam etmiştir. 1557 yılının Mayıs ayında, isyan bastırma işi sona ermiştir. [309]

Kazan'dan gelen Semön Yartsov IV. Ivan'a *"isyanların bastırıldığını ve halkın vergi ödemeye başladığını, ayrıca Kazanlı knez ve mirzaların bir sosyal grup olarak ortadan kalktıklarını"* bildirmiştir.[310] Ortadan kalktı denilince, birincisi; bu knez ve mirzalar esir alınmışlar, ikincisi bazıları mağlubiyeti kabul ederek yeni idareye hizmet etmeye başlamışlar, üçüncüsü de yapılan savaşta ölmüşlerdir, anlamına gelmektedir.

1552–1557 yılları arasında istilâ edilen Kazan hanlığı topraklarındaki ayaklanmalara Kurmış Uyezd (bölge)'indeki Mari ve Çeremiş ayaklanmaları da dâhildir. Özellikle Yadrin bölgesindeki Çeremişler[311] aktif olarak bu harekete katılmışlardır. "Blagoveşen Manastırının Arhimandriti olan Maksim 1588 yılında manastıra ait toprakların ve köylerin Lugovaya ve Dağ Çeremişleri tarafından ele geçirildiğini bildirerek Çar'a şikâyet etmiştir. Maksim, yine Çeremişlerin Kazan savaşının sona erdikten sonra, (yani 1552'den sonra) Sura nehrinden İdil'e kadar olan yerlerde eşkiyalık yaptıklarını belirtmiştir. Bu şikâyet üzerine Çar Fedor İvanoviç (1584–1598), komutan F. İ. Krivoborskiy'i bu işle ilgilenmesini ve suçluları cezalandırmasını emretmiştir. Ancak 1594 yılında manastır kendilerine Çar tarafından bahşedilen topraklarına yeniden kavuşabilmiştir. Yadrin Çeremişleri manastıra ait sürülmüş tarla ve diğer mülklerine 40 yıl boyunca hâkim olmuşladır."[312]

1552–1557 yılları arasında meydana gelen isyanlar, Rus tarihi kaynaklarında devlete başkaldırı olarak görülmekte bu nedenle isyan olarak isimlendirilmektedir. Çağdaş Rus tarihçileri ise bu ayaklanmalara sadece feodal yapıya halkın cevabı olarak bakmışlar, müslüman-hıristiyan, egemenlik ve devlet açısından bakmamışlardır. Hatta Mari ve Çeremiş bölgelerindeki isyanların geçiştirildiğini, buradaki başkaldırının tamamen düzene karşı bir maddi başkaldırı olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca

---

[309] *PSRL*, C. III, s. 284.

[310] *PSRL*, C. III, Bölüm I, s. 282. ; "21 Mart'ta Yüzbaşı Altış başkanlığında dağlı insanlar Çar'ın yanına geldiler ve onun düşmanı olan Mamiç-Berdi'yi teslim ettiler. Dağlı insanlar Mamiç'le karşılaşınca, onunla birleşmek istediklerini söylemişler, daha sonra ona içki içirerek onun 200 askerîni öldürmüşler, kendisini ise tutuklayıp Çar'ın yanına getirmişlerdir. Çar dağlı insanlara bu hizmetlerinden dolayı büyük hediyeler vermiştir."

[311] V. D. Dmitriyev, *Oznaçeniyi Etnonima 'Çeremişı' v Russkih; zapadnoevropeyskih istoçnikah XVI-XVIII vv*, (XVI-XVIII. yy. Rus ve Batı Avrupa Kaynaklarında "Çeremişı" kelimesinin manası) adlı makalesinde Yadrin'deki Çeremişleri Çuvaşlar olarak kabul etmektedir, *Uçenıya Zapiski*, Çeboksarı, XXVII, s. 118–132.

[312] *Aktı Feodalnogo Zemlevladeniya; hozyastva*, Bl.. III, Moskova 1961, s. 40 – 42, 51 – 56.

Kazan'daki isyan ile Mordva ve Çeremiş isyanlarının tamamen farklı karakterde olduklarını savunmaktadırlar.[313]

1550-60'lı yıllardaki isyanların ve çatışmanın bir türlü bitmemesi merkezîleştirme konusunda tedbirlerin alınmasını kaçınılmaz kılmış ve "İzbrannaya Rada"[314] hükûmetinin yaptığı adli, askeri, ekonomi ve kilise reformları uygulamaya konulmuştur. 1551 yılında Stoglav Katedralinde yapılması kararlaştırılan kilise reformu, devlet idaresinin kilise işlerine karışmamasını ve taht ile halk arasındaki birliğin pekişmesini sağlamıştır. Konseye katılanlar dinîn güçlenmesi ve inananların kilise ayinlerine Rus devleti ve hükümdarına karşı sadakati konusunda hemfikirdirler. Konseyde alınan bu kararnamenin manası şöyle idi: "Din konusunda sağlam olan biri sivil hizmette de sebat edip, kendi görevlerini yerine getiriyordu. Bu prensibin hıristiyan olmayan nüfus arasında da uygulanması, o nüfusun hıristiyanlaştırılması anlamına geliyordu. Bundan dolayıdır ki, 1555 yılında toplanan konseyde de bu konular ele alınmıştır. Bu konular arasında Kazan yeparhiyasının[315] açılışı da yer almıştır.[316]

Çar İvan Vasilyev, Kazan'ı terk etmeden önce şehri çeviren tahta kale duvarının yıkılıp yerine surlar yapılmasını emretmişti. İsyanlar Rus orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırılınca bütün müslümanlara Kazan şehri yasaklanmış ve bugünkü Kazan gölünün yanına sürgün edilerek müslümanlara özgü bir mahalle kurulmuştur. (Eski Tatar kasabası)[317]

Kazan ve Sviyajsk yakınlarına bölgeyi hıristiyanlaştırma amacıyla (1555–1557) Çeboksarı, Kokşaysk, Laişev ve Tetuşi, şehirleri kurulmuştur. Bu şehirlerin kuruluş amaçlarından biri de bölgeye göre batı ve kuzeyde kalan Rus nüfusunu

---

[313] Makarov, *a. g. e.,* s. 19; "1552-1557 ihtilallerinin tarihi değerlendirilmesi yapılırken Moskova hükûmetinin gönderdiği vali ve komutanların iktidarları çok şiddetli ve asabi olmuştur. Bunlara özellikle vergi toplama işinde rastlamak mümkündür. Toprak köleliğine karşı çıkanlar idareci ve Rus tüccarlarına saldırmışlardır. Böyle vakalar 1552 yılının Aralık ayında İdil (Volga) bölgesinde Vasilsursk civarında da vuku bulmuştur. Bu tür olaylar çok sık meydana gelmiştir. Tatar ve Mari feodallerinin Moskova idarecilerine karşı propaganda yürütmeleri neticesinde bu karışıklıklar gelişmiş ve büyük isyanlara dönüşmüştür. Uçeyin-Tseyit ve Mamiç Berdi gibi isyan başkanlarının da feodal sınıf arasından çıkması rastlantı değildir. Kurmış bölgesindeki Mordva ve Yadrin Çeremişlerinin çalkantıları, 1550. yıllarda İdil'de çıkan isyanların (antifeodal) feodalite karşıtı karakterini güçlendirmiştir."

[314] "İzbrannaya Rada" Çar IV. İvan'ın yakınlarından oluşan bir hükûmet ve 1546–1560 yılları arasında resmî nitelikte olmayıp, daha çok sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmakla uğraşmıştır. Programları arasında İdil bölgesini Rusya'ya bağlama ve Kırım Hanlığı ile mücadele de yer almıştır.

[315] Yeparhiya; Ortodoks kiliselerinde en büyük idari kısım, birimdir. Yeparhiyanın başında piskopos bulunurken, ilk yeparhiyalar knezlik bölgeleriyle çakışmaktadır

[316] Makarov, *a.g.e.,* s. 21

[317] Mojarovskiy, *a. g. e.*, s. 6.

korumaktır.[318] Daha sonra, Çeremiş isyanı (1582–1584)[319] olunca yeni şehirlere ihtiyaç duyulmuş Kozmodemyansk, Çuvelek, Çarevokokşaysk, Urjum, Çarevosançursk gibi birçok yeni şehir daha kurulmuştur. Bu silahlanmış şehirler stratejik önemlerinden başka, iskân için de önemli bir yere sahiptir ve yeni şehirlere yeni gelen Rus göçmenler yerleştirilmiş, yeni göçmenler de Rus olmayan yerli ahaliyi baskı altına almıştır. XVII. yüzyılın ortalarında ise küçük stratejik şehirler (Bilyarsk, Staroşeşminsk) Kama arkasında da oluşmaya başlamış ve burası "Eski Zakamsk" olarak adlandırılmıştır.[320]

2.2.3. İlk Manastırlar

Kazan ve çevresindeki müslüman ve putperest halkın hıristiyanlaşması için en önemli etken manastırlar olacağı gerçeğini fark eden IV. İvan, [321] ilk olarak Kazan'a Zilantov manastırını yaptırmış, hemen peşinden Spaso-Preobrajenskiy manastırının yerini ayarlamıştır; Aynı zamanda Sviyajsk'da Troitsko-Sergiyevski manastırının temelini attırmış ve Bogoroditse-Uspenski kilisesinin yapımını başlatmıştır.[322]

Yeni istilâ edilen bölgede hıristiyanlığı yayma göreviyle işe başlayan manastırlara büyük araziler tahsis edilerek maddi yönden sınırsız imkânlar verilmiştir. Bölgede sırasıyla Sviyajsk Uspenski (1552), Kazan Zilantov (Yılandağı) (1552), Kazan Spaso-Preobrajenskiy (1556), Çeboksarı Troitskiy (1557), Alatır Troitskiy, Çeboksarı

---

[318]*Aktı İstoriçeskiye,* C. I, Bölüm XIII; St. Petersburg, 5 cilt; 1841–1853 (*Dopolneniya*) 1846- 1872, 12 cilt.

[319] "İlk Çermis ayaklanması 1552 yılının sonunda Bozkır Çeremişleri tarafından başlatılmıştır. İsyanı başlatan Mamiç-Berdi isyana katılmayan Dağ Çeremişleri tarafından yakalanıp Moskova'ya gönderilmiştir. II. Çeremiş ayaklanması birkaç yıl sonra başlamıştır. Otlak Çeremişleri Kırım Hanı Devlet Giray ile iş birliğine girip Dağlı Çeremişleri, sonra da Başkurt ve Ostyakları kendi taraflarına çektiler. Bu ayaklanma Sibirya'ya kadar uzanmıştır. Bu isyan 1572 yılında Straganov'un adamları tarafından yatıştırılmıştır. Daha 10 yıl geçmeden 1582 yılında yine Çeremişler ayaklandı ve bu ayaklanma Kazan'daki askerî güçler tarafından yatıştırılamamış ve Çar'dan yardım istenmiştir. Bu isyan 1584 yılının sonunda yatıştırılmıştır. Daha sonra Çeremişler, 1609 yılında Çivilski'ye baskın yapmışlar ve yağmalamışlar bu sefer de bastırılmışlardır. 1670 yılındaki Stepan Razin isyanında da çoğunluk Çeremiş'tir; Pugaçev isyanı yani XVIII. yüzyılda da yine Çeremişler öndedir. Çeremişler Pugaçev isyanını bastırılışıyla bir daha sahneye çıkamamış ve yenilgiyi kabul etmişlerdir." Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mojarovskiy, *İzlejeniya,* s. 7

[320] Mojarovskiy, , *İzlojenie..,* s. 7; Bu şehirlerin kuruluş amacı yeni yerleşen Ortodoks Rus göçmenlere güvenli bölgeler oluşturmaktır. Rusya'nın iç kısımlarından bölgeye gelen göçmenler yerli halkı Rusların kültürüyle tanıştırırken aynı zamanda misyonerlerin faaliyetlerine alan açmış oluyorlardı. Bu yerleştirmenin asıl amacının bölgeyi hıristiyanlaştırmak olduğu Kazan'ın istilâsıyla birlikte yapılan kiliseler den de anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bakınız; Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 7-8

[321]*İstoriya Rosiskoy İerarhii,* c. II, s. 11, St. Petersburg, 1810.

[322] Mojarovskiy, *İzlojenie..,* s. 18

Preobrojenskiy, SpasoYungiinskiy (1625), Tvilsk Tihvinskiy (1675) manastırları yapılarak araziler ayrılmıştır.[323]

Kazan'da başpiskoposluk yapan German döneminde; 1566 yılında Çeboksarı'de Troiski; 1567'de Kazan'da iç kale yakınına İvan-Predteçen manastırı inşa edilmiştir. Yine aynı yıllarda, Kazan'da iç kaleye (Kremlin) içinde Troiskiy manastırı yapılmıştır. XVII. yüzyılın başlarında ise; Tetuşi'de Pokrovskiy, Kazan yakınlarında, Çeremişlerin tarım bölgesinde Sedmiozernya ve Raiyesk, Dağlık Çeremiş'te Spaso-Yunginski manastırları yapılmıştır.[324]

Rus devleti bu manastırları farklı dinden ve dilden olan Kazan halkı üzerinde zaferini pekiştirecek en iyi ve güvenilir yol olarak görmüş, bu nedenle bu misyon kurumları her yönüyle desteklenmiştir. Devlet, manastırları bir taraftan maddi yönden destekleyerek bolluk içinde yaşamalarını sağlarken, yeni topraklar bağışlayarak ta gelen Rus köylülerine uygun yerleşim alanları açmıştır.[325] Diğer taraftan da onlara "dokunulmazlık payesi" vermiş, "igumenlerin (erkek manastır görevlileri) köylüler üzerindeki haklarını artırmış, mahkemeler kurmalarına izin vermiş, aynı zamanda askeri mahkemelerde söz sahibi olmalarını" temin etmiştir.[326] Ancak manastır monah ve igumenleri kutsal faaliyetlerini aralıksız sürdürse de göçmen Ruslar arasında islama ve diğer hıristiyan gruplara geçenler olduğu tarihi kayıtlarda yer almaktadır.[327]

Misyonerler kendi politikalarını belirleyerek hıristiyan olmayanları hıristiyanlaştırmak için kurum ve vaiz kadrolarını oluşturmak zorunda idiler.

---

[323] N. V. Nikolskiy, "Hristiantsvo sredi Çuvaş Srednego Povoljya v XVI-XVIII vekah", *İzvestiya Opşestva arheologii İstorii i etnografii,(İOAİE),* Kazan 1912, XXVIIII, sa. 1-3, s. 35-36, 52-53.

[324] Geniş bilgi için bakınız; G. Ratşin, *Polnoe sobranie İstoriy Svidenya o manastra i tserkovı v Rossii, pod rubrikoy, Kazankaya guberniya*, Moskva 1852 g. . 3-7.

[325]*DAİ*, C. I, No. 191.

[326] "Devlet mahkemelerde kâtipler ve hâkimlerin yanında manastırlara da söz hakkı vermiş bu da köylüler nezdinde manastırların değerini artırmıştır; Çünkü manastır mahkemeleri diğerlerine göre yumuşaklık ve merhametliliği ile askerî mahkemelerden daha sevimli görülüyordu. İlk olarak Kazan'daki Zilantov, Sviyajski – Bogoroditsi ve Spaso – Preobrajenski manastırları bu yetkiye haiz olmuş, daha sonra diğer manastırlar bu hakları temin etmiş ve devlet de manastırları çoğaltarak bölgede amacını büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bu manastırlar sayesinde Kazan ve etrafı Ruslarla dolmuş Ruslar da kendileri ile Rus âdetleri ve inançlarını getirmişlerdir." Mahkemelerle ilgili daha geniş bilgi için bakınız; Mojarovskiy, *Pravoslavnıy Sobosednik*, "Papoçeniye otoçestvennoy tserkvi vnutrerennem blagoustroystvo Ruskavo grajdanskovo obşestva", Ocak sayısı, Kazan 1861; Kazan bölgesindeki manastırları için daha geniş bilgi bakınız; *Pravoslavnıy Sobesednik*, "Vlyayiye manastırey na raseleniye narodnoye v Kazan krayı" , Ocak -Şubat, Kazan 1864.

[327] Mojarovskiy, "Başpiskopos Germogen'in Çar Feodor İvanoviç'e 1593 yılında bir rapor gönderdiğini, bu raporda Kazan ve çevresinde Rus tebasından bazılarının hıristiyanlıktan müslümanlığa ve Almanların mezhebi olan

Misyonerlerin politikaları Çar'ın talimatnamesinde açıkça belirtilmiştir. Kurum ve kadroya gelince, kurumlar 1550 yılından itibaren Kazan ve Sviyajski'de kurulmuşlardır. Kadroyu ise Kazan'a piskopos olarak atanan Guriy oluşturmuştur. Piskopos Guriy'nin kadrosu, farklı rütbelerden olmak üzere 31 kişiden oluşmaktadır.[328]

Çar İvan, Troiçkiy Sergiyev Manastırının Kazan savaşındaki rolünü unutmamış ve savaş sonrası mükâfatlandırmıştır. Manastırın idaresine büyük topraklar ve gelir getiren başka mülkler vermiştir. Bunun sonucunda da Troiçkiy-Sergiyev manastırı İdil boylarındaki en büyük feodal mülk sahibi durumuna gelmiştir. Çar manastıra "1552–1554 yılları arasında 4, 1575–1579 yılları arasında ise 9 tane yeni mülk" bağışlamıştır.[329] Çar, manastırların idaresine çok büyük araziler ve gelir getiren başka mülkiyetler veriyordu. Dolayısıyla rahip ve manastırda görevli olanlar çok lüks bir hayat yaşayabiliyorlardı.

2.2.4. Kazan Yeparhiyasının Açılışı ve Misyon Faaliyeti

Hıristiyanlık, hıristiyan ve Rus olmayan halklar arasına daha XI-XIII. yüzyıllarda girmiştir. Hıristiyanlığı kabul eden Rus devleti XIV-XVI. yüzyıllarda hıristiyanlaştırmayı başlangıçta birleştirme, daha sonra ise merkezileştirme (asimile etme) politikası olarak belirlemiş, bilinçli ve aşamalı bir şekilde yeni istilâ ettiği gayrı Ruslar üzerinde denemeye başlamıştır. Hıristiyanlaştırma politikası ilk önce Komilere

---

katolikliğe geçtiğini söylemektedir. Ancak dönen bu grubun gerçek Ruslar olmadığını bölgede Tatar Beyler ve Almanlara köle olarak çalışan işçiler olduğunu" da söylemektedir. Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 15

[328] Makarov, *a.g.e.*, s. 35; "Spaso-preobrajenskiy manastırında 16 rahip hücresi bulunmaktadır. Bundan da manastırda en az 16 rahibin yaşadığı tahmin edilebilir. Kazan'da manastırlı kilise sayısı 20 idi. Bunlarda yüksek rahiplerin sayısı 35 idi. Bunlardan biri başpapaz, 20'si papaz, 1'i protodiyakon, 7'si diyakoz, 2 ponomar, 4 prosvirnits. Muhtemelen 1560'lı yıllarda Kazan'da toplam 45 din adamı bulunmaktadır. Sviyajeski'de manastırlı kilise sayısı 9, din adamının sayısı ise 23 idi. "Kara" ruhbanilerin sayısı 79 olup, 63'ü Bogoroditse Uspenskiy ve 16'sı Troitskiy manastırlarında idi. Böylece 4000 nüfuslu Sviyajesk ve 11 bin'i Rus olan toplam 15 bin nüfuslu Kazan'da 78 din adamı vardır."

[329] Makarov, *a. g. e.*, s. 36-37-38 "Mesela Başpiskopos Guriy'nin aldığı maaş şunları içermekte idi: 865 ruble, ayrıca Kazan, Sviyajsk ve (Çeboksarı) Şubaşkar'da toplanan vergilerden biri 155 ruble değerinde olan 11 altın, 1300 çetu (1 çetu: 4 pud: 68 kg.) çavdar, 400 çetu un, 300 çetu buğday, 100 çetu buğday unu, 105 çetu kara buğday, 80 çetu nohut, 500 çetu arpa, 1000 çetu yulaf, 120 çetu kendir tohumu, 120 çetu yulaf unu, 50 pud (1 pud: 17 kg.) tereyağı, 500 pud bal, 2 griven (1 griven: 1 funt: 409-512 gr.) safran, 20 griven biber, 3 griven karanfil, 3 griven tarçın, 1 pud beyaz peynir, 10 griven badem içi, 2 griven fındık, 2 griven anason, 10 griven hardal, 10 pud balmumu, 3 kova şarap." 21 Ağustos 1555 tarihli bir kararnameyle başpiskoposa "Kobanı, Tarlaşı, Kadış, Karaiş ve Karadulat Köyü de dahil olmak üzere pek çok yer sürülmüş tarla olarak verilmiş. Ayrıca orman, göl, çayırlar, (Volga) İdil'in her iki tarafında da balık tutma yerleri başpiskoposun idaresine bırakılmıştır." 1566–1568 yıllarına ait Kazan defterlerine göre başpiskopos, 9 köye, 4 atölye, 3 boş araziye ve Tatarlar ile Çuvaşların yaşadıkları toplam 106 haneye sahipti." O devir için Spaso-preobrajenskiy manastırının da sahip olduğu topraklar oldukça büyüktür. Yine kayıt defterlerine göre bu manastırın idaresinde "*4 köy, 5 atölye, 1 boş arazi ve 44 hane bulunmakta idi*." Yine Uspenskiy-Bogoroditskiy Manastırı da (Sviyajski'de) büyük feodal mülkiyetlerine sahip idi. Sviyajski şehrinin kayıtlarına göre, 1565–1567 yılları arasında bu manastırın idaresinde 11 köy bulunmakta idi.

uygulanmıştır ve bu iş için misyoner Stefan Permskiy vazifelendirilmiştir. Hıristiyanlığın yayılması Komilerin Rusya'ya bağlanmalarını kolaylaştırmıştır. Komilerin hıristiyanlaşmasının önemini bilen Moskova Hükûmeti 1383 yılında Stefan başkanlığında Perm yeparhiyasını kurmuştur. XVI. yüzyılın ortalarına kadar Rus hükûmetinin Rusya'nın diğer bölgelerinde benzer misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğuna dair bilgi yoktur. Muhtemelen XV. yüzyılın ilk yarısında Yadrin Çeremişleri yukarıda adı geçen Ninniygorod Blagoveşenskiy Manastırında görev yapan papazlar tarafından vaftiz edilmiştir.[330]

Hıristiyanlaştırmanın ana prensipleri, metotları ve gerçekleştirme araçları Çarlık rejimi tarafından XVI. yüzyılın ikinci yarısında belirlenmiştir, çünkü bu dönemde İdil ve etrafı Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Rusya'ya bağlanmıştır. Yine XVI. yüzyılın ortasındaki Rus siyasal stratejisi, Kazan Hanlığının istilâsı ve İdil boyu halklarının hıristiyanlaştırma politikası olarak belirmiş ve bu strateji dinî merkezli kilise devlet yapısının temelini teşkil etmiştir.[331]

İdil boyunda yaşayan halkları hıristiyanlaştırma politikasında 1526–1542 yılları arasında Novgorod arhiyepiskopu, 1542-1563 yılları arasında ise Moskova ve bütün Rusya'nın metropoliti olan Makariy önemli rol oynamıştır. Novgorod arhiyepiskoposluğu görevini yürüttüğü sıralarda Makariy vaftiz edilen Karel, "Çudi, İjorılar'ın halen pagan (putperest) inançlarını devam ettirdiklerini öğrenince onlara karşı şiddet kullanmış ve papaz İlya'yı göndererek onlara vaaz etmesini istemiştir".[332] Yine İdil boyundaki Rus olmayan halkların vaftiz olması ile ilgili ilk resmî açıklamayı da Metropolit Makariy yapmıştır. IV. İvan'ın tahta çıkışı için yapılan merasimde (1547) metropolit, yeni Çar'ın "Kazan Hanlığı'ndaki tüm Rus olmayan halkları itaate alacağını ümit ettiğini" bildirmiştir.[333] 1547–1552 Kazan'ın istilâsı arasında kalan sürede "gayrı

---

[330] Makarov, *a.g.e.*, s. 22

[331] XVI. yy. ortasında yaşayan ve asilzade sınıfından olan yazar İ. S. Peresvetov 1549 yılında Çar IV. İvan'a gönderdiği mektubunda şöyle yazmıştır:"Birçok askerden Kazan Hanlığının varlığını duydum. Orada bulunan askerler o yerleri cennet olarak kabul etmektedirler. Şuna şaşırıyorum, Kazan Hanlığı büyük olmadığı takdirde güçlü bir Çar (İvan) ile mücadele etmektedir." İ. Peresvetov İvan'a "Kazan'ı ele geçirip, itaatindeki halkları da vaftiz etmeyi" önermektedir: "Eğer isterseniz (Kazan'ı istilâ etmeyi) Tanrı'dan yardım isteyin ve Kazan'ı ele geçirin. Bunun için de elinizden geleni yapınız. Kazan'a bir ordu gönderiniz, askerlerin maaşını artırınız. Askerlerinize, Kazan halkını öldürmelerini ve esir almalarını emredinîz. Allah sizin yardımcınız olsun. Daha sonra halkı vaftiz edinîz." *Geniş bilgi için bakınınız:* Makarov, *a.g.e* s. 24

[332] *DAİ*, C. I, s. 57.

[333] *PSRL*, C. XIII., Bölüm I., s. 150.

Rus dilleri konuşan" halkların hıristiyanlaştırılması ile ilgili ne metropolit, ne de Çar'ın herhangi bir açıklama yaptıklarına dair kaynaklarda yer alan bir bilgi yoktur.

Vaftizin devlet tarafından bir strateji olarak savaş anında dile getirilmemesi, bölgede Rus yanlılarına sempatik görünme amacını taşıdığı açıktır. Zira vaftizin açıkça dile getirilmesi Moskova ile "Dağlı Çeremiş ve Marilerin" arasındaki ilişkiyi daha da bozabilirdi. Moskova, Kazan üzerinde sadece askeri üstünlük değil, diplomatik açıdan da Rus devleti daha başarılı olmuştur.

Kroniklerde yer alan IV. İvan'ın sözlerinde Kazan bölgesindeki halkların vaftiz edilmesi ile ilgili tek kelime yoktur. İlk defa IV. İvan, Kazan Hanlığındaki halkların vaftiz edilmesi gerektiğini, 1552 yılının Ekim ayının sonunda sefer dönüşünde yapmıştır. IV. İvan ruhânilere yaptığı konuşmasında şöyle demiştir: *"Tanrı bizi kurtuluş yoluna sevk etsin, bizi düşmanlardan korusun! Kazan şehrinde hıristiyanlığı hâkim kılsın ve vefasızlara gerçek hıristiyanlık kanunlarını öğretsin..."*[334]

Kazan Hanlığının zaptı ile ilgili 1547 ile Ekim 1552 yılları arasında Metropolit Makariy'in yaptığı 3 konuşma bilinmektedir. Çar, kendisinden Sviyajsk şehrinin inşası için hayır duasını isteyince, metropolit ona "Kazan'daki Rus esirlerini kurtarması gerektiğini" hatırlatmıştır.[335] 1552 yılının Mayıs, Haziran ve Eylül aylarında Çar'a gönderdiği mektuplarda da Metropolit Kazan halklarının vaftiz edilmesi ile ilgili hiçbir satır yazmamıştır. Ancak Çar ruhban sınıfına Kazan halklarının vaftiz edilmesi gerektiği konusunda bir açıklama yapınca, Metropolit de 29 Ekim 1552 tarihinde *"Bu bölgenin ve orada yaşayan halkların hıristiyanlıkla aydınlanması gerektiğini"* dile getirmiştir.[336] Bu konuda hazırladıkları program, "o gün" yerine getirilecek bir program olmayıp, geleceğe yönelik idi. Çar ve Metropolit bu işe çok hesaplı ve tedbirli politikacılar gibi yaklaşmışlardır. Moskova iktidarının ilk yıllardaki faaliyetlerini inceleyen kaynaklar, bu programı uygulamaya yönelik hükûmetin aktif hareket ettiğine dair herhangi bir "ize" rastlamamıştır.[337]

---

334 *PSRL*, C. XIII., Bölüm I., s. 225.
335 Mojarovskiy, *İzlojenie..*, s. 7-8.
336 *PSRL*, C. XIII., Bölüm I., s. 225.
337 Makarov, *a.g.e.,* s. 26

1552–1557 yılları arasındaki isyanlar askeri yöntemlerle çözülemeyeceği gerçeği Çar ile Metropolitin hıristiyanlaştırma politikasına yönelmesini hızlandırmıştır. Ülkede tek din hâkim kılınarak, hıristiyanlaştırma merkezileştirme ve Rus devletini sağlamlaştırma konusunda bir araç haline getirilmiştir.[338]

Devlet ve Kilisenin bu faaliyetleri reformlarla aynı zamana (1550'ler) denk geldiği için hıristiyanlaştırma kilise (dinî) reformlarının devamı olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlaştırmanın başlangıç tarihi olarak Arhiyepiskop Guriy başkanlığında Kazan yeparhiyasının açılışına dair kararın alınış tarihi (3 Şubat 1555) sayılmaktadır. Payen (pagan) halklarının, yani Çuvaş, Mari, Mordva, Udmurdların hıristiyanlaştırılmasının en son safhası ise 1760'lara rastlamaktadır. Ancak müslümanlar üzerindeki proje tamamen formalite karakterini taşımaktadır, zira müslüman Tatarların hıristiyanlaştırılması pratikte hiç mümkün olmamıştır.[339]

Çuvaş tarihçi Makarov, XVI ve XVII. yüzyıllardaki Rus emperyal siyasetinin ve tabiatıyla misyonerliğin paganlar üzerindeki etkisini kabul eder ve şunları söyler: "XVI ve XVIII. yüzyıllarda Çuvaş, Mari, Mordva ve Udmurdların paganizmi, politeizmin gelişmiş şeklidir. Tanrı ideası aşamalarla tarif edilir ve en üstte Yüce Tanrı yer almaktadır. Etnograflar onların politeizminde, islam ve hıristiyanlıkta karakteristik olan monoteizmin özelliklerinin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Söz konusu paganizm, çok tabakalı olup sınıflara bölünen topluluklar için geçerli olan Tanrıların hiyerarşisi yanında gelenek ve eski inanç tabakaları da bulunmaktadır. Fakat XVI. yüzyıl ortalarında İdil boyu paganları islam ve hıristiyanlığın gelişmesi karşısında kendilerin koruyamamıştır. "Dünya" dinlerinin (budizm, hıristiyanlık ve islam) ortaya çıkmasıyla milli dinlerin sınırları daralmış ve giderek onlar etnik kılıklarını kaybederek "dünya" dinlerinden biriyle birleşmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, İdil boylarındaki paganizme mensup olan halklar hıristiyanlaşmaya müsait olmuşlardır. Buna rağmen onların hıristiyanlaştırılması bile birkaç yüzyıl sürmüştür. Aynı metodoloji İdil

---

[338] Makarov, *a.g.e.,* s. 26

[339] Sovyet dönemi araştırmacıları hıristiyanlaştırma sürecinin başarısızlığını 3 nedenle açıklamaktadırlar 1. Hükûmet ve kilise tarafından zorla yürütülen hıristiyanlaştırma politikası sonucunda, hem çok Tanrı'ya inanan halklar, hem de müslümanlar, hıristiyanlığı, temelinde feodalite ve toprak kölelik sisteminin yarattığı bir din olarak algılamışlar ve bu sistem için karşı çıkmışlardır. 2. Misyonerlik propagandası bu halkların bilmedikleri Rus dilinde yapılmıştır. Bu da hıristiyanlığın yayılmasını engellemiştir. 3. Diğer halklara göre sayıca fazla olan Tatarlar hıristiyanlaştırmaya karşı güçlü bir mukavemet göstermişlerdir. (Geniş bilgi için bakınız Makarov, *a. g. e.,* s. 30-35)

boylarındaki müslüman Tatarların hıristiyanlaştırılması için de geçerlidir. Müslüman Tatarlar için islam, bilinçlerine işlenen bir dindi. Onların günlük hayatları şeriat kanunlarına göre düzenlenmişti. Sınıflar arası sosyo-ekonomik ve politik ilişkileri kutsallaştıran hıristiyanlık, islam karşısında paganlıkta olduğu gibi avantajlı değildir. İslam ilahi kısmetin olduğunu ve Allah'ın herkesin önceden kaderini belirlendiğini savunmaktadır. Allah insanların bir kısmını adil hayata ve gelecekte üstün mutluluklara sevk ederek, bazılarını da kanunsuzluğa ve dolayısıyla ahirette azaplara sevk etmiştir. En önemlisi islamın inanç kurgusu basit ve anlaşılır olduğu için hıristiyanlığa karşı avantajlıdır. Tarih, hıristiyanlıkla islam arasındaki rekabette, islamın her zaman galip çıktığını göstermektedir. İslamın hâkim olduğu Akdeniz ülkelerinde (Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, Küçük Asya) önceden hıristiyanlığın yaygın olduğunu daha sonra ise yerini islama terk ettiğini yazmaktadır. Kafkasya'da islamın yayılışına kadar halkların çoğu hıristiyandı (Çerkez, Kabardın, Acar, Abhaz ve Osetinlerin bir kısmı). Balkan yarımadasında da önceden hıristiyan olan Bulgar, Makedon, Boşnak ve Arnavutlar arasında islamı kabul edenler olmuştur. Toplu olarak, müslümanların hıristiyanlığa geçişine ise tarihte rastlanmamaktadır."[340]

Kazan yeparhiyasının açılışı 1555 yılında toplanan konseyde, hıristiyanlığı yayma ve kiliseye yeni rütbelerin getirilmesi konularıyla birlikte ele alınmıştır. Konseye katılan Çar, Büyük Knez, Metropolit Makariy ve devlet adamları ile kilise görevlileri Kazan'da hıristiyanlığı yaymaya ve bir başpiskoposluk açmaya karar vermişlerdir. Yeni açılacak yeparhiyaya Kazan ve çevresindeki bölgeler, Sviyajki ve Vasilsk şehirleri ile Vyatka bölgesi bağlanacaktır.[341]

Kazan'ın istilâsı tamamlanır tamamlanmaz, St. Petersburg'da bulunan dinî idare merkezi Kazan'ı merkez yapmak üzere bir idari yapılanma kurmayı planlamıştır. Knez Şerbatov; bölgedeki birçok müslüman ve gayrı-müslim halkın Rus devletinin sadık birer vatandaşı olmalarına bu dinî yapılanma neticesinde Ortodoksluğu kabul etmeleriyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[342] Knez Şerbatov dinî yeni istilâ edilen topraklarda dinî idare sisteminin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır: *"Çar İvan yeni*

[340] Makarov, *a.g.e.*, s. 27-28
[341] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 10
[342] Karamzin, *İstoriya Gosudarstvo Rossiya*, C. V, Bölüm I, s. 436.

toprakların dinî idaresini tek başına kurmak istemedi. Rus Ortodoks kilisesinin önemli bütün azalarını bir araya topladı ve onlara yeni alınmış yedi bölgeye Ortodoksluğun geleceği için ayrı ayrı piskopos atamayı teklif etti".[343] *Rus Ortodoks Kilisesi Meclisi 1555 yılında Moskova'da toplanmıştır. Bu toplantıda hıristiyanlığın bu bölgede yayılabilmesi için bir arhiyepiskop ve iki arhimedritin bulunmasına karar verilmiştir. Arhiyepiskop Kazan'da bulunacak diğer iki arhimedrit Sviyajski'ye hükmedecektir; Kazan arhiyepiskopluğu Kazan ve etrafını, Sviyajski'ni dağlık tarafıyla beraber bütününü, Vasil şehrini, Vyatka topraklarını içine alacaktır; Kazan arhiyepiskopu aynı zamanda Novgorod arhiyepiskopunun tabiliğine geçecektir.*[344] IV. İvan'ın da bulunduğu bu meclis Kazan arhiyepiskopluğuna Keşiş Guriy, arhimendriklilere de Pesnoşski manastırına Keşiş Varsanofiy'i, Sviyajski'deki Starıçiskiy Uspenski manastırına Keşiş German'ı atamıştır.[345]

2.2.4.1. Keşiş Guriy ve Faaliyeti

Keşiş Guriy (?- 1563), Rugotin soyadını taşıyan aristokrat bir ailede doğmuştur ve Moskova'nın 70 km. kuzey-doğusunda olan Radonej'de doğan Guriy'e vaftiz edilirken Grigoriy ismi verilmiştir. Gençken Grigoriy Knez İvan Daniloviç Penkov'un (İ. Penkov'un babası 1469'da Kazan'daki birliğin komutanı olmuştur) hizmetinde bulunmuştur. 1528 yılında Knez İvan Penkov, Büyük Knez III. Vasiliy tarafından baldızı olan Mariya Vasilyevna Glinskaya (III. Vasiliy'nin eşi Elena Glinskaya'nın kızkardeşi) ile evlendirilmiştir.

Rus dinî ve siyasi idarecileri, yeni alınan topraklara atanan din adamlarının görevlerinin çok önemli olduğunu atadıkları misyonerlere defalarca tekrar etmişlerdir. Yeni atanan keşişlerin sadece dindar ve güvenilir olması kıstaslara uymamış, düşman kabul ettikleri müslümanlar karşısında mücadele etmek için hitap yeteneğine de bakılmıştır. Guriy, German ve Varsonofiy üçü de daha seçimlerden önce Çar tarafından

---

343 Karamzin, *a.g.e.* VIII, *s. 437*
344 Karamzin, *a g.e.,* VIII, s. 220.
345 Mojarovskiy, *a.g.e.,* s. 11

şahsen tanınıyorlardı ve yeni topraklarda misyoner-keşiş görevi yapmak için gereken bütün iyi keyfiyetlere sahip oldukları düşünülüyordu.[346]

26 Mayıs 1555 yılında Guriy'nin Kazan'a gönderilmesi şerefine büyük bir tören düzenlenmiş, Metropolit Makariy, Episkop Krutiçkim, Nifontom ve bütün Moskova keşişleri Guriy ile yardımcısı iki arhimendriti Çar ve devlet adamlarının eşliğinde dualar ederek Kremlin'den hareket ederek Frolovski kapılarına getirmişlerdir. Burada da dualar yapılıp kutsal suyla temizlendikten sonra, önce Çar İvan Guriy ile görüşüp hayır dualarda bulunduktan sonra Metropolit Makariy de ona haçını öptürüp nasihatlerde bulunmuş ve uğurlama bitince makamlarına dönmüşler, ancak Krutiski episkopu ve bütün arhimendritler ve ekümenler aziz Guriy'yi gemilere kadar uğurlamıştır.[347] Rahip Guriy yolu üzerinde bulunan Simonovski ve Kolomenski episkopları tarafından da haçlarla karşılanmıştır, Aziz Guriy uğradığı bütün şehir kasaba ve köylerde de görkemli bir şekilde karşılanmıştır.[348] Kazan arhiyepiskopuna[349] Çarın ve dinî idarenin gösterdiği saygı ve ihtimam, yeni topraklarda yapılacak din hizmetinin önemli bir iş olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Aziz Guriy aynı yılın Temmuzunun 20'sinde arkadaşları ile beraber kendi himayesine verilmiş topraklara ulaşmıştır. İlk faaliyeti Çeboksarı'da Kutsal Meryem Ana adına bir kilise yeri belirlemek olmuş ve yine bu yerde kurulacak olan Vlademirski şehrinin planlamasını yapmıştır. 27 Temmuz Cumartesi günü Sviyajski'de bulunan Bogoroditskiy manastırına uğrayarak büyük bir ayin düzenlemiştir. 28 Temmuz Pazar günü ise Aziz Guriy Kazan'a ulaşmıştır.[350]

---

[346] Geniş bilgi için bakınız: Mojarovskiy, *a.g.e,* s. 11-12; "Daha Guriy'nin Kazan arhiyepiskopluğuna tayininden önce Çar ve Metropolit bu göreve Guriy'nin seçilmesini çok arzu ediyorlardı; ama ilahi adaletsizlik yapmak istememiş ve kilise kanunlarına uygun davranarak bu seçimi dört kişiyi kuraya tabi tutarak yapmışlardır. Seçilmişlerin isimlerini küçük kâğıtlara yazdılar ve Uspenskiy'deki tahta koydular. Metropolit Makariy İsa-Mesih'e onun oğluna ve anasına dualar ederek doğru kişi için yardım istemiş, ilk iki kâğıdı tespit etmiştir. Bu iki kâğıt içinde Guriy ismi vardır ve ikinci çekiliş bu iki kâğıt arasında yapılmış ve Guriy ismi bulunmuştur. Aziz Guri'nin hayatını yazan keşiş Germogen, Çar ve Metropolit dâhil bütün meclis heyeti ve bütün insanların Guriy ismi çıkınca şükür etmiştir."

[347] Mojarovskiy, *a.g.e,* s. 13

[348] *Aktı İstoriçeskiye,* C. I, No. 241

[349] Arpiyepiskopluk terimi, yeparhiyaların başındaki rahipler için kullanılmaktadır. Başpiskopos anlamını da taşımaktadır. Moskova'daki ise Patriyarh yani yeparhiyaların başpiskoposlarının başı anlamına gelir.

[350] Mojarovskiy, *a.g.e.,* s. 14; Aziz Guriy, kilise bayrakları ile karşılanmış, yolları kutsayarak Blagoveşeniya meclisine girmiş ve buradaki suyu haçlamıştır. Kremlin çevresini kutsal suyla dolaşarak kapılarını düşmanlara karşı korumak için kutsamış ve Tanrıya dua etmiştir. Daha sonra kendine ayrılan toprakları her taraftan haçla çevirmiştir. Toplanan kalabalığa dönerek ilk liturgiyasını okumuş ve kalpleri coşturan nasihatlerde bulunmuş, sonunda ise ölülere, dirilere, yeni haçlanmışlara ve Ortodoksluğun büyümesi için dualar okumuştur."

Çar IV. İvan ve Metropolit Makariy Aziz Guriy'i yeni ele geçirdikleri Kazan, Astrahan ve Kasım hanlıklarının topraklarına gönderirken ona bir yazılı talimat da vermiştir. İşte bu talimat o dönemden kalan en önemli ve nadir belgedir.[351] Bu belgede Çar Tatarların severek hıristiyan olmalarını istemiş ve bu görevi arhiyepiskopa en önemli görev olarak vermiştir.

Çar kanunun temsilcisi yöneticilerle dinî idarenin sınırlarını verdiği emirlerle belirlemiş, özellikle hıristiyanlığın yayılmasına engel olabilecek tutumlara daha baştan verdiği kat'i emirle engel olmuştur. Zira emirlerden anlaşıldığı kadarıyla arhiyepiskop yapılan bütün hukuki icraatların üzerinde tasarruf sahibidir. Ayrıca devlet yöneticileri icraatlarını emre göre arhiyepiskopa danışmak durumundaydı.[352] Yine Çar Arhiyepiskopa kendi tebası arasında karşı dine geçen veya asi olanlara da yaptırım gücü vermeyi ihmal etmemiştir.[353]

Aziz Guriy'nin Kazan'da yaptığı misyoner faaliyetleri günümüze taşıyan Çar'a yazdığı mektuplar ve Çar'ın da ona verdiği cevaplar ve Kazan Metropoliti Germagen'in Guriy'nin hayatına dair verdiği bilgilerdir.[354] Birinci mektuptan anlaşıldığına göre; Çar

---

[351] *Aktı İstoriçeskiye*, C. I, No. 241, Belge I- II; İlk buyruğunda Çar yeni istilâ ettiği topraklar üzerinde uygulayacağı dinî siyaseti ve devletin buradaki dayandığı temeli belirtiyordu. İkinci kısımda ise, hem kendisi hem de Metropolit Makariy'nin yeni başpiskoposa faaliyetlerindeki stratejisi için nasihatler içeriyordu. "Eğer bir Tatar senin yanına bir iş için gelirse onu bağından yedir, içkisini ver, eğer dışarıda bulunuyorsan bal yedir. Yumuşak konuş sert konuşma, onlara haklarını ve görevlerini yumuşak bir uslupla öğretin." "Yeni vaftiz olanlara daima İsa-Mesih'den korkmaları gerektiğini anlatın, kendinîze alıştırın, yedirin, içirin, hürmet edin, onları her şeyden koruyun. Sizin onlara gösterdiğiniz bu saygı ve sevgi diğerlerini özendirecektir, onlar da vaftiz olmak isteyecek, hıristiyan olmak isteyeceklerdir. Böylece kutsal ruh, baba ve oğul yücelecektir." Çar dinsizleri hıristiyanlaştırmak için şu yolu önermiştir. "Önce isteyenleri vaftiz edin. Halkın arasında saygın olanları kendi evlerinde bırakıp diğerlerini manastırlara dağıtın, yalnız gönüllü olanları alın; vaftiz olanlara Ortodoks kanunlarını öğretin, sıkça yanınıza çağırarak inançlarını kuvvetlendirin, sevdiğinizi ifade etmek için bazen manastırlarda yedirin." "Tatarlardan istekli olanları vaftiz edin, iyileri kendi yanınızda tutarak hıristiyanlığın bütün kurallarını onlara öğretin ve onları mümkün olduğunca hoş tutun; diğerlerini manastırlara dağıtın, vaftiz olanlardan öğrenciliğini bitirip ayrılanları asla başıboş bırakmayın sık sık onları arhiyepiskopluğa davet edin." Yine Çar arhiyepiskopluğa çeşitli sosyal görevler de veriyordu: Halk mahkemesi tarafından yargılanmış ve cezalandırılmış şahıslar hıristiyan olmak isterse arhiyepiskopa suçluyu bağışlayıp yer verme hakkını da vermiştir. "Herhangi bir suçtan dolayı sana sığınan ve hıristiyan olmak isteyen Tatara kapılarını aç ve vaftiz et, suçlayanlarla konuş ve orada kalmasını sağla, bunu sağlayamazsan sakın geri verme, vergi ve teftiş işinde kullan; Kazan'da kalmasını temin edemezsen vaftiz et ve Kneze veya Çar'a yolla. Eğer suçlu Tatar ölüm cezası almışsa ve halktan da kurtarmak için ricacılar varsa onun için de ricacı olabilirsin." Çar küçük suçlular içinde arhiyepiskopa affetme yetkisi veriyordu: "Nasıl yaparsan yap ama Tatarları kendine alıştır, onların severek vaftiz olmalarını sağla ve korkutarak vaftiz olmalarına vesile olma."

[352] *Aktı İstori.*, C. I, No: 241 Belge, I-II.

[353] *Aktı İst.*, Belge II; "Arhiyepiskop Kazan'da bulunan askerler, Boyar çocukları veya sade halktan birinde ve hatta kendi manastır yardımcılarından kendisine ve hıristiyanlığa karşı saygısızlık görürse, şefkatle nasihat edecek; dinlemek istemezlerse, yasaklar koyacak, yine tutulmazsa haklarındaki kararını Knez ve Çar'a yazılı bildirecektir. "Arhiyepiskop şehirde ve köylerde huzursuz olan vatandaşları için yardımcılarını görevlendirebilir, eğer onlar rahatsızlıkları gideremezse Çar'a ve Knez'e doğru şekilde olayları bildirmekle görevlidir."

[354] A. Kremlevskiy, Sviatilet Guriy", *Kazanskiy İzvestiya po Kazanskoy Eparhii*, Kazan 1905, No. 28; 30; 31; s. 818-827; Germagen, "Svatilet Guriy", *Pravaslavnıy Sobesednik*, Haziran 1868. s. 102-118

İvan, Guriy'e manastırlar yapmasını istemiş, o da bu emirden hareketle Kazan yakınlarında Zilantov, Kazan Kremlin'de Spaso-preobrajenski, Kremlin merkezinde Troitski ve Sviyajski Uspenski manastırlarını yapmıştır. Amacı halkı hıristiyanlaştırıp Rusya içinde sadık vatandaş yapmak olan bu manastırlar için Aziz Guriy Çar'dan kendisine yetecek bütçe talep etmiştir.[355] Çardan gelen yardımlarla Guriy ve yardımcıları manastırları yaptırmış ve buralarda muhtaç olanları barındırmıştır. Misyoner faaliyetlerin merkezi Kazan'daki Spaso-preobrajenski manastırı Piskopos Varsonofiy'nin; Svyajski'deki Uspenski manastırı ise German'ın nezaretine verilmiştir. Böylece Kazan dinî idare bakımından iki merkeze ayrılmıştır, bu merkezlerden birisi dağlık alana hükmeden Sviyajsk, diğeri ise tarım arazileri olan ovalara hükmeden Kazan'daki Spaso-Preobrajenski manastırıdır.[356] 1568 yılında Sviyajski'de Uspenski manastırında birçok Tatar vaftiz edilmiştir. Sviyajski'de yaptığı faaliyetleriyle German bu bölgede yaşayan putperest yerlileri nasihatleriyle etkilemiş ve ilk gününden itibaren birçok dağlıyı vaftiz etmiştir. Ancak Kreşenlerin (vaftizlilerin) hangi manastırlarda eğitildiği hakkında Rus tarihlerinde bir kayıt yoktur, sadece yukarıda adı geçen Zilantov Uspenski manastırları hakkında bilgiler vardır.[357]

[355]Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 18-19; Çar'ın Guriy'e cevabı: "Bu mektup 5 Nisan 1557 tarhinde Çar tarafından German'a cevap olarak yazılmıştır. "Tek Tanrının sadık oğlu, keşişi, İsa-Mesih'i seven Kazan arhiyepiskopu Guriy'e bizden secdeler. Tanrı senin yolunu açık etsin, devam etmene yardımcı olsun, kötü ruhlardan koRusun. Sen bana, Tanrı ve tarafımızdan verilmiş ruhaniliğin görevi olarak Kazan'da (Zilantov) manastırını yapıyorsun ve diğer manastırları da inşa etmek istiyorsun. İyi bir iş yapıyorsun: Tanrı yardımcın olsun. Yaşlılar elleri ile iş yapmasınlar, tohumlar tahıl ambarında çürümesin" toprak işlensin, tohumlar toprağa verilsin, kalplere neşe dolsun, tanrının sözü temizdir, çanları çalıyor ve ebedi yaşamı müjdeliyor: Bizden istediğine gelince, babadan kalma Arski ve Nogay"dan alınan vergiler mükemmeldir. –Sizin konuşmanızda fayda var, çocuklara atalarını öğretsin ve dinsizleri dine döndürsünler; daha doğrusu bu hepinizin borcudur; boş yere de, cahil avamı melek görmeyesin. Onlar kıyaslanmaz ve kimseye benzetilemezler, benzetilecek tek varlık apostoldur, onu da sahibimiz İsa'yı öğretmek için, zira İsa vaftiz etmek için yollanmış, bu onun görevidir. Çocuklara sadece okumayı ve yazmayı öğretmeyin, okuduklarını düşünmeye ve diğerlerini de öğretmeyi öğretin. Ah! Tanrım, Rus toprakları Metropolit Makariy'e tümüyle tabi olsaydı ne kadar mutlu olurdu! Guriy'nin manastırları gereken masraflarını üstelenmesi isteğine Çar İvan her zaman yardımlarda bulunacağı sözünü verdi ve mektubu şöyle bitirdi. " Bu fermanı Knez Dimitri Palesko'ya gönderiyorum, Kazan'a gelir gelmez ona babadan kalma vergiler olan Arski ve Nogay'dan topladıklarını teslimi emrettim; ancak bu paranın az olduğunu görürseniz, bana yazın, sizden mallarımı esirgemem ve yok demem. Vergi bütçesinden 300 ruble verilmesini emrederim; yaşlıların bir yıl yaşaması için bu yeterlidir. Ama sen unutma; daha ekümenken manastır yaşayanları vergileri sorumsuzca alarak zenginleştiler ve devlete vermemeye başladılar; onlar artık sarhoşluk yapıyor ve aylak aylak geziyor ve kötülük yayıyorlar; Tanrı korusun, bazıları çalışıyor, ekmek ve kıyafet parası kazanıyor, bazıları ise akılsızlık yapıyor. Sen iyilik için düzen kur, ama nezaret et, Tanrı'dan yüz çevirenlere sert ol. Metropolit Makariy ve etrafındakilere de selam yolluyorlar, Kraliçe Nastasiya kendi adından kutsal ikon ustalarıyla konuşarak 100 ruble bağışlamış ve yine başka ne gerekliyse, bana yaz; sana yollarım. "

[356] Geniş bilgi için bakınız; *Spisok cı pistsovıh po gordı Kazani c uyezdım*, izdatelnıy sovıtom, Kazan Akademi kı Arheologiçeskomu sezdu, s. 30, Kazan 1877.

[357] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 20-21

2.2.4.2. Keşiş Germogen ve Varsonofiy'in Faaliyetleri

Aziz Guriy'nin yardımcıları piskopos Germogen ve Varsonofiy hakkında bilgileri yine otobiyografilerini yazan kişilerden öğrenmekteyiz. Aziz Guriy'nin Germogen'e tavsiyeleri Lubarskiy'nin yazılarında yer almaktadır; bu yazılar da Majarovski tarafından misyonerlerin faaliyetleri zikredilirken kayda geçmiştir.[358] Yine Keşiş Varsonofiy'nin hayatını yazan Germogen onun hakkında Kırım'da misyon faaliyeti yaptığını ve Tanrı'nın adını yaymak için çok çalıştığını ifade etmektedir. Ancak German hakkında ölümünden 100 yıl sonra Kazan metropoliti Lavrenti II tarafından yazılan notlarda misyonerliğine dair kayıtlar bulunmamaktadır, ancak onun misyonerlik yapmadığını söylemek zor olsa gerektir.[359]

Keşiş Germon'a yakın olan meşhur Knez Kurbsk onun için dinî faaliyetleri yaptığını yazmaktadır. 1555–1576 yılları arasında görev yapan (ö. 1576) Aziz Varsonofiy, insanların Ortodoksluğu tercihi zorlama ile değil gönüllü olmuştur demekte; hatta 1556 yılında Kazan'da müslümanların ayaklanmasında gönüllü Rus ordusuna katılan Kreşenlerin varlığından bahsetmektedir.[360]

2.3. XVII. Yüzyılda Misyon Faaliyeti

2.3.1. Kazan Metropoliti Germogen'in Misyonerlik Faaliyetleri ve Müslümanlara Karşı Alınan Tedbirler

Eski Kazan Hanlığı topraklarında misyoner faaliyetler Guriy, German ve Varsonoviy ölünce kesintiye uğramış, Metropolit Germogen (1586–1606) Kazan'a atanınca faaliyetler tekrar başlamıştır. Misyoner faaliyetlerin 1560–80 arasında duracak

---

[358] Bakınız; Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 21–22; "Her iyi işle İsa-Mesih'e yalvar, doğru söz konuş ve isyankâr olma ve öğrenen ol, bilmeyenlere gerçek Tanrıyı öğret, onun her şeyi yarattığını öğret, inançsızları tanrı yoluna getir. Onları vaftiz et, onların karılarını ve çocuklarını da vaftiz et. Her yerde Tanrının istediği gibi ol; toprağı ekmeyi, sulamayı ve nimetleri artırmayı tanrının yardımıyla başardın, vaftizi de onun yardımıyla yapabilirsin Ortodoksluğa inanmayanlar hayvanlar gibidir."

[359] Germogen, "Svatilet Guriy", *Pravoslavnıy Sobesednik,* Haziran 1868, s. 102–118; "O, yaptığı bütün iyi işlerle arkadaşlarına örnek olur. Keşis yetiştirmiş ve dünyayı öğrenerek dinsizleri hıristiyanlığa çevirmişti (Kırım Tatarlarında esir olduğu zaman.) Hz. Muhammed'den gelen yalan dolu efsaneleri iyi öğrenmiş, dinsizlere kendini sevdirmiş ve onları ikna etmiş vaftiz etmiştir. Mukaddes Babaya, oğluna ve bütün mukaddes ruhlarına karşı görevini yaptı."

[360] *Skazani Knyazi Kurbskogo,* izd. Ustrlyova, s. 107, St. Petersburg 1868; "Çok akıllı kişidir, temiz ve gerçeği yaşayan mukaddeslerdendir ve mukaddes yazılara uyar. Allah yolunda devamlı mücadele eder ve ruhani işleri çoktur… Hilekârlık ve iki yüzlülük âdetleri yoktur, çok sadedir, dürüsttür ve yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmekte tereddüd etmez."

noktaya gelmesinin sebebi, Kazan'a atanan metropolitlerin bölgede çok kısa zaman görevde bulunmalarıdır. Mesela bu arada Lavrenti I, 1568–1574 yılları arasında Keşiş Vassian 14 Şubat – 21 Mayıs 1575 yılı, Tihon I Hvorosti, 1575–1576 11 ay, Teremya 1576–1582; Kozma 1582–1584; Tihon I 1584-1589, görevde bulunmuştur. Keşişlerin Çara yakın olamamaları ve görevlerinde eskiler gibi titiz davranmamaları da misyoner faaliyetlerinin durmasında neden olarak görülebilir.[361]

Germogen, Varsonofiy'den 11 yıl sonra Kazan'a gelmiş, buradaki dinî idare ve misyonun çöktüğünü görmüş ve bunu bir rapor halinde Çar Feodor İvanoviç'e (1584–1598) bildirmiştir. Bu raporda Germogen "Kazan ve Sviyajski'de Kreşen Tatarları ile Rusların beraber yaşadıklarını ancak hıristiyanlığa dair hiçbir faaliyet yapmadıklarını, Kreşenlerin ölülerini dahi hıristiyan mezarlıklarına koymadıklarını eskisi gibi müslüman ve şaman âdetlerini yerine getirdiklerini" yazmaktadır. [362] Metropolit Germogen önce hıristiyan olup sonra geri eski âdetlerine dönen Kreşenler için birtakım tedbirler almaya da çalışmıştır. Mesela "12 Şubat 1591 yılında bütün Kreşenleri Meryem ana kilisesinde (Preçistiya Bogorodica) toplayarak, onlara bir hıristiyanın nasıl yaşaması gerektiğini 3 gün boyunca anlatmış, ancak onun eğitici çabaları hiçbir olumlu sonuç vermemiş, hatta birçok Kreşen eski dinleri müslümanlığa veya putperestliğe geri dönmeye devam etmiştir.[363] Germogen bu dönüş hareketinde en önemli etkenin devlet idaresinin zayıflığı ve Kreşenlerin topluca hıristiyanlardan uzak müslümanlarla beraber yaşamalarında görmektedir. Sadece hıristiyanlıktan Kreşenler vazgeçmemiş, aynı zamanda Rus hükûmetinin yeni topraklara yerleştirdiği Rus göçmenler de müslümanlardan etkilenmişler ve dinlerinden dönmeye başlamışlardır. Çar İvan Grozniy Kazan hanlığını istilâ ettiği zaman Kazan'da ve çevresinde bulunan ne kadar cami ve mescit varsa yıkılmasını emretmiş ve bundan sonra da yapılmasını

---

[361] Mojarovskiy, "Germagen Patriyarh vsyerosiskiy"*Strannik,* Mayıs, St. Petersburg 1864, s. 85- 100.

[362] Rapor hakkında geniş bilgi için bakınız; "Metrapolit German'ın Çar Feodor İvanoviç'e Raporu", 18 Temmuz 1593, *Aktı İstoriçeskiye,* C. I, No: 358; "Kazan'da, Kazan ve Sviyajski'nin kazalarında Kreşen Tatar, Çuvaş, Çeremiş ve Votyaklar beraber yaşıyor, yiyor, birlikte içiyor, birlikte geziyorlar, üzerilerinde haç gezdirmiyorlar. Tanrının kilisesine gelmiyorlar ve evlerinde Tanrı'nın resimlerini, haçları bulundurmuyorlar, rahipleri evlerine davet etmiyorlar ve vaftiz babası edinmiyorlar. Doğumda da keşiş çağırmıyorlar, çocuklarını vaftiz etmiyorlar, ölenleri kilise mezarlığına getiremiyorlar. Eski Tatar mezarlığına gömüyorlar. Erkekler de kızlarla Tatar âdetlerine göre evleniyorlar. Kilisede nikâh kıymıyorlar, Tatar âdetlerine göre nikâh yapıyorlar. Çarşamba ve Cuma günleri oruç tutuyorlar, yanlarında erkek, kadın ve kızlarını esir tutuyorlar, kendi karılarının yanında vaftizsiz kadınlar ve kızlarla yaşıyorlar, bu kadınlar çocuk doğurduğu zaman onlarla beraber bir evde yaşıyor, bir kaptan su içiyor ve yemek yiyorlar. Çocuğa ve kadına vaftizsiz oldukları için hiçbir hıristiyanlık âdeti yapılmıyor ve vaftiz olmadan ölüyorlar, daha sayamadığım bir sürü kötü Tatar âdetlerini utanma ve çekinmeden sürdürüyorlar; hıristiyanlığa tutunmuyorlar ve benimsemiyorlar."

[363] Mojarovskiy, "Germagen Patriyarh vsyerosiskiy"*Strannik,* Mayıs, St. Petersburg 1864, s. 92.

yasaklamıştı.[364] Yeni gelen idareciler bu fermanı görmemezlikten gelerek camilerin ve mescitlerin yapılmasına ses çıkarmamışlar, bu tutum da yeni hıristiyan olanların dönüşünde etkili olmuştur. Germogen, “Tatarlar Kreşenlerdeki inançsızlığı gördükçe Ortodoksluğa geçmeyi bırakın, hıristiyanlığa küfür edecek noktaya gelmişlerdir.” demektedir. Ayrıcı bu durumu açıkça ifade eden bir raporu da Çar İvan Feodoroviç'e göndermeyi ihmal etmemiştir.[365]

Bunun üzerine 18 Temmuz 1593 tarihinde Çar Knez İvan Mihaylov Vorotınski, Afonasi İvanoviç Vyazemski, Kazan ordu komutanları, idare kâtipleri İvan Osorin ve Karpov’a şiddet içeren sert bir ferman yolladı. Bu fermanda Çar bölgedeki idarecilerinden isteyerek Kreşen olup da sonra vazgeçip, islama dönenlerin bir araya toplanmasını; sonra da gözetim altında tutularak hıristiyanlığı yaşamalarına dikkat edilmesini istemektedir. Ayrıca Kreşenlerin iaşesi için gerekli toprak ve yardımın verilmesini de emretmektedir. Yine metropolit ve ruhanileri dinleyenlerin şiddetle cezalandırılmasını, Tatar mescit ve camilerinin yıkılmasını ve yeni yapımlara da müsaade edilmemesini tembih etmiştir.[366]

Metropolit Germogen Kazan topraklarında doğmuştur, hayatının büyük bir kısmında Kazan'da yaşamıştır, din adamlığının ilk yıllarında Aziz Varsonofiy'in yanında keşişlik yapmış daha sonra da Aziz Gostonnodvorski'nin yanında rahiplik yapmıştır. Daha sonra da Spaso-preobrajenski manastırında arhimandritliğe yükselmiştir. Bu

---

[364] Çar İvan'ın bu kararı için bakınız; 18 Temmuz 1593, *Aktı*, C. I, No: 358

[365] Metropolit German’ın raporu 18 Temmuz 1593, *Aktı.*, C. I, No: 358.

[366] *Aktı..* C. I, No 358; Çar İvan Feodoroviç'in İdarecilere verdiği talimat: “Bu fermanı alan her kimse, önce Kazan'ın içinde, sonra etrafında ve illerinde, şehirlerinde bütün vaftizlileri, kadınlar ve çocuklarının isimlerini, memurların ve kara halktan olanların hepsinin isimlerini yazın. Sonra onları Kazan'a toplayın, onlara, kendi istekleri ile ve secde ederek vaftiz olduklarını hatırlatın, hiç bir şey onları buna mecbur etmemiştir. Ortodoksluğa sadık kalacaklarına, islama dönmeyeceklerine söz vermişlerdi ve şimdi onlar vaftiz olurken verdikleri andı bozmuşlar ve önceki kendi pis inançlarına dönmüşler, Tatarca dualar ediyor ve yaşıyorlar. Çara bütün bunlar ulaşmıştır ve Çar onların ruhlarına acıyor.” “Vaftiz olanları Kazan'ın yakınlarında Rusların bulunduğu ve Tatarların olmadığı bir yere yerleştirsinler. Yeni yerleştirilenlere ekin için toprak verilsin, duruma bakarak işler yerinde halledilsin; Ya Tatar topraklarında ya da sarayın topraklarından ve bu yerde kimin adına uygunsa kilise yapılsın. Kreşenlere nezaret etmek üzere, güvenilir ve boyar oğlu olan biri tayin edilsin. Ona Kreşenleri koruması emredilsin ki, Kreşenler de hıristiyanlığı sevsin, kiliseye gitsinler, evlerinde haç bulundursunlar, üstlerinde haç gezdirsinler ve rahipleri evlerine davet etsinler. Ruh atalarını bulsunlar kendileri gibi, ölülerini de kiliseye getirsinler. Kreşenlerle evlensinler, çocuklarını Ruslarla evlendirsinler ve kendi Kreşen kızlarını Ruslara versinler. Eski Tatar dinlerine dönmemeleri için Tatarlarla ve Almanlarla görüşmesinler. Kreşen olmayan Tatar, Çeremiş, Çuvaş ve Alman esirleri yanlarında saklamasınlar. Kreşen olmayan Tatarlardan veya Alman esirlerden olan çocukları ise vaftiz etsinler, vaftiz olmayanları serbest bıraksınlar veya Tatarlara, Çeremişlere, Çuvaşlara satsınlar. Hıristiyanlığı öğrenmek için Metropolitin yanına sık sık gelsinler, onun söylediklerini dinlesinler ve tutsunlar. İçlerinden hıristiyanlığa aykırı davrananları, metropolit ve ruhanilere karşı gelenleri tutun, zindana atın ve dövün, demire ve zincire vurun, diğerlerine hükmedin. Metropolit Germogen'den de yardım alın o, Aziz Apostolun'un metoduyla onları düzeltir. Bütün Kreşenler hıristiyanlığa sarılsın ve Tatar inançlarını unutsun. Tatar mescitlerini ise süpürün atın, ileride de Tatar mescitlerini yaptırmayın ve yok edin.”

sebeple bölgedeki Kreşenlerin ve müslümanların nelere ihtiyacı olduğunu biliyor ve bu ihtiyaca göre hareket ediyordu. [367]

2.3.2. Metropolit Yefrem'in (1607–1614) Misyon Faaliyeti

Germogen'in Kazan dinî idaresine aldığı Yefrem (1607–1614) Rus çarlığının en karışık döneminde Kazan Metropoliti olmuş ve iç meseleler yüzünden misyon faaliyetlerinden ziyade karışıklıkları teskin etmek için çalışmalar yapmıştır. Germogen, Yefrem hakkında "kiliseye çok bağlı kahraman bir keşiş" [368] tanımlamasını yapmıştır. Germogen'in ölümünden sonra (17 Şubat 1612) Yefrem Rusya'nın başpiskoposu olmuş ve tahta çıkarılan Çar Mihail Feodoroviç'e (1613–1645) tacını giydirmiştir.[369] Yefrem'in görevde bulunduğu dönem Katolikliklerin Moskova'yı baskı altına aldığı dönemdir. Bu dönemde Kazan'ın piskoposu olan Yefrem bütün baskılara rağmen birlik ve bütünlüğü sağlayarak knez, mirza, Çuvaş, Çeremiş, Votyakları organize etmiş, Moskova'yı baskı altına alan Ljedimitriyev'den kurtarmıştır.[370]

XVII. yüzyılın başları Rus devletinin dinî akımlar sebebiyle iç karışıklıkları yoğun bir biçimde yaşadığı yıllardır. 1613 yılında genç ve dinamik Knez Mihail Feodoroviç Yefrem'in de yardımıyla Çar olunca devlet yavaş yavaş düzene kavuşmuş ve diğer hizmetlere de yetişmeye başlamıştır. Böylece merkez dikkatini Kazan ve çevresindeki gayrı Rus tebaya çevirmiş ve yeni dinî ve idari kurallar koymuştur. Kazan'da görev yapan 8 piskopostan (1607–1614), Tihon III'e (25 Mart 1699)[371] kadar hiç birinin faaliyetleri kaynaklarda geçmemektedir. Ancak Lavrentı II[372] (1657–1673) hakkında az da olsa bilgi sahibi Melnikov'un aktardıklarıyla haberdar olabilmekteyiz.[373]

---

[367] Mojarovskiy, *İzlojenie..*, s. 26.
[368] Mojarovskiy, *İzlojenie..*, s. 27.
[369] Mihail Federoviç'in, 2 Mayıs 1613 tarihinde taç giymesiyle Rusya'da Romanovlar sülalesinin hâkimiyeti başlamış ve 1917 Ekim İnkılâbına kadar bu hâkimiyet sürmüştür.
[370] Ljedimriyev 1607–1614 yılları arasında Moskova'da Çar'a karşı isyan etmiş ve İvan Grozni'nin oğlu olarak tahtın kendisine verilmesini istemiştir. *Misyonerskiy protivomusulmanskiy sbornik*, V, (Kazan 1874), s. 34–39
[371] Metropolit Tihon III, Kazan'a 25 Mart 1699 yılında Sarsk ve Podonsk yeparhiyasından tayin edilmiştir ve Kazan'da 25 yıl metropolitlik yapmıştır, 1724 yılının 24 Mart günü ölmüştür. *İstorii Rossiyskoy İeparhii*, I, s. 101.
[372] VII. yüzyılda Kazan yeparhiyassında Yefrem'den sonra çalışan Metropolitler: Matyoli (1615–46), Simon (1646–50), Kornili (1650–56), Lavrenti ve Kornili Mosko'dan bu görevi yürütmüştür, daha sonra da Novgorda taşınmışlardır. Josef, (1675–1686), Adriyan (1686–90), Markel (1691–94); *İstorii Rossisyskoy İeparhii*, Böl. I, s. 99–101.
[373] Melnikov XVII. yüzyıl tarih, hukuk ve fermanlarını toplamış ve 1859 yılında bu eser basılmıştır. St. Melnikov, *İstorii i yurdı i drevnie tsarı gromatı Kazanskiy İzdatelniy st. Melnolkovımı*. Kazan 1859, C. I, Bölüm no: XXI.

Melnikov'un kayıtlarına göre Metropolit Lavrenti kendi yeparhiyasında zaman zaman Kreşen ve hıristiyan Rus ahaliye Ortodoksluk hakkında dersler vermektedir.[374]

XVII. yüzyıl hakkında Kazan ve Sviyajski bölgesinde yapılan misyoner faaliyetleri için bilgi bulunmamaktadır, ancak bilgi boşluğu devletin gayrı Rus ahali için çıkardığı kanunlarla telafi edilebilir. Bu sebeple Mojarovski Rus Ortodoks kilisesinin Kazan ve Sviyajski faaliyetlerini bu yöntemle doldurduğu görülmektedir. Ayrıca bu kanunlar bölgedeki misyon faaliyetini çok etkilemiştir.[375]

XVII. yüzyıl kanunlarını birçoğu Ortodoksluğu kabul eden gayrı Ruslara verilen özel haklarla ilgilidir. Bu kabilden kanunların başlangıcında Çar Mihail Feodoroviç vardır. İlk kanun içeriği Kreşenlerin müslüman Tatarlarla ayrı ayrı topraklarda ikameti üzerinedir.[376]

Çar Aleksey Mihayloviç'in gayrı Rus ve Ortodoks olmayan ahali için ikinci fermanı daha ağırdır ve ellerindeki Kreşenlerin az bir para karşılığı salınmasını emreder.[377] Ayrıca Tatarlardan birisi Ruslardan birisini zorlama veya kandırma suretiyle müslüman yaparsa idam edilmesi veya ateşe atılması emredilmektedir. Kanunnamenin 42. metninin, XVI. bölümünde ise Tatarlar ve Mordvanların ellerindeki toprakların alınıp Ruslara verilmesi hükmünü taşımakta bu hüküm Ortodoksluğu kabul eden gayrı Ruslara uygulanamaz istisnasını da beraberinde taşımaktadır. Kanunnamenin 44. metninin XVI. Bölümünde bu istisna "Ortodoks olmayı kabul eden boyar, mirza, Tatar, Mordva, Çuvaş Çeremiş ve Votyaklardan topraklarını almayın." şeklinde kanunlaşmıştır. 1654 yılında ise Ortodoks olmayan ahaliden ölenlerin mirasçısı uzak da

---

[374] Metropolit Lavrenti ile ilgili Melnikov'un yazdıkları şunlardır: " Kazan ve Sviyajski mitropoliti Lavrenti canımız kutretli kinezimiz Aleksiy Mihailoviç'in ve Rus devletinin emirlerindedir. Kazan ve Sviyajsk yeparhiyasının rahip ve çalışanları, hıristiyan olan olmayan dinî bayram veya olağan günlerde kendisini ziyaret ettiğinde onları topluyor ve tanrının kelimesini onlara okuyor; Sviyajski'de kaldığı yerde bahçe yok ancak Vyaçislav manastırında uygun baş köşeşi onun için ayrılmıştır."

[375] G. Firsov, "O sposobah obreşenie inoveretsev k pravoslovnoy viri", *Pravoslavnıy Sobosednik*, Nisan 1858, s. 470–474, Kazan.

[376] Mojarovskiy, *İzlojenie…*, s. 32; "Rusların bundan böyle uzak topraklarda vaftiz olmayanların yanında bir işleri yoktur. Ruslar kendi işlerinde vaftizsiz işçiler çalıştırırsa onları ağır cezalarla cezalandırın ki, diğerlerine örnek olsunlar."

[377] *Polnoe Sobranie Zakonov (PSZ)*, C. II, No. 867, 1830–1884, St. Petersburg 55 cilt; "Vaftiz olmamış gayrı Rusların şehir ve köylerde yaşayanlarından, hıristiyan olmayan işçi ve kölelerinden Ortodoksluğu kabul edenleri yanlarından alın, onları vaftiz edin ve sahiplerine 15 ruble vererek fiyatlarını ödeyin, parayı onlara bizzat kendinîz verin. Eğer ellerinde 15 rubleden daha değerlidir şeklinde bir tapu bulunursa, bu tapuya inanmayın. Zira onlar tapulara fazla miktar yazmışlardır."

olsa Kreşen akrabaları olacaktır hükmünü taşıyan bir kanun çıkmıştır.[378] Bu da bölgedeki müslüman ve putperest ahalinin malının elinden alınıp Ortodoks olanlara verilmesi sonucunu doğurmuştur.

16 Mayıs 1681 yılında Çar Feodor Alekseyeviç adıyla bir emir yayınlanarak bütün Tatarların toprak ve mallarını ve ayrıca kimlerin vaftizli kimlerin vaftizsiz olduğunun yazılı kayda geçmesi istenmiştir.[379] "Nehrin aşağı kısmında yerleşen Mirza ve Tatar şehirlerinde, mirza ve Tatarların karıları, dul kadınlar, gençler, kızlarda olan topraklar, mallar, köylüler ve kimsesizler kudretli hükümdarımıza yazılsın, hükümdar, mirza ve Tatarların topraklarında ve mallarında köylülere çok ağır vergi koyup onları ezdiklerini bilmektedir. Ayrıca onlar buradaki ahaliyi kendi basurman(lanet) dinlerine çekmekte ve aşağılamaktalar. Köylüler yaptıkları her işi kendileri için yapsınlar, mirza ve Tatarları dinlemesinler, para ödemesinler; şimdiye kadar mal sahiplerine ve zadegânlara ödediklerini ve hizmetlerini hükümdar için yapsınlar. Mirza ve Tatarlara da söyleyin, ellerinden alınan toprak ve malların karşılığında Temnikova ve Kadomsk'a Mordvanlar ile beraber yerleştirilecekler ve bundan sonra bu hüküm kanun olacaktır. Bu arada bölgedeki vergi memurları (podyaçi) ve yerel idare polisleri (Pristav) Tatar köylerini gezip inatlarından vazgeçerek haçlanmayı tavsiye edip, hükümdardan 25 Şubat 1682'deki emri mucibince af dilemelerini istiyorlardı."[380] Aynı kanunlar Mordvanlara da uygulanmıştır. Mordvanlar ayrıca bir emirle haçlanmayı kabul etmezlerse Ortodoksluğu kabul etmeyenlere köle olarak verilmekle tehdit edilmiştir. Şayet vaftiz olmayı kabul ederlerse kanuna uyarak 6 yıl boyunca imtiyazlardan

---

[378] *PSZ*, C. II, No: 814.
[379] *PZS*., C. II, No. 923, 944, 1009,; C. V, No: 2734, 2920; C. VII, No: 4962;"Haçlanmayı kabul etmeyen ahaliden zorla alınan toprak ve mallara Ortodoks ahalinin yerleştirilmesine dair kanununu içeriği bu olmasına rağmen sonraki yıllarda, Çariçe Sofya bu kanunu uygulamada yetersiz kalmıştır. (*PSZ*., II, No: 923, 944, 1009), 1713 yılında bu sefer Çar I. Petro; Dinî idarenin merkezi Senato'a bir emir yolladı: "Kazan ve Azov guberniyasındaki bütün Kreşen olmayanların toprak ve mal sahibi, köle ve işçi çalıştıran Basurman Muhammedilere, kudretli hükümdarınızın emrini iletin: "yarım yıl içinde vaftiz olsunlar; haçlananlar toprak mal, köle ve işçilerine sahip olacaklar. Yarım yıl içinde haçlanmayanlara gelince, onların toprak, mülk, köle ve köylüleri ellerinden alınacak ve hükümdara bildirilecektir." (*PSZ*. V, No 2734). 1715 Temmuzunda bu emir yerine getirilmiştir. Mirzalardan ve Tatarlardan ve diğer gayrı dinlerden olan ahaliden, Kreşen köylüleri ve işçileri ve mülkleri, ellerinden alınıp hükümdara bildirildi, sadece Kreşenlerin köylüleri ve işçileri kaldı. (*PSZ*, V, 9229). 1727 yılında, Katerina I zamanında Mirza ve Tatarlara bütün toprakları ve mülkleri geri verildi, atalarından ve dedelerinden alınmış toprakların karşılığında ise, Kasım 1713 yılı kanununa uygun olarak, hükûmete kalan topraklar yerine, yeni alınmış Tatar topraklarından verilmiştir. (*PSZ*, VII, No. 4962).
[380] *PSZ*, C. II, No: 867 ; "Mirza ve Tatarlardan Ortodoks olmayı kabul edenleri vaftiz edin ve eskiden olduğu gibi köylerini, topraklarını, iade edin. Toprağı olan veya olmayan Mirzalara 10, karılarına 5, çocuklarına 2,5 ruble maaş bağlayın, Tatar erkeklerine 5, karılarına 2,5, ve çocuklarına da annelerinin yarısı kadar maaş verin".

faydalanmakla ödüllendirilmişlerdir [381] Yine Çar Feodor Alekseyeviç 24 Mayıs 1681 yılında çıkardığı bir kanunla Yeni Kreşenler, Kreşen olmayan akrabaların varlıklarına da sahip olabileceklerdir.[382]

Devletin aldığı bu önlemler çok kısa sürede binlerce Tatar ve mirzanın para, toprak veya mirasa konmak için Kreşen olmasına sebep olmuştur. müslüman Tatarlar Kreşen olan kardeşlerini sadece topraklarını kurtarmak için bu yolu seçtiklerini topraklarını ve mallarını kurtardıktan sonra haçları atacaklarını söylemektedirler.[383]

24 Mayıs 1681 yılı yasasına uygun olarak alınan mallar ve topraklar Kreşen olan eski sahiplerine verilmiş, yeni vaftiz olan mirza ve Tatarlara ise 26 Nisan 1683 yılı yasasına uygun olarak vaftiz olmayı kabul etmeyenlerden alınan topraklardan vermişlerdir. Gerçekten de bu dönemde vaftiz olanların bir çoğu topraklarını kurtarınca haçlarını çıkarıp attılar ancak, bizzat Çar bunların kayıtlarının tutulup cezalandırmasını emretmiştir. [384] Bu dönemde (1682) ileri gelen Tatarlardan bazıları Çarın emrini kabul etmeyerek, başkentteki elçilik vasıtasıyla Sultan IV. Mehmet'ten "Rus devletinin kendilerini özgür bırakması" ricasında bulunmuşlardır."[385]

6 Mayıs 1681 yılında çıkan Mordva ve etrafı, Çeremiş, Çuvaş ve Udmurdları ilgilendiren ve toptan Ortodokslaştırmayı amaç edinen yasa yüzünden, bölge bir anda karmakarışık olmuş siyası istikrar bozulmuştur. Bunu üzerine Rus devleti 9 Mart 1685 yılında bu topraklara bir sınır çekerek daraltılamayacağına, vergilerin de hükûmet tarafından belirleneceğine dair bir karar çıkarmak zorunda kalmıştır.[386]

Devletin bu bölgede hıristiyanlaştırma amacıyla çıkardığı bunca sert kanuna rağmen putperest ve islam hala en güçlü iki inançtır ve bu durum Çar I. Petro'nun

---

[381] *PSZ*, C. II, No: 867; Mordvanlara verilen hüküm daha ağırdır, zira vaftiz olmayı kabul etmemek kölelikle eşdeğerdir.
[382] *PSZ*, C. II, No: 870
[383] Mojarovskiy, *İzlojenie…*, s. 35–36
[384] *PSZ*, C. II, No: 1009.
[385] Mojarovskiy, *İzlojenie…*, s. 36; "Mojarovskiyy bu dönemde müslüman Tatarların Osmanlı devletinden yardım istediğini bunun üzerine Osmanlı vezirinin Rus elçisiyle konuştuğunu kaydetmiştir."
[386] *PSZ*, C. II, No: 1111

dikkatinden kaçmamıştır. İşlerin yolunda gitmesi için Kazan'a misyon faaliyetinde büyük işler başaracak Keşiş Tihon III'ü görevlendirmiştir.[387]

2.3.3. Kazan Metropoliti Tihon III'ün Misyon Faaliyeti

Kazan'a tayin edilen Metropolit Tihon'a kadar bölgede yapılan misyon faaliyetinin merkezinde müslüman ahali vardır. XVIII. yüzyılın başlarında artık Rus hükûmetinin bölge üzerinde gayrı Ruslara uyguladığı strateji değişmiş, merkeze pagan inançlı halk da girmiştir. İdil-Ural bölgesinin pagan inançlı en kalabalık nüfusuna sahip halkı Çeremişlerdir. Bu halk diğer bölge sakinlerine göre daha sert ve özgürdür, Rus devletine karşı bütün ayaklanmalarda yer almış ve daima muhalefette durmuştur. Bu nedenle Çar Petro bunlar üzerinde ayrıca bir proje geliştirmiştir.[388]

Büyük Petro Tihon'u Kazan'a yollarken, Urjumski, Yaranski, Çarevosançurski (Dağlık Çeremiş) ve Çarevokokşayskiy"de (Bozkır Çeremiş) yaşayan Çeremişleri hıristiyanlığa davet edip, vaftiz etmekle görevlendirmiştir. Çeremişler arasında Tihon başarı sağlamış bunun üzerine Çar kendi hazinesinden kiliseler yapmasına ve Yeni Kreşen çocuklarını keşiş yetiştirmek üzere okullar yapmasını istemiştir.[389]

Hükümdarının emri üzerine Metropolit Tihon, Kazan'a atanışından iki yıl sonra adı geçen bölgelere Monah Aleksey Raiskiy'i [390] göndererek vaftize ikna çalışmalarına başladı; yapılan ikna çalışmaları umulandan iyi sonuçlar vermiştir. Dört yıl içinde (1701–1705) 3,683 pagan Çeremişi vaftizlemişler ve şereflerine Tihon devlet bütçesinden yedi kilise yaptırmıştır.[391]

Tihon döneminde Kreşen çocuklarını eğitmek ve kilisenin dinî hizmetini yükseltmek amacıyla 32 din adamı alınmış; (1707–1709) yılları arasında bu kişiler Tihon'un eğitiminden geçerek iyi birer misyon insanı olmuştur. 31 Mayıs 1721 yılında "Yeni Kreşen erkek çocuklarını keşiş yapmak üzere" okul açılması hususunda bir kanun çıkarıldı. 1721'de okula alınan çocuklardan beşi başarıyla mezun olmuş, yirmi tanesi

---

[387] *PSZ,* V, No: 2734 ve 2920.
[388] *Missioner*, 1878, No. 21, 161–162.
[389] Mojarovskiy, *İzlojenie…*, s. 37
[390] Monah Aleksey Raiskiy Kazan'a 4 Ekim 1700 yılında Podonski'den tayin edilmiştir.
[391] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po vidomstvu pravoslovnogo ispovedanii Rosisykoy İmperii,* C. I, s. 210; 19 vols, St. Petersburg 1868–1915

Ortodoksluğun dua kitabını öğrenmeyi başarmış, yedisi ölmüştür.[392] Çeremiş çocuklarının okutulması fikri ilk denemede sıhhatli olarak başarılamasa da Metropolit Tihon eğitimden vazgeçmemiştir. Zira Kreşenler arasında okuyup keşiş olanlar etrafını hıristiyanlaştırmada en etkili unsur olacaktır ve bu etkiyi Tihon çok iyi sezmiştir. 1721 yılında Aziz Sinod'un Metropolit Tihon'a sorduğu "Neden hıristiyan olan Muhammediler zamanla geri dönüyor, bunları Ortodokslukta tutmak için neler yapmalıyız"? Şeklindeki sorusuna Tihon; 11 Ocak 1722 yılında: "Muhammedileri haçladıktan sonra onlardan seçtiğimiz çocukları Slav eğitimine göre okutmalıyız" [393] diye cevap vermiş, eğitimin yetersiz olduğunu düşünmüştür. Bu düşüncesini icraata koymak isteyen Metropolit Kazan'da Kreşen çocuklarını okutmak için Çar'dan[394] ve Sinod'dan[395] birtakım isteklerde bulunmuş ve bu istekleri eksiksiz yerine getirilmiştir. 1720 yılında Metropolit Tihon'un yanında 20 çocuk eğitim alıyordu. 1724 yılında ise Kazan'da rahiplerin çocukları ile beraber, ileride iyi rahip olmak için 14 Kreşen çocuk okuyordu."[396]

Metropolit Tihon Keşiş Aleksey Raiskiy'i her yıl düzenli olarak Çeremişlere gönderiyor ve onların arasında hıristiyanlığın yayılmasını kontrol ediyordu ve bunda da çok başarılı oluyorlardı.[397] 1719 yılında Keşiş Aleksey çalışmaları üzerine Çeremişlerden kendi isteğiyle 379 kişi vaftiz olmuştur.[398] Metropolit Tihon da zaman

---

[392] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnogo İspovedanii Rosisyskoy İmperii,* C. I, sayfa 368. 1869–1884 St. Petersburg; o yüzden 1729 yılında Kazan Gubernatoru P. M. Apraksi raporunda: "Yeni Kreşen çocukları Kazan'da babasız ve annesiz kalıyorlar, hastalanıyor ve ölüyorlar, eve dönsünler", demektedir. Çocuklar okudukları sürece devletten burs ve yiyecek alıyorlardı; adam başı ½ un, krupa 1/4, tuz istedikleri kadar, adama başı günlük 2 kopik; giyecek olarak yıllık; 2 gömlek, ayakkabı, kürk, kaftan ve papak. Öğretmen ve arhiyepiskop için; günlük 6 ruble ve 8 asker, askerler için: ½ un, ½ krupa, günlük 1 ruble. Kitaplar ücretsizdir.

[393] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnogo İspovedanii Rosisyskoy İmperii,* Priloj XXIX, sayı. CCC XIII.

[394] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnogo İspovedanii Rosisyskoy İmperii,* Priloj XXVIII, sayı. CCC XI. *PSZ.*, I, No: 191, s. 209.; "21 Nisan 1721 yılında Metropolit Tihon hükümdara şöyle yazmıştır: "Kudretli hükümdarımızdan bildirmesini rica ediyoruz …seçtiğimiz Kreşen çocukları hangi okullarda okuyacak? Ve kimden kitap alınacak? Seçilmiş çocukları babaları vermek istemezlerse onları zorla götürelim mi? Ve onların öğretmenlerine yiyecek ve araç gereçler nereden alınacak? Önceden okuyan çocukların ihtiyaçları sizin bütçenizden karşılanıyordu!"

[395] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnogo İspovedanii Rosisyskoy İmperii,* XXIX, s. CCCIV.; " Tihon, Aziz Sinod' a ise şunları soruyordu: "Kreşen çocuklarından okul için kaç kişi seçilecek? Babalarına ve kendilerine hangi ödüller verilecek? Okulların ihtiyacı nereden temin edilecek?"

[396] *İstoriya Ruskiy Eparhiy*, Böl. I, s. 425–426.

[397] *PSZ*, c: II, No. 434.

[398] *Opisanie Dokumentov i del hranyaşçihsya v arhive Svyaşennogo Praoslavnogo Sinoda,* 31 vols S. Petersburg, 1869–1916; C. I, priloj XXVIII, CCCIX.

zaman yeparhiyasının ilçelerindeki Çeremişlere vaaza gitmiştir. 1719 yılında ise böyle bir gezi neticesinde 27 Çeremiş'i vaftiz etmiştir.[399]

1720 yılında Tihon Çeremişlerin başarıyla hıristiyanlaştırıldığını ancak birtakım istekleri olduğunu bu isteklerin karşılanmasını bizzat Çara rapor ederek bildirmiştir.[400] Metropolit Tihon'un istekleri üzerine 1 Eylül 1720 yılında Devlet Senatoı ve Çar, Çeremişlerden vaftiz olanları 3 yıl vergiden muaf tutmuş, Kazan mitropolitine de bütçeden 1000 ruble ödenek ayırmıştır.[401]

1721 yılında ise Çeremişlerden 438 kişi Ortodoksluğa geçmiştir.[402] Ancak bazı bölgelerde Çarın emrinin uygulanmaması üzerine durumun zorlaştığını gören Tihon çareyi Çara müracaatta bulmuş ve 1700 ve 1719 yıllarında olduğu gibi 1720 yılı 1 Eylül kararında bir tasdik istemiştir. Böylece 11 Eylül 1721 tarihinde yeni bir tasdik alarak (Senatodan) Kazan ve Sviyajski'ye gönderilmesini temin etmiştir.[403]

1 Eylül 1720 yılında her yıl Kazan guberniyasının hazinesinden ona 1000 ruble verilmesi kararı alınsa da, bu para sadece bir yıl, 1720 yılında verilmiş ve daha sonra Senato bu parayı ödemeyi ret etmiş, bunu da idari sistemdeki değişiklikle mitropolit Tihon'a açıklamaya çalışmıştır. Artık yeni taksimata göre ruhaniler meclisi din hizmetlerine bakacaktır.[404] 25 Nisan 1721 yılında mitropolit Tihon Aziz Sinod'a durumu

---

[399] Opisanie Dokumentov, C. I, priloj, XXXVIII

[400] *Polnoe Sobranie Postanovlenii*, (*PSRL*), C. I, No: 191, s. 210.; "Hıristiyanlaştırma ile ilgili Çara şu bilgileri vermiştir: "Affınıza sığınarak, her şeyi af eden Çarımız ve hükümdarımız, bütün Rusya'nın kudretli monarhı, size anlattığım eski Kreşenler hıristiyanlıklarına karşılık vergi ve mahsulde ayrıcalık için ricada bulunuyorlar ve size yazılı bir dilekçeyle müracaat etmek için beni itaatkar kulunuzu aracı yapıyorlar. Çar hazretlerinden bu isteklerin yerine getirmesini yalvararak rica ediyor, yerine getirilirse hıristiyan olmayanların da Ortodoksluğa ısınacaklarını bildirmek isterim. Cesaretim için affınıza sığınırım."

[401] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnago İspovedanii Rosisskoy İmperii*, C. I, No. 191 s. 211

[402] *Opisaniye dokumentov i de, hraniyaşçihsiya v arhive Svyateşago Prav. Sinoda, priloj* XXVII, CCCVII, s. 364; Metropolit bu durumla ilgili Novgorod Sinod'u arhiyepiskop aziz Feodor'a 17 Nisan 1721 yılında şöyle yazıyordu: "İsa Mesih'in yardımları ile putperestlerin bir kısmı gerçeklerin nerede olduğunu anladı. Ancak karşılarında engeller var. Verilen ayrıcalıklar her yerde uygulanmamış sadece Urjumski'de geçerli olmuştur ve diğer ilçelere hiçbir şey verilmemiştir. Kazan'dan gönderilen Sviyajsk hizmetçisi İvan Telepnev gubernatörden (validen) gelen mektup ve kararların kopyasını dikkate almamıştır. Ve doğrudan merkezden emir bekliyor, dahası önceden Kreşen olanlar dâhil yeni Kreşenlere bile ayrıcalık sağlanmadı; Çeremişlerle anlaşmak artık mümkün değil; yeni Kreşenlerin vicdanları sızlıyor ve geri dönmek istiyorlar. Onlar tanrının sözlerini öğrendikleri zaman büyük hükümdarımızın verdiği sözlerle umutlanmışlardı."

[403] Mojarovskiy, İzlojenie, s. 42–43

[404] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnago İspovedanii Rosisskoy İmperii*, C. II, No: 581.

bildirip parayı istemiş ve Ruhaniler Meclisi Kazan yeparhiyasına ihtiyaçlarını karşılamak için 666 ruble tayin etmiştir. [405]

Çeremişlerin hıristiyanlaşmasına çok sevinen Metropolit Tihon, Tatarlar için çok endişeleniyordu. Çünkü Tatarların tamamına yakını dinden dönüşe doğru gidiyordu. 12 Ağustos 1721 yılında Metropolit Tihon bu üzücü durumu Kutsal Sinod'un yardımcısı Feodasiy'e bildirmiştir.[406]

Ekim 1721 yılında Feodasiy bu mektubu, Sinod'un huzurunda tartışmaya açtı. Bunun üzerine 19 Aralıkta Metropolit Tihon'dan bir dinden dönüşün sebepleri üzerine bir açıklama istendi. 11 Ocak 1722 tarihinde de Metropolit Tihon Aziz Sinod'a cevaben aziz Sinod'a eski Kreşenlerin hiç birisinin nasihat dinlemediğini eski dinleri üzerine yaşadıklarını anlatmıştır.[407]

Metropolit Tihon Kazan arhiyepiskopları (Guriy, German ve Varsonofiy) içinde eğitimin kıymetini anlayan ve bu konuda projeler üreten bir keşiştir ve sistemli olarak Kreşen çocuklarını eğitmeyi ilk olarak o sistemleştirmiş, ancak eğitimi Slav kültürüyle yapmıştır.[408] Yardımcısı Aleksiy ise yaptığı hizmet nedeniyle Sinod tarafından ödüllendirilmiştir.[409] Daha sonra Aleksi Sviyajski Bogoroditskiy manastırının arhimadritliğini yapmış ve 1731 yılındaki Kazan yeparhiyasında gayrı Rusların vaftizinde başrolü oynadığını göreceğiz.[410] Ömrünün son yıllarında Tihon Sinod'dan

---

[405] *Polnoe Sobranie Postanavlenii po Vidomstvu Pravoslovnago İspovedanii Rosisskoy İmperii*, C. II, No: 437.

[406] *Opisanie dokumentov*, C. I, s. 367.; "Eski Kreşenlerden 30'undan çoğu hala Muhammedi olarak yaşıyor, bize sadık değiller ve dinîmize yüz çevirmişler. Bu tür insanlar vicdanımızı sızlatıyor ve rahatsız ediyor, bunları tekrar gerçeğe nasıl döndürürüm."

[407] Mojarovskiy, *a.g. e.*, s. 45–46; "…İslamı benimseyen bu Kreşenler, kudretli hükümdarımızın kararlarıyla yıllar önce vaftiz olan eski Kreşenlerdir ve inatla hala kendilerini Muhammedî olarak gören bir topluluktur. Gerçi hıristiyanlığa alenen karşı gelmezler ancak kendi örf âdet ve geleneklerini yaşamakta ve batıl ve pis olan yaşayışlarına devam ederler, bazıları kiliseye gelmez, bağlı bulunduğu papazı evlerine davet etmezler, günah çıkarmaz ve ölülerini rahip olmadan kendi dağ, orman veya düzlüklerine gömerler, kiliseye getirmezler. Evlerine gönderdiğim görevlilerimi dinlemişler, gerçek din olan dinîmize sadık kalacaklarına söz vermişler ama bu sözlerinde durduklarına söyleyemem, hep eski âdetlerine göre yaşamayı istiyor ve yaşıyorlar. Tatarların vaftiz edildikten sonra şu önlemleri alarak geri dönüşlerini engelleyebiliriz. 1. Korku ve cezayla ölülerini eski mezarlıklarına cenaze gömülmesi yasaklanmalı, bulundukları yerlere kiliseler yapılıp özel mezarlıklar yapılmalı ve kilise papazlarının cenazelerde hazır bulunması şartı takip edilmelidir. Eski mezarlıkları yıkıp tarumar edilmelidir, bütün bayram ve Pazar günleri kiliseye gelmeleri mecburi olmalıdır. 2. Gerçek hıristiyanlığı öğretmek ve eğitici yetiştirmek için güvenilir ve kabiliyetli ailelerinin çocuklarını alın onlara Slavca hıristiyanlığı öğretin iyi birer keşiş yapın, şayet aileler gönülsüzse hediyelerle bu iş yapılmalıdır. 3. Bu seçilen çocuklara eğiticiler ve koruyucular tahsis edilmelidir. 4. Kreşen idaresini merkeze bağlamalı bütün işler merkezden yürütülmelidir.

[408] A. Mojarovskiy, *İstoriya Kazanskoy Duhovnie Seminarii*, s. 19-25, Kazan 1868.

[409] *PSRL*, c. II, s. 434

[410] *İstoriya Ruskiy Eperhiy*, Bölüm III, s. 411 Bölüm IV, s. 569

izin alarak sakin bir hayat sürmek istemiş, ancak ölünceye kadar Kazan'dan ayrılmasına müsaade edilmemiş ve 25 yıl görev yaptığı Kazan'da ölmüştür. Ayrıca Tihon görevi esnasında birçok manastır ve kilise inşa etmiş ayrıca dağlık Çeremişleri hıristiyan yapmıştır. [411]

[411] Mojarovskiy, *İzlojenie..*, s. 48;

III. BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA MİSYON: YENİ VAFTİZLİLER DAİRESİ VE FAALİYETLERİ

XVI ve XVII. yüzyılın tüm cezalandırıcı ve baskıcı politikalarına rağmen İdil-Ural Bölgesinde din değiştirenlerin sayısında bir artış olmamıştır. Müslüman bir Tatar öldüğünde kişisel varlığı birinci derece yakın müslüman mirasçılar değil uzak ta olsa Kreşen akrabaya kalır hükmü bile müslüman karşı duruşunu yumuşatamamıştır. Bütün cezalandırma ve uzlaştırma çabalarına rağmen Bölgede yaşayan ister müslüman isterse animist Türkleri Ruslara yakınlaştırmamış, her tedbir kinlerini biraz daha keskinleştirmiştir. Nitekim 1669 ve 1670 tarihli Stephan Razin isyanlarının temel sebebi budur.[412] Rus devletinin hıristiyanlaştırmak amaçlı sert tedbirleri bölge Türklerini Ural ötesi diye tabir edilen Kazak bozkırları ve Türkistan'a doğru mecburi göçe zorlamıştır. Bölgede özellikle müslüman olan Türklerin karşı duracak ne güçleri ne de sosyal alt yapıları kalmıştı, ellerindeki bütün verimli topraklar akın akın kuzeyden gelen Rus köylülerine dağıtılmıştır.[413] Kazan ve çevresinin istilâsıyla başlayan baskılar ve asimile politikaları müslüman olsun olmasın Türkler ile Ruslar arasında köklü bir güvensizliğe neden olmuş, bu güvensizlik tarihi süreci belirlemede her zaman en etken faktör olarak kalmıştır.[414]

XVIII**.** yüzyıl ise İdil-Ural Bölgesi gayrı Ruslar için daha ağır şartların yaşandığı yıllar olmuştur. Nitekim Daha yüzyılın başlarında eğitim de hıristiyanlaştırmanın bir unsuru olarak yapılan faaliyetlere ilave edilmiş ve I. Petro'nun (1689–1725) çabalarıyla devletin yeni stratejisinde belirleyici rolü üstlenmiştir. Daha sonraki yüzyılda yani XIX. yüzyılda eğitim hıristiyanlaştırmanın en önemli alanı haline gelmiş ve daha da geliştirilerek özel kurumlara bu yetki verilmiştir.[415] Devletin yeni misyonu bölgedeki Kazan İlâhiyat Akademisine de yansımıştır. Bu dönemde

---

[412] Chantel Lemercier-Ouelquajay, "Les missions orthodoxes en pays musulmans de moyenne et basse Volga, 1552–1865",*Cahiers du monde Russe et sovietique* (CMRS) 3 (1967) 369–404.
[413] M. V. Kazanskiy, Putevoditel po Kazani, Kazan 1899; s. 44–45; Ayrıca müslümanları hıristiyanlığa döndürmek için yapılan kanuni düzenlemeler ve hükûmet tedbirleri için bakınız; İvan Katetov, "Obzor pravitelstvennih i tserkovnih rasporyajenii kasayuşçihsya obraşçeniya v hristianstvo Tatar-Muhammedan", *Strannik*, 8 (1886); 565–591.
[414] A. Bennigsen ve Chantal-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union*, New York 1967, s. 6-12
[415] Frank McCarth, "The Kazan Missionary Congress", *CMRS* 3 (1973); 310–11 (308–33)

Akademiye "36 Rus öğrencinin yanında 14 de Yeni Kreşen Tatar öğrenci" alınmıştır.[416] Bu öğrencilerden okuyup Rus dilini ve kültürü öğrenmeleri ve rahip olarak yetişip ana dillerinde vaaz yaparak kendi topluluklarını hıristiyanlığa yöneltmeleri beklenmiştir. Ancak bu beklentilerin de olumlu neticeler verdiği söylenemez. Bu bölüm işte bu beklentilerin neden nasıl ve niçin oluştuğu ve sonuçta süreç içinde nasıl yine gayrı Rusları Rus idaresinden kopardığı işlenmektedir. Konu işlenirken yine misyon amaçlı atanan piskoposlar ve rahipler izlenmiş onların birinci el faaliyetleri kurguda yer almıştır. Yine bu dönemin en önemli kurumsal yapısı hatta XVIII. yüzyılın misyon faaliyetinde belirleyicisi olan Yeni Vaftizliler Dairesi kuruluşundan kapanışa geniş olarak ele alınmıştır. Bu dairenin amacı bölgeyi tamamen hangi yolla olursa olsun hıristiyan yapmaktır. Açtığı okullarda da bu amacını devam ettirmiş, yetiştireceği yeni kuşağın bu işi bitireceğini düşünmüştür.[417]

Yine bu dönemin zorlayıcı kanunları da yeri geldikçe konu içinde işlenmiştir özellikle I. Petro'nun ekonomik baskı ve ödül yöntemiyle yaptığı hıristiyanlaştırma dikkate değerdir. 1713 tarihinden 1725 yılına kadar Malov'un hesaplarına göre bu yöntemle yaklaşık 40 gayrı Rus hıristiyanlaşmıştır. Ancak binlerle ifade edilen bu yeni dönen grubun hıristiyanlığı sadece ismen geçerliydi, ruhen yine eski dinlerini yaşıyorlardı.[418]

3.1. Kazan Metropoliti Silvestr Holmskiy (1724–1731) ve Sviyajsk Uspenskiy Manastırında Yeni Vaftizliler Dairesi'nin Kurulması

1725 yılının Ağustos ayında Ryazan metropoliti Silvestr Holmskiy[419] kendinden önceki Metropolit Tihon'un kaldığı yerden misyoner faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Özellikle gayrı Rus Kreşen çocukların eğitimi için Tihon tarafından açılan okulları geliştirmiş ve bu çocukları din adamı olarak yetiştirmeyi düşünmüştür.[420] Bu okullarda papazların çocuklarıyla beraber Kreşen Tatarların da çocukları okutulmakta ve Kreşen mahallerine keşiş olarak görevlendirilmektedir.

---

[416] E.A. Malov, *Statiçeskie svedeniya o kreşennih Tatarah*, Ayrı basım, Kazan 1867.
[417] A. F. Efirov, "Russifikatorskie novokreşçenskie şkolı" *Proveşçeniye natsionalnostey*, 4 (1934); 51-58.
[418] Malov, Statiçeskie svedeniya, 34-35, 50-55.
[419] Metropolit Holmskiy daha çok Volinskiy soyadıyla tanınmaktadır; Bkz. Mojarovskiy, *Arhiyelogiçeskaya zametka o famili i mesta konçını Mitrp. Kazanskogo Silvestra*, Kazan 1871.
[420] Mojarovskiy, *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Seminarii*, Kazan 1868, s. 19–25

Meselâ 1728 yılında bir Kreşen Tatar çocuğu olan İvan Dmitriy[421] Kreşen bölgesine keşiş tayin edilmiş diğer öğrencileri de yanında götürerek bölgede misyon görevi yapmıştır.[422] Öğrenciler ve Silvestr'in yardımcısı Aleksey Raifskiy vasıtasıyla bu dönemde 811 kişi vaftiz olmuştur; öyle ki 1720–24 arasındaki vaftiz olan 2184 kişiye göre bu oran oldukça düşüktür ancak o dönemde cebrî kanunların etkisi büyüktür.[423] Bu dönemde uygulanacak cezalardan kurtulmak için vaftizlenenlerin sayısı 545'tir.[424] Silvestr döneminde artık kanunların yaptırıcılık gücü azalmış, sadece Çeremişlere özgü gibi hareket edilmeye başlanmıştır.[425]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılan misyon faaliyeti neticesinde vaftizli sayısı 40.000'e ulaşmıştır. Silvestır bölgesindeki Kreşenlerin durumunu Çar'a yazdığı mektupta dile getirmekte; Kreşenlerin yapılan çalışmalarla artık hıristiyanlığı öğrendiğini; evlerinde haç taşıdıklarını, ayinlere katıldıklarını, kiliselerin yetersiz ve uzak olduğunu buna rağmen durumun düzeltildiğini rapor etmiştir.[426]

Metropolit Silvestır, Sviyajsk Uspenskiy kilisesi rahibi İgnatiy Smoloy arasındaki sıkı münasebeti yüzünden dinî idareye şikâyet edilmiş ve 1731 yılında görevden alınmış ve yerine Sviyajsk'da kendinî ispat etmiş misyoner arhimandrit Aleksey Raifskiy 13 Ağustos 1731 yılında atanmıştır.[427] 31 Aralık tarihinde de, başpiskopos Silvestr Kazan'dan ayrılarak Aleksandr Nevskiy manastırına çekilmiştir ve bu tarihte arhimandrit Aleksey'in bünyesinde Yeni Vaftizlilerin işleriyle uğraşacak bir komisyon kurulmuştur.

Misyon faaliyeti içinde 30 yılını geçiren arhimandrit Aleksey Raifskiy Yeni Vaftizliler Dairesi'nin ilk müdürüdür. O zaten 1720'li yıllarda vaftizinde bulunduğu bu Yeni Kreşen topluluğun bütün işleriyle yakından ilgilenmiş, bütün ihtiyaçlarını devlet idaresiyle paylaşmış ve kurumun işlevsel hâle gelmesine büyük emek harcamıştır. "23 Mart 1732 yılında Kutsal Sinod'a Vaftizli okullarında okuyan 20 kabiliyetli genci

---

421 Mojarovskiy, "Venyamin Metropolit Kazanskii", *Strannik*, Ocak 1866, s. 11.
422 "Luka Konaşeviç, Episkop Kazanskii", *Pravaslovnıy Sobesednik*, Ekim, 1858, s. 235.
423 2 Kasım 1722 yılında çıkan kanuna göre ayrıcalıkların yanında askerlikten muaf olma gibi cazip bir madde bulunmaktadır; geniş bilgi için bkz. *PSZ* ., C.VII, No. 4123, *Polnoe Sabraniye Post*, No. 888.
424 *PSZ*, C. VII, No. 4254.
425 Mojarovskiy, s. 50.
426 Geniş bilgi için bkz. Mojarovskiy, s. 51-52;, "Luka Konaşeviç Episkop Kazanskiy", *Pravoslanıy Sobesednik*, Bl. III, s. 234-237, Kazan 1858.

seçerek keşiş, diakon veya pnomar olarak kreşenler arasında vazifelendirmeyi ve gönüllü ibadet edenlerden vergi alınmamasını teklif etmiş ve bu sistem halkın hoşuna gitmiş; 490 kişi vaftiz olmuştur."[428]

1732 yılının Nisan ayında Kazan'a piskopos olarak Don manastırı rahibi Larion Rogalevskiy atanmıştır. Larion piskoposluğu döneminde faaliyetlerini iki alanda yoğunlaştırmıştır. İlk faaliyeti Kazan içinde ve dışında seminaryalar açarak halka din eğitimi verecek öğretmenler yetiştirmeyi amaçlamıştır. İkinci olarak da, Kreşen köylerinde özel okullar açarak dinî bilgilendirmeyi sağlamayı düşünmüştür. Larion Kazan ve çevresinin Rusya impartorluğu içindeki merkezî konumunu farketmiş ve buradaki Çeremiş, Tatar, Votyak, Çuvaş ve Mordva nüfusunun yoğunluğunu hesap ederek eğitim suretiyle bu bölgenin acilen hıristiyanlaştırılmasının gereğini zamanın (1733) Kiev başpiskoposu Rafael Zaborskiy'e anlatarak Kiev İlâhiyat Akademisi'nden iyi öğrencilerin acilen bölgesine görevli olarak gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Stefan Glavoskiy ve Vasiliy Pusek Grigoryeviç Kazan bölgesine gönderilmiş; ikisi de daha sonraları bu bölgenin en önemli iki misyoneri olmuştur. Piskopos Larion bu iki öğrencinin ve Kiev İlâhiyat Akademisi'nin yardımlarıyla Kazan İlâhiyat Seminaryası'nı kurmuş ve bölgesinin ihtiyacına göre öğretmen yetiştirmeyi amaçlamıştır. Gayrı Ruslar için keşiş yetiştirme görevi Vasiliy Pusek-Grigoreviç'e verilmiştir.[429]

Larion'un halk okulu sistemi, sadece Kreşen çocuklarını eğitimini kapsamıyordu, aynı zamanda çocukların velileri ve gayrı Rus ahali de bu okullara yakın olacak, burada hıristiyanlığın gereklerini öğrenebilecekti. Nitekim Larion bölgede görevli valilerle birlikte 1734 yılında Kutsal Sinod'a bir rapor göndererek Kazan bölgesinde gayrı Rus okullarının açılmasının elzem olduğunu bildirmiştir. Bu okullarda sadece Kreşenler değil Kreşen olmayan gayrı Ruslar da okuyacaktır. Birincileri dinî kuralları da öğrenirken ikinciler sadece Rusça ve genel bilgiler öğrenecekti, böylece Ruslaştırmanın temeli atılacaktı. Bu istek üzerine 1735 yılının Şubat ayında Kutsal Sinod'tan bu yönde bir emir almayı başararak, Kazan bölgesinde yaşayan Kreşen olmayan Çeremiş, Çuvaş, Mordvaların çocuklarının da okuması için dört okul

---

[427] *İstoriya Rossiskoy Eparhii*, Bölüm VI, , St. Petersburg, 1815, s. 63.
[428] Geniş bilgi için bakınız; Mojarovskiy, s. 53
[429] Mojarovskiy, "Veniamin Mitrapolit Kazanskii", *Strannik*, s. 11, 1866, Kazan.

açılmasını uygulamaya geçirmiştir. Birinci okul, Kazan Feodor Manastırında, ikincisi Aşağı Zey yolu Alabuga kasabasında, üçüncüsü Sviyajsk kazası Çivilsk şehrinde ve dördüncüsü de Kazan vilayeti Tsarevo-kokşaysk kazasında kurulacak, her birinde 30 öğrenci kalacaktı. Bu okullar için yeni binalar, 8 öğretmen, 4 nezaretçi, 4 aşçı, 4 ocakçı gerekiyordu, ayrıca bütçe için de Kazan bölgesinden toplanan vergilerden 1379 ruble bu iş için dinî idareye verilmiştir.[430]

Kendisi de misyoner olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra uygulamaya geçirilen İl'minskiy sistemine bağlı misyoner yapılanmasında önemli bir yere sahip olan misyon tarihçisi Yevfimiy A. Malov; bu okullar için seçilen noktaların çok isabetli olduğunu, "eski vaftizli" ve "yeni vaftizli" olarak ikiye ayrılan bu okullar vasıtasıyla vaftizli gayrı Rus unsurun eğitim alabileceklerini ifade etmektedir.[431]

Kutsal Sinod'un iznine rağmen Larion'un bu etkileyici sistemi, 1735 yılında yerine atanan I. Gavriil yüzünden uygulamaya konulamamıştır, dolayısıyla Yeni Vaftizli mektep sisteminin bu ilk adımda faaliyeti kesintiye uğramış ve Larion da Çernigova'ya atanmıştır. Piskopos Gavriil 1735 yılının Kasım ayında Kazan'a atanmıştır. Yeni piskopos Gavriil, misyona eski rahipler gibi yaklaşmamış bu faaliyetin gereksizliğine karar vererek uygulamadaki eğitim ve sosyal projelerin tamamını kaldırmıştır. Lyubarskiy, Piskopos Gavriil için gayrı Rus tebaaya "iyiliğin gereksiz" olduğunu düşünüyordu, demektedir.[432] Piskopos Gavriil'in seminarya yani mektep meselesine ve misyon faaliyetine karşı tutumu devlet idarecilerinin dikkatini çekmiş ve Kazan valisi bu tavrı doğrudan İmparatora şikâyet etmiştir[433] 4 Ocak 1737 yılında Sinod Gavriil için soruşturma başlatmış ve bu soruşturma sonucunda, 9 mart 1738'de Ustyuk piskoposu Kazan'a, Gavriil de Ustyuk'a atanmıştır[434] Rahib Gavriil'in olumsuz davranışları yüzünden öğretmen Vasiliy Pusek-Grigoroviç Sinod'a müracaat ederek

---

[430] Mojarovskiy, *İzlojenie…*s. 56

[431] Ye. A. Malov, "O novokreşçenskih şkolah v XVIII. v." *Pravoslovnoe Obozrenie*, Temmuz, (Kazan, 1868), s. 355-56. "Malov'un eski vaftizli diye isimlendirdiği grup, Kazan'ın Ruslar tarafından istilâ edilişiyle hıristiyanlığı seçenlerdir. Malov XVII. yüzyılda cebri yöntemle hıristiyanlığı kabul edenler içinde "yeni vaftizli" terimini kullanır. Mojarovskiyy, Malov'un yeni vaftizli Tatarların eğitimi için verdiği bazı rakamların gerçeği yansıtmadığını, 'özellikle 1703 yılında bahsedilen 30 öğrenci okumaya başlamıştır' bilgisinin doğru olmadığını zira bu okulların Tihon döneminde eğitime başladığını söylemektedir." Geniş bilgi için bkz, Mojarovskiy, *İzlojenie….* s. 56-57

[432] *Sbornik Lyubarskoga*, s. 99; Lyubarskiy Kazan piskoposluğu tarihini I.Gavriil'in Kazan'ı terk edişinden 30 yıl sonra yazmıştır, o zamanlar Kazan'da Gavriil'i iyi tanıyan şahıslar hayattadır. (Naklen Mojarovskiyy, 58-60; Lubarskiy'nin notları bizlere Mojarovskiy'nin İzlojenie adlı eserinin içinde ulaşabilmiştir.)

[433] Mojarovskiy, *İstoria Kazanskoy Seminarii*, s.51-60, Kazan 1868.

istifa etmeyi düşünmüş ama okulun faaliyetleri durur korkusuyla bu istifa kabul edilmemiştir[435] Kazan vilâyetinde Gavriil döneminde büyük bir kargaşa görülmektedir, arhimandrit olarak manastırda görev yapan piskoposun yardımcıları, Kreşen olmayan gayrı Ruslara Kreşen olduklarına dair kâğıtlar vererek usulsüzlük yaptıkları raporlarla hükûmete ve Sinod'a bildirilmiştir.[436] Arhimandrit Aleksey'in İmparatora verdiği raporda ayrıca misyon faaliyeti için eleman eksikliği, verilen ayrıcalıkların yerinde kullanılamaması da ifade edilmiştir. Çariçe Anna İvanovna bu olumsuzluklar üzerine 11 Eylül 1740'da yeni bir Komisyon kurarak Yeni Vaftizliler Dairesi'ni düzenleme yoluna gitmiştir.[437]

3.1.1. *Yeni Vaftizliler Dairesi'nin Yeniden Teşekkülü*

Yeni Vaftizli İşleri Dairesi adıyla yeni yapılanmada, Daire 4 bölgede merkez kuracak;. Kazan, Astrahan, Ninniygorod ve Voronej ve her merkez kendi bölgesinde bir sistem oluşturacaktır. Bu idareye genel müdür olarak Moskova Slav-Grek Akademisi öğretmeni Arhimandrit Dmitriy Seçenov tayin edilmiştir. Sviyajsk Bogoroditsa-Uspenskiy manastırına ise Aleksey Raifskiy yerine, Luka Konaşeviç atanmıştır.[438] Yeni idare, hükûmet tarafından kendisine verilen yetkiyi kullanarak iç yapılanmasını düzenlemiş, bu merkezlerde açılacak Yeni Vaftizliler idaresinde çalışacak görevlileri teker teker belirlemiştir.[439]

Okullarda daha önceki plan geçerli olmuştur ve değişiklik yapılmamıştır yani; Kazan'da Feodor manastırı, Zey Alabuga, Saray köyü, Sviyajsk, Tsivilsk, Kazan vilâyeti Tsarevo-kokşaysk'da aynen muhafaza edilmiştir. Rus dili grameri, hızlı yazı yazma ve okuma, İncil ve dua kitaplarının, gerekli diğer dinî kitapların okutulması yeni

---

[434] Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 60.
[435] Mojarovskiy, a. g. e. s. 53.
[436] "Luka Konaşeviç eparhii Kazanskiy" *Pravoslavnıy Sobesednik,* Bölüm III, Kazan 1858, s. 238–9..
[437] Mojarovskiy, *İzlojenie hoda…,* s. 61.
[438] Mojarovskiy, *a.g.e*., s. 61;
[439] *PSZ,* C. XI. No. 8236; "Yeni Vaftizliler Dairesinde çalışanların listesi: 1 arhimandrit (Dmitriy Seçenov) genel müdür, 2 başkeşiş aynı zamanda genel müdürün yardımcıları. Vaftizlilerin evlerine gitmek, nezaret etmek ve hıristiyanlığı va'z birinci görevleridir. Kazan Blogoveşçenskiy ve Kazan Bogoroditsa'ya (kızlar manastırı) görevle 5 öğretmen; aynı zamanda bunlar vaftizlilerle iletişim için tercümanlık yapıyorlar ve ilâhî metinleri gayrı-Rus dillere çeviriyorlardı, 1 muhasip; gider ve gelirin hesabını tutuyordu. 1 yazıcı, 2 kopyacı ve 3 emekli asker gözetmen. Ayrıca her görevliye misyon vazifesinde koruyucu olarak 3 asker verilecektir. İdarenin bütçesi ve diğer harcamalar için para arhimandrit Seçenov'a her yıl 10.000 ruble Maliye Bakanlığından verilecektir. Adam başı günlük ¼ un da verilecektir. 10.000 rubleyle müdürün, idare görevlilerinin ve kilisede çalışanların maaşlarına harcanacaktır. Giderler

programın da temelini teşkil etmektedir.[440] Bu okulda iyi derecede eğitim alanlar diakon olarak yeni vaftizliler arasına gönderilecek ve onlara kolaylıklar gösterilecektir, ayrıca devletin vergi ve askerlikten muafiyet gibi verdiği ayrıcalıklardan faydalanacaklardır.[441]

Vaftizle görevli misyonerlere ise, vaftiz edilenlere yardım etmeleri 1 Eylül 1720, 23 Ağustos 1721 ve 17 Temmuz 1731 Büyük Petro, II. Katerina ve Anna Petrovna'nın verdiği hakların geçerli olduğunu daima hatırlatmaları emredilmiştir. Ayrıca suçlu olan kreşenlere araştırma safhasında iyi davranılması hıristiyanlıktan soğutulmaması da özellikle vurgulanmıştır.[442]

Yeni Vaftizliler Dairesinin önceleyen zaman diliminin ciddî önlemlerinden birisi de Kreşenlerin, uygulama gereği Kreşen olmayanlarla yani özellikle müslüman köylerde yaşamalarının yasaklanmış olmasıydı, yeni yerler vererek yerleşimleri temin edilmişti, yine bu kurala uyulması ancak geçmişte yapılan haksızlıklara dikkat edilmesi toprağı olmayana yeterince toprak verilmesi kabul edilen yeni kanuna eklenmiştir. Yine şayet Kreşenler Rus köylerine taşınmak isterse zorluk çıkarmayarak, uygun şekilde Ruslar arasına yerleştirilmesi ancak devamlı taşınmalarına şehir şehir gezmelerine izin verilmeyerek iskâna dönük iyileştirmeler de bu dönemin önemli yeniliğidir.[443]

Yeni komisyon dışarıda yapacağı faaliyetleri düzenlemekle kalmamış iç yapısına ait yeni kurallar da koymuştur; Komisyonun görevlerinde daima dinî ayinlere sadık kalması, İsa'nın kurtarıcılığı ve mucizelerinin ön planda tutularak "zorla vaftiz" yapılmaması, Kreşenlerin kiliselere yönlendirilip gelenlerin desteklenmesi, gelmeyenlerinse hafif cezalara çarptırılarak Ruslarla beraber yaşayanların Ruslar tarafından kontrol edilmesi,[444] islamdan ve paganizm dönenler için vaftiz babalarının belirlenmesi ve en önemlisi Kreşen gayrı-Rusların Ruslarla evlenmelerine itina gösterilmesi gibi kurallar koyulmuştur. Bu, sahadaki misyoner rahiplere uymaları, özen

---

için 2.622 ruble, ekmek için 1.397; geri kalan 7.378 ruble ise arhimandrit tarafından okulun ihtiyaçlarına harcanacaktır. Kitap, kâğıt, mum, odun, okul binaları ile vaftiz anında gayrı Ruslara verilecek kıyafet, ayakkabı vs…"

[440] *PSZ*, C. X, No. 21; Mojarovskiy, *İzlojenie hoda…*, s. 62.

[441] *PSZ*, C. X, No.22.

[442] *PSZ*, C. X, No. 13, 14, 15

[443] Maddelerin tamamı için bakınız *PSZ*, 6, 10, 12.

[444] Yeni Kreşenler hıristiyanlığı zorla veya hediye yoluyla kabul ettikleri için vaftizden sonra yine eski dinleri üzere hayatlarına devam ediyorlardı. Devlet bunun önüne geçmek için bölgeye yerleştirdiği Rusların kendisine yardım etmesini istemiş, hıristiyanlığı yaşamayan kreşenlerin idareye bildirilmesini istemiştir.

göstermeleri istenen kurallar, nasihatler sıralamasını, kendi söylemi üzerinden yansıtmak ilginç olabilir:

“Yeni Kreşenlere Tanrı’nın Oğlunun yaratılışını, dirilişiyle bizi kurtaracağını, Ortodoksluğun yaratılışını, mukaddes vaftizi, İsa’nın mucizelerini, ölülerin dirilişini, ahireti ve mahkemeyi, kısacası, hıristiyanlığın bütün önemli ahkâm ve mirasını, duaları öğretin. Atamız, mukaddes Meryem ve onun sözleri olan kitabımız bizim var oluşumuzdur. Herkes bunları öğrenmelidir ve bundan emin olun; bütün yeni Kreşenleri evlerinde ziyaret edin ve eğitin.

Vaftiz olmak istemeyenleri buna zorlamayın, tehdit etmeyin, olanla yetinin, sakin olun kabalık yapmadan, korkutmadan ve tehdit etmeden yaklaşın. Bütün yeni Kreşenlere Çarın kararını okuyun. Bayramlarda ve pazar günleri, kiliselere başrahibin yanına günah çıkarmaya ve arınmaya gelsinler; hıristiyanlığın kurallarını öğrensinler ve uygulasınlar. Kurallara karşı gelenlere para cezası vermeyin, hafif cezalar verin. Mesela, kilisede her kesin önünde birkaç defa baş eğsin; özellikle Arhimandrit Aleksiy zamanında müslümanken hıristiyan olan gruba dikkat edin, onlar kendi âdetlerine çok bağlılar ve vaftiz olmayı isteyerek kabul etmediler, ihtiyaçları yoksa kiliseye gelmezler; yeni Kreşen köylerindeki Ruslara iyice tembih edin ki, yeni Kreşenleri gözetsinler ve kontrol etsinler. Hıristiyan inanç ve kurallarına uysunlar etraflarına örnek olsunlar ve hıristiyanlığı öğretsinler. Yine de müslüman olarak yaşamak isteyenlerle keşişler yakından ilgilenecektir. Keşişler çok çalışsın, tembellik yapmasınlar, gerçeğe çağırıp döndürsün yine dönmezlerse yalnızlaştırma-toplumdan uzaklaştırma cezası verin. Yine uslanmazlar ise Arhimandrit Seçenov’a veya yardımcılarına söyleyin. Muhammedilik ve putperestlikten dönüp vaftiz olmak isteyenlere vaftiz anne ve babalarını yaşlı Ruslardan tayin edin; birçok Rus, bunun yükümlülüğünü bilemez bunun için Sinod’un izniyle bir talimatnâme yapın ve sözler yazın ve bütün kiliselere yollayın. Yeni Kreşenler Ruslarla evlensinler, arkadaşlık kursunlar. Evlerde Rus gelin ve damat olsun, böylece hıristiyanlık kurallarını bozmaya korksunlar ve zamanla eski âdetlerini terk etsinler.” [445]

3.1.2. Arhimandrit Seçenov İdaresinde Yeni Vaftizliler Dairesi ve Faaliyetleri

Arhimandrit Dmitriy Seçenov Kazan'a Daire’nin başına geldiğinde piskoposluk görevi Luka Konaşeviç'te bulunmaktadır. Bu iki misyoner birbirlerini destekleyerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[446] Seçenov'a daha önce Konaşeviç'in yanında eğitim alan 30 yardımcı verilmiştir. [447] Ayrıca İmparator Anna İvanovna'nın (Eylül 1740) kararına ek olarak Sinod'un 21 Mayıs 1741 tarihli emriyle Seçenov'un 2 yardımcısına ilâve 4 yardımcı daha eklenmiştir, bunlardan biri de tanınan Vasiliy Puçek Grigoryeviç'tir. 1742 yılının 9 Ağustos'unda Seçenov'un atamasıyla bu yardımcılara Kazan İlâhiyat

---

[445] Yeni Kreşen idaresinin iç kanunları için bakınız; *Polnoe Sobranie Zakanov*, XI, No. 8090–8091
[446] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 66.
[447] *PSZ*, C. XI, No. 8090.

Seminaryası öğretmeni Filip Skalovskiy de eklenmiştir. Bu keşişler idare tarafından hıristiyanlığı yaymak için Kazan, Sviyajsk, Simbirsk, Ufa, Vyatka, Penze, Urjumsk, Çeboksarı, Kozmodemyansk, Tsivilsk, Tsarevo-kokşayskiy, Tsarevosançursk, Saransk, Yaransk, Samara ve Ninniygorod gibi büyük şehirlerin yanında; Alatır, Arzamas, Yadrinsk, Kurmışsk, Voronej Saçki, Versenelomovsk ve Kerensk gibi küçük şehirlere de gönderilmiştir.[448]

Arhimandrit Seçenov'un hıristiyanlaştırma faaliyetleri iyi sonuçlar vermiştir. 1742 yılındaki Sinod'a verdiği raporda 1741 yılında Kazan ve Ninniygorod vilâyetlerinde farklı halklardan farklı dinlerden oluşan, yüzlerce erkek ve kadının, vaftiz edilip hıristiyanlaştırıldığını bildirmiştir.[449] 1741 ve 1742 yıllarında, Kazan ve Ninniygorod vilâyetinin çeşitli köylerinde Seçenov idaresinde 17.362 kişi vaftizlenmiştir.[450]

1742 yılında gerçekleştirdiği başarıyı Sinod'a rapor ederken bölgedeki yeni vaftizlilerin ihtiyaçlarını da dile getirmiştir. Kreşen köylerindeki kilise eksikliğinin önemli olduğunu ve 30 yeni kilisenin gerektiğini ifade etmiş, bu öneri 28 Eylül 1743 tarihinde kabul edilmiş ve bu iş için bütçeden 4.500 ruble ödenmesine izin verilmiştir.[451] Yapılacak kiliselerin yerleri bu arada Sinod tarafından bir yazıyla belirlenmiş ve Seçenov'a iletilmiştir. [452] Seçenov yeni vaftizlilerin hıristiyanlığı sevip benimsemeleri için Sinod'dan izin alarak yeni bir takım kolaylıklar sağlamıştır. müslümanlıktan dönüp vaftiz olanların tamamının kölelikten azat edilmesi ve 3 yıl devlete vergi vermemeleri gibi reddedilemeyecek teşvikler Seçenov'un başarısında önemli rol oynamıştır.[453] Kendinden öncekilerin yaptığı; vaftizlileri toplu olarak iskâna

[448] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 67.
[449] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 67.
[450] *PSZ*, C. XI, No. 8792, Madde 5 ve 8.
[451] *PSZ*, C. XI, No. 8792, Madde 1.
[452] *PSZ*, C. XI, No.8792, Madde 2; Sinod, Müdür Seçenov'un teklifini kabul edip onaylamıştır: "30 kilise yapılacak, her biri 250 evi kapsayacak ve 2 rahibi olacaktır. Diakon ve 3 kilise görevlisi maaşlı olacaktır. Rahipler 60 ruble, günlük ¼ 60 un, diakona 40 ruble ve ¼ 40, kilise çalışanlarına 30 ruble, ¼ 30 yıllık un verilecektir. Onlar da diğer kiliselerin yapılışına nezaret etsinler, yeni vaftizlilere hıristiyanlığı öğretsin, yeni vaftizli çocuklara eğitim versinler, her türlü yolla hıristiyan âdetlerini yerleştirsinler, diğer kiliseler yapılıncaya kadar burada hizmet versinler. Maaşlar 3 yıl için geldikleri gün itibariyle başlasın ve para ile ekmek olarak tayin edilsin."
[453] *PSZ*, C. XI, No.8792, Madde 4.; "Muhammedi iken Kreşen olan müslüman mirzaların köle ve hizmetçileri tamamen azat edilecek, sahiplerine artık iş yapmayacaklardır. Yeni Kreşenler için İmparator Büyük Petro I, 1 Eylül 1720, 23 Ağustos 1721, 17 Temmuz 1722 ve 3 Nisan 1731 tarihli kararları doğrultusunda 3 yıl vergi muafiyeti getireceksiniz, Vaftizi kabul etmeyenlere bu vergiler yüklenecek ta ki vaftiz oluncaya kadar, askerlik hizmetinden muaf tutulmuş, yerine vaftiz olmayanlar götürülmüştür. Bu bildiri sadece Kreşen vilâyetleri için değil bütün Kazan vilâyeti inançsızları için geçerli olacaktır. Eğer bütün vergileri vaftiz edilmeyenlerden alırsak sonunda takatsiz kalıp

tâbi tutma önleminin; dolayısıyla ayrı vaftizli köyleri kurma fikrinin yanlış olduğunu bunun yerine “zararı, cezayı vaftiz olmayanların çekmesi” gerektiğini onların başka yerlere “sürülmesini” savunmuş, bu kararı kabul ettirip böylece yerini yurdunu terk etmeyi göze alamayan gayrı Rusları vaftiz etmede başarılı olmuştur.[454]

Yine Seçenov, Kreşenlere borçlu olanları ancak vaftiz olmak isteyenleri Sinod'a bildirerek vaftiz etmiş ve borçlarının affını da temin etmiştir, bu karar gereği birçok gayrı Rus vaftizlenmiştir. Ayrıca köle olanlar kölelikten kurtarılmış ve Kreşenlere sağlanan bütün kolaylıklardan faydalanması Sinodluk kararıyla garanti altına alınmıştır.[455]

Seçenov, suçlu olup hapse düşen ve orada hıristiyanlığı seçen, Rusça öğrenen Kreşenlerin durumunu da Sinod'a yazmış onlar için de af ve yardım istemiş, isteğini de kabul ettirmiştir.[456] İmparator Anna İvanovna’nın Kreşen Tatarlarının yerleşimi için aldığı karar da hıristiyanlaştırma faaliyetinde aksaklıkların önüne geçilmesi amacını taşımaktadır. Bunun üzerine Din İşleri Senatosu 1741 yılında göç organizasyonunu düzenleyecek komisyonu kurmuş ve başına da Andrey Jukov'u atamıştır. Ancak bir yıl sonra özel işlerinin yoğunluğu ve Kazan'daki servetini sebep gösteren Seçenov, Jukov'u bu görevden aldırmıştır. [457]

Sviyajsk'da görevlendirilen Boris Yarçov ise Jukov'a göre daha şefkatli ve başarılı olmuştur ve bu bölgede hıristiyanlaştırma faaliyeti Kazan'a nispetle daha hızlı gelişmiştir. Bu gelişmeyi yakından takip eden Seçenov Yarçov'un yeni kurulan komisyona başkan olmasını Sinod'a teklif etmiştir.[458] Yarçov, Kreşenleri iskân işini gerçekten de başarıyla yerine getirmiştir; İmparatoriçe'nin emri gereği, yeni vaftizlileri

---

vaftizi kabul etmek zorunda kalacaklardır.” Yeni vaftizlileri *basurmanların* arasında eski yaşayış yerlerinde yaşamamaları, eski dinlerine dönmemeleri için onları vaftizlenenlerin kasabalarına yerleştirin.”

[454] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 69

[455] *PSZ*, C. XI, No. 8792, Madde 6; Sinod'un kararı; “Sinod ve Senato karar aldı: gayrı Ruslardan hizmetçi, köle veya cezalı olsalar da vaftiz olanlar varsa cezalarını kaldırın borçlarını ödeyin ve köle olanları kölelikten azat edin. Evlilere yılda 5, bekârlara 3 ruble ödeyin ayrıca ellerindeki kâğıtlarda 15 rubleden fazla değerde kâğıt belge bulunanlara fazla ödemeyin zira fazla yazabilirler.

[456] *PSZ*, C. XI, No.8792, Madde 7; “Kreşenler küçük suçlarla yakalanıp hapishaneye yatanlar orada Ruslarla yaşayıp kültür ve dilini öğreniyor, vaftiz oluyor ancak evlerine dönünce bunlar kötü muamele görüyor.” İşte bunlar için “Kim cinayet ve büyük suçlar haricinde bir suç işleyip hapse düşse ve orada vaftiz olmayı kabul ederse derhal azat edilip günah çıkarsın ve bir daha suç işlememesi için öğüt verilsin.”

[457] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 71; “Kreşenlerin Kreşen olmayanlardan ayrılıp yerleştirilmeleri için güvenilir kişiler seçilsin, rüşvet almayan, adil kişiler olsunlar ve yılda birkaç aile, hepsi birden değil.”

[458] Seçenov'un Jukov'un yerine Yarçov'un tayin edilmesi ile ilgili makale; “Luka Konaşeviç, Episkop Kazanskiy; *Pravoslavnıy Sobesednik*, 1858, Bl., III, s. 464–466.

Rus köylerine veya vaftizli köylerine birer ikişer veya üçer aile olarak yerleştirmiş, eski toprakları kadar toprak ve mülk vermiştir. Rus köylerinde yerleşime müsait alan kalmayınca Saratov ve Çariçe topraklarından yerler belirleyerek verimli sulak arazilerde Yeni Kreşen köyleri oluşturmuştur. Her göçte olduğu gibi Kreşen göçünde de sıkıntılar Ruslar ve yerleşimci Kreşenler arasında vuku bulmuştur. Ancak Yakov, bu sıkıntıları Kreşen lehine çözmeye çalışmış, onlara ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca bölgede yaşanan olumsuzlukları hem Sinod'a hem de Çariçe'ye rapor etmiştir. Raporlarında en büyük sıkıntının yerel idarecilerin Kreşenlere yaptığı haksızlıklar üzerinde durmuş, müslümanları Kreşenlere karşı savunduklarını, bu durumun da hıristiyanlaşacak gayrı-Rusları engellediğini belirtmiştir.[459]

Yarçov'un raporları devletin yeni Kreşenlere verdiği ayrıcalıkların tam olarak uygulanmadığı gerçeğini de göstermiştir. Meselâ askerî alanda imparatorların verdiği askerlik muafiyet kararı, uygulamada aksaklıklarla karşılaşmış, birçok Yeni Kreşen asker yazılmıştır. Yarçov bu olayı Sinod'a yazarken eğer yeni vaftizlilerin askere gidişleri engellenmezse dalga dalga hıristiyanlıktan çıkışın yaşanabileceği gerçeğini dile getirmiştir.[460]

Dmitriy Seçenov'un da raporlarında Kreşenlere devlet tarafından verilen hakların uygulanmasında yapılan haksızlıkların putperestlik ve islamı kuvvetlendireceği, hıristiyanlığı zayıflatacağını belirtiliyor, bunun için alınması gereken önlemler sıralanıyordu: Ona göre de "yeni hıristiyan olan gayrı Rusların askerliğe

[459] Bu karar; Kazan piskoposu Luka Konaşeviç'in makalesinde yer almıştır. *Pravoslavnıy Sobesednik* 1858, B. III, s. 492–94; İmparatoriçe Elizabet Petrovna'nın 1747 yılında Yakov'un raporu üzerinde aldığı karar: "İmparatorluğa Kutsal Sinod tarafından verilen bilgiye göre bazı sadıklarımız yeni Kreşenlere hıristiyanlık ve diğer hususlarda yardım edecekler ve ihtiyaçlarını giderecekleri yerde Muhammedi ve diğer dinlere inananlara yardım ettiklerini öğrendik. Hatta maddî yardım yapacaklarına en küçük hatalarda dahi onları mahkemelere ve zorluklara çekip uzun süre nezarette tutup hapse atıyorlar ağır işlerde çalıştırıyorlar ve iflas ettiriyorlar. Daha çok bu taciz defterdarlık ve askerî sahalarda yapılıyor ve zarar görüyorlar. Bazı vergi memurları, keşişler ve subayların Kreşenleri aşağıladıkları evlerinde taciz ettikleri anlaşılıyor. Yeni Vaftizler Dairesi danışmanı Yarçov Kreşen yerleşimini şöyle anlatıyor. Onlardan zorla her türlü ev eşya ve yiyeceklerini, atları ve inekleri için hazırladıkları ot ve samanları parasız alıyorlar. Bütün bunların üstüne de kilise için hazırlanmış meşeleri alıyorlar, atlarına ve at ahırlarını direkt olarak kullanıyorlar, bu çok vicdansızca yapılan bir iştir. Diğer taraftan aralarında bulunan yeni vaftizlilere sayısız zarar veriyorlar, iflasa uğratıyorlar, hıristiyanlığı kabul ettikleri için nefretle bakıyorlar, acımadan dövüyorlar, 3 yıllık vergi muafiyetine bakmayarak her türlü vergiyi alıyorlar, Özellikle de Sviyajsk kazasında vaftizlilere her türlü zulüm yapılıyor, kendi inançsız kardeşlerini koruyorlar. Bizim kararlarımız da yeni vaftizlileri kimse ezemez yazsa da şimdiye kadar bir çok vaftizliye zarar verilmiştir. Aynı bir Tanrı'ya inanmamıza rağmen içimizdeki vicdansızlar yüzsüzce kardeşlerini yağmalıyorlar."

[460] "Yakovlev'in raporu"; Luka Konaşeviç; *Pravaslovnıy Sobesednik,* Bolum II, 1868, s. 467-68.

hemen alınması” doğru değildi.[461] Gerekçe olarak askerliğe alındıklarını ve vergiyi ödediklerini gören Kreşenlerin Ortodoks oldukları için pişman olacakları, devlet büyüklerini verdikleri kanunî haklarının yalan olduğunu düşüneceklerini, din adamlarının yalancılıkla suçlayacaklarını; Muhammedilerin ve putperestlerin onlara “gülecekleri” ve “dinlerinde sabit kalacakları” ileri sürülmektedir. Yeni Kreşenlerin Ortodoks oldukları için pişmanlığı da bir ihtimaldir, kinlenebilirler ve rahiplere zarar verecek duruma gelebilirler.[462] Öyle ki keşişler vaftizlemek üzere hiçbir gayrı Rusun evine gidemeyecek duruma gelebilir; bu durumu fırsat bilen Muhammedî ve putperestler “böylece esaretten kurtulacak”, bunu fırsat bilerek Muhammedîler de karşı propaganda yapabilecektir. Bunun için Kreşenleri askerlikten muaf tutup yanlarında olmak gerekir, böylece ““düşmanlarımızın” kutsal kilisemize karşı harekete cesaret edemesinler”, şeklinde bir yol haritası çıkarmıştır.[463]

Her ne kadar yeni vaftizlilerin hıristiyanlaştırılması “kâğıt üstünde” gönüllülük ve rızaya dayandırılsa da IV. İvan'dan itibaren devletin çıkardığı kanunların zorlamasıyla birçok gayrı Rus Ortodoksluğu kabul etmiştir. Çıkarılan kanunların getirdiği maddî ve statü avantajı hıristiyanlaştırmanın sadece şekilde kalmasını sağlamış, hıristiyan olsalar da birçok Kreşen eski âdetleri üzerine yaşamaya devam etmişlerdir. Bu işte devletin vazife verdiği keşiş ve papazlar da kolay yolu seçerek bölgede insanları sadece şeklen vaftiz etmişler, hıristiyanlığı kalplere yerleştirecek öğretiyi asla verememişlerdir. Bölgede kökleri derin olan islamiyeti ve sair animist inanç sistemlerini silmek için Çeremiş, Çuvaş, Votyak ve Tatarların dillerini bilecek ve dinî eğitimli mükemmel keşiş ve papazlar gerekiyordu, hiçbir dönemde bu kalitede din adamları misyon faaliyeti içinde bulunmamıştır.[464]

Misyonerler bölgede tipik bir çalışma usulü belirlemiştir. Misyoner önceden belirlediği köye gelir, toplanmış ahaliye Kreşen olacaklarla ilgili devletin verdiği ayrıcalıkları teker teker okur ve bulunduğu köyün diline çevirerek açıklamalarını yapar ve kabul edenleri vaftiz ederdi. Diğer taraftan Muhammedi Tatarlar kendi istekleri ile vaftizlenmeyi kabul etmedikleri, verilen bütün maddî ve sosyal imkânlara rağmen

---

[461] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 74
[462] Dimitri Seçenov'un bu uyarısı sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.
[463] “Yakovlev'in raporu”; Luka Konaşeviç; *Pravaslovnıy Sobesednik,* Bolum II, 1868, s. 468.

dinlerinden dönmedikleri de Mojarovskiy tarafından ifade edilmektedir. Yarçov raporlarında bu gerçeği dile getirince Dinî İdare merkezi olan Senato şu kararı almıştır. "Muhammedilikten dönen yeni Kreşenlere hususî bir gözetim yapılsın, çünkü onlar Arhimandrit Aleksey Raifskiy'in raporlarında da belirttiği üzerine âdetlerine çok bağlılar, ihtiyaçları yoksa kendi isteklerine göre asla vaftiz olmak istemezler". Ancak Rus din adamları yine de bu yıllarda yapılan misyon faaliyeti için devletin zorlayıcı kurallar koymasını gerekli görmüşlerdir. [465]

3.1.3. Yeni Vaftizliler Dairesinin Misyoner Yöntem ve Önlemleri: Zorla Vaftizleme

18 Eylül 1742 yılında Arhimandrit Dmitriy Seçenov Yeni Vaftizliler Dairesi müdürlüğünden ayrılarak Ninniygorod piskoposu tayin edilmiştir. Onun yerine Sviyajsk'daki Bogoroditsa-Uspenskiy manastırı rahibi Silvestr Glovatskiy bu göreve atanmıştır.[466]

Larion Rogalevskiy'in Tsivilsk'de açmayı planladığı yeni vaftizliler okulu 1745 yılının Mayıs ayında 50 kişilik bir kurum olarak Sviyajski'de de açılmıştır. [467] 1749 yılının sonlarında ise planlanan 4 okul eğitim ve öğretime açılmış ve idaresi Kazan Başpiskoposu Luka Konaşeviç'in nezaretine verilmiştir. Piskoposluk idaresine geçer geçmez okulun öğretmenleri tamamlanarak Kazan bölgesinden 50 öğrenci seçilerek, 1750 yılının ocak ayında eğitime başlamıştır. Öğretmenlerde Kreşen Tatar dilini bilme özelliği aranmış, ancak yeterli donanımda öğretmen bulma zorluğu yaşanmıştır.[468] Ancak 1750 yılında değişen okul yönetimi 1751 yılında Sinod'un emri gereği Kazan İlâhiyat Seminaryası mezunlarını bölge dillerini bildikleri için Yeni Vaftizliler Dairesi işe almış ve açılan okullarda[469] Çeremiş, Çuvaş, Tatar sınıfları açılmıştır.[470]

---

[464] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 75-76
[465] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 76
[466] *İstoriya Nijnegorodskiy İerarhiy*, s. 113–118, St. Petersburg 1857.
[467] Silvestr'ın raporu "Luka Koneşeviç, Episkop Kazanskiy", *Pravaslovnıy Sobesednik*, 1858, III, sayfa 472-473. "1745 yılının 15 Mayısında Arhimandrit Silvestr Kutsal Sinod'a şu raporu sunmuştur: "Sviyajsk'da Bogoroditsa manastırında Slavca-Rusça eğitimi almak için 50 kişilik 2 okul açılmıştır. Burada görevli eleman ve öğrencilerin barınması için yer yapılmış, Kazan piskoposu Luka'nın belirlediği malzeme yerleri vardır. Ekmek yeri, mutfak, erzak dolabı, hastalar için revir, Kazan piskoposu Luka'nın planlamasıyla yapılan bu okulda 30 çocuk okumaktadır. Öğretmenler Rus-Slavca eğitimine göre seçilir."
[468] Malov, *O novokreşenskoy kontor*, (ayrı basım Tipografya imparatorskago universiteta) Kazan 1878, s. 95–96.
[469] Piskopos Luka'dan sonra bütün okullar bozulmuş, destekçisi kalmamış ve mali durumları da kötüleşmiştir. Öyle ki "Okuldaki çocukların bakıcıları yoktu ve açlıktan hastalanıp ölüyorlardı. Veliler cocukları okula keder içinde veriyorlardı". Şerbatov, *İstoriya Drevnoy Rusii*, 1859 St.Petersburg, C. III., Bl. II, s. 64 - 65. Zahariy ve

Yeni Vaftizliler Dairesinin idarecileri Piskopos Luka önderliğinde Müdür arhimandrit Silvestr Glovatskiy, keşiş Venyamin Puçek Grigoryeviç, başpiskopos Georgiy Davidov ve yardımcıları, "büyük bir azimle" hıristiyanlaştırma işine sarılmışlarsa da ilk yıllarda birçok keşiş gittikleri köylerde dövülmüş veya kovulmuştur. Bir süre sonra devletin vergi ve askerlikten belirli sürelerde muafiyet getirmesi işleri düzene koyulmuş ve bu yine iştiyakla yapılan hıristiyanlaştırmanın başarılı olmasına sebep olmuştur.[471]

1741 yılında Tsarevo-kokşaysk kazasında, görev yapan keşiş putperestleri hıristiyanlığa davet etmiş ancak üzerindeki para "ödül" olarak yetişmeyince evine saman doldurup keşişle beraber yakmak istemişlerdir. Yine Vyatka vilâyetinde başrahip yardımcısı para yüzünden odunlarla öldüresiye dövülmüştür ancak ölümden askerler sayesinde kurtulmuştur. 1743 yılının Ekim ayında aynı keşiş Tsivilsk kazası Koşkan köyünde Kreşen Çuvaşlar tarafından linç edilmeye çalışılmış, beraberindeki askerler de bu olayda zarar görmüştür. Keşiş Dmitriy Seçenov da bu saldırılara Ninniygorod Teruşevsk kazası Sarley köyünde maruz kalmıştır ve gizlice Rus köylerinden idarî merkeze kaçabilmiştir.[472]

Çeremiş, Tatar, Çuvaşların hıristiyanlaşmaya dirençleri her ne kadar şiddetli olsa da zamanla kırılmış ve bölgenin büyük çoğunluğu Dmitriy Seçenov ve sonrasında görevi alan Keşiş Venyamin Grigoryeviç tarafından vaftiz edilmiştir.[473]

Gayrı Rusları hıristiyanlaştırma projesi kolay olmadığı gibi zaman zaman siyasal ve ekonomik nedenler vasıtasıyla kesintiye uğramıştır. Vaftiz olanların belirli yıl askerlikten muaf olması, yine vergilerden muaf tutulması vaftiz sayısını birden bire artırınca devletin halktan toplayacağı vergi düşmüş bunun üzerine Ortodoks olmayan topluluklar iki kat vergi ödemeye ve defalarca askerlik yapmaya başlamışlardır. Bu sosyal gerçeklik Rusya'da sosyal problemleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle askerde zoru gören birçok gayrı Rus vaftiz olup askerliğini sona erdirince devlet

---

Yelisavetski'deki okullar 1800 yılına kadar yaşadıar. Bkz. *Delo Arhiva Staroy Kazanskoy Akademii 17 Mart 1816, No. 34.* "Kreşen okulunun boşaltılması ve Kazan Askeri Hastanesine Çevrilmesi. Yıllık 500 ruble dinî idare bu binadan kira almıştır."

[470] "Luka Konaşeviç Episkop Kazanii", *Pravoslavnıy Sobesednik*, 1858, III, 473-474.

[471] Mojarovskiyy, *İzlojenie hoda..*,, s. 81; Geniş bilgi için bakınız Malov, *O novokreşenskoy….*, Kazan 1878.

[472] "Luka Konaşeviç…", 469-471.

mecburen vaftizli olmayanları defalarca askere almak zorunda kalmıştır. Dmitriy Seçenov halktan gelen şikâyetler üzerine durumu hükûmete bildirmiş, hükûmet de Sinod'un emri olsa da askerde vaftiz olanların askerliğin sonuna kadar orada bulunmasına dair karar çıkarmıştır.[474] Danışman Yarçov ve Dmitriy Seçenov Kreşenlerin askerde kalmasının diğer Ortodoks olmayan askerleri etkileyeceğini ve Ortodoksluğa geçmelerine en büyük engel olacağını düşünmektedir. [475]

Devlet Vaftizliler Dairesinin ricasını dikkate alarak Kutsal Sinod'un Kreşenlere verilmesini istediği siyasî, ticarî ve askerî ayrıcalıkların devamı yönünde karar vermiştir. 1747 yılında Sviyajsk kazası Tatarları devletin kendilerine uyguladığı baskıyı kaldırması için ricada bulunmuşlar, vergi ve ticarî bütün görevleri yerine getirmeyi taahhüt etmişler ancak askerlik hizmetinde Kreşenlerin ikinci askerlikten muafiyet sağlanmasını talep etmişlerdir. Müslüman Tatarlar putperestlikten hıristiyanlığa geçenler yerine ceza olarak ne askerlik ne de vergi ödemek istemişler, ancak müslüman olup da Kreşen olan dindaşları yerine bütün sorumlulukları yerine getireceklerini beyan etmişlerdir. Sviyajsklı Tatarların yaptıkları bu rica askerî alanda kabul görürken ticarî alanda kabul edilmemiş, hangi gruptan Kreşen olursa olsun vergi yükü müslüman Tatarların sırtına yüklenmiştir.[476]

Bunun üzerine müslümanların kısa süre askerlik hizmeti yapmalarına izin çıkınca putperest olup da Kreşen olmayı kabul etmeyenlere askerlik yükü daha da ağırlaştırılmış ve bölgelerde büyük sosyal patlamalara neden olmuştur. Yerel mahkemelerde hak arayan gayrı Rus putperest vatandaşlar Kreşenlerin cezalandırılmalarını talep etmiş, bazı mahkemeler suçsuz olan Kreşenleri mahkûm etmeye kadar işi ileri götürmüştür. Daire'nin bu olumsuzlukları Sinod'a ve Çar'a

---

[473] Mojarovskiy, , *İzlojenie,* s. 81

[474] Mojarovskiy, s., 83; Devlet yöneticilerinin kararı: "Devletin âlî menfaatleri düşünülerek, askerlik döneminde hıristiyanlaşanları kışlada tutsunlar. Ancak Yeni Vaftizliler Dairesinin azaları Dimitriy Seçenov ve danışmanı Yarçov âlî menfaatlerin ve vaftiz edilenlerin ruhlarına zarar vermesinden ve inatlaşıp vaftizden vaz geçmesine neden olabileceği endişesini taşımıştır."

[475] Yarçov "Kreşenlerin askerde tutulması Kreşen olmayanların vaftiz olma isteğini kıracaktır ve onlar vaftiz olmaktan vazgeçecekler, böylece misyon duraklama tehlikesi geçirecektir. Dahası sonradan Kutsal Sinodumuz Kreşen olanların askerlikten ve vergilerden muaf tutularak ödüllendirilmesini ilân edeceği vakit bunlar daha da hiddetlenecek ve daima Kreşen olmayanların alay konusu olacaklar." demektedir. Mojarovskiy, s. 85.

[476] *PSZ,* C. XII, No. 9379

bildirmesiyle verilen karar daima Kreşenlerin korunup kollanması yönünde olmuş, ancak yerel yönetimlerin Kreşenlere yaptığı baskı asla bu kararlarla sona ermemiştir.[477]

Aynı soydan ve/veya farklı soylardan Kreşen olanlarla olmayanlar arasındaki nefret ve düşmanlık yeni yerleşimlerle toprak kavgası yüzünden daha da derinleşmiştir. Zira Kreşenlere yeni verimli topraklar ya müslümanların ya da müslüman olmayan gayrı Rus vatandaşların ana yurtlarından verilmiştir. Bölgedeki gayrı Rus putperest ve müslüman Tatar halk da hakkını zorla almayı denemiştir.[478]

Daire'nin danışmanı Yarçov defalarca Senato'ya bu olaylarla ilgili rapor vermiştir. Raporların genel karakteri Kreşenlerin yeni yerlerinde Kreşen olmayan gayrı Ruslardan çektiği sıkıntı ve haksızlıklardır.[479] Yarçov'un raporları her ne kadar maddî delillere dayanmış ve dinî idare de bu raporları dikkate alsa da hükûmet bölgedeki rahatsızlığı giderecek köklü çözümlere hiçbir dönemde ulaşamamıştır. Ancak askerî tedbirleri her geçen gün biraz daha artırmayı düşünebilmiştir. Nitekim Yarçov'un uyarıları neticesinde iki albay daha Yeni Vaftizliler Dairesi'nin emrine verilmiştir. Bu albayların biri garnizonunu Kazan'a diğeri Ninniygorod şehrine kuracak ve iki ana bölge halinde görev taksimatı yapacaklardır, aynı zamanda Kreşen yerleşimine gözetmenlik görevini de yerine getireceklerdir. Yarçov daha sonra kendi isteği üzerine Voronej vilâyeti Saçkuy ve Tambovsk kazalarına bakmak üzere görevlendirilmiştir. Burada ona bir defterdar, iki yazıcı, bir onbaşı ve 12 asker refakat etmek üzere

---

477 Malov, *O novokreşenskoy kontor*, s. 105-16

478 "Luka Episkop..", *Pravoslavnıy Sobesednik*, 1858, III, s. 495-496; "taşındıkları yeni yerlerindeki komşuları Kreşenlere hıristiyanlığı seçmeleri nedeniyle kötülükler yapıyorlardı; 1741 yılında Kazan bölgesi, Nijni Savruş köyü Çuvaşları Altani köyünün Kreşenlerine ait toprakların ¼'ini aldılar, ekin yapılmayan topraklardan ise, otlak olarak 1000 dönümlük yer aldılar, ayrıca 100 at arabası, 80 araba tohumluk buğdaya el koydular. Yine 1746 yılında Kazan bölgesinin Rojdestvensk ve Kutuşi köyü sakinleri; Kadyeva Kreşen Tatarlarının topraklarının mahsullerinin ¼'ini, otlaklarının 1000 dönümünü zorla almıştır. Kiyazlı köyü Tatarları da bu köylerdeki mahsulun yüzde 15'ini otlaktan da yine 1000 dönümlük kesimi almışlar fazla gelen samanı da yakmışlardır". Ayrıca 1741 ve 42 seneleri için bakınız; Malov, *a. g. e.,* s. 50-51-52.

479 *PSZ*, C. XII, No.8929; "1743 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Yarçov iki ayrı rapor göndererek, yaşadığı Voronej vilâyeti, Tambov vilayeti Verhnelomovsk kazası Rışetina ve civarı köylerinde 500 kadar Tatarın ellerinde sopalarla evini bastığını askerleri ve Yarçov'un etrafındakileri dövdüklerini hiçbir karara uymayacaklarını gerekirse hepsini öldüreceklerini söylediklerini bildirmiştir. Yine Yarçov; Kazan bölgesinde bulunan Kuteyna köyü Kreşenlerinin Şerben köyündeki Tatarların baskı ve yağmasından raporlarında bahsetmektedir. Buradaki Tatarlar Şerben'e 20 aile kadar yerleşmişler ancak yerleşimleri kanuna uygun yapılmamış, bunun üzerine Daire'nin danışmanı Yarçov iki asker gönderek geliş sebeplerini araştırmak istemiş, Tatarlar gelen askerleri taciz etmiş ve hatta ne kadar gelirlerse gelsinler savaşacaklarını bildirmişler."

görevlendirilmiştir. Ayrıca Yarçov'un raporları sonunda, ihmali bulunan Kazan valisi hakkında soruşturma açılmış ve 100 ruble ceza ödemeye mahkûm edilmiştir.[480]

Dmitriy Seçenov'dan sonra Yeni Vaftizliler Dairesi'nin faaliyetlerinde karakter tamamen değişmiştir. Bundan önce hıristiyanlığı geçmede bir takım zorlayıcı kanunlar bulunsa da halkın isteğine bırakılmıştır, en azından devletin bölge üstündeki yerel idarecileri zorlayıcı tedbirleri hafifleterek uygulamışlardır. Ancak Daire'nin Başkanı Silvestır Glovatskiy ile beraber üçüncü aşamaya geçilmiş, bu zamana kadar özellikle müslüman Tatarların hıristiyanlıktan uzak durmaları "zorlayıcı yönteme" geçişin nedenini oluşturmuştur. "Her ne kadar Silvestır'ın Kazan'daki faaliyetleri yazıyla bizlere ulaşmasa da Sibirya'da misyonu yönetirken oradaki gayrı Rus çocukları "ailelerinden zorla alarak" hıristiyanlaştırdığı, müslüman Tatar mahallerinde kiliseler yaptırdığı, müslüman Tatarların ondan nefret ettiği" bilinmektedir.[481] Ayrıca Silvestır Glovatskiy Tatar mahallerine zorla kiliseler yaptırmış, askerî kuvvetle Tatarları din değiştirmeye zorlamıştır. Tatarlar bu baskılara karşılık verince misyoner Silvestr hakkında Sinod özel bir komisyon kurarak soruşturma açtırmış, bu soruşturma neticesinde Metropolit Silvestr, Tobolsk'dan Suzdal piskoposluğuna kaydırılmıştır.[482]

Silvestır'da açıkça görülen gayrı Rusların müslüman olsun olmasın zorla hıristiyanlaştırılması, Luka Konaşeviç döneminde sonlara doğru uygulanan bir yöntemdir. Rusya imparatorluğunda ölüm cezaları tatbik edilerek hıristiyanlaştırma ilk dönem hariç, kaldırılsa da en çok müslüman Tatar kadınlara karşı kullanılmış bir yoldur.[483] müslüman kadınlar "gizli gizli" Kreşen Tatarları ve hatta pagan diğer gayrı

---

[480] *PSZ*, C. XII, No. 8929.

[481] *İstoriya Sibirskoy İerarhiy*, "Statiskiy Opisaniye Kazanskoy Eperhiy", s. 108, (Sulotskova rukop- Sulotski'nin notları) tarihsiz.

[482] Nikolay Abramov, Metropolit Silvestr Glovatskiy'in biyografisinde Tobolsk faaliyetleriyle ilgili şunları not etmektedir: "Mit. Silvestr (1749–1755) kendini misyona adamış kalbinde Ortodoksluğu taşıyan bir kişidir. Onun zamanında Tobolsk'da birçok Tatar vaftiz edilmiştir. Bir yıl içinde (15 Şubat 1753–7 Ocak 1754 arası) 462 kişi vaftiz edilmiş ve onların yaşadıkları yerlere devlet bütçesinden kiliseler yapılmıştır. Kreşen Tatarların müslümanlarla aynı ırk ve dil ailesinden oluşu, mollaların ikna gücü ve Rusça bilinmemesi gibi gerekçelerle önce gizli sonradan açıkça müslüman olmalarına neden olmuştur. Mit. Silvestır'ın bu durum Tobolsk piskoposluğunda sabırla çalışmayı bekleyip sonucu görmesine yaramıştır ve düşünmeyi öğrenmiştir. Bu görevde kaldığı zaman içinde hıristiyanlıktan islama geçişin sebeplerini de düşünmüş ve kıyaslamalar yapmıştır. 10 Ekim 1755 yılında Suzdal piskoposluğunda görevlendirilmiştir. Silvestır'ın Tobolsk vilâyetinde görevi esnasında (1745), Tobolsk'da 117 Tatar hanesi ve 2 mescit vardır. 6 Eylül 1750 yılında Tobolsk'da yaklaşık müslüman nüfus 6000'dir ve 66 mescit vardır, İmparatoriçe Elizabet Petrovna bir emir yayınlayarak bu bölgede daha fazla mescit yapılmasını yasaklamıştır. Nikolay Abramov, "Metropolit Silvestr Glovatskiy" *Strannik* 1868, Temmuz, s. 23–27.

[483] "Bir *Basurman* (müslüman) ne tür bir yöntemle olursa olsun bir Rusu kendi dinîne çeker ve sünnet ederse ona doğrudan ateşe atma cezasını uygulayın" *PSZ*, C. VIII, No. 5333.

Rusları müslüman yapıyordu. 1743 yılında Yeni Vaftizliler Dairesinin merkezi Sviyajsk'ta müslüman Tatarlar 293 Çuvaşı, müslüman yapmıştır.[484]

Tatarların hıristiyanlığa karşı bu duruşu, direnişi ve daha önemlisi başarısı Daire'nin başkanı Rahib Luka Konaşeviç'i daha da sertleştirmiş ve özel önlemler almasına neden olmuş; Sadece müslüman Tatarların hıristiyanlaştırılmasına dair birçok karar aldırmıştır. Meselâ, "1743 yılının 19 Kasım günü 1742 yılındaki kararı gerekçe göstererek"[485] "Kazan ve çevresinde 536 mescit yıkılmıştır[486], bu mescitlerin tümü de «yasaklanma kararı»ndan evvel dikilen mescitlerdir. 418 mescit daha Kazan istilâ edilmeden vardır. Diğerleri ise en az 200 yıllıktır.[487]

Müslüman Tatarlar 1744 yılının Nisan ayında Senato'ya rica ederek yıkılan mescitlerinin yeniden yapılmasını istediler.[488] Senato bu istek üzerine kararı yeniden gözden geçirdi, ayrıca müslüman ülkelerdeki Ortodoks kilisesine bağlı kiliselerin de devamlılığını sağlamak üzere belirli şartlar koyarak mescitlerin yeniden yapılmasına izin verdi. Dinî ibadetlerin yerine getirilmesine yarayan mescitlerin kuruluş şartına uygun olarak, 22 Temmuz 1744 tarihinde Kazan'da bulunan Tatar mahallesinde 2, diğer yerlerde ise nüfus ve kanuna uygunluk şartıyla yeni mescitler kurulması kararı valiler ve ruhanî daire piskoposları tarafından imzalanmıştır. Yeni şartlara göre köylerde mescit yapılabilmesi için 200–300 kişilik (erkek) müslüman nüfus olmakla birlikte Kreşen ve Rus nüfusun da bulunmaması gerekmektedir.[489]

Ayrıca Yeni Vaftizliler Dairesi gücünü kullanarak Tatar çocuklarını zorla alıp Kreşen okullarına veriyor ve müslüman köylerin ortasına yine zorla kiliseler yapıyordu. Özellikle Kazan'da yaşayan müslüman Tatarlar zor durumda kalıyorlardı. Rahib Luka devamlı, halka açıktan açığa sokakta ve meydanlarda görkemli haç yürüyüşleri yaptırıyor, müslüman Tatarların arasında kiliseler kuruyordu, Kazan'daki müslüman mahallesine iki kilise yaptırmış, bu kiliselerin birinde de Kreşen okulu açmıştır.[490]

---

[484] *PSZ*, C. XIII, No.9631.
[485] *PSZ*, C. XI, No. 8664.
[486] *PSZ*, C. XII, No. 8978.
[487] Malov, *O novekreşenskoy…*, s. 95
[488] Mescitlerin yıkılmasına dair ilk karar Kazan'ı istilâ eden Korkunç İvan tarafından verilmiştir, ikinci olarak aynı içerikte başka karar 1593 yılında Feodor İvanoviç tarafından tekrar edilmiştir; *Aktı İstoriçeskiye*, C. I, No.358.
[489] *PSZ*, C. XII, No. 8978.
[490] Malov, *O novokreşenskoy*….. s. 91–92

Yeni çıkan kanuna göre kilise mahalline mescit yapılması yasaklanmıştı, bu nedenle Kazan'da yaşayan müslüman Tatarlar mahallelerine mescit yapamazdı[491] zira Ortodoksların kenarında bir yerde yaşıyorlardı. Bu gerçekten hareketle Senato 8 Ağustos 1750 tarihinde Tatarların Tatar mahallesinden göç ettirilmesine yine manastır toprakları içinde ancak kiliselerden uzak bir yerde yeni yerleşim kurmalarına karar vermiştir. Bu kararın yerine getirilmesi neticesinde yeni Tatar kasabası Popovkinin; Kazan'daki Spaso-Preobrajenskiy manastırı topraklarında kurulmasını beraberinde getirmiştir.[492]

Yeni kanunun Yeni Vaftizliler Dairesi ve rahipler tarafından sıkı bir şekilde takibi halk arasında şiddetli huzursuzluğun çıkmasına neden olmuştur. 1750 yılında Kazan vilâyeti Tatarları Sinod'a "zorla hıristiyan yazıldıklarını kendilerini rahip Luka'nın zorla vaftiz ettiğini ve bilmeden vaftiz olduklarını" ve islam'a dönmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Sinod, gelenler üzerindeki organize hâli anlasa da yeni bir emir çıkararak, "ister gönüllü ister gönülsüz her halükârda vaftiz olacakların ellerinden gönüllü vaftiz olduklarına dair bir form almalarını" piskoposlarına bildirmiştir, ayrıca bu forma kendilerine ıristiyanlığı sevdiren ve öğreten 7 keşişin isimlerini de yazmaları zorunlu hâle getirilmiştir.[493] Böylece 1750 yılı kararıyla cebren hıristiyanlaştırma en azından devletin işleyişi açısından sona erdirilmiştir. Luka hakkında bitmek tükenmek bilmeyen müslüman veya sair gayrı Rusların şikâyetleri Sinod'u 1755 yılında tekrar harekete geçirmiş ve onu Kazan'daki görevinden alarak Belagorod'a piskopos atanmıştır. Yerine piskopos olarak St. Petersburg'daki Yüksek Senato üyesi Kolemenskiy Gavril Krementskiy atanmıştır. [494]

Krementskiy, Yüksek Senato üyesi olarak Kutsal Sinod'a gelen şikâyetlerden Kreşenlerin ve müslüman ahalinin durumlarını bilmekteydi, bu nedenle bölgedeki huzursuzluğu düzeltmeye en yatkın piskopos olmuştur. Nitekim Piskopos Krementskiy

[491] "1556 yılında Kazan müslümanları Ruslara karşı isyan ettiler, bu isyan bastırıldığı zaman Çar Korkunç İvan Tatarların Kazan şehri sınırları içine girmesini yasakladı. Bunun üzerine Tatarlar Kazan şehrinden sürülüp yakın bir yere yerleştirildiler (Bulak yakınları). Piskoposluk bu kasabaya iki kilise yaptırdı. kiliseler islamı buradan silip atmak için yapılmıştır, görüşü bütün müslüman Tatarların ortak düşüncesidir." Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 44
[492] *PSZ*, C. XIII, No: 9791.
[493] *PSZ*, C. XIII, No. 9828.
[494] Malov, *a. g. e.*, s. 152, 164, 176.

döneminde Sinod’a intikal eden bir şikâyet yoktur, zaten onun döneminde Ortodoks olmayanlardan vaftiz olanlara dair de bilgi yoktur.[495]

1758–59 yıllarında piskoposluk ruhanî dairesinde yaptırdığı bir teftişle birçok eski ve Yeni Kreşenin, hıristiyanlığa ait inanç ve ibadet esaslarının en temel noktalarını bile bilmediklerini, kiliseye gitmediklerini, keşiş ve papazlara saygı duymadıkları gerçeğini görünce yeni Kazan piskoposu 1760 yılının Ocak ayında bir emir yayınlamıştır. Bu emre göre;. Kreşenlerin her birine yedi dua öğretilmesi, Kreşenlerin dinîn gerekliliğini yerine getirip getirmediklerini devamlı kontrol edilmesi, raporlarla Vaftizliler Dairesine bildirilmesi, devamlı surette Kreşenleri gözetimde tutulması tedbirleri vardı.[496]

1740 yılından 1756 yılına kadar Yeni Vaftizliler Dairesi devletin piskoposluktaki misyon faaliyetini yürüten en önemli kurumudur ve bu kurum Piskopos Gavril Krementskiy dönemine kadar zor, baskıyla Ortodokslaştırma usulünü benimsemiş, daha sonra artan baskılarla metodunu değiştirmek zorunda kalmıştır. Kazan vilâyeti Tatarları 1756 senesinde devletin Kreşen olmayan ahaliye karşı yumuşadığını görünce, yaşadıkları köylere mescit yaptırmak için Senatodan tekrar izin istemişlerdir. Müslüman Tatarların bu izin başvuruları gerekçelerinde isteklerinin kararlara ters geldiğini bildikleri, ancak köylerde çok az Kreşen olduğunu onların da kolaylıkla diğer köylere taşınabileceğini belirtmeleri kayda değerdir. Bu arada yeni vaftizlilerin iskânı işine Yarçov’un yerine Veçeslav atanmıştır. Veçeslav da Kreşen Tatarların müslüman Tatarlardan, köy köy ayrılması fikrini desteklemektedir. Zira aynı ortamda yaşayan Kreşenler Tatarların -ve diğer soydaş Kreşenlerin- akrabalarından etkilenip tekrar müslüman olmaları bir vak’a idi. Ayrıca çok az müslüman Tatar köyünde Kreşen yoktu ve köylerde müslümanlara göre 1/10 nüfusa sahiplerdi, taşınmaları bu nedenle hem kolay hem de gelecek için, misyoner perspektifine göre gerekliydi. Taşınma işinde görevli gözetmen Veçeslav şu gözlemi aktarıyordu:

“Bana göre, bir taraftan Kreşenleri, Kreşen olmayanlardan ayırmak lazımdır, çünkü onların bir arada bulunmaları, Kreşenlerin islama dönme tehlikesini yaratır ve diğer taraftan da onların üzerindeki nezaretimizi zorlaştırır, başka dinden olan Tatarların taşınması mümkün değil, onların sayıları çok,

---

[495] Malov, *a.g.e,*. s. 180.

müslüman köylerine bu nüfusu yerleştiremeyiz, topraklarını temin edemeyiz. Kreşenleri müslüman köylerinden çıkarmak ve diğer Kreşen köylerine yerleştirmek gerekir. Hatta; aynı evde, aynı ailede yaşayan Kreşen olan ve olmayan aile üyelerini ayırmak, babaları çocuklarından, çocukları babalarından ayırıp her birini bir Kreşene vermek gerekir. Kendi ailesinden ve yerinden ayrılmak istemeyenler, böylece hıristiyan olur.” [497]

Senato, Tatarların ricasına binaen Veçeslav’ın raporunu dikkate alarak bir araştırma yaptırmıştır. Bu araştırma sonucunda gerçekten de Kazan vilâyetinde Kreşen nüfusun Kreşen olmayanlara göre oranı 1/10’un altında çıkmıştır. Kreşenlerin nüfusu 3.382; Kreşen olmayanların nüfusu 98.913’tür ve bu esasa göre Tatarların mescit yaptırması yine eski kanuna tâbi tutulmuş, taşınma da belirli ölçütlere göre düzenlenmiştir. Aşağıda bu düzenlemenin tam metni vardır. Düzenlemede en dikkat çekici emir 12 yaşından büyük olup vaftiz olmayan çocukların ailelerinden ayrılmasıdır. İmparatorun ve dinî dairenin emri kesindir “mutlaka vaftizli ile vaftizsizler ayrılacaktır. Bu nedenle bir çok aile anneler, babalar çocuklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum Senato emrinde şöyle geçer:

“Kreşenlerin nüfusu onda birin altında kaldığı köylerdeki Kreşenleri Kreşen veya Rus köylerine taşıyın; fakat Kreşenler yüzde ondan fazlasına tekabül ediyorsa taşımayın, 12 yaşından küçük çocuklar babaları Kreşense yanlarında kalacak, eğer büyükse hâlâ vaftizli değilse babalarından ayırın, taşıma esnasında mutlaka vaftizli olanlarla olmayanları ayırın.” [498]

1759 yılının 23 Eylülünde Senato kararıyla Tatarlara 8 Ağustos 1750 kararına uygun olarak Kazan Tatar mahallesine iki mescit yapma izni vermiştir.[499] Yeni Vaftizliler Dairesinin yönettiği hıristiyanlaştırma faaliyetindeki çarpıklıklar ve zorlayıcı tedbirler neticesinde toplumda suçlu olan ve suça meyilli olan her kesim vaftize zorlanmış, afla gösterilen idarî ve ticari ödüllere kavuşan bu insanlar ne dine ne de devlete faydalı birer vatandaş olmayı becerebilmiştir. Bu nedenle birçok yeni Kreşen yeni dinleri hakkında hiç bir şey bilmiyor sadece vaftizli olduğunu biliyordu.

Bütün bunların yanında idarenin daima Kreşenleri koruyarak yeni kanunlar çıkarması Kreşen olmayan tebayı Kreşenlere ve devlete düşman yaptığı anlaşılmaktadır,

---

[496] Bu karar için bakınız: *Opisanie Kazanskoy Eparhii*, s. 223
[497] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 93
[498] *PSZ* C. XIV, No. 10, 597.
[499] *PSZ* C. XIV, No. 10, 597. “Eski Tatar mahallesinde Rus aileleri yaşamıyor, kilise yok, Tatarlar 128 aile ve yaklaşık 800 nüfus vardır.”

özellikle müslümanların hiçbir haktan yararlanamaması ve devamlı surette baskı altında tutulmaları sosyal yarayı daha da derinleştirmiştir. Siyasal ve sosyal alanda zaten sıkıntı çeken gayrı-Rus bölgeler bir de vaftizli sayısının artmasıyla ek ekonomik yükümlülük taşıyor, Kreşenlerin yerine de devlete vergi vermek zorunda kalıyordu. Misyonun devam ettiği vilâyetlerde artık iki taraf vardır, vaftiz olmayı reddeden; devamlı surette devletin baskısını hisseden grup ve vaftiz olan ve onları koruyan askerî güç. Bu iki güç Yeni Vaftizliler Dairesinin de etkisiyle birbirine tamamen düşman olup isyana varan çatışmaların tarafı durumuna gelmiştir.

Devlet kilisenin isteğine göre çıkardığı kanunlardan Ruslaştırma (*obRusenie*) adına ne kadar kazanım sağlamıştır ve devletin etkisi kiliseye göre ne derecededir soRusu bu bölümün en temel sorularıdır. Zira Yeni Vaftizliler Dairesinin Gavriil dönemi aynı samanda zorlama döneminin de bitişi, gönüllülük esasına dayalı bir vaftizin başlangıcı sayılabilir. En azından devletin vaftiz edilmeyi kabul edenlerden bir form istemesi ilk defa ihtiyarîlik özelliğinin kayda geçişidir.

1552 yılından 1775 yılına kadarki, misyon faaliyetinin en etkili gücünün aslında devlet ikinci etkili gücü devlet eliyle iş gören kilise olduğu sonucunu belirtmek yersiz olmaz. Tersinden cevapla kilise devletin resmî anlamda misyon faaliyetini yürüten kuruluşudur denilebilir.

Ancak 1740 yılında kurulan Yeni Vaftizliler Dairesinin yaptığı misyon faaliyetiyle Kreşenler ve Kreşen olmayanlar arasına derin bir hat çekmiş, daha sonra İdil sahasını da alt üst edecek olan Pugaçev isyanını başlamasında en önemli motif olmuştur. Daire'nin Kreşenlere verdiği destek hükûmetin verdiği süreyle sınırlıdır, bu da 3 yıl gibi bir süreyi kapsamaktadır. Hıristiyanlığı kabul eden ve "Kreşen" statüsü kazanan gayrı Rus teba bir süre sonra Kreşen olmayanlarla aynı statüye geliyor ve sıkıntıları hissetmeye. Neticede ise zaten "adapte olamadığı" yeni dinînden eski dinîne dönüyordu. başlıyordu [500]

Piskopos Luka Konaşeviç'in binlerce insanı zorla hıristiyanlaştırması daha sonra yerine atanan piskopos Gavril Kremenetskiy'in yaptırdığı araştırmalarda da

[500] Bu konuda tarihçiler arasında herhangi bir şüphe yoktur. Tarihçilerin bu görüşünü misyoner kaynaklar da vurgulamaktadır. Bakınız Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 96; Malov, *O novokreşenskoy, s.* 181-183.

görüldüğü üzere hiçbir fayda sağlamamış, yığınlar sadece "ismen" vaftiz edilmiş, "ruhen" yine eski dinlerinde kalmıştır. Bu kanaat o dönemin bütün dinî ve sivil yöneticilerinin ortak düşüncesidir. Zaten devletin misyon faaliyetindeki değişikliğinin en mühim sebebi de bu gerçektir.[501] Bir diğer mesele Kreşenlerin de devletin ve Kilisenin kanunlarla kendilerini korumasına rağmen asla eski dinlerini terk etmemiş, eski dinlerinin ibadetlerini yapmaya; meselâ kurban kesmeye ve dualara devam etmişlerdir; kilise doğaldır ki bu ibadetlere izin vermemiştir. Bu gerilim ise Kreşenler arasında kiliseye nefretin doğmasına sebep olmuştur. Yukarıdaki soruya belki bir açıklama olur düşüncesiyle bir Kreşenin "ruh halini" ortaya koymak gerektir: Kreşen devletin daima kendisini koruduğunu ancak kilisenin devletin korumasına rağmen gereksiz isteklerle kendilerini sıktığını düşünmektedir. Bu nedenle şikâyetlerinin en önemli kısmı kilise çalışanlarıyla ve Daire'nin görevli misyonerleriyle ilgilidir.

Nihayet daha ileriki yıllarda Kreşenlerin kiliseye karşı baş kaldırıları olacaktır. Kilise yanında ikinci önemli unsur Daire'nin halkın kabulünde Kilisenin bir diğer türü olarak algılanmış olmasıdır, Kreşen olsun olmasın gayrı Ruslar bu kurumdan nefret etmiştir. Nitekim Pugaçev isyanına katılanların birçoğu Yeni Vaftizliler Dairesi'nin takibinde olan halklardır.

Daire'nin ve Kilisenin Kreşenler üzerinde başarısızlığının en temel nedenlerinden birisi de yeterli ve donanımlı din adamı ve kilise eksikliği olarak gösterilmektedir. İkinci temel neden ise Kreşenlerin yine eski alışkanlıklarını çoğunlukla yaşandığı bölgelerde azınlık kalmalarıdır, son neden ise psikolojiktir; ruhlarına işlemiş âdet ve törelerin unutulmamasıdır.

Kilisenin vaftizli gayrı Rus tebayı devletin verdiği süre içinde "hakikî" birer hıristiyan yapamaması zamanla dinî inancının üzerine yüklediği, hem dinî hem de ekonomik gereklerin yapılmamasına neden olmuş ve vaftizli yeniden önceki dinî lehine bir ihtidâya hazırlanıyordu. Bu problemler Yeni Vaftizliler Dairesinin 1759–60 yıllarında rahip Kremenetskiy vasıtasıyla öğrendiği gerçeklerdir.[502] Bu sefer Kilise Kreşenlerden alacağı ekonomik yardımı polis zoruyla alıyor veya kiliseye, ayine polis

[501] Mojarovskiy, a*.g. e.*, s. 97
[502] Malov, *a.g.e.*, s. 180

zoruyla Kreşenleri getirtiyordu. Bu tavır kiliseye zaten düşman olan halkı, asker temsiliyetinde gördüğü devlete de düşman yapıyordu. İşte Pugaçev isyanına katılan Kreşen topluluklarını isyana hazırlayan en önemli sebep bu görülmektedir. Diğer yandan isyana kadar bölgede kilise çalışanlarına yapılan saldırılar da vardır; Tsivilsk'de 4 rahip, keşişler, Çeboksarı'da 12 rahip, yine aşağı rütbeli 7 din adamı, Tsarevokokşaysk'da 1 rahip, Kozmodemyansk'da 3 rahip; biri kadın, 3 keşiş bu türden saldırılara maruz kalmıştır. Kazan ve Ninniygorod vilâyetlerinde Alatır, Kurmışsk ve Yadrinsk kazalarında toplam 83 kilise çalışanı öldürülmüştür. Diğer vilâyetlerde ise toplam 18 kilise görevlisi öldürülmüştür.[503]

3.1.4. Yeni Kreşen İdaresinin Kapatılması ve Sonuçları

1763 yılında Kazan, Kozmodemyansk ve Çeboksarı kazalarında yaşayan Kreşenlerin güvenilir gördüğü ve ittifakla temsilci seçilen Petr Alçinov, Vasiliy Konstantinov ve Stepan Dryapka Senato'ya gönderilmiştir. Bu temsilciler Senato'dan 1722, 1740 ve 1743 yıllarında çıkarılan karara uyularak askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını, askerde olanları geri göndermelerini, vergilerden azat edilmeyi, çocukların Kreşen okullarında bir gözetmen altında eğitilmesini istek olarak aktarmışlardır.[504] İmparatoriçe Katerina II (1762–1796)'nin de bizzat takip ettiği bu rahatsızlık Sinod'a da bildirilmiş ve şikâyetleri dikkate alarak inceleme yapması istenmiş ve inceleme sonunda Kreşenler için aşağıdaki kararlar alınmıştır:

" 1. Yeni Vaftizliler Dairesi bütün üyeleri ve kurumlarıyla beraber lağv edilecektir, İsa-Mesih'in sözünü tebliğ ve Kreşenlere nezaret görevi piskoposluklara verilmiştir. Başpiskoposlara da misyon faaliyetlerinde yerli rahiplerin seçilmesi tavsiye edilmiştir. Kazan'da 3; İrkutsk, Tobolsk, Tambovsk'da 2, Ninniygorod, Vyatka, Ryazan ve Astrahan'da 1 rahip görevlendirilmesi ve her birine 150 ruble yıllık maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu keşiş ve rahiplerin görevi "İsa gibi sakin, sevgi dolu İsa-Mesih'in sözünü tebliğ etmek, hiçbir *inoverets*i zorlamadan vaftiz etmektir. Yeni Vaftizliler Dairesinde çalışan askerî ve diğer çalışanlarının eski iş yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Daire'de tutulan kayıt ve raporların ise, vilâyetlerdeki deftardarlıklara verilmesi kararlaştırılmıştır 2. Bütün Kreşenlere tebliğ yapılarak, Yeni Vaftizliler Dairesinin icraatıyla mahrum kaldıkları haklarını vilâyet defterdarlığına giderek tazmin edebilme hakkı getirilmiştir. Defterdarlık para cezası veya fizikî cezayla Kreşenleri vergi, askerlik ve hakaret gibi cezalardan korumakla yükümlüdür, aynı zamanda Kreşenlere yardım vazifesidir.

---

[503] Puşkin, *İstoriya Pugaçevkago Bunta,* izd. İsakova St. Petersburg, 1859, s. 163; Kurat, *Rusya Tarihi,* s. 283-284, Abdullah Taymaz, *Kazan Türkleri,* Ankara 1966, s. 91-93

3. Kreşenler tekrar 3 yıl vergiden ve askerlikten muaf olacak, ancak toplanamayan vergiler diğerlerinin üzerlerine yıkılmayacaktır. Bu süre bitince Kreşenler diğerleri ile beraber vergi ödeyip askerlik yapacak, ancak Ortodoks olmayanlar gibi uzun askerlik yapmak istemeyenler belli ücret ödeyerek askerlikten muaf olabilecektir. Hıristiyanlaşan kadınlar vergiden muaf olduğu gibi kocaları da askerlikten muaf oluyordu veya akrabalarından olsun olmasın kadının istediği birisi bu muafiyete kavuşuyordu. Kreşenlere verilen hediyeler; haç, ikona paraları, keşişlerin maaşları, defterdarlık harcamaları için Ekonomi Bölümü 10.000 ruble ödenek ayıracaktır. 1755 yılından başlayarak Kreşen olmayanların Kreşenlerin yerine ödedikleri vergi borçları silinecektir. 4. Kutsal Sinod Kreşen okullarını kaldırmayı düşünmüştür zira Kutsal Sinod bu okulların Kreşen çocuklarına bir yararı olmadığını düşünüyordu; dolayısıyla kiliseye de faydası olamazdı. Okuldaki iyi ve çalışkan öğrenciler köylerdeki kiliselere görevli olarak alınacak, diğerleri evlerine yollanacak ve çocuklarını okutmak isteyen Kreşenler Rus okullarına gönderecektir. Fakat İmparatoriçe bu kararı kabul etmemiş, kararı yumuşatarak isteğe bağlı çocukların Rus kilise ve okullarına gönderilmesi şeklinde değiştirmiştir."[505]

Yeni Vaftizliler Dairesinin kapanıp misyon faaliyetlerinin hafiflediği bir dönemde bile Tatarlar kilisenin tutumundan memnun değildir. 1767 yılında Kazan'a ziyareti sırasında II. Katerina'ya bölge ahalisi piskopos Venyamin'i icraatları nedeniyle şikâyet etmişlerdir.[506]

Senato'nun kararına uyan Venyamin, yerel idarecilerin uygulamak istemediği kanunları uygulamakla kalmıyor, Piskoposlara ve Valilere emir olarak tebliğ edilen nüfus sayısını dikkate alıyordu.[507] Aslında İmparatoriçe hariç Tatarlara cami yapımı için özel izin verecek statü de yoktur, nitekim Çariçe II. Katerina iki cami için Kazan valisi A. N. Kvaşnin Samarin'e sözlü olarak emir vermiştir. Nitekim Kvaşnin Samarin Kazan'dan ayrılınca verilen bu söz de diğer görevliler tarafından unutulmuş ve yeni gelen vali de yapılan iki caminin açılışına izin vermemiştir. 1773 yılında Tatarlar Senato'ya şikâyet için başvurarak durumlarını anlatmışlar; Senato Eski Vali Kvaşnin'den açış izninin sebebini öğrenince[508] Sinod bizzat piskoposlara bir

---

[504] Mojarovskiy, s. 99.
[505] *PSZ*, C. XVI, No: 12, 126.
[506] Şikâyet konusu için bakınız; *PSZ*, C. XIII, No. 9791; Rahib Venyamin (Puçek Grigoroviç), Eski Kazan keşişleri gibi bizim Allah'a dua etmemizi engelliyor, Eski kasabamızda sizin emrettiğiniz iki mescidin yapılmasını yasaklıyor." Ancak Venyamin mescitleri yasaklaması doğruydu, zira piskopos Luka Konaşeviç devrinde eski Tatar mahallesinin tamamen taşınmasına karar vermişti, o da bu kararı uyguluyordu.
[507] *PSZ*, C. XII, No: 8978.
[508] E. A. Malov, *O Tatarskih meçetsyah v Rossii*, Kazan 1868, s. 43–46.

talimatnâme yazarak İmparatoriçe II. Katerina'nın bütün dinlere saygı gösterdiğini ibadet yerleri yapımında da müdahil olunmamasını istemiştir.[509]

Aslında gayrı Rusların lehine çıkan bu kararnamelerin çıkış nedeni bölgelerde huzursuzluğun son derece yükselmesi ve devlete karşı isyanların başlamasıdır. Nitekim aynı yılın (1773) Ekim ayında İdil ve Yayık nehri boyunca büyük bir isyan başlamıştır. Pugaçev veya III Petro isyanı diye bilinen bu isyan 1773 yılının Ekiminde başlamış gayrı Rus bölgelerini etkisine alarak hızla gelişmiş, bütün bölgeye Yayık'tan başlayıp, Orenburg hariç İdil boyuna baştanbaşa sirayet etmiştir.[510]

Pugaçev ayaklanmasını yatıştırmak için bölgeye General Bilikov gönderilmiştir. Ancak Bilikov halktan destek görememiş hatta halkın çoğunluğu generale karşı gelmiş, iaşe ve ibade yardımı yapmayı reddetmiş ve orduyu bir bakıma arkadan vurmuştur. Bütün alınan önlemlere rağmen Bilikov isyanın sebepleri ortadan kalkmadan başarıya inanmamıştır, devletin gayrı-Ruslara karşı kararları Tatarların ve Başkurtların Pugaçev'e bağlılığının en önemli faktörüdür. Pugaçev İdil'in doğu sahillerine geçince sadece Ortodoks olmayanlar, müslüman unsur değil, bütün Kreşenler

---

[509] *PSZ* C. XIX, No. 13, 996. Senato'nun sorusuna İmparatoriçe adına 29 Mayıs 1773 yılında Albay – prokaror Knez A. A. Vyazemskiy cevap vermiştir "Yüce Tanrımız bütün dinleri, dilleri ve duaları kabul ediyor. İmparatoriçe hazretleri tebası arasında her zaman karşılıklı anlaşma ve sevgi istediği için buna izin vermiştir." Bunun üzerine Sinod 17 Haziran 1773'te piskoposlara şu talimatnameyi göndermiştir: "Öteki dinlerden olanların dinî işlerine karışmayacaksınız ve kendi inançlarına uygun dua evlerinin yapılmasına da karışmayacaksınız hatta devletle aralarında olan anlaşmazlıkların çözümünde onlara yardım edeceksiniz."

[510] Kurat, *Rusya Tarihi,* s. 283–284; "Katherina döneminin en mühim iç olaylarından birisi Pugaçev isyanıdır. Bu isyan Aleksey Mihayloviç döneminde olan Stenka Razin ayaklanmasına benziyordu. Rusya'nın Türkiye ve Prusya ile yaptığı savaşlar neticesinde vergi yükleri artan halk oldukça sıkıntıya düşmüştü. Yine 1771 yılında İç Rusya'da taun salgını başlamış Moskova'da bile hergün 1000 kişi ölmeye başlamıştır. Hastalığa karşı alınan tedbirler halkı kızdırmış aşağı tabaka ayaklanmış ve Moskova piskoposu öldürülmüştür. Bunları takiben Yayık nehri boyunda da bir ayaklanma çıkmış ve bu ayaklanmayı Yelemyan Pugaçev adlı bir Don Kazağı yönetmiştir. Pugaçev ayaklanmasına gerekçe olarak meşru bir hükümdar olan ve Petersburg'daki Beyler tarafından tahtından indirilen III. Petro'nun intikamını göstermiş, hükûmetten memnun olmayan Yayık Kazaklarını, köylüleri, Başkurt ve diğer gayrı Rus tabakayı ikna etmiştir. Bu yönüyle Pugaçev ayaklanması sosyal bir durum kazanmıştır. Yayık nehri boyundaki Orenburg hariç bütün kaleleri alan Pugaçev 25 binlik askerîyle İdil boyuna hareket etmiş, buradaki kaleleri yıkmış ve zengin çiftlikleri yağmalayıp köylüleri özgürleştirmiştir. Kazan'a kadar uzanan ayaklanmaya Kazan Türkleri de iştirak edince ayaklanma iyice büyümüş, Rus devleti Türkiye ile savaştığı için yeterli askerî bölgeye gönderememiştir. Ayaklanmanın daha da büyümesi sonucu hükûmet bölgeye Bilikov idaresinde bir ordu göndermiş, ayaklanma yatışır gibi olduysa da, Bilikov'un ölümüyle tekrar başlamıştır. Başkurt beyi Salâvat Yulay'ın ve Pugaçev'in askerleri Kazan'a kadar yeniden ilerlemiş, ancak hükûmet buraya asker gönderince İdil'in sağ sahiline geçerek Penza ve Saratov'u ele geçirerek Stalingrad'ı kuşatmıştır. General Miçelson ve Suvorov'un ordusuna yenilen Pugaçev en yakın arkadaşları tarafından hükûmete teslim edilmiş ve 1775 yılında idam edilmiştir."

de Pugaçev'e katılmıştır. Böylece dinî idareye veya devlete kinli olan bütün dinî ve etnik gruplar bu isyanın tarafı olmuştur. [511]

Pugaçev'in tutuklanıp asılmasından sonra da devlet hatasını anlamış ve Rus olmayanlar üzerinde yaptığı bütün baskıları kaldırmıştır. Sinod'un piskopos ve vilâyetlerdeki defterdarlıklara verdiği gizli bir emirle gayrı Ortodoks halka uygulanan bütün yasakların kaldırıldığı, cami ve dua evlerinin serbest olduğunu bildirilmiştir.[512]

Vali ve vilâyet defterdarlıkları yeni gelen bu emirle gayrı Rus ahali aleyhine uygulanan bütün kararları kaldırarak devleti "şefkatli" gibi göstermeye çalışsa da Pugaçev isyanından sonra bölgedeki huzursuzluk bir müddet daha devam etmiştir. 1789 yılında Başkurt bölgesinde Başkurtlar zorla hıristiyanlaştırıldıklarını söyleyerek bir isyan başlatmış, dinî idare bu bölgeye papaz göndermeyi bir müddet durdurmuştur. Bu olay neticesi sadece Çelyabinsk ve Troitsk şehirlerine değil hassas durumda bulunan Kazan, Astrahan, Ryazan, Ninnigorod, Vyatka, İrkutsk ve Tambovsk'a da Senato'nun kararıyla keşişlerin ne amaçla olursa olsun gidişi yasaklanmıştır. Sinod'un bu emri çok gizli verdiği hatta emir gerekçelerinin bölge misyonerlerinden saklandığı kaynaklarda yer almaktadır.[513]

Yaklaşık 10 yıl süren bekleme döneminde Sinod devlete defalarca ne yapacağını sorması üzerine devlet her seferinde keşişlerin sadece kilise içinde kendiliğinden gelenlere hizmet etmesi gerektiğini köylere gezilerin gereksiz olduğunu söylemiştir. 1764 yılında devletin misyon için aldığı tedbirler ve ayırdığı bütçe bu yıllar içinde kaldırılmış ve bu durum 1799 yılına kadar devam etmiştir. [514]

Yeni Vaftizliler Dairesi dönemi ve misyonu hakkında Kazan valisi Knez Şerbatov'un Kasım 1776 tarihinde yansıttığı durum tasvire değerdir. Valinin misyon tarihinde bir döneme ad olan Daire'nin hafızada bıraktıkları, aslında bir muhasebedir. Özetle Kazan Valisi Şerbatov Dairenin yanlış metodunu şöyle ifade ediyordu:

---

[511] Puşkin, *İstoriya Pugaçev* 2. bölüm, sayfa 256 ve 257. "Ek Bilikov'un mektubu graf Z. G. Çernışeva 24 Ocak 1774": "Acele ediyorum ve bütün kuvvetimi sarf ediyorum, azık, yem ve yulaf bulamıyorum. Siz kendinîz daha iyi biliyorsunuz; bu zamanda bu zor içten kötülüğün ve ihanetin olduğu bir yerde bu işlerin zorluğu daha da artıyor. Bu ihaneti temizlemeden bir adım ileriye atılmaz."
[512] Malov, *O Tatarskih meçitsyah vı Rossii*, ayrı basım, Kazan 1868, s. 47–48.
[513] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 104.
[514] *PSZ*, C. XVI, No: 12,126

“Kazan’daki Tatarlar XVIII. asırda devlet tarafından vaftiz edilmeye çalışılıyor, bu vaftiz alenen değil de ceza ve ödüller vasıtasıyla yapılabilir, böylece Kreşen sayısı artırabilir, Muhammediler azalabilir; bu yolda bazen küçük yaşta çocuklar vaftiz edilmek ve Kreşen okullarına verilmek üzere ailelerinden zorla alınmıştır. Sonuç? Bazıları ödül, bazıları zorla hıristiyan olmuş ve kilise tarafından asla gerçek hıristiyan muamelesi görmemişlerdir. Hiç birisinin dinlerinden döndükleri için toplumda değerleri kalmamıştır, gittikçe daha da kötü olup inançsızlıklarından hıristiyanlığa daha da düşman oluyorlar. Eskiden açılan okullara alınan Muhammedî çocuklar nedeniyle hıristiyanlık halk arasında nefret uyandırmıştı, dinîmize hiçbir yararı da olmamıştı. Din adamlarımızın ortak düşüncesiyle açılan okullar iyi yönetilemediği için acıklı olaylara sahne oldu, öğrencilerden hastalık ve açlık nedeniyle ölenler olmuş, din hakkında hiçbir şey öğrenmeden mezun olanlar olmuştur... Çuvaşlar, Çeremişler, Mordvalar ve Urdmurtlar, Kazan vilâyetinin bütün halkları, önceden putperestliğin karanlığında boğulmuşlardı, çoğu zorla hıristiyanlaştırıldı, ancak bu sadece görünüşteydi, aslında içsel hayatlarında hep putperest olarak kaldılar. Başka türlü de olamazdı. Diyanet başlangıçta katı kuralarının dışına çıkarak onları eğitemedi, dillerini bilen rahipler görevlendirmedi, banyoya götürür gibi vaftize götürdü, ellerine haç vererek eti yasakladı ve böylece iyi hıristiyan olacaklarını düşündü, ancak onlar bu yasaklara da uymadı. Dahası diyanetin görevlendirdiği din adamları onlardan devamlı rüşvet aldı. Kutsal metinleri onların diline çevirme zahmetinde bulunmadılar. Rahipleri eğitmeyince din onlara anlatılamadı. Arada durumun farkına varan rahipler bir şeyler yapmaya çalıştı, onların faaliyetleri kendi aralarında çekememezliğe neden oldu. Piskoposlardan[515] bazıları rahip yetiştirmek amacıyla Kreşen çocuklar için özel okullar açtı, bakımsızlıktan ve açlıktan çocuklar öldü. Sonuçta Kreşenler çocuklarını okullara vermek istemedi, rüşvet başladı. Bu halkların hıristiyanlığı bu kadardır ve gizlice putperestliği daima yaşadılar ve yaşıyorlar.” [516]

XVIII. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetleri Yeni Vaftizliler Dairesi faaliyetleriyle sınırlandırılmıştır, zira bu daire XIX. yüzyıl öncesi Rus Ortodoks misyon hareketinde amaca özel teşkilatlandırılmış, tek kurumdur. Kendi idare heyeti, saha misyonerleri ve hizmetçileri vardır. En önemlisi kuruluş emri vardır ve doğrudan Bölge piskoposu vasıtasıyla St. Petersburg’daki Senato’ya bağlıdır. Dairenin kurulduğu ilk yıllar Rus devletinin desteği ve teşvikiyle özellikle müslüman olmayan tebadan bir çok kimse hıristiyanlığa geçmiştir. Dairenin getirdiği bir diğer yenilik ise misyonerliğin eğitim yoluyla yabancı halklara uygulanması fikridir. Ancak kurumun kişilere bağımlı olarak işlev görmesi kısa ömürlü olmasına sebep olmuş ve 1732 kurulan Daire 1740’da revize edilmek zorunda kalmıştır.

---

[515] Burada bahsedilen piskopos Luka Koneşeviç olmalıdır, zira onun döneminde okullar açılmış ve faaliyete geçirilmiştir

[516] *İstoriya Drevniy Rossii* “Statiska vı razsujdenii Rossii,”, Kniga III, Bölüm II, 1859, s. 61–62; 64–65.

Özellikle Müdür Seçenov dönemi yeni baştan düzenlenen Daire binlerce gayrı Rusu devletin teşviki ve zorlayıcı kanunlarıyla vaftiz etmiştir. İşte bu dönemde zorlama yoluyla müslüümanlardan da vaftiz olanlar olmuştur. Gelecek bölümlerin konusunu teşkil eden geri dönüş hareketi bu dönemde zorlama yoluyla hıristiyanlaştırılan gayrı Rus ahalinin tepkisidir.

IV. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA ORTODOKS MİSYON: GERİ DÖNÜŞ (İHTİDÂ) HAREKETİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar misyon faaliyetin amacı sürüler halinde teşvik ve zorlamayla hıristiyanlaştırılan halkların kilisede kalmasını sağlamaktır. Vaftizliler Dairesinin zorla hıristiyanlaştırma dalgası haricinde de, kitleler halinde hıristiyanlaşma bölge üzerinde bir daha görülmemiş, devlet ve kilise yeni kitleleri hıristiyanlaştırma amacı taşımamıştır. Eski ve yeni Kreşenleri hıristiyan olarak tutma işi de bizzat Çar tarafından Senatonun isteğiyle görevlendirilen ücretli rahip ve keşişler tarafından yerine getirilmiştir. Yine Pugaçev isyanına kadar devletin verdiği ödül ve cezalarla zorla hıristiyanlaştırılan halklar veya kısaca Kreşenler bu isyanla beraber eski dinlerine döndüler ve devlete karşı başkaldırdılar. Bu süreç yaklaşık çeyrek asır sürmüştür. 20 Şubat 1764 tarihinde kapanan Yeni Kreşen Dairesi faaliyetleriyle hıristiyanlığı kabul edenler zaten gerçekte hıristiyan olmayan sadece bu dinî şekli olarak kabul eden topluluktur. Bu nedenle kantora kapanır kapanmaz devletin de din özgürlüğünü desteklemesiyle eski inançları olan Muhammedîlik ve putperestliğe geri dönmüşlerdir. Artık devlet "gayrı Rus halkların köylerine vaftiz amaçlı keşiş göndermeyi de durdurmuştur. 1799 yılı bu karar da bütün guberniyalara tebliğ edilmiştir. Verilen bu kararla devlet resmî olarak Yeni Kreşenlerin olmayacağını artık misyon faaliyetlerinin sadece hıristiyanlığı kabul eden vatandaşlara yönelik olacağını belirtmiştir." [517] XIX. yüzyılın genel karakteristiğini de işte bu değişen metot belirlemektedir.

Merkezî hükûmetin görevli papazları ve keşişleri devlet tarafından görevden alınınca bölge sadece yerel yönetimlerin yetiştirdiği yerli papaz ve keşişlere terkedilmiştir. Yeni yöntemde yerli rahiplerin ve keşişlerin eğitimi en önemli konu olacaktır, nitekim yerli din adamı yetiştirmek için Kazan rahiplerinden Ambvrosiy Podobedov, Kazan seminarisinde eğitimin yükseltilmesi için çabalarıyla dikkat çekmiş

[517] Mojarovski, *İzlojenie,* s. 109.

ve İmparator Pavel Petroviç (1796–1801)[518] dikkatini çekerek bu kurumun din Akademisi olmasını sağlamıştır.[519] Ambvrosiy'den sonra gelen Kazan keşişleri de bu başarıyı sürdürmüştür. Rahip Ambvrosiy'in seminarisinde yapılan faaliyetlerin tümü yerel faaliyetlerin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. 1803 yılında bu kurum Katehizisi (Sorular ve Cevaplarla Hıristiyanlık) Tatarcaya çevirmiştir. Yine Metropolit Platon, Çuvaşça ve Çeremişce Katehizisler çevirmiştir.[520] 1816–1826 yılları arasında Kazan İlâhiyat Akademisinde müdürlük yapan Rahip Ambvrosiy Pratasov, ayrıca Tatar grameri ve sözlüğü düzenletmiş ve bastırmıştır. Sözlük ve grameri hazırlayan Kazan İlâhiyat Akademisinde çalışan Tatar dili öğretmeni Aleksandır Troyansk'tır. 27 Ocak 1817 yılında ise Akademide misyon amaçlı Çuvaş ve Çeremiş dillerinde sınıflar açılması önerisini getirmiş ve bunun önemli olduğunu söylemiştir.[521]

Bu teklif neticesinde Kazan seminarisinde Çuvaş ve Çeremiş sınıfları açılmış, ancak sadece dil dersi verilebilmiştir. Bu tarihlerde adı geçen bu iki dilde dinî literatür çevirisi henüz yapılmamıştır ancak 1775 yılında basılan gramer kitapları mevcuttur.[522]

4.1. XIX. Yüzyıl Rusyasına Genel Bir Bakış

İslamiyeti ve ihtidâyı tartışmadan önce Rusların tarihsel süreçte islamı nasıl gördükleri ve müslümanlara ne tür bir strateji uyguladıkları ortaya konulmalıdır. Dünyada başlayan ayrılıkçı ve milliyetçi akımlar zamanla Rus devletini de etkilemiş, ancak bu etki Rusların gayrı Ruslara karşı olan stratejilerini asla değiştirmemiştir. Sadece hedef olan Ruslaştırmaya farklı yaklaşımlar getirmiştir. Bu doğrultuda XIX. yüzyılın Rusyası ve bu yüzyılda gelişen fikir hareketleri önemlidir.

---

[518] İmparator Pavel Petroviç II. Katerina'nın oğludur ve 42 yaşında imparator olmuştur. 11 Mart 1801 yılında suikast sonucu öldürülmüştür. Geniş bilgi için bakınız Kurat, *a. g. e.* s. 294–95

[519] *PSZ.*, C. XXIV, No:: 18,273.

[520] *İstorii Ruskoy Tserkvi*, Bölüm V, St. Petersburg, 1859, s. 19.

[521] "Ambvrosiy Kazan yeparhiyasının en önemli Kreşenlerinin, Çuvaş ve Çeremişler olduğunu özellikle kadınların Rusçayı da Slav dilini de bilmediklerini, bu nedenle köye gidecek keşişlerin bu dilleri bilmesi gerektiğini ve hıristiyanlığı bu gruplara öğretmesi" gerektiğini söylemektedir. Ve şöyle devam etmektedir; "Bu nedenle Akademide onların dillerinde sınıflar açmak gerekiyor. Onların alfabesi, kitapları olmadığı için Akademinin yönetim kuruluna yazıyorum. 1. Bu dilleri bilen keşişler toplayın, hususiyle Akademide okumuş olanları ve onlardan, Rus alfabesi bu dillere uygun olabilir mi? Eğer bütün harfler söz ve heceler seslendirmeye yeterli ise ne olur yetersizse hangileri yetersiz araştırın 2. Düşünün, eğer yetersizse hangi harflerle bu ekseklik giderilebilir ve yenilerini nasıl yapabiliriz? 3. Yeni Alfabe oluşturacaksak kim nasıl ve hangi metodla Rus alfabesini bu dile uydurabilir dualar değişmeden bu iş yapılabilr mi? 4. Bu dillerin öğretiminde kullanılacak kısa gramerini kim yazabilir ve kısa sözlüğü kim hazırlayabilir?" Mojarovski; *İzlojenie*, s.109

[522] Mojarovski; *İzlojenie*, s.110

Türkiye'nin fikri alanda yetitirdiği önemli düşünürlerinden olan Cemil Meriç XIX. yüzyıl Rusyasının genel durumunu özetle şöyle verir: "XIX. yüzyılın başlarında Rusya geniş bir coğrafyaya sahiptir, ancak farklı etnik ve dinî kavimler sadece Çara bağlılık fikriyle bir arada bulunmaktadır. Toplum köylüler ve soylular olmak üzere iki büyük sınıfa bölünmüştür. Alt tabaka olan köylüler, tüccarlar, papazlar ve keşişlerden oluşmaktadır ve Ortodosluğa sıkı sıkıya bağlıdırlar. Aynı zamanda kültürel ve siyasî hayatın dışındadırlar. Soylulara gelince onlar tamamen Batılılaşmış, şüpheci bir topluluktur: Avrupa'nın modasına, dillerine ve siyasi fikirlerine açıktır. İki toplum arasında hiçbir anlaşma zemini yoktur, hatta kullandıkları dil de farklıdır."[523]

Rus Çarlığının XIX. yüzyılında ilk olarak I. Aleksandr (1801-1825) tahta geçmiş ve devleti "II. Katerina'nın (1762-96) koyduğu prensiple ve kurduğu idarî teşkilat uygun yönetmeye başlamıştır."[524] Aleksandr 1803 yılına kadar etrafındaki liberal dostlarının etkisiyle reformlar yapmaya çalışmış, özellikle toprak reformunu denediyse de, başarılı olamamıştır. "Aleksandr'ın reform düşüncesi daha sonra 1808-1812 yılları arasında Devlet sekreteri Speranki eliyle devam ettirilmiş, hatta bu yıllar arasında hazırladığı projeyle serfliğin kaldırılması, Rusya ahalisinin serbest kalması, eski kast usulü yerine dvoryanlar, orta halliler ve işçi zümresi olmak üzere üç sınıfın oluşturulması planlanmıştır. Ancak 1812 yılında Fransa'yla girişilen savaş ve Speranski'yi çekemeyenlerin girişimleri sonucunda Çar Aleksandr, reformları durdurmuş, tamamen içine kapanarak müstebit bir rejim uygulamaya koymuştur."[525]

Çar I. Aleksandr'ın kararsız tutumu istibdat rejimiyle bütünleşince 1813-15 yılları arasında Avrupa'yı gören Rus subayları arasında husursuzluklar başlamış, bir nevi kölelik olan toprak serfliğinin kaldırılması hareketi içten içe organize edilmeye başlanmıştır. Rus edebiyatçıları da bu hareket destek vermiştir. Kurat, I. Aleksandr'ın despot rejimine rağmen gelişen fikri hareketleri şöyle ifade eder: "XVIII. yüzyıl hürriyet fikirleri altında meydana gelen Avrupa sosyal müesseseleri, hele Alman milliyetçiliği ve Alman açık görüşlü Ruslar tarafından benimsenmeye başlanmıştı…

523 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2006, s. 65-66
524 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 297

Rus zâbitleri ve münevverlerinin Batı Avrupa ile yakından temasları neticesinde iki cereyan hasıl olmuştu. Bu cerayanlardan biri felsefi diğeri siyasidir. Felsefi cereyan taraftarları, Alman felsefecilerin etkisi altındaydı ve rus tarihini, rus hayatını bu prensipler üzere kurmayı tavsiye ediyorlardı. Daha mühim olan siyasi cerayana gelince bu hareketin mensupları: Avrupa'daki idare sistemini istiyorlardı… Gizlice teşkilatlanmaya başladılar ve ilk olarak 1816'da Kurtuluş Birliği adıyla bir cemiyet kurdular. Bu cemiyetin amacı Rusya'da bir meşrutî sistem kurmaktır. İki yıl sonra Refah Birliği adıyla yeniden örgütlenen bu cemiyet Kuzey ve Güney olmak üzere iki şubeye bölünmüştür. Güney şubesinin başkanı Albay Pestel'dir."[526] Cemil Meriç Rus siyasi ve fikri hareketinde önemli olan Petsel (1793-1826) için " 1814 Fransa savaşına katıldı. Liberal düşünceleri benimsedi, birçok gizli teşkilat kurdu ve devrimci görüşlerini bir anayasa taslağı haline getirerek Russkaya Pravda'da yayınladı" demektedir.

Rus subaylarının bu gizli hareketleri 1825 yılının Aralık ayında çıkacak ve Rusya'yı sonraki yıllarda derinden etkileyecek Dekabiristler[527] isyanına neden olmuştur. "I. Aleksandr'ın 1825 yılında ölümünden sonra Nikola Pavloviç ile Kontantin Pavloviç'ten birinin tahta geçmesi gecikmiş, Kontantin'in zor kullanılarak vazgeçiridiği dedikoduları ortaya çıkmıştır. Bu karışıklığı fırsat bilen Kuzey ve Güney birlikleri harekete geçmiş, ordu içinde bu görüşleri yaymıştır. St. Petersburg'da bütün alaylar muntazaman biat ederken Moskava ve Leib Granader alayları biat etmemiş ve Petersburg'un Senato meydanına yürümüşlerdir. İsyanı tertip edenler kalabalığı harekete geçirmeyince Çar Nikola (1825-55) ihtilâlcilerin etrafını sarmış ve kanlı şekilde bu isyanı bastırmıştır."[528]

Cemil Meriç, Dekabiristlerin hareketini "bir muma benzetmiş, aniden parlayıp söndü" demiştir. Ayrıca bu tarihlerde "Rus elitinin henüz idarî yapıyı değiştirecek

---

[525] Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 299
[526] Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 313-14
[527] Ayaklanma Aralık ayında olmuştur, bu nedenle bu ayaklanmaya katılanlara Dekabirist denmiştir.
[528] Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 317-18

olgunlukta olmadığını düşünmektedir. Ancak bir nesil sonraki yazarlara güçlü bir şekilde etki ettiğini ve şuur verdiği gerçeğini de dile getirmiştir.[529]

1802-1803 yıllarında askerî mekteplerin yanında sivil mekteplere de ihtiyaç duyulunca, Ortodoks düşüncesi sivil mekteplere de sirayet etmek durumunda kalmıştır. XIX. yüzyılda yetişen Rus entelektüelleri, bu nedenle aynı zamanda Ortodoks mistşğidir ve bu yüzyıldaki Ortodokslaştırma stratejisine önemli katkıları vardır.

I. Nikola tahta geçtiği gün ayaklanmayla karşılanmıştı, ancak Çar Nikola bu olayın da etkisiyle tahta geçer geçmez şiddete dayalı bir istibdat rejimi uygulamaya başlamıştır. Nikola, Ortodosluğa bağlı eski Rus çarlığını Rus düşüncesine göre diriltmek istemiş, Bunun için siyasî polis birliği kurmuş ve farklı düşünen Rus yazar ve entelektüellerini takip ettirmiş, yakalatmış, asmış veya Sibirya'ya sürgüne göndermiştir.[530]

Resmî Rus milliyetçiliğinin arkasındaki fikir babası I. Nikola, 1848–49 yıllarında Fransa'dan Merkez ve Doğu Avrupa'ya yayılan akımların etkisiyle Milli Eğitim bakanı Sergei Uvarov'un eğitim sistemi ve yayınlarına saldırıların artması üzerine, Eğitim Bakanı Sergei Uvarov'u uyarmıştır. Fransız modeli bir milliyetçiliğin Rusya'da yayılmasından korkan Nikolas, Uvarov'un sansür konusunda yeterli kontrolü sağlayamadığını ve üniversitelerde tehlikeli bir grup aydını barındırdığını belirtmiştir.[531] Bu nedenle 1848 sonrası dönem Rus imparatorunun isteklerinin yerine getirildiği bir dönem olmuştur. Resmî milliyetçilik projesi Uvarov'un istifası ve Nikola'nın 1855'teki ölümüyle de sona ermiştir.[532]

I. Nikola'nın sistemine son darbe, Kırım savaşıdır. Bu savaş Rusya'nın askeri, siyasi ve sosyal sisteminin zayıflığını göstermiştir. Âlimler büyük reformların bu çöküşle ilgili olmadığını savunmakta, reform sürecini savaştaki başarısızlığa bağlamaktadırlar. Bu savaş, islamiyeti temsil eden Tatarlarla Rus devleti arasındaki bağı tekrar sorgulatmıştır. Devlet yetkililerini savaş boyunca İdil-Kama bölgesinde oluşan yeni siyasal durum konusunda oldukça endişelendirmiştir. Ayrıca devlet, savaş esnasında Tatarlar arasında asker toplarken epeyce zorlanmış, Tatarların askerden kaçmak için bahaneler uydurmuş, askere gelenlerin çoğunlukla Ruslar olduğunu fark etmişlerdir.

---

[529] Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s. 67
[530] Meriç, *a.g.e.*, 68
[531] Paul William Werth, *Jubjects of Empire: Ortodoks mission and Imperial govarnance in the Volga-Kama, 1825–1881*, basılmamış doktora tezi Michigan 1996, s. 340
[532] Cynthia H. Whittaker, T*he Origins of Modern Russian Education: An İntellectual Biograpf of Count Sergei Uvarov, 1786–1855*, (DeKalp, 1984) s. 213–246

Neticede Devlet yetkilileri Tatarları askere alabilmek için ayrı bölgeler açmak zorunda kalmış ve asker kaçaklarına karşı sert önlemler almaya çalışmıştır. Tatarların askerlikten kaçması islamiyetle ilgili değildi, ihanet de etmemişlerdir. Askerlikten kaçış nedenlerini açıkça ifadeden kaçınmışlardır. Daha sonra bu kaçış, Tatar ihanetin belgesi olarak yorumlanmıştır. Kırım Savaşı Ruslar için bir savaş olarak tarihe geçerken, Tatarlar için imparatorluğa bağlılık sınavı olmuştur. [533]

I. Nikolas'ın ölümü ve savaş sonrası II. Aleksandr (1855-1881) ile birlikte bir grup reformcu bürokrat başa geçmiş, yoğun bir reform programı uygulamaya başlamıştır. Bu o dönemde iyimser bir dönem olarak algılanmıştır, zira devlet reformları uygularken halkın görüşlerine de değer vermiştir. Yani 1850–60 arası Rus devleti için yeni bir dönemin açıldığını göstermesi bakımından önemli bir tarih olmuştur.

1860'larda devlet sistemi önemli yeniliklerle karşılaşmış, uzun süren hazırlıklar sonucu olarak kölelerin serbest bırakılması kimseyi mutlu etmemiştir. Birçok toprak ağası yeni durumla çıkarlarının zarar gördüğünü ve anayasa oluşturulurken haklarının göz ardı edildiğini düşünmüştür.[534] "Çiftçiler yeni anayasanın kendilerine tam bir özgürlük sağladığını öğrenince dehşete düştüler. İki yıl zarfında kırsal alanda herhangi bir değişim yapılmadı ve daha sonra da, topraklarına para ödemek zorunda kaldılar. Bu nedenle 1861'de çiftçi ayaklanması çıkmıştır. Rus köktendincileri siyaseten zayıfladı, reformcular ön plana çıkmaya başladı. Manifostalar, öğrenci gösterileri ve St. Petesburg yangınları 1863'teki Polonya isyanı ve 1866'da II. Aleksandr'a suikast girişimi tepkiyi daha da artırdı." [535] "Bu arada bürokrasi yaklaşımları ve alışkanlıkları tekrar kendinî göstermeye başladı ve reformlar yavaşlamaya başladı."[536] Tabii ki reformun gücü tamamen kaybolmadı. Fakat isyanlar, yönetim alışkanlıkları, yeni fikirlerle 1860'ların sonlarına doğru rejim, isyanlara karşı daha tutucu ve duyarlı olmaya başladı.

---

[533]Michael Stanislawski, *Tsar Nicholas and the Jews: The Transformation of Jewish Society, 1825-1855* (Philadelphia, 1983) s. 13-34
[534] Werth, *a. g. e.*,341
[535] 1860 olayları için bakınız; Albott Gleason, *Young Russia: The Genesis of Russian Radicalism in the 1860s (Newyork 1980)*
[536] Bakınız; S. Frederick Star, *Decentralization and Self-Goverment in Russia, 1830–1870,* (Princeton 1972).

Burada iki önemli gelişmeden bahsedilmesi gerekmekte: bunlardan biricisi, Polonya isyanıdır. Bu isyan şiddet kullanılarak bastırılmış, Polonya krallığının ismi "Vistula toprakları" olarak değiştirilmiş ve yaklaşık 20.000 Polonyalı Rusya ve Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Birçok tarihçi 1863 yılını Polonya için bir dönüm noktası olarak görür. Bu isyanın anıları Rus siyasetine 20. yüzyılda rehberlik etmiş[537] ve 1860'ın başlarında devleti sıkıntıya düşüren genel krizi etkilemiştir. Pek çok tarihçi bu isyanın tepkiyi daha da artırdığını ileri sürmektedir.[538] İkinci önemli sonucu ise bu isyan dinî grupların samimiyetinden endişe edilmesine neden olmuştur. Çuvaş Pedagogu İ. Ya. Yakovlev Polonya isyanının bastırılmasından sonra özellikle Mihael Katkov'un etkisiyle İlminskiy takipçilerinin ve kendisinin "ayrımcılık" ile suçlandığını söylemektedir. Bu arada ayrımcılık için bazı komplo ve ayaklanmalar söz konusudur.[539] Rus yetkililer Polonyalıları sıkı Katolik olarak gördüğünden Tatarlar ve dolayısıyla müslümanlarla irtibatlandırmışlardır. Aslında Polonya isyanı Tatarları ve islamı anlamak açısından yeni açılımlar getirmiştir. 1863'ten sonra Polonya'daki siyasetin ardındaki amaçlar imparatorluk projesini aydınlattı. Burada "*obrusenie' "Ruslaştırma"* kavramı özellikle önemlidir. Rus devletinin Polonya'da uyguladığı Ruslaştırma planı diğer gayrı Rus topluluklara da bir örnek olmuştur. Polonya'nın özerkliğinin kalkmasıyla bürokrasi Rusların eline geçmiş ve Polonya kurumları el değiştirmiş, halkın bütün alanı Ruslaşmıştır. Pek çok sosyolog ve tarihçi, Rusların Ruslaştırma politikasını 1863 isyanına tepki olarak 1880'de başlattığını yazmaktadır. [540] Bu ayaklanma rejimin gayrı Ruslarla olan ilişkisini yeniden düzenlemiş ve 1860'larda '*obrusenie*' yani Ruslaştırma İdil bölgesinin önemli konularından biri olmuştur.

Rus devletinin bu yüzyılda bir diğer önemli stratejik önceliği de Türkistan'a yöneliktir. 1860'larda Batı Türkistan'ın istilâsıyla Rusya güney doğuya doğru genişlemiş ve devamla Türkistan'a karşı başlattığı baskı imparatorluğun bir politik aracı olmuştur. Rus devleti 1860'larda Kırım savaşı ve Şeyh Şamil isyanının Kafkasya'da bastırılmasıyla güney sınırlarını Türklere karşı güçlendirmiş, yönünü tamamen

---

537 Andreas Kappeler, Rusland als Vielvölker Reich: Entstehung, Geschichte, Zerfall (Munich, 1992), s. 207–215
538 W. Bruce Lincoln, *The Great Reforms: Autocrasy, Bureaucracy, and politics of change in İmperial Russia*, Dekalb: Northern İllios Universty press, 1989.
539 Geniş bilgi için bakınız; Petr Denisov, *Religiozniye verovanniye Çuvaş: Istoriko-etnograficiskiye oçerki* (Çeboksarı 1959) s. 306–307
540 Edward C. Thaden, *Russification in the Baltic Provinces an Finland 1855–1914* (Princeton 1981) s. 27–28.

Türkistan'a dönmüştür.[541] Rusya'nın Türkistan'daki egemenliği arttıkça Tatarlara olan bağlılık ve güvenleri de azalmıştır.[542] Tatarların dinî yollarla Türkistan'da egemenlik kuracağı korkusu devletin islamiyete karşı cephe açmasına neden olmuştur.

Bu dönemde köktendinci akımlardaki yeniliklerin yanında geleneksel düşüncede de yenilikler oluşmaya başlamıştır. "*Moskovskıe Vedomosti* gazetesinin tutucu editörü Mihail Katkov'un Rusları Polonya hareketine karşı örgütleme çabası çok önemlidir. Katkov öfkesini, aynı anda Finliler, Almanlar ve Ermeniler gibi bağımsızlıklarıyla uğraşan gayrı Ruslara karşı da göstermekten çekinmemiştir."[543] Bu dönemin geleneksel ideolojinin en güçlü temsilcisi Nikolay Danilevski'dir ve *Rusya ve Avrupa* ismini taşıyan eseri, biyoloji ve diğer bilimlerin ilkeleri üzerinedir. Danilevski'nin ilgilendiği en önemli şey, Rusya ve Avrupa ilişkileridir. "Slavları tarihi ve kültürel bir tip olarak incelerken Slavların Osmanlı ve Avusturya egemenliğinden kurtulup Avrupa'ya karşı Rusya adı altında birleşmesini önermiştir."[544] Bu ideolojik akımın fark edilmesi 1877–78 Türk-Rus savaşıyla sonuçlanmıştır. Bu savaş neticesinde Bağımsız Bulgaristan kurulmuştur. Bu akımların İdil-Kama bölgesindeki olaylarla doğrudan ilişkisi yoktur, ancak islama karşı atılan iftiraları anlamak için önemlidir.[545]

Rus imparatorluğunun islamla ilgili politikaları özetlenemeyecek kadar karmaşıktır. Andreas Kappeler'e göre, "Rusların müslümanlara karşı uyguladığı ortak bir politika olmamıştır. Farklı bölgelerdeki siyasi, sosyal ve kültürel çeşitlilik politikaya da yansımıştır, ancak en önemli ortaklık pragmatik (faydacı) esnekliktir."[546] Bu politikaların genel taslakları Sovyet ve batılı araştırmacılar tarafından incelenmiştir.[547] Ancak yine de açıklanması gereken pek çok şey vardır. XVIII. yüzyılda Kantora'nın zorla vaftiz çabası, camilerin yıkılması gibi meseleler henüz iyice aydınlatılmış değildir,

---

[541] R. A. Pierce, *Russian Central Asia, 1867–1917*, Berkeley 1960; Kappeler, s. 160–68
[542] Edward J. Lazerini, "Volga Tatars in Central Asia, 18th-20th Centuries: From diaspora to Hegemony " (Editör Beatrice Manz, *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder 1994, s. 89–90
[543] Edward C. Thaden, *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russia*, Seattle 1964, s. 47-48.
[544] Danilevski'nin fikir sistemi için bakınız; Edward C. Thaden, 102–115
[545] Werth, *a. g. e.* s. 345
[546] Andreas Kappeler, "Charist Policy toward the muslims of the Russian empire", *Muslim Commities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in the former Soviet Union and Yugoslavia* (Durham and London 1994) s. 141–156.
[547] A. N. Grigoryev, "Kristiyanizatsiya neRuskih narodnostey kak odin iz metedov natsionalno-koloniyalnoy politiki tsarizma v Tatarii", *Materyali po istorii Tatari, vip. 1, Kazan 1948,* s. 226–285.

etkileri bir politik araç olarak da sunulmuş değildir.[548] Allen Frank'a göre "yerel müslümanların yaşadığı Kama nehrinin doğusundaki alanda halk müslüman din adamlarıyla ortak hareket etmiş ancak yetkililer islamiyetle doğrudan çatışma içine girmek istememiştir. Çünkü bölgedeki, müslüman halk İdil ya da Sibirya'dakinden daha hareketli ve heyecanlıdır."[549]

Rus çariçesi Katerina II, (1792–96) döneminde islamiyet hoş görüyle karşılanmış, hatta İmparatoriçe Kazak Türklerini Orenburg sınırına yerleştirebilmek için islamiyete teşvik etmiştir. Bu teşvikler neticesinde Kazak Türkleri 1830'da cami ve okullar kurulup, molla atanması için devlete dilekçe vermişlerdir.[550] Tatarlar ve Tatarca devletin Kazak Türklerine ulaşmasında önceleri bir araç olarak kullanılmış, ancak bu tutumun idari bir hata olduğu fark edilince strateji değiştirilerek Arapça yerine Rusça kullanmaya başlamıştır.[551] Bu dönemde islamiyetin Rus devleti için bir tehlike değil genişleme için bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. 1788'de Ufa'da müslüman Dinî Komitesinin kurulmasıyla Rus devleti müslüman din adamları üzerinde mutlak otorite sağlamıştır.[552]

Sovyet tarihçileri, müslüman din adamlarının emirleri uygulayış dozunu abartırlarken, devleti müslümanların hıristiyan olacağını ummak yerine, islamı desteklemekle suçlamışlardır. Ortodoks misyonerler ve devlet yetkilileri islamiyetle işbirliğini çok büyük bir hata olarak görmüşlerdir. Dimitri Tolstoy, devletini, Kazan Tatarlarının fanatik müslümanlarını fark etmemekle suçlamıştır. Tolstoy söyle diyordu; *" yönetim ne yaptı? Fanatik Kazan mollalarını Kırgızların içine saldı. Bu da onları Tatar olmaya teşvik etti ve Rus medeniyetinden uzaklaştırdı."*[553] Tatar camileri politikası ile ilgili araştırmalarında E. A. Malov da devletin müslüman nüfusa karşı müsamahalı davrandığını söyleyerek, Dinî komitenin kurulması ve Kuranın basılmasını- islamiyetin kazancı olarak dile getirmiş ve bu politikayı eleştirmiştir.[554] Hatta XIX. yüzyılda

---

[548] Werth, *a. g. e.*,s. 346; 1744 Kantora'nın çabalarıyla çıkan kanunla 536 caminin 418'i yıkılmıştır.
[549] Allen J. Frank, *İslamic Regional Identity in İmperial Russia: Tatar and Bashkir Historiografy in the Eignteenth and nineteenth Centuries*, Basılmamış Doktora Tezi, İndiana Universty, 1994 s. 32–37, 45–47
[550] Alan W. Fisher, "Enlightened Despotism and Islam under Catherina II", *Slavic Review*, 27. 4 (1918): 542-553
[551] Werth, s. 347
[552] Kurat, *a.g.e.*, s. 285; Kurat bu tarihi 1789 olarak vermektedir.
[553] Werth, *a.g.e.*, s. 347-348
[554] E. A. Malov, *Pravoslavnaniya protivomusulmankaya missiya v kazankom kraye v svyazi s istoriyey musulmanstva v pervoy polovine XIX. Veka* Kazan 1868 s. 1–25

dinden dönüşü sağlayan hareketi besleyen kaynak XVIII. yüzyılda devletin müslümanlara verdiği ayrıcalıklar olduğunu söylemektedir.[555] Çağdaş Tatar düşünürler Katerina'nın islamiyeti desteklediğini kabul etmektedirler.[556]

XIX. yüzyılda islamiyet devleti daha çok endişelendirmeye başlamıştır. Bazı yetkililer Tatarların Türkistan'la bağlarının Doğu ülkeleriyle olan ticaretin ve paganlarda islamiyetin çekiciliğinin önemini vurguladılar. Bu yüzden XIX. yüzyılın ikinci yarısında devletin müslümanlara karşı düşman olduğunu söylemek yanlış olur. Pek çok durumda misyonerlere karşı devlet müslümanları korumuştur.

Tolstoy ve Malov gibi eleştirmenlere göre devlet, XVIII. yüzyılda islamı bilmiyordu. Bu eleştiri bir yönüyle doğrudur. Devletin islamiyet ile bilgisi XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sınırlıydı. Bu tarihe kadar islamiyetin din büyüklerini tanımıyorlardı bile, Rus devletinin islamı kabul etmesi Dinî Komitenin kuruluşuyla başladı. Komitenin kuruluşunun ilk 50 yılında devlet komiteyi göz ardı etti, zamanla molla seçimini ve kilise kayıtlarını getirerek uygulamayı genişletip sistem haline getirmiştir.[557]

Diyanet işleri arşivlerine göre devlet bu işleri düzene koymak için yeterince çaba göstermemiştir ve dahası yetkililer uygulama eksikliğinden şikâyet etmiştir. Rus Din İşleri İdaresi 1830'lardan itibaren ihtidâ eden gayrı Ruslarla uğraşmasına rağmen müftülerle ilişkiler sınırlı kalmıştır. Dinî idare ve müftüler arasındaki mektuplaşmalar, 1850'lerin sonlarına doğru başlamıştır ve St. Petesburg, müslüman Komitesinin faaliyetleriyle ilgili bilgisi oldukça sınırlıdır. 1860'lardan önce devlet müslüman-Tatar okullarının müfredatı ile ilgili araştırma yapmamış ve bu daha sonra yetkililer için sorun olmuştur. [558]

Dinî yetkililer gayrı Rusların yerleri ve statüleri ve günlük yaşantıları hakkında da çok az bilgiye sahiptir. 1870'te misyoner çalışmalarla ilgili İlminskiy şunları söylemektedir: "*misyonerlik bölümündeki Akademiden mezun olduğumda vaftiz edilmiş*

---

[555] Malov, *a. g. e*, s. 23
[556] A. G. Kerimullin, O *istokov Tatarskoy knigi*: ot *naçala vozniknoveniya do 60-h godov XIX veka Kazan 1992* s. 95-99; Kerimullin bu yüzyılda Rusya'da Kuranın bir çok baskısı yapılmakta olduğunu, yine İstanbul gibi büyük islam şehirlerinden binlerce nüshanın geldiğini yazmaktadır. Bu dönemde bir Kuranın fiyatı 25 ile 50 ruble arasındadır.
[557] Werth, *a. g. e.,* 349

Tatarların nerede yaşadığını bile bilmiyordum..."[559] 1860 lara kadar iyi birer hıristiyan olan Tatarlarla ilgili de oldukça az bilgi vardır. 1874'te Mihail Maşanov, bu Tatarların Ortodoksluğu düzenli olarak yerine getirmediğini öğrenince şaşırmış; "*din değiştirenlerin Ruslardan sadece dil ve kıyafetler bakımından farklı olduğunu düşünürdüm..,*" demiştir. Daha sonra gördükleri karşısında fikrini değiştirmiştir: "*Rus papazlarının bu çocukları Ortodoks inancına bağlamaları için çok çalışması gerektiğini kabul ettim.*" itirafını yapmıştır.[560] E. Malov'da 1866'da İmparatorluk ile ilgili araştırmalarında vaftiz edilmiş Tatarlarla ilgili istatistikler vermeye zorlandığından şikâyet etmiştir.[561] Burada yetkililerin Rusya ile ilgili ne kadar az şey bildiklerini vurgulamak gerekmektedir. Sadece 1830'larda etnografik dağılım, ekonomik aktiviteler, dinî inançlar ve halk hakkında araştırmalar yapılmıştır.[562]

Devletin islamiyet hakkında bilgisinin az olduğunu anlamak oldukça önemlidir. Zira daha sonra Rusya'nın içinde müslüman bir dünyanın bulunmasının Rusları ne kadar rahatsız ettiğini izah edebilmek için bu bilgi şarttır. 1866'da bir eğitim komisyonunda Tatar okullarının etkinliğini fark ederek şunları rapor etmiştir: "Bu okullar Volga bölgesindeki Tatar yerleşim alanlarına öylesine yayılmıştır ki, birçok Tatar Rusça yerine Tatarca öğreniyor, camilerde kendi imamları var. Büyük Rusya'nın bu köşelerinde neredeyse 1 milyon kişi eğitim alıyor."[563] Bu okulların varlığı, Türkistan ile bağlarının henüz kurulamamasına rağmen bile çok rahatsız edici olmuştur. Yeni olan durum Rus devletinin bu kurumlara ilgisiydi. Devletin islamiyeti keşfetmesi zaten var olan bu kurumların açığa çıkmasıdır.

Devlet islamiyet ve kurumlarını daha çok vaftiz edilen Tatarların geri islamiyete dönmesiyle keşfetmiştir tezi doğrudur. Bunu açıklamak için dönüşün başladığı 1827'de devlete yazılan dilekçelere başvurmak en doğru yoldur. Bu dilekçelerde göze çarpan şey yetkililerin islamiyete çok az önem vermesi, mollaların vaftiz edilmiş Tatarları camilere çekerek, vaftizli Tatarlara eski dinlerinin islamiyet

---

[558] *Rossiskiy Gosudarstvenniy istoriçiskiy arşiv* (*RGIA)*, f. 383, envanter (en). 24, dosya no. 3714, s. 1
[559] Otdel rukopisey Kazanskoy nauçnoy bibliyoteki im. Lubaşevskago, f. 7, dosya no. 14, s. 96–99.
[560] Mihail Maşanov, Religiozno-nravsvennoye sotoyaniye Kreşenskih Tatar Kazanskoy gubernii, Mamadışskago uyezda (Kazan 1875) s. 5 İzvestiya po Kazanskoy eparhii, 1875
[561] E. A. Malov, "Statiçiskaya svedeniya o Kreşenskih Tatarah Kazanskoy i nekotorih drugih eparhii, v voljskom basseine," Uçeniya Zapiski Kazanskago universiteta, vip. 3-4, s. 311
[562] Werth, *a. g. e.*, s. 350

olduğunu söylemeleri, kullanılan dil, paganizm, batıl inanç gibi konulardır. İslama fanatik bir niteleme henüz yapılmamıştır ve Merkezi Asya ile tehlikeli bağları olduğu tespit edilmemiştir. Araştırmaların çoğu vaftiz edilmiş Tatarların hıristiyanlığı öğrenebilme olanakları ve Rus din adamlarının yasa dışı uygulamalarıyla ilgilidir. Malov, 1860'da şunları söylerken oldukça haklıdır: "*Eskiden yetkililer dinden dönüp Muhammedan olan Tatarlarla ilgilenmişler, papazları bilgilendirmişlerdir, aynı anda karşılığında islam huzur içindeyd*i."[564]

1840'larda islamiyet ve din adamlarının hareketleri bir "dinden dönme" sorunu olarak nitelendirilmiştir. Bunun nasıl olduğunu anlamak için 1830'dan sonra islamiyete geçmenin ne kadar zor olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. "1827'de devletin bilgilendirilmesiyle vaftizli Tatarların müslüman olarak tanınmalarının mümkün olabileceği üzerine dilekçeler yazılıyordu. Bu söylentileri engellemek zor olsa da yetkililer bölgede düzen sağlamayı halkı bu dilekçelerin ret edileceğine inandırmayı başarmıştır. Bundan etkilenen alanların çoğunda vaftiz edilmiş Tatarlar hıristiyanlığın gereklerini yerine getirmeye başlamışlar ve islam 1865 yılına kadar ortaya çıkmamıştır. Kazan Başpiskopos'u Grigoriy'nin de 1849'da gizli bir raporda belirttiği gibi 'bu çalkalanma derindeki kökleri etkilememiştir'."[565]

Kilise Meclisi Holiy Sinod 1841'de dinî topluluklar için yeni düzenlemeler getirdi. Bunlar Kreşen toplumuna karışmak istemeyenlerin bölge yetkililerine rapor edilmesiyle ilgiliydi. Bu yüzden 1843–44 yılında dinden dönme ile ilgili raporlar artmıştır.[566] 1844'te misyonerler dinden dönen 4448 Tatar olduğunu belirtmiştir.[567] Dinden dönen bu Tatarlar önce müslüman olduklarını açıkça beyan etmediler. Bunun yerine islamın gereklerini gizlice yerine getirdiler ve misyonerler fark etmesin diye de oyunlar oynadılar; kendilerini hıristiyan isimleriyle gizlediler, yeniden yerleşimden kaçmak için müslüman Tatarların arasına saklandılar, kendi camilerini yaptılar ve

---

[563] *RGIA*, f. 383, en. 26, d. 40826, s. 1.
[564] Malov, *Pravoslavnaya protivomusulmanskaya missiya*, s. 41
[565] Werth, *a. g. e.*,353
[566] *Polnoe Sabranie Zakonov*, II 1841 cilt 16 no: 14409, Bölüm 17.
[567] *RGIA*, f. 796, en. 125 d. 1518, s. 15.

buralarda molla olarak görev yaptılar. Misyonerler onların hıristiyanlığı bilmedikleri iddialarının asılsız olduğunu söylediler. [568]

Misyonerler din değiştirenlerle müslümanlar arasında bir ilişkinin olduğunu devletin bu olaya göz yumduğunu söylemekte bir nevi devleti suçlamaktadırlar; Bir misyonerin raporuna göre: *"Niye hala bizi mesele yapıyorsunuz? Zaten 14 yıldır müslümanız. Fakat devlet hala bir karar vermedi, diyordu*"[569] Aile üyeleri farklı dinlerden olunca daha da karmaşık bir hal aldı. Bunun üzerine Başpiskopos olayı şu şekilde açıklamıştır: "iyi organize edilmiş bir devlette hoş görülemeyecek inatçılık, gizlilik, küstahlık, itaatsızlık, açıkgözlülük, komplolar, yapmacılık, ihanet, halkta ve ailede düzensizlik var."[570]

Ayrıca bu yapılanlardan müslüman din adamlarının etkisi ve müftü sorumlu tutulmuştur. Kazan başpiskoposunun 1849'da belirttiği gibi: "Tatarların arasında müftülerin yanı sıra gizli mollalar da vardı, bu mollalar hareketlerini gizlice yönettiler ve fanatikliği (tutuculuğu) artırınca onları takip etmek imkânsızlaştı."[571] Mollalar "Dinden dönmelerden sorumlu tutuluyorlardı ve gözlemciler tutuculuğun veya fanatikliğin ortaya çıkmasıyla okulların da ortaya çıktığını fark etmişlerdi.[572] Sonunda 1860'ların ortalarında bu faaliyetlere ek olarak, islamiyetin gayrı Ruslar üzerindeki başarısını engellemek için islam karşıtı bir propaganda denenmeye başlanacaktır. 1860'larda yayınlanan Malov gibi misyonerlerin yazıları da bu propagandayı desteklemiştir.[573]

Son olarak, bu yüzyılda islamiyetle ilgili Rus devleti bir tespit daha yapmıştır ki, bu da Tatar olmayan gayrı Rusların da ihtidâ hareketine müslümanlar vasıtasıyla katılmasıdır. 1844'de başpiskopos Vladimir, "Tatarlarla birlikte dinden dönen 106 Çuvaş'ın olduğunu" rapor etmiştir.[574] Çuvaşların müslüman olmaya başlaması, müslümanların gayrı Rus hıristiyanları müslüman olmaya teşvik ettiğini göstermektedir. Gayrı Rusların durumlarından Ortodoks din adamları sorumlu olsa da, tek başlarına

---

[568] *RGIA*, s. 22
[569] *RGIA*, f. 796 en. 125, d. 1518, s. 17.
[570] *RGIA*, s. 22.
[571] *RGIA*, s. 22
[572] *RGIA*, s. 34
[573] Werth, *a. g. e.*, s. 356

yetkililer din adamlarının gayrı Rusların dönmelerini engelleyemeyeceklerini ve bazı önlemler alınması gerektiğini biliyorlardı. Devlet din değiştirmemiş paganları islamiyetin etkisinden korumaya ve islamiyeti kabul etmelerini yasaklamaya başlamıştır.

4.2. XIX. Yüzyıl İlk Yarısı Kreşen İhtidası ve Karşı Misyon Faaliyetleri

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Tatar reformcular, cahil, molla, derviş ve sofi şeyhlerinin inançlarını nadiren irdelemişlerdir. Bu cahil öğretmenlerden dolayı çocuklar öğrenmekten, okumaktan ve yazmaktan inançlarının temel değerlerinden eksik yetişmişlerdir ki, bu durum Hz. Muhammed'in dedikleri ve Kuranın öğrettikleri ile uyuşmamaktadır.[575] Ancak Tatar mollaları ve şeyhlerine inanan Kreşenler Rus misyonerleri, propagandacı ve pedagoglar olarak etkili görmemiş, sanılanın aksine molla ve şeyhler önünde başarısızlığa mahkûm olmuştur. Bu ilk bakışta okuyanlara zıt bir görüş gibi gelecektir. Evet, zıt bir durum ihtidâ hareketinde vuku bulmuştur, cedidci ve modernistlerin cahil ve pedagojik formasyondan uzak bulduğu geleneksel islamın liderleri olan şeyh ve mollalar Rus misyonerlerin en büyük belalıları olmuştur. Tatarların halk kesiminde hıristiyanlığın yayılmasında geniş ölçüde sorumludur.[576]

Kazan ve çevresindeki Kreşenlerin islama yeniden dönüşleri devlete karşı dirençlerini göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte geleneksel dinî inançtan başka bir dayanma gücü olmayan bu topluluğun modernistlerin görüşlerini de temelden sarstığı görülebilmektedir. Modernistlere göre çağı yakalayamayan din toplumsal alandan çıkmaya mahkûmdur. Yine islam kendi içinde modernleşmesini tamamlamalıdır, görüşleri bu dönemde çok tartışılsa da hıristiyanlığın bu bölgede en büyük düşmanı geleneksel islamın temsilcileri olan mollalar ve işanlardır.

Kreşen (çoğulu Kreşenler) Tatarca bir sözdür ve vaftizli anlamına gelmektedir. Kreşen sözü kendi arasında da ikiye ayrılmaktadır; Kazan istilâ edildikten sonra Kazan'a bizzat Çar İvan tarafından piskopos olarak gönderilen Keşiş Guriy (1555-63)

---

[574] *RGIA*, f. 796 envanter (en). 125, dosya no. 1518, s. 14

[575] Fatih Kerimi, *Jihangir mehdimneng avıl mektebinde okuv*, (Turnalı avılınıng mektebinde). Tataristan Neşriyatı, Kazan 1979, s. 230-235-

[576] Agnes-Kefeli Clay, Krashen *Apostasy: Popular Religion Education and The Consest over Tatar Icentıty (1856–1917)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Arizona State University May 2001, s. 20

ve German (1564-65) hıristiyanlaştırma faaliyetini başlatmışlardır. İşte bu dönemde Rus devlet ve kilisenin zorlayıcı kanunlarla yaptığı vaftizler neticesinde aslen Rus olmayan ancak hıristiyan bir sosyal grup doğurmuştur. Bu grup Tatar literatürüne "Taza Kreşen" yani Eski Kreşen olarak geçmiştir. Yine 1740'da açılan Yeni Kreşen Dairesinin faaliyetleri neticesinde de bir grup vaftiz edilmiştir. İşte bu gruba da Tatarlar "Yengi Kreşen" (Yeni Kreşen) adını vermişlerdir. İlk dönemde vaftiz edilen ve "Taza Kreşen" olarak adlandırılan Eski Kreşenler, Mamadış-Laişev ve Kazak-Menzelisk sınırlarına (Ufa), yani İdil'in doğusuna yerleşmişlerdir. İkinci akımın üyeleri yani (yangı) Yeni Kreşenler ise İdil'in güneyinde ve Kama nehrinin Simbirsk ve Çistopol sınırında yaşamışlardır. 1866'da Kazan müslüman Tatarları 444.566 ve Kreşenleri 44.000 olarak sayılmış, bunlar arasından 27.401 'nin Eski Kreşen, 16.049'nun Yeni Kreşen olduğu belirtilmiştir. Bu sayılar Kazan'daki Tatar nüfusunun %9 'una tekabül etmektedir.[577]

Eski Kreşenler IV. İvan zamanında ya zorla ya da değişik hediyelerle manastırlarda hıristiyanlaştırılmış bir sosyal gruptur. Devlet bu dönem hıristiyanlığı benimseyenlerden vergi ve askeri yükümlülükleri kaldırmış, bu durum toprak ve statülerini kaybetmek istemeyenler için bir teşvik unsuru olmuştur. Eski Kreşenlerin bir kısmı animist bir kısmı ise müslüman kökenlidir. 1570 ve 1580'lerde müslümanken vaftiz olanlar dinlerine geri dönmüşlerdir. Burada en etkili güç ayaklanma ve kurulan Tatar hanlıkların yeniden güçlenmesidir.[578] 17. yüzyılda ayaklanmalar ve geri dönüş hareketinin başlaması üzerine animist kökenli Eski Kreşenler hem Rus hem de müslüman Tatarlardan ayrı bir bölgede yerleştirilmiştir. Rus din adamları bu ayırımı desteklemişlerdir ki bu gerçekte Rus istilâsını kolaylaştırmıştır.

Yeni akımcılar ise tamamen müslüman kökenlidir ve devletin köylüleri baskı altına almak için çıkardığı acımasız kanunlar altında yaşamak için vaftiz olmuşlardır ve aralarında vergilerini ödeyemeyen köylüler ve suçlular çoğunluktadır.[579] XIX. yüzyılın başlarında Yeni Kreşenler İdil doğu bölgesinde olan Traskazan ve Transkama bölgelerine yayılmışlardır. Toplu yaşadıkları köyler azınlıktadır, genellikle müslüman

---

[577] E. A. Malov, *Misyonerstvo sredi Muhammedan i Kreşennih Tatar*, Tipo-litografya imparatorskago universiteta, Kazan 1892, s. 400–413.

[578] A. N. Grigoryev, "hristianizatsiya neruskih narodnestey kak odin iz metodov natsionalnoy politiki tsarizma",*Matariali po istorii Tatarii*, Kazan Tatgosizdat, 1948), s. 230

köylerine dağınık halde yerleşmişlerdir. Kreşen Dairesi 3 aileden fazlasını isteksiz olurlarsa yerleştirme hakkına sahip olmadığı için yerlerinde kalmışlar ve Rus köylerine göç etmemişlerdir.[580] Devlet Kreşenlerin fazlalığı karşısında maddi anlamda bu yükü karşılayamamış, birçok Yeni Kreşen eski müslüman köylerinde kalmış ve bu durum yıllar içinde müslümanlaşmalarına neden olmuştur. 1802–1803, 1827–1830, 1856–1870, 1895 ve 1905 yılları ihtidâ (vaftizden geri dönüş) hareketinin belli başlı tarihleridir.

Kreşenlerin yanında islamiyeti din olarak seçen ve İdil bölgesinin yerlisi olan köken olarak da Türklere akraba gruplar vardır. Votyak (şimdi Udmurd olarak adlandırılır) Çeremiş (şimdi Mari olarak adlandırılır) Türklere akrabadır ve onlardan da bir kısım Tatarlardan etkilenerek müslüman olmuştur. Yine kökeni Türk olan Çuvaşlarda da daha İdil Bulgarları döneminden beri müslüman olanlar olmuştur ve bu grup zamanla Tatarlaşmıştır.[581] 1850'lerde Mamadış Votyak ve Viatka'nın Alabuga bölgesi hıristiyanlıktan tekrar islamiyete dönmeye başlamıştır. 1869'la birlikte bu hareket Kazan'daki Mamadış bölgesine sıçramıştır. Bu bölge çok kısa zamanda islama geçmiştir, hareket daha da büyüyerek 1905 ve 1912'de Votyakların müslümanlaşmasıyla neticelenmiştir.[582]

Geleneksel müslüman misyonerleri Kazan'ın Mamadış, Vyatka'nın Malmuş, Ufa'nın Birsk ve Menzelinski bölgesi Çeremişleri arasında da büyük başarı sağlamıştır. Çeremişlerin yaşadıkları köylerde camiler de bulunmaktadır. 1912'de devlet istatistiklerine göre müslüman Çeremiş nüfusu 1477'dir ve muhtemelen Çeremişlerin göç ettiği Ufa bölgesinde bu rakam daha fazladır.[583] 1900'lerin başlarında etnograf

---

579 N. İ. İlminskiy, *Oputi perolejeniya hristianskih verouçitelnih knig na Tatarskiy i drugie inoredçeskie yazıki v naçale tekişego staletyiya,* İmparatoskogo universiteta, 1883, 36-70

580 E. Malov, "O novokreşenskoy kontore", *Pravoslavnıy sobesednik*", 24, no. 12 (Dekyabr, 1876): 46

581 N. İ. Vorobyev, *Materialnaya kultura Kazanskih Tatar,* İzdanie Doma Tatarskoy Kulturi i Akademiçeskogo ((TNKP), Kazan, 1930, 26-27

582 *İstoriya Tatarii v Dökümantah i materialah* (Moskova; gos. Sots. Ekon. İzdadeltsvo, 1937), 349–350; Ya. Kablov, "Tatarizatsii inorodtsev privoljkogo kraya' *Missionerskii syezd v gorode Kazani 13–26 iyuniya 1910 goda* (Kazan: Tsentralnaya tipografiya, 1910), 352.

583 Koblov, "O Tatarizatsii", 352, ; N. İ. İlminskiy, "Kazankaya tsentralnaya kreşeno Tatarskaya şkola", *Materiali dlya istorii prosveşeniya Kreşennıh Tatarı* (Kazan tip. V. M. Klyauçinikova, 1887), 381, 383; A. F. Rittih, *Materyali dlya etnografii Rossii, Kazankaya guberniya (*Kazan tip. İmp. Kaz. Uni. 1870), 107.

Sergei Ribakov (1867–1921) "Tatar toplumunda asimile olan 40.000 Çeremişin bulunduğunu belirtmiştir."[584]

Türk kökenli müslüman Tatarların en yakınları animist olan Çuvaşlardır ve Çuvaşlar XVIII. yüzyılda hıristiyanlaştıktan sonra bile müslüman olmaya devam etmişler ve bölgede Tatarlarla kaynaşmışlardır. Nitekim Çuvaşların inancına göre tanrı insanlığa 77 din vermiştir. Bunların içinde de en iyisi Muhammed'in indirdiğidir. Ortodoksluk bu dinlerin en kötüsüdür. Tarihçi G. N.Volkov 1826 ve 1897 tarihleri arasında Kazan'da 400.000 Çuvaşın islamiyete geçtiğini bildirmiştir.[585]

Türk kökenli müslüman Tatarlar yine kendisi gibi Türk olan Çuvaşları müslümanlaştırırken Çuvaşçayı da unutturmuştur, bu durum Türklere akraba Çeremiş Votyak ve Mordvalılarda da görülmektedir. XIX. yüzyılda Tatar nüfusunun doğal büyümesi normalin oldukça üstündedir; % 115,8 Çuvaşlar ise bu dönemde sadece % 40,3 artmıştır[586] muhtemeldir ki, bu artışta müslümanlaşan Çeremiş Votyak ve Mordvalılar dâhildir.[587]

Rus devleti vaftiz olmayı kabul eden Kreşenlerin tekrar ne şekilde olursa olsun islama geçişini devir devir koyduğu kanunlarla engellemek istemiştir. İlk olarak XVI. yüzyılda (1598) Çar Feodor hıristiyanlıktan dönenler için dövme, zincire vurma ve hapse atma yasasını çıkarmıştır. Yine bu yüzyılda çıkan birçok emirname hıristiyanları belirli bir bölgede tutarak müslümanlarla irtibatlarını kesme amacını taşımaktadır. Bir hıristiyan, hıristiyan olmayan birisiyle evlendiğinde yasal olarak bu evlilik de geçerli sayılmamaktadır.[588] Daha sonra 1649'da çıkarılan bir kanunla, geri dönüş yapan hangi din olursa olsun kişi, önce dinî öğrenmek için papazlara, olmazsa manastıra gönderilip eğitiliyor sonuç alınamazsa ölüme kadar ceza yetkisi sağlıyordu.[589] Kazan Metropoliti Tihan III, (1699–1724) acımasızca bir emir vererek Tatar hacılarının ve Kreşenlerin bulunduğu mezarlıkların yıkılmasını sağlamıştır.[590] Metropolit Tihon'un varisi Silvestr

---

[584] S. Ribakov, *İslam i prosveşeniya inoredsev v Ufimskoy guberniy*, (S. Petersburg : Sinodalnaya tipografya, 1900), s. 8
[585] G. N. Golkov, *Etnopedegogika çuvaşkogo Zavoljya naroda*, Çeboksarı, Çuvaşkoye İzd-vo, 1966) s. 289
[586] Volkov, *Etnopedegogika, s.* 289
[587] M. Vasilyev, "Rasprostrareniye hristiansva v Kazanskom kraye", *İzvestiya po Kazanskoy eparhii*, no. 32: 1046–1062
[588] Mojarovski, *İzlojenie*, s. 26-27 ;
[589] M. Arhangelskiy, *O sobornom Ulojeniy Tsariya Aleksiya Mihailoviça 1649 (7156) g. V otnoşeniy k rpavoslavnoy Ruskoy tserkvi* , (St. Petersburg: F. G. Eleonski 1881), s. 28
[590] Opisanie *dokümentov i del, hraniyaşiçiyahsiya v arhive Svyatişego Pravitelstvuyaşçego sinoda*, Vol. 1, 1542–1721 (St. Petersburg Sinodalniya tipografiya, 1868), s. CCCXIII. (prilojeniye XXIX)

Holmskiy (1725–1731) animistlerin müslümanlığa geçişini yasaklayan 1728 tarihli yeni kanunun hızla yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Böylece Çuvaş, Mordvan, Votyak ve Çeremişler arasında islamiyete geçişe engel olmaya çalışmıştır.[591] Rus devletinin zorlayıcı ve teşvik edici kanunlarıyla 1740'lı yıllarda vaftiz olan müslüman köylüler ve suçlular için özel bürolar kurulmuş ve Yeni Vaftizliler Dairesi ismi verilmiştir. İşte bu idare islamiyeti benimseyen Kreşenleri para cezasıyla, döverek, karışık evliği yasaklayarak, manastırlara kapatarak ve en çok da (ayaklananları) Sibirya'ya sürerek cezalandırmıştır Tatarların camileri yıkılmış, Kreşen nüfusuna sahip köylerde camiye gidiş geliş katı kurallara tabii kılınmıştır. [592]

1755'deki Başkurt ve 1733-75'teki Emeliyan Pugaçev ayaklanmalarından sonra Rus devleti bazı kararlar almak durumunda kalmıştır. II. Katerina din özgürlüğünü sağlayarak Başkurt, Sibirya, Kazak steplerindeki camilerin yeniden açılmasını emretmiş, cami yapım izni hıristiyan bölgelerin dışına verilmiştir. [593] Bolşevik İhtilali yani 1917'ye kadar ihtidâcıların veya Kreşenlerin bulunduğu köylerde minareli camilerin açılmasını yasaklayan XVIII. yüzyıl kanunları yürürlükte kalmıştır.[594]

1802'nin başlarında Kreşenler Çara dilekçe göndermişler, yasal olarak müslüman olup olamayacaklarını sormuşlardır. Kilise islamiyetin yayılmasına şiddetli karşı durarak dönmeleri hıristiyanlıkta tutmak için barışçıl yollar aramıştır. 1802'de ve sonraki yıl Holiy Sinod Tatar ilmihallerinin yayımlanmasıyla sonuçlanan yerel dilde dinî kitapların çevrilmesini kanunlaştırmıştır. Tatarlar, dinî müfredat ve devlet okullarıyla tanışmışlardır. Holiy Sinod papazların vaazlarında Rusça dışında yerel dillerin kullanılmasını öğütlemiş yeni ihtidâcıların ortaya çıkmasından sonra her bir dilin 1842'de özel enstitüsünü (Tatarca, Arapça, Moğolca Kalmukça) Kazan İlâhiyat Akademisinde kurmuştur. Bu Akademinin amacı öğrencileri seminerlerde yetiştirerek

---

[591] *Polnoe Sabranie Zakanov Rosisyskoy İmperii*, ilk baskı, 45 cilt, (St. Petersburg: V Tipografi II-ogo otdeleniya obstvennoy E. I. V. Kantselyarii, 1830) 8 (1728–1722), 5333, no: 19:100

[592] *Polnoe Sabranie Zakanov*, C. 11, (1740–1743) no: 8236: 248-56; Malov, "O novokreşenskoy", s. 107.

[593] *Polnoe Sabranie Zakanov*, C. 19, no: 13996: 775–776; Malov, Tatarskih mesçityah v Rossii" *Pravoslavnıy sobesednik* sa. 1, (1868) s. 11

[594] *RGIA*, f. 821, en. 133, d. 459, s. 1–167

yerel seminer öğretmenleri, misyonerler veya kilise memurları olarak yetişmelerini sağlamaktır.[595]

Bu Akademinin en zeki öğrencisi papaz bir aileden olan Nikolay İvonoviç İlminskiy'dir (1822–1891). Penza'da dünyaya gelen İlminskiy, Kreşenler arasında yeni misyon kavramının başlatıcısı olarak bilinmektedir. Aynı zamanda İlminskiy Rus imparatorluğunun Rus olmayan çocuklarını Ruslaştırmak için okullar kurmuş ve bu okullarla ana dilde Ortodoks hıristiyanlığı geliştirmek için çalışmıştır. İlminskiy'nin metodu iki ana karakter taşımaktadır: onlardan birincisi ana dilde eğitim yapmaktır. Eğitim dilinin yanında bölgedeki etnik grupların her birine Rus harfleriyle bir alfabe oluşturmuş, alfabeyi oluştururken matbu eserleri değil konuşulan dili tercin etmiştir. İkinci temel karakteri ise geliştirdiği yeni metodla bölgede yerel çalışma yapabilecek papazlar yetiştirmektir. 1863'te İlminskiy, Vasili Timafoyeviç Timofoyev'in (1836–1893) yardımıyla Kazan merkez vaftiz Tatar okulunu kurmuştur. Kazan misyonerleri Aziz Guriy Cemaatiyle ortak çalışmış, bu cemaat ona 1867'de kiliseyle birlikte pedagog bulmasını sağlamıştır. Orenburg, Ufa ve Kazan eyaletindeki okullarda Kreşen, Çuvaş, Çeremiş ve Votyaklar bu cemaat tarafından özel bir organizasyonla parasal olarak desteklenmiştir. Bu destekle, Tatar (Kreşen), Çeremiş, Votyak ve Çuvaş lehçelerine dinî ve eğitim kitapları tercüme edilmiştir. Aziz Sinod Rus olmayan rahiplerin yetiştirilmesine izin vermiştir ve 1883'te de kilise ayinleri kitabı Rusçanın dışındaki dillere çevrilmiştir. Daha sonra eğitim bakanı İlminskiy'nin çalışmasını desteklemiştir. 1872'de İlminskiy, yeni Kazan Tatar öğretmen okuluna müdür olmuştur.[596] Bir sonraki bölüm İlminskiy ve sistemiyle ilgili geniş bilgi veriliciktir.

İmparatorluğun tüm kesiminde dinî özgürlüğü garanti eden 17 Nisan 1905'teki Din Özgürlüğü Fermanın ilanından sonra Çar, Yeni Kreşenlerin islamiyete geri dönüşüne izin vermiştir. Fakat Eski Kreşen Tatarlar, Çuvaşlar, Çeremiş ve Votyakların isteği vaftizli ve animist orijinli olmaları gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Tarihsel olarak atalarının müslüman olduğunu kanıtlayamamışlardır. Daha da kötüsü İlminskiy ve onun disiplinindekiler çevrelerinde birçok okul açmışlar, köylerde yerel hıristiyan okulu ve

---

595 İlminskiy, *Opiti perelojeniya*, s. 3; N. A. Spaskiy, *Prosvetitel' inorodtsev kazankogo kraya Nikolay İvanoviç İlminskiy*, (Samara: tip: Samarskoy Duhovnoy Konsistorii, 1900)
596 Werth, *Subject for Empire*, 136; Kefeli-Klay, *Krashen Apostasy*, s. 33–34

kiliselerin açılması ricaları hıristiyanlığı benimsemiş olarak algılanmalarına neden olmuştur. islamı kabul etmiş olan Eski Kreşen Türk-Fin-Ugor halk, 1917 ihtilalinden sonra ancak müslüman olabilmiştir. Bu sefer de Stalin 1930 yılında camileri mühürleyip, köy kulüplerine ve halk okullarına çevirmiştir.[597] Bugünkü Tataristan'ın Kreşen topluluğu İlminskiy sayesinde hıristiyanlığa sadık kalan Eski Kreşenlerden oluşmaktadır. Kısaca ihtidânın özetinin yer aldığı bu kısımdan sonra kilise ve misyonerlerin ihtidâ karşısında yaptığı çalışmaları da görmek gerekmektedir. Bu amaçla yine bölgede başpiskoposları takip ederek kilise misyoner ve devlet üçlüsüyle yapılan faaliyetleri takip etmek gerekmektedir.

4.2.1.Rahip Yona'nın Geri Dönüş Hareketine (İhtidâ) Karşı Faaliyetleri

1826 yılının Kasım ayında rahib Ambvrosiy Kazan'dan Tver'e tayin edilmiş; Aralık ayında da Kazan yeparhiyasına Rahip Yona Pavinski atanmıştır. Rahib Yona dönemi yaklaşık bir yıl sürmüş ve bu süre içinde yeni rahip Kreşenlerin islama veya eski dinlerine geri döndüklerine şahit olmuştur. Bir yıl içinde binlerce insanın geri dönüşü sosyal ve psikolojik açıdan insanların kilise ve devletin tüm tedbirlerine rağmen hıristiyanlığı şekilsel kabul ettikleri aslında ya Muhammedî veya putperest kaldıklarını da göstermektedir. Yine hem dinî hem de devlet idaresinin yeterince misyon amaçlı faaliyetlerde ciddi olmadığını göstermektedir. Kilse çalışanları ve misyonerler açısından başarısızlığın nedeni bu görülmektedir. Bir ikinci önemli sebep ise XVIII. yüzyılda özellikle Pugaçev isyanından sonra II Katerina'yla birlikte farklı dinlere devletin gösterdiği şefkat insanları eskiye dönüşte motive ettiği fikri kilise çevresinde rağbet bulmuştur ve suç tamamen devlete atılmıştır. Kreşen olsun olmasın gayrı Ruslar devletin şefkatini görünce eski dinlerini yaşamakta rahat davranmışlar ve zaten islam etkisinde olan Kreşenlerin dönüşünü sağlamışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devletin resmî rahipleri görevdeyken halk bu kadar rahat edememiş içten benimsemese de görünüşte korkudan hıristiyan kalmayı tercih etmiştir. Müslüman olsun, putperest olsun örf, âdet ve ibadetlerini kilise çalışanlarının gözü önünde yapamamışlardır. Ancak merkezi rahiplerin yerini yerel rahipler alınca artık dileyen dilediği gibi kültürel

---

[597] Firdevs Garipova, *Avıllar hem kalalar tarihınan,* Kazan 1997, s. 205

zenginliklerini göstermiş, bu durum da zaten geri dönüşe hazır olan Kreşenleri etkilemiştir. [598]

XVIII. yüzyılda isyanlar nedeniyle değişen devlet bakışı Kreşen ve Kreşen olmayan bölge ahalisinin istediği gibi yaşamasını sağlamıştır. XIX. yüzyılın başında ise zaten serbestçe yaşadıkları eski dinlerine dönüş için açıkça müracaatlar başlamıştır. 1802 yılında bir grup Tatar temsilci zorla kabul ettirilen ve asla yaşamadıkları hıristiyanlıktan islama geçiş için Dinî İdare'den izin için müracaat etmiştir ve bu olay geri dönüşün ilk resmî müracaatı olmuştur.[599]

1827 yılının Mart ayında Kazan yeparhiyasına bağlı Sviyajski, Sivilski, Tetyuşişki, Buinski, Simbirski ve Stavropolski kazalarının, farklı köylerinden, binlerce Kreşen, 1764 yılı 20 Şubat kararlarını esas alarak[600] Rus Çarına müracaat etmiş ve hıristiyanlıktan islama dönmek istediklerini belirtmişlerdir.[601]

Yine 1827 yılının Kasım ayında Udmurdlar ve Çeremişlerden, yaklaşık 4000 kişi, Çarevokokşayski kazası Varanguş köyüne toplanarak büyük bir kurban töreni yapmışlardır. Kurban töreni Çeremiş ve Udmurdların eski dinlerine ait en önemli ritüeldi ve hristiyanlığa karşı duruşun fiziki göstergesiydi. Bu olayın araştırılması neticesinde olayı organize edenlerin okumuş Çeremiş ve Udmurdlar olduğu görülmektedir. Ancak bu köylerin çoğu kiliseden kilometrelerce uzaktaydı ve dinî öğrenecek herhangi bir kurum da yaşadıkları yer de yoktu. Papazları ve keşişleri sadece ihtiyaçlarını gidermek için arıyorlar asla dinî yaşantı hakkında bir şey sormuyorlardı.

---

[598] Mojarovski, *İzlojenie,* s. 116
[599] *PSZ,* XXVII, No. 20, 535
[600] Bu kararda; "Vaftiz olmak istemeyenleri bundan böyle zorlamayacaksınız" hükmü vardır.
[601] *Deli Kazankaya Duhovniya Konsistoriya, Bundan sonra (KDK)olarak geçecektir ve Tataristan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (Tsenralnaya Gosuderstvenniy Arhiv Respubluki Tatarstan; TsGART)'nde Arşivde 4 Nolu fondadır;* f. 4, en 1, dosya no 5, s.. 386, 473, 6 Temmuz 1857–21 Eylül 1857, sayfa 815; "Kazan ve Sibir guberniyası Tatarlarının islama dönüş istekleri." "Afedici Hükümdarımız! Senin Kudretli İmparator hazretlerinin ayaklarına kapanıyoruz, Bizi bağışlamanızı ve isteklerimizi dikkate almanızı yüce merhametinize sığınarak isteme cesaretinde bulunuyoruz. Bizim dedelerimiz, onların dedeleri müslümandı, ancak bizler nedenini bilmediğimiz vaftizlerden dolayı Kreşen olmuş ve Yunan dinîne geçmişiz, Tatar köylerinde yaşamak zorunda kalan bizler ne onların dinî ve örfî geleneklerine uyuyor ne de hıristiyanlığı biliyoruz. Bizler oğullarını gözetip seven baba misali size geliyoruz, hükümdarımız 20 Şubat 1764 karalarına atıf tutarak bizi yeniden müslüman yapınız."

Simbirsk ve Kazan guberniyasında yaşayan Kreşenlerin müslüman olma isteği Sinod'un bölgedeki temsilcisi Knez P. S. Meşerski tarafından Sinod'a bildirilince Sinod acele bir karar alarak hıristiyanlıktan dönüşü yasaklamıştır.[602]

Bu karara ilave olarak rahip Yona'da bir karar alarak 13 Temmuz 1824 yılında bütün kilise çalışanlarına tebliğ etmiş ve yeni kararla misyonun yerel halkın dilini bilen ve iyi yetişmiş papazlarla devam edeceğini açıklamıştır. Bununla beraber mahalle keşişleri de her fırsatta hıristiyanlığı tebliğle görevlendirilmiş yetersiz bulunanların yerine daha iyileri görevlendirilmesi karara bağlanmış ve her üç yılda bir bölgedeki dönüş istekleriyle ilgili Sinod'a rapor verme zorunluluğu getirilmiştir.[603]

Bu kararla Sinod hukuken Kreşenlerin tekrar islama geçişinin de önünü kapamıştır. Ayrıca devlet idaresinde memur olarak çalışan görevlilere de bir yol çizmiştir.

4.2.2. Misyonerlerin Geri Dönüş (ihtidâ) Hareketine Karşı Faaliyetleri

Kreşen Tatarlarının Hıristiyanlıktan dönüşlerinin dış görünüşü yukarıda kısaca değinilen olaylardı, ancak bu tarihi süreç devam ederken dinî idarenin bölgedeki temsilcileri olan misyoner ve kilise çalışanları fonksiyonel olarak neler yapmaktaydı? Bu soruya cevap 1827 yılında resmî anlamda devlet idaresinin dönüş hareketini

---

[602]Kazan Piskoposu Filaret'in Sinod'a Raporu, *KDK*,, 31 Aralık 1828, f. 4, dosya numarası, 10,361, Simbir ve Kazan Kreşenlerinin müslüman olma isteği raporlarla Sinod'a ulaşınca derhal bir soruşturma komisyonu kurarak şu karaları almıştır. "Kazan ve Simbirsk guberniyalarının Kreşen köylülerinin isteklerinden hıristiyanlıktan ayrılıp eski dinlerine dedelerinin dinlerine dönmek istedikleri anlaşılıyor, dahası onların Tatarlarla beraber yaşayıp müslüman oldukları da belli oluyor. İsa gerçek din olan hıristiyanlıktan dönüp kafir olmayı yasaklamış ve bunlarla bütün ilişkilerin kesilmesini ve kilise mahkemelerine verilmesini emretmiştir. Bu nedenle Sinodluk böyle bir karara asla izin veremez siz de sakın bu tür bir karara imza atmayın. Kazan Piskoposu iyi ahlaklı bilgili, Tatarca bilen iyi örnek olabilecek rahip ve din adamları bularak dönmek isteyen Kreşenlere yolla ki, onları Muhammedilikten uzak tutusunlar: Ayrıca bu rahiplere Kazan İncil Cemiyetinden diledikleri kadar Tatarca İncil verilsin ki Kreşenleri kendi dillerinde eğitsinler."

[603] *KDK*, f. 4, dosya no: 117, s. 813; Bu karardan sonra Rahip Yona'nın 6 Temmuz kararı gelmiştir: "Konsistoriya bu karara uyarak yetenekli ve bilgili keşişler tayin etmek için karar aldı. Ayrıca bütçesini de belirlemek için yazı yazdı. Ancak yapılan incelemede (1824) Kazan yeparhiyasında Tatarcayı iyi bilen yetenekli ahlaklı rahip bulunamamıştır. Bunun üzerine ahlaklı yetenekli ancak Tatarcayı iyi bilmeyen rahipler seçilerek keşişlerle köylere yollamaya karar alınmıştır. Rusça bilmeyenlere tercümanlar vasıtasıyla hıristiyanlık öğretmek ve Muhammedîlikten soğutmak kararı alınmıştır. Bu projeyi yürütmek üzere Sviyajsk ve Tetyuşi eyaletleri Başkeşişi Yoanna Svetovidov, Çivilski eyaleti Başkeşişi Andriyana Galbonski, Simbirsk, Buinsk ve Stavropol eyaletleri Başkeşişi Andrey Milonov görevlendirilsin. (Her birine Tatarca birer İncil verilsin). Görev esnasında sadece Kreşen Tatarlara dikkat etmesinler, aynı zamanda diğerlerine mümkün olduğunca yakın olsunlar, her fırsatta dinden dönmenin getireceği sorumluluktan bahsederek onları uyarsınlar ve hıristiyanlığın erdemlerini anlatsınlar." Konsistoriyanın kararını tastik eden Baş Keşiş Yona Kazan ve Simbirsk guberniyalarının müdürlerine müracaat etmiş ve yetenekli 3 rahip bulmalarına yardımcı olmasını istemiştir. Ayrıca dinden dönenlerini 3 Temmuz 1738 tarihli 2a. Madde ve 22 bölümüne binaen cezalandırılabileceğini söylemiştir.

araştırmak için bölge misyoner ve rahiplerini görevlendirmesiyle aydınlanmaktadır. Nitekim bu tarihten sonda olayın gerçekleştiği mekânda saha çalışmasında bulunan rahip ve misyonerlerin raporları da bir bir gelmeye başlamıştır.

Olayların ardından bölgede ilk saha çalışması yapan Sviyajski proteyereyi Svetovidov'dur. Protoyerey Svetovidov'un 6 Kasım 1827 tarih 120 nolu konsistorya raporuna göre; " Eylül ve Ekim aylarında Sviyajski eyaletinin bütün kilise mahallelerini ve Kreşen Tatarları gezerek onlara vaazlar vermiştir. Her yerde onu Kreşenler saygıyla karşılayıp itaatle dinlemişler ve karşı gelmemişlerdir ve hıristiyanlıkta kalmak istediklerini bildirmişlerdi. Kulanga köyü sakinleri de yaklaşık 40 kişi aynı saygıyla karşılamış ancak Vasiliy İvanov İmelli Burtas'tan dönmek istediğini söylemiş ve St. Petersburg'dan haber beklediğini bu işi devam ettirmeye niyetli olduğunu ifade etmiştir." Adı geçen İvanov, Tatar başkaldırısında adı geçtiği için Sviyajski mahkemesi tarafından incelemeye alınmıştır.[604]

18 Aralık 1827 tarihinde Çivilski bölgesinde bir araştırma gezisi yapan Protoyerey Galbanski raporunda: "Çivilski'nin polis müdürü Bilyukoviç'in yardımıyla bağlı köylerini gezerek Kreşenlere vaaz ettiğini, Kreşenlerin hıristiyan kalmak istediğini hıristiyanlıktan dönmek istemelerinin sebebinin müslümanlarla aynı yerde aşama zorunluluğundan kaynaklandığını yazmaktadır. Ancak bundan sonra hıristiyanlığın gereklerine dikkat edeceklerini müslümanların propagandalarına kanmayacaklarını; bölgedeki olayların Kazan vilayeti idarecilerinden kaynaklandığını imparatorun kararlarından kaynaklanmadığını ve yerli keşişlerin vaazlarının etki yapmadığını" rapor etmiştir.[605]

Üçüncü misyoner ise 29 Kasım 1827 tarihinde Simbirsk köylerinde bir gezi yapan Protoyerey Milonov'dur. Milanov "Simbirsk, Buinsk ve Stavrapol eyaletlerindeki Kreşenlerin müslüman olduğunu hıristiyanlıkla ilgili hiçbir emare taşımadıklarını, ikonaların evlerden çıkarıldığını, haçlara baş eğmediklerini müslüman Tatarların giydiği tübetek giydiklerini bildirmektedir. Ayrıca Kreşenlerin hıristiyanlığın âdetlerini aşağıladığını, çocuklarını vaftiz etmediklerini nikâhları kiliserde kıymadıklarını"

---

[604] *KDK*, f. 4, dosya no. 120; "Reportı Svıtovido Dela", s. 47–48, 67–75.
[605] *KDK*, f. 4, dosya no. 302, "Reportı Galbanskogo 28 Fevral 1828", s. 51–52.

söylemektedir. Milanov'un çalışmalarıyla 600 kişi hıristiyanlığa geri dönmüş, ikonları evlerine asmış, haç takmış ve kilisede dua etmiştir, çocuklarını vaftiz edeceklerini, kilisede nikâh kıyacaklarını ancak yerli rahiplerin kendilerini incitmemelerini; kilisenin dinî ayinler için fazla para talep etmemesini rica etmişlerdir.[606]

5 Ocak 1828 tarihinde Sinod'a Kazan yeparhiyası müdürü bölgesindeki misyonerlerin çalışmaları ve Kreşen Tatarlarını son durumuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu arada Sinod yapacağı faaliyetleri de planlamaktaydı, ancak 3 Şubat 1828 tarihinde Kazan başrahibi Yona'nın ölmesi işlerin aciliyetini rahip seçimine çevirmiştir. Sinod Ryazan piskoposu olan Filaret Anfityatr'ın bu görevde olmasına karar vermiştir.

Merkezin aldığı kararlara göre bölgede çalışan bütün memurlar vali emriyle dinî idareye yardımla görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda ihtidâ hareketinin peşine düşen dinî idare ve devlet görevlileri bilgileri toplamaya başlamıştır. Bölgede ilk bilgi Baron Keller tarafından dinî idareye rapor edilmiştir. Keller'in bildirdiğine göre "Ağustos ayında, Burtas, Karmasarah ve Verhni (yukarı) Atkozin köyü Kreşenleri toplanarak aralarında güvenilir sözcüler seçmişler ve Simbirsk vilayetine yollayarak yeniden eski dinleri olan islama geçiş için izin istemişlerdi."[607] Yine Keller tarafından görevlendirilen Sozonov, Sviyajski Kreşenlerinin de dönüş için istekli olduğunu öğrenmiş hatta bu köylerde öncülüğü Yukarı Atkozin köyünden Larion İvanov; İmeli-Burtas köyünden ise Vasiliy İvanov'un yaptığını rapor etmiştir. Vasiliy ve Larion toplantılarda para toplarken dönmek isteyenlerin isimlerini asker Pyotr Yakovlev Kreşen Mihail Timofeyev'in evinde yazıyordu. Larion İvanov'un evindeki döneceklerin

---

[606] *KDK*, f. 4, dosya no. 302, "Reportı protoyereya Milonova, 28 Fevral Şubat 18282, s., 67-75; "Eskiden nikah için kiliselerde 8-20 ruble arası para alınyordu hatta ölüm için bu daha da fazlaydı; Yeni Maklauşa ve Gorodiş köylerinde rahib Kreşen Tatarı Vasiliy İvanov'dan nikah için 40 ruble almıştır. Yeni İşley köyünden Fedor Timofeyev'den Şemurşe köyü keşişi karısı Sergeyev Fedorovna'nın defni için 25 ruble, daha sona evlenirken aynı kişiden 20 ruble, yine aynı keşiş gelin tarafından 20 ruble, toplamda 40 ruble almıştır. Ve onlar da Muhammediliğe dönüş sebebi olarak keşişin her iş için para istemesini sebep göstermiştir. Bu sözleri duyan Başrahip bütün Kreşen Çuvaş köylerini sorguya çekti ve aynı şeyi söylediklerini gördü. Yaptığı Çuvaş köyü gezileri neticesinde Başrahip bölgesinde çalışan rahip ve keşişlerin güvenilir olmadıklarını, dönmek isteyen Çuvaşları eğitecek bilgi ve ahlaka sahip bulunmadıklarını görmüştür." Konsistorya Başrahibin bu raporuna dayanarak görevden alınmalarına karar vermiştir. Ancak Başrahip Yona Rahiplerini görevden alınırsa yerlerine kimlerin geleceğini düşünmek gerekir. Diye bir ek daha yapmıştır. Zira Başrahip Yona bölgede görev yapacak rahip ve keşiş eksikliğini giderememenin sıkıntısını yaşamıştır. Rahiplerin para talepleriyle ilgili şikâyetler için bakınız: S. Nurminskiy, "İnorodçeskiye prihodi", *Pravoslavnoye Obozrenie*, Kasım 1863, s. 255–261; Şikâyetlerin artması üzerine Sinodluk emriyle yeteneksiz ve ahlaksız rahipler görevden alınmıştır ancak görevden alınma nedenleri topladıkları paralar ve müslüman olan Kreşenlerin şikâyetleri değil, bölgede ihtidâ hareketlerine karşı başarısız olmalarıdır.

[607] Bakınız; Mojarovski, *İzlojenie*, s. 133.

listesi Sozonov, tarafından bir kutu içinde bulunarak raporlara geçmiştir. Yazılan dilekçelerin baş kısmında "kendi isteğimizle imzalıyoruz" ibaresi yer almaktaydı. Yine Yakovlev ve Mihail Timofeyev, İvanovların ikisi de Karmasar köylülerini islama geçirmek için tebliğe gittiğini söylemekteydi. İvanovlar Timofeyev'in evinde köylülere Simbirsk'de alınan yeni kararla islama geçişin serbest olduğunu söylemiş ve Yakovlev'in de döneceklerin listesinin tutmalarını istemişlerdir. Oradan Simbirsk'e gelerek hazırladıkları dilekçeleri idareye sunmuşlar, bu iş karşılığında köylülerden dörder ruble para almışlardır. Müfettiş Sozonov, Vasiliy İvanov'un evinde Sviyajski ve Çivilski kazalarında yaşayan ve dönmek isteyen Kreşenlerin dilekçelerini de bulmuştur.[608]

Daha sonra İvanov'ların itirafına göre 7 Eylül kararlarını Simbirsk'de duymuşlar ve İmelli-Burtas, Yukarı Atkozino, Çukrıalanov, Karmasar ve Çirkayev köylerine yaymışlardır, yazdıkları dilekçeler karşılığında da para toplamışlardır.[609]

7 Eylül İmparator kararının kopyasını yazan memur da bu teftiş sonunuda bulunmuştur. Rus devletinin ikinci derece rütbeli memuru Semenov, bu kararın kopyasını temin etmiş ve yazıya çekerek dağıtmıştır, kendisine bu kararı getiren ise Kazan esnafından Haybulla Rahmankulov'dur ve o kopyayı Kazan valiliğinden edinmiştir. Ancak Rahmankulov, suçlamaları kabul etmemiştir. Penza ve diğer adı geçen vilayetlerde kararın kopyasına rastlanılmamıştır.

Yapılan soruşturma neticesinde, Kreşen Tatarlarının hıristiyanlıktan islama dönüşlerinde en önemli nedenin Yukarı Atkozinli Larion ve İmelli-Burtaslı Vasiliy

---

608 Bu dilekçelere göre; Eskiden bazı Muhammedî Tatarlar sebepsiz yere hıristiyanlaştırılmış ve ağır vergilere tabi tutulmuştur. Vasiliy İvanov da Şuşermi, Çirkayeva, Malih Kuşman, Asbaba, Burtas, Karmasar, köylerinin bu özellikte olduğunu İmparatora yazarak bu köylerin islama geri dönmek istediğini dilekçelerde yer almaktadır. Ancak 7 Eylül kararlarının köylülerin ellerine nasıl geçtiği kaynaklarda açıkça ifade edilmemiştir. Mojarovski, *İzlojenie,* s. 123

609 *KDK,* f. 4, dosya no. 117, s. 123–124; "Simbirsk'de 7 Eylül'de çıkan yeni maddenin verdiği fırsatı değerlendirmek için Kreşen Tatarlarının Deyşevoy köyünde toplantı yapacakları misyonerler tarafından öğrenilmiştir. Bu toplantıya birçok Kreşen Tatar köyü sakini katılmıştır. Sviyajsk eyaleti köylerinden de: İmelli-Burtas, Verhniy Atkozinoy, Karmasar, Yangildinoy, Çukrıalanovski, Asbaba, Şigayev, Çeçkab, Azeley, Naratley, Karaşam, Nurlat, her köyden seçilmiş 2 veya 3 kişi. Buraya katılanların tümü kendi adlarına Simbirsk'e gidip müracaat için İvanovlara vekâlet vermişlerdir. Ayrıca kişi başı 4- 6 ruble de ücret belirleyip ödemişler. Dilekçeyi ise 58 ruble karşılığında postanede çalışan tanımadıkları bir memura yazdırmışlar. Sonra İvanovlar bu toplu dilekçeyi Simbirsk'e götürmüş. İvanovlar daha sonra aynı dilekçeyle köyleri dolaşmışlar dönmek isteyen Kreşenlerden para toplayarak dilekçelerini almışlardır. Yine dilekçe tanımadıkları bir kimse etarfından 46 ruble karşılığında yazdırılmış ve Vasiliy İvanov tarafından Simbirsk'e götürülmüştür. Vasiliy İvanov adı geçen köyler dışında Küçük Açasırı, Kugeyevo, Tavlina, İslamova, Uraspugi, Büyük Açasırı, Büyük Kuşman, Şuşerma, Küçük Kuşmanı, Burunduki ve Büyük Kaybiçi köylerinden de para toplamıştır."

İvanovlar olduğu, kararı verilmiştir. Karara gerekçe olarak İvanovların Kreşenleri Rus devletinin aldığı kararla dönüşlerine izin verdiği yapılan yanlışlıkların kanunla değiştiği yalanını yaymak olarak gösterilmiştir. İvanovların gezdikleri 12 köyün isteğiyle sözcü olması savunması köylülerin inkârıyla hatta para toplayarak bu işe girdiklerini söyleyerek geçersiz sayılmış, cezalandırılmalarına karar verilmiştir.[610]

Kazan yeparhiyası Arhiyepiskopu Filaret 24 Ekim 1828 yılında yazdığı rapora göre; ”Kazan ve Simbirsk guberniyaları Kreşenlerinin dinden dönüşünde en etkili olay Buinsk eyalet mahkemesinde Alfiye adlı bir Tatarın dinden dönüşü, 1808 yılında Simbirski’de mahkeme kararıyla aldığı ve bu karın kopyasının dilekçelere işlendiği” dedikodusudur. Tatarlara mahkeme kararının kopyaları Buinski mahkemesinin guberniya sekreteri Mukuyev ve işten atılmış sekreter Paçenkov vermiştir.[611]

Dinden dönüşü görüşen Simbirsk bölgesi cinayet mahkemesi, Senato’nun dinden dönüşlerin yasaklanması kararını yerine getirerek, Buinsk eyaleti mahkemesinin cezalandırma kararına destek olmuş ve Tatar kadını Alifa’nin müslüman olarak kalmamasına, derhal Kreşen olarak Anna Fedorova isminin verilmesine karar vermiştir. Görüldüğü üzere bütün aksaklık 1808 yılında Simbirsk mahkemesinin Alife davasında Senato’nun hükmünü yanlış yorumlayarak, müslümanlar lehine karar vermesinde yatmaktadır. Bu olay da Tatarların akıllarına yatmış ve toplu dilekçelerle örnek gösterilerek dönüş talebinde bulunmuşladır.[612]

---

[610] *KDK,* f. 4, dosya 117, s. 196–198; “ukazannoye vışe”: Mahkemenin kararı şu şekilde olmuştur: 1. İvanovların, Kreşen Tatarlarını Muhammediliğe döndürmek amacıyla para toplamak ve izinsiz toplantı yapmak ve islam propagandalığı yapma suçlarından ilgili kanuna göre 30 kırbaçla cezalandırılmasına ve gözetim altına alınmasına karar vermiştir. 2. Devlet Memuru Semenov’u İmparator’un verdiği kararı değiştirerek bütün bölgeye yayması, Senato adına sahte karar düzenlemek ve İvanovlara vermek, suçundan bütün rütbelerinin sökülmesine askere alınmasına askerî görev yapamaz ise Sibirya’ya sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir. 3. Mihail Timofeyev, Kreşenlere evinde toplanıp toplantı yapmalarına izin verdiği için, yaşlılığı göz önüne alınarak 4 hafta tutuklanmasına ancak sonra da gözetimde tutulmasına kara verilmiştir. Kazan tüccarnlarından Haybulla Rahmankulov, delil yetersizliği sebebiyle suçlanammaşıtır ancak daima şüpheliler listesine alınmasına kara verilmiştir. 4. Diğer iştirakçilerin kırbaçla cezalandırılmalarına ve salınmalarına karar verilmiştir. 5. Bölgede imza veren diğer Kreşen ahaliden hıristiyan kalmaya söz verenlere ve pişman olduklarını belirtenlere bir daha böyle bir densizliğe kapılmayacaklarına dair imza verenlerin affedilmelerine, bir daha yaparlarsa devletin cezalandıracağı ikazının yapılmasına karar verilmiştir.”

[611] *PSZ.,* C. XVI, No:12, 126.

[612] Aslında Senato Alife’nin cezalandırılmasını istemişti, ancak Simbirsk Cinayet Mahkemesi azaları ve sekreteri yanlış yorumladıkları için yanlış karar vermişlerdir. 1814 yılı 30 Ağustosu ve 1826 yılı 22 Ağustos’unda bu kararı verenler çıkarılan genel afla cezadan kurtuldular ancak; guberniya sekreteri Paçenkov Tatarların asıl inançlarına dönebilecekleri şayiasını yazmak; Alifa davasının tutanaklarını vermek; Çar’a dönüş isteğini dilekçe ile yazmak suçlarından cezalandırılmıştır. Sekreter Paçenkov bu işin sonunu düşünmeden yapmıştır ve etkisini hesaplayamamıştır. Nihayet bir daha böyle yanlış anlaşılmalara vesile olunmaması için 30 Mart 1806 yılında izinle de olsa bir başkası adına dilekçe yazma yasağı getirilmiştir. Ayrıca Alife hakkındaki verilen kararın doğru olmadığı Tatarlar arasında yayılmasına karar verilmiştir. f. 4., dosya no. 17, s. 198-200; “*Ukaz k preosviyaşiye Filarety za No: 9045 vı delı ukazanniye vışe vı prımıç na stranu 117,* 198–200.”

Müfettişler 7 Eylül'de Çarın fermanına göre dinden dönüşün serbestliğini Kreşenlere Penza'dan edindikleri kopyayla yaydıkları ifadesiyle araştırmalarını sürdürmeleri neticesiz kalmıştır, zira kararın kopyasını Kazan'da bir Mirza, İvanovlara vermiştir ve bu da İvanovlar tarafından itiraf edilmişti. Kazanlı Mirza Haybulla Rahmankulov bu kopyayı Kazan idaresinden edinmişti ve gerçekten de idare dönüşe ait bir karar almıştı ve bu kararı Kreşenler arasında yaymıştı.[613]

Kreşen Tatarlarının toplu dönüş hareketleri Kazan ve Simbirsk vilayetlerinde 1827 yılında bir kısım Tatarların önderliğinde yapıldığı bilinmektedir. Dönüş hareketi fert fert denemelerle başlamış ve giderek toplumsal bir görünüm kazanmıştır. Toplu dönüş hareketine bir örnek Çistopol eyaletinin Azeyeva ve Romaşkina köylerinde yaşayan 44 Kreşenin Kazan vilayet idaresine verdiği dilekçede görülmektedir. Dilekçe dedelerinin müslüman Tatar iken zorla hıristiyan nüfusuna geçirildiği, Rus isimleri verilmesinin sebebinin bilinmediği, 7. baş vergisi döneminde bu isimlerin değiştiğinin bilindiği, fakat daha derinlemesine bilinmediği yazılmıştır. Ayrıca müslümanlar arasında kalmalarının zor olduğu ve iki dinî de yaşayamadıklarını itiraf etmekte ve araştırma yapılarak eski dinlerine dönmelerine yardımcı olunması ricasını dile getirmektedirler.[614]

Bu dilekçe 13 Mart 1826 tarihinde Gubernatör tarafından incelenip sonuca ulaştırılmıştır. Sonuç raporunda müslümanların içinde yaşamaları ve Rus isimleri almalarıyla ilgili bilgilerin, Diyanet arşivinde 1780–1824 kayıtlarda bulunamadığı 3 Eylülü 1815 tarihindeki yangında bu bilgilerin yandığı belirtilmiştir. Karara göre Diyanet defterlerinde Tatar isimleriyle Devlet resmî arşivinde ve vergi defterlerinde Rus ismleriyle yazıldıklarına karar verilmiştir, denmektedir. Daha sonra bir bilgi yazısıyla bu kararı diğer guberniya idarelerine yazmıştır. [615]

---

[613] Bu kararın varlığını mahkemenin de inkâr etmediği görülmektedir. f. 4, dosya no. 117, s. 198–200; "*Ukaz k preosviyaşiye Filarety za No: 9045 vı delı ukazanniye vışe vı prımıç*"

[614] *KDK*, f. 4, d. no. 117, s. 199.

[615] *KDK*, f. 4, d. No. 117; s. 67-75"1. Sinod'un kararına dayanarak, 15 Mart 1731 tarihli, Sinodluk kararına dayanarak ihtidâ eden Kreşenleri Kreşen listelerinden çıkarın ve 1 Ocak 1826 yılı kararına göre 2000 rubleden fazla borcu olanları Kazan devlet dairesine bildirin. 2. Çevredeki insanlar tarafından sıkıştırılmasınlar ve islam dinîne uygun dua etsinler. 13 Mart 1766 tarihli bu karar onlara Çistopol mahkemesi imzasıyla ilan edilsin. 3. Kazan diyanet konsistoriyasına haber verilip istekleri üzerine konsistoryanıza bağlı Çistopol eyaleti Romaşkina ve Azeyeva köyü Tatarları 44 (erkek) kişinin başvurusu üzerine Muhammedî olarak dedelerinin dininde kalabileceklerine dair kararın onaylayıp tasdik etsinler."

Tatarlar kararın resmî bir yazıyla guberniyalara ilanıyla tatmin olmadılar ve kararın bir kopyasını da istediler. Bu kopyayı devlet idaresinden alan Tatarlar kendilerini müslüman kabul ederek resmî yazılarını din adamları ve devlet idarecilerine gösterdiler. Bu ilk toplu deneme diğerlerine de etki yapmış ve öncülük etmiştir.

4.2.3. Rusya İncil Cemiyetinin Misyoner Faaliyetleri

Rahib Ambvrosiy Protasov, 20 Ocak 1818 tarihinde Rusya İncil Cemiyetinin Kazan şubesini 5 arkadaşıyla birlikte faaliyete geçirmiştir. Kazan İncil Cemiyeti Kazan yanında ayrıca Çistopol, Kozmodemyansk, Sivilsk Çarevokşaysk, Yadrin, İşakah, Çeboksarı, Alatır, Sızran, Ardatov, Kurmış, Samara, Kazan üniversitesi, Kazan seminarisi ve Orenburg kazaları okullarında da faaliyet gösterecektir.[616]

Bu kurumunun amacı Rusya'da yaşayan halklar arasında hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, İsa-Mesih'in sözünü yaymaktır. Kazan şubesinin görevi de bu bölgedeki halklara İncili tercüme ederek ulaşmasını temin etmektir. İncilin ve diğer kutsal kitapların Çeremiş ve Çuvaş dillerine çeviri vazifesini Yadrin, İşakovsk ve Kozmedemyanski'deki gönüllüler üstlenmiştir; bu ortakların çoğu rahip veya küçük rütbeli keşişlerdir. İncilin çevirisi ilk çalışma olmuştur. Daha sonra Kozmedemyanski eyaletinin İşak köyünün baş keşişi Yakov İsa'nın Nasihatname'sini Çuvaşçaya çevirmiştir. Luka ve İonna incilini Çuvaşçaya Yadrin eyaletinin Şatma köy keşişi Vasiliy Fedorov tercüme edilmiştir. Yadrin eyaletinin Çemeva köyü rahibi Aleksey Almazov ise Matta İncilini Çuvaşçaya çevirmiştir. Çeremiş diline ise bütün dinî kitapları, (Anokalipsis hariç) Kozmodemyanski eyaleti Malo Sundırya köyü keşişi Dimitriy Pernagaşevski, İvan Pomerançev, Şapkiney Pertnurı köyünden Andrey ve İgnati Albinski, Ardı köyünden İvan Ardatski çevirmiştir. Ayrıca Kurmış'taki gönüllülerden Pandikova köyü keşişleri Matta'nın İncilini Çuvaşçaya, Alatır eyaletinin Napolnago köyü keşişi Andrey Ohotin de Mordva diline çevirmiştir. Udmurd İncil komitesi de İncili Udmurdçaya çevirmiştir. Bu çalışmada ise Afanasiy, Şkıyayev, Yoann Platunov, Vasiliy Blinov, baş keşiş olarak; Stepan Onisimov, Nikiforom

[616] *KDK*, "Delo Kazanskogo komiteta bibliyeskogo obşestva", Dosya no: 1 Bölüm III, (1824), s. 30.

Novostruyev, Pavel Tronin, Nikolay Ytrobin, Zahar Krotov ise keşiş olarak görev yapmışlardır.[617]

Uzun uğraşlar neticesinde yapılan çeviriler Ambvrosiy Protosov tarafından basılmış ve Çuvaş, Çeremiş ve Mordva köylerine 5 adet gönderilmiştir. Bütün kilise çalışanlarına da bu eserlerin her fırsatta uygun yerlerde okunması emredilmiştir.[618] Yapılan çevirilerin köylerde okunması halk arasında yeniden hıristiyanlığa karşı ilginin artmasına neden olmuş ve hıristiyanlıktan dönenlerden bir kısmının pişman olup geri dönüşüne sebep olmuştur.[619]

1824 yılının başlarında Dinî İşler Komitesi çevrilen İncillerin ve diğer dinî eserlerin halk arasında okunup benimsendiğine ait haberler gelmeye başlamıştır. Halk anladığı dilden kutsal kitapları dinleyince yeni girdikleri dine karşı hayranlık duymaya da başlamıştır. Nitekim Kozmedemyanski kazası Orinina köyü rahibi yaptığı çalışmayı ve insanların faaliyetlerinden nasıl etkilendiğini bir raporla dinî idareye bildirmiştir.[620]

Aynı yıl içinde Kazan yeparhiyasına bağlı diğer eyaletlerden de buna benzer papaz ve keşiş raporları geldiği ve bu raporların Kutsal Sinod'a kadar bu raporların ulaştığı dinî idarenin arşivinde bulunan materyallerden anlaşılmaktadır.[621]

---

617 *KDK,* dosya no. 3, (1824), s. 119 ve 120.

618 *KDK,* dosya no.7, s. 298.

619 *KDK,* dosya no. 6, s. 71, 646 (1824); dosya no.1, s. 42, 43; "Kazan Bibliya Komitesi 1823 yılında St. Peterburg'a, bu işin mümkün olamayacağını yazmıştır. Tanrını sözlerini onların diliyle ifadesinin mümkün olamayacağını ancak basit anlatımının tercüme edileceğini söylüyordu. Rahipler, Mordvan ve Çuvaşların İncili kendi dilleriyle duyunca hıristiyanlığa açıkça dönüş başlamıştır, diye yazıyorlardı. 100'ü aşkın kişinin bu metodla hıristiyan olduğunu bildirmektedir. Boriskoh köyünün sakinleri, her yaştan kadın ve erkek dikkatle onlara okunanı dinliyor, büyük ümidlere kapılıyorlardı. İsa-Mesih'in değerli sözlerinin tohumları yüreklerine düşerken toprağa düşen tohum gibi meyve veriyordu."

620 *KDK,* dosya no.5, s. 230, 231; dosya no. 8, s. 324; "Kozmodemyanski eyaletinde Orinina köyünde Rahip Feodor Tarhanov, 1823 yılı boyunca, köyleri gezerek, Çuvaşlara kendi dillerinde, mukaddes yazıları okuyordu. Bu tavır zamanla onların İncili anlamalarına, gerçekleri öğrenmelerine ve kalplerine işlemelerine neden olmuştur ve davranışlarına bu tavır yansımıştır. Bir defasında uzun süre ağır hastalıkla yatalak kalan bir hastayı hıristiyan örfüne göre ölüme hazırlıyordu. Hasta büyük bir dikkatle onu dinledi ve temiz bir kalple ağladı ve günah çıkardı. Bu durum onunu gerçekten hıristiyanlığı anladığını ve inandığını göstermekteydi, rahip de çok duygulanmıştır. Dahası neredeyse son nefesini verecek 85 yaşındaki bu adamın tamamıyla iyileşmesi hayret edilecek bir olaydı."

621 *KDK,* "İzvestii o bibliyetskih obşestvah, 1824", dosya no. 8, s. 322-324; "Kazan yeparhiyası piskoposu Ambvrosiy Protasov'un St. Petersburg Komitesine raporu", dosya no. 6, (1824), s. 54, 73, 207, 463; "1. Çeboksarı kazası Sotnikov köyünde rahip Yoan Korşunov, Çuvaşların Togaşova köyünden Prokofiy Nikiforov'un bütün ailesi ile birlikte, 8 kişi ve Bambuk köyünden Kondratiy Matveyev, karısı ve bakire kız kardeşiyle kendi babasından ayrılıp yeni eve taşınmış, her hafta kiliseye geliyorlar ve İncil'i kendi dillerinde dinliyorlar ve o gün hiçbir iş yapmıyorlar. 2.. Kozmedemyanski kazası Malogo Sundırya köyünde keşiş Dimitri Pernyagaşevski, Yoan Pomerançev ve Nikolay Pavlinskiy şunu söylüyor: "Çeremişlerden bazıları yaşam veren İncil'in sözüyle ışıklanmışlar, eski âdetlerinden dönmüşler, isteyerek bütün ruh ve kalbleriyle hıristiyan olduklarını kabul etmişler ve sürekli kiliseye gelme sözü vermişler, kendi inançlarından ayrılmayan yaşlılardan da uzak durmaya başlamışlardır. Kayıp oldukları karanlıktan kurtulup ışığa çıkan erkek, eşleri ve çocuklarıyla beraber 100 kişiden fazladır 3. Kozmodemyanski eyaletinin Kojvaş köyünden rahip Yoan Ravvinov şöyle diyordu: " Görevde olduğum kiliseye bağlı Malom Karaçkin köyünden, 37 kişi İnci'i kendi diliyle dinleyince hıristiyan olmuştur. Yine Torayev köyünden 15 kişi bu yolla hıristiyanlaşmıştır. 3.

Rahip Ambvrosiy çevrilen kutsal kitapların yaptığı olumlu etkiyi müşahede etmesi misyonun geleceği için yeni umut verici olmuştur, bu umudunu Dinî İdarenin başı olan Kutsal Sinod'a bir rapor şeklinde ifade etmiş ve bölgede misyonun devamı için yapılacak işleri de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Ambvrosiy'e göre kiliseler bölgesel dillerle faaliyet göstermelidir, dua ve kutsal metinleri çevirmelidir. Çuvaş ve Çeremiş dillerine ait sınıflar Kazan ve Çeboksarı seminarilerinde acilen açılmalı ve burada yetişen öğrenciler köylerde çevrilen dua kitaplarını ve metinlerini halka okumalıdır. Rahibin Çuvaş ve Çeremiş sınıflar açma dileği sağlığında yerine gelmiş fakat dua ve kutsal metin çeviri faaliyeti Liturgiya (Kutsal ayin kitabı) ve İnciller hariç başarılamamıştır. [622]

4.2.4. Piskopos Filaret'in İhtida Karşıtı Misyon Faaliyetleri

İmparator Nikolay Pavloviç, Sinod'un 25 Şubat 1828 tarihinde Kazan'a piskopos olanak Filaret'in tayinini onaylamıştır. Sinod Filaret'i Kazan'a yollerken yeni Kreşenlerin dinden dönüşlerinin engellenmesini ve son döneminde karşılaşılan meselelerin çözülmesini istemiştir. Ayrıca Milanov, Svetovidov ve Galbinski'nin görevlerine devam etmesini istemiştir.[623]

Çar onayıyla Kazan'a gelen Filaret ilk iş olarak hıristiyanlıktan dönmek isteyen ve dönen Kreşenler ile ilgili keşiş ve papazlardan raporlar istedi. Bu raporlar doğrultusunda nasıl davranması gerektiğini planlamaya çalışmıştır. Dahası Udmurd episkopu Kiril Bogolovski Platonov'a 8 Ekim 1828'de keşişlerin bu işte başarısız olduğunu yazmaktadır.[624]

Gerçekten de Filaret'in mektubunda keşişlerin yetersizliğinden bahsetmesi isabetli bir karardır, zira yapılan bölge araştırmasında 43 mahalle kilisesi keşişinin

---

Yadrin eyaleti Yardrin köyü Rahibi Vasiliy Smelovski şunları diyordu. "1823 yılında kendine bağlı köydeki 7 aile tamamen hıristiyan olmuş ve ayinlere devam etmektedirler."

[622] *Pravaslovnıy Sobesednik,* " Luka…", sayı III, s. 480. II (1858): 564-585, III (1858): 232-254,464-500

[623] *KDK,* f. 4, dosya no: 117, s. 71–75; "*Ukaz svyatogo Sinoda preosvyaşennemu Filaretu* ot 28 fevralya 1828 godu". "Sinod yeni tayin ettiği piskoposa, keşişler Milanov, Svetovidov ve Galbanski'nin görevlerini devam etttirmesini, zaman-zaman kiliseleri ziyaret etmelerini, ihtidâ eden Kreşenlere sevgiyle doğruyu anlatmalarını ve keşişlerin yaşantılarının dine uygun olup olmadığını kontrol etmelerini söylemiştir. Teftişlerinin sonuçlarını Sinodluğa bildirmesini istemiştir. Kötü sonuçlardan kaçmak için, talep olunan paraları kontrol edilmesini, fazla para alınmaması için bütün Kreşenlerden gelen gelirlerin yazılmasını ve imzayla teslim alınmasını, Kreşenlerin gönülden katkıları hariç dinî hizmetler için ücret alınmamasını tavsiye etmiştir."

[624] "Pisma Fillareta k Kirilu, 10 Temmuz 1829", *Pravoslavnıy Sobesednik,* (Agust 1868); 11-12

yalnız yedisi okul bitirmiştir. Diğerleri aşağı sınıflardan ayrılmışlardır ve insanlara dinî anlatmada yetersizlerdir.[625] İlk zamanlar Filaret Kazan'da gelişen Kreşen ayaklanmasında düştüğü zor durumu Udmurd episkopu Kirile, " burada bir yıl bile yaşayamam, çok zorluklar çekiyorum ve sadece Tanrı'nın verdiği güçle ayakta duruyorum" diyordu.[626]

Dinî idare Kreşen Tatarlarına yaptıkları hatayı göstermek için Kazan valisi Otto Rozen önderliğinde ve Başrahip Filaretin nezaretinde büyük bir aydınlatma faaliyeti başlatarak 9 Nisan 1828 tarihinde Sviyajski rahibi Svetovidov ve Dvoryan Solovyev Ulyanovski ve İvanovski köylerine gönderildiler. Ayrıca emir gereği dönüş hareketinin lideri konumundaki Vasiliy İvanov'un yanına giderek dönenleri toplamışlar ve huzurda yapılan işin kanunlara uygun olmadığını nasihatleri dinlemeden hareket ederlerse cezalandırılacaklarını bizzat yüzlerine söylemişlerdir.[627]

Sviyajski eyaletinde komisyon faaliyetlerini bitiren Svetovidov, Tetuşi kazasına gönderilmiş ve bu bölgede bulunan köy kiliselerini gezmiştir: Mojarov, Bayglıçev, Çipçig, Bayteryakov, Bişeva, Florova – Yasaka ve Karlangi kiliseleri. Sviyajski Kreşenlerinin aksine Tetuşi Kreşenleri islamdan dönmek istemediler, köylerin birçoğunda davete bile icap etmediler. Bunun üzerine Rahip Svetovidov Tetuşi'ye geri dönerek Emniyet müdürü Tülenev'i de diğer misyon amaçlı gezilerine götürmeye karar vermiştir. [628]

Baş rahib Svetovidov Tetuşi'ye misyon faaliyeti için ikinci defa yalnız gitmemiş, yanına mahkeme azası Çikin'i de almıştır. Tetuşi'den yola çıkan iki misyoner

---

[625] *KDK,* f. 4, dosya no. 117, s. 98-112,"Ukaz Svyatelnoye Filaretu otı 8 Fevral 1828 g."

[626] "Pisma Filereta kı Kirilu", *Pravoslaniye Sobesednik,* Ağustos 1876, s. 8

[627] *KDK,* ,f. 4, dosya no: 177,s. 87, 91, 93, 158–160.

[628] *KDK, a. g. d,* s. 90–93; "Misyonerler Sviyajsk eyaleti Kreşenlerini hıristiyanlığa çabucak ikna etmişler, ancak Tetuşi Kreşenlerini iknada bir o kadar zorlanmışlardır. Tetuşi Kreşenleri haç takmak istemiyor, kiliyse gitmek istemiyor, rahiplere saygı duymuyorlardı. Bayglıçeva Alkeyev köyü sakinleri kiliseye rahibin daveti üzerine gelmiş, ancak dua etmek istememişlerdir, hatta haç öpmeleri istenince, açıkça yapamayacaklarını söylediler. Bunu gören Rahib Svetovidov Tetyuşa gitti ve polis müdürü Tyulenev'den bundan sonraki misyoner gezilerine gelmesini istedi. Tyulenev'le beraber 3 köy kilisesi gezdi; Yambuhtina, Nikiforova ve İşeyev kiliselerini. Çula köyü Kreşenleri birinci ziyarette nasihatleri dinlediler ve hıristiyanlıkta kalmaya ikna oldular. Aşağıdaki ismi geçecek üç köy ise 2 gün süren ikna çabalarına rağmen hıristiyan kalmayacaklarına müslüman olmak istediklerini inatla savunmuş ve bu isteklerini İmparatora bildiriceklerini söylemişlerdir. Tetuşi Polis Müdürü bu topluluktan inat edenleri Tetuşi yerel mahkemesine göndermiştir. Alaverdi köyünden 14 kişi yarı yolda pişman olarak geri dönmüştür ve imparatora mektup yazma fikrinin Fokey Mihaylov ve oğlu Stephan'dan çıktığını, bu iş için kişi başı 35 kopik para toplandığını itiraf etmişlerdir. Şongut, İndirçey ve Alaverdi köy kiliselerindekiler Mihaylov ve oğlu tarafından inandırılmış hiçbir nasihatı dinlememişlerdir."

Syukyevski, Bogorodski, Bolşe-Yanasalski (Büyük-Yanasalski), Şingutski, Florovski ve Yalçınovski güzergâhını takip etmiştir. İkinci ziyaretini rahip Svetovidov şöyle rapor eder:

"Tatarları davet ettik ve bizim davetimizle her vilayette İmparatora dilekçe yazanlar toplandı (hastalar ve köyde bulunmayanlar). Toplantıda onlara kararı okuduk, onların kendi istek mektubunu gösterdik, güvendikleri ne varsa bir bir ortaya koyuldu. Simbirsk'e bu mektubu yazdırmaya gidenler, postaya verenler, kağıtın forması ve rengi dâhil her şeyi hemen tanıdılar. Alaverdina köyü sakini Kreşen Stepan Fokeyev, mektubu hemen tanımıştı. Biz, toplantı boyunca mümkün olan öğüt ve nasihatleri verdik, ancak düşündüklerinden dönmediler ve inatla doğru olduğunu savundular, onlar imparatorun kendilerini özgür bırakacağına inanıyorlardı. Hıristiyanlığın hiçbir akidesi ve âdetini yerine getiremiyorlar, bir şey bilmediklerini söylüyorlar. Sayıları çok olan müslümanlar arasında yaşadıklarına hayatın her anında onlarla beraber olduklarını söylüyorlar ve dahası Rusça bilmediklerini itiraf ediyorlardı. Kiliseye gitmiyorlar, ayinlere katılmıyorlar zamanlarını olmadığını, dil bilmediklerni bahane olarak ileri sürüyorlardı. Dahası hıristiyan kurallarıyla yaşadıkları zaman ve kıyafetleri giydiklerinde müslüman Tatarların alay konusu olduklarını, bu nedenle yapamadıklarını söylüyorlardı. Bu nedenle onların âdetlerine göre giyindiklerini, hıristiyanlığa göre yaşayınca bela ve musibetten kurtulamadıklarını çocuklarının, mallarının telef olduğunu ürünlerini olmadığını ve aç kaldıklarını ileri sürüyorlardı.. Sibirya'ya sürgün olsalar da ne kilise ne de hıristiyanlıkla ilgili bir söz duymak istemediklerini beyan ediyorlardı. Ne kadar yardım etsek de onların yanlışlarını düzeltemedik ve hıristiyanlığa döndüremedik, hiç dinlemek istemediler ve nasihatlarımız boşa gitti. Onlar hiçbir şey dinlemek istemiyorlardı bazı köylerde, liturgiya ve vaaz dinlemek için tanrının evine davet ettik gelmediler, haç çıkarmaya müsaade etmediler. Kreşenlerle konuşmalarım neticesinde toplu olarak hıristiyanlığa karşı savaşa hazırlandıklarını bir ağızdan aynı şeyi yaptıkları gerçeğini gördüm. Birisi bir şey söyleyince topluca aynısını söylüyorlar ve inatla bu fikirde kalıyorlardı. Hatta onlarla beraber Muhammedî olmak isteyen ancak dilekçesi olmayanlara da dilekçe yazdırmak istiyorlardı. İçlerinde önder olan Stepan Fokeyev idi. O eğitimliydi ve diğerlerini etkiliyordu. Onlardan bazıları, birinci gezide Polis müdürü Tyulenev'le beraber, Tetuşi yerli mahkemesine gönderilmişlerdi ve Tetuşi eyalet mahkemesinde sorgulanmışlardı. O zaman hıristiyan kalacaklarını bildirmişlerdi ve şimdi de kendi ifadelerinden dönemezlerdi. Alaverdina köyünden Kreşen 14 kişi, birinci gelişimizde bana ve kaza polis reisi Tyulenev'e yazılı kâğıt vererek, bundan böyle hep hıristyanlıkta kalacaklarına ant içmişlerdi. Diğerlerinin etkisiyle şimdi, Muhammedî kalacaklarını söylüyorlar ve taahhütlerinden dönüyor. Biz hiçbirini bırakın hıristiyan olmaya nasihata dahi ikna edemedik. İmparatora dilekçe yazıp götüren kişinin ismini vermediler. Kilise rahiplerinden şikâyette bulunmadılar. Ancak iyi de olsa rahipleri istemediklerini, müslümanların arasında hıristiyan olarak

yaşamak istemediklerini bir ağızdan söylediler. Onlar dıştan hıristiyan olsa da ruhları ve yürekleri müslüman kalacaktır."[629]

Rahip Svetevidov Tetuşi'ye üçüncü defa 1828 yılının sonbaharında gitmiş, sonbahardaki gezisini de 20 Aralık 1828 tarihinde bir rapor şeklinde Konsistoriya'ya sunmuştur. Bu raporunda bölgedeki köylerin biraz daha yumuşadığını hıristiyanlıkta kalmaya meyilli olduklarını, nasihat ve vaazları takip ettiklerini, hıristiyanlığın gereklerini yerine getireceklerini söylediklerini anlatmaktadır. Tetuşi ve Sviyajski'nin üçüncü seyahatinde tamamen sakinleştiğini ifade etmekte, kilise ve keşişlerden şikâyetlerin durma noktasına geldiğini bildirmektedir.[630]

1829 yılında baş rahib Sviyajski ve Tetyuşski eyaletlerine yaptığı gezilerin sonucunda da Sviyajski Kreşenlerinin hıristiyanlığa bağlı olduğunu söylerken Tetuşi'deki Kreşenlerin uzak durmasının bölgedeki islama dönüş hareketini örgütleyen 9 kişinin etkisinde kaldıklarını itiraf etmektedir. Ancak 10 Ağustos 1830'da bitiş raporunda bu isimler yer almamaktadır. Tetuşi bölgesindeki geri dönüş hareketi için de çözüm yolu olarak buradaki Kreşenlerin manastırlara toplanması, daima gözlem altında bulundurularak Rusça öğretilmesi ve dinî hayatın bizzat yaşatılması teklifini idareye sunmuştur. Müslümanlar arasından ayrılan Kreşenlerin zamanla hıristiyanlaştığı ve Ruslaştığını tecrübeyle bilen başrahip, yapılacak toplama faaliyetinin başarıya ulaşacağından emindir.[631]

---

[629] *KDK*, f. 4, dosya no; 177, s. 161–163, "Svetovidov'un Kazan Konsistoryasına Raporu, 17 Temmuz 1828".

[630] *KDK*, f. 4, dosya no. 177 s. 205, 206 "Svetovıdov'un Raporu, 20 Aralık 1828"; "Sviyajski kazasına gittiğim zaman haçlanmış Tatarları hıristyanlığa karşı daha iyi buldum. Önceki ziyaretlerimde, Ulyankovski, İvanovski ve Kulangiski kilise köyleri toptan hıristiyanlığa karşı geliyor ve bunu ifade ediyorlardı. Şimdi, ikonalara baş eğip, haç işareti yapıyorlar. Ve hepsi hıristiyanlığın âdetlerini yapacakları ve kiliseye gıdeceklerine, en azından bayramlarda söz verdiler. Tetuşi eyaletinde Kreşenler, ilk önce kabul etmeseler de zamanla yumuşadılar ve hıristiyan kalıp ibâdet ve gelenekleri yerine getireceklerine söz verdiler. Fakat onlardan bazıları haç işareti yapmak istemedi, yapamadıklarını söyleyip korktuklarını dile getirdiler. Onlara korkmamalarını, ilerde dua etmek için mutlak yapmaları gerektiğini ve keşilerin bunu öğreteceklerini açıkladım. Bazı yerlerde hiç ikona yoktu, ya kaybolmuş veya çalınmıştı; söz verdiler yenilerini alacaklar. Bu nasihatler ve açıklayıcı bilgilerden sonra Muhammedi olamayacaklarını anlayan bölge sakinleri bir daha böyle bir harekete girişmemiştir. Zamanla talepler yerine gelmeye başladı: Yeni doğanları zamanında vaftiz ettirmeseler de haçı öpüp işaret yapıyorlar, fakat kiliseye gitmiyorlar, zamanlarının olmadığını söylüyorlar. Bu son ziyarette tamamen sakin ve hareketin durmuş olduğunu müşahede ettim. Hıristiyanlığın kurallarını yerine yetirmeye hazırlardı. Ve onlar ileride hıristiyanlıktan dönmeyi düşünmeyeceklerine, çok pişman olduklarını, kötü niyetliler tarafından aldatıldıklarını, İmparatoru kendi yanlış istekleriyle rahatsız ettiklerini söylediler. Kilise ve çalışanlarından şikâyetleri yoktur."

[631] *KDK*, f. 4, dosya no:177, s. 205–206; "Svetovıdov'un Raporu, 10 Ağustos 1830".

Baş rahib Galbanski ise faaliyet bölgesinde ilk gezisi esnasında Çivilski kazasında, hıristiyanlığa dönmek istemeyen Urmayevski ve Tokayevski köylerine özel bir çalışma yapmış ve bu iki köyde hıristiyanlıkta kalacaklarına söz vermişlerdir.[632]

7 Temmuz 1829 tarihli raporunda Galbanskiy, Tokayev ve Urmayev köyü Tatarlarının dönmek istediklerine dair dilekçeleri yazdıklarını, ancak metni kendilerinin oluşturmadığını ve İmparatorun bu isteği dikkate alacağını umarak bunu yaptıklarını belirtmiştir.[633] Daha sonraki 5 Ekim tarihli raporunda ise kendi görev alanı içindeki Çivilski kazası Kreşenlerinin tamamının hıristiyanlığa döndürüldüğünü bildirmiştir.[634]

Rahip Milanov, 14 Aralık 1828 tarihli Konsistoriya'ya sunduğu raporda kendi bölgesinde birinci teftişindeki olumsuz durumun normalleştiğini, 600 Kreşenin yeniden hıristiyanlığa döndüğünü anlatmıştır.[635]

Sonuçta bölgede görevlendirilen rahiplerin ve kolluk gücünün ısrarlı çalışmaları elebaşıları hariç, hıristiyanlıktan dönen Kreşenlerin tamamı hıristiyan olarak kalmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Svetovidov, Galbanski ve Milonov önderliğinde hızlı bir strateji takip eden devlet ve kilise 2000 kadar Kreşeni kiliseye

---

[632] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 183; "Galbinski'nin Raporu"; "Başrahip Galbanskiy 7 Nisan 1828 yılında yeparhiya müdürüne şu raporu vermiştir. "Yüce tanrımızın yardımlarıyla Tokayev ve Urmayev köyünün Kreşen Tatarları islah olunmaz durumdaydı ve İmparator Elahezretlerinden onların isteklerini onaylayacağı ümidindeydiler. Öğütlerimiz sonucunda ümitleri kırıldı ve sonunda yanlış fikirlerinden ailece vaz geçtiler ve Yunan-Rus dinînde kalmaya karar verdiler ve yaptıklarıyla bunu bana ispatladılar. Ertesi gün 1 Nisan'da kilise nikâhı olmadan ahlak dışı bir şekilde beraberce yaşayan 3 kişi nişanlılarıyla beraber kilise köyü Koşeli'ye geldiler ve nikâh yaptılar. Bebeklerini de vaftiz için getireceklerine söz vermişlerdi, fakat nehirde buzların yığılması ve incelmesi nedeniyle getiremediler. Onların hayat tarzlarını etkileyecek taleplerini karşılayacak, oturdukları evde sürekli Ortodoks bilgilendirme ve aydınlatmaya devam edecek, öğütler vermeleri için keşişlere yazılı emirler verdim."

[633] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 134, 7 Temmuz 1829.

[634] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 275, 5 Ekim 1829; "Galbanskiy piskopos Filarete yazdığı son raporda 5 Ekim 1829 yılında şunları yazıyordu: "Misyonerlik faaliyetini bitirdim. Bana emanet edilen Çivilski eyaletinde yaşayan ve hıristiyanlıktan uzaklaşıp dönmek isteyen Kreşen kalmadı. Şimdi hepsinin evinde aziz resimleri asılı, boyunlarında haç var ve haç işareti yapmasını biliyorlar. Tanrının evine gidiyorlar, hastalıklarında, vicdanlarını rahatlatmak dilediklerinde ve ruhlarını temizlemek istediklerinde, evlerine rahip çağırıyorlar. Ancak dinî ayinleri yapmada zorluk çekiyorlar; Çünkü 1. İçlerinde Rusça okuyup yazma bilen yok. 2. Çivilsk eyaletinde sadece Kreşenlere ait bir köy bulunmamakta; hepsi Kreşen olmayanlarla beraber yaşamak durumunda kalıyorlar. 3. Kreşenlerin Kreşen olmayanlarla birlikteliği köyle de sınırlı değil, aynı köy, aynı mahalle, aynı sokak ve aynı ailede beraberce kalıyorlar. Kreşenleri hiç olmazsa köyün bir mahallesine toplamak akıllıca bir iş olurdu. 4. 300 müslüman Tatar arasında yaşayan 20 Kreşen Tatar nasıl çekinmeden hıristiyanlığını yaşayabilir? Bu Kreşenlerin tam bir Ortodoks hıristiyan olmaları için Rusların arasına yerleşleşmesi gerekir. Eski Kreşenlerin birçoğu Ruslar arasında yerleştirilmiş ve orada asimile olmuşlardır."

[635] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 71, "Milanov'un Raporu 14 Aralık 1828"; "Ben de defalarca bu inatçı Tatarları öğütledim, hıristiyanlıkta kalmaları için ve Tanrımızın kanunlarını öğrenmeleri için vaazlar verdim. İçlerinden Müslüm ve 2 çocuğu hariç diğerlerini döndürmeyi Tanrının yardımıyla başardım."

toplamayı başarmış, ancak ihtidâ liderlerinini hiç birisi ilk hamlede hıristiyanlığa dönmeyi kabul etmemiştir.[636]

Hıristiyanlıktan islama dönüşün St. Petersburg ayağını oluşturan ve idarî merkezde işleri takip eden Meşhur Tatar Abdülhalik'tir. 31 Aralık 1828 yılında Başrahib Filaret'in Sinod'a raporunda 25 kişi hariç diğerlerinin döndüğü, bu 25 kişinin dönüş hareketini organize eden kişiler olduğu, ayrıca bunların St. Petersburg'daki Abdulhalik'in haberine göre hareket ettikleri yer almaktadır. Başpapaz Filaret Sinod'a önlem olarak bu 25 kişinin ayrı ayrı manastırlara kapatılmasını ve köylülerden uzak tutulmasını ve hıristiyanlığa dönmeleri için bir süre tanınıp eğitilmelerini, tavsiye etmektedir.[637]

19 Nisan 1829 tarihinde Sinod Rahib Filaret'in bu önerisini onaylamıştır.[638] Geri dönüş hareketi liderlerinden birisi olan Abdul Halik Maliyev (Mihail Vasilyev) hakkında Petersburg başsavcısının isteği üzerine tutuklama talebi çıkarılsa da, polis müdürün tahkikatı neticesinde Petersburg'da olmadığı belirlenmiş, bu emir Kazan'a iletilmiş, Kazan'da tutuklanan Abdul Halik Maliyev manastıra kapatılmış, ancak istenilen sonucu elde edememişler, fikirlerinden asla taviz vermemiştir.[639]

Devlet Soveti, 31 Mart 1830 tarihli rapora bakarak Kazan bölgesi Kreşen Tatarı Mihail Vasilyev'i hıristiyanlıktan dönüş ve halka bu yönde propaganda yapmasını sebep göstererek, 11 Şubat 1828 tarihinde 30 kırbaç ve ailesiyle birlikte Tobol guberniyasına sürgün cezasıyla cezalandırmış ve gideceği yerde kilisenin gözetimine verilmiştir. Yine diğer 24 kişi de aynı gerekçe ve sonuçla cezaya tabi tutulmuş yıllık gözetimlerde durumunu düzeltenler için geri dönüş yolu açık tutulmuştur. [640]

Kazan guberniyasından adı geçen 25 kişiden 5'i, 25 Temmuz 1829 tarihinde kilisenin ve bölge idaresenin tavrı karşısında yazılı taahhütle hıristiyan kalacaklarını garanti etmişler, diger 20 kişi bu taahhüdü yapmamışlardır. Kabul etmeyen 3 kişi de

---

[636] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 534; "22 Haziran 1834 tarihli Sinod'un Baş Rahib Filaret'e Emri".
[637] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 209.
[638] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 221.
[639] *KDK,* f. 4, dosya no. 177, s. 364–65; "Aziz Sinod Dairesi 26 Şubat, 24 Mart ve 24 Ağustos 1828 yılı Emirnameleri".

Sinod emriyle Rey'e sürgün edilmiştir. 11 Haziran'da onların da baskı karşısında dayanamayıp hıristiyan oldukları haberi gelmiştir. Kazan Konsistoriyası onlardan da dönüşlerine ait yazılı bir kâğıt almıştır. Geri kalan Andrey Antonov, isimli lider Abdul Halik'in aldığı cezayı almış, ancak ceza icra edilmeden hapiste ölmüştür. Geriye 16 kişi kalıyordu. 31 Temmuz 1829 tarihinde Kazan konsistoriyası Simbirsk guberniya idaresinden bu kişilerin Kazan'a eğitim için gönderilmesini talep etmiştir. Bu kişilerden 12'si gördükleri eğitim sonunda hıristiyanlıkta kalmaya karar vermiş ve 1830 yılının başlarında evlerine dönmüşlerdir. Diğer dört kişiden biri, Kazan İvanovski manastırına, diğer üçü de Rey bozkırına gönderilmiştir. 1832 yılındaki raporlarda hala bu kişilerin hıristiyan kalmaya devam ettikleri belirtilmiştir.[641] 22 Haziran 1834 tarihli Kazan yeparhiya idaresine verilen bir emirle dönmek istemeyen 4 Kreşenin Simbirsk'e gönderilerek cezalarının infaz edilmesini istemiştir.[642]

1827 yılında imparatora mektup yazarak eski dinleri olan müslümanlığa dönüş için izin isteyen Kreşen Tatarlarının, dönüş istekleri kilise ve devlet görevlilerinin sistemli çalışmaları ve zorlamalarıyla kâğıt üzerinde halledilse de, halkın arasında ve gönüllerde halledilememiş ve fırsat buldukları anlarda devamlı artarak devam etmiştir. Nitekim devletin ve misyonerlerin bir müddet sonra baskıları kalkınca hepsi isteklerini tekrar gündeme getirmiştir.[643]

4.2.4.1. Filaret Dönemi Kazan Yeparhiyasında Kreşenler

19 Ekim 1829 ile 13 Aralık 1829 tarihleri arasında Kazan ve Simbirsk dinî bölgelerinde dinden dönüşün istatistikî bilgileri Bölge Başrahibi Filaret tarafından Sinod'a bir rapor olarak gönderilmiştir. Bu rapora göre; "iki bölgede toplam Kreşen nüfusu 575.104'tür. Bu rakamın 275.790'ı hıristiyanlıktan ayrılarak eski inançlarına dönmeyi istemişlerdir. Müslüman olarak kalmak istediğini ise 143. 284 kişi beyan etmiştir."[644]

---

[640] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 366, 369, 386.
[641] Mojarovskiy, *İzlojenie*, 148
[642] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 228–231, 289–291, 306, 311, 321, 356, 422–426, 470–472, 474, 486–488, 493–496, 534–537.
[643] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 378–379
[644] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 151;

Kazan Başrahibi Filaret, Sinod'a bölgenin dinî durumu ili ilgili 3 Kasım 1829 tarihinde 7352 dosya numarasıyla Kazan konsistoriya arşivinde kayıtlı bir rapor göndermiştir. Bu raporda, "hıristiyanlaşan halklardan sadece Mordvanların Ortodoks kaldıklarını, bu grup için hiçbir ilave çalışaya gerek olmadığını Ruslarla beraber yaşadıklarını bildirmektedir. Bölgede hıristiyanlaştırılan ikinci büyük grubun ise Çuvaşlar olduğunu, itaatkâr ve mülayim karakterleri nedeniyle kolay hıristiyanlaştırıldıklarını, ancak Rus köylerinden uzakta bulunmaları nedeniyle hıristiyanlığı bilmediklerini" haber vermiştir.[645] Çuvaşlar Tanrıya dünyayı yaratan iyilik sahibi diye, şeytan'a ise kötülüğün sebebi olarak inanıyorlardı. Hıristiyanlığa ait sadece ikonalar önünde mum yakma törenini yerine getirmekte, diğer hiçbir âdet, ayin ve töreni yapmamaktaydılar. Şamanların sözüyle hastalık ve belalardan kurtulmak için kurban kesmekte ve en büyük ibadetlerini bu ritüel oluşturmaktaydı. Hastalık, sıkıntı, beladan kurtulmak isteyen aileler yozma denilen Çuvaş atasının sözüyle gösterdiği yerde ibadetini yerine getirmekteydi.[646]

Yomza'nın bildirdiği sayıda kurban hayvanı hazırlanarak eş dost ve akrabalar bir yerde toplanmakta keremet'e (Çuvaş tanrısı) dualar edilerek hayvanlar kurban edilir, ancak âdete göre hayvanın kanını yere akıtmazlardı. Kanıyla arpa unu karışımından da özel bir yemek yaparlar, etler büyük kazanlarda pişirilerek gelenlere yenilmek üzere

---

[645] Majarovskiy, *İzlojenie,* s. 152–153; "Fakat bu halkın büyük bir kısmı Rus köylerinden uzaklarda yerleşmişlerdir. Çuvaşların hayat tarzında cahilliğin ve ilkelliğin izleri vardır ve atalarının dinlerinden vaz geçmemişlerdir. Erkekler Rusça konuşsalar da kötü konuşuyorlar ve sadece önemli sözleri biliyorlar, kadınlar ve çocuklar Rusça bilmiyor ve anlamıyorlar. Netice olarak hıristiyan ayinlerini ve kilise kurallarını bilmiyorlar. Bütün yeni Kreşen köylerinin kiliseleri yapılmış hatta mükemmel mimari özellikleri var, ancak Çuvaşların çoğu Slav diliyle yapılan vaazları anlamadıkları için, Pazar ve dinî bayramlarda kiliseye gelmek istemiyorlar. Önceden Tatarların esaretinde bulundukları için cumaları kutsal gün biliyorlar ve çalışmıyorlar, Pazar günlerini sıradan bir gün olarak düşünüyorlar. Bizim dinîmizin perhizini (oruç) hiç bilmiyorlar. Yeni doğanları vaftiz etmemek için saklıyorlar. Sadece hasta oldukları zaman ölüm korkusundan günah çıkarmaya geliyorlar. Hıristyanlığı iyi bilmeyen bu halkın büyük bir kısmı kendi eski inancları putperestliğin etksinde kalmıştır. Onları atalarının dininde tutumak isteyen sahtekârlar var, yomza diye adlandırılıyor ve güçlerini doğrudan Tanrıdan aldıklarını söylüyorlar. Yomza her köyde var, bazı kalabalık köylerde fazla da olabiliyor. Yomza genellikle kadındır. Çuvaşların çok güvendiği bu insan onların cahilliğini de kullanarak kendisine Tanrıdan vahiy geldiğini ve ona göre onları uyardığını iddia etmektedir. Halk onlara Tanrı azabından korunmak için saygı gösterir. Kısaca onlar Çuvaşları yanlış yolda tutuyorlar."Bütün Çuvaşlar iki tanrıya inanır: Tora ve şeytan; birincisi merhametle yöneten ve her şeye sahip olan ikincisi ise kötü ve gazap doludur. Kendi dualarında Çuvaşlar sadece birincının adını anıyorlar ancak ona özel bir ayinleri yoktur. İkinciye – yani şeytana; Sormin kerametleri adıyla her çeşit hayvanı kurban ediyorlar. Kurban hasta oldukları veya kötü durumda kaldıklarında yomzanın telkiniyle kesilir. Mesela, hasta olan bir Çuvaşın yakınları hemen hediyelerle yomzaya gider ve onun hangi keremete kurban kesmesi gerektiğini öğrenir ve kurbanını keser, ayrıca ne kadar ve ne tür bir kurban keseceğini de yomza belirler. Kurban, keremet denilen yerde veya açık hava orman ve evde kesilir. Kurban edilen hayvan at, tay, öküz, koyun, kuzu ve çeşitli kuşlar olabilir. Bu hayvanlar, yomzanın sözü üzerine satıcının koyduğu fiyat üzerine pazarlık yapılmadan alınır."

[646] Mojarovskiy, *İzlojenie,* 154; Sinod Başrahip Filaret'in yazdıklarından şu sonucu çıkarmıştır: "Yeni Kreşenlerin özellikle Çuvaşların yomzalar sözüyle devamlı kurban kesmeleri onların maddi durumlarını bozuyor, bu durum İç İşleri bakanlığına rapor edilsin ve bu savurganlık önlensin."

sunulur, bütün bu merasimler yapılırken boyunlardaki haçlar çıkarılır, haç işareti de yapmazlardı. Yanlışlıkla tören esnasında haç çıkartan olursa ve tanrı ismi telaffuz edilirse yeni baştan ayinlerini tekrar ederler, aksi durumda tanrının gazabının üzerlerinde olacağına inanırlardı. Tören bitiminde kurban sahipleri hastalarının yanına dönüp dua eder, bu durum birkaç defa tekrar edip te hasta iyileşemez ise yomzanın işaretiyle Kozmodemyanski İşaki köyüne gidip yatırlarına mum yakması tavsiye edilirdi.[647]

Çuvaşlar istatistikî rakamlara göre hıristiyan nüfusun içinde sayılsa da, bütünüyle eski inanışlarını devam ettiriyor, kurban kesmeyi sürdürüyor, düğün ölüm ve günlük yaşantılarında hıristiyanlığın izlerini taşımıyorlardı.[648]

Rapora göre Çeremişleri Filaret ikiye ayırmaktadır; Dağlı Çeremişler Kozmodemyanski eyaletinin üst ve İdil’in sağ tarafı topraklarında; Orman Çeremişleri ise İdil’in sağ ve Çarevokokşayski eyaletinin tamamında yer almaktadırlar. Dağ Çeremişleri büyük yol ve Rus köylerine yakın olmaları sebebiyle yaşam tarzı olarak Ruslara yakındır ve Rusçayı çok iyi bilmektedirler. Ayıca hıristyanlık kurallarını ve ayinlerini öğrenmekte zaman zaman ilerleme gösteriyorlar. Orman Çeremişleri dağ Çeremişlerinin aksine hıristiyanlıktan uzak ve Rusçayı bilmemektedirler. Udmurd ve Çeremişlerin hıristiyanlığı; Çuvaşların hıristiyanlığına benzemekte, görünüşte hıristiyan olsalar da hayatlarını, eski inançlarını ritüellerine göre devam ettirmektedirler.[649]

Filaret putperest olarak gördüğü bu grupları, hıristiyanlığa kazandırmak için açık alanda yaptıkları kurban törenlerini düşünerek hıristiyan ayinlerini de benzer yerlerde yapmayı denemiş ve bu yöntemle birçoğunu ayinlere katılmayı ikna etmiştir.[650]

---

[647] İşaki köyü Çuvaşların kutsal gördükleri bir köydür, keremete kurbanı eğer çok önemliyse burada keserlerdi. Sboyeva, *Çuvaşi*, Moskva 1865, s. 51.

[648] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 156; Çuvaşlar ölülerine şunları yapıyordu; “önce ölü ailesi bira kaynatıyordu, ölenin vasiyetiyle dana, koyun, keçi veya istediği bir hayvanı kurban ediyor ve şarap alarak topluca mezara gidiyorlar. Giderken evde hazırladıkları yiyecekleri de götürüp bir kısmını mezarın üstüne koyuyorlar, kalanı yiyorlar. Şarabın da bir kısmını mezara koyuyor diğerini içiyorlar. Yedi defa iyilik ve esenlik için dua ediyorlar. Sonra cenaze evine dönüp mum yakıyorlar, kapıya yakın bir cam kenarına koyuyorlar, bira koyup, yüzlerini güneye döndürüp keremete dua ediyorlar. Böylece evlerinde bolluk ve mutluluk olacağına inanıyorlar. Duanın sonunda bele kadar eğilip, affet diyorlar ve doğrulup kapıya yaklaşıyorlar, bardakdaki şarabın yarısını kapının ağzında yere döküp kalanını içiyorlar.”

[649] Geniş bilgi için bakınız; S. Nurminskii, “O religioznıh yazıçetvuyuşih Çeremişı”, *Pravoslanıyi Sobesednik*, Aralık 1862.

[650] “Pisma Filareta k krilu, 10 Temmuz 1829”, *Pravoslavnıy Sobesednik*, Ağustos 1868, s. 21.

Orman Çeremişleri vahşilikleri nedeniyle ‘özel yöntemlerle hıristiyanlığa kazandırılabilir’ görüşüne yer veren Filaret’e göre eski Kreşen topluluğu tamamen hıristiyanlaşmış ve müslümanlardan uzaklaşmıştır. Yeni Kreşenler için dönme hareketinin merkezindeki grup diye söz etmektedir. Ona göre yeni Kreşenler müslümanlarla beraber yaşadıkları için onlardan etkilenmekte müslümanların davranışlarını benimsemekte ve içten içe daima müslüman olmayı arzulamaktadır.[651]

Kreşen dönüş hareketinin meydana geldiği bölgenin başpapazı yarım milyon Kreşen için bunları düşünürken, yapacağı misyoner hizmetlerinin bölgeye ulaşmasını sağlayacak yeterli eleman ve gereçe sahip miydi? Bu soru da misyonun bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Zira Kazan yeparhiyasında görev yapacak donanımda rahip bulmak da başarı için bir diğer etkeni oluşturacaktır.

Bu soru o zaman da kilise kayıtlarını yazıya geçiren misyonerler tarafından defalarca sorulmuş ve her defasında önemle donanımlı bilgili ve yeterli sayıda papazların olmayışını başarısızlıklarında en önemli etken görülmüştür.

Başrahib Filaret arkadaşı Udmurd piskoposu Kiril Bogoslovski Platonova, 8 Ekim 1828 tarihinde yazdığı bir mektubunda “*Sizde nasıl bilmiyorum, ama üzüntüyle söylüyorum, Kreşenler hıristiyanlığa karşı kabalar, putperestliğe daha çok yakınlar. Rahipler istese de bu zavallı yaratıkları yola getirmeyi başaramıyor. Bana akıl verin, nasıl ve ne yapayım’* demektedir. [652]

Yine Filaret 3 Kasım 1829 tarihli resmî raporunda Sinod’a ‘yerli rahiplerin hıristiyanlığı öğretmekte isteksiz davrandıklarını, sadece nikâh, ölüm ve doğum merasimleriyle görevlerinin bittiğini düşündüklerini’ söylemiş ve bölgesinde misyonu yerine getirecek yetenekli rahiplere sahip olmadığını itiraf etmiştir.[653] Dönemin istatistikî rakamları da başrahibin tespitlerini destekler mahiyettedir, zira 232 eğitimli rahibe karşılık 307 eğitimini tamalamayan rahip mevcuttur Simbirsk guberniyasında bu rakam daha da vahimdir; 111 okumuşa karşılık, 584 okumamış rahip mevcuttur.[654]

---

[651] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 817, “Delo Kazannskiy konsistorii obı uçrejdenii missi 1830 g.”.
[652]“Pisma Filareta k Krilu”, *Pravoslavnıy Sobesednik,* Ağustos 1868, s. 11.
[653] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 156
[654] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 157

Başrahiplerin yetersiz elemanlarla misyon faaliyetini yerine getinmek zorunda kalmaları her ne kadar raporlarla idareye bildirilse de, dinî idare elindeki imkanını bu olduğunu, görevden alınacak rahiplerin yerlerinin boş kalacağını, bu nedenle bu imkanlarla devam edilmesi gerektiği, cevabını vermiştir.[655]

Yine Kazan Başrahibi Filaret, arkadaşı Kiril'e bir mektubunda, kendisine verilen keşişlerin eğitim durumundan endişeli olduğunu, bayramlarda ayin yapabilecek bir keşişinin dahi bulunmadığını şikâyet etmiş, misyonun geleceğinden duyduğu korkuyu dile getirmiştir.[656]

Bazı kiliselerde yetenekli rahipler bulunsa da özel yetenek ve özel alan bilgisi isteyen misyonerlik işinde yeterli olamamışlardır, çünkü Kazan ve çevresindeki topraklarda Tatar, Çeremiş, Udmurd birlikte yaşıyor her birisinin de kendine özgü gelenekleri bulunuyordu. Kazan ve çevresindeki bölgenin hıristiyanlaştırılabilmesi için özel bir misyonerlik birimi kurulmalı ve bu birimde bölgede yaşayan halkların dillerini örflerini bilen uzmanlar yetiştirilmeliydi. Nihayet bu gerçeği gören bölge dinî idaresi yeni bir arayışa girişmiştir.

4.2.4.2 Filaret Döneminde Kazan Yeparhiyasında Misyon Teşkilatının Kurulması

Sinod, Kazan yeparhiyasından ve diğer bölgelerden gelen Kreşenlerin dönüş raporları karşısında, 10 Aralık 1828 tarihinde bir toplantı yaparak; bu bölgelerde çalışacak misyonerlerin eğitilmesi ve çoğaltılması için bir karar almıştır. Bu yeni karar, 20 Şubat 1764 tarihli yine bu bölgeye özel alınmış kanuna benzerlik taşımaktaydı. Kazan ve çevresindeki bölgelere hazırlanacak misyoner programını hazırlama görevi, Kazan piskoposu Filaret'e Tobol ve Sibirya yeparhiyaları için de Yevgeniy Kazançov'a verilmiştir.[657]

Sinod 24 Aralık 1828 tarihli 10, 297 numaralı fermanıyla da misyon faaliyeti için aldığı kararları, Kazan piskoposu Filaret'e gönderilmiştir. Bu emirle "piskoposlar

---

[655] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 159.

[656] "Pisma Fillareta k Kirilu", *Pravoslavnıy Sobesednik*, Ağustos 1868, s. 13; "1830 yılında Kazan yeparhiyasında boş gezen rahib sayısı 176'dır." Bakınız *KDK*, "Misyonerliğin teşkili bölümü", f. 4, nosya no. 177, s. 23.

[657] Mojarovskiy, *İzlojenie…*, s. 161

gayrı inaçlı halka Tanrı’nın kelamını öğretmek üzere, Gürcistan, Arhangelsk, İrkutsk, Sibir, Kazan bölgelerine misyonerler göndermeyi emretmiştir.”[658]

1764 yılının 20 Şubatında Sinod tarafından yeparhiyalara misyonerler gönderildiğini biliyoruz. Bu tarihte Kazan’a 3, Tobol, İrkutsk, Tombov’a iki, Astrahan, Ryazan, Ninniygorod ve Udmurd’a birer misyoner gönderilmişti ve her birine 150 ruble yıllık maaş ve gerekli harcamaları için bütçe tayin edilmişti. Fakat 1789 yılında bu halklar arasında devletin kendilerini zorla hıristiyanlaştıracağına dair bir söylenti çıkınca bu faaliyet durdurulmuştu. 1799 yılında Sinod Senato’ya tekrar bir talepte bulunmuş, ancak devlet idaresi bölgedeki misyon faaliyetinin bölgesel yönetimlere bırakıldığını açıklayarak, bu talebi yanıtsız bırakmıştır. Böylece yetersiz bölge dinî idarelerine bırakılan bu faaliyet kesintiye uğramış, daha önce merkezi idarenin görevlendirdiği misyonerlerin maaşı kesilip geri çekilmiştir.

Yerli rahiplerin yetersiz kalması bölgede hıristiyanlığı yeni benimseyen halkların boşlukta kalmasına neden olmuş ve toplu yeniden dönüş (islama) harekete neden olmuştur. Bu sosyal gerçeği gören Sinod, Tobol ve Kazan piskoposlarına 1828 yılında şu talimatları vermiştir;

> “Bölgenizdeki yetenekli ve bilgili rahiplerin listesini tutunuz, maddi durumlarını bize bildiriniz, sizlere yetenekli rahipleri hangi bölgede olursa olsun seçme imkânı veriyoruz, Kazan ve çevresindeki bölgelerin yapısına uygun hıristiyanlığın yayılması ve öğretilmesi için bir program hazırlayıp bize sunun.”[659]

3 Ocak 1829 tarihinde bu karar Kazan Başrahibi Filaret’e ulaşmış o da acilen bütün yeparhiyalardan bilgiler toplamaya başlamıştır. Başrahip Filaret’in ilk icraatı Sinod’un emri gereği diğer yeparhiya başrahipleriyle mektuplaşarak problemleri ortak bir noktada tespit etmek olmuştur. Özellikle yakın olan Udmurd piskoposu Kiril, Çeremişler için özel Moskova’dan gelen Aleksandr Pakrovskiy bu mesaide ona en yakın misyonerler olmuştur.[660]

---

[658] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 1, 2; “Svay. Sinoda vı Ukaz kı Filaretu, 24 Dekabır 1828” ,” Delo ob Uçrejdeniy missii”

[659] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 1, 2; “Svay. Sinoda vı Ukaz kı Filaretu, 24 Dekabır 1828” ,” Delo ob Uçrejdeniy missii” *KDK*, dosya f. 4, dosya no. 177, s. 1, 2.

[660] *Pamyatnikı Trudov pravoslavnih blagovisnikovı Ruskih,* Moskova 1857, s. 81–86.

Önce mektuplarla haberleşen başrahipler, 9 Haziran 1829 yılında buluşarak yüz yüze bölgelerindeki misyon faaliyetini görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin özünü 10 Temmuz'da Filaret'in, Udmurd Başpapazı Kiril'e yazdığı mektupta görülmektedir. Mektubunda kısaca Başpiskopos'un emirlerini beraberce yorumlamayı, eski misyonerlerin başarılı çalışmaları incelemeyi, karşılıklı danışarak daha da başarılı olmayı ve misyoner papazların eğitilmesinin önemini anlatmaktadır. Yine 13 Ağustos tarihli mektubunda ayın 22'sinde yeparhiyaya bir gezi yaparak kendisini ziyaret edeceğini bildirmektedir.[661]

Piskopos Filaret tarafından Kazan ve çevresindeki yeparhiyalar için hazırlanmış misyon planı 2 bölümden meydana gelmiştir Birinci bölüm; hıristiyanlığı kabul edenlerin eğitimi ve hıristiyanlığa yönlendirme meselesi, iknicisi ise, kiliseler için yerel dilleri ve âdetleri bilen papazların eğitimi ve hazırlanması ana konularını kapsamaktadır. Kazan piskoposu Filaret bu planı oluşturunca resmî bir yazıyla Sinod'a göndermiştir.[662] Projenin birinci bölümüne ait alt başlıkları şunlardı:

"1. Yeni Kreşen bölgesindeki kiliselere Sinod'un emri doğrultusunda rahipler tayin edilecek, rahiplerde ahlak, yerel dil bilme özellikleri aranacak, konuşma yeteneğine bakılacaktır. 2. Tatar, Çuvaş, Mordva ve Çeremiş dillerine hıristiyanlığın mukaddes eserlerinin tercüme edilmesi faaliyetine başlanacak, ilk olarak Katihizis "Kısa Hıristiyanlık Öğretimi" tercüme edilip kiliselere yollanacak. 3. Keşişlere, bu kitabı ev ve kilise toplantılarında okumaları tavsiye edilecek. 4. Rahiplerin yanında yardımcı rahipler de bilgilendirilip, bu eserleri okunmaları temin edilecek. 5. Bu eserler halka okunurken aynı zamanda gerekli açıklamalar da rahipler tarfından yapılıp bölge çocuklarının kilise okullarına verilmesi sağlanacak. 6. Okula kaydı yapılan çocuklara din eğitimi ücretsiz verilecek, rahipler halka şefkat ve sevgiyle yaklaşacak, eğitim kilisede yapılacak. 7. Okumak isteyen yeteri kadar çocuk toplanınca kilise bünyesinde okul kurulabilecek ve burada da dersler ücretsiz olacak. 8. Katahizisler, Sinod'dan istenebilir, zira bölge halkı ve çalışan rahiplerin maddi gücü bu hizmeti vermeye yetmeyebilir. 9. Yeni Kreşen kiliselerinde Pazar ve bayram ayinlerinden sonra halkın ilgisini çekmek için çevrilmiş İncil ve Apostal'ın hayatı eserleri halka okunacak, bu kitaplar Dinî idareden temin edilecek. 10. Ruslarla yeni Kreşenlerin beraber ayin yaptığı kiliselerde her iki dilde de kitaplar okunacak. 11. Yeni Kreşenlerin dilini

---

[661] "Pisma Filareta k Krilu", *Pravoslavnie Sobesednik*, Ağustos 1868, s. 11-28.

[662] Bu proje Kazan Konsistoriyasında Başpapaz Filaret'in Sinod'a sunduğu plan adıyla 7352 numaralı Filaret dosyasında kayıtlıdır. Mojarovski bu planla birlikte *Misyoner dergisi*nin 1877 yılında 2. sayısının 11. sayfasında itibaren çıkan Piskopos Makarıy Gluharini projesiyle birlikte bir değerlendirmesini yapmıştır. Raporlarda adı geçen Tobol piskoposu Yevgeniy, misyoner yetiştirme projesini 8 Temmuz 1829 tarihinde Sinod'a sunmuştur, Ancak bu projeyle ilgili içerik malum değildir. *Missioner* 1877, sa. 2, sayfa 11; Sonuçta bu projelerin dorultusunda Sibirya Misyoneri Piskopos Makariy Gluhariy kendi projesini hazırlamıştır ve bu proje 1877 yılında *Missioner*'de yayımlanmıştır.

bilen rahipler dinî hayatımızı kısa ve anlaşılır biçimde kaleme alarak yazılar yazacak. Bu tür bir uygulama Çeremiş misyoneri Andrey Albinskiy tarafından Çeremişler için yapılmış ve Sinod'a da bildirilmiştir. 12. Katahizisi çevirmek, Tatar, Çuvaş ve Çeremiş dillerini öğrenmek için Kazan yeparhiyasında yetenekli rahibler vardır. Votyak diline çeviri yapmak için ise Vyatski yeparhiyasındaki rahiblere başvuru gerekir; Kazan yeparhiyasında Votyakların sayısı çok az olduğu için onların dilini bilen yoktur. 13. Bütün bu çalışmalar bitince Sinod uygulama amaçlı misyonerlerini Yeni Kreşen kiliselerine gönderip bir başlangıç yapmalı, bu iyi bir başlangıç olabilir 14. Kiliselerde yapılan her türlü faaliyet kilise defterlerine yazılap kayda alınmalı; Defterler yıl, ay ve gün usulüyle ve yazıcının ismiyle tutulmalı. 15. Yeni Kreşenlerin dinî hayatı gözetim altında bulundurulmalı ve kontrol Bölge valiliğine verilmeli. 16. Kilise nezareti çok önemli görülmeli, geçmişte bazı idarecilerin görmezden gelmesi gibi davranışlara, müsaade edilmemeli ve cezalandırılmalı. 17. Yüksek rütbeli devlet görevlilieri her altı ayda bir kiliseleri denetlemeli ve Kreşenlerin dinî durumlarını raporlarla tespit etmeli. 18. Bu görevliler kiliseyi tutulan defterlere göre teftiş etmeli sonra bizzat Kreşen evlerini gezerek teftişlerini tamamlamalı. 19. Kiliselerin teftişinde rahiplerin yetenekleri gayretleri de teftiş edilmelidir. 20. Bu teftişler de ayrı bir defterde kayıt altına alınıp kilise çalışanları tarafından imzalanıp yeparhiya piskoposuna teslim edilmeli. 21. Yeparhiya piskoposları her yıl yeparhiyadaki misyon faaliyetinin raporunu ve gelecek yılda yapacağı faaliyetin planını hazırlamalı. 22. Kilise çalışmalarını düzene koymak, memurları teftiş etmek ve hıristiyanlığın yayılmasını sağlamak için Kazan yeparhiyasına üç misyoner, arhimandrit veya ekümen tayin edilmeli. 23. Arhimandritlerin veya ekümenlerin misyoner olması, bölge için olmazsa olmaz kuraldır, zira bölgede rahipler zamanla güvenilirliğini kaybetmiştir. Bu nedenle halk gelecek görevililere daha sıcak yaklaşacaktır. Bütün görevillerin misyoner olması gerekmektedir ki, sözleri halk arasında yankı bulsun. 24. Misyoner arhimandritler veya ekümenler manastırlarda idareci olarak (müdür) çalışabilirler veya konsistoriyanın memuru olabilirler. Bölgede misyon faaliyeti için iki uygun zaman vardır, birisi ilkbahar ekiminden önce diğeri de sonbaharda hasattan sonraki dönem. 25. Misyoner arhimandritler veya ekümenlere manastırlarda yapacakları hizmet karşılığı ücret verilmeyecek, ücreteleri dinî idare tarafından karşılanacak. 26. Sahada çalışma esnasında her birine 4 at günlük 3 ruble verilsin. 27. Atanacak misyonerlerin yıllık ücretleri 600 ruble olacaktır. 28. Misyonerler çalıştıkları yerlerde ihtiyaçları için doğrudan piskopos veya valiye ulaşma iznine sahip olmalıdır. 29. Misyonerlik için bölgede çalışacak isimler, Kazan Zilantov manastırından Çernigovski yeparhiyası Gluhovski Petropavlovski manastırına tayin edilen piskopos Pyotr, Sedmiozernoy (Yedigöller) bozkırından ekümen Samuel ve Kazan yeparhiyası kilise muhasibi Monah (keşiş) Guriy. 30. Bu seçilmiş misyonerlerden piskopos Pyotr'un yeniden Zilantov manastırına tayin edilmesi gerekir, Ekümen Samuel'in Çeboksarı'da Troiskiy manastırına ve Keşiş Guri'nin de, Kazan Kiziçey manastırına tayini de gerekmektedir. 31. Kreşenleri eğitip hıristiyan yapmak uzun ve sabır gerektiren bir süreçtir, bu doğrultuda Aziz Sinod Kazan Zilantov, Kiziçeyskiy ve Çeboksarı, Troiski manastırlarına tayin edeceği misyonerlere azami dikkat gösterirse iyi olur." [663]

[663]Kuralların 14. ve 18. maddeleri Sinod tarafından tastik edilmemiştir. 29. ve 30. maddeler değiştirilmiştir.

Projenin ikinci bölümü olan gönderilecek misyonerlerin uyacağı talimatlar ise şunlardı:

"1. İnsanların kalplerinin nasıl feth edileceğini sadece tanrı bilir, ancak bu önemli işe görevlendirilmiş misyonerler başta Sinod olmak üzere 7 imzayla kabul edilmiş ve hayır duayla görevlerine atanmıştır. 2. Önce bölgedeki yeparhiyalara piskopos tayiniyle misyon faaliyeti başlayacaktır. 3. Önce mahalleye gidecek misyoner, kilise rahibinin evini tespit edecek, rahibi görmeden mahalledeki Kreşenlerin hayatları hakkında bilgi toplayacaktır. Sonra rahiple bir toplantı yaparak Pazar günü veya ayin günü bütün halkı toplayıp kilise çalışanlarıyla beraber Liturgiya okuyacaktır. 4. Liturgiyayı okuyup bitirince, bölgede görevli misyoner halkın kendi dilinden de aynısını tekrar edecektir.[664] 5. Misyoner ayinden sonra basit anlaşılır ve her yaşa uygun bir tarzda halka hıristiyanlığı anlatacaktır. 6. Muvaffak olursa tanrının izniyle olacak ve şükürle toplantısını bitirecektir. 7. Bu toplantıdan sonra misyoner kutsal haç ve suyla evleri gezip ziyaret edebilir, onları ayrıca yerlerinde hıristiyanlıkla aydınlatabilir. 8. Putperestlikte inat edenlere şefkatla yaklaşılmalı, sabırla anlatmaya devam edilmelidir ve onlara tanrının gazabı hatırlatılmalıdır. 9. Putperestlikten dönüp hıristiyan olanların evine gidip dualar okunmalı, kutsanmalı ve rahipler özel günlerde onları evlerinde ziyaret edip çocuklarını sevindirmelidir. 10. Misyonerin bütün çabalarına rağmen eski âdetleri üzere yaşayanlara rahipler durmadan hıristiyanlığı anlatmalı, başarısız olunursa yeparhiya piskoposuna bilgi verilmelidir. 11. Misyonerler nerede putperest görürse görsün anında hıristiyanlığı anlatmalı, eğer dillerini bilmiyorlarsa tercüman vasıtasıyla görevini yerine getirmelidir. 12. Hıristiyan olmak isteyenleri anında vaftiz edip yeparhiya piskoposuna bildirmelidir. 13. Vaftiz olmak istemeyenleri artık zorlamayın korkutmayın tehtit etmeyin ve saygılı davranın ve uygun zamanını gözleyin. 14. Bir kilise çevresinde işini tamalayan misyoner bütün faaliyetlerini kilise defterine kaydedip rahibe imzalatsın ve diğer kiliseye doğru yola çıksın. 15. Bölgede işi bitince defterleri bölge başrahibine teslim etsin. Raporunda başarılarını, başarısızlıklarını nedenleriyle izah edip kayıt altına alsın."[665]

Misyonerlere hazırlanan bu ve buna benzer taslaklar sadece teoride kalmış, misyon sahasında uygulamak mümkün olmamıitır. Kilisesen alınıp özel bir teşkilatla Rus olmayan toplulukları hiç olmazsa hıristiyanlıkta tutma çabası, alanı tanıyan, dil bilen yetenekli rahiplerin ve misyonelerin bulunamaması yüzünden başarısız olmuştur. Bu sebeple de Filaret döneminde bölgede ihtiyaca cevap verecek yetenekli misyoner yetiştirme çalışmaları yapılmıştır.

---

[664] Rahiplerin gönderdikleri bilgiler toplanıp değerlendirildi ve bir nüsha halinde yeniden düzenlendi, böylece tek bir ayin metodu çıktı. Piskopos Filaret tarafından bütün misyonerlere bu nüsha gönderildi. Çuvaş ve Çeremişler için de Tatar nüshasına bazı ilaveler yapılıp kullanıldı.

[665] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 169–170–171

4.2.4.3. Filaret Dönemi Kazan Seminarisinde Misyoner Yetiştirme Programı

Kazan seminarisinde misyoner yetiştirme amacıyla kurulan teşkilatın iki amacı olduğu görülmektedir. Birinci amaç Yeni Kreşenlere yetenekli ve donanımlı rahipler yetiştirmek ikinci amaç ise hıristiyanlığı hiç bilmeyen gayrı Rusları hıristiyan yapmayı sağlayacak rahiplerin eğitimidir. Bu amaçla kapsamlı bir proje hazırlanmıştır. Projeye dayanak oluşturan rapor şu bilgileri içermektedir:

"1. Yeni Kreşen bölgelerinde çalışacak misyonerlerin rahiplerle aynı okullarda yerel diller dâhil eğitilmeleri amaçlanmıştır. 2. Kazan seminarisine gelmeden aşağı sınıflarda yerel dilleri öğretmek pratikte mümkün olmadığı için boşa giden bir çalışmadır, dolayısıyla seminariler haricinde enerji boşa harcanmamalıdır. 3. Tatarca hariç diğer bölge dilleri ile ilgili hem öğretilecek malzeme hem de çevrilmiş dinî eserler 1775 yılına kadar mevcut değildir. 4. Çuvaş ve Çeremiş dillerini öğrenmeye çalışan öğrenciler haftada 2 saat verilmesi nedeniyle tam öğrenemiyor, son sınıflarda dersler verilmediği için seminari de unutup mezun oluyor. 5. Tatarca da 2 saat verildiği için yeterince öğrenilemiyor. 6. Bu sonuçtan seminarilerde yerel dil eğitimin ancak konuşmak için yeterli olduğunu, din öğretimi için yeterli olmadığını göstermektedir. 7. Dil öğretimi için gereken araçları temin emek gerekir. Tatar, Çuvaş ve Çeremiş dilleri için en az haftada 4 saatlik program gerekmektedir. 9. Tatar sınıfları için 1820 yılında basılmış, Rahib Aleksandr Troyanski'nin sözlüğünün çoğaltılması gerekmektedir. 9) Çuvaşlar için gramer ders kitaplarının basılması gerekmektedir. 10. Çeremes dili sınıfları için Andrey Albinski'nin gramer kitabı hazırlaması gerekmektedir. 11. Çuvaş ve Çeremiş dillerinin bütün sınıflarda okutulması sağlanmalıdır. 12. Bölgede Tatarca bütün sınıflarda verilmeli Ruslar ve diğer gruplar da bu derslere iştirak etmelidir. 13. Seminari'de Tatar Çuvaş ve Çeremiş dillerinin yanında 20 kişilik bir gruba orta sınıflardan itibaren Avrupa dilleri öğretilmelidir.[666] 14. Dil öğretimi için planlama a. Eyalet okullarında ilk sıınflarda; dinî eserlerin okunması, orta kısımda; Rusçadan yerel dile çevirerek anlama çalışmaları; ileri sınıflarda; bu dillerde kompozisyon, telaffuz ve öğrenme 15. Sınavlar bütün dillerin eşit dağılımıyla yapılmalıdır. 16. Öğrencilerden kursları bitirenlerden en iyilerinden her dilden 3 kişi, toplam 9 kişi ayrılsın ve daha 2 yıl okulda kalsın, bu öğrenciler misyoner olarak yetiştirilsin. 16. Okulda kalan 9 öğrenci yeparhiya piskoposunun nezaretinde piskoposlar evinde barındırılsın. 18. Her birine yıllık 200 ruble verilsin. 19. 2 yıl boyunca piskoposun rehberliğinde mukaddes metinler okunup geliştirilsin, diğer dillerde çevrilmiş kitaplardan örnekler öğretmenler vasıtasıyla bir sistematik içinde verilsin ki, gidecekleri yerlerdeki halkların özelliklerini öğrenip tercümanlık yapmayı öğrensinler. 20. Bu iki yılı başarıyla bitirenler; a. Dil öğretmeni olabilir b. Arzu eden monah olup misyonerlik yapabilir. c. Rahip olup, şehir veya kasabalarda rahiblik yapabilir veya özel kurulacak Kreşen komisyonlarında, tercümanlık veya memurluk yapabilirler. 21. Her yıl 9 mezun veren seminarı sayesinde idarenin elinde 30 yaşını bitirmiş

[666] İlk sınıflarda yerel dil ve Avrupa dillerinin verilmesi faydalıydı, zira bölgede keşiş olarak sadece mezunlar değil ilk sınıflardan ayrılanlarda görev yapıyordu.

güvenilir ve yetenekli elemanlar hazır olacaktır. 22. Udmurdlar Kazan'da çok azlar, dolayısıyla dillerini bilen ve okutacak eleman eksikliği çekilmektedir bu nedenle acilen seminaride Udmurdca öğreten bölüm açılsın ve misyoner yetiştirilsin. 23. 1 Eylül 1830 tarihine kadar yeparhiya seminarilerini başarıyla bitiren ikişer kişi dil öğretimi için Kazan seminarisine gönderilsin. 24. Gönderilen cocuklar yerel dillerden başka programda bulunan diğer Avrupa dillerini de öğrenecektir ve 4 yıl sürecektir. 25. Okulu bitirince, bu öğrenciler ellerinde diplomalarıyla istedikleri seminaride öğretmenlik yapabilecektir. 26. Sinod gelecekte Orenburg ve Udmurd yeparhiyalarında seminari açarsa, Kazan seminarisinden öğretmen transferi yapabilecektir. 27. Yeni seminariler bölgedeki grupların sayısına göre kurs açma yetkisine sahiptir az olanlar için komşu seminarilerden faydalanabilirler. 28. Tatar, Çuvaş ve Çeremişçe Kazan'da; Çeremiş ve Çuvaşça Çubaksarı'da verilecektir. İhtiyaç hissedilirse Sviyajski'de Tatar ve Çuvaşça, Çistopol, Simbir ve Alatır'da Tatar ve Çuvaşça verilebilir. 29. Çeremiş ve Çuvaş dilleri öğretmenlerine yıllık 125 ruble maaş, diyanet okulları komisyonu tarafından ödenir. Tatar dili öğretmenlerine eyalet okullarında ve seminarilerde para ödenmeyecek, maaşlar 200 ruble olarak yeparhiya seminarisi bütcesinden temin edilecektir. Şimdilik özendirme amaçlı semirilerde 500 ruble, eyalet okullarında 300 ruble olarak ödenecektir. 30. Yerel dil öğretmenleri seminarilerde diğer öğretmenler seviyesinde görülmeli ve gereken ihtimam gösterilmelidir.[667]

23 Mayıs 1830 tarihli 4699 numaralı kararla Filaret Kazan yeparhiyasında misyoner teşkilatının kurulduğunu ilan etmiştir. Kazan yeparhiyasında misyoner teşkilatı Sinod emriyle resmen kurulunca ilk görevliler de bölgeye atanmıştır; Ekümen Samuel, Çeboksarı Troiski manastırında arhimandritlik görevine; Baş muhasiplik göreviyle Monah Guriy Kazan Kiziç manastırına, Ambvrosiy, Kazan Rayski bölgesine atanmıştır. Tayin edilen bu misyonerler Filaret tarfından talimatları aldıktan sonra 19 Mayıs 1831 tarihinden itibaren faaliyetlere başlamışlardır. [668]

Filaret *onları "El ağacını tanrı meyvaya çevirecek? İnşallah onların misyonuı iflasa uğramaz ve gayrı halklardan zayıf inançlıların sonu olur, tanrı onları kurtarsın ve nasihat versin"* diyerek uğurluyordu. [669]

Rus devleti Filaret'in bu çerçeve planını çok olumlu bularak Sinod'a göndermiştir, ancak Sinod 16–21. maddeleri onaylamamış diğer maddeleri kabul etmiştir. Ancak misyon teşkilatının yapısıyla ilgili bu maddeler kurulan yeni teşkilatın doğmadan eksik olmasına neden olmuştur. Bu itiraf dönemin Kazan piskoposu ve aynı

---

[667] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 172–175
[668] *KDK*, f. 4, dosya no. 177, s. 825–843, "Planı missi vı dılı Kazanskoy konsistorii"; Planın 16-21. maddeleri bilmediğimiz ve anlamadığımız nedenlerden dolayı Sinod tarafından tastik edilmemiştir.
[669] "Pisma Filareta kı Kirilu ", *Pravoslavnıy Sobesednik,* Ağustos 1868, s. 14

zamanda projenin yazıcısı Filaret tarafından arkadaşı Udmurd piskoposu Kiril'e ithaf edilmiştir.[670]

16 ve 21. maddelerdeki özel misyonerlik enstitüsünün temelini oluşturacak maddelerin Sinod tarafından red edilmesi Kazan yeparhiyası piskoposu Filaret'in derin üzüntüsüne neden olmuştur. Çünkü misyonerin faydalı olabilmesi için özel bir eğitim verilmesi olmazsa olmaz kuralken dinî idare merkezi Senato'nun dikkatini çekememiş ve başarısızlığın ana nedeni bu yapının kurulamaması olmuştur. Ayrıca Sinod'un bölgede görevlendirdiği yeni misyonerler Filaret tarafından yeterli görülmemiştir.[671] Nitekim Filaret'in kuşkuları Çuvaş, Çeremiş ve Udmurd dillerine çeviriler yaparken ortaya çıkmış, gelişmiş yazısı olmayan bu halklara ortodksluğu anlatacak eleman eksikliği hissedilmiştir. Kutsal İncil Cemiyeti boşluğu doldurmak için Çuvaş ve Çeremiş dillerine halkın anlayacağı dilde 1200'ü Çuvaşça 1000'i Çeremişçe olmak üzere İncil cevirerek dağıtmıştır. Ancak Tatarlar için yeterli sayıda çeviri yapılamamıştır. İncil'in Mitçel ve Nordman tarafından yapılan çevirisi mevcuttu, ancak bu çeviriler halkın kullandığı dille yapılmamış ve istenilen sonucu vermekten uzaktı. Bu eksikliği gören Filaret Kazan seminarisi öğretmeni Aleksey Onisiforov'a İncili yeniden çevirtmiş, 1832 yılında bitirilmiş fakat bu da başarılı bir tercüme olamamıştır. Filaret başarısız denemelerin kurumsal eksiklikten kaynaklandığını ve 16, 21. maddeler kabul edilseydi bu eksikliğin kısa sürede giderilebileceğini vurgulamıştır.[672]

Piskopos Filaret Sinod'un engellemesine rağmen kendi çabasıyla yetenekli insanları kullanarak 1828–1836 yılları arasında Kazan bölgesi ve çevresinde yaptığı faaliyetler neticesinde 5000'den fazla gayrı Rusu, Ortodoks yapmayı başarmıştır. Onun çalışmaları sonucu 4348 Çuvaş, 235 Tatar, 215 Çeremiş, 209 Mordvan, 288 Udmurd kiliseye kazandırılırken, binlerce islama dönen Çuvaş, Tatar ve Çeremiş tekrar kiliseye kazandırılmıştır.[673]

Piskopos Filaret kendi misyoner faaliyetlerini arkadaşı olan Udmurd piskoposu Kiril'e yazdığı mektuplarda anlatmaktadır. Mektubunda kısaca "atandığı bölgenin çok

---

[670] "Pisma Filareta k Kirilu", *Pravoslavnıy Sobesednik,* Agust 1868, s. 27; "31 Mart 1830 tarihinde Arhimadrit Peter'den büyük bir üzüntüyle ayrıldık, Hollandiya'ya hiç gitmek istemiyordu," diyordu.
[671] "Pisma Filareta k Kirilu", *Pravoslavnıy Sobesednik,* Agust 1868s. 22-24.
[672] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 178–179

geniş ve farklı halklarının olduğunu, çalışmanın bu nedenle zor olacağını, farklı âdet ve örfleri olan halkların hıristiyanlığa soğuk baktıklarını, müslümanlardan etkilendiklerini, yeterli rahip ve monahın bulunmadığını, tavsiyeye ihtiyacı olduğunu ve Sinod'un 19 Nisan 1828 tarihinde kendini misyoner projesinde görevlendirdiğini" anlatmaktadır.[674] Yine bir yıl sonra Kiril'e görüşmeden dönen Filaret Çeremiş topraklarına uğramış, orada ayinler yaparak yüzlercesini islama dönüşten vazgeçirmiştir. Yol üzerinde Çuvaşlara uğrayıp aynı başarıyı orada da göstermiş binlerce Çuvaş geri hıristiyanlığa dönmüştür. Bu çalışmalar neticesinde 60.000 fazla Çuvaş ve Çeremiş'in hıristiyan eğitmine tabi tutulduğu Filaret tarafından Kiril'e yazılmıştır. Bu bilgi Sinod'a ulaşınca Sinod doğru olup olmadığını kontrol için müfettiş göndermiştir.[675]

Filaret Yeparhiyasının Samara ve Simbirsk kazalarını 29 Ağustos 1829 yılında gezmiş ve gezi esnasında 800'den fazla putperest Çuvaşı vaftiz etmiştir.[676]

---

[673] Sboyev, *Çuvaşı*, Moskova 1865, s. 59.

[674] "Pisma Filareta k Kirilu", *Pravoslavnıy Sobesednik,* Agust 1868, 11-14; "Piskopos Filaret Udmurd yeparhiyası piskoposu Kiril Bogoslavski Platonov'a yazdığı mektublarda, "Bana verilen yeparhiya (Kazan) çok geniş, (O zaman Kazan yeparhiyasına şimdiki Simbirski ve Samarski yeparhiyaları da dahildir) ve çeşitlidir, ne zaman yetiyor, ne de güç yetiyor, hususiyle de benim yeni olmam işleri daha da zorlaştırıyor. Ama,Tanrı bana yardımcı oldu, bu yaz bütün yeparhiyayı iki ay zarfında teftiş ettim. Şimdi işlerim yoğun olsa da şahsi gözlemlerim olduğu için sakinleşmeye başladım. Sizinle yeparhiya sınırında buluşamadığımıza çok üzüldüm, bana nasihatlarınız olurdu. Sizin Udmurdları, bizim Çeremiş ve Çuvaşları hıristyanlaştırmak için hangi önlemleri almamız gerekiyor? Sizde nasıl olduğunu bilmiyorum, buradaki yeni Kreşenler çok üzülerek söylüyorum, gördüğüm kadarıyla hıristiyanlığa saygısızlık yapıyor ve Muhammedîlikle, putperesliğe meyilliler. Keşişler bu zavallıları eğitmeyi ya beceremiyor veya çalışmıyorlar. Bana akıl verin, tamamen dikenli bu yolda ben ne yapmalıyım." 8 Ekim 1828 tarihinde ise şunları yazıyordu. "Görevimin ilk yılında çok zorlandım, ben yaşayabileceğimi bile sanmıyordum : Fakat Tanrı bana güç verdi. Şimdi kalbimde bir ferahlık hissediyorum ve zorluklarla uğraşmak beni mutlu kılıyor. Sevgi her şeyi yeniyor. Basit, aptal Çuvaş ve Çeremişleri, bilhassa Tatarları merakla izliyorum. Sizinkilerin durumunu da merak ediyorum. Benim görev yerim de kurban merasimi bu yıl yapılmadı Tanrı korusun. 1828 yılında Çeremişler büyük bir kurban merasimi yapmışlardı. Benimkilerin ruhi durumları sizinkilerden iyi değil; Zavoljski Çuvaşları ve Çeremişleri gezimden sonra yavaş yavaş düzelmeye başladılar, eski âdetlerini terkediyorlar. Bundan Tanrı yardımıyla başaracağımızı görebiliyorum, ancak devamlı gözetim altında tutmalıyız. Yazık eskiden başıboş bırakılmışlar yine de iyi hıristiyan olacaklarına ümidim yok. Sizinle karşılıklı bunları konuşmak güzel olurdu. Haziran ayının ilk günlerinde Çarevokokşayski'de olacağım. Siz lütüfkârlık gösterip yeparhiyanızın sınır köylerinin birine gelirseniz, bana da haber verin. Şehirden çok uzak olmayan Mironosiçski bozkırı var, orada yalnız kalabilir ve özgürce her şeyi konuşabilirz. Misyonerlerin tayin edilmesiyle ilgili Sinod'un kararını aldım. Ocak ayının 3'ünden itibaren bu işle ilgili bilgiler toplamakla ilgileniyorum. Kazan yeparhiyası ve etraf bölgelerinde misyoner projesi hazırlama görevi bana verildi, bu görevi hakkıyla yerine getirmek için sizinle konuşmalıyım." 19 Nisan 1829; tarihli mektubunda ise Çuvaşlardan 38,258, Çeremişlerden 2,925, Eski Kreşenlerden Tatar 450, yeni Kreşenlerden 111'inin Muhammedîliği bırakıp eski hallerine döndüğünü söyler.

[675] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 182–183; "Piskopos Filaret Muhammedîliği toplu terk eden ihtidâcılar ile ilgili bilgiyi yerli rahiplerden almış tereddüte düşmüş ve bizzat bölgesinde yedi köyü ziyaret ederek doğrulamış ve rapor halinde Sinod'a sunmuştur."

[676] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 184-85; Mojarovski, bu töreni bizzat yerinde gören Taydonovlu Çuvaş Gustaf Foht'un ağzından aşağıdaki gibi nakletmiştir. "Piskopos Filaret'in Simbirsk vilayeti Samara kazası Usolya kilisesine bağlı Taydonov köyünde ve etrafında 800 Çuvaşı vaftiz etmiştir. 29 Ağustos 1829 tarihinde köye gelen Filaret, Çuvaş büyükleri tarafından büyük bir hürmetle karşılandı. Proobrajenski kilisesinde bu kalabalıkla litturgiya ayini yaptı. Piskopos hıristiyan olmaya azimli olan bu grubu, vaftiz edip hıristiyan olduklarını ilan etti. Stavrapol köylerinden vaftiz için gerekli malzemeler getirildi. Piskoposa bu işte 10 keşiş 6 rahip yardımcı oldu. Törenin en önemli kısmı masa üzerinde bulunan haçın etrafında bütün din adamları ve vaftiz olan Çuvaşların 3 kere dönmesi olmuştur. Taydonov köyünde vaftiz için kurulan kilise burada bırakılmış ve Çuvaşlar ibâdetlerini burada yapmaktadır."

Ayrıca Kazan piskoposu Filaret Tobol piskoposu Yevgeni ile mektuplaşarak bölgesinde bulunan Marilerin durumunu sormuş, onlardaki hıristiyanlaştırma çalışmalarının kendi bölgesini etkileyeceğini bu nedenle ne tür önlemler alabileceğini karşılıklı mektuplaşarak çözmek istemiştir. 31 Mart 1830 tarihli mektubunda Marileri, 23 Mayıs 1830 tarihli mektubunda hıristiyanlıktan dönen Kreşenleri ve 9 Eylül 1830 tarihli mektubunda da 900 kişinin toplu vaftiz töreninden bahsetmektedir. 29 Nisan 1831 yine bölgede hıristiyanlığa karşı bir sevgi seli oluştuğunu heyecanla anlatma rahiplerin etkili konuşmalarını bu başarıyı getirdiğini söylemektedir. 10 Haziran 1831 tarihinde "Marilerden takriben 50 kişinin tekrar putperestliğe geçişini haber aldığını buna çok üzüldüğünü yazmaktadır. Ayrıca 16 Aralık 1831 tarihinde kendisinin yanında yardımcı bulunan üç misyonerini Kreşenler arasına gönderdiğini kendisinin yeparhiyanın doğusuna Ray rahibinin kuzeye, Çeboksarı arhimandritinin batıya, Kiziçiski rahibinin, güneye, gideceğini" yazmıştır.[677]

Piskopos Filaret 1836'da Kazan yeparhiyası piskoposluğundan ayrılmış ve 21 Aralık 1857 yılında Kiyev mitropoli iken vefat etmiştir. Kazan'da 1828–1836 yılları arasında 9 yıla yakın görev yapmış, misyonerliğin kurumsal hale gelmesi için Sinod tarafından görevlendirilmiş ve yaptığı çalışmalarla bölgenin islamdan hıristiyanlığa geçişine zemin hazırlamıştır.

4.2.4.4. Filaret Dönemi Misyon Teşkilatı, Devlet ve Kilise İlişkileri

Yeparhiyaların dinî idarelerinden Sinod'a gelen raporların incelemesi sonucu Kreşenlerin hıristiyanlıktan islama yönelmelerindeki en güçlü etkenin müslümanlarla karışık yaşamaları olduğu gözlemlenmiştir ve bu gerçek Sinod tarafından hükûmete bildirilmiştir. Bu gerçek karşısında Sinod 19 Nisan 1829 tarihli kararıyla Kreşenleri evlerinden uzak manastırlara yerleştirme yolunu benimsemiş ve bu kararı askeri destekle uygulamaya koymuştur. Aynı karar 1834 yılında Mari ve Udmurdlardan putperest olarak hayatlarına devam etmek isteyenlere de uygulanmıştır.[678] Bu tedbirlere ilave olarak dinî idare kilise yardımıyla yeni yerleştirdiği Kreşenlere dil bilen ve

[677] "Pisma", s. 15-16-17-18-19 Kazan Dinî İdaresi arşivinde özellikle 1834-36 arasındaki bilgiler dosyalarda bulunmamaktadır. Misyon faaliyetleri ayrıca bir dosya içinde de değildir, ancak 177 nolu dosya bilgilerin birçoğunu içermekmektedir. 1842 yılında konsistorya arşivirde bir yangın çıktığı söylenmektedir, bu yangında birçok belgenin yanmış olabileceği muhtemeldir.

yetenekli rahipler görevlendirerek sil baştan bir hıristiyan eğitimi başlatmıştır[679] Tüm bu tedbirler nihayette dönen Kreşenleri hıristiyanlığa sevketmeye yetmezse, bu sefer cezâi hükümler yardımıyla misyonun görevini yerine getirilmesi istenmiştir.[680]

1830 yılında Senato Kazan guberniyasına ek bir emir göndererek polis müdürlerini ve mahkeme başkanlarını dinden dönüş hareketine karşı sert olmayı, asla taviz verilmemesini istemiştir. Bu emirde özellikle islama dönenlere müsamahakâr davranıldığı dile getirilirken müslümanların baskı altına alınmasını emretmiştir.[681]

Hükûmet Sinod ve piskoposların Kreşenler için tavsiye edilen bir nevi sürgün yerlerinden göç ettirme projesini benimsemiş gözükmez ve Kreşenlerin gayrı Ortodoks nüfusun içinden alınıp, başka köylere yerleştirilmesi yönetim açısından hayli riskler taşımaktır. Ayrıca hükûmet daha önce denenen bu yolun çok olumlu sonuçları oluşturmadığını bu göçün de başarılı sonuç vermesinin şüpheli olduğunu dile getirmiştir. Hükûmete göre doğru davranış, yerlerinde eğitim verilmesidir.[682] Ancak Hükûmet 1865 yılına kadar yeparhiya piskoposları ve Sinod'un projelerini onaylamış ve müslümanların cebrî yöntemle hıristiyanlaştırması olarak ta görülebilecek zorla sürgünü onaylamak zorunda kalmıştır. Ayrıca hükûmet yine bir yıllık ikna süresince islamı terk edip hıristiyan olmayan Kreşenleri Sibirya'ya sürgün kararını da onaylamak zorunda kalmıştır ve bu sistem 1865 yılına kadar devam etmiştir.[683]

Hükûmet ihtidâ hareketinde ilk olarak Kazan piskoposu Filaret'in yerli rahipleri kullanarak ikna metoduyla çalışmasını istemiştir. Nitekim bu çalışmayla "2000 Kreşen ihtidâcı, hıristiyanlığa geri dönmüş, ancak bunlardan bir bölümü sonra yeniden Müslüman" olmuştur.[684]

1830'lu yılların başında ihtidâ hareketi çok hızlanınca ve Kreşenlerin topluca islama geçtiği tespit edilince ve hükûmetin yerli rahipleri kullanma fikri de iflas etmiştir. Artık bölgeden gelen raporlar dinî idarenin alacağı kararlarla çözülemiyor

---

[678] *KDK*, dosya no. 117, s. 207–210.
[679] Bu yöntemi uygulayan Svetovidov ve Galbanski iyi sonuç elde etmiştir; *KDK*, dosya no. 117, s. 167 ve 202.
[680] *KDK*, dosya no. 117, s. 534–537.
[681] *KDK*, dosya no. 117, s. 366–369.
[682] *KDK*, dosya no. 117, s. 431.
[683] *KDK*, dosya no. 117, s. 431
[684] *KDK*, dosya no.117, s. 534–537.

bizzat imparatorun alacağı tavır bekleniyordu. Nitekim çok gecikmeden idare bu konuda bir karar almış ve yürütmeye emirler vererek bu kararın uygulanmasını istemiştir. [685]

İhtida edenlerin geriye dönüş işlemi önce rahiplerin ikna edici konuşmalarıyla başlıyor, sonra konsitorila'ya ikna edilemezse rapor ediliyor, burada da üç gün boyunca sorgu ve ikna çabası yapılıyor, bu işlemler her üç ayda tekrar ediliyordu. Bütün bu ikna çabaları sonuçsuz kalınca da sürgün cezası uygulamaya geçiriliyordu. Sürgün müslümanlara aynı zamanda devletin gücünü göstermesi bakımından önemli bir güç gösterisiydi. Böylece Kreşenlerin olası dönüşleri engellenirken müslümanların da dönüş için propagandalarına bir set çekilmiştir.[686]

İhtida eden Tatarların en büyük korkuları her ne kadar Sibirya'ya sürülmek olsa da bu korkuya direnenler de olmuştur. 1842 yılının Eylül ayında piskopos Vladimir Belogorski, "Tatarlarının bütün cezaları hatta sürgünü ve ölümü göze alarak hıristiyanlığa dönmeyeceklerini bildirmesi", buna en büyük kanıttır.[687]

Ayrıca bu olay tek bir örnek" değildir, buna benzer birçok olay vuku bulmuş ve raporlara geçmiştir. Mojarovski, bu dönemin genel özelliğini bu olduğunu söylemektedir, ancak ihtidâ eden Tatarların çok azının baskıyla Kreşenliğe geri döndüğünü itiraf etmektedir. Geri dönen az sayıda ihtidâcının da konsistoriyalarda rahiplerin ellerinden aldıkları dönüş kâğıtları bulunmaktadır. Dahası birçok ihtidâcı zorla imzaladığı kâğıtları bir müddet sonra unutmuş yine eski hayatına geri dönmüştür."[688]

Bu sosyal süreç devlet kilise ve ihtidâcılar arasında nasihatler, zorla imzalar ve sürgünler ve nihayette yok olan insanlar şeklinde sürüp giden bir süreçtir. Sürgünün de

---

[685] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 192; "Hıristiyan olup dinden dönenlere şu kararı uygulayın "1. Yerli kilise rahipleri nasihat ederek doğru yola çağırsın, başarılı olamazlarsa yeparhiya misyonerleri devreye girsin. Yine başarısız olunursa konsistorya ve rahipler merkeze çağırıp tekrara iknaya çalışılsın. 2. Kiliseyle konuşarak yola geldiklerinden emin olun; 3. Bütün çabalara rağmen kiliseyi dinlemeyenleri hükûmete bildirin. 4. Dinden dönen insanlar artarsa ve çoğalırsa diğerlerini de etkilemeye başlarlarsa Sinod'a rapor edin."

[686] *KDK*, dosya no. 117, s. 484.

[687] *KDK*, dosya no. 26; "O uklejenii Çistopolnogo uyezda sela Beloy prihodskih derevenı novokreşennıh Tatarı vı magometanstvo" Naçınayet 14 Dekabr 1838; konçevayet vı mayı 1855" Bu dosya, Beliygoy köyü yeni Kreşenlerin müslüman olmasıyla ilgilidir.

[688] *KDK*, dosya no. 26; "o tsohoronenii dereveni Starogo Adama iz Tatarı kreşennımı Osipom Fedorovımı Doçeri Agapii po magometanskomu obryadu" Naç 7 Sentyabr 1836; Bu dosya 'da Yusuf Feodor'un kızı Agapinin Muhammediliğe göre gömülmesi olayını kapsar..

kuralları bellidir: Birinci şart sürgün edilecek köylerde kilisenin bulunmasıdır, ayrıca köy ahalisi sadece Ortodokslardan olmalıdır, ayrıca devlet köyün sahibi olmalı, bey veya ağaya bağlı bulunmamalıydı ve köyün toprakları kişi başına en az 8 onluktan az olmamalıdır. Ayrıca durumu kötü olanlara devlet bütçeden yardım yapacak ve vergilerde ayrıcalık tanınacaktı. Devlet Emlak Bakanlığının organize ettiği sürgün hareketi ortdoks köylerin az olması ve ihtidâcıların kalabalık olması sebebiyle aksamaktaydı. Nitekim yeterli miktarda toprağı bulamayan devlet bir müddet sonra başka önlemler de düşünmeye başlamış ve kiliseyi drevreye sokarak yükünü hafifletmek istemiştir.

Kilisenin her ne kadar devlet tarafından bu görevde aktif olarak yer alması sağlansa da resmî anlamda bir sorumluluğu bulunmamakta, dinî idarenin misyonerleri bölgede yılda iki defa yaptığı teftiş ve ıslah çalışmalarında rahatça çalışmaktadırlar. Nitekim dinî idarenin yıllarca misyonerlere harcadığı para eğitime harcansa daha faydalı olunabilir, görüşü de bu dönemde dile getirilmiştir. Özellikle merkezî idarenen yerel rahiplerin üstüne onları yönetecek daha yetkili misyonerler göndermesi yerel bölge rahipleri tarafından hoş karşılanmamıştır, bu çekişme raporlara da yansımıştır. Ayrıca bölge misyonerlerini raporlarında ana dilde eğitim yapılmasına dair kayıt bulunmamakta misyoner planın bu önemli ayağını kilise tarafından hiç yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. [689]

Misyonerlik kurumunun teşkiliyle ilgili Nurminski, bizzat yaşadığı dönemin misyonerlerini başarısız olduğunu, misyonerlerin sadece halkı korkuttuğunu, gelen misyonerlerin yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadığını söylemektedir. Nurminski görüşlerini şöyle dile getirir:

> “Olay Kozmodemyanski eyaletinin Vladimirski köyünde Mariler arasında olmuştur; “Aklımda kaldığı kadar misyonerlerin ziyaretlerinin faydasız olduğu sadece korkutarak köylüleri döndürmeye çalıştıklarını biliyorum. Diyanet de onlara güvenmiyordu, ayrıca masraflı oluyorlardı, insanlar ise hayatlarına müdahaleci olarak görüyor, nefret ediyorlardı. Başta gayrı Ortodokslar misyonun kuruluşuna sempatiyle baktılar, zira onlar gelen misyonerlerin kendilerini dinleyeceğini kabullerine göre dinlerinde serbest olacaklarını düşünmüşlerdi. Babalarının dinlerine veya islama geçişlerine müsaade edeceklerini beklemişlerdi. Nitekim misyonerlere ilk gelişlerinde doğrudan hıristiyan kalmak istemediklerini,

[689] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 192–93.

müslüman veya putperest olmak istediklerini söylediler. Ancak hiç biri onları dinlemedi başarısızlıklarda sadece keşişler değişti ve kontrol arttı. Genelde misyonerler olumlu bir icraat yapamadı, azimle çalışsalar bile kısa süreli ziyaretlerle yapılacak bir şey yoktu. Zaten gelen misyonerler ne halkın dilini, ne dinini ne de örf ve âdetini biliyorlardı. Mesela şunu hatırlıyorum; yazın babama ev yapmıştık, son bahara doğru Misyoner Samuel evimize gelmişti, odun atıp sobayı yaktık. Bütün aile mutfakta oturduğu için misyoneri ayıp olmasın diye yeni odaya yerleştirdik. Akşam oldu, ben hayatımda hiç monah görmemiştim ona bakmak istedim, çünkü benim için çok ilgi çekiciydi. Gizlice odaya girdim, aniden beni gören misyonerler iki kişiydiler, çok korktular ve beni cine benzettiler. Bu olay, onların misyon faaliyetine ne kadar hazırlıksız olduğunu göstermez mi?” [690]

Yine Nurminski, misyonerlerin ihtidâ eden Kreşenleri nasıl zorlayarak hıristiyanlığa geri kazandırdıklarını ve idarenin bu konudaki rolünü usul olarak ortaya koymakta misyoner teşkilatının yerel yöneticileri kullanarak verdikleri korkuyu anlatma ve halkın kiliseden uzaklaşmasının nedenlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Misyoner köye gelince, rahip daha önceden şehrin polis müdürüne zaten haber veriyordu ve beraberce insanlara hitap ediyorlardı. Müdürün sözü kılıç gibiydi, değişmezdi ve herkes takdisi kabul ediyordu. Misyoner gelmeden önce müdür, köye sözlerin dikkatle dinlenmesini, itiraz edilmemesini, aksi takdirde cezalandırılacaklarını ihtar ederdi… Dahası toplantılarda polis idaresi ajanlar yolluyordu, korkan halk kiliseye gidip dua etmek zorunda kalıyordu. Misyoner sadece görüntüyü görüyor ve raporunu yazıyordu, çok iyi bir durumdalar ve çalışmalardan dolayı filan kilise rahibi ödüllendirilsin. Ancak bu durum, halkı gittikçe kiliseden uzaklaştırıyordu.”[691]

Nurminski’nin anlattıklarını destekler mahiyette 1837 ve 1838 yıllarında Rayski ekümeni Ambvrosiy’nin misyon faaliyetinde tuttuğu defterlerden iki tanesi de kayıt altına alınmıştır. Birinci notta 1837 yılının 1 Temmuz’unda Sviyajski kazası Feodorovski köyüne yaptığı ziyareti anlatmış, ancak gelenlerin 50 kadar olduğunu yazmış, ilgisizliklerini belli etmediklerini belirtmiştir. [692]

---

[690] S. Nurminski, “İnorodçeskie prihodı”, *Pravoslavnoe Obozronie*, Noyabr 1863, s. 253, 254.
[691] Nurminski, a. g. m., s. 255.
[692] *KDK*, f. 4, dosya no. 3 ve 8,“ 220 yaprak 74’ü arka yüz “O uportsvı kreşenıh ı Tatarı Kulangiskago prihoda vı obraşenı i i tserkvı”, Naç. 12 Marta 1836 kon. 31 Dekabır 1858; “Misyoner Ambvrosiy anlatıyor: “1 Temmuz 1837 tarihinde, Çernışevski köyünden, Feodorovski köyüne geldim. O gün vilayet reisi Kulanginsk, Fedorovski ve Kobızevsk kilise köylerini kiliseye çağırmıştı, ancak 50 kişi kadar vardılar. Daha sonra bu toplantıyı ayın 4’üne tehir ettik. Toplantı günü 80 kadar erkek liturgiya ayinine iştirak etti ve açık bir itiraz da olmadı. Çoğu ikonolar önünde mum yakarak baş eğdi ve hıristiyan gibi dua ettiler. Rusça vaazımı dikkatli dinlediler, Muhammediîikten dönün çağrıma hepsi bir ağızdan katıldılar, hıristiyanlığa sadık kalacaklarına söz verdiler. Hiç biri gerçek sese ve reislerine karşı gelmedi. Bu nedenle tanrıya şükran duası yapıldı, kutsal su serpildi ve evlere dağıldılar. Diğer köylerdeki yeni Kreşenler de hıristiyanlığa yakınlar rahiplerin ifadelerine göre, çoğu bayramlarda kiliseye ibâdete geliyormuş, ancak Feodorovski köyünde kimse ibâdet için gelmiyormuş.”

14 Haziran 1838 tarihinde ise Ambvrosiy, Kulangu köyüne yaptığı ziyareti not etmiş, bu ziyarette Kreşenlerin hıristiyanlığa ne kadar yabancı olduklarını açıkça dile getirmiş ve korkudan toplandıklarını belirtmiştir.[693]

Misyoner idaresinin teşkilinden itibaren misyonerler devletin genel kanunlara ilave olarak Sinod'un 19 Nisan 1829 tarihinde ilan ettiği misyonerlere özgü kararnameye de tabi olmak durumdadırlar. Bu talimatlar gereği keşişlerin görevi olan ihtidâcılara nasihat işi yeparhiya valisi tarafından misyonere tevdi edilebiliyor, misyoner de işi kendi yöntemlerine göre çözümlemeye çalışıyordu. Misyoner rahip ve devlet ilişkisine en iyi örnek Kreşen iken ihtidâ edip ve geri hıristiyan olmaya bir türlü ikna edilemeyen Grigoriy Federov vakasıdır. Rayski ekümeni misyoner Ambvrosiy'in 9 Mart 1836 tarihli piskopos Filaret'e sunduğu raporda; 'Sviyajsk kazasının Çukrı-Alanova köyünden Kreşen Grigoriy Fedorov ve Şigayev köyünden Andrey Feodorov defalarca hıristiyanlığa yönlendirilseler de kabul etmediklerini, müslüman kalmak istediklerini, bu durumda 12 hane ve 39 kişinin olduğunu, tamamen Müslaman Tatarlar gibi yaşadıklarını, Rusça bilmediklerini" söylemektedir. Kendisine verilen emir gereği nasihat için Kulangaya gittiğini Şigayevli Andrey Feodorov ve Çukrı-Alanova'lı Grigoriy Feodorov'un arkadaşlarıyla beraber açık şekilde toplantıya gelmediğini söylemiştir. Kilise rahibi ve idareni de zorlamasına rağmen hıristiyanlığı reddeden, bu topluluğun manastıra yerleştirilerek, Rusça öğretilmesi ve hıristiyan yapılmasını önermiştir. Bu rapora, Konsistoriya 13 Nisan 1836 tarihinde piskopos imzasıyla yeni bir karar yazarak cevap vermiş, yine bu grubun nasihat ve eğitimle hıristiyanlığa

[693] *KDK*, f. 4, dosya no. 3 ve 8," 220 yaprak 74'ü arka yüz "O uportsvı kreşenıh ı Tatarı Kulangiskogo prihoda v obraşenı i i tserkvı", Naç. 12 Marta 1836 kon. 31 Dekabır 1858; Yine Ambvrosiy devamla şunları söylemiştir: " 14 Haziran 1838 tarihinde Kulangı köyüne ulaştım yaklaşık 80 yenikreşen Tatar toplanmıştı, kilise keşişiyle beraber liturgiya ayinini yaptım. Onlardan çok azı ikonaların önüne mum koydu. Tanrıya çok ilgisizce dualar ettiler. Onun Rus dilinde okuduğu vaazı etkileyince bir çoğu pişman olup Muhammedilikten döndü ve hıristiyan olmak istediklerini söylediler". Ayrıca Misyoner Ambvrosiy bu ziyaretini rapor haline getirirken şunları kayt etmiştir: Yeni Kreşen Tatarlar Slavyan dilinde yapılan ibâdetlerden hiç anlamıyorlar; Cuma günlerini bayram günleri sanıyorlar ve vaz geçmeyorlar, hayat tarzları Muhammediliğe uygundur, ruhen ve bedenen kopamıyorlar. Başlangıç yıllarda kiliseleri olmadığı için okuma bilmiyorlar dolayısıyla İncil'i ve kutsal metinlerimizi okuyamıyor dinîmizn ayinlerini bilmiyorlar ve kiliselere gitmedikleri için keşişlerin de bir faydası olmuyor. Ayrıca müslümanlardan farklı giyinmedikleri için kim oldukları anlaşılamıyor. Bu kiliseye bağlı Tatar ve Çuvaşların toplamı 979 kişidir, şu an kiliseye gelen 100 kişi var ilgili 22 diğerleri hiçbir şey bilmiyor. Keşiş ve yüksek rütbe sahibi M.N. dinî eğitimini tamamlayabilmiş bir keşiş ve etraftakiler içinde tek, çok iyi eğitimli ve insanlara karşı iyi herkesin dikkatini çekmeli ancak henüz dillerini bilmiyor" diye yazmıştır. Piskopos Vladimir (Ujinskiy) defterinde şöyle yazmıştır: "Bu kilise çevresi daha çok Kreşen Tatarlardan oluşuyor, onların hıristiyanlaşmasında hiçbir ümit yok, rahip onların dillerini bilmiyor, o nasıl büyüklerin dikkatine layık olacak? Derhal buralarda Tatarca bilen rahip varsa bana bildirin. Yazık ki bu keşişin elinde cahilliğin içinde kalmışlar." Bunu üzerine Konsitorya karar alarak keşiş yerinden alıp Tatarca bilen bir keşiş atamıştır."

kazandırılması istenmiştir. Zira Grigori Feodorov hariç diğerleri hıristiyanlığa sadık kalacaklarınıa söz vermişlerdir. Yine Kazan konsistoriyası Feodorov'un nasihatla yola gelmemesi üzerine 10 Agustos 1837 tarihli 115 numaralı kararla kabul eden Sviyajsk kazası Çukrı-Alanova köyünün Kreşenlerinin hıristiyanlığını onaylamış, Grigoriy Feodorov'un ise eğitilmesi, Kazan erkek manastırına 4 ay süreyle gönderilmesini kararlaştırmıştır. Daha sonra yaşadığı yerin değiştirilmesine kilisenin kontrolünün olacağı bir yere yerleştirilmesine karar vermiştir. [694]

Feodorov davası İçişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1837 tarihli 273 numaralı kararla gelmiş, İmparator emriyle de Kazan mahkemesinin kararı onaylanmış, hıristiyanlıktan vazgeçmeye devam eden Feodorov'un Sibirya'ya sürgünü onanmıştır. Grigoriy Feodorov 26 Ekim'de Kiziçeski monastırına misyoner Guriy'nin yanından Rayski misyoneri Ambvrosi'nin yanına gönderilmiştir. Ambvrosiy 7 Ocak 1838 tarihli Konsistoriyaya raporunda Grigoriy Fyodorov'un ne yaptıysa müslüman olmaktan geri dönmeyeceğini anladığını ve ümidinin olmadığını belirtmiştir. Kazan mahkemesinin verdiği yasal sürenin de dolması üzerine Feodorov Sibirya'ya sürgün edilmiştir.[695]

Misyonerlerin başarısızlığı piskoposların raporlarında da, yer almaktadır. Nitekim 8 Aralık 1846 tarihinde Sinod, Kazan bölgesinde atanamış misyonerlerin 'gereksizliğine hükmetmiş ve yerlerine yetenekli keşişlerin' atanmasına istemiştir.[696] Yeni teşekkül misyoner teşkilatı bu tarihten sonra iki yıl bir faaliyetsizlik dönemi yaşamış, iki yıl sonra 1848 yılında yani Kazan misyoner teşkilatının kuruluşunun 18. yılında tekrar gündeme gelmiştir.[697]

1848 yılı Kreşen Tatarlarının toplu ihtidâları Sinodluk makamına gelmiştir, bu kurumda Gizli Komite diye bilinen bir teşkilat Kreşen meselesine baksa da, bu kuruluş hakkında aydınlatıcı bilgi mevcut değildir.[698]

---

[694] *KDK*, f. 4, dosya no. 3, s. 1-6;"O uportsvı kreşenıh ı Tatarı Kulangiskogo prihoda vı obraşenı i i tserkvı", Naçınaet 12 Marta 1836 konçivaet. 31 Dekabır 1858.
[695] *KDK*, f. 4, dosya no. 8, s. 44.
[696] 14 Aralık 1849 Piskopos Grigoriy Sinod'a 1830'dan şu güne kadar misyonerlerin başarısız olduğunu rapor etmiştir.
[697] *KDK*, f. 4, dosya no. 6 , "18 Yanvar 1847 "O brakahı Kreşenı Tatarı sı nekreşennımı"
[698] *KDK*, f. 4, dosya no. 6 , "18 Yanvar 1847 "O brakahı Kreşenı Tatarı s nekreşennımı"

17 Aralık 1838 tarihinde Sinod'un onayıyla alınan kararla Kazan Konsistoriyası Spask kazası Orta Biktemirov köyünün Kreşenleri Romanov, Kiril Semyonov aileleriyle ilgili Rus köylerine sürgün kararı çıkmıştır.[699] Ayrıca konsistoriya rahiplerin eğitimli ve sabırlı olmalarını ikna çalışmalarını sabırla yapmalarını vaftiz törenlerini itina ile yapmaları istenmiştir. Etkinin Kazan valiliğine verilmesi de bu kararla alınmıştır. Ayrıca bu kararda Mahkeme valilikten göç ettirilecek Kreşenlerin yerlerini de sormayı ihmal etmemiştir. 28 Aralık 1845 tarihine kadar konsistoriyaya valilikten yazının gelmemesi üzerine Sinod'u kaynak gösteren mahkeme, Rus köylerine göçe karar vermiştir. (Danilov, Mironov, Nikolay Romanov ve Semyonov aileleri) 3 Nisan 1848 yılında da yine Sinod müslüman olan Çistopolski ve Spaski kazalarındaki Kreşenler için kilise yapılması, özel keşiş tayin edilmesi ve hizmet edilmesi kararı alınmıştır.[700]

4.2.5. Seyyar Kiliselerin Misyon Faaliyeti

14 Nisan 1846 yılında İçişleri Bakanlığı Gizli Komite'nin ihtidâcılarla ilgili Kazan valiliği kanalıyla edindiği bilgileri, imparatora bir rapor halinde sunmuştu; bu raporda Spaski ve Çistopol kazalarında 1721 Kreşenin dinden döndüğü, bilgileri yer almaktaydı. Rus İmparatoru 8 Aralık 1846 tarihinde Emlak Bakanlığına emir göndererek, Kreşen olup da dönenler için uygun yerler bulmasını istemiştir.[701] Emlak Bakanı P. D. Kiselev, Kreşen Tatarlarından dönenler ile ilgili resmî bir istatistiğin olmadığını, bu nedenle göçün imkânsız olduğunu bildirmiş ve Kazan valisinden köylerin yeniden dinî profilini istemiştir. Ayrıca bakan, validen köylerde Kreşen, Kreşen olmayan nüfusun dağılımını, Kreşen olup da dönen ve dönmeyenlerin köy köy ayrıntılı rakamlarını, aileleriyle ilgili bilgileri, yerleştirilebilecek köylerle ilgili fiziki ve

---

[699] *KDk*, fond 4, dosya no. 9, s. 143, 149, 152, 155; "Obı ukleneniya vı magometanstvo kreşennıh Tatarı prihodskih dereven sela Matakı" "Matak köylüleri gelen misyonerlere saygı göstermediler ve müslüman kalmak istediklerini dile getirdiler. Bunlara katılan 14 kişi de bu ısrarı sürdürmüştür. Yegor Danilov, Vasiliy Mironov, Andrey Nikolayev ve aileleri, Danilova, Mironova, Nikolayeva ve yukarıda söylediğimiz Romanova ve Semenova ailelerini hristyanlıktan uzaklaştıkları için yavaş yavaş ayrı Rus köylerine sürülsün. Kazan guberniyasının kilise müsait topraklı köylerine ve her köye bir aile olmak şartıyla bu emir uygulansın."

[700] *KDK*, fond 4, dosya no 9, s. 155; "Obı ukleneniya vı magometanstvo kreşennıh Tatarı prihodskih dereven sela Matakı" 27 Temmuz 1836 başlayan dava 22 Eylül 1855 bitmiştir.

[701] "Devlet Emlak Bakanlığına bildirilerek Kreşen Tatarlarına uygun Rus köyleri tespit edilmesi sağlansın. Köylerde Ortodoks Ruslardan başkası olmasını ve rahiplere gelen yeni yerleşimcilere samimiyetle dini anlatıp dua ettirsinler."

idemografik yapısını, kiliselerin durumuyla ilgili bilgiler de sormuştur.[702] Bu istekleri Kazan valisi 20 Şubat 1847 tarihli bir ek yazıyla Spaski ve Çistopol kazası başkanlarına göndermiştir. 11 Haziran 1847 tarihli bir yazıyla da yeni Kreşen ihtidâcıları için yerleşime uygun alanların ve gerekli ihtiyaçların bilgileri istenmiştir. Bu bilgiler içinde hıristiyanlıktan dönen Kreşen Tatarlarını yerleştirirken göç esnasında gruplara özel rahip uygulamasının başlatılması ve bu rahiplere de seyyar kiliselerin eşlik etmesi fikri gelişmiş ve uygulamaya konulmuştur. Sinodluk emriyle 12 Mayıs 1830 tarihinde Kazan yeparhiyasında kurulan misyonerlik kurumunun misyonerleri köy köy zaten gezerek misyon faaliyetini yerine getirmekte ve hıristiyanlığı öğretmekteydi, dolayısıyla hazır olan bu din adamları bu vazifeyi yerine getirebilirdi. Ancak Kazan konsistoriyası bu teklifleri gereksiz görmüş ve seyyar kilise ve geçici keşiş fikrinin olumsuz sonuç vereceğini düşünerek kabul etmemiştir. Fakat piskopos Vladimir konsistoriyanın bu kararına katılmayarak aksine bir tutum takınmış, rahiplerin göç esnasında ve sonrasında hareketli olmaları gerekir, esasından hareketle özel rahip ve seyyar kiliselerin açılmasını desteklemiş, ücretleri Sinodluktan karşılanmak üzere bu projenin uygulanması için kazalara emirler göndermiştir.[703]

Kazan Valiliği Devlet Emlak Müdürlüğü Bölümü Bakanlığın isteği doğrultusunda ihtidâ eden Kreşenlerin yerleşim ve sosyal durumlarıyla ilgili raporunu merkeze sunmuştur. Bu rapor dönen ve dönmeyen Kreşenlerin yerleşim özellikleri, göçü benimseyip benimsemedikleri, yapılacak yardımları, kiliselerin durumları, psikolojik ve sosyal durumları, köylerin topraklarıyla ilgili bilgileri ve din adamlarının fonksiyonları gibi çok geniş bilgi ağını içermektedir. Rapor'un tam metni şöyledir:

"1. Kreşen ve Kreşen olmayan Tatarlar ayrı yaşamaktadırlar, dolayısıyla tamamen aileleriyle birlikte göç ettirilmeleri gerekir. 2. Kreşen veya Kreşen olmayanların yeni toprakları sahipsiz olmalıdır ,

---

[702] Majarovski, *İzlojenie,* s. 210 ; "Kreşen sürgünü için bilgi istenmiştir. İstenen bilgiler şunlardır: 1. Köylerin Kreşen nüfusu tespit edilsin, Kreşen olmayanların nüfusu da tespit edilsin, Tatarlardan kaçı Muhammedî olmuş? kaydı alınsın. Kreşenlerin aileleriyle birlikte mi ayrı mı göç ettirilmesi gerekir bildirilsin. Ne kadar toprak gerekecek ve geçimlerine yetecek tespitler yapılsın, Sadece Tatarların yerleşimi için müsait yer var mıdır? 2. Guberniyada sadece Ortodoksların yaşadığ köyleri var mı ve bu köylerde fazladan toprak sahaları bulunuyor mu? Kiliseliri olan köyler hangileri ve kaç Tatar yerleştirilebileceği hesaplansın, eksik toprak verilmesin 3. Kreşenler kendileri taşınabilir mi? Devletin ne kadar katkısı gerekir bir bütçe ayrılacak mı? Ayrılacak ise aile başı ne olmalı? 4. Göçen Kreşen taraların toprakları ne olacak? 5. Bu kadar çok sayıda Kreşen Tatarının islama dönüş nedeni nedir? 6.Onları Rus köylerine yerleştirmede zorluklar çıkarsa, onlara özel rahib bulmamız mümkün mü seyyar kiliselerde kimler görev yapabilir kimler karşılıksız görev yapabilir?

[703] Kazan Bölgesi Devlet Emlak Bakanlığı, Konsistorya münasebeti; 9 Haziran 1847, No: 94; 11 Haziran 1847, No: 98; Kararlar 5 Ağustos tarihli Konsistorya defterinde kayıtlıdır. Piskopos Vladimir'in kararı ise 16 Ağustos defterinde kayıtlıdır. *KDK,* fond 4, dosya no. 94 ve 98, "Brakahı"

zira iki tarafta buna rıza göstermez. 3. Toplanan vergilerden göç ettirilen Kreşenlere göç parası ödermelidir, zira güçleri taşınmaya yetmez. 4. Bahsi geçen Kreşen Tatarların hepsi değişik zamanlarda Mumhammediliği seçmiştir, 1828, 1832, 1835 ve sonrası, Tatarların kendi ifadelerine göre müslüman doğmuşlar ve asla hıristiyan olmamışlardır. Doğrusu da Kreşenler hiçbir zaman gerçek hıristiyan olmamıştır. 5. Kreşen Tatarlar önceden de avere bir hayat sürdürmüşlerdir, yaşadıkları Rus köylerine yük oluyorlar, kavga çıkarıp huzursuzluk veriyorlar ve düşmanlık yapıyorlardı. 6. Kazan guberniyasında istenen şarta yani dönümlük toprak ayırılabilecek, Rus köylerinin sayısı azdır, hele bu şartları taşıyan kiliseli köyü daha da az olduğu için yerleştirme zor olacaktır. Muhammedîliğe dönen çok sayıda Kreşen vardır ve toprak dağıtımında çıkacak kavgalar büyük sorun yaratacaktır. 7. Daha uygun yol şu görünüyor: Her köye özel rahipler tayin edilmeli; bu rahipler köylerin âdet ve dillerini bilerek onlara hizmet etmeli ibadet yaptırmalı ve onları daima uyanık tutmalıdır. Ayrıca yapacağı dinî hizmetler karşılığında hiçbir ücret talep etmemelidir, seyyar kiliselerle de, bu hizmet hızlı ve etkin hale getirilmelidir. Kazan piskoposunun rızası da bu yöndedir."[704]

Devlet Emlak Bakanı gelen raporların ayrıntılarını görünce, bu sayıda bir nüfusun göç yoluyla yeniden yerleştirmenin zorluğunu görmüş ve bunun imkânsızlığıyla ilgili görüşünü bildirmiştir.[705] Bazı köylerde Kreşen Tatarlarının tamamına yakını ihtidâ etmiş ve hiç Kreşen kalmamıştı. Bunca insanı göçe zorlamak hem sosyal hem de mali açıdan devlete büyük bir yük getiriyordu, ayrıca göç her zaman müslümanların ve putperestlerin vaftiz olmasına engel bir kavram olmuş, şuur altında bu korku daima saklanmıştır.

Kazan piskoposu Devlet Emlak Bakanlığının bu görüşünü kabul etmiş, ancak kendi köylerinde kalan Kreşenlere dinî hizmeti yerinde götürmek için özel rahip ve seyyar kiliseyi gerekli görmüştür. Emlak Bakanlığı da piskoposun dinî hizmeti ayağa götürme projesini kabul etmiştir.

Kazan piskoposunun projesinin en yoğun olarak uygulanacağı alan Çistopol kazasıdır. Buradaki köylerde Tatarların kişi başına toprak alanı 50 dönümden fazladır ve Kreşen Tatarı da bu bölgede oldukça fazladır. Toplam 29 köydeki Kreşen sayısı

---

[704] *KDK*, f. 4, dosya no 94; "Barakah"

[705] Aynı dosya; "1846 yılında Devlet Emlak Bakanlığı ihtidâ eden Kreşen aileleri Kazan bölgesi Çistopol kazasına yerleştirmeye karar vermiştir. Yerleştirme için gerekli kriterleri sağlayan Rus köylerini belirleyip yerleştirilmesini, papazlar hıristiyanlığı öğretip ilgilenmesini ve devlet bakanlığının gerekli maddi bütçeyi sağlamasnını istemiştir." Bu karar, Bakanlığın Gizli Komite defterinde kayda alınmış olup 22 Mart 1846 tarihinde Sinod tarafından tasdik edilmiştir. Böylece 7 aile Rus köylerine yerleştirilmesi kararı yerine getirilmişdir. Ardından İçişleri Bakanı ihtidâ eden 1721 Kreşen Tatarını, Gizli Komite defteriyle 8 Aralık 1846 tarihinde Rus köylerine yerleştirme kararını onaylamıştır.

1327 erkek nüfustur. İkinci önemli kaza Spaski kişi başına toprak alanı 40 dönümdür ve ihtidâ eden Kreşen sayısı oldukça azdır, dolayısıyla Rus köyüne göç ettirme bu bölgede başarıyla uygulanabilirdi. Çistopol ve Spaski kazalarında birer özel rahip din hizmetlerini yerine getirebilirdi. Yine bu bölgedeki ihtidâ edip dönmek istemeyen Kreşenleri, ceza olarak Rus köylerine yakın boş alanlara göç ettirilebilirdi.

Bütün bu görüşleri ve raporları inceleyen Devlet Emlak Bakanlığı bu bölgeye özel şu kararları almıştır:

> Çistopol ve Spaski kazası ihtidâcıları yerlerinde kalsın, kendilerine bir özel rahiple iki yardımcı rahip verilerek seyyar kilise kurulsun, Ortodoksluk bilgileri güçlendirilip kültür kazandırılsın. Sinod'un emriyle rahipler ve çalışanlara yeterli maaş ayrılsın, seyyar kilise için gerekli bütçe emlak bakanlığından verilsin. Yerleşim için uygun alanlar belirlensin ve bu alanda sadece Kreşenlerin yaşaması zorunlu olsun.. Rahibe ve yardımcılarına ulaşım için devlet bütçesinden atlar alınsın. Mollalara sert ikazlar verilerek Kreşenlerden uzak durmaları temin edilsin, uymayan mollalar cezalandırılsın.[706]

Devlet Emlak Bakanı tarafından hazırlanmış bu kararlar Gizli Komiteye verilmiştir. Gizli Komite 23 Şubat 1848 tarihli bir oturumla bu kararları incelemiş ve kabul ederek yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak İmparator emriyle 8 Aralık 1846 tarihinde Spaski ve Çistopol bölgelerindeki toplam 51 köyde 1721 Kreşenin Rus köylerine yerleştirilmesi emri yapılan teftişler neticesinde bunun mümkün olmadığını göstermiş, ancak Devlet Emlak Bakanlığı, Kazan Emlak Bölge Müdürlüğünün teklifini uygun görerek özel rahip atama fikrini doğru bulmuştur. Ayrıca bu rahipler seyyar kiliselerle gezerek bütün insanları aydınlatma görevini de yerine getirecektir.

Gizli komite bu kararı alırkan 1842 yılında özel rahiplik ve misyonerlik amacıyla Kazan Akademisinde bir bölümün açıldığını, Perm'deki misyonun başarılı işlerinden sonra Osetin, Buryat ve Abhazya'da da misyonun bu kuruluş tarafından şekillendirileceğini ifade etmiş, bu görüşünün Devlet Bakanlığı tarafından kabul edilmesinin önemini vurgulamıştır.[707]

---

[706] *KDK*, f. 4, dosya no 98; "Barakah"
[707] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 213.

Gizli komiteye göre Kazan Akademisinin özel rahip yetiştiren bölümün öğrencileri, öğrendikleri yerel dillerle Rusya devletinde gayrı Rus bütün gruplara Ortodoksluğu öğretecek, İncil okuyacak ve bilgileri yerleştirecek yetenekte ve donanımdadırlar. Ayrıca bu yetenekli öğrenciler misyonerlik dersi almaktalar ve tamamen hazır olarak yetişmektedirler. Bu görevde de işte bu monahlığa hazır gönüllü elemanların kullanılması gerekmektedir. Gizli Komite'nin raporu böylece İmparator hazretlerine sunulmuştur.

3 Nisan 1848 yılında İmparator kararını açıklamıştır. Verilen karara göre:

1. Kazan guberniyasında kilisesi bulunup yeterli toprağa sahip Rus köyü azdır. Bu nedenle Kreşenler yerlerinde kalsın, onlara özel rahip ve iki yardımcı tayin edilsin, Tatar köylerini gezsinler, ihtidâ edenleri hıristiyanlığa döndürüp Ortodoksluğun âdetlerini öğretsinler. Seyyar kilise kursunlar ve orada Tanrıya dua etsinler ve hiçbir karşılık almadan ayinleri icra etsinler. 2. Rahibe ve yardımcılara yetecek miktarda bir maaş tayin edilsin. Sinod emriyle seyyar kilise ve rahpi evleri için Devlet Emlak Bakanlığı bütçesinden pay verilsin. [708]

Bu kararlar Sinodluk tarafından dinî idari bölgelere gönderilmiştir. Ayrıca Devlet Bakanlığı da Kazan Valiliğine oda eyalet müdürlüklerine bu emirleri göndererek icraata koymuştur.

İmparatorluk emri gereği Merkezi hükûmete bağlı valilikler kendi üzerine düşeni yaparken Sinodluk da kendi sistemi içinde faaliyete başlamıştır. İlk olarak 12 Temmuz 1848 tarih 7243 nolu kararla alınan tedbirler, Kazan piskoposu Grigoriy (Postnikov) bildirilmiştir ve acil yapılacakların taraflarına bildirilmesi istenmiştir. Sinod'un Kazan piskoposundan istekleri 1. Çistopolski ve Spaski eyaletlerinde yaşayan ve ihtidâcı olan Kreşenlerde görevlendirilecek rahip ve yardımcılarının maaşları ve bu kişilerin kimler olabileceği hususu, birileri varsa bildirilmesi 2. Eski bölge misyonerleri uygun mudur, zaten devletten bir ödenek alıyorlardı, üstüne bütçe tayin edersek faydalı olur mu? 3. Kazan Akademisinden monah olacakların görevlendirilmesi nasıl olmalıdır? Maddeleriyle özetlenebilir.[709]

---

[708] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 214
[709] *KDK*, f. 4., dosya no. 98, "Barakah".

Piskopos Grigoriy konsistoriya yetkililerine seyyar kiliselerin kurulması için müraccat etmiş ve kuruluş için Kazan Emlak Müdürlüğüyle ilgili ilişkiye girerek ortak bir tespit çalışması yapmıştır. Bu ortak çalışma neticesinde 19 Ekim 1848 tarihli bir rapor hazırlanmıştır; bu rapor seyyar kilise çalışanlarını hukuki sosyal ve adli görevleri yanında mali portelerini de belirlemiştir. Rapor bütün ayrıntılarıyla bölgede çalışacak misyonerlerin görev ve yetkilerinin yanında gerekli donanımları da içermesi bakımından önemlidir. İdeal misyoner tipinin de idareler tarafından kâğıt üzerindeki şeklidir ve her şey düşünülmüştür:

“Konsistoryanın bu meseleyle iligili toplantısı 19 Ekimde yapılmış ve şu kararlar alınmıştır. 1. Çistopolve Spaski kazalarına Kreşenler için mümkün olduğunca özel rahip atanacak ve seyyar kiliselerle bu rahipler hiçbir karşılık almadan gece gündüz çalışıp hıristiyanlığı öğretecek, vaftiz yapacaklardır. Asla ne para ne ekmek ne de toprak talebinde bulunacaklardır. Bu hizmetleri karşılığında rahiplerin maaşları 4 katı yani 640 ruble, yanındaki yardımcı sekretere, 200 ruble gümüş verilsin; bir yardımcı yeterli olmayabilir. Çünkü Tatarları çok iyi bilmiyorlar 2. Rruhanilerin kiliseyle beraber köyleri gezmeleri için en az 10 at gerekiyor, ayrıca şarab, mum ve kilise araç gereçleriyle beraber 200 ruble gümüş gerekmektedir. Bütün eşyaları devamlı ordan oraya taşımak zor olduğu için gerekli malzemeleri her an alabilmek için gerekli para yanlarında olmalıdır. 3. Tayin edilecek rahiplere Mamadış, Laişev ve Kazan bölgelerini gezmeleri tembih edilsin. Şimdiki görevli misyoner görevden alıp yerine, Bilyarski şehri Rahibi Orlov, keşişlik görevine atanacak, bütçe bu nedenle Rahip Orlov’a verilecektir. 4. Keşişlik ve misyonerlik için yeterli durumda olan ve Tatarca bilen Laişev kazası Anatış köyü rahibi A. K., Kazan Çurilina köyü keşişi M. P., Aleksandrovka köyü keşişi F. M. ve Çeboksarı kazası Akuleva köyü keşişi M. N’dir.”[710]

Daha sonra konsistoryanın ortak çalışmasına Kazan piskoposu Grigori bazı ilaveler yapmıştır, ayrıca Kazan Akademisinin misyoner yetiştirme bölümünün bu görev için yeterli olamayacağın söylemiştir. Ancak sınavla buradaki öğrencilerin özellikleri ölçülüp karar verilebilir, demiştir.

Bu sınavda görevlendirilecek rahiplerin Tatarcasını ölçmek için Nikolay İlminskiy görevlendirilmiştir. Sınava giren rahiplerden sadece birisi F. M. isimli bir keşiş başarılı bulunmuştur. Her ne kadar bu keşiş bir köy keşişi olsa da Tatarcayı konuşma dili olarak bilmekte, misyonerliğe azimli ve Arapça bilmemektedir. Ancak Ortodoksluğu Tatarca anlatabilmesi onun başarılı olmasını sağlayabilir, görüşünde birleşilmiştir. Böylece dört rahibin içinden sadece birisi bu göreve layık bulunmuştur.

[710] *KDK*, f. 4., dosya no. 98, “Barakah”.

Sinodluk tarfından görevlendirilmeden önce, Muravyov'un islamla ilgili yazdığı makaleleri okuması ve birisini Tatarcaya tercüme etmesi istenmiştir. Ayrıca Kazan'a yakın bir yerde bulunması da istenmiştir. Konsistoriya çaba gösterse de gelen rahiplerin yetersiz olması, görevi bizzat Piskopos Grigori'nin üstlenmesine neden olmuş, ilk sınavdan sonra bizzat sorumluluğu üzerine alarak Kazan bölgesi teşkilatına emirler göndererek yetenekli keşişlerin bildirilmesini istemiştir. Yaptığı sınav sonucu o da sadece Mamadış eyaleti Çura köyünden İvan Lyapidovski isimli Tatarca bilen, ancak isteksiz olan bir rahibi mevcutlar içinden seçebilmiştir.[711]

Seçilen misyonerlerin çalışma şartları ve usulleri konusu da konsistoriyada görüşülmüş, görüşmeler ve çalışma prensipleri raporlara geçmiştir. 13 Haziran 1848 tarihli bir rapor göreve başlayan rahiplerin fiziki ve sosyal şartlarını oluşturmak için ön çalışma konularını belirlemektedir.[712] Bu raporun kilise ve köylerin dinsel ve fiziki şartlarıyla ilgili bölümünde konsistoriya 19 Haziranda eski misyoner Orlov'u görevlendirerek ayrıntılı bilgiler vermesini temin etmiş, diğer bölümlerini de karara bağlayarak atanacak keşişlerin çalışma şartlarını belirlemiştir. Konsistoriyanın bu kararları Kazan piskoposu Grigori tarafından da kabul görmüş ve onaylanmıştır. Alınan kararların tam metni şudur:

"1) Rahip ve misyonerlerin evleri için uygun alan Baş misyoner Orlov'a, daha sonra Çistopol dinî idaresine danışılsın. Orlov o bölgeyi çok iyi bilir ve uygun yeri bilir. 2. Artık göreve başlayacak misyoner köy ile ilgili bilgiler toplandığı için her şeyi bilecektir. Hangi köyler ihtidâ etmiş kaç kişi hıristiyanlıkta kalmış, dinî ve ahlakî durumları ne durumda kiliseye bağlılıkları ne, istatistikî tüm bilgiler anında misyonere iletilecektir. 3. Misyoner de şu kurallara uymak zorundadır: a. Misyonerler seyyar kiliseyle ihtidâ edenlerin köylerine gitsinler. b. Yıl boyu olmazsa da çok sık periyotlarda ziyaretler devam etsin. c. Ziyaretler işlerin az olduğu zamana ayarlansın ki, ibadet için vakitleri olsun. Misyoner köylerde

---

[711] Sınav soruları hıristiyanlığın ispatı ve islamın geçersizliği üzerine kurulmuştur. Hıristiyanlıkla ilgili bilgileri Piskopos Grigori, islamla ilgili soruları da N. İ. İlminskiy sormuştur ve cevaplarını dinlemiştir. Sınava giren toplam 6 rahip vardır, aslında tümü ya dil nedeniyle ya da bilgi yetersizliği nedeniyle başarısız sayılsa da içlerinden birisi yetiştirilebilir, kararıyla seçilmiştir. Sınavlar toplu halde değil, belirlenen keşiş ve rahiplerin yine belirlenen bir tarihte merkeze yani Kazan'a çağrılması şeklinde yapılmıştır. Geniş bilgi için bakınız; Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 221-222-223.

[712] *KDK*, f. 4., dosya no. 94 ve 98, "Barakah; "1. Çistopol kazasının hangi köyüne rahipler için kalacak yer yapılabilir? 2. Misyonerler ihtidâ edenlerle ilgili doğru bilgiyi kimlerden edinebilir? 3. Misyonerlerin köy ziyaretleri nasıl programlanacak, bu takvim nedir? 4. Misyoner ziyarette bulunduğu yerde nasıl davranacak ve neleri yapacak? 5. Misyoner yardımcılarıyla beraber Çistopol ve Spaski eyaletlerindeki Kreşen Tatarlarını yola getirmeye çalışacak Gerektiğinde yerli köy rahibleriyle yardımlaşmalı mıdır? 6. Misyoner faaliyetlerini yeparhiya piskoposuna nasıl bildirecek ve yapılan değişiklikleri nasıl öğrenecek? 7. Bütçeyle ilgili ne tür belgeler tutulacak? 8. Yeparhiya müdürü misyonerin faaliyetini nasıl kontrol edecek? 9. Misyonere diğer devlet kurumlarından ne tür yardımlar gerekir? Araştırılıp bildirilsin."

kalacağı zamanı kendi ayarlayabilir, ancak başladığı işi yarım bırakmamalıdır. 4. Gizli komitenin misyonere yüklediği görevden başka, yani inanç ve itikada ait öğreti vazifezsinden başka; a) ibadetlerini yerine getirip getirmediklerine, çocuklarını vaftiz ettirip ettirmediklerine, kilisede nikâhlanıp nikâhlanmadıklarına dikkat etsinler. Ayrıca Muhammedîlerle ilişkilerine, camiye gidip gitmediklerine, evlerine mollaların gelip gelmediklerine, dikkat etsinler. Şayet bu durumlar tespit edilirse, bunu önlemek için her türlü çareyi devreye sokun ve başrahibe bu durumu rapor edin. b. Kreşen olmayan Tatarlara ise, mümkün olduğunca yaklaşmaya çalışın, güvenlerini kazanın ve hıristiyanlığı kabule iknaya çalışın. Vaftize razı olanları kurallara riayet ederek kiliseye götürün. c. Misyoner yerli kilise rahiplerini kontrol edip ilgili başrahibe gelişmeleri rapor edin. 5. Bütün Tatarların hıristiyanlık ile ilgili isteklerini misyonerler yapsın ve yakındaki kiliseye bildirsin ki, kilise kayıtlarına girsin. Misyonerlerin bulunmadığı anda insanların soğumaması için yerli keşişler yapabilir, ancak vaftizi mutlaka misyoner yapmalılıdır, ondan izinsiz vaftiz yapılmayacaktır. Yeni vaftizliler misyonere haber verilecek ve kontrolu misyoner tarafından yapılacaktır 6. Misyoner gezi anında defter tutsun; defterde gittiği tarih, ibadetleri, yapılan taleplerin sayısı, faaliyetleri kayıt edilip yılda iki defa başrahibe teslim etsin: Ocak ve Temmuz; bu durumda her yarım yılın raporu da böylece baş rahibe sunulmuş olcak ve hadiselere anında önlem alınacaktır. 7. Büçesini misyoner düzenli bir şekilde ayarlayacak gelir gider ve ihtiyaçlarını bir defterle tutacak ve bu defter her yıl konsistorya tarafından kontrol edilecektir. 8. Yeparhiya piskoposu misyonerleri kontrol edecektir. 9. Devlet kurumları misyonere seyyar kilisede yolculuk esnasında, ev yapımında, güvenlikte ve evrak husunda yardımları gerekir. 10. Misyonere üzerinde ismi kazılı mühür verilmelidir."[713]

Seyyar kiliselere rahip seçilmesi 14 Aralık 1849 tarih 5894 nolu Sinod kararıyla yapılmaktaydı. Bu kararlara da dayanak konsistoriya raporlarının yeparhiya piskoposlarına verildiği raporlarla şekilleniyor, piskoposların görüşleri özel önem taşıyordu. Nitekim Kazan Piskoposu Grigori Konsistoriya da hazırlanan rapora ek olarak kendi fikirlerini ayrı bir dosyayla Sinod'a iletmiştir. Bu dosya atanacak misyonerin bilgi ve yeteneğinin sınırlı olduğunu, bir misyonerin bölge için yetersiz kalacağını, bilgi toplamada kullanılacak yerli rahiplerin durumunu ve maddi unsurların öneminden bahsetmektedir. Piskopos Grigori'nin bu meselelere çözümü de bu raporda yer almış, tedbirleri yedi madde halinde ana başlıklarla Sinod'a bildirilmiştir.[714]

---

[713] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 226-227.

[714] *KDK*, f. 4., dosya no. 94 ve 98, "Barakah"; "1. Misyoner gideceği köyün bilgilerin öğrenip öyle faaliyete başlasın ki etkili olabilmesi buna bağlıdır. Mesela Çistopol kazası Şeşmi kilisesi, Aşağı ve Yukarı Nikitkina köyleri bilgileri gibi … Bu köylerden birincisinde eski Kreşen Tatarlar, kiliseye bağlıdır. (erkek 137, kadın 153); ikinci köyde yeni Kreşenlerin çoğu ihtidâya hazır (hepsi erkek 178, kadın 189, Çuvaşlar hariç.). Bu köyler birbirinden fazla uzakta değiller. Bu köylerde Kreşen olmayan Tatar yok, cami de yok, fakat yakınlarda müslüman köyleri var. 2. Misyonerler gidip gezdikleri köylerdeki her türlü faaliyetlerini defterlerine yazsın ve üçüncü dönemde bana yollasın. 3. Yeni baş misyoner işe başlamadan önce Şeşmin kilisesinde bilgilerle kalıp çalışsın ve iyi hazırlansın. Böylece işinde deneyim ve başarı kazanacaktır. 4. Seyyar kiliselerin kullanılması dinî kitapların Tatar diline çevrilmesine kadar ertelensin,

Piskopos Grigori'nin 14 Aralık 1849 tarihli bu son rapordan sonra seyyar kilise ve misyoner atamaları meselesi kapanmış, bir daha da açılmamıştır. Misyoner olarak atanan rahip İvan Lyapidovski Mamadış Çura köyünden alınarak, Şeşmu köyüne yerleştirilmiştir, faaliyet alanı oldukça sınırlı olmuş, bu arada ihtidâ hareketi bütün Kazan yeparhiyasını sarmıştır.

4.2.6. Piskopos Grigori ve Misyon Faaliyetleri

Piskopos Grigori bölgede misyonerler tarafından yazılan raporların sadece yüzeysel olduğunu, nasihatler verildiğini ancak nasihatlerin ve ihtidâ hareketinin içeriğine dair bilgiler taşımadığını müşahede etmiştir. Bütün raporlar genelde 'gayretlere rağmen istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır' cümlesiyle bitmekte dönenler hakkında hiçbir somut bilgi içermemektedir. Bir kısım misyonerler Orlov örneğinde olduğu gibi ihtidâcıların dinlemediğini, başarısızlıklarını savunanlar yanında istifa ederek örtmeye çalışanlar da mevcuttur. Grigori misyon faliyetinin gönülsüzlerle yapılamayacağı görüşündedir. Ayrıca Tanrının bu emirinin sadece İsa'ya değil bütün hıristiyan din adamlarına verdiğini söylemektedir. Rahiplerin gayrı Ruslara ilgisiz davrandıklarını, müslüman mollaların ve Çuvaş yomza ve Çeremiş kamlarının ise çok çalıştığını belirtmektedir. Durumun korkunç ve iç açıcı olmadığını düşünmektedir. [715]

Piskopos Grigori bir vaazında durumu şöyle özetler:

"Çuvaş, Mari ve Udmurdlar ziyaret ettiğim köy kiliselerinin hiç birine devam etmiyorlar. Çuvaş, Mari ve Udmurd köylerinin her birinde en az 1000–2000 arasında erkek nüfusa sahip, ancak kiliseleri bomboştur. Kiliseler çok fakir, ağaçtan yapılmış, bazıları tamamen çürümüş ve talep her geçen gün daha da artmaktadır. Şikâyetler artıyor ancak bu durum köylülerin isteksizliğine işaret etmektedir. Bu gruplar kayıtlarda fakir gösterilmekte ancak yaptıkları kurban ayinleri ortada o zaman zorlama usülü mü gerekir, bu da çözüm olamayacaktır. Bunları içten inandırmak gerekir bu da bilgi ve çalışmayla yapılabilir, dinlerinin faydasız ve batıl olduğunu, gerçek dinin hıristiyanlık olduğunu göstermek gerekir. Ancak bu şartlarda 100 yıl da geçse bunun mümkün olamayacağını herkes biliyor. Çuvaş Mari ve Udmurdların durumu her geçen gün daha da kötüye gidecektir. Zorlamayla yapılacak misyon faaliyeti ters tepecektir ve her geçen gün eski dinlerine dönüşü hızlandıracaktır.

---

zira ibâdetler bu kiliselerde Tatarca yapılacaktır. 5. Şimdiki misyoner baş rahib Vasiliy Orlov, bu görevinden alınsın. 6. Keşiş Lyapidevski'ye iki yetenekli ve güvenilir, seminarya kurslarını bitirmiş kişiler tayin edilsin. Lyapidevski'ye yardım edecekler onu misyona hazırlayacak insanlar olmalıdır. 7) Şeşme'deki faaliyet bir yılını doldurunca raporlar toplansın ve gözden geçirilerek Sinod'a bildirilsin."

[715] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 231-32

Mari, Çuvaş ve Udmurdların dinleri günlük ihtiyacı anlatmakta istekleri ihtiyaçlara göre belirlemektedir bu yönlerini bilerek misyoner hareket etmelidir. Bu nedenle onlara gerçek hıristiyanlığı öğretmeli önder olarakta İsa'yı benimsemeliyiz.

Yine Kreşen Tatarlarını da gezdiğim köy kiliselerinde göremedim, hiç birisi kiliseye devam etmiyor. En önemli etken mollaların çalışması görünmektedir, bu nedenle hıristiyanlığın islamdan üstün bir din olduğunu bu topluluğa öğretmek gerekmektedir. Geçmişte Ortodoks papazlar onları ya zorlama ya da menfeat yoluyla vaftiz etmişler ancak yeterli bilgiyi vermedikleri için bu grup tekrar aslına dönmüştür. Onları zorlayarak kiliselere getirmek bundan sonra bizlere bir fayda sağlamayacaktır. Artık bilgi ile hıristiyanlığın islamdan yetkin bir din olduğunu anlatmalı ve insanları ikna etmeliyiz.

Tatarlar da, Çuvaş, Mari ve Udmurdlar gibi Rusça bilmiyor ve kilisede yapılan dualardan bir şey anlamıyorlar, bir müddet sonra sıkılıp kileseye devam etmiyorlar. Bu nedenle her biriniz iyi Tatarca öğrenin ve onları ikna edin. Bunun başka yolu yok. Bazı müslüman ve putperestler kaba davranacaklardır, sakin olun ve korkutmakdan kaçının zorlamanın uzaklaştıracağını unutmayın. Nasihatleriniz ilk defa başarısız olursa ikinci ve üçüncüyü deneyin, yine başarısız olursanız ümidinizi kesmeyin ve bir ara verin bu arada onların ruh hallerini anlamaya çalışın.

Yine ısrarcı olurlarsa bu sefer taktik değiştirerek günlük meselelrlee ilgili davranıyor gibi onlarla konuşmaya çalışın, bütün bu tavırlarınızı sakin bir ruh haliyle yapın. Yine kabul etmezlerse onları kırmadan özür dileyin, iyilik istediğinizi anlatın ve rahat bırakın ki size sevgi beslesinler. Misyon faaliyetinizi günlük, aylık hatta yıllık görmeyin, mahsülleri on, yirmi, elli yıl sonra alacak gibi davranın, hiçbir zaman ümitsiz olmayın zira Tanrı istediği zaman başarı gelecektir.

Putperest ve Muhammedilerin yoğun olduğu bölgelerde hıristiyanlaştırdığınız insanlarımızı etkileyen kimselere de kaba davranmayın, sadece merkeze kanıtlarıyla bilgileri yollayın ve onun kararını bekleyin. Asla sakinliğinizi kaybetmeyin ve güler yüzlü olun. Müslüman ve putperestlerin vaftiz hazırlığında aceleci davranmayın, önce hıristiyanlığın bütün gereklerini öğretin ve yüceliğini anlatın. Önemine ve şarta göre mutlaka hıristiyanlığın gerekleri yerine getirilsin. Bu arada eski dinlerini eksik ve yanlış yönlerini de anlatın ki, uzaklaşıp hıristiyanlığa bağlansınlar.

Vaftiz ettiklerinizle asla irtibatı kesmeyin, onları izleyin. Yaptıkları hareketlerin hıristiyanlığa uygun olup olmadığını kontrol edin ve onlara hıristiyan yaşam tarzını öğretin. Kiliseye gelmeleriyle yetinmeyin, gerçek hayatlarında da hıristiyan olup olmadıklarını kontrol edin, zira bugün Kreşenlerin eski yaşamlarını devam ettirdiklerini görüyorsunuz, buna dikkat edilmediği için bu durum devam etmektedir. Kiliseden uzak tutmayın, hususiyle pazar ve bayram günleri Tanrının evine, kiliseye gitsinler.

Vaftiz ettiklerinizi evlerinde ziyaret edip nasihat edin, bu etkili bir yoldur ve önemsendiklerini hissederler. Bütün rahipler bu tavrı benimsemeli ve böyle hareket etmelidir. Size emanet edilen Ortodoksluğu öğretmelisiniz, bu sizin göreviniz."[716]

---

[716] "Besedı cı duhovenstvomı Kazanskoy eparhii Grigoriya arhiyepiskopa Kazankago", *Vseh Besıdı IX, 1 i 11 becıdı*; izd. St. Petersburg, 1855.

Piskopos Grigori'nin bu vaazı diyanet azalarınca dikkatle not edilmiş ve misyon faaliyetlerinin yürütülmesinde yazılı olmayan ancak gönülden kabul edilen kurallar olmuştur. Bu dönemde vaazın etkisiyle raporların mahiyeti değişmiş ayrıntılı bilgiler de raporlarda yer almaya başlamıştır.[717]

4.3. 1850 Sonrası Kreşenlerin Durumu ve Geri Dönüş (İhtida)

Dinî idare ve Devlet 1827 yılından 1849 yılına kadar ihtidâ edenlere ve dönenlere yönelik faaliyetlerinde belirli bir aşama kaydedememiştir. Devlet dinî idareden gelen rapor ve istekleri onaylarken bölgedeki dengeleri bozmamak için önceliği dinî idareye bırakmayı benimsemiştir. Diyanet ise başarısızlığını, daima eleman ve kurumsal eksikliğe bağlamış ve yetersizliği dile getirmekden hiç çekinmemiştir. Dinden dönüş hareketinde en etkili argümanın Bölgedeki müslüman nüfus ve tebliğ olduğu bütün raporlarda dile getirilmiştir. Ayrıca eskiden zorla hıristiyanlaştırmanın insanlar üzerindeki olumsuz etkileri de, bu etkene katılınca ortaya toplu bir yeniden dönüş hareketini çıkarmaya yetmiştir. Ancak bu dönemin en çarpıcı özelliği 1770'li yıllarda isyan hareketleriyle gelişen devletin misyon faaliyetini dinî idareye bırakması gerçeğinin bizzat uygulanmış olmasıdır. Nitekim bütün raporlarda piskoposların misyonerlerden isteği gönüllü olanların vaftiz edilmesidir. Nitekim devlet sürgün kararları alsa da dinî idare bu yöntemin işleri daha da açmaza sürükleyeceğini önce ikna metodunun kullanılması gerektiğini sadece elebaşlarına cezai hüküm uygulaması gerektiğini söylemektedir.

İhtida harketleri bir kısım din adamı tarafından devletin gayrı Ortodoks unsur üzerindeki otorite zayıflığına bağlanmaktadır. Daha çok bu sınıfa bölgede çalışan keşişlerin dâhil olduğu raporlardan anlaşılmakta, ancak bu görüş özellikle Piskopos Grigori tarafından tenkit edilmektedir. 1802- 1827 ihtidâ ve dönüş hareketi, yavaş ve mahkemeler huzurunda güç gösterisi şeklinde görülmekte; Devletin rolü daima kiliseyle paralel işleyerek zorlamalara sebep olmaktadır, hatta sürgün edilen toplulukların bilgileri verilmektedir. Ancak 1827–1849 arasında devletin otoritesinin gelen raporlar üzerine gevşediği, ikna metodunu öne geçtiği göze çarpmaktadır.

---

[717]Bu tür raporlar için bakınız: E. A. Malov, "Prihodi starokreşennih i novokreşennih Tatarı vı Kazanskoy eparhii", *Pravoslovniye Obozreniye*, Ekim (Kazan 1865), s. 298–306.

Müslümanların karşı tavrı ise sadece köy köy gezerek tebliğ olarak göze çarpar ve misyonerler tarafından bu metod öteden beri en etkili yol olarak görülmektedir. Birçok misyoner, bölgedeki din değiştirmenin temelini yerel din adamlarının etkisinde görmesi bu gerçeği yansıtmaktadır.

Diyanetin 1827–1849 yılları arasında yine toplu dönüşlere devletin aldığı kanunlar çerçevesinde gördüğü de müşahede edilmektedir. Yaptığı çalışmalarla kiliseye döndürmeyi başaramamış, islamın gelişmesini durduramamıştır. Ancak yeni statüyü de dönenler için kabul etmemiş, formalite olsa da dönen binlerce insanı hıristiyan kabul etmiştir.

19 Mayıs 1848 tarihli Kazan valisinin İç işlerine gönderdiği rapor İmparatora sunulmuş, İmparator da 20 Kasım tarihli bir emirle Çistopol'da dönen Tatar ve Çuvaşlarla ilgili bir emir yayınlayarak; müslüman olan Çuvaş ve Kreşen ailelerin Eski Rus köylerine yerleştirilmesini çocuklarının vaftiz edilmesini istemiştir. [718]

Yine İmparator 1855'te yayınladığı bir emirle Spaski kazası Mamadış bölgesinde yerleştirilen Tatarlara yerli rahipleri devre dışı bırakarak Ortodoksluğu öğretmek için önlem almalarını, çocuklarını askerlerle ellerinden alarak aileleri hıristiyanlığı kabul edinceye kadar devletin gözetimine verilmesini, nikâhların kilisede yapılmasını, kabul etmeyenleri ayırmalarını, köy yöneticilerin bu emirlere harfiyen uymasını istemiştir.[719]

1849 yılndan itibaren polisler, rahiplerle birlikte çocuk vaftizlerinde ve nikah törenlerinde bulunmaya başlamıştır. Zira bir çok Kreşen gönüllü olarak doğum, nikah, ölüm törenlerini kilisede yapmak istemiyor, konsistoriya da polis idaresinden eleman istemek durumunda kalıyordu. Polisin görevleri engellemesi durumunda idare

---

[718] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 243
[719] *KDK,* f. 4., dosya no. 23. "Ukazı Preosvıyaşiy Grigoriyu No. 7321, 27 May 1849"

soruşturma başlatarak kanun hükümlerini uyguluyordu.[720] Hükûmetin bu sert tutumu Tatarlar ve Kreşenler arasında aşırı tepkiye sebep olmuştur.[721]

Yukarıda anlatılan devlet tutumu, yeni Kreşen kantorasının görevde bulunduğu 1700'lü yıllarda bile görülmemiş, bir sertlik ifade etmekteydi. Çocukların zorla vaftiz edilmesi, nezareti devlete havale etmek o dönemde de vardır, ancak bizzat polislerin nezaretiyle halkın yaşam şekline müdahale ilk defa bu kadar göz önünde yapılmıştır. Bu nedenle 1855 kararı yeni bir dönemin açıldığını gösterir, görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Kazan Piskoposu Grigori, 1856 yılında Metropolit olup St. Petersburg'a gidince yerine gelen Piskopos Afanasiy Sokolov atanmış ve Kazan yeparhiyasında bu tarihe kadar yapılması gereken ve yapılan faaliyetler hakkında Sinod'a bilgi vermiştir.[722]

Daha Grigori Kazan'dayken Sinod Kazan bölgesi raporunu istemiş, ancak Grigori'nin merkeze metropolit atanması, raporun yeni piskoposa kalmasına neden olmuştur. Yeni piskopos Afasaniy bölgeye İrkutsk'tan geldiği için raporu kendisi değil konsistoriya hazırlamıştır. 29 Aralık 1856 tarihli raporda; Mari, Çuvaş, Çeremiş ve Kreşen Tatarları arasında hıristiyanlığın yaygınlaştırılması ve ihtidânın önlenmesi için alınan önlemler anlatılmaktadır.[723]

---

[720] KDK, f. 4, dosya no. 27 s. 32, 36, 40; 1852 g. "Kreşenlerden ihtidâ edenler evliliklerinde nikâhlarını kilisede kıymıyorlar, müslümanların âdetlerini yapıyorlar. Bu davranışlar bir emirle kaldırılıp yasaklanmıştır. Rahipler bu durumu hemen haber alıp devlet idaresine bildirip önlem alacaktır. Ancak yasaklanan bu evlilik, bir ay sonra gizlice devam ediyordu. Polis ihtidâ edenlerin ölülerini de rahat bırakmamıştır, çünkü ölülerini de islam âdetleriyle gömüyorlardı. Mahkemeye müslüman olsa da ihtidâ edenler, hıristiyan olarak veriliyordu."

[721] Bakınız, Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 244

[722] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 32, 36, 40 "O tsereslyönnıkı kreşennıh Tatarıh".

[723] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 32, 36, 40 ; "1. 23 Mayıs 1830 yılında misyonun kurulmasıyla ilgili koyduğu kurallar; Tatarlar, Çuvaşlar ve Çeremişlere yeni eğitimli rahipler atıyor, yerli dil bilen rahiplerin yetişmediği yerlerde misyonun durmaması için seminari kurslarını bitiren, fakat dil bilmeyen, keşişler hazırlanmıştır. Bu tip keşişlere de en azından konuşma dilini öğrenmeleri istenmiştir. Peşinden 8 Ekim 1855 tarihinde bu keşişlere yeniden dil öğrenmek için 2 yıl süre verilmiştir. Onlar rahatça hıristiyanlığı kendi dillerinde öğrenebilmelidir ve Şeşmi köyü rahibi Lyapidevski'ye bu keşişlere nezaret görevi verilmiştir. Lyapidevski her 6 ayda bir onları yanına çağırarak sınav yapacak ve sonuçlarını yeparhiya başrahibine bildirecektir. 2. Yeni Kreşenlere hıristiyanlığı öğretmek için Tatar, Çuvaş ve Mari dillerine kısa katihizis çevrilmiş ve bütün kiliselere dagıtılmıştır; rahiplere de Pazar günleri Kreşenlere bu kitabın okunması tembih edilmiş, gerekirse evlerde de okunması emredilmiştir. Velilerin ikna edilip çocuklarını kendi dillerinde eğitim veren kilise okullarına göndermelerinin sağlanması da söylenmiştir. Ayrıca Yeni Kreşenlerin Pazar ve bayram günleri kiliseden uzak kalmamaları için çalışmaları yasaklanmıştır. 3. Merkez dinî idarecileri de 6 ayda bir bölgelerini teftiş için gezmeleri emredilmiştir 4. Misyonerliğin kuruluş amacı rahipleri faaliyetlerinde teftiş etmek ve yeni Kreşenleri hıristiyanlıkta tutmaktır."

Rapor, 3 Nisan 1848 tarihli karara binaen 14 Aralık 1849 tarihinde Sinod'un hazırladığı bir projeyle Çistopol ve Spassk kazalarındaki Kreşenlerin eğitilmesi için yapılacak seyyar kiliseyle ilgili bir gelişmenin kendilerine ulaşmadığını ve bölgede bu nedenle her hangi bir çalışmanın yapılamadığını belirtmektedir.[724]

Ayrıca rapor; alınan önlemlerden sonra bölgede Çuvaşlar'dan sadece 3 kişinin ihtidâ ettiğini bildirmektedir. 1846 yılında Çistopolski kazası Şeşmi köyü kilisesine kayıtlı nüfustan ihtidâ eden kişi sayısı 1 kadın 3 erkek; 1848'de 7 erkek ve 8 kadın, 1850'de 6 erkek 5 kadın bilgisi de bu raporda yer almıştır.[725]

Ayrıca bu raporda, hıristiyanlıktan dönüş nedenleri de Sinod'a bildirmiştir. Dönüş nedeni olarak Tatarların hıristiyanlığa askerlikten kurtulmak veya paralı asker olmak için kabul ettiğini, suç işyeyenlerin vaftiz olarak suçlardan kurtulmak için veya denetim dışı müslümanlarla birlikte yaşamaları ve mollalardan etkilenmeleri, kiliselerin yetersiz kalması gibi nedenlerden bahsetmektedir.[726]

Yine bu raporda; yeniden hıristiyanlığa dönenler için yapılacak çalışma programı da belirlenmiştir. Raporda görünen en önemli öneri ikna çalışmalarını ciddiyetle yapılması ve devamlı gözetim altında tutulmaları ve maaşların çalışanlar için yeterli olması ve rahiplerin dil öğrenmesi olarak görülmektedir.[727]

Yeni Piskopos Afanasiy, 15 Aralık 1857 tarihinde bölgede misyon amaçlı çalışan görevlilerin tümünün Kazan İlâhiyat Akademisi Misyonerlik Bölümüne gelerek dil sınavına girmelerini istemiştir. Bu sınavda misyon bilgisi de ölçülmüştür, yeterli

---

[724] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 32, 36, 40.
[725] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 32, 36, 40.
[726] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 36-40 "O tsereslyonnıkı kreşennıh Tatarıh"; 1) Kreşenlerini ihtidâ etmelerinin en büyük nedeni gerçek hıristiyan olmamalarıdır, çoğu hıristiyanlığı askerlikten kurtulmak için veya paralı asker olmak için kabul etmiştir. Kreşen Tatarlarından ihtidâ edenlerin içinde emekli eskerler çoğunluktadır 2. Mahkemelik olanların vaftiz edilmesi acelece olmuştur. 3. Köyleri kontrol edilmemiş başıboş bırakılmıştır. 4. İhtida eden Kreşenlerin çocuklarının yanlarında kalmasına izin verilmiş, devlet el koymamıştır. 5. Rus köylerine Kreşen yerleştirilmesi zamansız yapılmıştır. 6. Kiliselerin birbirine uzak olması ve az olması; karşılığında cami ve mollaların fazla olması. 7. Rahiblerin Tatar dilini iyi bilmemeleri veya hiç bilmemeleri."
[727] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 50; "1. Hıristiyanl olmayı kabul eden Tatar, Çuvaş ve Marileri vaftizden önce iyice soruşturulması, samimi olup olmadığına bakılması gerekir, vaftizden sonra en az 6 ay eğitimden geçirilmesi gerekir. 2. Bundan sonra yeni Kreşenleri köylerinde nezaretsiz bırakmayın, yerli kilise rahiplerinden başka özel yardımcılar tayin edin, onlar sadece hıristyanlığı büyüklere değil, çocuklara da öğretsin ve iyi maaş verilsin. 3. Seyyar kiliselere ilave büyük köylerde yeni ve büyük kiliseler yapılsın; bu kiliselere yerli dil bilen özel eğitimli keşişler tayin edilsin. 4. Tatar, Çuvaş ve Mari dillerine Akademi idaresinin nezaretiyle çeviriler yapılsın. 5. Kazan yeparhiyasındaki diyanet görevlileri çocukları da yerli dilleri öğrenmek için eğitilsin. Ayrıca Kreşen çocukları misyon görevlerinde kullanılmak üzere seminarilere alınıp eğitilsin. 6. Keşişlerin birçoğu yerli konuşma dilini öğrenme talimatını yerine getirmiştir."

olmayanların Yeni Kreşen bölgelerindeki görevlerine son verilmiş, başka kilise bölgelerine atanmışlardır. Boşalan kilise ve bölgelere bölge dilini rahat konuşabilen keşişlerin atanması sağlanmış, bu teftişin iki yılda bir tekrarlanması istenmiştir. Gözetim görevi ise Seminari rektörüne verilmiş, müfettişlerin giderleri için seminarede bir bütçe oluşturulmuştur.

Çeboksarı kilisesi başrahibi Nikodim (Kazançev), Kazan konsitoriyasının bu faaliyetlerine ek olarak tedbirler alınabileceği görüşündedir ve bu görüşünü bir raporla Kazan piskoposuna bildirmiştir.[728]

Devlet idaresinin 1849 ve 1855 yılında alınan kararlarla hıristiyanlıktan geri dönen ihtidâcılara sert davranması her bölgede husursuzluğun artmasına neden olmuştur. Özellikle nikâh ve çocukların üzerinde tasarrufun sertçe uygulamaya konulması rahatsızlığı artırmıştır. Mamadış kazasında müslüman olanların ellerinden kadınlarının alınması İçişleri Bakanlığının tespitlerine göre isyan çıkaracak boyuta gelmiş, bunun üzerine isyanın yayılması da göz önüne alınarak İmparatora rahatsızlık aktarılmış ve 14 Temmuz 1861 kararlarının ilanını sağlamıştır. İmparator bu kararıyla 1855 yılında aldığı kararın "Mamadış bölgesinde uygulanmasını durdurmayı emr etmiştir. Ayrıca Sinodluktan yeni bir araştırma sonucu gelinceye kadar bu kararın Çistopol ve Spask bölgelerine de uygulanmasını" emretmiştir.[729]

1861 kararı ihtidâ eden Kreşenler arasında büyük bir sevince yol açmıştır. Çünkü devletin üzerlerinden baskıyı kaldırması onları cesaretlendirmiş ve bir nevi bu kararları devlet açısından deklare edilmemiş bir kabul olarak görmek istemişlerdir. Nitekim gittikleri kiliseler de dahi devletin artık bu dönüş hareketini kabul ettiklerini beyan etmekten sakınmamışlardır. Bununla da yetinmeyen ihtidâcılar açıktan açığa müslümanlarla birlikte hareket ederek Çuvaş ve Kreşenleri islama çağırmışlardır.

[728] *KDK,* f. 4, dosya no 27, s. 36-50; "1. Yeni Kreşen köy kiliselerinde yardımcı keşişler kullanma fikri idareye maddi bir yük getirecektir faydası da belli değildir 2. Yine her 200 kişiye bir kilise yapmak kararı oldukça masraflı bir iştir ve faydası kesin değildir. 3. 5. Maddedeki çocukların dil öğretimi meselesi de oldukça masraflı ve diğer fenleri etkileyici bir iş olacaktır. a. Kazan yeparhiyasının 2/3'sindeki kiliselerde çalışmak için yerli dilleri bilmek gerekmez.. Cocuklar her zaman isteseler de seminaryaya okumaya gidemezler. 4. Diyanet Konsistoryası a. Akademi ve seminariyi yeparhiya işlerine karıştırmak işleri karıştırır. Keşişleri tahkir eder, c. Boş yere iş, zaman ve para kaybına neden olur. d. Keşişleri haksız şikâyetlere uğrayarak zarar görür. e. Akademi öğretmenleri ile rahipler arasında kin doğar f. Bence eskiye göre hareket edelim, bu kararlar bizleri yanlışa götürebilir. En azından önceki kararların tecrübeyle eksik ve fazlasını biliyoruz."

[729] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 251

Yeni çağrı metodu, 1861 imparatorluk kararının getirdiği hakkı kullanarak imparatorluk makamına bir dilekçe yazmak ve müslümanlığa kolayca kavuşmak olarak belirlenmiştir. Böylece 1865 yılında toplu dilekçelerle yeniden müslüman olmak istediklerini dile getirmeye başlamışlardır. Bunun karşısında kilise ve misyonerler de çalışmaya devam etti, ancak devletin baskıyı gevşetmesi, çalışma alanını tamamen bilimsel metodlara bırakmayı gerektirmiştir. Yani 1827–1855; 1855–1861 ikinci dönem ve 1861'den sonrası üçüncü dönemler olarak farklı özelliklerin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Birinci dönem daha çok iknayla misyonerlerin iş gördüğü ancak devleti daima yanlarında hissettikleri bir dönem özelliği taşırken; ikincisi 1855 kararının sert tedbirlerini içermektedir ve bu dönemde devlet ön plandadır. Üçüncü dönemse devletin tamamen misyon faaliyetini kiliseye ve misyonerler teşkilatına devrettiği sadece koordinasyon kurulu olarak göründüğü bir dönemdir.

Nitekim misyonerlikle ilgili ve Rusya'da yaşayan gayrı Rusların Ruslaştırılması veya Ortodokslaştırılmalarıyla ilgili bilimsel metodların üretildiği dönem de bu üçüncü dönem olacaktır. Bu dönemin en önemli siması kendi ekolü olan N. İ. İlminskiy'dir. İsmi daha önce misyonerlik sınavlarında öğretmen olarak geçmiştir. Bir diğeri E. A. Malov hem din adamı hem de Akademisyen olarak Kreşenler üzerine yaptığı çalışmalarla sivrilecektir. E. A. Malov; "1827–1864 arasını kilisenin ve devletin sadece seyrettiği dönem olarak görmektedir. Bu dönemdeki misyonerleri eleştirirken ihtidâ edenlere karşı sert tutumların, bilgisizlik cahillikten kaynaklandığını söylemekte, misyonerlerin hazırlıksız olduğunu belirtmektedir. Görevli din adamlarının sadece resmî kurumların kararlarını uygulama isteğinde olduklarını, formaliteden öteye ön bilgileri olmadığı için bir şey yapmadıklarını söylemektedir. Ayrıca polis nezaretinin sadece halkı hıristiyanlıktan ve devletten uzaklaştıracağını savunmakta, sürgünün de bu hisleri kuvvetlendirdiğini söylemektedir. Yine Malov, Tatarlardan hıristiyanlığa dönüş vakasının hiç olmadığını, ama hıristiyanlıktan islama dönüşün binlerce örneği olduğunu söylemekte ve bunun her dönemde olmasının anlamının sorgulanması gerektiğini istemektedir. Bu nedenle keşişlerin dışında, bu meseleye sahip çıkacak güzel konuşabilen islamla ilgili bilgilere sahip rahiplerin yetişmesi görüşündedir. Dolayısıyla

Kazan Diyanet Akadesinde müslümanlığa Karşı Misyonerlik Bölümünün açıldığını ve bu meseleyi bu bölümün çözebileceğini savunmaktadır.[730]

Kazan Akademisi Misyonerlik Bölümü eğitim öğretim için gerekli alt yapıyı 1845 yılından itibaren kurmaya başlamış, 1860'lı yıllarda tamamlamayı başarmıştır ve artık misyon faaliyetini yerine getirebilir, görüşü kuvvetlenmektedir. Malov'a göre bu bölüm öğrencileri bu vazifeyi yapmak için gönüllüdür ve zevkle hıristiyanlığı tebliğ etmeye talip olurlar. Ancak Yeparhiya Misyoner Dairesi bu bölümün ihtiyaçlarını maddi ve manevi olarak karşılamak zorundadır. [731]

1865 yılının Aralık ayında Kazan yeparhiyasının her yerinde topluca dönüş hareketi resmen başlamıştır. Bu dönüş ve ihtidâ 1827 Simbirsk ve Kazan yeparhiyaları dönüş hareketine benzemekteydi, ancak idare de eskiye nazaran hem hukukî hem de deneyime sahip olduğu için tedbir de gecikmemiştir. Yeparhiya idaresi geçmiş tedbirlere ek olarak bizzat Piskopos Afanasi adına 31 Aralık 1865 tarihli bir kararla Kazan İlâhiyat Akademisi Misyonerlik bölümünden misyon görevinde kullanılmak üzere bilgili eleman istemiştir. Zira 1859 yılında bile Kazan bölgesinde deneyimli misyoner bulunmamaktadır. Sinod'un atadığı üç misyonerin birisi 1853, ikincisi 1856 yılında ölmüş, üçüncü misyoner ise 1859 yılında ölmüştür.[732]

Piskopos Afanasi'nin isteğine bölüm olumlu cevap vermiş ve dördü başlangıç sınıfından biri son sınıftan beş elemanı kendisine vermiştir.[733] Bu hazırlıklar ayrıntılı bir raporla Sinod'a da bildirilmiştir.

Bu işler devam ederken aynı süre içinde Kazan'a yardımcı piskoposluk göreviyle Guriy (Karpov) tayin edilmiştir. Papaz Guriy misyonerlik faliyetini resmî görevlilerin de takip etmesi gerektiğini düşünüyordu, bu amaçla Kazan Valiliği Vize

---

[730] E. A. Malov, " Neobhodimostı protivomusulmanskoy missii", *Pravoslavnoe obozrenie*, Dekabr 1865 s. 511-513.
[731] Malov, " Neobhodimostı protivomusulmanskoy missiy", *Pravoslovnoe Obozronie*, Dekabr 1865 s. 511-513.
[732] Mojarovskiy, *İzlojenie*, s. 254
[733] Bölgede göreve başlayacak yeni misyonerler hazırlak için şu isteklerde bulunmuştur: "1. Misyonerliği pratikte yapmak için alıştırma süresine, 2. Misyon için gerekli malzeme, 3. Monahlığın mecburi edilmesine; 4. Yeterli miktarda maaş verilmesine.

dairesi başkanı ihtidâcıları gezerek İmparatorun dönüş hareketlerini onayladığını anlatması fikriyle bir proje başlatmış, ancak gerekli başarıyı sağlayamamıştır.[734]

Piskopos Guriy yeparhiyasında ihtidâ hareketini inceleyince, bu işin ilk Kazan Keşişi Guriy adına bir Cemiyet kurularak sadece sevgi ve gönüllü çalışacak bir kurum tarafından yapılabileceği görüşüne ulaşmış ve bir cemiyetin kurulması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncesini resmî görevlilerle paylaşan Guriy onay alınca 4 Ekim 1867 tarihinde büyük bir törenle Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyetini açmıştır. Kardeşlik Cemiyeti tamamen misyon işine kendini verecek ve Ortodokslaştırma birinci hedefi olacaktır.[735]

Kazan'da misyon amaçlı gönüllü bir cemiyetin kuruluşu misyonerliğin taktiğinin değiştiğini göstermekte, süreç içinde kendinî yenileyerek resmî idareyle uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Nitekim bütün kilise çalışanları cemiyetin bu işi devletten ve kiliseden daha iyi yapacağını düşünmektedir, bu da ihtiyaca cevap verme yeteneğinin Rus Ortodoks din adamlarında olduğuna bir işaret olarak görülebilir. Aynı zamanda Devlet idaresinde bulunan kişiler de bu teşkilatı desteklemekle sosyal bir ihtiyaç olan devletin bütünlüğünü sağlayan bu çalışmanın gereğine inandıklarını göstermektedir.

Yine sonuç olarak, islamın ve müslümanların hıristiyanlar karşısında daima ilerlediği, misyonerlerin bizzat ifadeden kaçınmadıkları, Kreşenlerin daima müslüman olarak kalmak istedikleri, bunu da bir yaşam tarzı olarak örf ve âdetleriyle uyumlu olmak için yaptıkları söylenmektedir. 1867 yılına kadarki misyoner faaliyetleri daima yüzeysel bir görünüm arz etmektedir. Vaftiz, kilise ayinleri, hukuki statü ve yeniden köydeki hayata dönüş. Bu süreç devam edip gelmiştir. hıristiyanlığı bir statü sorunu veya zorlamayla kabul etmek zorunda kalan Tatar, Çuvaş, Çeremiş ve Marilerin ilk fırsatta resmî anlamda da müslüman veya putperstliğe dönmek istemeleri zaten bu dinî yaşamadıklarına açık örnektir ve dökümanların hepsi bu gerçeği ifade etmektedir.

---

[734] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 255

[735] Mojarovskiy, *İzlojenie,* s. 255;"Kreşenlerin hıristiyan kalmaları ve çocuklarının iyi bir hıristiyan olması için; a. onlara özel okul açıp kitap basmak; b. özel kiliseler yapmak; 2. Kazan yeparhiyasında etkin bir hıristiyan propagandası yapmak; 3. İhtida edenlerin ikna edilmesi; 4. Vaftiz olanları maddi ve manevi yönden devamlı surette korumak gerekmektedir."

V. BÖLÜM

ORTODOKS MİSYONUN YENİDEN YAPILANMASI: İLMİNSKİY VE SİSTEMİ

5.1. İlminskiy'nin Biyografisi

Nikolay İvanoviç İlminskiy, 23 Nisan 1822 tarihinde Penza'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Penza Diyanet okulunda tamamlamıştır, daha sonra seminariye devam etmiş, en iyi öğrenci olarak Kazan İlâhiyat Akademisine 1842 yılında kabul edilmiştir.[736] 1845 yılında ise Bakalavır derecesiyle ödüllendirilip 1846 yılında Tatar Türkçesi dersleri vermeye başlamıştır.[737] Akademi bünyesine alındığı ilk yıllar İlminskiy kimsenin dikkatini çekmemiştir ancak zamanla zekası ve aklıyla bütün hocaların dikkatini çekmeyi başarmıştır. İlk yıllarda Tatarcayla ilgisi sadece oturduğu yerdeki komşularıyla selamlaşmasıdır. Ancak okulda öğretmeni Kazambek'in derslerinde başarılı olmuş ve Arapça yerine Tatarcayı öğrenerek Rektör Grigori'nin dikkatini çekmiştir ve Doğu dilleri bölümüne atanmasını temin etmiştir. Bu bölüm o dönemde Arapça ve Tatarca öğretmektedir.[738] Doğu dilleri bölümünü 1841 yılında başarıyla bitirmiş ve Prof. Kazambek'in yakın ilgisine mazhar olmuştur. Dönemin en büyük şarkiyatçısı olarak gösterilen Prof. Kazambek mezun olunca da İlminskiy'le ilgilenmiş müslümanların iç ve dış yaşantılarını ona öğretmiştir. Ayrıca Tatarcasını da geliştirmek için İlminskiy Akademideki yerinden ayrılarak 1847 yılında Tatar kasabasına taşınmıştır. Yerleştiği kasabanın medresesinde Molla Muhammed Kerim'in derslerine katılarak talebesi olmuş, çalışkanlığıyla Tatarlara kendinî sevdirmiştir. Bu medrese de eğitimini tamamlayıp bir üst medrese olan Molla Bay Murat'ın medresesine iki ay devam edip medrese içinde bir odada 2 ay yaşamıştır.[739] Bu arada Tatar kasabasında Rusça dersler vermiş, hastalanınca da Akademiye geri dönmüştür. İyileşir

---

[736] V. N. Vitevskiy, "N. İ. İlminskiy Direktor Kazanskoy uçitelskoy seminari" İzvestiya po Kazanskoy eparhii, ayrı basım Kazan 1892, No: 4,5,6 ve 7; P. Afanasyev, Şkolı sredi inorodtsev Kazanskogo kraya do İlminskogo, I", *JMNP*, 1913 XLVIII, s. 2; S. V. Çiçerina, *O privoljskih inorodtsah i sovremennom znaçenii sistemi İlminskogo*, St. Petersburg, 7 Aprilya 1906, s. 15; M. Petrov, "Nikolay İvanoviç İlminskiy i ego prosvetitelneya sistema," *Sbornik Statey* Tsentralnaya Tipografya, Kazan 1916, s.2.
[737] Vitevskiy, a.g.m., s. 7
[738] Afanasyev I, a.g.m., s. 2-3
[739] Afanasyev I, a.g.m., s. 5-6

iyileşmez geri kasabaya dönerek bir yıl daha medresede Tatarcasını ve Arapçasını ilerletmiştir. Bu arada hocası Kazambek'in hiçbir dersini kaçırmamıştır.[740]

Akademinin misyoner bölümünün amacı bölgelere misyoner yetiştirmekti ve bu amaçla filoloji eğitimi en önemli bir araçtı. Akademi müfettişi Afanasyev bunu şu sözlerle açıklamaktadır: "Dil öğrenmede asıl amaç müslüman ve Budistlerin hıristiyanlaştırılmasıdır. Yetiştirilen misyonerler onların dilini öğrenirken eksikliklerini de öğrenecek, onları hıristiyanlaştırmak için zayıf noktalarını tespit edecektir.[741] 1847 yılında Pratasov İmparator I. Nikolay'ın kiliselerde Rusça dışında dillerle de ibadet edebilmesine dair kanunu yayınlayınca N. İlminskiy de çeviri yapacak komisyona seçilmiştir.[742] Kazan Akademisinde 1848 yılında kurulan bu komisyonun üyeleri; Kazan piskoposu Grigoriy Postnikov, Kazan Üniversitesi Rektörü Prof. A. K. Kazambek, Akademinin Dekanı Piskopos Grigoriy, Bakalavır İlminskiy ve Prof. Sablukov'dur.[743]

Bu arada İlminskiy, 1850 yılında Holiy Sinod izniyle Türkiye, Mısır ve Şam'a bir araştırma gezisi yaptı ve 3 yıl burada kendinî geliştirdi. Buradaki şeyhler ve medrese hocaları yanında islam ile ilgili bilgisini derinleştirmiştir. Ayrıca Farsçası ve Arapçası mükemmelleşmiştir.[744] 1854 yılında Kazan'a dönen İlminskiy, Kazan Diyanet Akademisinin yayını olan *Ortodoks Sobesednik* dergisinin yayın kuruluna kâtip olmuştur. Bu dergide dikkati üzerine toplayan İlminskiy, aynı zamanda Misyoner bölümü öğrencilerine doğu dilleri öğretmenliği yapmıştır.[745]

Bu arada komisyondaki görevlerine devam ederek çeviri faaliyetlerini de ölünceye kadar sürdürmüştür.[746] On yıl boyunca bütün hıristiyanlık kutsal metinlerini Arap harfli Tatarcaya çevirerek kiliselere göndermiş, ancak 1856 yılında İlminskiy'nin yaptığı saha araştırmasında, bu eserlerin halka hitap etmediği tespit edilmiştir. Nitekim İlminskiy sonradan geliştireceği Kiril harfleriyle yazılan Tatarcaya tercümeler yapma

---

[740] Afanasyev, a.g.m., s. 5-6; Vitevskiy, a.g.m., s. 8.
[741] Znamenskiy, P., *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Akademi za perviy (doreformennıy) period eya şuşçestvovaniya (1842-1870),* 3 Cilt, Kazan, Tipo. İmp. Un. 1892, s. 360
[742] Çiçerina, s. 15; Afanasyev, s. 7; Vitevskiy, s. 7,
[743] S. V. Çiçerina, *Kak naçalıs dılo prosveşeniya vastoçnih inorodtsev*, St. Petersburg, 1907, s. 15
[744] Vitevskiy, a.g.m., s. 8
[745] Vitevskiy , *a.g.e.*,s. 8.
[746] Çiçerina, *a.g.e.*, s. 15

fikrini bu gezi sonucunda pekiştirmiştir ve 1862 yılında *Alfabe* ismiyle kendi metoduyla çevirdiği eser burada düşünülmüştür.[747]

İlminskiy, 1858 yılında İlimler Akademisi üyesi V. V. Grigori'nin daveti üzerine Orenburg'a giderek gümrükte tercüman olarak çalışmıştır. Burada Kırgızları (Kazak) araştırmaya fırsatı olmuş ve Kazakça ile Kırgızcayı öğrenmiştir. 1859 yılında Albay V. Dondevil'in ordusunda Türkmenlerle anlaşmak üzere istihbarat görevlisi olarak kısa bir müddet hizmet etmiştir. Yine 1860 yılında Kırgızların Ural'a yerleştirilmesinde yöneticilik yapmıştır. 1861 yılındaki yazılarında ilgisini tamamen Kırgızlara yöneltiğini söylemektedir. Bu yılda Kazan'a geri dönmüş ve 38 yaşında iken Elena isimli 18 yaşındaki öksüz bir kızla evlenmiştir.[748] 1860 yılında yine eski işine dönmüştür. Ancak işleri eskisi gibi yoğun değildir, sadece Türkçe-Tatarca dersleri vermekle görevlidir ve bu rahatlıkta kendini İdil boyu gayrı Rusların hıristiyanlaştırılıp Ruslaşması üzerine yeni bir sistem kurmaya vermiştir.[749] Başlattığı bu faaliyete ölünceye kadar devam etmiştir. En yakını Vasiliy Timofeyev'le 1862 yılında Mamadış Nikiforov köyünde tanışmış ve yeni sistemini beraber kurduğu bu arkadaşıyla okullar açmaya muvaffak olmuştur.[750] 1863 yılında Prof. G. S. Sablukov[751], Misyoner bölümünden yaşlılık sebebiyle ayrılınca yerine müdür olarak Akademi rektörü İvan tarafından yerine İlminskiy atanmıştır. Ancak görevi E. A. Malov'un[752] da misyoner tarihi ve Tatarca dersi vermesi karşılığını da şart olarak rektöre bildirmiş ve bu isteği kabul edilmiştir..

---

[747] Çiçerina, *a.g.e.*,s. 15
[748] Vitevsikiy, a.g.m., s. 9
[749] Vitevskiy, a.g.m., s. 9; Çiçerina, *a. g.e.*, s. 15, Afanasyev, a.g.m., s. 3
[750] Vitevskiy, a.g.m., s. 10; Çiçerina, *a.g.e.*, s. 16
[751] Gökgöz, a.g.t., s. 63-64: "Gordiy Semenoviç Sablukov, (1801-1880) hakkında Batı literatüründe yapılmış bu güne kadar dikkate değer bir çalışma yoktur. Onun adı yapılan çalışmalarda İlminskiy bağlamında geçer. Sablukov klasik dillere, Arapça ve Farsçaya hakimiyetinin yanında ilk dönem Türk-Tatar tarihi, özellikle Altın Ordu tarihi etrafında şekillenir. Sablukov, ismini Kur'anı Rusçaya çevirerek duyurmuştur (Kazan 1877, 1907). Bu çalışma Rus şarkiyatçı geleneği içinde şarkiyat bilgisinin misyoner pratiğine eklenmesinde çok önemli bir yer tutar. G. Sablukov, Kazan İlâhiyat Akademisinin üç misyoner kürsüsünde (diğer ikisi Moğol-Kalmık ve Çuvaş-Çeremiş) müslüman Karşıtı Misyoner Kürsüsünde 1849-1862 arasında görev almıştır.
[752] Gökgöz, a.g.t., s. 71-72-73-74; E. Malov, 1835 yılında Simbirsk vilayetinde doğmuştur; gün ve ay olarak doğum günü kesin değildir. Ancak Malov'un günlüklerini çalışan Saime Gökgöz onun 20 Ocak tarihinde doğduğunu söylemektedir. İki kardeşi olduğu, 1862 yılında Kazan ilahiyat Akademisinden mezun olduğu, 1866 yılında evlendiği ve 1869'de rahip olduğu bilinmektedir. 1862 yılında mezun olur olmaz, Akademide rektör yardımcısı olarak işe başlamış, 1863 yılında Hocası İlminskiy'nin tavsiyesi üzere Bakalavır (Profesör yardımcılığı) görevine atanmıştır. 1868'de de ekstraordinatör (ilahiyat doktorası olmayan hoca) olmuş ve Müslüman Karşıtı Misyoner Kürsüsünün iki kısmından biri olan Polemika (diğeri Tatar Dili Kısmı) Bölümünde ders vermiştir. Malov, 1875-1892 yılları arasında Kazan Özel Misyoner Yurdu kurmuş ve buranın müdürlüğünü de yapmıştır. Kazan İlahiyat Akademisini birçok komisyonunda üyelik yapmıştır. 1910 yılında Akademiden emekli olmuştur ve 1918 yılında ölmüştür.

Malov aynı zamanda akdeminin rektör yardımcısıdır. Bu arada onun en yakın dostu V. Timofeyev de bölümde Tatarca pratik dersleri verecektir.[753]

Bu arada 1864 yılında Timofeyev ile iyi arkadaş olan Malov, 1864 yılının başında küçük bir odada özel bir okul açmış ve Rusça dersler vermek üzere de Vitevskiy'i davet etmiştir. Bu yıl içinde birçok ihtidânın olması bu üç arkadaşı yeni arayışlara itmiş ve model üzerinde yoğunlaşmalarını hızlandırmıştır.[754] Nitekim eğitim sisteminin temeli olan Timofeyev'in Nikiforov'da 1864 yılında kurduğu model okul böylece ortaya çıkmıştır ve bu okul daha sonra İlminskiy sistemi diye bilinen okulların nüvesini teşkil etmiştir. İlminskiy, 1867 yılında Kazan bölgesinde misyonu yayma amacıyla kurulan Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyetinin kurucu üyesi olmuş ve bu teşkilatla sistemini bütün İdil boylarına yaymayı başarmıştır. 1872 yılında sistemin tamamlayıcısı olan Kazan Öğretmen Seminarisine müdür olmuş ve ölünceye kadar bu görevini sürdürmüştür. [755]

N. İvanoviç İlminskiy, 27 Aralık 1891 Cuma günü saat 9. 15 te ölmüştür [756] ve 25 yıllık arkadaşı Vitevskiy, onun için şu notu düşmüştür: *"Bizim nihai maksadımız gayrı Rusların din ve dil olarak Ruslaşmasıdır. Bu amaç için İlminskiy'nin vasiyet ettiği gibi bütün okullarımız Kazan öğretmen seminarisi gibi çalışmalıdır."*[757]

5.2. İlminskiy Sistemini Doğuran Misyon Süreci

5.2.1. Kilise ve Papazların Misyon Sürecine Etkisi

1552 yılında Rusların Kazan'ı istilâsıyla Rus tahakkümü başlamış, zaman kaybetmeden hükûmet kiliseyle ortak bir misyon faaliyeti başlatmıştır. Rus devleti yeni istilâ edilen toprakların Rus yurdu olabilmesi için hıristiyanlığı temel bir araç görüyor,

[753] Vitevskiy, a.g.m., s. 10
[754] Vitevskiy, a.g.m., s. 11
[755] P. Afanasyev, Şkolı sredi inorodtsev Kazanskogo kraya do İlminskogo", *JMNP*, 1913 XLVIII, s. 3; Çiçerina, s. 16; Vitevskiy, a. g. m., s. 13
[756] Vitevskiy, a.g.m., s. 3; Çiçerina, *a.g.e.*, s. 15; Afanasyev, a.g.m., s. 2;
[757] Vitevskiy, a.g.m, s. 3;

kilisenin bölgedeki çalışmalarına özel önem veriyor, misyon için uygun şartlar oluşturuyor, tehlike sezdiği anda hıristiyan karşıtı bütün akımları yok ediyordu.[758]

Kazan topraklarında işte bu doğrultuda misyonu başlatanlar, Aziz Guriy, Varsonofiy ve Germogen olmuştur. Aziz Germogen daha sonra Bütün Rusya'nın başpiskoposu olmuş iyi bir misyoner ve hatiptir. Varsonofiy ise gayrı Rusların dillerini bilen ve vaazlarını yerel dilde yapabilen bir misyon önderidir. Aziz Guriy ise etkileyici vaazlarıyla tanınan bir misyoner olmuştur. Aziz German'ın Çuvaşların hıristiyanlaştırılmasında çok önemli bir yeri vardır. Bu dönemde yani XVI, XVII. yüzyıllarda vaftiz edilen gayrı Ruslara "Eski Kreşen" denmektedir.[759]

XVII. yüzyıla kadar hıristiyanlığın Kazan topraklarında hangi kabileler arasında ne kadar yayıldığını tespit etmek güçtür. Ancak 1589 yılında Aziz Germogen Çar Feodor İvanoviç'e Kreşenlerin kiliselere gitmediğini haç taşımayıp çocuklarını vaftiz ettirmediklerini, eski âdetlerine göre yaşadıklarını, hıristiyanlığın hiçbir âdetini yapmadıklarını rapor etmiştir, yani hıristiyan olmalarının üzerinden 30 yıl geçmesine rağmen durum budur.[760]

Rus devleti kilisenin misyon faaliyetindeki başarısızlığını görür görmez derhal müdahale etmiş ve XVII. yüzyıl boyunca yayınladığı emirlerle misyona uygun ortam hazırlamaya çabalamıştır. Bu doğrultuda ilk kanun 18 Haziran 1593 tarihinde çıkarılmış ve bu emirle Kreşenler bir boyar emri altında özel bir yere yerleştirilmiş müslümanlarla irtibatları kesilmiştir.[761]

İkinci kanun 1628 yılında çıkarılmış ve bu kanunla Kreşenlerin, Kreşen olmayanların yanında çalışmaları yasaklanmış ve işçi olan Kreşenlerin serbest bırakılması emredilmiştir. müslümanlar arasında büyük toprak sahipleri (mirza) vardı ve yanlarında bunlar birçok gayrı Rus çalıştırmaktaydı ve ülke yönetiminde bu sınıf etkin bir rol oynuyordu. Kazan hanlığı istilâ edilince bu sınıf tamamen yok edilmiş, önce mirzalar sonra orta sınıf beyler ve tarhanlar bütün mallarını kaybetmiş ve sıradan

---

[758] M. P. Petrov, "Nikolay İvanoviç İlminskiy i ego prosvetitelneya sistema," *Sbornik Statey*, Tsentralnaya Tipografya, Kazan 1916, s. 5.
[759] Mojarovskiy, *a. g. e.*, s. 26-27; Petrov, a. g.m., s. 5-6.
[760] Petrov, a. g. m., s. 7
[761] Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 42.

köylüler Moskova'nın koyduğu vergiler altında perişan olmuştur. Bu devir zaten "kara" olarak nitelendirilmekteydi.[762] Yine bu yüzyıl içinde 1653 yılında çıkarılan bir emirle vaftiz olmayı kabul etmeyenlerin topraklarına el konulması emredilmiştir.[763] 1653 yılında toprak alıp satma izni sadece Kreşenlere verilirken[764] 1654 yılında mirastan pay sadece Kreşen olanlara özgü kılınmıştır.[765] 1681 yılında ise en feci ve acımasız karar alınmış ve vaftiz olmayı kabul etmeyen köylülerden toprakların alınması emredilmiştir. Hemen peşinden 1684 yılında vaftiz olanların tümüne toprak verilmiş ve kölelikten azat edilmiş ve 6 yıl vergiden muaf tutulmuşlardır.[766]

Bu emirler neticesinde gayrı Rusların özellikle de Tatarların üst tabakaları statü ve mülklerini kaybetmemek için vaftiz olmak zorunda kalmış, ancak vaftiz olmaları sadece isimde kalmış gerçekte müslüman kalmaya devam etmişlerdir.[767] Bu nedenle Yeni Kreşenlerin hıristiyanlığı devleti hiçbir zaman mutmain etmemiştir ve bu durum raporlara geçmiştir.[768]

Rus devleti bu tutumunu XVIII. yüzyılda da devam ettirmiştir. 1713 yılında alınan bir kararla 6 ay içinde vaftiz olmayan gayrı Rusların ellerinden mallarının zorla alınması,[769] 1720'deki kararla Kreşenlerin 3 yıl bütün vergilerden muaf tutulması; yine bu tarihte Başkurt isyanına katılıp esir olanların vaftiz olursa aynı haklara sahip olması,[770] 1722'de Yeni Kreşenlerin askerlik hizmeti ve vergisinden muaf tutulacakları[771] kararlaştırılmıştır. Nihayet bununla yetinmeyen devlet 1731 yılında Yeni Kreşenlere özel Sviyajski'de bir idare mekanizması kurmuş, ancak başarısız olunca

---

[762] Prof. S. F. Platonov, *Oçerki po istorii smutı v moskovskom gosudarstvı XVI-XVII veka*, Moskova 1910, s. 100-101; Petrov, a.g.m., s. 7-8
[763] Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 44; "Beyler, Mirzalar, Tatarlar, Mordvanlar ve Votyaklardan kim vaftiz olmayı kabul ederse, onların topraklarını almayın."
[764] Mojarovskiy, s. 26-27.
[765] Mojarovskiy, s. 31
[766] Mojarovskiy, s. 34–36
[767] Petrov, s. 8
[768] *Opisanie Dokumentov i del hraniaşçihsiya v arhive Sviyatiyeşego Prav. Sinoda*, 31 cilt, St. Petersburg, 1869–1916, priloj, XXIX; Kazan Metropoliti III Tihon (1699-1724) 1722 yılında Holiy Sinod'a yazdığı durumu raporla şöyle ifade etmiştir: " Alçak ve adiler eskisi gibi adi ve alçak örfleri içinde batıp kalmışlar. Ne kiliseye geldiler ne de rahipleri evlerine çağırdılar, ibâdetleri yerine getirmediler, ölülerini kiliseye değil dağa ormana gömdüler."
[769] *PSZ*, V, No 2734
[770] *PSZ*, VII, 4556 ve 4962
[771] *PSZ*, VI, 4048

1737’de kapatmak zorunda kalmıştır.[772] 1740 yılında tekrar açılan Yeni Kreşen idaresi bir müdür ve 5 yardımcı tarafından idare edilmiş ve yaklaşık 24 yıl hizmet etmiştir.[773]

Yeni Kreşen idaresinin faaliyette bulunduğu dönemde Sviyajsk mıntıkasında bulunan gayrı Ruslardan toplam 406,792 kişiyi vaftiz etmiştir. Bu rakam Kazan yeparhiyasına bağlı yaşayan gayrı Rusların büyük bir kısmının zorla vaftiz edildiğini göstermektedir. Dimitriy Seçenov 1741 yılında Holiy Sinod’a gönderdiği raporda Kazan topraklarındaki bütün köy ve kasabalıların vaftiz edildiğini bildirmektedir.[774] Bu başarı Prof. N. Firsov tarafından tamamıyla devletin cebri metoduyla sağlandığı ifade edilmektedir, zira ona göre o dönemin misyonerleri yerel dilleri bilmediği için eğitim ve gönüllü olarak vaftize kabiliyetli değillerdir.[775]

XVII. yüzyılın ortalarına doğru devletin bu baskı ve adaletsizliği halk arasında şikâyete dönüşmüş ve 1745 yılanda Çariçe Elizabeth Petrovna’ya şikâyetler ulaşmaya başlamıştır.[776] Nitekim Pugaçev isyanında köylüler yapılan eziyetlerin karşılığını kiliseleri ve papazları yakarak almışlarıdır.[777]

1764 yılında Yeni Kreşen İdaresi kapatılmış, ancak halk arasında onarılamayacak yaralar açtığı için asla unutulamamıştır. Devlet yapılan zulmün bir ayaklanma çıkaracağını sezdiği için bu dönemde misyoner faaliyetlerinden elini çekmiş ve bölge sessizliğe bürünmüştür. Yeni Kreşen idaresini kapatılınca misyon faaliyeti yerel idarelere bırakılmıştır. Yerel idarelerin bünyesindeki papazların yetersiz olması faaliyetlerin durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Nitekim XVII. yüzyılın sonunda Kazan Arhiyepiskopu Ambvrosiy Pobedenov (1775–1799) Kreşenlerin hıristiyanlık hakkında hiçbir şey bilmediklerini itiraf ederek eğitim temelli bir misyon projesine geçişin gerekliliğini savunmuştur.[778] Zaten bu tarihten sonra da yeni arayışlar başlamış ve XIX. yüzyılda gelişecek olan misyoner eğitim modelinin arayışları başlamıştır.

---

[772] Petrov, a.g.m., s. 10
[773] *PSZ*, XI, 8236
[774] PSZ, XI, 8236
[775] N. Firsov, *İnorodçeskoe naselenie prijniyago Kazankago tsarstva*, Moskova 1901, s. 170
[776] S. M. Solovyev, *İstoriya Rossiy*, XXI, s. 29; Yadrin ve Kurmuş Çuvaşları Çariçeye papaz Neofit Kipriyanov ve kilise çalışanlarını kendilerine eziyet ettikleri gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir.
[777] *Dıstviya Ninnigorodskoy Gubernskoy Uçenoy Arhivnoy Kommissiy*, C. IV, Bölüm III, s. 28; Petkov, s. 12
[778] Petkov, 13-14

5.2.2. Misyonun Kurumsal Eğitim Süreci ve İlminskiy Dönemine Kadar Gelişimi

Kazan hanlığının Ruslar tarafından istilâ edilmesiyle bölgeye kiliseler açılmaya başlamış ve her kilise bünyesinde de eğitim kurumları olan manastırlar yapılmaya başlanmıştır. Dağlık alanda Sviyajski ve Çeboksarı, ovada ise Kazan ve Spasopreobrajenski manastırları bölgenin ilk eğitim kurumlarıdır. Bu okullara öğrenciler yeni vaftiz olanlardan seçiliyor, öğretmenliklerini de manastırda çalışan keşiş ve papazlar oluyordu. Okulların programları ve ders içerikleri hakkında günümüze ulaşan herhangi bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ancak genel Rus manastırlarında olan önce alfabe eğitimi sonra kutsal metinlerin okutulması metodu geçerlidir, diye düşünülmektedir.[779] İznoskov, "eğitimin Rus ve Slavca yapıldığını bu nedenle gayrı Rus çocukların bu okullarda hiçbir şey öğrenemediğini" söylemektedir.[780] XVIII. yüzyıl başlarında Kazan bölgesindeki gayrı Rusların ancak eğitimle hıristiyanlaştırılabileceği hemen hemen bütün misyon temsilcileri tarafından bilinmekte ve bu gerçek kabul edilmektedir.[781] Bu arada dinî eğitimin yaygılaştırılması için de bazı çözümler denenmiş ve bu doğrultuda 1707 yılında Kazan başpiskoposu III. Tihon arhiyepiskopluk binasında rahip yetiştirmek için bir okul açmıştır. Okulun 32 öğrencisi 8 öğretmeni bulunmaktadır,ancak bir yıl sonra 1709 yılında Vali A. M. Aproksin tarafından ölümlere yol açma ve pis olma gerekçesiyle kapatılmıştır. Başpiskopos Tihon II, cahilliği yenmek için 1720'de bu okulu tekrar açmış, 1724'te gayrı Rus halk okul olma özelliğini kazanmış, en sonunda da seminari olarak hizmet etmiştir.[782]

1734 yılında Sviyajski'de gayrı Ruslara özel Kazan benzeri bir okul açılmış ve öğrenciler bu okula zorla kaydedilmiştir.[783] 1740'lı yıllarda yani yeni Kreşen idaresiyle benzerleri Kazan, Sviyajski, Alabuga ve Çarevokokşayski'de de açılmıştır.[784]

---

[779] Petrov, a.g.m., s. 14.
[780] İ. A. İznoskov, *Obı obrazavanii inorodtsev i o missi v Kazanskoy eparhii*, Kazan 1909, s. 4
[781] İznoskov, *a.g.e.*, s. 4
[782] *İstoriya Rossiskoy Ierarhiy*, Bl. I, s. 425-426; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 39-40; Afanasyev, a.g.m., s. 235; "Bu okula 14 öğrenci alınmıştır."
[783] İznoskov, *a.g.e.*, s. 4; Petrov, a.g.m., s. 15; Afanasyev, a.g.m., s. 236; E. A. Malov, "O Novekreşennoh Şkolah" *Pravaslovnoe Obozronie*, sa. 2, Kazan 1868, s. 252; "1732 yılında Kazan yeparhiyasına arhiyepiskop Larion Rogalevski atanmıştır. 1734'te Holiy Sinod'a verdiği raporda bölgesine 4 okul açılmasını istemiş ve 5 Şubat 1735'te Kazan'a 4 okul açmıştır. Birincisi Leodorovski manastırına, ikincisi Saray (Alabuga) köyüne üçüncüsü Svilski ve dördüncüsü de Çarevekokşayski'ye açılmıştır. Ancak tayini çıkması üzerine işini yarım bırakmıştır. Bu okullar ancak 1750 yılının Ocağında eğitime başlayabilmiştir."
[784] İznoskov, *a.g.e.*, s. 5; Petrov, a.g.m., s. 16.

Bu okullarda çocuklar, keşiş olabilmek için Slavca, Latince ve Rusça öğrenmek ve metinleri okumak durumundadır. Eğitimin sonucu, devleti büyük bir hayal kırıklığına düşürmüştür. Belirlenen sürede öğrenciler olumlu bir ilerleme gösterememiş, daha kötüsü çocukların başarısızlığı öğretmenler tarafından gayrı Rusların geri zekâlılığına bağlanmıştır.[785] 1750 yılında dört olan okul sayısı, yeterli öğretmen bulamama sıkıntısıyla 1755 Kazan Kaban gölü sahilinde bir binaya taşınmış ve bire düşürülmüştür. Ancak Piskopos Luk Konaşeviç'in tayini üzerine bu tek okul da başarılı bir eğitim yapamamış ve nihayet 1864 yılında Holiy Sinod Yeni Kreşen okulları meselesini tartışmış ve başarısızlığına hükmederek kapatmıştır.[786]

Böylece Kraliçe II. Katerina'nın isteği dışında da olsa Holiy Sinod'un bu okulları kapatması neticesinde XVIII. yüzyılın sonlarında bölgede açık Kreşen gayrı Rus okulu bulunmamaktadır. Bu tarihlerde dinî eğitim yerel yönetimlere bırakılmıştır.[787]

Bu proje Kreşenler için kendi çocuklarından papaz yetiştirmeyi amaçlamıştı, ancak yerel dilde yapılacak eğitime yeterli derece ne kaynak ne de eleman ayrılabilmiş, yapılan Rusça eğitimin de öğrencilere hiçbir katkısı olamamıştır. Bu eğitim neticesinde kiliselerde hizmet edecek yardımcı elemanlar yetiştirilebilmiştir.[788]

Malov ise misyon amaçlı kurulan bu okulların amacını gerçekleştirememesini okulda verilen bilgi ve metodolojinin misyoner karakterini taşımamasına bağlamakta ve alımında cebri yöntemin olumsuzlukları üzerinde durmaktadır.[789]

Yeni Kreşen okullarının kapanması üzerine 1800 yılının başlarında bölgede mahalle kiliselerinde hizmet edecek ara eleman yetiştirmek için Kazan İlâhiyat Akademisinin bünyesinde Aleksandr Trayanski rehberliğinde bir Tatar sınıfı açılmıştır. Yine bu yıllarda Kazan Piskoposu Ambvrosiy Pratosov, Kazan İlâhiyat Akademisinde Çuvaş, Çeremiş dillerinde eğitim verecek bölümler açmak istese de bunu

---

[785] S. V. Çiçerina, *Kak naçalıs dılo prosvişeniya vatoçnih inorodsev*, St. Petersburg, 1907, s. 2; Petrov, a.g.m., s. 17.
[786] Petrov, a.g.m., s. 17; İznoskov, *a.g.e.*, s. 9–10; "Luka Koneşeviç episkop Kazanskiy", *Provaslavnıy Sobesednik* Dekyabr 1858, s. 473–474.
[787] İznoskov, *a.g.e.*, s. 10-13; Petrov, s. 17; Afanasyev, a.g.m., s. 238; "Afanasyev bu okulların 1797 yılına kadar Holiy Sinod emri olmasına rağmen az da olsa eğitime devam etmiştir." demektedir.
[788] Afanasyev, a.g.m.,, s. 239-40.
[789] Malov, "O novokreşenskoy kantorı" s. 194, 372–73.

gerçekleştirememiştir. Kazan İlâhiyat Akademisinde de yerel dillerin okutulmasının amacı mahalle kiliselerinde halka hıristiyanlığı iyice anlatmak ve Ruslaşmasını temin etmektir. Ancak ilk yıllarda yeterli öğretmenin bulunamaması bu projeyi de âtıl bırakmıştır. İlminskiy Akademi'deki Tatarca öğretimini başarısız bulmuş ve bunu da yetkililere ifade etmiştir.[790]

XIX. yüzyılın başlarında Rusya Napolyon ordularıyla savaş halindedir ve Rusya bu savaştan zaferle çıkmıştır. Savaşların büyüklüğü Rus aydınında milli bilincin artmasına ve Büyük Ortodoks Rusya hayalinin doğmasına vesile olmuş, 1812 tarihi bu doğrultuda bir milat oluşturmuştur. Rus devleti ve cemiyetleri bu ideal etrafında bütünleşmiş, unutulan gayrı Rus meselesi yeniden gündemin birinci sırasına yükselmiş ve imparatorluğun hakim olduğu topraklar üzerinde şuurlu bir insan yetiştirme birinci öncelik olmuştur.[791] Yine bu dönem gayrı Rusların islama topluca ihtidâ ettiği bir dönem olarak da tarihe geçmiştir.

Yeniden İlminskiy eğitim sistemini doğuran gayrı Rus eğitimine dönecek olursak, XIX. yüzyılın başları eğitimin yavaş yavaş yerel özellikler kazanmaya başlarında görülmektedir. Nitekim 12 Eylül 1804 yılında Holiy Sinod Çarın isteği üzerine bir talimatname hazırlayarak Çeremiş, Mordvan, Votyak, Tatar ve Çuvaş çocuklarına ilk yıllarda ana dillerinde dersler okutulmasını karara bağlamıştır. Ayrıca yerel dillere tercüme edilen kutsal kitaplar da bu okullarda okutulacaktır. Ancak devlet bu işi finanse etmemiş, bu yüzden alınan karara rağmen gelişme kaydedilememiştir.[792] Ayrıca devlet vergi memurları yerel diyanet idarelerinin açtığı misyon amaçlı okullara ağır cezalar veriyor, başarısında engelleyici rol oynuyorlardı.[793]

1822 yılında valiliklere ve bölge idarelerine okul açma izni verilmesine rağmen gayrı Rus halk bu izinlerden yeterince faydalanmamıştır, zira gayrı Rus halkın büyük bir kısmı eğitimin önemini bilmeyen topluluklar olarak göze çarpmaktadır. Yine bu yıl içinde Kazan Bölge eğitim müdürü Magniskiy, Kafkas, Mordva, Çuvaş, Çeremiş

---

[790] Znametskiy, *Na pamyat o N. İ. İlminskom*, Kazan 1892, s. 77: "Kazan seminarisi Tatarca öğreten bir kurumdur. Ancak Kazan bölgesine hizmet edecek bir kişiye bile Tatarca öğretememiştir. Bölgede Tatarca bilen 22 papazın tümü de halkın içinde bu dili öğrenmiştir. Tercüme faaliyetleri bu haklılığımı gösterir."
[791] Petrov, a.g.m., s. 18; A. N. Pıpin, "Posiskoye Bıbliskoye Obşestva", *Vestnik Yevropı*, Sentyabr 1868, s. 234-35
[792] *Sbornik postanevlenie po Minestrestvo narodnogo prosveşeniya,* C. I, No: 116, Moskva 1864, s. 355
[793] Afanasyev, a.g.m., s. 243.

bölgelerinde seyyar okullar açma fikrini ileri sürmüş, bu proje için bilgiler toplamış, ancak bu proje de yürürlüğe girememiştir.[794]

1828 yılında Kreşenlerde ihtidâ hareketlerinin görülmesi üzerine kilise okullarını tekrar gündeme getirmiş, ancak yerel yönetimler bu projede başarısız olmuştur. Bunun üzerine İmparator Nikolay işi devletin üzerine almış ve Hanedan okulları kurulması için 25 Ekim 1828 tarihli bir kararname yayımlamıştır.[795] Bu okullar devlete katip ve misyoner yetiştirmek üzere planlanacaktı. İki yıl sonra 24 Aralık 1830 tarihinde de vilayet okulları projesi kararı alınarak aynı programın işlemesi için yeni bir model sunmuştur. Hanedan ve Vilayet okulları Rusya'nın geneline hizmet etmiş,ancak gayrı Ruslara ayrıcalık tanımadığı için Kazan bölgesinde başarısız olmuştur.[796] İmparator emriyle yürürlüğe konulan kanun mucibince Hanedan okulları vilayet okullarına göre daha yaygınlaşmış, ancak kâtiplerin köylüler üzerindeki kötü hatıraları öğrenci gönderme konusunda sıkıntıya düşürmüş ve uzak tutmuştur. Bu okullarda ana karakteri olan misyonerlik eğitiminden zamanla genel eğitime doğru kaymıştır.[797] Bu dönemin eğitimin en önemli özelliği, devlete memur yetiştirmektir. Misyon amaçlı eğitim devletin önceliği değildir, bu nedenle gayrı Ruslardan durumu iyi olanlar çocuklarını bu okullara göndermemiş, ancak fakir olanlar mecburiyet karşısında göndermiştir.[798] 1853 yılında bu okulların durumlarının düzenlenmesi için bir kararname çıkarılsa da ilk yıllardaki düzen asla sağlanamamış ve öğretmen eksikliği tamamlanamamıştır. Bu okulların başarısız olmasındaki en önemli sebep derslerin devlet izin verse de Rusça verilmesidir.[799] Bu dönemde okula öğrenci toplamak asker toplamak kadar zordur ve okula öğrenci gönderen veliler vergiden muaf tutulmuştur.

---

[794] İznoskov, *a.g.e.*, s. 13-14; Petrov, a.g.m., s. 19; S. V. Çiçerina, *Kak naçalıs dılo prasvışeniya vostoçnih inorodsev,* St. Petersburg 1907, s. 3-4.
[795] Afanasyev, a.g.m., s. 243.
[796] *PSZ,* C. III, No: 2377; S. Nurminskiy, "İnorodçeskiya Şkolı", *Pravoslavniye Obozraniye,* C. XIV, Moskva 1864, s. 216
[797] Afanasyev, a.g.m., s. 245.
[798] Nurminskiy, "İnorodçeskiya Şkolı", *Pravoslavnoe Obozranie,* C. XIV, Moskva 1864, s. 220; Afanasyev, a.g.m., s. 247.
[799] *Sbornik Postanavlenie po Ministrostva narodnogo prosveşenie*, C. II, St. Petersburg 1864, s. 155-156; Bu okullardan velileri soğutan birinci neden, kıyafet parasıydı. İkinci neden okulların askerî usullerle yönetilmesi ve cezaların ağır olmasıdır. Üçüncü neden yerel dil bilen öğretmen eksikliğidir. Dördüncü neden ise bilimsel bir metodun olmamasıdır. Asıl öğretmen gözetmenlik yaparken yardımcı öğretmenler ders vermektedir. Nezaretçi denilen yardımcılar ayrıca rüşvet almakta öğrencileri okuldan soğutmaktadır. Geniş bilgi için bakınız; Dmitriy Semenov, "İz şkolnıh vospominaniy starogo pedegago", *Ruskaya Şkola,* Noyabr, Kazan 1890, s. 47-48.

Çoğu öğrenci okulu zamanında bitirmemiş, Rusça yarım öğrenilmiş ve dinî bilgileri zayıf kalmıştır.[800]

Diyanet teşkilatı ve devletin eğitim bakanlığı bu döneme kadar yaptığı bütün denemelerde başarısız olmuştur ve bir çözüm üretememiştir.[801] Nitekim 1850–60 yıllarında pagan olan gayrı Ruslar hala pagandır, ancak Kreşenler toptan islamla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle 1860 yılında toplu ihtidâ hareketleri bütün İdil boyunu sarmış ve islamlaşma Rus devletinin bütünlüğünü tehdit etmeye başlamıştır.[802]

5.2. 3. İdil Boyunda İslam ve Misyona Etkisi

Rusya'nın doğusunda özellikle de İdil boyunda islamın bir din olarak toplumdaki etkisini anlayabilmek için bu dinin bölgedeki tarihi sürecini bilmek gerekmektedir. İbni Fazlan ve Arap coğrafyacılarının kayıtlarına göre islam bu bölgede Almış Han döneminde (m. 922) resmî din olarak kabul edilmiştir.[803] islamiyet Rusların (M. 1552) Kazan hanlığı topraklarını istilâ etmeden 630 yıl evvel bu topraklara yerleşmiş köklü bir dindir. Yine Cengiz ordularınını 1224 yılında bölgeye akınlar düzenlediği bilinmektedir ve onlardan da 300 yıl önce bölgede islam resmen kabul gören bir dindir. Bu süre içinde bölgenin özellikle aşağı kısmında ovalık şehir ve köylerin halkı ve yöneticileri islamlaşmıştır. Ancak Bulgar devletinin kuzey toprakları yani dağlık alanda bulunan Çeremiş, Çuvaş, Mordvan ve Votyak kabilelerinin islamlaştığı söylenemez. Zira merkezden uzak olan bu halklar daha sonradan da görüleceği üzere eski âdet ve geleneklerini terk etmeden yaşamaktadır. Bölgeye 1224 yılından itibaren yerleşen Türk kavimlerinin ilk yıllarda Cengiz yasalarını uyguladıkları ve şaman kültürüne sahip oldukları söylenebilir. Nitekim Cengiz Han'ın hiçbir dinî diğerine tercih etmemesi meşhurdur. Ancak Bereke Han'ın (1256–1265) islamı kabulüyle bu siyasal duruş terk edilmiş, fatih Tatarlarla yerli Bulgar devleti dinî birlikle birbirine kaynaşmıştır. Bu durum Aşağı İdil'in yani müslüman bölgenin yeni fatihlerle

---

[800] Afanasyev, a.g.m., s. 249

[801] İlminskiy, *Kazanskaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola*, s. 123; H. V. Nikolskiy, Kı istorii hristianskogo prasveşeniya Çeremişi v XIX vıkı, *İzveçşeniya obşestva Arhivistov İstorii i Etnografii pri Kazanskom Üniversitete*, 1915, C. XXIX, Bl. I, s. 4-7

[802] Petrov, a. g. m., s. 20-21.

karışıp yeni bir yapıya kavuştuğu anlamına gelmektedir. islamlaşmayan ve İdil'in yukarı bölgesinde kalan ve günümüzde de devamını sağlayan halk Çuvaşlardır. Bu teori tarihsel süreç ve sonuca en uygun teorilerden biridir ve genel kabul görmektedir.[804]

Nihayette XV. yüzyılda Altın Ordu devleti tamamen müslüman bir devlet kimliğindedir ve Rusları Kazan'ı istilâ edişine kadar binlerce gayrı Rus islamlaşmış ve Tatarlaşmıştır.[805] Bölgedeki bu değişim ve etkileşim Rusların istilâsıyla da kesilmemiş, tedricen Tatarlar tarafından İdil boyları halkları müslümanlaştırılmıştır. müslümanların yani Tatarların tebliğinde en önemli güç Rus misyonerleri ve tarihçilerine göre ekonomik güçlerini her devirde korumalarıdır. Yine Tatarlar gayrı Rusları çok iyi tanıyorlar ve aralarındaki dengeyi buluyorlardı.[806]

Rusya'da islamın yayılmasına tarihi süreç içinde olumlu etki yapan devlet adamları olmuştur. İvan Grozni'nin Kazan'ı istilâsı hıristiyanlığın zaferi olarak görülürken, mescitlerin yakılıp yıkılması cami yapımına sınırlar koyulması hıristiyan köylülerin yeni yerlere yerleştirilmeleri başlangıçta olumlu adımlar olarak görülmüştür. Ancak 1773 yılında II Katerina tarafından bütün dinlere özgürlük verilmesi ardından devlet kendi eliyle müslümanlara camiler yapmış, 1797 yılında Ufa'da müftülük kurarak bütün müslümanların birleşmesine neden olmuştur.[807] Dahası Tatarların telkiniyle Kırgızlar da Tatarlarla aynı kültürden sayılarak Kırgız bölgesine Tatar molla ve din adamları gönderilmiştir.[808] Bu tutum Kafkaslar ve Sibirya için de sağlanmış ve islamın yayılması devlet eliyle desteklenmiştir.[809]

Müslüman Tatarlar Ortodoks Rus devleti içinde kendi inançlarını organize etmişler, cemiyetler kurarak kendilerine karşı gelecek akımlara karşı desteği sağlamışlardır. Ye. Voroneç, bu deseteği müslümanlara Rus devletinin sağladığını söylemektedir. Asgari 300–200 nüfus cami yapımı için şartken 11 kişilik köylerin cami

---

[803] A. V. Rittih, *Materialı dlya etnografii Rossii*, Kazan 1870, s. 46; İlyas Topsakal, *X-XII. Yüzyıllarda İdil Bulgarları Tarihi ve İslamiyet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Un., İstanbul 1999.
[804] P. Polyanov, "İslam Sredi Turkov i Mongolov", *İzveçşeniya obşestva Arhivistov İstorii i Etnografii pri Kazanskom Üniversitete*, c. XII, Bl. 4, s. 112,
[805] Rus misyoner ve tarihçiler özellikle 1850–1917 arasında Tatarlaşma ile islamlaşmayı paralel kullanmaktadırlar, dolayısıyla biz de ayrım yapmadan bu iki terimi birbiri yerine kullanacağız.
[806] Prof. S. F. Platonov, *Oçerki po İstorii Smuti*, St. Petersburg 1910, s 101–102.
[807] *PSZ.*, XXII No: 16710
[808] *PSZ.*, XXI, No: 15352
[809] *PSZ.*, XVIII No. 20171; XXIII No: 17025

yapmasını buna örnek vermektedir. Ayrıca müftülüğün hiçbir denetim görmeden molla ve molla yardımcı ataması bu görüşü desteklediğini söylemektedir. Müslümanların küçük ibadet evleri kurmalarına medreseler yapmalarına medresede müderrislere finans desteği sağlamalarına göz yumulduğunu ilâve etmektedir.[810]

Kazan bölgesinde bulunan müslümanların etkisini ölçmek için eğitim kurumlarının istatistiği fikir edinmenini en doğru yoludur. Ayrıca Rusya devletindeki müslümanların eğitim kurumlarını da gözden geçirmek gerekmektedir. Sırderya, Fergana ve Semerkand vilayetlerinde 18.89 yılına göre müslümanların okul sayısı 5.246, öğrenci sayısı 53.968'dir. Buna karşılık aynı bölgede Rus okul sayısı 119 öğrenci sayısı 6440'dır. Mescit sayısı 11.964, imam sayısı 11.680'dir. Yine mezar işleriyle ilgilene müslüman mezarcı sayısı 331, Şeyh 421 İşan 391'dir. Hıristiyanlar için kilise sayısı 349, rahip 360 ve kilise okulu 231'dir. Kazan bölgesinde ise yine aynı yılda Tatar mescit sayısı 1.555, molla sayısı 4.655 okul 6.220'dir. Kazan bölgesinde toplam nüfusun %28'i müslümanlardan meydana gelirken okuyan nüfusun toplam nüfus oranında müslümün oranı % 40 gibi yüksek bir rakamadır. Bu istatistiğin içinde bütün Rus okulları vardır. 1890 yılında Kazan valiliğinin rakamlarına göre, bölgedeki tüm Rus okullarının sayısı 1602'dir ve bu okullarda 63.220 erkek 21.182 kız öğrenci okumaktadır. Tatar okullarının toplamı 814'tür ve 30.902 erkek, 18.186 kız bu okullarda eğitim görmektedir. Ortodoks hıristiyanlardan her 14 erkek çocuktan biri eğitim görürken kızlarda bu oran 55'e birdir. Müslümanlarda ise erkeklerde 9'da bir kızlarda ise 12'de birdir. Bu rakamlar müslümanların asimilasyona karşı dünyada eşi benzeri görülmeyen dirençlerinin sebebini ortaya koymaktadır.[811]

Tavriçevskiy kazasında müslümanların okul sayısı yaklaşık 600'dür ve devlet tarafından teftişleri yapılamamaktadır.[812] Yayın faaliyetlerinde de müslüman Tatarlar Ruslara karşı 1900 yılları başlarında çok üstün bir durumdadır. 1909 yılında sadece Kazan'da 449 yayınevi bulunmaktadır ve bu yılda basılan kitap sayısı 3.115.871 adettir. Tatar edebiyatının müslümanları birleştirmede rolü diğer gayrı Rus toplulukların

---

[810] Ye. Varonoç, *Nujna li teper protivomuhammedanskaya missiya dlya milliyanov inorodtsev Vastoçnih Oblastey Evropeyskoy Rossii*, Kazan 1883, s. 11–12

[811] Petrov, a.g.m., s. 27, S. V. Çiçerina, *Kak naçalıs dılo prosveşiniya vastoçnih inorodtsev*, St. Petersburg 1907, s. 10-11.

[812] *Strudnik Brastva sv. Guriya 1910* no: 40, s. 631

edebiyatı olmadığı için oldukça önemlidir ve yayılan Rus kültürü karşısında milli duruşu temsil etmektedir.

İlminskiy özellikle Kazan topraklarındaki islamın, Sibirya ve çevresindeki gayrı Rusları etkilemesi yönüyle hıristiyanlığa karşı tehlikenin büyük olduğunu düşünmektedir. Kazan bölgesi müslümanlarının sadece Kreşen Tatarlarını değil, Çuvaş Çeremiş, Votyak ve Sibirya halklarını etkilediğini düşünen İlminskiy bu konuda devleti ve kiliseyi yönlendirmiştir.[813]

Bölgenin Tatarlaşması veya islamlaşması demek bölgedeki tüm gayrı Rus unsurun Tatarlar tarafından yutulması anlamına gelmektedir ve bu tehlike devletin ve misyonun en büyük korkusu olmuştur. İlminskiy bu korkusunu Mişerler ile örneklendirmiştir. "Mişerler bir zamanlar bölgenin en kalabalık kabilesiyken bu gün müslümanlaşmışlar ve Tatarlar içinde yok olmuşlardır," demektedir. Tatarların bileşiminde ona göre Çuvaş, Çeremiş, Votyak nüfusu da vardır. Bu süreç içinde islamlaşmayla bu topluluklardan büyük bir kütle bu bileşimde yok olmuştur. İlminskiy XVI ve XIX. yüzyıl arasında birçok Çuvaş ve Çeremiş köyünün Tatarlaşarak yok olduğunu düşünmektedir.[814] 1826–1897 yılları arasında müfettişlerin verdikleri istatistiklere göre Kazan bölgesinde Tatarlar Çuvaşlara göre 3 kat daha fazla artmıştır. Bu anormal artışın sebebi Çuvaşların hızla müslümanlaşmasıdır.[815]

İlminskiy ve Rus tarihçiler istatistikleri verirken ikili karşılaştırmalar yapmakta, bölgede Kreşen ihtidâsını istatistik dışı bırakmaktadırlar. Çuvaşların artış hızı normaldir. Normal olmayan Tatarların hızla artışını Çuvaşların asimilasyonu ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Ancak bu yıllar içinde yaklaşık 500.000 Kreşenin

[813] *Strudnik,* No 10, s. 151

[814] İlminskiy, Alatırskiy kazaklarının anlatıldığı bir eser olan *Yüzbaşı'da* 1647 yılında bir Çuvaş mirzasından ve geniş topraklarından bahsedilmektedir. Şimdi bu bölgede Çuvaş bulunmamaktadır, demektedir. Yine Çuvaşlar Vyatka vilayeti Slabodzkiy ve Karina bölgelerinde yaşamışlardı şimdi bu bölgede bulunmamaktadır, demektedir. İlimnskiy örneklerine devam ederek Alabuga eyaletinin Tersisnskiy bölgesinde de Çuvaşlar olduğunu, şimdi ise bulunmadığın iddia etmektedir. Tombovski'de de aynı durumun görüldüğünü söylemektedir. Geniş bilgi ve belge için bakınız, Petkov, a. g. m., s. 30-31; V. Magniçki, *Materialı dlya istorii Elabuskogo uyezda*, 1891 no, 43, 45, 47; *Spisok s pistsovih knig po Kazani s uyezdom*, Kazan 1887; "Karamzin 1551 yıllarında Çuvaşların Arça Arskiy topraklarında yaşadığını söylemektedir. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossii*, C. VIII, s. 123-25; "Ayrıca İznovskov da Laişev eyaletinde Çuvaşların yaşadığını ancak şu an burada bir Çuvaşın bile bulunmadığını söylemektedir. İ. A. İznoskov, *Spiski naselönnih mesti Kazanskago i Laişevskogo uyezdov sı kartkim ih opisanniyem*, Kazan 1893, s. 27.

[815] 1826'da Çuvaş nüfus 371758 ken 1897'de 513 044 olmuş ve 70 yılda nüfus 141 286 kişi artmıştır. Tatar nüfus ise 136 476 iken 744 267 olmuş ve 607 797 kişi artmıştır.

müslüman olduğu düşünülürse Tatarların artışının Çuvaşlarınkinden çok daha az olduğu görülecektir.

İslamın bu başarısının sebebini açıklamaya çalışan Rus tarihçiler ve misyonerler genel olarak islamın bölgedeki köklü bir tarihe sahip olmasını gösterirler. Zira onlara göre islam Ruslardan 600 yıl önce bu topraklarda vardır. islam burada bir halk edebiyatı oluşturmuş, hikâye, masal, şiirler nesilden nesile bir duygu birlikteliği meydana getirmiştir. İkinci olarak özellikle misyonerler islamın sade basit ve anlaşılır bir din olmasını yayılışında etken olarak görmektedirler. Bölgedeki cahil halka rivayet ve masallarla basitçe anlatılan din etki etmekte ve kolayca uygulandığını düşünmektedirler. Üçüncü olarak ise Bölgedeki gayrı Rusların Tatarlarla yakın akrabalıklarının bulunması olarak görülmektedir. Konuştukları dil aynı olunca duygu ve düşüncede ortaklık gelmekte, bu da islamın bölgede benimsenmesine vesile olmaktadır. islamı kabul eden gayrı Ruslar zaten Tatarca bildikleri için Türk ve Tatarlaşarak kimliklerini yok etmektedirler. Dördüncü etken ise, Tatarların islamla kendilerini özdeş kabul edip onunla gurur duyması olarak görülmektedir. Bölgede üstün kabile olarak görülen müslüman Tatarlar diğer kabile ve toplulukları da islamlaştırma misyonunu sahipleniyor ve tarihin kendilerine yüklediği bu misyonu nesilden nesile aktarıyorlardı. Beşinci ve son neden ise İdil boyundaki diğer kabilelerin müslüman Tatarların kültürlerini üstün olarak benimsemeleri ve hâkimiyetlerini kabul etmeleridir. [816]

İlminskiy, bu tespitlere ilave olarak hıristiyanlığın ayin ve akidesinin Yeni Kreşenlerce karmaşık olduğunu da eklemektedir. Ayrıca Rusların eğitici özelliği olmamasını itiraf etmiş ve rahiplerin halktan kopuk yaşamalarının bu sonucu doğurduğunu söylemiştir. [817] Yine ona göre hıristiyan din adamlarının maddi hırslarının da buna neden olduğunu düşünmektedir.[818] Tatarlaşma ve hıristiyanlaşmanın bir diğer önemli nedeni de Rus memurların gayrı Rus ahaliye yaptığı insanlık dışı muameledir.[819]

---

[816] Petrov, a.g.m., s. 35-36*; Strudnik Brastva sv. Guriya,* 1910, No:11 s. 171.
[817] *Strudnik,* No. 15-16, s. 242
[818] *Strudnik,* No. 7, s. 107.
[819] Prof. Firsov, *Polejenie inorodtsev,* s. 304; "1677 senesinde Çar'a verilen raporlarda; polislerin ev ev gezip zorla vergi topladığı bildirilmiştir. Vergi vermeyen Çeremişler zorla evlerinden alınmış zincirlere vurulmuş, açlıkla cezalandırılmıştır. Para ödeyenler kurtulmuş para veremeyenler esaret ve işkence altında ölmüşlerdir. Vergi verenlerin içinden borçlu kalanlar ise borçları karşılığında köle yapılıp satılmışlardır. Bu durum XIX.. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir." V. A. Sboyev, *Izsledovanniya ob inorodtsah Kazanskoy gubernii,* Kazan: İzdaniye knigoprodastvo Dubrovina 1856 adlı eserinin 14-1.6 sayfalarında bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Çuvaşların hangi köyüne giderseniz gidin, geldiğinizi görünce çocuklar geldiler diyerek kaçarlar ve evlerine sığınırlar. Bütün kapılar ve pencereler kapanır, dışarıda bir canlı dahi göremezsiniz."

Devlet görevlilerinin bu kötü muamelesi nesilden nesile aktarılmış ve Ruslara karşı gayrı Rus ahaliyi devamlı surette teyakkuzda tutmuştur.[820] Gayrı Rusların hıristiyanlaşmamasında bir başka neden ise Rusların misyon faaliyetlerine yeteri kadar destek olmamalarıdır. İlminskiy Ruslaşmayı "Rus olmak" olarak algılamaktadır. Ancak Rusların sarhoşluk nedeniyle gayrı Ruslara kötü örnek olduğunu dinlerini iyi temsil etmediklerini düşünmektedir. 300 yıldır ikonaların manevi birer sembol olduğunun dahi Tatarlara anlatılamamasını buna bağlamaktadır. Gerçekte Rusların iyi kalpli olduklarını söyler ancak vurdumduymaz tavırlarını da hoş karşılamaz.[821] Müslüman Tatarlar Kreşenleri islama davet ederken Rusları düşman ve istilâcı olarak göstermekte; dinlerini insani ve sevgi dolu bir din olarak anlatmaktadırlar. Ayrıca günlük hayatlarında daima onlara yardımcı olmaktadırlar.

Sonuçta zaten kökenleri bir olan bu iki topluluk birbiriyle ilişkilerini iyi tutarken asıl etkin güç Ruslar bu iki toplum arasında sıkışıp kalmaktadır. Ayrıca Kazan'ın Ruslar tarafından işgaliyle bölgede iki güç bulunduğunu birini istilâcı ve siyasal güçle kendinî kabul ettirmeye çalışan Ortodoks Ruslar temsil ederken diğerini bölgenin asıl sahibi ve yerlisi müslümanlar oluşturmaktadır. İdil boyunda zaman zaman silahlı başkaldırılar olsa da genelde mücadele dinler arasında olmuş ve bu mücadelede yerel din olan islam her zaman önde olmuştur.

Bir diğer sonuç ise, İdil boyunda XIX. yüzyıla kadar yaklaşık 100.000 Tatar vaftiz edilmiştir. Ancak Kreşenlerin dillerinin farklı olması hıristiyanlığı öğrenmesine engel olmuş, eski Tatar âdetleri üzere yaşamaya devam etmişlerdir. Rus kültür ve hayatından uzakta kalmışlardır. Nihayet XIX. yüzyılda islamlaşma da başlayınca Tatarlaşma olağan hale gelmiş ve bu durum devamlılık göstermiştir. Rus devleti buna karşı kilise ve devlete bağlılığın eğitimle yapılabileceğini, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında anlamıştır. Bu durumda 1860 yıllara kadar bölgedeki vaftiz edilmiş veya edilmemiş gayrı Rus unsur müslüman Tatarların etkisine açık bırakılmıştır.[822]

---

[820] S. Solovyev, *İstorii Rossii s drevneh vremen*, C. XXII, s. 191.
[821] İlminskiy'nin Bakan D. A. Tolstoy'a yazdığı yayınlanmamış mektupları, *Strudnik Br. Sv. Guriya*, 1911 No: 15-16 s. 242-243.
[822] Petrov, a.g.m., s. 49

5.3. İlminskiy Sisteminin Doğuşunda Yardımcı Etkiler

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1847 yılında İmparator emriyle kurulan ve Akademi rektörünün başkanlığında komisyon üyesi olan İlminskiy keşiş ve papazlardan gelen tercümeleri kontrol yanında eskiden yapılan İncil tercümelerini de tetkik etmekle görevlendirilmiştir.[823] Bu dönemde İlminskiy hocası Prof. Kazambek'in etkisiyle çevirilerin halkın diliyle değil, edebi Tatar Türkçesiyle yapılmasını desteklemiştir. Bu dönemini İlminskiy "ultra muhammedan" dönem olarak nitelemektedir ve "benim düşüncelerim böyledir, deneyim yolunu seviyorum, sistematiğe inanmıyorum, okulların teorik kurgusuna da inanmıyorum" demektedir.[824] O, 1870 yılında Knez Uhtomski'ye yazdığı mektupta bu dönemde yapılan tercümelerin kitabî bir dille yapıldığını bu dönemde konuşma diline kaba yetersiz ve gereksiz olarak gördüklerini dile getirmektedir.[825] Yine Rus alfabesini çevirilerde kullanma fikrine başlangıçta muhalefet etmiş, ancak bu görüşünü de değiştirmiştir.[826]

İlminskiy'nin fikirlerinin tedricen değişip gelişmesinin ana ekseninde daima "Ortodoks Rusluk" şuuru vardır ve amacı daima Rusya içindeki toplulukları "Rus olma" "Ruslaşma" temelinde birleştirmektir. Fikirlerinin gelişimini de İdil boyunda yerleşen Kreşenleri tanımasına borçludur. Rus Ortodoks misyonerliğinin kurumsallaşmasında önderlik yapan Piskopos Grigoriy Kazan'a gelir gelmez ilk iş olarak bölgeyi kendisi gezmek istemiştir. Zira bu dönem Kreşenlerin topluca islama dönüş isteklerinin olduğu dönemdir. Ancak özellikle İlminskiy, bu geziye konumu gereği köylülerin gerçeği göstermeyeceklerini ileri sürerek Piskoposun gidişini uygun görmemiş ve bunu piskoposa bildirmiştir. Bu itirazı haklı gören Grigoriy bölgeyi ve bölgedeki dili iyi bilen İlminskiy'i teftiş için Kreşen köylerine göndermiştir. İlminskiy aynı yıl Kazan bölgesi Mamadış eyaletine doğru yola çıkmış ve vazifesine başlamıştır. İlminskiy'e ziyaret ettiği köylerde bütün müslümanlar saygıyla yaklaşırken hatta misafir ederken Kreşenler ondan uzak durmuştur. Köylerde bir molla gibi davranıyor onlar gibi giyiniyor,

---

823 Afanasyev, a.g.m., s. 8

824 P. Znamenskiy, *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Akademi za Perviy (dereformenniy) periyod eya şuşçestvovaniya (1842-1870) ,3 cilt, Kazan tip. İmp. Uni.,1892, C. II*, 472, 473; Afanasyev, a.g.m., s. 8.

825 İlminskiy, *Kaz. Kreş. Tatar. Şkola, Materiali dlya istorii hristianskogo prosveşeniya kreşennih Tatar*, Kazan 1887, s. 403

826 Afanasyev, a.g.m., s. 9

günlüğünü hem Rusça hem de Tatarca tutuyordu.[827] İki ay boyunca Laişev ve Çistopol kazalarını gezen İlminskiy bu bölgedeki her çeşit insanla konuşarak bilgiler toplamış ve piskoposa bildirmiştir. Spask eyaletini veba yüzünden gezememiştir.[828]

1849 yılında İlminskiy yine görev amaçlı Çistopol ve Spask kazalarına bir gezi yapmış ve bilgiler toplamıştır. Bu gezi sonunda artık eski kendi tabiriyle "ultra muhammedan" fikrinden tamamen kurtulmuş, tercüme işinin şahsi bir iş olmadığını anlamış, iyi bir ekibin olması zaruretini kavramıştır.[829] Tatarcanın iki varyantının olduğunu mollaların edebi Tatarcayı kullandığını, halkın bu Tatarcayı bilmediğini görmüştür. Yaptıkları tercümelerin sadece mollalar tarafından okunduğunu, halka ulaşmadığını bu gezi esnasında anlamıştır. Bu durumda tercüme işinin yarım kaldığını bundan sonra yapılacak tercümelerin daha kapsamlı ve bilgili kişiler tarafından yapılması gerektiği sonucunu çıkarmıştır. Bu görüşünü de "tercüme yapacak kişilerin Tatarcayı, Arapçayı ve Farsçayı bilmesi gerekir ilave olarak halka ulaşmak için konuşulan Tatarcayı da bilmesi elzem" diyerek ilan etmiştir.[830]

Piskopos Grigoriy, İlminskiy'den bu yıllarda bozuk giden misyon işlerinin düzelmesi için yeni bir proje yapmasını istemiştir, böylece piskopos Akademinin misyonerlik bölümünün yeniden yapılandırılmasını arzu etmiştir.[831] Projenin birinci önceliği misyonun hedeflediği halk kitlesi hakkında sosyolojik bilgileri tamamlamaktır. Daha sonra misyoner halkın dinî ve akli durumuna göre strateji üretip faaliyet planı uygulamalıdır. Bu amaçla İlminskiy, o günün müslüman Tatarları hakkında bilgiler vermektedir.[832] Yine Kreşen Tatarları hakkında da projesinde bilgiler vardır, o 1740 yılına kadar vaftiz olmuş gayrı Ruslara eski Kreşen derken bu tarihten sonra vaftiz olanlara yeni Kreşen ismini vermektedir ki, bu tanımlama diğer bütün misyon temsilcileri tarafından hemen hemen kabul edilmiş durumdadır. Kreşenleri o günkü toplumsal yaşam içinde geri kalmış bir toplum olarak nitelemektedir. Projesinde müslüman Tatarlar hakkında bilgilere yer verirken de onların ileri ve bilgili bir toplum

[827] Znamenskiy, *Na pamyat*, s. 45-46
[828] Afanasyev, *a.g.m.*, 11
[829] Znamenski, *İstori K. D. Aka.*, II, s. 351
[830] Afanasyev, a.g.m., s. 12
[831] Afanasyev, a.g.m., s.13

olduğunu yazmaktadır. Ancak Kreşen olup ta ihtidâ edenler hakkında bilgilere yer vermemiştir. Çünkü İlminskiy'nin saha çalışması yaptığı dönem ihtidâ hareketinin yavaşladığı dönemdir. Ancak ihtidâ hareketini tamamen müslümanların önderleri olan mollaların organize ettiğini düşünmektedir.[833]

İlminskiy Kreşenlerin geri kalmışlığını aceleyle vaftiz edilmeleri ve Tatarların Ruslara olan nefretiyle açıklamaktadır. Bu nedenle yeni metodun zorlamadan uzak, yerel özellikleri güçlü ve Tatarlara sevgiyle bakan bir metot olmalıdır. Böylece yeni metot eski misyoner metodu olan tek tek kişileri ikna çabasını terk edecek yerine halkın arasında onlar gibi yaşayacak ve açılacak okullara çocukları yönlendirecektir. Ferdiyetçi bakış toplumsal projeye dönüşecektir. Okuldaki verilen eğitimle islami hayatı tedricen hıristiyanlığa doğru yöneltecektir. Yine bu sürecin çok uzun soluklu olduğu peşinen bilinmelidir ve misyoner her zaman soğukkanlı olarak sürecin sonucunu beklemelidir.[834] Projenin bir diğer özelliği misyonerin kimliğiyle ilgilidir. İlminskiy misyonerin kimliğini gizlemesinin gerekliliği üzerinde durmakta, kendisine bilim adamı süsü vermesi gerektiğini düşünmektedir. Misyonun merkezi ona göre de Kazan olmalıdır. Misyoner projesi bir komisyon tarafından yönetilmeli bu komitede din adamları, misyonerler, seminari öğretmenleri bulunmalıdır.[835] Daha sonra İlminskiy hazırladığı bu projenin de yetersiz olduğunu söylemiştir, zira proje genel anlamda misyon faaliyetine dönük olmuş ve pratik değeri denenmemiş bir projedir. Ancak daha sonra siteminin ana temasını oluşturan hıristiyan eğitimi bu projede geniş olmasa da yer almaktadır.[836]

İlminskiy Piskopos Grigoriy'nin yardımıyla Kahire, İstanbul ve Şam'a gidince burada islam kültürüyle iç içe yaşayarak tarikat, medrese ve siyasal yaşamları yerinde görme imkânını bulmuş ve her gittiği yerde derslere iştirak ederek dillerini geliştirme

---

[832] Afanasyev, a.g.m., s. 13; "Müslüman Tatarlar arasında eğitim çok yaygındır. Şehirlerin yanı sıra köylerde de okur-yazarlık oranı çok yüksektir. Dinlerine çok bağlılar ve hıristiyanlıktan-Ruslardan nefret ediyorlar. İkili ilişkilerde bunu hissetmiyorsunuz, çok akıllı ve kurnazlar."

[833] Znamenskiy, *Na pamyatı*, s. 337; "Kreşenler hiçbir zaman samimi olarak müslüman olmamıştır. Çünkü aceleyle vaftiz edilmişlerdir. Özellikle yeni Kreşenlerin tamamı böyledir. Okuma-yazma oranı çok düşük, hıristiyanlığı bilmiyorlar sadece dış görünüş itibariyle hıristiyana benziyorlar. hıristiyanlığı anlamadıkları için sıkılıyorlar, bu güne dek yapılan bütün çalışmalar dış özelliklerine ait olduğu için ilerleme kaydedilemiştir. hıristiyanlığın en önemli kısmı ruhi durum tamamen ihmal edilmiştir. Bu durum onları islama yöneltmiştir."

[834] Znamenskiy, *Na pamyatı*, s. 73-74; Afanasyev, a.g.m., s. 15

[835] Znamenskiy, *a.g.e.*, s. 74; Afanasyev, a.g.m., s. 15

[836] Afanasyev, a.g.m., s. 16

fırsatı bulmuştur. Aynı zamanda burada islam tarihi ve kaynaklarını incelemiş, islama karşı yazılmış kitapları da toplayarak geri dönmüştür. Suriye ve Mısır'da kiliseleri de ziyaret ederek onlar hakkında da bilgi toplamıştır.[837] Doğu ziyareti sırasında Batının misyonerlerinden polemikle misyon ifa etme metodunun yanlışlığını öğrenmiş yerine gerçeğe ve ahlaka heves uyandıracak bir eğitim sistemini koymanın daha doğru olduğuna inanmıştır. Hıristiyanlık islama karşı ancak köklü ve sistemli bir eğitimle yayılabilirdi. Bu gerçeği yaklaşık 3 yıl süren bir gezinin sonucunda netleştirmiştir. Tatarların pratik cevap usulleri ve Kur'anı kullanmadaki başarıları acilen bulduğu bu yeni metodun bölgede uygulanmasını zorunlu kılmıştır.[838]

Kazan İlâhiyat Akademisi İlminskiy'nin getirdiği yeni anlayışı kabul etmemiş, bizzat islam kaynaklarıyla okuttuğu derslerin yanlış olduğunu düşünmüş ve daha başlangıçta İlminskiy Rektör İvan tarafından islama yakınlıkla suçlanmıştır.[839] Piskopos Afanasyev Rektör İvan gibi düşünmüyor, İlminskiy'ye destek oluyordu, Akademi'de rahat edemeyen İlminskiy ayrılarak Orenburg'da bulunan tercüme komisyonuna gitmiştir. İşte bu şehirde İlminskiy gayrı Rusların hıristiyanlaşmasında en etkili gücün ana dil olduğunu kavramıştır. Yine bu yıllarda İlminskiy tamamen halka yönelik çeviri yapma fikrini tam kazanmamıştır.[840]

İlminskiy'nin Kreşen köylerine yaptığı araştırma gezileri ve 3 yıla yakın doğu gezisi ve peşinden Orenburg'daki Kırgız stepleri oradaki toplulukların hala şaman kültürüyle yaşamaları konuşmalarında Arapça ve Farsça sözler kullanmadıklarını görünce konuşulan dilin misyon için önemini kavramıştır. Daha önce birçok Kreşen köyünde Tatarca İncil okuyarak halkı bilgilendirmek istemiştir ve bu denemelerde de halkın okunanlardan çoğunu anlamadığını görmüştür. Bu gezilerde Rus harfleriyle Tatarca denemelerde bulunmuş ve sonuçlar olumlu olunca bu çalışmasını geliştirmeyi denemiştir. Ve zamanla İncil'den parçaları Rus alfabesiyle Tatarcaya çevirmiştir.[841]

---

[837] Znamenskiy, *İstoriy Kazans.*, II, s. 356-57
[838] Znamenskiy, *İstoriy*, II, 406
[839] P. Afanasyev, " N. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnago prosveşeniya inordtsev Kazanskaya kraya I." *Jurnal Minestrestva Narodnoye Obrazavaniye*, Novaya seriya LII (1914, No 7) otd. 3, s. 18.
[840] Afanasyev, a. g.m., s. 19
[841] İlminskiy, *Perepiska o Çuvaşskih izdaniyah perevodçeskoy komissiy*, Kazan 1890, s. 3-5

Profesör Kazambek ve Piskopos Grigoriy, 1858 yılında terfi ettirilerek Kazan'dan St. Petersburg'a yerleşmişler ve merkezi yönetmeye başlamışlardır. Prof Kazambek St. Petersburg Doğu Dilleri Bölümüne başkan, Piskopos Grigoriy de Holiy Sinod'un başına geçmiştir. Bu gelişmeyi fırsat gören İlminskiy Şubat ayında Piskopos Grigoriy'e bölgede yapılacak misyon çalışması için kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporun giriş bölümü; Kreşenlerin ihtidâ edişlerinin sebepleri, önceki misyonerlik çalışmasının eksikliği, yeni çalışmanın prensipleri yer almıştır. Birinci bölüm eğitimin Kreşen Tatarları üzerinde yapacağı etki ve eğitimin hıristiyanlaştırma için olmazsa olmaz gerçek olduğunu anlatmıştır. İkinci bölümde okulların hangi bölgelerde açılacağı ve programları hakkında bilgi vermektedir. Okullarda eğitimin ana dilde yapılması gereğinin üzerinde durmakta çevirilerin halkın anlayacağı bir dille yapılmasını savunmaktadır. Ayrıca Kreşen Tatarları ile müslümanların arasındaki bağın koparılması için yapılan tercümelerin Arap harfleri yerine Rus harfleriyle yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu gerçeği de şöyle açıklamaktadır: "Alfabeler her zaman dinle kabul edilmişlerdir. Bizler Ortodoksluğu kabul edince Yunan alfabesini kabul ettik, Batı Avrupa Latin kilisesine ait olduğu için Latin alfabesini kabul etmiştir. Ayrıca Tatarlar da batıl da olsa islamı kabul ettikleri için Arap alfabesini kabul ettiler. Yine Kreşen Tatarlarının Arap alfabesiyle okuyup yazmaları tehlikeli olacaktır, ilerde islami kitapları okuyup anlamalarına vesile olabilir. Bu doğrultuda çevirilerde Laişev ve Mamadış bölgesi kreşenlerini baz almalıyız, zira bu bölgede okuma yazma bilen Kreşen çok az ve konuşma dili oldukça sade kalmıştır. Ayrıca artı bir eğitime ihtiyaç duymadan yaptığımız çeviriler bu bölgede anlaşılacaktır. Projenin üçüncü bölümünde Arapçanın Tatar seslerini ifade etmede aciz kaldığını özellikle ünlüleri ifade etmek için Rus harflerinin daha uygun düşeceğini anlatmaktadır. Projenin sonsunda 4 yıllık eğitim sonunda Kreşen çocuklarının hıristiyanlığı mükemmel bir şekilde öğreneceğine garanti vermektedir."[842]

Kazan İlâhiyat Akademisi ve piskoposu Afanasiy, İlminskiy'nin kıymetini anlamasa da Holiy Sinod Grigoriy onu tanıyor ve güveniyordu, bu nedenle 14 Kasım 1858 tarihinde Akademi'den atılan İlminskiy'yi görevine iade ederken Afanasiy'e de özel bir mektup yazarak İlminskiy'nin değerinden bahsetmiş ve daima onun arkasında

[842] İlminskiy*, Perepiska o Çuvaşskih..*, Kazan 1890, s. 11-19

olacağını bildirmiştir. Ancak bu emir Kazan'a ulaşmadan İlminskiy Kazan'dan ayrılmış, Orenburg'a ulaşmış ve buradaki tercümanlık görevine başlamıştır. Ayrıca buraya gelişi de yeni sistemi için yeni açılımlara vesile olmuştur.[843] Bu yıl içinde İlminskiy Protoyerey Koderov'un kimsesiz kızı Elana ile evlenmiştir. İlminskiy Baykal bölgesi misyoneri daha sonra Yakut bölgesi piskoposu olan Moletiy'e yazdığı mektupta Akademiden ayrılığın kendisine yeni ufuklar açtığını yazmıştır.[844]

Kırgız[845] (Kazak) topraklarında islamın etkisi II. Katerina'nın dinlere özgürlük politikasıyla başlamıştır. Bu dönemde müslümanları temsil eden dinî idare müftülük Ufa'da açılmış, mollalar bu teşkilata bağlanarak cami açma ve Kur'an basma yetkisi de bu kuruma verilmiştir. Bu imkânlardan faydalanan müslüman Tatarlar, Kırgız steplerine camiler ve okullar açmaya başlamış, Kırgızlar bir anda müslüman Tatarların etkisine girmiştir. Orenburg'da Kırgız lehçesini öğrenmek isteyen İlminskiy yazılı bir metin bulamadığını söylemektedir. Sınır Komisyonu müdürü V. V. Grigoriy, Kırgız arşivin İliminskiy'e açmış orada da Kırgız diliyle yazılmış bir doküman bulamamıştır. Eskiden beri Kırgızlar Tatar Türkçesiyle yazışmışlardır. [846]

Kırgızların Tatarlaşması bütün misyonerler gibi İlminskiy'i de oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle onların örf, âdet, gelenek ve göreneklerinin yanında dillerini de öğrenmek gerektiğini düşünmüş ve dil öğrenmeye başlamıştır. Önce yanına üç Kırgız öğrenci almış ve onlara Rus harfleriyle tercüme yaptırmaya başlamıştır. İlk başta tercümeler içine Tatarca sözler fazlaca karışmış, ancak zamanla Kırgızca sözler yerli yerine oturmaya başlamıştır. Tatarcadan farklı sözler özenle seçilip farklı sesler farklı işaretlerle ifade edilmiştir. İlminskiy artık Kırgızlara Kırgızca öğreten konumuna yükselmiştir. Bu arada Kırgızların Ozanı Muratbay'la tanışmıştır. Ancak Muratbay'dan istifade edememiştir. Bu arada Grigoriy İbrahim Altınsari'yi İlminskiy'le tanıştırmıştır. İlminskiy 1859 yılında Ural arkası Kırgız steplerine yerleştirilen 2000 Kırgız'a nezaret etmiş, Mayıs-Eylül arasında onlarla çadırlarda beraber yaşamıştır.[847] Bu görev öncesi

---

843 Znamneskiy, *İstoriy..*, II, s. 416
844 İlminskiy, "Pisma", *Pravda Blagovestnik*, 18 (1895), s. 70-71
845 Misyoner kynakların Kırgız stepleri olarak kaleme aldığı coğrafya bu gün Kazak olarak bilinmektedir, ancak tezde orjinale bağımlı kalındığı için Kırgız kullanılmıştır. İlminskiy'den sonra Kazak terimi misyoner literatüre girmiştir. Nitekim 1890'dan itibaren bizde bu terimi kullanacağız.
846 İlminskiy, *Vospominanie obı İ. A. Altıjarin*, Kazan 1891 s. 13
847 İlminskiy, *Vospominanie…*, s. 22

İlminskiy, 200 kelimelik kısa bir Rusça-Kırgızca sözlük hazırlamıştır. [848] Kırgızlarda stepte kaldığı bu dönemde saf Kırgızcanın Tatarcadan çok farklı zengin materyallere sahip olduğunu görünce Kreşenler üzerine yapılacak konuşma diliyle eğitimin önemini bir kez daha anlamıştır.[849] V. V Grigoriy de Gümrükler Müdürü olarak bu bölgede yerel okullar açmış ve model olarak İlminskiy'e öncülük etmiştir. Bu okullardaki serbestlik ve sadelik daha sonra İlminskiy okullarında uygulanmıştır. Bu okullar israftan uzak oldukça sade kurulmuş belirli kuralları olmayan şekilde kurulmuştur. Geliş ve gidişler bile öğrencinin isteğine bırakılmıştır.[850] Okullar, Kırgızca ve Rusça eğitim yapılıyor ve Kırgızca vasıtasıyla Rus dili çocuklara veriliyordu. İlminskiy burada daha sonra Kırgız okullarına müfettiş olacak İbrahim Altınsarı'yı yetiştirmiştir.[851]

Kazan'a kitabını basmak üzere 1861 yılında dönen İlminskiy, burada yeniden Türk Tatar dili bölümüne profesör olarak atanmış ve göreve başlamıştır.[852] Ayrıca İlminskiy Kırgızlar arasında çadırlarda yaşayarak Türk dilinin Tatarca lehçesinin yanında Kırgız ve kazak lehçesini de saf şekliyle öğrenmiş, sonra oluşturacağı Rus alfabeli Kırgız, Tatar, Kazak dillerinin farklı seslerini bu steplerde ayrıntılarıyla tespit etmiş ve aynı koldan olan bu Türk boylarının gittikçe birbirlerinden kopmalarına sebep olmuştur.

5.3.1 İlminskiy Sisteminde Dinî Hümanizm

İlminskiy, hıristiyanlığı yaymanın yani misyonerliğin en temel vasfının eğitim olduğunu düşünmektedir.[853] Ayrıca bu eğitim modeli diğer misyonerler tarfından da etkileyici bulunmuştur. Özellikle Znamenskiy ana dilin eğitim üzerindeki etkisini İlminskiy sayesinde misyonerlerde öğrendiğini söylemektedir.[854] Bu çalışmanın asıl noktası Kazan ve çevresinde bulunan gayrı Rusların ince bir stratejiyle hıristiyanlık dünyasına tedricen sokulmasıdır.[855] Bu amaç için önce hiç vakit kaybetmeden ana dille

---

[848] İlminskiy, a.g.e. s. 32
[849] İlminskiy, *Kazanskoy Kreşen Tatar. şk.*, s. 403-404
[850] İlminskiy, *Vaspominanie*, s. 96-97-98-99-100; Afanasiy, I, s. 27
[851] İlminskiy, *Vospominanie*, 101-104
[852] İlminskiy, *Vospominannie*, s. 33; Afanasyev I, s. 30
[853] İlminskiy, "Pisma Nikaloya İvanoviça İlminskogo k kreşennım Tataram", *Kazan Izdanie redaksii Pravoslavnogo sobesednika*, 1896 s. 3.
[854] P. V. Znamenskiy, *Na payiyat o Nikolaye İvanoviçe İlminskom k 25 letiyu Brastva sv. Guriya Kazan 1892*, s. s. 7; İ. Ya Yakovlev, *Protoerey Aleksey İvanoviç Bratinskiy*, Kazan 1895, s. 13
[855] İ. Ya. Yakovlev, *a. g. e.*, s. 12

hıristiyanlık bölgede anlatılacak böylece dinin Kreşenlerin ruhuna işlemesi temin edilecektir. Yani İlminskiy sistemi öncelikli olarak dinî aydınlanma üzerine kurulmuştur, sisteme karşı olanlar ise Rusça eğitim ve zeka gelişimini temel almıştır.[856] Her ne kadar İlminskiy sistemi sonuçta başarıya ulaşsa da başlangıçta deneme yoluyla bulunduğu için bazı hatalar içermektedir. Bu nedenle İlminskiy, denenmeyen pratiğe dökülmeyen eğitim sistemlerinin başarısına şüpheci bakılmasını söylemektedir.[857] Bu çerçeveden bakıldığında İlminskiy'nin sistemi iki basit unsur taşır, bunlardan birincisi ana dil ikincisi de ana dilde eğitim verebilecek yerel öğretmendir. [858] İlminskiy görevlendirildiği tercüme komisyonunda çevirdiği kitapların işe yaramadığını bizzat görevli olarak gittiği Kreşen bölgelerinde görme imkânını bulmuştur. Bu inceleme gezileri sonucunda damarlara işlemiş islami eğitimin silinmesi için yeni bir şeylerin yapılması gerektiğine emin olmuştur. Yine bu geziler sonunda çeviri ve Rusça eğitimle Tatarların ruhlarını tanımanın imkânsızlığını görmüş ve bunu da dile getirmiştir. Yine yeni bir programla eski sitemin acilen bırakılmasını misyonun kutsallığına inanan yeni kadrolarla sevgi ve menfaat gözetmeksizin çalışacak elemanların yetiştirilmesini istemiştir.[859] İlminskiy başlangıçtan itibaren misyonun kişlere bağlı kalmadan yapılması gerektiğini düşünmekte, kurumsallığın önemine değinmektedir. Önce bu kurumlar Tatarların akıllarını hıristiyanlığa doğru kaydıracak sonra bu bilgi yüreklere pratikle işlenecektir. Akıl ve yürek birleşince islamın Kreşenler üzerindeki etkisi azalacaktır.[860] İlminskiy, 1851–54 yılları arasında doğuya yani müslüman ülkelere yaptığı araştırma gezisi sonucu da müslümanların polemik yoluyla hıristiyanlaştıralamayacağını kavramıştır. Yeni metotta[861] polemiğin yerine insanî kavramlar ve hıristiyanlığın kuşatıcı özelliğinin işlenmesine karar verilmiştir. Yani hümanist yönü özellikle vurgulanacaktır. 1858 yılında Mamadış bölgesinde kendi yaptıkları çevirilerin edebi Tatarcayla yapılmasının zararlarını tespit etmiş ve Arap harfli Tatarca yerine Kiril harfli Tatarcayla (konuşma dili) yapılmasının yerinde olacağına karar vermiştir. Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı üzere İlminskiy, Tatarları öğrendikçe metodunu yenilemiş ve

---

[856] Yakovlev, *a.g.e.*, s. 13-14

[857] Znamenskiy, "Uçastiye N. İ. İlminskago v delı inorodtsçeskago obrazovaniya v Turkinstanskom kray", *Pravoslavnye Sobesednik*, I (1900), s. 69.

[858] Petrov, a.g.m., s. 48

[859] Znamenskiy, *Na pamyat*, s. 36; İlminskiy, *Perepiska o Çuvaşskih izdaniyah perevodçeskoy kommissi*y, Kazan 1890, s. 3-4.

[860] Znamenskiy, *a. g. e.*, s. 73

[861] Znamenskiy, *a. g. e.*, s. 406; Petrov, a.g.m., s. 51.

Tatarların anlayacağı ve benimseyeceği kalıplara sokmuştur. İlminskiy Tatarların günlük yaşamlarında özellikle konuşma dillerinde eski şaman kültürü taşıdığını söyler ve bu nedenle konuşma (ana dil) diliyle verilecek hıristiyanlık eğitiminin kesinlikle başarılı olacağını düşünmektedir.[862]

1861 yılında Kırgız steplerinden Kazan'a geri dönen İlminskiy, artık kırklı yaşlara gelmiş en olgun dönemindedir ve sistemini de kafasında netleştirmiştir. Sistemi deneme yanılma yoluyla bulunmuş, empirik bir sistemdir ve hiçbir siyasal düşünceden etkilenmeden sadece misyon amaçlı ruhun derinlikleri için kurulmuş bir sistemdir.[863]

İlminskiy, hümanizm felsefesine bağlı kalarak gayrı Rus topluluklardaki dinî yaşantının yanında ahlaki seviyeyi de yüceltmeyi amaç edinmektedir. Ancak bu seviyeye ona göre ancak iyi hıristiyanlar gelebilir. Bu gerçekten hareketle İlminskiy yapılacak eğitimin hem dinî hem de bölgesel niteliğinin olması gerektiğinin altını çizer. Sonuçta eğitimle ruha yapılan telkin harici dünyada fikirlerin birleşmesine vesile olacak en nihayette Ruslaşma sağlanacaktır.[864]

İlminskiy, Kreşenlerin dinî düşünce açısından henüz boş olduklarını düşünerek öğrencilerine çok çalışmalarını ve misyonun hıristiyanlar için en büyük ibadetlerden biri olduğunu söylemektedir. Ancak faaliyeti misyonerin şahsi olarak algılamasını yanlış bulmakta bu yöntemin 300 yıldar gayrı Rusları hıristiyan yapamadığını belirtmektedir. Neticede bu anlayış Kreşenleri kilise dışında bırakmış ve islamlaşmalarına engel olamamıştır.[865]

İlminskiy, insan ruhunun iyiliğin ve sevginin kaynağı olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle insanların hangi ırka sahip olursa olsun, tanrının çocukları olarak bir ruha sahip olmaları onun için yeterlidir. Bütün insanların fizikî şartları hariç birbirinin aynı olduğuna inanmaktadır.[866] Dahası günahkâr insanların bile ruhlarının derinliğinde

---

[862] İlminskiy, *Vospominanie obı İ. A. Altinjarin,* s. 19
[863] Petrov, a.g.m., s. 53
[864] İlminskiy, *Besedi o Narodnoy Şkol,* Kazan 1882, s. 9
[865] İlminskiy, aynı yer, s. 9
[866] İlminskiy, *Besedi*, s. 9

iyiliğin bulunduğuna inanmaktadır. Ona göre asıl olan yaratıcının insana veridiği bu güzel duygunun harekete geçirilmesidir.[867]

İnsanda iyiliği sonsuz olarak kabul eden hıristiyan hümanizmi İlminskiy'de oldukça kuvvetle hissedilmektedir.[868] İlminskiy, Simbirsk vilayeti Batayeva köyünde Misyoner öğretmenlik yapan V. T. Timofeyev'e bir mektubunda; "Ey Timofeyev Agay, acı çekme, Mısır'da bir ölünün tabutundan düşün, birkaç buğday güzel güzel başaklara dönüştüğü gibi Kreşenler de bir gün aramıza karışıp bizim gibi olacaklar" diye yazarken nihai hedefini de anlatmıştır.[869]

İlminskiy, gayrı Rusların ruz nüfusla birleşmesi için aynı inanç ve düşünceyi paylaşmaları gerektiğine inanıyordu. Bu da bütün gayrı Rusların Ortodoks olmasıyla mümkün olacaktı. İlminskiy sisteminin bütün ağırlık merkezi bu sonuca yöneliktir. Ruslarla bütünleşmenin tek yolu ona göre Ortodoksluktur ve olmazsa olmaz koşuldur. Zaten o Rusu Ortodoks olarak tarif eder Rus milliyetçiliğinin temeli ve aslî unsuru Ortodoksluktur der. Ortodoksluğu benimseyen ona göre Ruslaşmış demektir.[870] Bu görüşünü İlminskiy yaptığı çevirilerde de açıkça ifade ederek şayet çeviriler amacına ulaşırsa gayrı Rusların Ortodoks olup Ruslaşacağını söylemektedir.[871] Din ona göre insan topluluklarının hayatında çok önemlidir ve dinî öğrendikleri halka samimi olarak bağlanırlar.[872] Bu nedenle gayrı Ruslar Rus olmadan önce kendilerini Rus yapacak kültürü öğrenmeli ve benimsemelidir. Her aşama planlanarak Ortodoksluğun, islam ve Şamanizmden üstün olduğu gerçeği halka benimsetilmelidir. Daha sonra da bu gerçeğe kalben inanmalı ve diğer inançlara karşı savunmalıdır. Bu ancak ve ancak eğitimle yapılacak bir iştir.

İlminskiy, eğitimde iki tarafın olduğunu bu tarafların anlaşmak için bir dil kullanmaları gerektiğini ve ortada bir dil engeli olduğunu söylemektedir. Ona göre topluluklar Rusça bilseydi bu engel doğmayacaktı ve dil öğrenmeleri de bir süreyi gerektiriyordu. Toplu ihtidâlar nedeniyle bu sürenin kullanılmasının da imkânı yoktur.

---

867 İlminskiy, *Besedi*, s. 27
868 Petrov,a.g.m., s. 55
869 İlminskiy, "Pisma Nikaloya İvanoviça İlminskogo k kreşennım Tataram", *Kazan Izdanie redaksii Pravoslavnogo sobesednika*, 1896 s. 75-76
870 *Strudnik Br. Sv. Guriya 1911*, No: 15-16 s. 244; Petrov, a.g.m., s. 58-59
871 İlminskiy, *İz perepiski po voprosu o primenenii Russkogo alfavita k inorodçeskim yazıkam,* Kazan 1883, s. 34

Bu aşamada ya eski metotla devam edilip Rusça eğitime devam edilecek veya ana dille başlangıç din eğitimi ve genel eğitim beraber verilecektir.[873]

İlminskiy, programının temeline ana dili koyarken gerekçe olarak gayrı Rusların geçmişten taşıdıkları kültürü dejenere etmeyi öne sürmüştür. Savaşının doğrudan bu toplulukların tarihi hafızalarıyla olduğunu söylemektedir. "Onlara Rus ve Ortodoks gibi düşünüp hissetmeyi öğretmeliyiz" derken bunu kastetmektedir.[874] İçte (duyguda) birliktelik sağlanınca harici Ruslaşma tabii bir süreç neticesinde gelişecektir. Şimdi onlar için değerli olan inanç kültür, örf, âdetler zamanla yok olacak, dillerini unutacaklardır.[875]

Bu çerçevede ana dil bu faaliyet için en önemli unsur olacaktır, ana dilleri öğrenen misyonerler çalıştığı bölgenin bütün ayrıntılarını da iyi bilecektir. Ana dille yapılan her faaliyet halkın da yakın ilgisini çekecektir.[876] Yine İlminskiy ana dille yapılan kilise ayinleri ve ibadetlerin halk arasında derin izler bıraktığını söylemektedir.[877] Ayrıca İlminskiy devlete ana dilden korkunun yersiz olduğunu anlatırken de bu eğitimin Tatarlaşmanın önüne geçeceğini söylüyordu.[878] Ayrı ayrı gayrı Rus topluluklara ana dilde eğitim verilmez ise bütün topluluklar islamlaşarak Tatarlaşacak, ortak dil ve dinde birleşecektir. Bu tehlikeyi devlet acil olarak görmeli ve ona göre önlem almalıdır. Gayrı Rusların ana dilde eğitim almalarını sağlayabilirsek milliyetlerini desteklemiş olacağız, ancak farklı ve küçük milletler olarak kalmalarını da temin etmiş olacağız. Böylece Tatarlaşmalarını önlemekle kalmayacağız, dindaş olarak birleşmenin yolunu da açacağız. Seçim sizin, iki yoldan hangisi devletimize faydalıdır bu sizin bileceğiniz bir iştir.[879] Böylece İlminskiy sisteminin ana dil merkezli bir sistem olduğunu ilan etmiş ve uygulanabilirlik gerekçelerini de açıklamıştır. Köklü inanç ve

---

[872] İlminskiy, *İz perepiski po vopros..*, s. 18
[873] Petrov, a.g.m., s. 61.
[874] *Sbornik dokumentov i Statey po voprosu ob obrozavaniya inorodtsev*, St. Petersburg 1869, s. 334
[875] *Sbornik*, s. 334
[876] İlminskiy, *Kazanskaya tsenralnaya*, s. 8
[877] İlminskiy, *Sistema narodnago i v çasnostı inorodçeskago obrazavaniye vı Kazanskom kray*, St. Petersburg 1886, s. 13.
[878] Bu dönemde gayrı Rusların Tatarlaşması hızla devam etmektedir. Ufa bölgesi Halk okulları Müfettişi M. İ. Tretyakov durumu şöyle rapor etmektedir. "Tatarlaşmanın hızla devam ettiğini, küçük topluluklar olan Çuvaş, Çeremiş, Votyak ve Mordvanların birçoğu Tatarlaşmış ve islamı kabul etmişlerdir. Bu yetmez gibi Tatar köylerinde yetişen Rus çocuklar ana dilleri gibi Tatarca konuşmakta ve Rus okulu olmadığı için Tatar okullarına devam etmektedirler. Rus kızlar Tatarlarla evlenmekte nikâhları resmî olarak kıyılmaktadır. Basın ve yayın organları Ruslardan daha etkindir". *Simbirskaya Eparhii Vedomosti*, 1916 Agust no: 15 s. 428-29
[879] *Strudnik Br. Sv. Guriya 1911*, No 3 s. 34-35

kültürün bu metotla yenilebileceğini uzun bir deneyim sonucu gören İlminskiy, Rus devletinin 300 yıllık faaliyetindeki başarısızlığının temel eksikliğini de gidermiştir. Gelecekte asla birleşmeyecekleri bir metodu uygulayarak bugünkü durumun oluşmasına yani kanı bir dili bir olsa da ayrı millet şuurunun oluşmasına kapı açmıştır.

5.3.2. İlminskiy Sisteminde Etken Faktör Ana Dil

Anadilin fertlerin duygusal hayatlarının gelişimi için en önemli unsur olduğu bir gerçektir. Ayrıca düşünce dünyasının gelişiminin yarı bilinen bir dille tam manasıyla oluşamayacağı da aşikârdır. Bu gerçeği gören İlminskiy, fikirlerin derine ulaşıp rehber olabilmesi için ana dilden başka bir vasıta olmadığını ifade etmektedir.[880] Yabancı dil ne kadar iyi bilinirse bilinsin düşünme ve yönlenme ana dille olmaktadır. Rusça okulda kısa zamanda mükemmel bir şekilde zaten öğrenilmiyordu, günlük hayatta da Tatarca kullanılıyor, Rusça pratik yapılamıyordu. Sonuçta okulda öğrenilen tüm bilgiler beynin bir bölümünde haps ediliyor, zamanla unutuluyordu, alınan eğitim ruha inemiyor ve amaç da gerçekleşemiyordu. İlminskiy, bu psikolojik gerçeklikten hareket ederek dinî gelişim ve kabulün ana dilden başka bir unsuru bulunmadığını keşfetmiştir. Ana dille eğitimi alternatif olarak sunarken, eski metodun yanlışlarını da ortaya koymaya çalışmıştır. Eski sitemde tedricilik takip edilmediği için çocukların fiziki gelişimi bile okumayanlara göre yarı yarıya azalmıştır. Bu nedenle ana dil bu olumsuzluğu bile ortadan kaldırabilecektir. Yine İlminskiy, Rusça ile gayrı Rus dilleri arasındaki farkalara da değinmiştir. Rusça gayrı Rus dillerinden hem söz bilim, hem de mantık olarak farklıdır ve birbirine zıttır. Ancak gayrı Rusların dilleri Türk kökenlidir ve aynı mantığı içerir. Bu yönünün iyi bilinmesi gerektiğini söylemektedir.[881]

İlminskiy, eski yanlış metodun çocukları aptal duruma getirdiğini de söylemektedir. Bu nedenle gayrı Rus çocuklar okullarda başarısız oluyor ve hiçbir şey öğrenemeden okullardan ayrılıyorlardı. Tek neden iyi bilinmeyen bir dille yapılan

---

[880] İlminskiy, *Sistema narodnogo i v çasnostı inorodçeskogo obrazavaniye vı Kazanskom kray,* s. 13
[881] Petrov, a.g.m., s. 68-69

eğitimdir. Gayrı Rus çocukları ilköğretimde ana dille eğitim alıp tedricen Rusça eğitme geçerse bu olumsuzlukların hiç birinin yaşanmayacağını düşünmektedir.[882]

Yine İlminskiy, Rusça alınan bir eğitim sonunda öğrenci öğrendiğini çevresine de aktaramayacaktır, zira hem Rusçadan çevirecek kadar iki dilde bilgi sahibi olamayacak hem de zaten aktaracak bilgiye okulda sahip olamayacaktır. Ana dille verilen eğitimde ise çocuk tabii ve özgürce bütün dinî bilgiye sahip olabilecek ve aktarabilecektir. Böylece nihai hedef Ruslaşma sessiz sakin ve genel kabulle gerçekleşecektir.[883]

5.3.3. İlminskiy Sisteminde Aile Faktörü

N. İlminskiy gayrı Rus çocuklarının hıristiyanlığı öğrenip benimsemelerindeki en önemli etkenin aile olduğunu düşünmektedir. Ancak gayrı Rus ahalinin cahil olması onu yeni bir etken güç oluşturmaya itmiştir. Özel programlı okulu onun için planlamış, ailenin boşluğunu okulla doldurmayı düşünmüştür. Okul çocuğa aynı zamanda anne baba olmalıydı. Bu nedenle hıristiyanlığın özel ilköğretim okullarının da terbiyevi karakterli olmasını savunmuştur.[884]

İlminskiy dönemi, gayrı Rusların Ruslaştırılması projesinde iki taraf vardır; tarafların birisi Ruslaştırmayı Ortodoks merkezli düşünmekte, diğeri ise Ruslaştırmanın Rusça merkezli yapılmasını istemektedir. Hedef olarak aynı amacı paylaşan bu iki grup faaliyet sahasında apayrı argümanların olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönem Rusya'nın batısında etnik menşeli ayrılıkçı iç savaşlar hüküm sürerken doğusunda savaş dinî merkezli yapılmaktadır. Bu nedenle İlminskiy, batıdaki durumun İdil boylarını yansıtmadığını, ikisinin özelliklerinin aynı olmadığını vurgular ve dinî kimliği öne çıkararak faaliyetin bu alanda yapılmasını ister.[885] İlaveten eğitim için ana dilde yazılacak kitapların gerekli olduğunu söyler.[886] Yapılacak dinî karakterli eğitimin

---

[882] İlminskiy, *İz perepiski ob udostoyenii inorodtsev svyaşenno-slujitelskih doljnostey*, Kazan 1885, s. 13-14 "İlminskiy sitemiyle eğitim gören Çuvaşlar Simbirsk diyanet seminarisini 4. sınıfına doğrudan kabul edilmiş ve çok başarılı olmuşlardır."
[883] Petrov, a.g.m., s. 71
[884] İlminskiy, *Sbornik Dokumantov*, s. 185; İlminskiy, "Narodnogo obrazavaniye", *JMNP*, Fevral 1915, s. 134
[885] *Strudnik, 1911,* No: 23, s. 359
[886] A.g.e., s. 356.

kiliselerle desteklenip pratiğe geçirilmesini ister.[887] Böylece hedeflediği Ruslaştırma tam olarak gerçekleşebilir.[888]

İlminskiy okullarının dinî karakterini yanında pratik uygulama yönü de vardır, ancak okulların özgür olması bu konuda okul öğretmenin yetkili kılmış, tamamen bu konu öğretmen tercihine bırakılmıştır. Bu sistem bir yönüyle de yetiştirdiği öğretmenlerin misyon gücüne dayanmaktadır. Böylece kendine has bir sistemi de bu arada beraberinde getirmiştir. Kazan Kreşen Tatar Okulu, Kazan Gayrı Halk Öğretmen Seminarisi, Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulu sistemlerini tamamen İlimniskiy'e borçludur ve bu okullar sayesinde yaygın eğitim İdil bölgesinin en ücra noktalarına kadar ulaşmış ve kurumsallaşan eğitim süreklilik kazanmıştır.[889]

İlminskiy, ana dille yapılan eğitimin ikiyüzlü nesiller yetiştirmeyi de engelleyeceği görüşündedir. Ayrıca yerel şartlarda ilköğretimini tamamlayan çocuklar karakteri doğrudan etkileyecek zenginlik ve konfordan uzak kalacak öğretmen okullarına geleceklerdir. Burada da zenginlik ve konfordan uzak tutulacaklar, mükemmel bir misyon adamı olarak yetişeceklerdir. O öğretmen seminarilerini şöyle ifade etmektedir: "*Farklı topluluklardan gelen binlerce öğrenci dürüst, sevecen, çalışkan, zeki ve sade yaşamayı seven, köy hayatını bilen, kutsal davanın idrakinde olan bir grup.*"[890]

5.3.4. İlminskiy Sisteminde Kilisenin Rolü

Gayrı Rus eğitimi meselesinde en önemli unsurlardan bir de kilisedir. Yapılan eğitim toplumun genelini kapsamalı yaş grubu ayırmadan bütün insanlara hitap etmelidir. Kilisenin bu eğitimde en etken rolü, şüphesiz toplu yapılan ayinlerde ortaya çıkmalıdır. Bu nedenle İlminskiy kilisede ayinlerin ana dille yapılmasını savunmuş ve bunun halk üzerindeki uyandırdığı heyecanı devletin görmesini istemiştir. [891] Ana dilde

---

[887] İ Ya Yakovlev, *Protoerey İ. A. Boratin*, s. 14.
[888] P. V. Znamenskiy, *Na pamyat*, s. 212.
[889] Petrov, a.g.m., s. 88-89.
[890] İlminskiy, *Kazanskaya tsenralnaya*, s. 438
[891] *Sotrudnik Br. Sv. Guriya 1910*, No 10, s. 167.

yapılan ibadetler dinî duyguları canlandırmanın yanında kutsal kitapların da halk tarafından anlaşılmasına ve benimsenmesine yol açacaktır.[892]

Ortodoksluğun en önemli ibadet ritüeli ilahilerdir ve hıristiyanların hislerine tercüman olur. Dolayısıyla içten ve halkın diliyle okunması halinde çok etkileyici olmaktadır. Ruhları sevgi bağıyla birbirine bağlayan ilahiler aynı zamanda milleti vatan ve milli şuur anlamında da birbirine bağlar. Bu nedenle İlminskiy kilise ilahilerine özel önem vermiş ve gayrı Rus okullarında ciddiyetle icra edilmesini istemiştir.[893]

Rusça ilahilerin gayrı Rus dillerine çevrilip icra edilmesi ayrı bir uzmanlık alanıdır ve İlminskiy bunu özellikle belirtmektedir. Çünkü ilahilerdeki ezginin ve vurgunun da yapılan çevirilerde icrayı bozmaması gerekmektedir. İlminskiy, bütün okullarda uygulamada farklılık olmaması için bu çevirilerin ve ezgilerin bir elden yapılmasını teklif etmiş, pratikte uygulanabilirliği görmek için de pilot okullar ve kiliseler belirlemiştir. Bu projede üç okul önderlik yapmıştır. Bu okullar Kazan Kreşen Tatar Okulu, Öğretmen Seminarisi ve Simbirsk Çuvaş Öğretmen Seminarisi'dir.[894]

Rahiplerin özellikle yerel dilleri bilmesinin önemini vurgulayan İlminskiy, onlar için de yol haritaları çizmiştir. Gayrı Rusların çocuklar gibi saf ve bilinçsiz olduğunu, onlarla konuşurken açık sade ve basit konuşmanın önemli olduğunu ifade etmektedir. İncilde bulunan hikâyelerin Kreşenler için yeterli olduğunu belirtmektedir. Rahiplerin ilk olarak Tanrının varlığından başlayıp sırayla kutsal tarihi ve masal şeklinde anlatmasına ve İsa'ya doğru süreci takip etmelerini istemektedir. İsa ve İncil'de basit hikâye şekline aktarılarak anlatılmalıdır. Bilgide silsile esas alınmalıdır, zira kesik ve parça parça anlatılan bilgi bir süre sonra unutulacaktır. Kutsal tarihten sonra genel ve ahlaki konular da derslerde işlenmelidir.[895] Kilisede yapılan vaazlar halkı yormadan ve halkın kültürüne uygun şekilde yapılmalıdır. Kilise kürsüsü

---

[892] İlminskiy, *Sistema narodnogo i vı çasnosti inorodçeskogo obrazavaniya v Kazanskom Kray*, s. 15.
[893] *Strudnik Br. Sv. Guriya 1910*, No 11, s. 168.
[894] *Strudnik Br. Sv. Guriya 1910*, No 11, s. 166–67–68; "Bu önemli faaliyete en büyük desteği Kazan Konservatuar müdürü S. V. Smolenskiy yapmıştır. Kazan öğretmen seminarisinde birçok Kreşen öğrenciyi yetiştirmiştir. Yardımcıları Kreşen Tatarı Aleksandrov T. Yegarov ve Çuvaş A. P. Petrov nezaretinde ilahileri Çuvaşçaya ve Tatarcaya çevirerek bir kilise korosu oluşturmuş ve birçok yerde ayinlere katılmıştır. Bu nedenle İlminskiy Smolenskiy'i kilise ilahilerinin efendisi olarak nitelemiştir."
[895] İlminskiy, "Prektiçeskaya zameçenanya o perevodoh i soçinenyah na inorodeçeskıh yazıkah" *Pravoslavnıy Sobesednik*, I (1871), s. 139

üniversite kürsüsüne benzemeli aynı işlevi görmelidir. Rahip yaşadığı bölgenin diliyle sade, basit ve içten hitap etmelidir.[896]

Hıristiyanlık, kutsal metinleri yayıldığı bölgelerin dillerine çevirmeyi uygun gören bir dindir. Gayrı Ruslar arasında Tatarlar hariç diğer toplulukların hiç birisinin alfabesi bulunmamaktadır. İlminskiy bu gerçekten hareketle bu topluluklarda Rus harfleriyle birer alfabe edinmelerini ve bu alfabeyle eğitim yapmaları fikrini ileri sürmüş ve bunu uygulamaya koymuştur. Rusçada olan seslere Rus alfabesinden harfler alınırken olmayan seslere yeni harfler türetilmiştir.[897]

Yeni metoda göre halkın konuşma dili doğrultusunda bir literatür oluşturulmaya çalışılmıştır. Eski edebi Tatarca mümkün olduğunca kullanılmamış bundan kaçınılmıştır. Çünkü müslümanların Kreşenlerle bağını sağlayan en etkili güç matbuat dilidir ve bu dili de okuyup anlayan kesim müslümanların yönlendirici gücü mollalardır. Yeni metot yeni çevirileriyle mollaların gücünü en azından Kreşenler üzerindeki gücünü atanan misyonerlere vermek istemiştir. Ayrıca kelime kelime çeviri benimsenmemiş, onun yerine anlam bütünlüğüne göre çeviriler yapılmıştır. Anlaşılması zor dinî metinler halkın anlayacağı şekilde basitleştirilmiştir.[898]

İlminskiy, ilk olarak çeviri faaliyetine Tatarcayla başlamıştır ve bu alanda en büyük yardımcısı V. T. Timofeyev olmuştur. İkinci olarak Çuvaşçayla devam etmiş, bu konuda da ona en büyük desteği İvan Yakovleviç Yakovlev vermiştir. İlminskiy'nin yardımcı ekibi yerel halktan müteşekkildir ve eserleri halkın anlayacağı konuşma diline uyarlamak ile görevlidir. Nitekim çevirilerin tümü hangi dile yapılırsa yapılsın halkın anlayacağı bir seviyeye getirilmiştir.[899]

Gayrı Ruslar için yapılan çeviriler üç ana merkezde yapılmıştır. Bunlardan birincisi Kazan Kreşen Tatar Okulu kutsal metinleri Tatarcaya çevirmiştir. İjkinci merkez Çuvaş Öğretmen Seminarisidir ve bu okul kutsal metinleri Çuvaşçaya çevirmiştir. Üçüncü ve son merkez Kazan Öğretmen Seminarisidir ki bu seminari tüm diğer gayrı Rus dillerine yapılan çevirilerin merkezi olmuştur. Kazan Diyanet

---

[896] İlminskiy, a.g.m, s. 140
[897] İlminskiy, *O perevod pravoslavno-hrıstianskih knig na inorodçeskie yazıki*, Kazan 1875 s. 37-38
[898] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 364

Akademisi üyeleri çeviri komisyonuna tabii üyedir, ancak aralarından M. A. Maşanov, P. A Yungerov ve N. F. Katonov meşhurlarıdır. Bu yönüyle çeviri faaliyeti hem teknik destek hem de mali kaynak kullanımı bakımından oldukça rahattır.

Aslında çeviri faaliyetlerini yürüten bu üç kuruluşa bu iş bir emir ile tevdi edilmemiştir. Ancak onlar misyonun gönüllü hizmetçileri olarak bu faaliyeti benimsemişler ve öncülük yapmışlardır.[900]

5.4. İlminskiy ve Kazan Merkezi Kreşen-Tatar Okulu

N. İ. İlminskiy, gayrı Rus toplulukların eğitilmesi ve Ruslaşması için kendi metodunu uygulayabileceği bir okul düşünmüş ve bu düşüncesini Kazan'da Kreşen-Tatar Okulu projesiyle faaliyete geçirmiştir. Dahası kurduğu bu okulun bütün tarihi materyallerini kendi kaleminden *Kazan Merkezi Kreşen Tatar Okulu* adlı bir eserle kendinden sonra gelen nesillere bırakmıştır.[901]

İlminskiy müslüman Tatarların hıristiyanlık kültür dairesine girebilmeleri için Kreşen Tatarlarının öncü olarak kullanılması taraftarıdır. Bu inancını Knez URusov'a söyle ifade etmektedir: "müslüman Tatarların yaşadığı Kazan ve çevresinde yüz binlerce Kreşen Tatar yaşamakta, bunlar hıristiyanlıkla ilgili hiçbir şey bilmiyorlar. Onları sağlam hıristiyan yapabilirsek bu müslüman Tatarları etkilememize sebep olur."[902] Yine İlminskiy'e göre ilahi kudret hıristiyanlığı, Tatarlar karşısında galip getirecekse öncü kuvvet Kreşenler olacaktır.[903]

İlminskiy'nin okul projesinde en sadık dostu ve yardımcısı Vasiliy Timofoyeviç Timofeyev (ö. 1895)'dir. Timofeyev, 1836 yılında Mamadış eyaleti Nikiforov köyünde doğmuştur. Ailesi Kreşendir, ancak bütün Kreşenler gibi onlar da hıristiyanlığı bilmiyor ve şaman gibi yaşıyorlardı. Bu aile ortamında büyüyen Timofoyev de hıristiyanlık hakkında hiçbir şey öğrenmeden büyümüş ve 1847 yılında

---

[899] *Sotrudnik Br. Sv. Guriya*, 1910, No. 11 s. 166
[900] *Strudnik Br. Sv. Guriya, 1910*, No: 11 s. 155–56
[901] İlminskiy, *Kazankaya Tsentralnaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola*, Kazan 1887
[902] İlminskiy, *Kazanskaya*, s. 30
[903] İlminskiy, *a.g.e.,* s. 30; Afanasyev, "N. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnogo prosvışeniya inorodtsev Kazanskago kraya III" *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, novaya seriya , Eylül (Kazan 1914), 43-70

kilise okulunda kaydı yapılmıştır. Bu eğitimi ona derslerin Rusça okutulması nedeniyle pek faydalı olmamıştır.[904]

Timofeyev okuldan mezun olduktan sonra da yarım kalan Rusçasını ilerletmek için dinî kitaplar okumaya devam etmiştir. Kazan'da bulunan İvanovski Manastırı papazı Vasiliy'nin yardımlarıyla 1856 yılında öğrenci olarak kabul edilmiş ve Kazan'a taşınmıştır. Manastırda iki yıl eğitim gören Timofeyev ailesinin isteği üzerine köyü Nikiforov'a dönmek zorunda kalmış ve dönüşünde de ailesi tarafından evlendirilmiştir. Ancak manastırdan döndükten sonra bir dana eski âdetlerine göre yaşamamış, ailesini de hıristiyan yapıp kiliseye devam etmiştir.[905]

N. İlminskiy, 1862 yılında *Alfabe* kitabını Tatarcaya çevirmek isteyince konuşma dili Tatarcasını çok iyi bilen Timofeyev'le yapmayı istemiştir. Ayrıca İlminskiy bütün dinî eserleri Tatarcaya çevirmek istiyordu, kendisine çok iyi dil bilen çalışkan ve sadık bir yardımcı gerekiyordu. Bu nedenle ilk akla gelen Timofeyev olmuştur. Kazan'da ismini duyduğu Timofeyev'i bulmak için Mamadış eyaleti Tavel köyüne gelen İlminskiy, bu köyde onunla tanıştı ve beraber çalışmaya karar verdi. Çok geçmeden yani 1863 yılında onu Kazan'a getirerek Kadın manastırında işe yerleştirdi. Bu yıldan sonra bu ikili hiç ayrılmadı ve faaliyetleri beraber yürüttüler.[906] İlminskiy Timofeyev ile ilgili düşüncelerini Knez URusov'a yazarken şöyle bir cümleyle mektubunu bitirmiştir. "Ben iyi bir çevirmenim ancak Timofeyev'e ihtiyacım var."[907]

Alfabe kitabından sonra *Bıtıya (yaratılıştan) başlayarak Yusuf peygambere kadar olan peygamberler tarihi,* yine *Kutsal Tarih* ismiyle *Sirahov'un Oğlu İsa'nın Nasihatleri* de bu arada bu ikili tarafından çevrilmiştir. Akademide İlminskiy, yeni bir yapılanma kurarak Misyonerlik bölümünü Diller ve Polemik olmak üzere ikiye ayırmıştır. Türk dillerini kendisi okuturken Pratik Tatarcaya Timofeyev'i Polemik bölümünün başına da E. A. Malov'u getirmiştir. Böylece Rusya'nın 1860 sonrası misyon faaliyetini şekillendirecek üç önemli misyon adamı bir araya gelmiştir. Ancak Doğu dilleri bölümünde Timofeyev'in ders vermesi Piskopos Afanasiy tarafından

---

904 Afanasyev, "N. İ. İlminskiy i yego sistema şkolnogo prasveşeneya inoredsev Kazanskogo kraya" III, s. 43.
905 Afanasyev, III, s. 44
906 Afanasyev, III, s. 45
907 İlimnskiy, *Kazanskaya Tsentralnaya,* s. 33

reddedilmiştir. Zira pratik öğretmenleri de yüksek eğitimi tamamlaması gerekmektedir, göreve başlama merasiminde Afanasiy tarafından şiddetle azarlanmalarına rağmen bu olayı kapatmışlardır.[908]

Bu üçlünün 1863 yılında bir araya gelmesi de misyon faaliyetinin dışa yönelik çalışmaları eğitim sayesinde ruhları işlemeye başlamıştır. P. V. Znamenski bu üçlü için "1863 tarihi çok önemlidir bu tarih Akademinin ikinci bölümünün açıldığını gösterir. Birinci bölümde teorik kitapların eğitimi verilmişti; şimdi pratik dönemi başlamıştır. Artık bizler Kreşen ve gayrı Ruslar üzerinde etkimizi pratikte görebileceğiz" demektedir.[909] Timofeyev'in bir Çuvaş olması Kreşen Tatar okulunun Çuvaşlar arasında ünlenmesine vesile olmuş birçok aile çocuklarını onun yanına göndermek istemiştir. 1863 yılında Timofeyev İlminskiyle Kazan'a gelirken yanında köyünden üç çocuk getirmiştir. Mihail (15) Boris (12) ve Pavel (10). Yazın ise bu üç öğrenciyle Kreşen köylerine misyon faaliyeti yapmaya gitmiştir. Bu gezi esnasında ana dilde ibadet yaptıran ve nasihat veren Timofeyev, dönüşünde rapor vermiş ve ana dilin Kreşenlerin üzerinde yaptığı olumlu etkiyi anlatmıştır.[910]

Kazan Kreşen Tatar okulunun daha açılmadan üçlü tarafından esasları tespit edilmiştir. Buna göre erkek çocukları kalacakları yerleri tespit işini kendileri karşılayacak, aynı zamanda kıyafet ve gereçlerini de karşılayacaklarıdır. Eğitim parasız ve Rusça olacak ama Rusça ana dil vasıtasıyla öğretilecektir. Dinî bilimlerin yanında matematik ve fen bilimleri de verilecektir. Okulun başında Timofeyev bulunacak ve öğrencilerle beraber aynı yerde yaşayacaktır.[911] Dışarıdaki işler ve teftiş Malov ve İlminskiy tarafından yapılacaktır. Okulun giriş ve kapanış saatleri velilere göre düzenlenecek bu konuda bir sınır koyulmayacaktır. Veliler isterse dersleri çocuklarıyla takip edebilecek gece yanlarında kalabilecek böylece aile okul işbirliği sağlanacaktır.[912]

Okulun kuruluş anayasası hazırlanıp bitirilince resmî müracaat yapılması kararlaştırılmış ve 1864 yılının Ağustos ayında Kazan Eğitim dairesine müracaat

---

908 Afanasiy, a.g.m., III, s. 47.
909 Znamenskiy, İstoriy.., II, s. 455.
910 Afanasyev, a.g.m., III, s. 50.
911 İlminskiy, *Kazanskaya Tsentralnaya*, s. 76.
912 İlminskiy, *a.g.e*, s. 76; Afanasyev, a.g.m. III, s. 51.

yapılmış ve 3 Eylül 1864'te okul açılmıştır.[913] Okulun ilk öğrencileri toplam 20 dir, bunların 19'u erkek biri kızdır. Öğrenciler ilk yıl sabahtan akşama kadar eğitmenleri gözetiminde okulda eğitim almışlardır. Sağlık durumları P. A. Perlin adlı bir hekim tarafından kontrol edilmiştir. İlminskiy devamlı okula gelip teftiş ediyor, Timofeyev akşamları Kutsal tarih metinlerini Tatarca okuyordu. İbadetler piskopos nezdinde eğitmenleri tarafından yaptırılıyor, ilahiler Tatarca söyleniyordu. Her gün iki saat şehir gezisi yapılıyor, tarihi ve dinî eserler ziyaret ediliyor, kutsal mekânlara gidiliyor, böylece rahatlamaları temin ediliyordu. Ayrıca gönüllü misyonerler okulda öğrencileri daima ziyaret edip nasihatler veriyorlardı.[914]

Kreşen Tatar okullarının ziyaretçilerinden birisi de Ostroumov'dur. Ostroumov'un Kreşen Tatar okuluyla ilgisini Timofeyev sağlamıştır. Bu okulu yakından tanıyınca zamanın çoğunu çocuklarla geçirmeye başlamış onlara dinî sohbetler yapmış ve aralarında Tatarcasını geliştirmiştir. Zaman zaman öğrencileri okul dışında da gezdirmiş onların meraklarını gideren en önemli eğiticilerden birisi olmuştur. Gözlemlerini bir hatıra şeklinde yazan Ostroumov, çocukların fakir olduğunu, maddi yetersizliklerine rağmen hıristiyanlığa kalpten bağlı olduklarını, bu nedenle sevgisine mazhar olduklarını ifade etmektedir. Timofeyev'i iyi kalpli sevecen ve çalışkan olarak nitelemektedir.[915]

Okulun Kreşenler arasında ünü Timofeyev'in de Tatar olması sebebiyle kısa zamanda yayılmış, birçok aile çocuklarını onun yanına göndermek istemiştir. Ayrıca okulun ana dilde eğitim vermesi de Kreşenler arasında çok çabuk duyulmuş okula olan rağbetin artmasına neden olmuştur. Nitekim yeni yılda sene başında 43 olan öğrenci sayısı sonlarına doğru 60'a yükselmiştir.[916]

---

[913] İlminskiy, *a.g.e.,* s. 76 ; Viladimir Vitevskiy, *Direktor Kazanskoy Uçitelskoy seminarii*, Kazan 1892, s. 13-14; "Kazan bölge müdürü Dmitriy Şestakov okul açma isteğini olumlu bulunca okul faaliyete geçmiş V. T. Timofeyev ve E. Malov en yakın yardımcıları olarak yanında yer almıştır. Okulun eğitim dili Tatarca olarak belirlenmiştir. Rus harfleriyle Tatarca sesli harfleri çıkarmak mümükün olmayınca ilave semboller kullanılmış, kilise şarkıları, dualar Tatarca öğretilmiştir. V. T. Timofeyev okulun öğretmenliğini üstlenmiştir. Kazan İlâhiyat Akademisi profesörleri bu okula her zaman yardım etmiş ve kendi aralarında topladıkları parayla öğretmen Timofeyev'in ihtiyaçlarını karşılamışlardır."

[914] Afanasyev, a.g.m. III, 52-53

[915] N. Oustroumov, "Vospominaniye o Missyonerskom protivomusulmankom otdelenii pri Kazanskoy duhovnoy Akademi" *Provaslavnıy sobesednik*, I (1892) s. 136-37

[916] Afanasyev, a.g.m. III, s. 54.

Kreşen Tatar okulu özgürce müdahaleden uzak, devletin statik kuralları altında ezilmeden tabii bir şekilde gelişmiştir. İlminskiy, kilisenin ve devletin uzağında olup Kreşenlerin ruhlarına hitap etmeyi amaç edinmiş ve bu eğitimin onların isteklerine göre yapılanmasını arzu etmiştir. İlk olarak okulun iç işleyişi düzenlenmiş, öğretmen kadar veliler de bu düzende sorumluluk altına girmiştir. Okulun en önemli amacı öğrenciye sosyal ortamından koparmadan gelecekteki statüsüne hazırlamaktır. Bunu sağlarken de eğitici sıfatını öğrenciye kazandırmaktır. [917]

Okulda özellikle İncil ve ilahi öğretimine özel önem verilmiştir, Rusça öğretimi de sıkı tutulmuştur. Rusça öğretiminde İlminskiy'nin sitemiyle hareket ediliyor yazdığı yabancılara Rusça öğretimi isimli kitap takip ediliyordu. Dil öğretimi daha çok pratik ağırlıklıydı. Kalan zamanlarda, matematik, fen ve Rus tarihiyle değerlendiriyorlardı. Bu dersler, Ostroumov ve Krilov tarafından verilmekteydi.[918]

İlminskiy'nin Kazan İlâhiyat Akademisindeki görevi rektörle doğrudan ilgilidir, aralarındaki sürtüşme geleceği planlamasında bu nedenle birinci etken olmuştur. Okulunun başarılı olması için mesaisinin büyük bir kısmını idealine ayırmıştır.[919]

1865 yılı sonlarında Kreşen Tatarlarının islama yönelmesi iyice hissedilmeye başlamıştır. Bir yıl sonra ise toptan dönüşler başlamıştır. Kazan çevresinde 6 Kreşen mahallesinden sadece birisi kiliseye sadık kalmış diğerleri islama geçmiştir. Laişev ve Mamadış bölgelerinde de durum Kazan'daki gibidir. Bu hareketi müslüman Tatarlar organize ediyordu ve 1866 yılında Kazan bölgesinde toplam 9 bin kişi ihtidâ etmiştir.[920]

Kazan piskoposu Afanasiy, İlminskiy'nin metodunun gereksiz olduğunu düşünüyor ve bunu da ifade etmekten çekinmiyordu, islamı teorik anlamda tanımanın yeterli olduğunu savunuyor, hıristiyanlaşan Kreşenler üzerinde çalışmanın anlamsız olduğunu savunuyordu. Ancak 1866 yılında toplu Kreşen ihtidâsı İlminskiy'nin haklılığını ortaya çıkarmış ve okulunun önemini artırmıştır. Bu yıl içinde İlminskiy Kazan valisi Ye. A. Rozov tarafından Kreşen ihtidâsını araştırmak üzere

---

[917] İlminskiy, *Kazanskaya*, s. 214.
[918] Afanasyev, a.g.m. III, s. 56.
[919] Afanasyev, a.g.m. III, s. 56.

görevlendirilmiştir. Bu görev dolayısıyla İlminskiy, bütün Kreşen Tatar köylerini gezmiş ve bu gezi sonucunda okulların daha da gelişmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştır.[921]

İlminskiy, 1866 yılında verilen görevi tamamlayıp Kazan'a dönünce kısa bir raporla durumu Vali Rozov'a bildirmiştir. Bu raporda "Din ve vicdanı işlerde faaliyetin eğitimle yapılması gerektiği, okulların zamanla bu işi başaracakları, fanatizmi yenecekleri ve gayrı Rusları hıristiyanlaştıracaklarını" yazmıştır. Bu geziden sonra da okulun umumileştirilip yaygınlaştırılması fikrini uygulamaya koymaya çalışmıştır.[922] Daha sonra bu bilgiler Halk Eğitim Bakanlığında toplanmış ve Bakan D. A. Tolstoy bu çerçevede Çara bir rapor hazırlamıştır. Rapor genel anlamda "eğitimin bölgede sadece üst tabaka insanlara verilebildiğini, İlminskiy ve arkadaşlarının bunu görerek eğitimi yaygınlaştırmak azminde olduklarını, bu amaçla bir okul kurduklarını, okula yardımlarının devam edeceğini, gerekirse Kazan'daki okulu merkez yapıp her şehir ve köye şubelerini açacağından" bahsetmektedir.[923]

5.4.1. Kazan Merkezi Kreşen-Tatar Okuluna Yapılan Yardımlar

Kazan Kreşen Okulu açılınca ilk destek İlminskiy'nin Kazan İlâhiyat Akademisinde mesai arkadaşlarından gelmiştir. Akademide çalışan bütün öğretmenler maaşlarından birer rubleyi Timofeyev'e vermiştir. Yine Misyonerlik bölümü öğrencileri Vedenyapin, Vasiulyev, Zaporovskiy, Yastrebov Timofeyev'in öğrencilerine boş vakitlerinde dersler vermiştir.[924]

Kazan Bogolovskiy kilisesi rahibi yardımcısı Mihail Nikiforoviç Mizonov Kazan tüccarlarını organize ederek 160 rubleye yakın yardım toplamıştır.[925] İlminskiy'nin en yakın arkadaşı E. Malov, 1865 yılında Holiy Sinod başsavcısı olarak gidince İlminskiy Kazan'da büyük destekçisinden mahrum kalmış ancak kilise

---

[920] M. Maşanov, *Obzor dyatılnostı Brastva Sv. Guriy aza 25 let ego suşestvovaniya*, Kazan 1892, s. 9.
[921] Afanasyev, a.g.m. III, 57; Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 20; "İlminskiy Simbirsk bölgesindeki Kreşen köylerini gezerken Buinsk eyaleti Burunduk köyünde Keşiş Baratinskiy ile tanışmıştır. Baratinskiy Çuvaş köylerinde yaptığı misyon hizmetiyle ün kazanan bir keşiştir".
[922] İlminskiy, *Kazanskaya Tsentralnaya*, s. 310-311
[923] Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 20-21
[924] Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 15

çevresinde itibarı artmıştır. Nitekim bu yıl içinde Kazan Piskoposu Afanasiy, okula 135 ruble yardım yapmıştır. Ayrıca okula çok sayıda harita ve broşür yanında 25 adet özel ciltli İncil bağışlamıştır.[926]

1865 yılında Devlet Emlak Bakanı Kazan'a gelince İlminskiy bu ziyareti fırsat bilmiş ve okulu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlayarak bakana takdim etmiştir; Bakanlık yıllık 200 ruble yardımı uygun görmüş ve bu yardımı hemen temin etmiştir. Yine bu yıl içinde İlminskiy, Malov vasıtasıyla Eğitim bakanı D. A. Tolstoy ile tanışıp desteğini kazanmıştır. İlminskiy bununla yetinmemiş yardımcısı Timofeyev'i de Tolstoy'la tanıştırmıştır. İlminskiy Tolstoy Kazan'dan ayrılınca da irtibatı kesmemiş, okulu hakkında bilgilendirmek için mektup yazmıştır. 24 Şubat 1866 yılında Tolstoy yazdığı mektupta "*ümit ediyorum okulunuz Tatarlar arasında misyonun merkezi ve öncüsü olacaktır. Ben bu konuda üzerime düşen neyse yapacağım ve yapmaya hazırım*" demektedir.[927]

Bakan Tolstoy, verdiği sözü tutmuş 1866 yılında 1000 ruble yardımı İlminskiy'e göndermiş ve sonraki yıllarda da aynı miktarda yardım düzenli olarak okula gelmeye başlamıştır. Bu paranın harcandığı yerler de İlminskiy tarafından mektupla Tolstoy'a bildirilmiştir. "*Önceleri sizlere açıkladığım üzere en önemli amaç Kazan Kreşen Tatar okulunun şubelerini diğer Kreşen bölgelerine açmaktı. Buna çok önem veriyoruz zira okullarımız sayesinde öğrettiklerimiz halkın arasına da girmiş olacak. Öğrencilerimiz öğrendiklerini çevresine aktararak etkili olacaklar. Ancak eğitimimi bilmediğim insanlara emanet edemem, takdir edersiniz ki. Bu sebeple bu açılım Timofeyev üzerinden yapmak istiyorum.*"[928]

Milli Eğitim Bakanı Tolstoy'un okula yakın ilgisi bölge eğitim yöneticilerini de etkilemiştir, Nitekim Kazan Eğitim bölgesi Müdürü P. O. Şestakov (ö. 1889) İlminskiy'nin okul sistemini incelemiş ve başarısını görünce en yakın destekçilerinden birisi olmuştur. İlminskiy'ye bu faaliyette destek olan bir diğer arkadaşı da Akademi

---

[925] Vitevskiy, , *a.g.e* , s. 15; "Rahip yardımcısı Mizonov, Kazan tüccarlarından Kurmeneyev, İ. S. Krivonosov, S. A: Arafyev bağış yapan tüccarlardan bazılarıdır. Okul ilk yıl Agenerov'un küçük evinde eğitim vermiştir. İkinci yıl okula ilginin artması devletin yardımı gelmesiyle daha büyük bir yere taşınmıştır."
[926] Vitevskiy, *a.g.e.,* s. 16
[927] İlimnskiy, *Kazanskaya*, s. 198
[928] İlminskiy, *Kazanskaya,* s. 177–78

öğretmeni A. Rojdestvin'dir. Rojdev bütün çalışmalarda İlminskiy'le beraber hareket etmiştir. Rojdestvin Şestakov'u gayrı Rus eğitimi için çalışan ender insanlardan biridir, diye anlatmaktadır. [929]

Holiy Sinod da 1866 yılı bütçesinden 1000 rublenin bu okula gönderilmesini istemiştir. Yine bu yıl içinde 4 Nisan'da Çar'ın ölümden dönmesi şerefine okula yardım artırılmış Üniversitede tertip edilen 22 Nisan tarihli toplantıda 4068 ruble okula bağış yapılmıştır.[930]

Bu durumda yeni açılan bu okul 1866 yılında devlete kendinî kabul ettirmekle kalmamış kalıcı yardımlar da edinmeye başlamıştır. Kazan valisi yine bu yıl içinde Arça'ya bağlı 700 dönümlük bir yeri okul yapımı için İlminskiy'e bağışlamıştır. Kazan piskoposu da bu gelişmelere kayıtsız kalmamış, şiddetle karşı olduğu bu okulların başarısı karşısında görüşünü değiştirmiş ve yardım yapmaya başlamıştır. Bakan Tolstoy, 1866 yılında İdil bölgesini gezerken okula uğramış yerinde teftiş ederek onurlandırmıştır.[931] Tolstoy okul hakkında şunları söylemektedir. *"Kısa süre önce öğretmen dostlarımdan birisi Kazan'da bir Tatar okulu açarak bir açılım yapmıştır. Ben Bakan olarak ona yapabildiğim yardımları göndermeye özen gösterdim. Sizler de ona paralarınızla destek oldunuz, bağış yaptınız. Bu okulun başarısıyla geleceği aydınlık olacaktır, bu görülüyor. Umudumuz bu işin burayla sınırlı kalmadan bütün doğu şehirlerine yayılıp genişlemesidir. Böylece doğuda Ortodoks eğitimin temeli sağlam bir şekilde atılacaktır."* Bu teftişte okul kapalı olduğu için öğrencilerle tanışamamış, ancak öğretmenler ve çalışanlarla teker teker ilgilenmiştir. Ayrıca Tolstoy Çarın okul hakkında bilgiye sahip olduğunu ve desteklediğini de ifade etmiştir.[932]

---

929 A. Rojdestvin, *Nikolay İvanoviç İlminskiy*, Kazan 1900, s. 51; Şestakaov ile ilgili geniş bilgi için Bakınız; P. O. Şestakov; Prosvitel loparey Arhimandrit Feodorit i Sv. Trifon Peçentskiy", *JMNP*, No: 139 (1868); Nekotoriya svedeniya po rasprostraneniyu hristianstva i Kalmukov", *JMNP*, 145 (1869).

930 Viteskiy, *a.g.e.*, s. 17

931 Afanasyev III, s. 62; "Vitevskiy 700 dönümlük arazinin Kazan tüccarlarından Stephan Arefyeviç Arefyev'e ait olduğunu ve şehir merkezindeki belediyeye ait mezarlığın karşısında bulunduğunu kaydetmiştir." Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 17

932 İlminskiy, *Kazanskaya*, s. 209

Halk Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy 1871 yılında yardım ederek Kazan Kreşen Okulunun üç katlı taştan bir binaya kavuşmsanı temin etmiştir ve okul bu tarihten sonra merkezî okul özelliğini kazanmıştır.[933]

5.4.2. Kazan Merkezî Kreşen-Tatar Okulunun Gelişmesi

1865 yılından itibaren hem siyasi hem de sosyal desteğe kavuşan İlminskiy bu tarihten sonra nasıl yaygınlaşmak gerektiği üzerine kafa yormaya başlamış ve köyler tespit etmeye çalışmıştır. İlk faaliyet Timofeyev'in köyü olan Nikiforov köyüne planlanmıştır. Kreşen Tatar Okulunun ilk kız öğrencisi Feodora, bu köye sevk edilmiş ve kızlar için bir okul açması sağlanmıştır. Timofeyev, Kazan okulundan para ayırarak kızın babasının evinin yanında bir oda yapmış ve okul binası burası olmuştur. İkinci yıl Feodora'nın 16 kız 16 erkek öğrencisi olmuştur. Bu okulda Tatarca ilahi ve dualar öğrenen öğrenciler, Nikiforov'un çehresini de değiştirmişlerdir. Okulun aylık ödeneği olan iki ruble Kazan'daki merkez okuldan gönderilmiştir.[934]

Yine aynı yıl Arnyaş köyünde de bir şube açılmış yine Timofeyev'in öğrencilerinden bir öğretmene emanet edilmiştir. Öğrenci çok olunca ikinci öğretmen de tayin edilmek zorunda kalınmıştır. Öğretmenlerden birincisi beş ikincisine üç ruble maaş bağlanmıştır. Bu okullar tamamen Kazan Kreşen Tatar okulunun paralelinde eğitim yapıyor ve İlminskiy tarafından kontrol ediliyordu.[935]

Okullar geliştikçe faaliyet de gelişmiş ve okullara belirli prensipler getirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İlminskiy genel amaç ve düşüncesini ifade etmiştir. Ona göre okullar "küçük bir buğdaydır, büyüyerek büyük Ortodoks Tatar dünyasını neşet ettirecektir.[936] Yine okulların sadece hesap öğreten yerler olmadığı bilakis, hakiki misyon ve din eğitimi veren kurumlar olduğunu ifade etmiştir.[937]

Yine İlminskiy, 1867 yılında bölgedeki son durum ve yapılacak eğitim faaliyeti için kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Rapor iki ana temel üzerinde şekillenmiştir, bunlardan birincisi; insanın ihtiyacı olan din duygusu üzerinde durmuştur. İlminskiy

---

[933] Vitevskiy, *a.g.e.,* s. 21
[934] Afanasyev, a.g.m., III, s. 64; İlminskiy, *Kazanskaya*, s. 116
[935] İlminskiy, *a.g.e.,* s. 116
[936] İlminskiy, *a.g.e.,* s. 116

Kreşenlerin de diğer sosyal gruplar gibi dinî hisse ihtiyaç duyduklarını, şayet Ortodoksluktan memnun kalmazlarsa başka arayışlara yönelmelerinin tabii bir davranış olduğunu, bu nedenle eğitiminin ahlaki ve dinî karakterinin önemini belirmektedir. Bu nedenle bu tip okulların sayısı bölgede hıristiyanlaştırma dolayısıyla Ruslaştırmanın başarısında doğrudan etkili olacaktır. İkinci ana madde ana dil konusunda ise, İlminskiy şunları söylemektedir: *"Okulların eğitim dili konusunda tartışma çıktı ancak görüldü ki sonuç olarak başarı oranı ana dille eğitimde daha olumlu çıkıyor. Bu nedenle hıristiyanlık çocuklara ana dille verilmelidir. Hıristiyanlığın gerçekleri ana dille anlatıldığında kalbe işleme şansı vardır, çünkü ana dil hislere hitap eder kalbi hassaslaştırır, ana dille insanların kalbine ve yüreğine hitap edebilirsiniz, ana dille eğitilen çocuklar zamanla Rusçayı sevecek öğrenecek ve benimseyecektir. Bazı öğretmenler başlangıç sınıflarında ana dille eğitme karşı olduğunu hissettiriyor bu tutum gayrı Rusların, Ruslardan uzaklaşmasına sebep oluyor. Gayrı Rus eğitiminde en doğru yol ana dille tedricen yapılan eğitimdir."* Yine İlminskiy devlet okullarını özel okullara göre başarısız olmasını katı kurallara bağlamakta ve bu katı kuralların gayrı Rus halklar tarafından anlaşılamadığını belirtmektedir. Öğretmen modeli olarak da İlminskiy, yerel öğretmenler kullanma taraftarıdır, zira gayrı Rus topluluklar kendinden olan öğretmenlere daha çok güven duymakta ve çocuklarını rahatça teslim etmektedir. Geçmişte öğretmen olarak yetiştirilen elemanların kâtipliği tercih ederek devlet memuru olmayı tercih etmeleri gayrı Rus eğitiminde büyük bir boşluk doğurmuştur. Bu nedenle bu eksiğin giderilmesi için özel müteşebbislere izin verilmesi gerekmektedir. İlminskiy özel okullara örnek olarak da kendi gözetiminde faaliyet gösteren Kazan Kreşen Tatar Okulunu göstermiştir.[938]

5.5. İlminskiy Sistemine Karşı Fikirler

İlminskiy'nin fikirleri ve sistemi Rus devletinin doğusunda görev yapan yetkililer tarafından bütün ayrıntılarıyla tartışılmış, toplanan bilgi belge ve malzemeler değerlendirilerek dönemin eğitim bakanı D. A. Tolstoy'a 2 Şubat 1870'de iletilmiştir. Dahası belgeler bakana sunulmadan St. Petersburg'da yayınlan *Sbornik Statey*'de 1869

---

[937] İlminskiy, *a.g.e.*, s. 82

senesinde *Gayrı Rusların eğitimi ile ilgili toplu belge ve materyaller* adıyla basılmıştır. Bu eser gayrı Rus eğitiminin yanında kilise tarihi, etnografı, dil bilimi, pratik dil öğretimi ve idari işler konusunda da önemli bilgiler içermektedir.[939]

Gayrı Rus eğitimini tartışmaya ve müzakereye açılmasına neden Kazan Rahibi Baratinski'nin Halk Eğitim Bakanlığına yazdığı rapordur. Bu raporda Baratinskiy Halk Eğitim Bakanlığına bağlı okulların kilise denetimine girmesini, gayrı Rus bulunan bütün köylere okullar açılmasını, okullardaki genel eğitimin din eğitimine dönüştürülmesini, okul programlarının hükûmet tarafından yapılmasını ve bunun dışına çıkılmamasını istemiştir.[940] Yeni sistemin başarısını da bilen Bakan Tolstoy araştırma komisyonu kurulmasını istemiştir. Komisyon üyeleri Kazan Eğitim Müdürü Şestakov başkan, Üye E. Malov (Kazan Üniversitesi) ve İlminskiy (Kazan İlâhiyat Akademisi) ve Zolotniskiy (Kazan İlâhiyat Akademisi)'dir. Projeyi inceleyen komisyon bu projenin uygulanamayacağı sonucuna varmıştır. Keşişlerin bölgedeki başarısızlıklarının temelinde okulların program eksikliği değil dil bilmemeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Rusların çocuklarına dinî eğitimi çocuk yaşta ailede verdiklerini Kreşenlerin zaten bilmedikleri için dinî eğitim verme imkânlarının bulunmadığını söylemişlerdir. Bu nedenle çocuğa acilen ilk yıllarda din eğitiminin verilmesinin gerekliliği açıkken 2-3 yıl dil sebebiyle kaybın onarılmaz durumlara neden olduğu vurgulanmıştır. Komisyona göre dil öğrenmek akıl işi, din öğrenmek ise insan tabiatının gereğidir, bu nedenle gayrı Rusların çocukları dilden önce dinî bilgileri öğrenmelidir. En azından dil ve din öğretimi beraberce verilmelidir. Okullar din eğitimi verecekse mutlaka ana dille başlanması gerekir görüşünde birleşmişlerdir. Yine Komisyon, Baratinskiy'nin projesinin gayrı Ruslarda nefreti körükleyici etkisinin olabileceği sonucuna varmıştır. Bu komisyon raporunun sonunda Kazan bölgesine özel bölgede yaşayan Çuvaş, Çeremiş, Votyak ve Kreşen Tatarlarına ana dilde eğitim için izin verilmesini istemiştir.[941]

---

[938] Afanasyev, a.g.m., III, s. 66; İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 223; İlminskiy anadilin toplumdaki psikolojik etkisini şöyle ifade temektedir: " Halkın dünya görüşü ve felsefesi ana dille ifadesini bulur. Halk ana dilini konuşan insanlara inanır ve güvenir ve felsefesini kabul eder. Çünkü sözler aynı zamanda halkın kültürünü de içermektedir."
[939] *Sbornik Dokumentov i Statey po voprosu obı obrazovaniy inorodtsev*, St. Petersburg 1869.
[940] *Sbornik Dokumentov i Statey*, s. 174–185.
[941] *Sbornik Dokumentov i Statey*, s. 187–90.

Bakan D. A. Tolstoy'un Baratinskiy'nin tespitlerini araştırma işini İlminskiy ve ekibine vermesi ona duyduğu güveni ve sisteminin pratikte uygulanabilir olduğuna kanaat gösterdiği içindir. Yine komisyon aldığı kararlara ek olarak N. İ Zolotniskiy'nin "Çuvaşların eğitilmesi" adlı makalesini de Bakanlığa iletmiştir.[942]

İlminskiy'nin yerel dilde eğitim yapan okulları Kazan Kreşen Tatar okuluyla faaliyete geçince Yerel Halk yani kilise okulları bu sistemin faydasız olacağını iddia etmeye başlamıştır. Yine devlet içinde bir grup yönetici Ruslaştırma politikasına bu tip eğitimin zararlı olacağını düşünerek şikâyette bulunması da fazla vakit almamıştır. Eğitimin tek tip olması gerektiği ana dilde yapılan eğitimin devleti bölebileceği korkusu dile getiriliyordu. Şikâyetlerin artması üzerine Halk Eğitim Bakanlığı 20 Şubat 1867'de özel bir toplantı yapmış ve bu toplantıya St. Petersburg Üniversitesi Profesörü Oryantalist Georgiyevskiy de davet edilmiştir.[943] Toplantı sonucunda 27 Şubat 1867'de şu karalar alınmıştır;

1. Kazan Bölgesinin isteği olan ana dilde eğitime gerek yoktur, zira bu bölgede buna izin verilirse diğer bölgelere de bu hak doğar. 2. Gayrı Ruslara Rusça öğretimi zor olduğu için ilköğretim 4 yıla çıkarılmalıdır. 3. Birinci yıl öğretim yılı ikiye bölünmelidir, birinci dönemde ana dille Rusça öğretimi yapılmalı ve dinî bilgiler verilmelidir. 4. İkinci dönemde dersler tamamen Rusça işlenecektir. Rusçanın bilinmediği bölgelerde ders haricinde ibadet ve ayinler ana dilde yapılabilir. İncil ve hıristiyanlığın kutsal

---

[942] Bu makale *Gayrı Rusların eğitimi ile ilgili toplu belge ve materyaller adlı eserin içinde sayfa 191–204 arasında da basılmıştır*. Zolotniskiy gayrı Rus eğitimine üç noktadan bakmaktadır. "Politik birleşme, zekâ gelişimi ve din eğitimi. Siyasal birleşme ona göre sadece dilde birleşmeyle oluşmaz. İdeal ve fikir birlikteliğinin de olması gerekmektedir. Bunun da en önemli öğesi dinî birlikteliğin olmasıdır. Dinî anlamda birleşme bir devlet için milli kaynaşmada en önemli faktör ve avantajdır; dili aynı olsa da aynı devlet içinde yaşayan sosyal gruplar birbirine düşman olabiliyor. Örnek olarak da müslüman Tatarlarla hıristiyan Çuvaşları göstermektedir. müslüman halk Türkiye, Hive ve Buhara'ya sevgi beslerken hıristiyan Çuvaşlar Rusları desteklemektedir. Tatarlarla yaşayan Kreşen Tatarları ise onların etkisiyle Tatar milliyetçiliğini benimseyebilmektedir. Gayrı Rusları Ruslaştırmak için ikinci aşama Rus milletinin üstünlüğünü benimsetmektir. Bunun için Rusçadan önce Rusluğa saygı göstermek gerekir, saygı olmazsa Rusçayı bilmek bu etkiyi vermez. Dolayısıyla Rus milliyeti fikri Rusça bilmeyen gayrı Ruslara anlatılabilir, önce bu sağlanmalıdır. Rusça öğrenmek ise gayrı Ruslar için ikinci aşamada yani zeka ve dinî eğitim için önemli bir vasıta olacaktır. Ruslaştırma unsurunun tamamlayıcı unsuru olacaktır. Ancak önce terbiye sonra saygı ve eğitim sırasına itina göstermek ikisi olmadan üçüncüye geçmemek gerekmektedir. Bu metotların tarihi süreçte başarısız olduğu görülmüştür. Eğitim için okullara gelen gayrı Rus çocuklarını beyinlerini hiçe sayıp birden Rusçayla doldurmak pedagojik açıdan da yanlıştır. İlköğretim bu nedenle ana dille başlamalı ve zekâ ve bilgi gelişimine bu yöntemle gidilmelidir. Gayrı Rus çocuklarına verilen dinî eğitimin ana karakteri misyon olmalıdır. Bu tür eğitim çocuğa yaşadığı toplumda dinî yayma görevini de yüklemiş olacaktır. " *Sbornik*, s. 191–204

[943] Georgiyevskiy, çocuk eğitiminde ana dilin fonksiyonuna inanmaktadır, ancak bu tür bir eğitim için yeni kitapların basılmasını da savunur. Nihayet basılı matbuatı olan kabilelerde milli şuur gelişecek ve uluslaşacaktır. Bu Rusya'nın tercihi değildir. Georgiyevskiy eğitim dilinin Rusça olması gerektiğini Rusça öğrenildikten sonra dinî eğitmin verilmesini ana dilin sadece başlangıçta bir ara vasıta olarak kullanılmasını savunmaktadır. *Sbornik*, s. 161–171.

eserleri hariç hiçbir kitap yerel dillere çevrilmemelidir. Aksi Rus devletinin halkları Ruslaştırıp birleştirme idealine uygun düşmeyecektir.[944]

Bu kararlardan görüldüğü üzere Komisyon gayrı Rus eğitimine tamamen siyasi bir gözle yaklaşmıştır. Ana dille eğitimin yasaklanmasının tek nedeni kabilelerin uluslaşmasını önleme gayretidir. Ayrıca bu korkunun dış nedeni de Batı'da 1860'lı yıllarda başlayan milliyetçilik hareketlerinin dalga dalga yayılmasıdır. Bir ikinci itirazda kabile dillerinin hıristiyanlığın gerçeklerini anlatmakta yetersiz kalabileceklerini düşünmüş olmalarıdır. Çuvaş Çeremiş ve Votyakların edebi lisanlarının olmaması çeviriyi başarısız kılar düşüncesi hâkimdir. Müslümanların dili edebi olduğu için yapılan çevirilerin bu toplulukları müslümanlara yaklaştırma tehlikesini göze alamamışlardır. Böylece Türkleştirme ve islamlaştırmaya hizmet etme korkusuyla hareket etmişlerdir. Zaten St. Petersburg komisyonunda görev alan üyelerin hiç birisi İdil boyu halklarının haklarında bilgi sahibi değildir. Sonuç kararları İdil boyunda yeni yeni faaliyet gösteren İlminskiy okulunu felsefesi ile hiçbir noktada kesişmemektedir.

İlminskiy sistemine bir diğer itiraz da okulların kadrosu yönüyle getirilmiştir. Zamanla yerel dil bilen öğretmen eksikliği hissedilirse pratik olarak da sitsem kendini feshetmek zorunda kalacaktır. Görüldüğü üzere İlminskiy'nin model olarak hem teori de hem de pratikte koyduğu okul sistemine yapılan itirazlar tamamen kâğıt üzerinde kalmış ve teoride geçerli olmuştur. Bunu gören İlminskiy ve arkadaşları başta Kazan Eğitim bölgesi müdürü Şestakov, çeşitli mektup ve makalelerle bu itirazları çürütmeye çalışmış ve devlete bu sistemi kabul ettirmeye çalışmışlardır.[945]

İlminskiy ve arkadaşları kendi sistemlerinin doğruluğunu; hıristiyanlığın Rus devletinde millet kaynaşmasında birinci etken güç olması teorisiyle açıklıyorlardı; eğer bütün ahali hıristiyanlığı benimserse Ruslaştırmanın en birinci şartı yerine getirilecektir. Böylece halk Rusları ve Rusçayı benimseyecektir. Bunun için ilköğretimde ana dil kullanılarak çocuklar sistemin içine çekilmeliydi. Buna örnek olarak Kazan'da kurdukları Kreşen okulunun çocuklarını gösteriyorlardı. Bu çocuklar ana dille Rus ruhunu benimsemiş ve birbirlerine Rusluklarını kanıtlamak için çaba gösteriyorlardı.

---

[944] *Sbornik*, s. 171-173

[945] Afanasyev, "N. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnogo prosvışeniya inorodtsev Kazanskago kraya, IV" *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, novaya seriya 52, (Aralık 1914), s. 152-153

Yerel dillerin çeviri için yetersiz olduğuna hak veriyorlar, ancak açıklayıcı ara cümlelerle bunu telafi edebildiklerini söylüyorlardı. Tercümelerin halkları müslümanlara değil Ruslara yakınlaştırdığını ifade ediyorlardı.[946]

Çevirilerin ve ana dille eğitimin kabileleri milli şuur vererek birlikteliği bozma çekincelerine de İlminskiy ve arkadaşları "bu çeviriler tam zıttı onların Ruslaşmasına vesile olacaktır. Bu eserler sayesinde onlar Rusları tanıyacak, benimseyecek, dil öğrenecek ve Ruslaşacaktır. Bu çalışmalar gayrı Rusları içten Ruslaştırmak için tek yoldur. Permyaklar buna örnektir, bu yolla onlar Ruslaştırıldılar ve bu gün tamamen kayboldular" diye cevap veriyorlardı. İdil boyu gayrı Rusları milletleşip Rusya'dan kopabilir, korkusuna ise İdil'deki Çuvaş Çeremiş ve Votyakların müslümanlar tarafından kuşatılmış olduklarını, ya Ruslaşıp aralarına katılacaklarını veya müslümanlaşıp yok olacaklarını anlatmakta müslümanlaşmasını kendi yöntemlerinden başka her hangi bir yöntemin sağlayamayacağını belirtmektedirler.

İlminskiy ve arkadaşları Tatarların zengin bir kültüre sahip olduğunu, edebiyatlarının çok güçlü olduğunu söylemektedirler, Kreşen Tatarlarının onlara göre oldukça zayıf kaldığını, bu nedenle Kreşenlerin korunması gerektiğini ifade etmektedirler. Ayrılıkçı fikirlerin zengin batı kültüründe normal sosyal bir süreç olduğunu bu bölgede bu aşamanın oluşmadığın ifade etmektedirler.[947]

Öğretmenlerin gelecekte yetersiz olabileceğine dair eleştirilere ise görmeden ve araştırmadan yapılan itiraz olarak bakmışlar, buraya olan öğrenci ve öğretmen ilgisinin tamamen ana dilden kaynaklandığını söylemişlerdir.[948]

Doğru sistem halkın taleplerine cevap verebilen, psikolojik ve pedagojik temellere dayanan sistemdir. Bu sistem gelişmiş Avrupa devletlerinde de uygulanan bir sistemdir. Ayrıca İdil boyunda gizli bir islam propagandası gayrı Rusları tehdit ediyor,

---

[946] Afanasyev, a.g.m., IV, 154–55-56; "İlminskiy ve Zolotniskiy, çevirilerde edebi özellik verecek çalışmalardan özellikle kaçınmıştır. Onlar çalışmalarını sadece dinî ve ahlakî eğitimde kullanacakları metinler üzerinde yapmıştır. Bu sistem onlar için en doğru yoldur zira dünya kiliseleri bu işi böyle yapmıştır. Mesela Kiril; Mefodiy, Kutsal Stefan, Feodorit ve Trifon buna örnektir. Sadece Roma Katolik Kilisesi dünya hükümdarlığını amaç edinerek tek dil uygulamasına gitmiştir, diğerleri buna uymamıştır."

[947] Afanasyev, IV, s. 157.

[948] *Sbornik*, s. 326; Afanasyev, a.g.m., IV, s. 158

topluca Kreşenler islama dönüyordu. Bu nedenle bölgede ana dille yapılacak bir eğitime acil ihtiyaç vardır. Böylece islam yayılmasının önüne geçilecektir.[949]

Rus develeti gayrı Rusların eğitimi için ortaya konan bütün çalışmalara ciddiyetle bakıyor, her türlü fikri iyice araştırıyor ve objektif değerlendirmeye çalışıyordu. Bu nedenle Halk eğitim bakanlığı yetkilileri İlminskiy ve arkadaşlarının yanı sıra diğer eserleri de incelemeye başlamıştır.[950]

Halk Eğitim Bakanlığının ilmi komitesi bu broşürleri okuyunca görüşlerini değiştirmiştir. Özellikle pedagog Georgiyev Zolotniskiy'nin fikirlerini çok beğenmiş ve katıldığını belirtmiştir. İlmi komite 9 Eylül 1868'de müzakere sonucunda bir karar vermiştir. Bu karara göre "ilköğretimde okutulan İncil ve Kutsal tarihe ilave olarak diğer ders kitaplarının da ana dile çevrilmesi karara bağlanmış, Rusça da öğretilmesi programa koyulmuştur. Ana dil Rusça eğitimi için kullanılsın ibaresi eklenmiştir. Ayrıca ilköğretim ikiye ayrılmış birinci bölümde yerel dilde okuma yazma öğretilecek ve Rusçaya geçiş sağlanacak, din dersleri ana dilde verilecek, ancak tedricî olarak Rusça eğitime geçilecektir. İkinci bölümde ise, eğitim tamamen Rusça yapılacak ve ana dil bu bölümde kullanılmayacaktır.[951]

Okul Birlikleri adıyla ayrıca bir komisyon kurulmuş bu komisyonun üyeliğini bölgede çalışan din ve eğitim adamları oluşturmuştur. Bu birlik gayrı Rus eğitimi için en doğru yolu bulmuştur, zira üyeler bölgeyi çok iyi tanıyanlardan müteşekkildir. Birliğin üyeleri Başkan Vayatski protoyereyi Farmokovskiy, Yadriskiy protoyerey'i Nikolayev, Mamadış kazası okul birliği başkanı Protoyerey Ostroumov, Tetuşi kazası okul birliği başkanı Rahip Zefirov'dur. Bu üyeler ortak bir kararla gayrı Rus eğitim sisteminde önceliğin ana dile verilmesi gerektiğini açıklamışlardır. Onlara göre eski sistem sonuçlarıyla başarısızdır. Yeni sistem gayet basit sonuca hızla ulaşan, verimli ve talebi karşılayan mükemmel bir sistemdir. Önceki sistemde eğitim Rusça yapıldığı için çocuklar sene içinde öğrendiklerini okuldan ayrılınca unutuyor ve din eğitimini alamadan okuldan ayrılıyorlardı. Ezbere yönelen çocuklar kısa sürede her şeyi

[949] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 159
[950] Bu malzemede *Sbornik Statey*'de "Toplu Makale ve Raporlar" adıyla 1869 yılında S. Petersburg'da basılmıştır. *Sbonnik Dokumontov i Statey, 1869 s. 403-447*
[951] *Sbornik Dokumantov i Statey*, s. 402.

unutuyordu. Yeni sistemde anlayarak öğrenen çocuklarda bilgi kalıcı oluyordu. Dinî ve aklî gelişim tabii bir şekilde beliriyordu. Sadece dil öğrenerek Ruslaştırma nasıl yanlışsa yeni sistemin ayrılıkçı fikirleri geliştirmesi de o derece yanlıştır. Gayrı Rus çocuklarını dört yıl içinde mükemmel Rusça öğrenerek Rusluğun ruhunu öğrenmesi imkansızdır. Bu yıllar içinde öğrenmek için ana dil şarttır. Bu sayede Rus anlayışı ve ideali çocuklara benimsetilebilir. Böylece ruhu Ruslaşan çocuk zamanla Rusçayı da öğrenecek ve tamamen Ruslaşacaktır."[952]

Bu nedenle Komisyonun sunduğu ikili yani iki artı iki sistemi oldukça yanlıştır. İlk iki yılda çocuk Rusçayı tam olarak öğrenemeyecektir, çünkü Türk dilleri etimolojik ve mantık olarak Rusçayla tamamen ayrıdır. İkinci olarak iki yıl çok uzun bir süredir ve çocuk pratik şansı bulamayacak zamanla veliler sıkılıp çocuklarını göndermekten vazgeçecektir. Yine Georgeyevski'nin ilk iki yılda dinî dersleri sözlü anlatım önerisi de geçerli olamayacaktır, zira yüzeysel verilen dersler sonuca gidemeyecek pratiği olmayan çocuk öğrenmede yetersiz olacaktır. Dört yıl boyunca ana dille verilen bir eğitimle dinî bilgiler tam olarak öğrenilebilir, yarım verilecek bir eğitim hedefe ulaşmayacaktır. Okullar birliği bu açıklayıcı girişten sonra ortak metin oluşturup idareye bildirmiştir. Bu karalara göre;

"1. Ana dil ilköğretimin yardımcı değil ana unsuru olmalıdır. 2. Bu nedenle İncil ve yardımcı kitapların tamamı ana dillere çevrilmelidir. 3. Öğretmenler yerel dilleri bilen öğretmenlerden seçilmelidir. 4. Eğitim bütün gayrı Ruslara zorunlu olmalıdır. "

Bu karalar 9 Eylül 1868 tarihinde Bakanlığa sunulmuştur. Bakanlık Okul Birlikleri, İlmî Komite ve özel şahısların çalışmalarını gözden geçirmiş ve İlminskiy ile Zolotniskiy'nin hazır bulunduğu 28 Ekim 1868 tarihinde sonuçlandırmıştır. Bu sonuca göre de ;

"1. Ana dil gayrı Ruslar için temel alınmalıdır 2. Ders kitapları bu doğrultuda hazırlanmalıdır. 3. İslamî propagandayı kesmek için dinî eserler Tatarca yayımlanmalıdır 4. Okullar sistemlerini özel şartlarına göre belirlemelidir. 5. Okullarda eğitim dinî ve genel olarak eşit verilmelidir. Din öğretmenleri yerel dili iyi bilmelidir. Şeklinde özetlenmiştir.[953]

---

[952] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 164-65
[953] Afanasyev,a.g.m., IV, s. 166-67-68.

Görüldüğü üzere İlminskiy'nin eğitim sistemi devlet tarafından kurulan ilmî komisyon ve okul birlikleri üyelerinin çalışmaları neticesinde yürürlüğe girmiştir. Devlet bununla da yetinmemiş özel çalışmaları ve yurt dışındaki örnekleri de inceleyip bu sistemin doğru bir yol olduğuna kanaat getirmiştir. 26 Mart 1870 yılında Halk Eğitim Bakanlığı alınan son kararı imzalayarak bölgelere göndermiştir. Son kararda fazla bir değişiklik yapılmadan önceki karar kabul edilmiş, ancak Kazan'a bir öğretmen okulu kurma kararı ilave edilmiştir.[954]

İlminskiy sisteminin Halk Eğitim Bakanlığından onay almasından kısa bir zaman sonra 27 Ağustos 1871 tarihinde Çar Aleksandr Nikolay, eşi Mariya ve oğlu Aleksandr okulu ziyaret etmiştir. Bu ziyaret bölgedeki Kreşen Tatarları, Çeremiş ve Çuvaşların okula toplanmasına vesile olmuştur. Çar ve oğulları okulda yapılan eğitimi bizâtihî görmüş, kilisede yerel dille yapılan ayine iştirak etmişlerdir. Yine bu ziyaret bölgedeki hıristiyan gayrı Rus unsura büyük bir motivasyon olmuş, hıristiyan olanların devlet nezdindeki itibarının yüksek olduğunu göstermiş, diğerleri arasında da hıristiyanlığa karşı bir sevgi doğurmuştur.[955]

Kısacası İlminskiy sitemine karşı olanlar sistem ortaya çıkar çıkmaz saldırıya geçmişlerdir. Bu saldırının belli başlı nedenlerini; yeni bir sistem olan bu modelin henüz tanınamamış olması, geleneksel modeli tümden yok sayması ve eski görevlilerin yerine yeni yetişmiş ve ideal kadrolar önermesi olarak sıralayabiliriz. Karşıtların bazıları araştırma yapmadan körü körü körüne karalama kampanyası yapmıştır. Asıl mücadeleyi yapan ikinci grup ise politik nedenlerle bu sistemi eleştirmiş ve ana dille eğitimin Rus devleti için potansiyel tehlike olacağını ileri sürmüşlerdir. Bir üçüncü grup daha vardır ki, sadece şahsi kıskançlık sebiyle İlminskiy'e karşı gelmişlerdir.

Bu gruplardan dikkate değer eleştiri siyasal içerikli olan ikinci gruptan gelmiştir. Özellikle Çuvaşların köklü bir eğitimle Ruslardan uzaklaşacağını savunmuşlardır. Bu eleştirilere İlminskiy "Çuvaşlar sizi korkutmasın Çuvaşların ne dilleri ne de coğrafi sınırları Baltık kıyılarındaki milletlere benzer. Ayrılıkçı fikirler bu topraklar için geçerli değildir. Çuvaşların kendi dillerinde kutsal hıristiyan metinlerini

---

[954] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 169
[955] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 398–401

okuyup anlamaları Ruslarla aynı dinî paylaşmalarına vesile olacaktır. Aksine siz kendi eğitim siteminizle onların Ortodoks olmasını engelliyorsunuz. Böylece onları ta temelden Ruslardan ayırıyorsunuz yeniden müslümanlaşmalarına zemin hazırlıyorsunuz" diyerek cevap vermiştir.[956]

İlminskiy öldükten sonra da sistemine karşı olanlar olmuş, 50 yıldır sistemin islama geçişi durduramadığını, dolayısıyla faydasız olduğunu söylemişlerdir. Ancak İlminskiy ölmeden önce onlar için de cevaplar bırakmış bir fikir adamıdır. "Düşünmeyi biliyorsanız, bizim düşmanlarımız müslümanlardır. Müslümanlar okul ve mollalarıyla gayrı Rusların yaşadığı bölgelere gitmemek üzere yerleşiyorlar. Bizim okullarımızın az olması sebebiyle onlarla yarışamıyoruz, çünkü güçler eşit değil. Zaman zaman da bu az sayıdaki okullarımızın önemini anlamayanlar çıkıyor ve misyonu engelliyor" diyerek kendinden sonra eleştirenlere cevap vermiştir.[957]

İlminskiy'nin okullarının faaliyete geçtiği yıldan yaklaşık 50 yıl sonra İdil boylarında gayrı Rusların dinî ve sosyal yaşantıları büyük bir değişim geçirmiştir. İlminskiy ölümünün 25. yılında çıkan ve İlminskiy sisitemini derinlemesine inceleyen makalelerde verilen bilgilere göre gayrı Rus topluluklar genel Rus ahlak ve kültürüne şimdi eskiye göre daha yakın ve yatkınlar. Hıristiyanlığın tüm kaidelerini benimsiyorlar ve Ruslarla birleşmenin temelini atmışlardır. Önce din ve ahlak alanında olan birleşme zamanla tamamlanıp Ruslaşmayla neticelenecektir, hevesi de eskiye göre daha canlıdır. Bu sonucu İlminskiy'e borçlu olduklarını itiraf etmektedirler. [958]

5. 6. Kutsal Guriy Cemiyetinin Kuruluşu ve İlminskiy Sistemiyle Bütünleşmesi

Kazan Valisi Ye. A. Rozov, 1866 yılının Ağustos ayında İç İşleri Bakanlığına ihtidâ eden Kreşenlerle ilgili bir rapor göndermiştir. Bu raporda vali Kreşenlerin hıristiyanlığı hiç bilmediklerini ve dinî eğitim almak istemediklerini belirtmektedir. müslümanların tebliğ konusunda çok başarılı olduklarını da bu raporda belirtmektedir. Çuvaş, Çeremiş, Votyak, Tatar ve Kreşenlere bu zamana kadar da hıristiyanlık

---

[956] Petrov, a.g.m., s. 104 -105 "Petrov İlminskiy sisteminin 1916 yılında da bazı bölgelerde uygulandığını söylemektedir. İlminskiy okulları olan bölgelerde islama geçiş oldukça nadirken okulların olmadığı bölgeler tamamen islama geçmiştir."

[957] İlminskiy, *Sistema narodnago i v çasnosti* …, s. 15

[958] Petrov, a. g.m., s. 105; Afanasyev, Vitevsikiy, Çiçerina, Koblov, Marlampoviç gibi misyon Akademisyenlerinin makaleleri bu görüşü savunmaktadır.

eğitiminin verilmediğini, bölgede çalışan misyonerlerin sadece vaftizle meşgul oldukları, ahlakî ve ruhî eğitime önem vermediklerini bildirmiştir.[959]

Kazan yeparhiyasında resmî tutanakların da gösterdiği gibi, hıristiyanlık açısından kötü gidişat karşısında 20 Nisan 1867 tarihinde bir karar alınarak hıristiyanlığı gayrı Ruslar arasında yaymak ve öğretmek amacıyla yeni bir sivil kuruluş planlanmıştır. Bu kuruluş metot olarak da İlminskiy'nin getirdiği sistemi benimsemiştir. 4 Ekim 1867 tarihinde ilk misyonerler Guriy ve Varsonofiy'i anma gününde Kutsal Kardeşlik Guriy Cemiyeti resmen açılmıştır. Açılış töreni ise Kazan kilisesinde yapılmıştır.[960]

İlminskiy'nin uzun yıllar deneyerek bulduğu gayrı Rusların hıristiyanlaştırılmasını temin edecek yeni sistem, Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyetiyle daha geniş alana nüfuz edebilecek, daha da güçlenecektir. Açılış töreni esnasında Kutsal Guriy Cemiyeti kurucularına bir tarafında Meryem diğer tarafta Kutsal Guriy resmî bulunan bayrak hediye edilmiştir. [961] Kazan piskoposu Antoniy bayrak tesliminde misyonu şöyle ifade etmiştir. "*Bu kutsal bayrağı alın, onun altında tanrının sözü ile kutsal dinîmiz ve kilisemiz için faaliyet gösterin. Savaşçılarımızın bayrağımızı kutsal bir emanet olarak nasıl koruduklarını biliyorsunuz. Eminim siz de bu bayrağı aynı şekilde taşıyacaksınız*" bayrağı eline ilk olarak N. İ. İlminskiy almış ve ölünceye kadar bu teşkilatta çalışmıştır. [962]

Kardeşlik Cemiyetinin kuruluş gayesi Ortodoks hıristiyanlığı güçlendirmektir, bu amaca binaen hıristiyanlık eğitimi vermek de görevleri arasındadır. İlk toplantısını kurulduğu gün 4 Ekimde yapan teşkilat amacını da yönetim kurulu üyesi Kazan Bölgesi Eğitim Müdürü Şestakov vasıtasıyla ilan etmiş ve İlminskiy'nin felsefesini

---

[959] N. Afanasyev," N. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnago prosvışeniya inorodtsev Kazanskago kraya IV" , J*MNP*, No 12 (Kazan 1914). s. 126; İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 303; Ayrıca bu rapor Rozov'un İlminskiy'le aynı düşünceleri paylaştığını göstermesi bakımından önemlidir. İlminskiy Kazan bölgesinde çalışmaları ve getirdiği alternatif çözümle halkın desteğini kazanmakla kalmamış, devlet yöneticilerinin de desteğini almıştır.

[960] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 126–127; Vitevskiy, *a.g.e.,* s. 21-22: "Eğitim Bakanı Tolstoy'un Çara özel hazırladığı raporda okulların destekleneceğini bildirmesi ve bölgede hıristiyanlık eğitiminin yaygınlaştırılmasının en önemli ayağını İlminskiy okullarının yaygınlaştırılmasından geçtiğini söylemesi bu bölgede sivil bir misyonerlik cemiyetinin kurulmasına öncülük yaptığı söylenebilir. Nitekim 1867 yılında resmen kurulan cemiyet bütün faaliyetlerini Tolstoy'un gösterdiği hedefler doğrultusunda yapmıştır."

[961] Maşanov, *Obzor 25 lıtney dyatelnosti brastva sv. Guriya*, s. 17

[962] İlminskiy, *Kazanskaya Tsentralnaya*, s. 314; Prof. Znamenskiy, bu bayrağın İlminskiy'nin tabutunda sarılı olduğunu söylemektedir. *Na pamyat*, s. 206

paylaştıklarını deklare etmiştir.[963] Bu toplantıda yönetim cemiyetin programını da açıklamıştır. Programa göre dört ana konu üzerinde çalışma yapılacaktır. Birinci madde Kazan Kreşen Okulunun desteklenmesini içermektedir. İkinci madde İlminskiy ve Timofeyev'in okullarını örnek alarak yeni okullar açmak ve ana dilde hıristiyanlık eğitimini yaygınlaştırmak üzerinedir. Üçüncü madde okullara gerekli malzemelerinin temini hakkındadır. Dördüncü ve son madde ise, ana dilde dinî eğitim verecek okulların yaygınlaştırılması isteğini dile getirmektir.[964]

Cemiyet eğitim faaliyetini sadece Kreşen Tatarlarına yönelik değil Çuvaş Çeremiş ve Mordvanlara dönük de yapmıştır. Çuvaşlarda eğitim faaliyetini N. İ. Zolotniski planlayıp uygulamaya koymuştur. Zolotniskiy, Çuvaş kilisesinde görev yapan bir rahibin oğludur ve çocukluğu onların arasında geçmiştir. 1861 yılında toprak ıslahatı döneminde uzlaşma komisyonunda görev almış, bölge halkıyla özellikle Çuvaşlarla ilişkileri çok iyidir. İlminskiy sistemini duyar duymaz İlminskiy'le yakın ilişki kurmuş ve Cemiyetin açılışında kurucu üye olmuştur.[965] N. İ. Zolodniski Kazan eğitim bölgesinde çalıştığı yıllarda İlminskiy sistemine ait okullar peş peşe açılmaya başlamış ve bu okullar Kreşenler gibi Çuvaşlar tarafından da sevilmiştir. Eğitimin Çuvaşça olması okulların halk arasında etkisini artıran en önemli etken olmuştur. Ayrıca bu okulların halk arasında sevilmesi Eğitim bakanlığına bağlı diğer devlet okullarına da olumlu katkı yapmıştır.[966]

Çeremişler arasında da eğitim faaliyeti başlamış, yeni okullar açılınca bu okullara Çeremişler rağbet göstermiş, bölgede okuma-yazma seferberliği başlamıştır. Kardeşlik cemiyeti Çeremişler arasında daha önce açılan bütün okulları yeniden organize etmiş ve yeni metodu burada denemiştir.[967] Çeremişler arasında bu okulların diğerlerine göre daha hızla yayıldığı görülmektedir. 1867 yılında açılan ilkokuldan sonra ilk yıl sonu itibariyle yeni okul sayısı 11'dir. Çeremiş bölgesinde misyonerler

[963] Maşanov, *Obzor*, s. 26.
[964] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 129.
[965] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 129–130.
[966] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 130.
[967] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 131.

daha önceden de aklın taleplerine göre okullar açmıştır, bu davranış Cemiyetin faaliyetlerinde olumlu etki yapmıştır.[968]

Hıristiyanlaşan gayrı Ruslar arasında okullar zinciri kuran Kardeşlik Cemiyeti ikinci faaliyet olarak çeviri işini programına dâhil etmiştir. Cemiyet, 19 Ocak 1867 tarihinde Piskopos Antoniy'e müracaat ederek Kazan bölgesinde gayrı Rusların dillerine çevrilen eserlerin yayın hakkını talep etmiştir. Cemiyetin bu işe girmesinin en önemli nedeni müslümanların Kreşen Tatarları üzerindeki basın yoluyla yaptığı propagandayı etkilemektir. Nitekim bu dönemde müslümanların basın gücü kilise ve misyoner teşkilatlara göre çok üstündür. Yine çeviri işinde de İlminskiy'nin prensipleri belirleyici olmuştur. Çuvaşça çeviriler N. İ. Zolotniski kontrolünde yapılmıştır. Nihayet bu çeviriler 1869 yılında meyvelerini vermeye başlamış kiliselerde bu eserler vasıtasıyla yerel dilde ayinler yapılmaya başlamıştır.[969]

Yerel dilde ibadet ilk defa Kazan Kreşen Tatar Okulunda yapılmıştır. Dualar bu okulun öğretmenleri tarafından gece gündüz çalışılarak çevrilmiş, öğrencilere öğretilmiştir. Bu okulun başarısı çeviri faaliyetinin gelişmesini sağlamıştır. Ayinin tamamı ilk defa 1868 yılının ilk aynıda Tatarca yapılmıştır. Bu yılın Haziran ayında Altay Misyoneri Yepomonah Makariy okulu ziyaret etmiş ve bu ay içinde Tatarca üç ayin yapılmış, Makariy de bu ayinlere katılmıştır.[970]

Altay Misyoneri Makariy, 1868 yılının sonlarında Moskova'ya Misyonerlik Birliğinin Nizamnamesini yazmak için çağrılınca Tatarca ayinler de sona ermiştir. Ancak bu ayinlerin yaygınlaştırılması gerekiyordu, bu amaçla Piskopos Antoniy Kardeşlik Cemiyetine Timofeyev'i keşiş yapmak için öneride bulunmuştur. 7 Eylül 1869 tarihinde bu öneri kabul edilmiş, Kazan Kreşen Okulunda öğretmenliğe devam etme şartıyla Kazan Mezarlık Kilisesine keşiş tayin edilmiştir.[971]

---

[968] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 131; "Çeremiş bölgesi Şankili köyünde görev yapan Rahip Albinski, 1820 yılında Liturgiya'yı Çeremiş diline çevirmiş, ayinleri Çeremişce yapmıştır. Bu ayinler bölgede duyulunca her yerden Çeremiş Albinski'nin kilisesine akın etmiş ayinlere katılmıştır. Albinski her akşam ayinden sonra bir Çeremiş ailesini ziyaret ederek hıristiyanlığı anlatmış ve misyonunu gereğini yerine getirmiştir."

[969] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 132.

[970] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 133; "Bu bilgiyi veren Afanasyev, notlarını tuttuğu an Makariy'nin Moskova Metropoliti olduğunu yazmaktadır."

[971] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 267.

Kutsal Guriy Kardeşlik cemiyetinin en önemli destekçisi Bakan Tolstoy sayesinde Holiy Sinod ve Halk Eğitim Bakanlığı olmuştur. 1869 yılında Holiy Sinod her yıl Cemiyete 4050 ruble bağış yapılmasına karar vermiştir. Bakanlıkta bütün Kreşen köylerine okul açma görevini üzerine almış ve gerekli tüm malzemeyi temin etmiştir. Ayrıca zengin şahıslar da bu teşkilata maddi yardımlarda bulunuyor, müslümanların erişemediği bölgelerde sırasıyla okul yapımına destek oluyordu. Kısa zamanda kardeşlik okulları gelişip üne kavuşmuştur. [972]

Kardeşlik okullarının şöhreti artınca, 19 Mayıs 1868 yılında Büyük Knez Çar Aleksey Aleksandroviç Kazan'daki merkezî okulu ziyaret etmiş ve okula 150 ruble bağış yapmıştır. Okul aynı yılın 18 Temmuzunda Çarla beraber oğlu Aleksandr Aleksandroviç, karısı Mariya Feodorovna'yı da misafir ederken, Çar ve eşi öğrencilerle beraber ayinlere katılmış ve her yıl okula maddi yardımda bulunacaklarına söz verdiler. Çar ve eşi ayrıca her yıl 10 erkek ve 10 kız öğrencinin yıllık eğitim masrafı olan 250'şer rubleyi vermeyi taahhüt etmiştir.[973] Çar ve mahiyeti ikinci ziyaret esnasında okul kilisesi için aralarında 1450 ruble toplamış ve yönetime kalabalık bir topluluk önünde takdim etmiştir. Öğle yemeği esnasında yönetim kurulu başkanı İlminskiy Çar ile tanıştırılmıştır.[974] Büyük Knez Konstantin Nikolayeviç ise, 1870 yılında okulu ziyaret ederek 250 ruble bağış yapmış ve okul hakkında bilgiler almıştır. Knez Konstantin Türk dilini çok iyi biliyordu bu nedenle okulu ziyaret etmesi sistem hakkında bilgi alması çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Okulun faaliyetlerini yakından takip edip hıristiyanlık açısından önemini kavramış ve Çarın bu faaliyetlerden haberdar olmasını sağlamak için bir mektup kaleme alınmasını istemiştir. Okulun faaliyetleri bir rapor halinde Çara gönderilmiştir.[975]

Kardeşlik Cemiyeti özellikle Kreşen Tatar kızlarının hıristiyanlık eğitimi almasına önem vermiştir. Cemiyet iyi bir hıristiyan annenin çocuklarını da iyi birer

---

[972] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 136.
[973] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 137
[974] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 137
[975] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 138-39

hıristiyan olarak yetiştireceğini düşünerek okulların yarıya yakın kontenjanını kızlara ayırmıştır.[976]

5. 7. Öğretmen Seminarisi ve İlminskiy Sisteminin Yayılması

Gayrı Rus hıristiyanlık eğitimi İlminskiy'nin kendi sistemiyle kurduğu Kazan Kreşen Tatar okuluyla başlamış ve gelişmiştir. Daha sonra yine İlminskiy'nin geliştirdiği Kazan Öğretmen seminarisiyle kurumsal bir yapı kazanmıştır.[977]

Rus devleti başlangıçta İlminskiy sisteminin yapacağı olası zararlardan korkmuş ve bu korkusunu da İliminskiy'e iletmiştir. Ana dillerin güçlenmesi millî benliğin güçlenmesine etki ederse gelecekte Rus devletinin bölgede toplumsal direnişlere maruz kalacağı, sistemin bölünmeye zemin hazırlayacağı gibi eleştiriler devamlı surette yeni kurulan bu modelin karşılaştığı sorular olmuştur. Bu sorulara ve eleştirilere İlminskiy söyle cevap vermiştir. "İdil boyu halkları eskiden beri sadece putperestlikte kalmamıştır, müslümanlar ve Tatarlar tarafından asimile edilmeye de çalışılmıştır. Bu engellenemez bir sosyal süreçtir. 50-100 yıl sonra bölgede yaşayan Çeremiş, Votyak Çuvaş ve Tatarlar tamamen Tatarlaşacak veya müslümanlaşacaktır. Bunu engellemenin tek yolu bölgedeki insanlara dinî ve ahlakî eğitim vermektir. Bunun da tek yolu ana dille eğitimdir. Eğer gayrı Ruslara sağlam ve emin bir şekilde ana dilleriyle hıristiyanlık eğitimi veremezsek onların müslümanlık veya Tatarlık adı altında birleşmelerine mani olamayız. Aksine ana dillerini kiliselerde ve okullarda kullanmalarına vesile olursak küçük fakat birbirlerinden uzak olarak uluslaşmalarını sağlayıp Ruslara yakınlaşmalarını temin edebiliriz. islamiyet ve Tatarlık adı altında birleşmelerine mani olmuş oluruz. Küçük ve ayrı düşmüş halklar uzun süre mevcudiyetlerini sağlayamazlar, tarihi süreçte Ruslar arasında yok olup gideceklerdir. Eğitimli hanımların Ruslarla evlenmesi bunu kanıtlamaktadır."[978]

Halk Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy, 1870 yılında gayrı Rusların eğitim programını oluşturmuştur, bu programa göre ana dille eğitim genel eğitimin bir parçası olarak kabul ediliyordu. Ancak bu programı uygulamak için özel yetişmiş öğretmenlere

---

[976] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 396
[977] *Otçet brastva sv. Guriye za 1871-1872*, s. 15-21
[978] İlminskiy, *Kazanskaya tsentalnaya*, s. 398–99

ihtiyaç duyulmuştur. Öğretmen yetiştirmek amacıyla yeni bir kurum oluşturmak gerekiyordu; bu doğrultuda Kazan'da öğretmen yetiştirmek amacına yönelik 3 yıllık bir okul planlanmıştır. Bu öğretmen okulunun öğrencilerinin yarısı Ruslardan yarısı da gayrı Rus topluluklarından olacaktır. Öğretmenlerin uygulama yapabilmeleri için dört bölgede –Mordva, Çuvaş, Çeremiş, Votyak- okul açılacaktır. Devlet bu proje için yıllık 90 000 ruble bütçe ayırmıştır. [979]

Kazan Öğretmen seminarisinin açılışı 26 Ekim 1872 tarihinde büyük bir törenle yapılmıştır. Açılışta bölge valileri, piskoposlar, kilise görevlileri, Eğitim ve İç İşleri Bakanlığı yetkilileri hazır bulunmuştur. Açılış konuşmasını Kazan Eğitim müdürü P. D. Şestakov yapmış ve hıristiyanlığı yaymanın kutsallığından bahsetmiştir. Kazan Öğretmen Seminarisine müdür olarak da N. İ. İlminskiy atanmıştır. Seminari binası bu tarihe kadar yetiştirilemediği için eğitim ilk günlerde Kazan Kreşen Tatar Okulunda yapılmış ve iki kurum arasındaki sarsılmaz bağ bu esnada kurulmuştur.[980]

Öğretmen seminarisinin açılması gayrı Rus eğitimini tamamlayıcılık açısından önemli bir adımdır. Bu okullar farklı etnik toplulukları veya kabileleri bir sınıfa toplayacaktır. Yani Çuvaş, Çeremiş, Votyak, Tatar ilköğrenimini ayrı sınıf ve okullarda tamamladıktan sonra bu okulda bir sınıfta okuyacaktır. Sınıfların yarısı da Rus öğrencilerden müteşekkil olacaktır. Böylece eğitimin kaynaştırıcı rolü bu okullarda kendinî gösterecek, bir ve büyük Rusya ideali burada gerçekleşecektir. Kazan Öğretmen Seminarisinin amacı dinî ve dili farklı olan kavimleri eğitim yoluyla Ruslarla birleştirmektir. Bu amaç hem dinî hem de siyasidir.[981] İmparator Andrey'in 17 Mart 1872 tarihinde onayladığı okulun kuruluş kanunun akabinde 11 Haziran 1872 Kaban gölü sahilinde arsa temin edilmiş ve bina yapımına başlanmıştır. Bu bina Kardeşlik Cemiyetinin önderliğinde bütün kiliselerin yardımıyla yapılmıştır.[982]

---

[979] Vitevskiy, *a.g.e.*, s.22

[980] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya*, s. 437–439, Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 22-23; "Kazan şehir duması seminari için Kaban gölü sahilinin şehir tarafına düşen kıyılarını uygun görmüş ve bağışlamıştır. 1872 yılında seminari binasının temeli atılmış 1874 yılının Eylül ayında bina bitirilmiştir. 1874 yılında Tatar Başkurt ve Kırgız okullarının müfettişliğini V. V. Kotorinkiy atanmıştır. Kazan'daki medreselere de V. V. Radlov müfettişlik yapmaktadır."

[981] Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 26-27; "İlminskiy'nin seminari açılışında yaptığı konuşma dinî birlikteliğin siyasal birliktelik için olmazsa olmaz bir koşul olduğu işlenmiştir." Konuşmanın tam metni için bakınız; Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 27

[982] Afanasyev, a.g.m., VI, s. 130–31

Kazan Öğretmen Seminarisi müdürlüğü süresince İlminskiy, birinci önceliği dinî ve ahlaki gelişime vermiş, başka halkların Ruslaşmasında bu ruhî birlikteliğin oluşması için çaba sarf etmiştir. İlminskiy eğitimde, kilise-Rus, hıristiyan-Ortodoks ve din-ahlak üçlüsünün çok önemli olduğunu bütün yazılarında belirtmiştir.[983] Seminari müdürlüğüyle İlminskiy en sevdiği işine de kavuşmuştur. Bundan sonra hayatını bu işe adamıştır. Hatta İmparator İlimler Akademisi üyesi V. V. Grigoryev 1884 yılında vefat edince yerine İlminskiy'i teklif etmiş, ancak İlminskiy bu onuru sevdiği iş için istememiştir.[984] İlminskiy'nin Kazan'daki Öğretmen Seminarisinden mezun olan öğrenciler, Ninniygorod, Kazan, Simbirsk, Samara, Perm, Vyatka, Orenburg vilayetlerinin bulunduğu Ural ve Turgay bölgelerinde, öğretmen, rahip, keşiş tayin edilmişler ve önemli misyon hizmeti yapmışlardır. İlminskiy, öğrencilerini her an takip etmiş, günlük ihtiyaçlarına kadar karşılamaya özen göstermiştir.[985]

1870 yılının başlarında Ufa Kreşen Tatarları müslümanların propaganda ve telkinler neticesinde hıristiyanlıktan islama döndüklerini ilan edince İlminskiy bu bölgeye Başpiskopos ve Metropolit İnnokenti'nin yardımıyla üç okul açmıştır. Okullar Menzelinski'de Kuryakovskiy, Belebeyski'de Usunskuy ve Yumaşevskiy kazalarında açılmıştır. Yine Simbirsk guberniyasında faaliyetleri 1860 yılından beri yürüten N. İ. Zolotnisi Merkezî Kazan Kreşen Tatar Okuluna benzer bir Çuvaş okulunu 1875 yılında faaliyete geçirmiştir. Simbirsk Merkezi Çuvaş Okulunun bütün faaliyetlerini Meşhur Çuvaş Eğitimcisi İvan Yakovloviç Yakovlev idare etmiştir.[986]

İlminskiy'le, Yakovlev 1870 yılında tanışmıştır, tanışıncaya kadar Yakovlev, hıristiyanlık eğitiminin Rusça yapılması gerektiğini düşünüyodu, ancak tanıştıktan sonra İlminskiy onu ikna etmiş ve ana dilin dinî eğitimdeki önemini kavramıştır. Çuvaş

---

[983] *Pisma N. İ. İ-kogo kı K. P. Pobıdonostsevu*, Kazan 1895, s. 50-51-52 " İlminskiy, 1883 senesinde kendi yerine namzet gördüğü N. P. Ostroumov'u da Pobıdonostsev'e şöyle ifade etmektedir. "Ostroumov, Kardeşlik kurulduğundan itibaren kardeşliğin üyesidir. Kazan öğretmen seminarisinde beş yıl öğretmenlik yapmış, kalbi ve bedeni misyon için çalışan birisidir. O bu faaliyeti daha iyi duruma getirmek için çalışacaktır". 1885 yılında yazdığı bir mektubunda da "gayrı Rus eğitiminin mutlaka hedefine erişeceğine bu eğitimin mutlak surette devam ettirilmesi gerektiğini" yazmıştır.

[984] Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 23

[985] Vitevskiy, *a.g.e.*, 30-31

[986] N. Afanasyev, "Narodnoye Obrazavaniye n. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnogo prosvışeniya inorodtsev kazankogo kraya VI," *JMNP*, Novaya seriya 55, (1915, No 2) odt. 3. s. 139, "İ. Ya. Yakovlev, Simbirsk guberniyası Buinsk eyaleti Çuvaş köylerinden birinde dünyaya gelmiştir. Önce toprak taksiminde çalıştırılmış başarılı görülünce 1870 yılında Kazan üniversitesinde okumaya gönderilmiş ve 1875 yılında tarih filoloji bölümünden mezun olmuştur."

öğretmen seminarisi açılınca müdür olarak tayin edilmiş ve İlminskiy sistemiyle Çuvaşlara öğretmen yetiştirmiştir. Ayrıca Çuvaş öğretmen seminarisi müdürü olduktan sonra Çuvaşçaya yapılan bütün tercümeler onun kontrolünden geçmiştir.[987]

Halk Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy'un teşebbüsleriyle 1876 yılı başında Çeremişlere de bir öğretmen seminarisi açılmıştır. Bu okul da Kazan'daki İlminskiy okulunun sistemini almış ve faaliyetini ona göre planlamıştır. Böylece Kazan Kreşen Tatar Okulu, Kazan Öğretmen seminarisi Simbirsk Çuvaş öğretmen seminarisi ve Birsk Öğretmen seminarisi gayrı Ruslar için öğretmen yetiştiren okullar olarak tarihe geçmiştir. Bu okulların tamamı da İlminskiy sistemine göre eğitim faaliyetlerini yürütmüşlerdir.[988]

Yine İlminskiy, ölümüne yakın 1891 yılında Holiy Sinod kararıyla kiliseye bağlı mahalle okullarını ıslah için görevlendirilmiştir. İlminskiy mahalle okullarında gayrı Ruslar için hazırlık sınıfı açmayı teklif etmiştir. Hazırlık sınıfını geçen çocuklar Ruslarla eğitim görecek ancak ilk yıllarda ana dille eğitme devam edilecektir. İyice adapte olunca Rusça eğitime geçilecektir.[989]

N. İlminskiy'nin etkisi sadece Kazan bölgesi ile sınırlı değildir ve diğer bölgelere de ulaşmıştır. O sistemini Baykal bölgesi Misyoneri Rahip Meletiy'e de bir mektupla anlatmış ve bu sistemin orada da uygulanmasını istemiştir.[990] Yine Kırgızlar arasındaki Rus eğitiminin Ruslara karşı sevgi besletilecek bir yöntemle yapılmasını istemekte bu ruhun da yalnızca Kırgızca eğitimle sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Böylece Rus devlet okulları müslüman Tatar okullarına rakip olabilecek hatta destekle önlerine geçecektir. Arap alfabesi ile Tatarca yapılan eğitim böylece sınırlandırılmış olacaktır.[991] N. İlminskiy'nin Türkistan'da yaşayan gayrı Ruslar ile ilgili faaliyetlerini Prof. Znamenskiy iki eserde toplamıştır. Bunlardan birincisi *Türkistan topraklarında General K. P. Fon Kaufman dönemi gayrı Rus eğitim sistemi* adlı çalışmadır. İkincisi ise *N. İ. İlminskiy'nin Türkistan'daki eğitim faaliyetleri* adlı çalışmasıdır. Birinci

---

[987] Afanasyev, a.g.m., VI, s. 140
[988] İlminskiy, *Sistema narodnoga i vı çastnosti inorodçeskago obrazavaniya v Kazankom kray*, St. Petesburg 1866 priloj 2'e, s. 36–44
[989] İlminskiy, "Pisma" *Narodnoye Obrazavaniye*, Sentyabr 1897 s. 10–14.
[990] Afanasyev, a.g.m., VI, s. 142.
[991] Afanasyev, a.g.m., VI, s. 142.

çalışması 1902 senesinde *Provaslavniye Sobe*sednik dergisinin 7 ve 8. sayılarında çıkmış ikincisi ise yine aynı derginin Ocak, şubat, Mart ve Nisan sayılarında seri halinde yayımlanmıştır.[992] Znamenskiy İlminskiy'nin Türkistan'la ilgisinin 1869 yılında başladığını ve ölünceye kadar bu ilginin devam ettiğini söylemektedir. Taşkent'te Öğretmen seminarisi açılınca en yakını olan N. P. Ostroumov'u buraya müdür olarak önermiştir. [993] Yine Altay misyoneri Arhimandrit Vladimir, bölgesinde Kazan öğretmen okulunun uyguladığı metodu uyguladığını belirtmektedir. Sviyajsk ve bölgesi piskoposu Vladimir de öğrencilerini İlminskiy'nin yanına staja göndermiş yardımlarını talep etmiştir. İlminskiy 1886 yılında Kamçatya bölgesindeki gayrı Rus eğitimi için bir plan yapmıştır.[994]

İlminskiy, Rus alfabesinin ilave işaret ve simgelerle gayrı Rus topluluklarında uygulanmasını istemektedir. Türkistan Valisi Kaufman birçok görüşüne katılsa da İlminskiy'nin bu görüşünü doğru bulmamış, onu bu fikrinde St. Petersburg üniversitesi desteklemiştir. Ancak İlminskiy yılmamış, 1876 ve 1878 yıllarında olmak üzere iki ayrıntılı çalışmayı tüm eğitim birimlerine sunarak Rus alfabesiyle Altay, İrkutsk, Baykal ve Kamçatya'da nasıl bir sistem kurulması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiş ve bu çalışmanın önemini anlatmıştır.[995]

İlminskiy'nin son yıllarında gayrı Rus eğitim faaliyeti amacına ve hedefine uygun bir şekilde yaygınlaşmış, sadece Kazan bölgesinde okul sayısı 100'e, öğrenci sayısı 3000'e ulaşmıştır. Ayrıca etraf bölgeler de bu yeni sistemi benimsemiş ve eğitim planlarını İlminskiy sistemine uydurmaya çalışmaktadır. Bu çalışmayı müteakip 15 Ocak 1883 tarihinde Kreşenlerin kendi dillerinde ibadet edebilme hakkı bir kanunla kendilerine verilmiştir. Ayrıca çeviri faaliyetleri de Kutsal Guriy Cemiyetinin önderliğinde devam etmiş ve cemiyetin bu konuda en büyük destekçisi Moskova olmuştur. Kazan öğretmen Seminarisinde İlminskiy'nin eğitiminden geçen ve öğretmen,

---

[992] Prof. Zznamenskiy, "Sistema inorodçeskago obrazavaniye v Turkistankom kray pri general gubernator K. P. Fond Kaufman," *Pravoslavnıy Sobesednik*, 7-8 (1902); "Uçastiye Nikolaya İvanoviça İlminskago vı dılı inorodçeskago obrazovanıya v Turkinstaskom kray", *Prav Sob.* , Yanvar, Fevral, Mart, Aprıl (1900).
[993] Afanasyev, a.g.m., VI, s. 143
[994] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 143
[995] Afanasyev, a.g.m., IV, s. 144

rahip, kilise görevlisi olarak Sibirya, Altay, Yakut, Türkistan bölgelerine atanan gönüllü misyonerler hıristiyanlığın en sadık yayıcıları olmuştur.[996]

İlminskiy gayrı Rus eğitimi için yaptığı çalışmaların yanında Ruslar içinde faaliyetler yürütmüş, özellikle çocukların dinî metin ve ilahileri anlayıp özümsemeleri için ders kitapları yazmıştır. 1885 yılından başlayarak ölümü olan 1891 yılına kadar halk eğitimi ve kilise mahalle okullarının yeniden düzenlenmesi projesine katkıda bulunmuştur.[997]

5.8. İlminskiy'nin Bıraktığı Miras, Eserleri ve Ölümü

İlminskiy genel hıristiyanlık eğitimiyle alakalı eserler verirken gayrı Ruslara özel eserler vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu çerçevede İlm *Vospominaniya ob İ. A. Altınsarin* inskiy'nin genel eserlerinin künyesi aşağıdadır;

1. *Razrovnemennih redaksii tserkovno-slavyanskago perevoda Psaltıri i Yevangeliya, (Slavyanca-Rusça Mukayeseli İncil)*, Kazan 1882.

2. *O obuçenii tserkovno-slavyanskamu çteniyu na naçalnıh uçilişah, (İlköğretimlerde Slavyan kilise eğitimi)*, St. Petesburg 1883.

3. *İstoriya molebnago peniya pri naçatii uçeniya otrokov,(*Başlangıç Erkek Öğrenciler için İlahiler ve Tarih) (Kazan 1884).

4. *Obuçeniya tserkovno-slavyanskoy gramotı vı naçalnıh narodnıh uçılışah knijka pervaya dlya uçinikov; knijka vtoraya dlya uçitiley, (İlköğretimde Slavyan-Kilise Dilinde Okuma Yazma)*, Kazan 1887.

5. *Materyalı dlya sravnitelnago izuçeniya tserkovno-slavyanskih form i oborotovı izvleçenniye iz Yevengaliye i Psaltiri (İncil'den Seçilmiş Parçalarla Slavyan-Kilise Dili Öğretimi)*, Kazan 1888.

6. *Sv. Yevangeliye Gospoda Haşego İsusa Hrista. Drevne-slavyanskii tekstı, (Kutsal Oğul İsa'nın İnçili'nin Eski Slavyanca metni)*, Kazan 1889.[998]

---

[996] Znamenskiy, *Na pamyat*, s. 160

[997] Vitevskiy, *a.g.e.*, s. 36; "İlminskiy bu projede okulların başlangıçta kendi okulları gibi ana dilde eğitim vermesini sonra Slavyan-kilise dilini öğretmesini ve nihayet üçüncü aşamada Rusça eğitme geçmesini önermiştir."

[998] Vitevskiy, *a.g.e.*, 24; "1. *Razrovnemennih redaksii tserkovno-slavyanskago perevoda Psaltıri i Yevangeliya,* Kazan 1882; 2. *O obuçenii tserkovno-slavyanskamu çteniyu na naçalnıh uçilişah,* St. Petersburg 1883; 3. *İstoriya molebnago peniya pri naçatii uçeniya otrokov,* Kazan 1884; 4. *Obuçeniya tserkovno-slavyanskoy gramotı vı naçalnıh narodnıh uçılışah knijka pervaya dlya uçinikov; knijka vtoraya dlya uçitiley,* (Kazan 1887) *Vıderjavşiye neskolka izdaniye i peredanniye pokoynımi vı rasporyajeniye sv. Sinoda kaka i sostvlenniye imı: Uçebnıy Çsoslov, Uçebnıy Oktoyh, Uçebnaya Psaltr)*; 5. *Materyalı dlya sravnitelnago izuçeniya tserkovno-slavyanskih form i oborotovı izvleçenniye iz Yevengaliye i Psaltiri* (Kazan 1888); 6. *Sv. Yevangeliye Gospoda Haşego İsusa Hrista. Drevne-slavyanskii tekstı,* Kazan 1889.

Asıl ilgi alanı gayrı Ruslar hakkında ise şu eserleri bırakmıştır;

1. *Samouçitalı Russkoy gramotı dlya Kirgizov, (Kırgızlara Rusça Öğretim Kılavuzu)*, Kazan 1861.

2. *Materyalı dlya djagatayskago spryajeniya iz Babür-Name i Materiyalı kı izuçeniyu kirgizkago nareçiya, (Babür-Name'den Çağatay dili ve Kırgızca pratiğe dönük materyaller)*, Kazan 1861.

3. *O perevodı pravoslavnıh hristiyanskih knigı na inorodçeskiye yazıki, (Gayrı Rus dillerine çevrilen Ortodoks Hıristiyan eserleri hakkında)*, Kazan 1861.

4. *İz perepiski po voprosu o primeninii Russkago alfavita kı inorodçeskimı yazıkam, (Rus Alfabesini gayrı Rus dillerine uygulanması hakkında),* Kazan 1883,

5. *K istorii inorodçeskih perevodoh (Gayrı Rus dillerine yapılan çeviriler tarihine dair bir çalışma),* Kazan 1883,

6. *İz perepiski ob udostoyenii inorodtsev svyaşennoslujitelskih doljnostey, (Gayrı Rus çalışanlarının mükâfatlandırılması üzerine bir çalışma),* Kazan 1885,

7. *Perepiska o treh şkolah inorodçeskih şkol, (Ufa guberniyasında bulunan üç misyoner gayrı Rus okulunun karakteri),* Kazan 1885.

8. *Opıtı prelejoniya hristiyanskih vırouçitelnıh knigı na Tatarskiy i drugiye inorodçeskiye yazıki vı naçal tekuşago stoletiya, (Bu yüzyılın başında Tatar ve diğer gayrı Rus dillere Ortodoks eserlerin tercüme edilmesi deneyimleri)*, Kazan 1885.

9. *Kazanskaya-tsenralnaya kreşenoTatarskaya şkola: Materyalı dlya istorii hristiyanskago prosveşiniya kreşennıh Tatarı, (Kazan Merkezi Kreşen Tatar Okulu: Kreşen Tatarlarının Hıristiyanlık Eğitimine Dair Tarihi Materyaller,* Kazan 1887.

10. *Obrazets polemiki g. Pastora Daltona, (Keşiş Dalton'un Tartışma Örneği),* Kazan 1890.

11. *Perepiska o Çuvaşskih izdaniyah Perevodçeskoy Kommisiy (Tercüme Komisyonunun Çuvaş yayınları Hakkında Yazışmaları)*, Kazan 1890.

12. *Vospominaniya ob İ. A. Altınsarin, (İbrahim Altınsarı Hakkında Hatıralar)*, Kazan 1891.[999]

---

[999] Vitevskiy, *a.g.e.*,s. 24-25; "1. *Samouçitalı Russkoy gramotı dlya Kirgizov* (Kazan 1861); 2. *Materyalı dlya djagatayskago spryajeniya iz Babür-Name i Materiyalı kı izuçeniyu kirgizkago nareçiya* (Kazan 1861); 3. *O perevodı pravoslavnıh hristiyanskih knigı na inorodçeskiye yazıki* (Kazan 1875); 4. *İz perepiski po voprosu o primeninii Russkago alfavita kı inorodçeskimı yazıkam* (Kazan 1883); 5. *K istorii inorodçeskih perevodoh* (Kazan 1883); 6. *İz perepiski ob udostoyenii inorodtsev svyaşennoslujitelskih doljnostey*, (Kazan 1885); 7. *Perepiska o treh şkolah inorodçeskih şkol*, Kazan 1885; 8. *Opıtı prelejoniya hristiyanskih vırouçitelnıh knigı na Tatarskiy i drugiye inorodçeskiye yazıki vı naçal tekuşago stoletiya* (Kazan 1885); 9. *Kazanskaya-tsenralnaya kreşenoTatarskaya şkola: Materyalı dlya istorii hristiyanskago prosveşiniya kreşennıh Tatar*ı (Kazan 1887); 10. *Obrazets polemiki g. Pastora Daltona*, (Kazan 1890); 11. *Perepiska o Çuvaşskih izdaniyah Perevodçeskoy Kommisiy*, (Kazan 1890); 12. *Vospominaniya ob İ. A. Altınsarin* , Kazan 1891.

Bu eserlerden başka İlminskiy'nin, *Ortodoks Sobesednik, Kazan Üniversitesi İlmi Yayınları, Tarihi Haberler, Kilise Defterleri, Kazan Yeparhiyası Haberleri, İmparator Arkeoloji Cemiyeti Haberleri* gibi süreli yayınlarda birçok makalesi yayımlanmıştır.[1000]

5.8.1. İlminskiy'nin Aile Hayatı ve Ölümü

İlminskiy'nin hiç çocuğu yoktur, ancak mutlu bir yuvası olmuştur. Eşini isteği üzerine Akademiden bir arkadaşının çocuklarının bakımını üstlenmiştir. Ayrıca yıllarca yakın akrabaları olan Serdobolskilerin geçimine yardım etmiştir. İyi kalpli çalışkan olan İlminskiy, eğlenceyi sevmez ve zamanını ilimle geçirmiştir. İlminskiy'nin çok çalışması zamanla sağlığını etkilemiş ve ölümünden yaklaşık dört yıl önce mide ağrısı ve baş dönmesi rahatsızlığına tutulmuştur. Bu sebeple son dört yılı yazlık evinde veya seyahatlerde geçmiştir. 1887 yılında Kafkaslara seyahatinde ailesi ve Vitevskiy de bulunmuştur. Stavropol'da Esikop Vladimir ve İrkutsk başpiskoposu Venyamin'le iyi vakit geçirmiş, ancak tedavisinde bir ilerleme kaydedilmemiştir.[1001]

İlminskiy, 1888 yılının yazını da Stavropol'da geçirmiş bu yıl içinde en sevdiği yakını ve idari müdürü Semyan Stepanoviç Medyedov'u kaybetmiştir.[1002] 1889 yılını da kötü olaylarla geçiren İlminskiy bu yıl da en yakın arkadaşlarından biri olan ve Kırgız okulları müdürü olar İbrahim Altinsarın Kostanay'da ölmüştür. Yine bu yıl içinde misyon işlerinde en yakın destekçilerinden olan Kazan Eğitim Bölge Müdürü P. D. Şestakov da vefat etmiştir.[1003] Yine bu yıl içinde kurumunda misyoner olarak hizmet eden A. P. Serdobolskiy, S. V. Smolenskiy gibi yetenekli elemanları mevki ve parayı tercih ederek ayrılmışlar, bu tutum da İlminskiy'i çok üzmüştür.[1004]

1890 yılı da İlminskiy için farklı değildir, bu yıl içinde Orenburg Eğitim Müdürü D. S: Mihaylov, Yeni Kazan Eğitim müdürü P. N. Maslennikov, A. P. Serdobolskiy (İlminskiy'nin en yakınlarından birisi) ölmüştür. Yine Kazan

---

[1000] Vitevskiy, *a. g.e.*, s. 25
[1001] Vitevskiy, *a.g.e.*, 37-38
[1002] Stefan Medyedov, çalışkan mütevazı ve hukuk bilir bir kişidir. Ayrıca İlminskiy'nin çalışmalarını da yazıya döken kişidir. 16 yıl beraberce hizmet etmişlerdir. Onun ölümüyle Kazan Kreşen Tatar Okulu ve Öğretmen Seminarisinin idaresi asla eskisi gibi olmamıştır. Her yıl kâtip değiştirmek zorunda kalınmış arada dışardan adamlar da kullanılmıştır.
[1003] Vitevsiky, *a.g.e.*, s. 40

Üniversitesinden mesai arkadaşı İ. Ya. Porfiryev de bu yıl içinde vefat etmiştir. İlminskiy'nin son yılları yakın arkadaşlarının ölümleriyle geçmiştir.[1005] 23 Kasım'da yatağa düşen İlminskiy ölüm tarihi olan 27 Aralığa kadar günlerini yatakta geçirmiştir. 27 Aralık 1891 saat 9. 15'te vefat etmiştir. Duasını en yakın arkadaşı V. T. Timofeyev yapmıştır.[1006]

İlminskiy'nin cenaze merasimi 23 din adamı tarafından tertip edilmiştir. Törende dört ayrı dilde Çuvaş, Tatar, Çeremiş, Slavyanca ilahiler okunmuştur. Cenazesinde devrinin bütün üst düzey devlet ve din yöneticileri bulunmuştur ve bu da onun misyonunu devlet tarafından nasıl itibar gördüğünü açıklamaktadır.[1007] İlminskiy'nin naaşı öğrencileri tarafından tabuta yerleştirilmiş ve cenaze arabasıyla tabut Kazan'ın bütün sokaklarında dolaştırılmıştır. Tabutunu önüne Kutsal Guriy Cemiyetinin amblemi konulmuştur. Tören günü Kazan'ın havası açık ve sakindir. [1008]

İlminskiy misyon faaliyetinde sadece Cemiyetin değil, Halk Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy, Holiy Sinod Başsavcısı K. P. Pobedenosçev gibi üst düzey devlet adamlarının da yardımını görmüştür. İlminskiy doğu dillerinin yanında batı dillerini de kullanacak seviyede bilmekteydi. Gayet bilgili ciddi aynı zamanda çok merhametli bir yapısı vardır. Ye. A. Malov'un P. N. Ahmerov'la 9 yıl sohbet edip hıristiyanlaştırması ve Ahmerov'un Akademiye kazandırılması göz önüne alınırsa, İlminskiy'nin siteminin ne derece önemli bir eğitim sistemi olduğu anlaşılabilir.[1009] İlminskiy misyon faaliyeti tarihinde bir dönüm noktasıdır, zira çağdaş misyonun temelini atan kişi olarak bilinmektedir. Doğu dilleri ve Türkçeyi öğrenip bütün kutsal eserleri bu dillere çevirmiş ve okulları vasıtasıyla gayrı Rusların büyük bir kısmını hıristiyan yapmıştır.[1010] Ölümüne yakın görevi bırakmayı düşünmüşse de misyonerliğin kurumsal babası sayıldığı için bırakamamış ve ölüme yaklaştıkça misyonun başarısından emin olmuştur.

[1004] Vitevskiy, a.g.e., s. 40
[1005] Vitevskiy, a.g.e., s. 41-42-43
[1006] Vitevskiy, a.g.e., 48
[1007] Vitevskiy, a.g.e., s. 50-51; "Cenaze merasimine katılan devlet ve din adamlarının listesi için Vitevski'nin İlminskiy Kazan Seminarisi Müdür isimli eserinin 52. sayfasına bakınız."
[1008] Vitevskiy, a.g.e., s. 54-55
[1009] "Ahmerov'la E. Malov'un konuşmaları daha sonra Malov tarafından *İncil ve Kuran'a göre Adem A. S.* adıyla kaleme alınmıştır. Her nekadar bazı yazılarda İlminskiy'nin Ahmerov'un hıristiyanlaşmasına vesile olması geçse de bu etki dolaylıdır asıl müsebbib Malov'dur. Ancak Kazan İlâhiyat Akademisinde Ahmerov'a Arapça derslerini veren İlminskiy'dir."Geniş bilgi için bakınız: E. Malov, *Obı Adam po Uçeniyu Bıbliy i Korana,* Kazan 1885.
[1010] Vitevskiy, a.g.e., s. 57-58

Bu duygularını da Kutsal Sinod başsavcısı K. P. Pobedenosçev ile mektuplaşarak paylaşmıştır.[1011]

İlminskiy'nin öldüğü yıl yani 1891'de sadece Kazan bölgesinde 122 gayrı Rus okulu vardır, bu okullardan 61'i Kreşen Tatar, 49'u Çuvaş, 7'si Votyak, 4'ü Çeremiş ve 1'i Mordvandır. Öğrenci sayısı Kreşen Tatarlarından, 1883(1627 erkek 256 kız); Çuvaş 1285 (1123 erkek 112 kız); Çeremiş 95 (54 erkek 41 kız); Votyak 168 (162 erkek, 6 kız); Mordvan 20 (19 erkek 1 kız) toplam 3401 öğrenci vardır. Simbirsk bölgesinde ise yine İlminskiy'nin yardımıyla 100 den fazla okul İ. Ya Yakovlev tarafından faaliyete geçirilmiştir. Yine bu bölgeye öğretmen yetiştirmek amacıyla Merkezi Çuvaş Okulu açılmıştır. Vyatka guberniyasında ise yine İlminskiy'nin önderliğinde Urjumskiy şehrinde Merkezi Votyak Okulu açılmıştır. Bu okullar bölgenin hıristiyanlaşmasına önderlik yapmıştır.[1012]

5.9. İlminskiy Sonrası İdil Ural Bölgesinde Misyoner Eğitim Kurumları

İdil ve Ural toprakları Çarlık Rusyasının ilk istilâ ettiği topraklar olup tarihi süreçte bazen cebrî, bazen de eğitici faaliyetlerle bu bölge değişime zorlanmış, direnenler ya zorla göçe tabi tutulmuş ya da idari tedbirlerle kimlik değişimine uğramıştır. Rus Çarlığı bölge halkını Ruslaştırmak için tüm tedbirleri almıştır. Rusların yeni yerleştiği bölgeler bir taraftan nüfus olarak değiştirilirken yeni manastır ve kiliseler yapılıp, halk zorla vaftiz edilmiş ve misyoner okulları açılmıştır.

Misyoner okulları Kazan bölgesinde 16. yüzyılda görülmeye başlamış ve bu okullar birinci Kazan başpiskoposu Guriy'nin ismiyle açılmış, ancak manastırlar bünyesinde faaliyet göstermiş ve çok sınırlı öğrenciye hizmet etmiştir. Bu ilk dönem okulları yanında 17 ile 18.yüzyılın başlarında açılan misyoner okullarının hakkında çok az bilgiler mevcuttur ve yapılan misyon faaliyeti önceki bölümlerde anlatılmıştır. Yine bu okulların amacının misyoner rahipler yetiştirmek olduğu bütün bilgilerde yer almaktadır.

[1011] Vitevskiy, a.g.e., 60
[1012] Vitevskiy, a.g.e., s. 63

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus olmayan halklar arasında misyon faaliyetleri daha da artmış ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Yeni Vaftizliler Dairesi kurumuyla beraber Yeni Kreşenler için yeni okullar açılmıştır. Bu dönemde Ural çevresi ve Sibirya'da bu tür okulların açılması için çalışılmıştır. Mesela İrkutsk şehrinde İnnokentiy Nerunoviç isimli bir misyoner, Buryat çocukları arasından misyoner yetiştiren bir okul açmıştır. Yine Uç Kuzey (Sibirya) halklarının çocukları için Kamçatka'da okullar açılmıştır. Fakat bütün bu okullar bağlanan ümitleri boşa çıkarmıştır, zira okullarda öğrenim hayatı kötü organize edilmiştir. Eğitim Rus ve Slavyan dillerinde yapılmış, Rusça bilmeyen öğrenciler, bilmedikleri bu dille eğitim görmek zorunda kalmıştır.[1013]

Bu okullarda öğretmenlik görevini emekli olan askerler, papazlar ve rahipler üstlenmişlerdir. Gayrı-Ruslar papazların eğitim verdikleri okullardan nefret ediyorlar, çocuklarını bu okullarda okutmak istemiyor, öğrenciler okullara zorla getiriliyordu. Kışla disiplini ile uygulanan zorlayıcı metotlar öğrencilerin okullardan kaçmalarına neden olmuş ve bakımsızlıktan birçok öğrencinin öldüğü kayıtlara geçmiştir. İdil boyu Kreşen okulları 50 yıl boyunca ancak birkaç papaz yetiştirmiştir. Bu okulların başarısızlığı o kadar açıktır ki, sonuçta misyon faaliyeti eğitim sistemi deyince akla doğrudan N. İlminskiy gelmektedir. Yeni okulların açılmasının en önemli sebebi toplu ihtidâ hareketlerinin yaşanmasıdır. Gayrı-Rusların toptan dönüş hareketi misyona yeni bir yön kazandırmış ve eğitimi öne çıkararak yeni bir model ortaya çıkarmıştır.[1014]

Çarlık Rusyası başlarda islama yönelişi (ihtidâ) kiliseye göre (dönme) baskıyla durdurmaya çalışmış, fakat bir sonuç elde edememiştir. Hıristiyanlığı benimsetme metotları artık eskimiş ve sonuç getirmemeye başlamıştır. Yeni yöntemi yani gayrı

[1013] A. J. Efirov, *Nerusskiye Şkolı, Povoljya, Priuralya i Sibiri*, Moskva 1948, s. 11; Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu konu hakkında geniş bilgiler mevcuttur.

[1014] Bakınız, Mojarovskiy, İzlojenie Hoda Missionerskogo Dilo po Prosveşeniyu Hristianstvom Kazanskih İnorodtsev, s 1552 po 1867 goda", *Çteniya v İmparatorskom obşçestve istoriy i drevnostey rosiskih* Moskva (Mart-Nisan 1880); 1–261; Malov, *O Novekreşenskoy kantore*, ayrı basım 210 s., Kazan 1878; İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya Kreşeno- Tatarskaya Şkola, Materiali dlya istorii hristianskago prosvışeniya kreşennih Tatar*, Kazan: Tipografiya V. M,. Klyuçnikova, 1887.

Rusları kendi dillerinde eğitim vererek Ruslaştırma metodu aslında birçok misyoner tarafından denemiş, ancak N. İ. İlminskiy tarafından faaliyete geçirilmiştir.[1015]

İlminskiy sisteminin temelinde Rus olmayan halklar arasında misyoner okulları vasıtasıyla dinî eğitimin verilmesi yatmaktadır. İlminskiy'e göre, okullarda ilk önce ana dil öğretilmeli, bu arada Rusça dersleri de programa konulmalı ve daha sonra eğitim Rusça yapılmalıdır. Yine hocalarında Rus olmayan halklar arasından seçilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Kitaplar ana dilde, fakat Rus harfleriyle basılmalı ve İlminskiy'e göre bu sistemin sonunda "Rus olmayan halklar Ruslaşarak onların dil ve din kardeşleri olmaları" gerekiyordu. İlminskiy'nin sistemi daha çok Kreşen halklar: Çuvaş, Tatar, Mari, Udmurd v.s. için kullanılmıştır. Kreşen olmayan ve müslümanlara ise Rus dilinde eğitim yapan okullar açılmıştır.[1016]

İlminskiy'nin sistemi "Rusya'daki Rus olmayan halkların eğitilmesi için alınan tedbirler" başlıklı bir kararla 26 Mart 1879 tarihide resmîleştirilmiştir. Bu kararnameye göre, İdil bölgesine üç tip okul öngörülmüştür.[1017] Birinci grup için ana dilde eğitim veren okulların açılması öngörülmüştür. İkinci grupta ise Rus olmayanlarla Rus olanlar aynı okullarda Rus dilinde eğitim görecektir. Fakat Rusçaları Ruslarla birlikte ders görmek için yeterli değilse, onlar için özel kurslar verilmesi planlanmıştır. Yeterince Ruslaştırılanlara ise kendi ana okullarını açma izni verilmiştir. Müslüman Tatarların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gelince, Tatarlar için birinci ve ikince grup için geçerli olan kurallar uygulanmıştır, tabiî ki bölge ve şartlara göre değişikliklerde görülmüştür. Tatarların kendi dinlerinden öğretmen tutmalarına da izin verilmiştir. Ancak öğretmen masraflarını öğrenciler karşılamıştır.

Bundan başka kanuna göre, mektep ve medreselerin yanında, masraflarını Rus olmayan halkların karşılayacağı üzere Rus dili dersini verecek özel sınıflar açılacaktı.

[1015] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola, Materiali dlya istorii hristianskogo prosveşeniya kreşennih Tatar*, Kazan: Tipografiya V. M,. Klyuçnikova, 1887.
[1016] İlminskiy, *Kazanskaya tsentralnaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola, Materiali dlya istorii hristianskogo prosveşeniya kreşennih Tatar*, Kazan: Tipografiya V. M,. Klyuçnikova, 1887; *Besedi o Narodnoy Şkol*, Kazan, 1882.
Malov, " O novokreşenskih şkoloh v XVIII. vekı" *Pravoslovnoe Obozrenie,* Kazan, s. 94-122, (Eylül 1868); 94-122, (Temmuz 1868); s. 359-364; V. N. Vitevskiy, "N. İ. İlminskiy Direktor Kazanskoy uçitelskoy seminarii" *İzvestiya po Kazanskoy eparhii,* ayrı basım Kazan 1892, No: 4,5,6 ve 7, s. 7; Afanasyev I, Şkolı sredi inorodtsev Kazanskogo kraya do İlminskogo", *JMNP*, 1913 XLVIII, s. 2; S. V. Çiçerina, O privoljskih inorodtsah i sovremennom znaçenii sistemi İlminskogo,, St. Petersburg 7 Aprilya 1906, s. 15; Petrov, "Nikolay İvanoviç İlminskiy i ego prosvetitelnaya sistema," *Sbornik Statey,* Tsentralnaya Tipografiya, Kazan 1916.

26 Şubat 1870 tarihinde çıkan kararnamede İdil, Ural ye ve Sibirya'da ortaya çıkan ve hükûmet tarafından kurulan okulları şöyle sınıflandırabiliriz; Misyoner okullar, Rus ve Rus olmayan halklar için okullar, Yabancı (Rus olmayan halklar) okullar ve göçebe halklar için açılan özel okullar. Misyoner ve Kırgız (Kazak) köy okullarında eğitim süresi genellikle 2 yıl, diğer okullarda ise 4 yıldır. Bundan başka Rus olmayan halklar arasında özellikle müslümanların okulları da vardır. Bu dinî okulların alt kademesi mektep, üst kademesi ise medrese olarak isimlendirilmiştir. Bu dinî okulları ayrıca metot bakımından da eski ve yeni diye ikiye ayırmak mümkündür. Eski metot uygulayan mekteplerde eğitim, çocukların bilmediği Arapça veriliyor ve genel olarak anlamlarını bilmedikleri duâ ve sûrelerin ezberlenmesi yolu izleniyordu. Genel eğitim bilgileri ve fen bilimleri bu okullarda verilmiyordu. Fakat daha geçen yüzyılda müslümanlar arasında dinî okulların reforma edilmesini isteyenler olmuştu ve çağın ihtiyaçlarına cevap verecek "yeni metot" uygulayan mektepler ortaya çıkmıştır. Bu mekteplerde eğitim ana dilde veriliyor ve programda genel eğitim dersleri de yer alıyordu. Okuma-yazma ses metoduyla öğretilmiş ve bundan dolayı da bu okullar "yeni metot" okulları olarak adlandırılmıştır.

Çarlık hükûmeti gayrı Rusları aydınlatır, korkusuyla yeni okulların açılışına olumlu bakmamış, faaliyetlerine engel olmak istemiştir. Çarlık hükûmeti, bu yeni okullar için pedagojik kadrolarının yetişmesine müsaade etmediği gibi programlarının içeriğini de kabul etmeye yanaşmamıştır. Diğer taraftan dinî fanatizmi yayan mektep ve medreselerin bölgede ağırlığı hükûmet okullarından fazladır. Ayrıca okullarda okuyan çocuk sayısında da istatistik olarak bu okulların ağırlığı açıkça görülmektedir.[1018]

5.9.1. İdil Bölgesinde (Kazan Eğitim Bölgesi) Gayrı Rus Okullar

İdil Bölgesinde Ruslaştırma amaçlı misyon faaliyetini izleyen birkaç çeşit okul mevcuttur. Bunların bir kısmı İlminskiy'nin sistemine (ana dil eğitim) göre hizmet verirken, bir kısmı da Rusça eğitim vermiştir. Bu okulların en önemlileri şunlardır: Kutsal Guriy"nin misyoner okulları, Gayrı Rus okulları, Rus Gayrı Rus okulları, Rus-

---

[1017] Birincisi Gayrı Ruslar, ikincisi Ruslar ve diğeri de Ruslar içindir.
[1018] Efirov, *a. g. e*, s. 13-14

Tatar okulları, Göçebe halkların (Kırgız, Kazak v.s.) okulları, dinî okulların yanındaki Rus sınıfları, mektep ve medreseler sayılabilir.

Aşağıdaki tablo 1911'de Kazan Eğitim bölgesindeki halkların eğitimini ortaya koymaktadır.[1019]

Tablo 12: Kazan Eğitim Bölgesi İstatistiği

Milliyet	1897 sayımı, nüfus oranı, %	Öğrenci sayısı, %	Her 100 kişiye öğrenci sayısı
Rus	64,50	72,44	4,30
Udmurd	3,02	2,98	3,75
Mordva	4,39	3,04	2,63
Tatar	9,68	1,37	0,54
Çuvaş	5,97	5,52	3,52
Kazak	2,01	0,11	0,21

A. J. Efirov, *Nerusskiye Şkolı, Povoljya, Priuralya i Sibiri*, Moskva 1948, s. 15

Tablo'da görüldüğü üzere Kazan bölgesinde Rus çocuklarında okuma oranı (% 4,30) oldukça düşüktür. Gayrı Rus çocuklarında ise bu oran (% 3,75) daha düşük gözükmektedir. Özellikle Kazak ve Kırgız nüfusta bu oran Tatarlara göre daha düşüktür. Kazan eğitim bölgesinde,[1020] gayrı Ruslar arasında okul çağında olan çocuk sayısı yarım milyondan fazladır. Bölgenin okullarında ise ancak 93.720 çocuk eğitim almakta (dinî okullar dâhil değil) yaklaşık 400.000 çocuk eğitim alamamaktadır.

Kazan Bölgesindeki misyoner okulları İlminskiy'nin programını takip etmekte ve "Bratskiye"[1021] diye isimlendirilmektedir. Kazan misyonerlik kuruluşu Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyeti idaresinde bulundukları için okullara bu isim verilmiştir. Kazan Guriy Kardeşlik Cemiyeti 1867 yılında kurulmuş ve hemen gayrı Ruslar için misyoner okullar açılmaya başlanmıştır. 1870 tarihinde toplam 62 tane kardeşlik okulu mevcuttur.[1022]

[1019] *Odnodnevnaya perepisı naçalnıh şkol 1911 g., sayı VI, s. 24*, Kazan 1911.

[1020] Kazan Eğitim Bölgesi Astrahan, Vyatka, Kazan, Samara, Saratov, Simbirsk vilayetlerini kapsamaktadır. 1911 bölgede 16. 505. 800 nüfus yaşamakta olup bu nüfusun % % 33,8 gayrı Rustur. Bölgede en kalabalık nüfus Tatarlardır, daha sonra sırasıyla Çuvaş, Mordva, Udmurd, Kazaklar ve Kalmıklar gelmektedir.

[1021] Bratskiy" terimi kardeşlik demektir.

[1022] Maşanov, *Obzor Dyatelnosti Bratstva sv. Guriya za 25 let*, Kazan 1892, 1892. s. 1-9; "Bunlardan 39'u (1162 öğrenci)- Kreşen Tatarları için, 10'u (160 öğrenci) Çuvaşlar için, 11'i (300 öğrenci) Mariler için, 1'i (25 öğrenci) Udmurdlar için, 1'i (30 öğrenci) Ruslar içindir. Okutulan dersler arasında "Tanrı inancı, kutsal kitapların okunuşu, hıristiyan dua ve kilise şarkıları söylenmesi" gibi konular vardır.

İlminskiy'nin programında "gayrı Rus okullar" 2 şer yıllık 2 bölümden ibarettir. Bu okullarda ders verecek öğretmenler metot ve pedagojik formasyona göre değil, dinî bilgisi ve misyonerlik işlerini yürütebilme becerisine göre belirlenmiştir.[1023]

Başlangıçta hem fiziksel hem de içerik olarak okullar, yıllar geçtikçe gelişmiş ve örnek okul olma özelliğini kazanmıştır. İlminskiy birçok defa kendi makaleleri ve Pobedonostsov'a yazdığı mektuplarda bu okuldan övgüyle bahsetmiştir. 1870-90 yılları arasında Bratskiy okullarının faaliyetlerinin raporlarının ancak birkaç tanesinde genel eğitim dersleri geçmektedir. Okulların bazılarında fen dersleri yer alsa bile, bunlar tamamen öğretmenlerin inisiyatifiyle yapılmıştır.[1024] Okullarının kurucularından biri olan Maşanov, okullarında eğitimin dinî karakter taşıdığını ve diğer eğitimin önünün kesildiğini yazmaktadır.[1025] Okullarda ilk 2 yıl eğitim ana dillerde verilirken, 3. ve 4. sınıf öğrencileri dersleri Rusça görüyordu. Ana dil ise bu sınıflarda ancak anlaşılmayan konuların anlatılması için kullanılmıştır.[1026]

Dört yıllık okulların sayısı oldukça azdır ve bu tür okullar genellikle Çuvaşlar arasında mevcuttur. Tatar, Mari ve Udmurdlar arasında ise daha çok 3, hatta 2 yıllık okullar yaygındır. Bu okulların raporlarından bazı okullarda seviye tespiti yapılmadığı ve bütün öğrencilerin aynı yerde aynı anda ders aldığı öğretmenin öğrencilerle tek tek ilgilendiği bildirilmektedir. Bratskiy okulların büyük bir kısmı çok küçüktür. 1905'te 64 Tatar Bratskiy okullarından 41 tanesinde öğrenci sayısı 20'den daha azdı. 18 Mari okulundan 16'sında da öğrenci sayısı 20'den azdır. Çuvaş okullarında durum biraz daha iyidir. 48 okuldan ancak 7'sinde 20'den az öğrenci bulunmaktadır. Ortalama olarak bir Çuvaş okulunda öğrenci sayısı 25 civarındadır. Sonraki yıllarda da öğrenci sayısında

[1023] İznoskov, *Pamyati N.İ. İlminskogo,* Kazan 1892, s. 95.
[1024] İlminskiy, *Pisma N. İ., İ-kogo k K. P. Pobıdonostsevu,* Kazan 1895
[1025] Maşanov, *a.g.e.*, Kazan 1892, s. 64.
[1026] Efirov, *a. g. e*., s. 21-22-23; "Okullarda okutulan derslerin içerikleri şöyledir: "Aritmetik; birinci sınıf öğrencileri 100'e kadar sayıları öğreniyor ve 4 işlemli problemleri çözüyorlardı. İkinci ve üçüncü sınıf öğrencileri ise 4 işlemli problemleri çözüyorlardı. Dördüncü sınıflar ise Rus ölçü sistemlerini öğreniyor, somut sayı içeren problemleri çözüyor ve kesirlerle tanışıyorlardı. Rusça öğretimi; Rusçayı öğretmeden önce çocuklara ana dilde okuma yazma öğretiyorlardı. Başta çocuklar Rus harfleriyle ana dillerinde yazılmış kitapları okuyor, daha sonra ise Rusça kitaplara geçiyorlardı. Kaynak olarak da Miheyev'in alfabe ve kitapları kullanılmaktayken sonradan Rusça okuma yazma dersleriyle birleştirilmiştir. İki, üç ve dördüncü sınıflarda ise Rusça öğretimi devam ediyordu. Son sınıflarda Rusçanın grameri öğretilirken, ayrıca okunmuş kitaplarla ilgili soru cevap şeklinde alıştırmalar yapılırdı. Yazma dersleri, birinci sınıftan itibaren öğretilmeye başlıyordu. Çocuklar başlangıçta harfleri teker teker yazıyor, sonra ise daha zor alıştırmalara geçiyorlardı. Bundan başka "Kilise" kitaplarını (Slavca) okuma dersi vardı. Bu derse öğrenciler yeterince Rusça öğrendikten sonra verilmeye başlanıyordu ki genelde üçüncü sınıflar bu seviyeye gelebiliyordu. Bununla birlikte, okulların bir programı olmasına rağmen, "bratskiy" okullarında "misyoner" dersleri ile "kilise şarkıları" ön planda tutulmuştur."

artış olmamıştır. Ayrıca okul öğretmenlerinin çocuklara ders vermekten başka misyon görevi de vardır.[1027] Çuvaş bölgesindeki kardeşlik okulları diğerleri kadar başarılı olamamıştır bu da yıllık tutulan raporlara geçmiştir.[1028]

Okulların maddi durumu, İlminskiy vefat ettikten bir süre sonra bozulmaya başlamıştır. Her ne kadar İlminskiy, insanları "okulların küçücük bir yerde olabileceğini ve öğretmenlerin de Allah rızası için hizmet edecekleri" konusunda inandırsa da XX. yüzyılda maddi problemler çözülmediği takdirde misyoner faaliyetlerin yürütülemeyeceğini Kardeşlik üyeleri anlamıştır. Bu konuyla ilgili 1914 yılında düzenlenen rapor şu bilgileri vermektedir:

"Okulların birçoğu kiralık dairelerin içinde bulunmaktadır. Bu daireleri de maaşlarının bir bölümünü veren öğretmenlerin ve öğrencilerin paralarıyla tutuluyordu. Okullarda mobilya, okul gereçleri eksikti. Öğrencilerin maddi durumlarının kötü olması da onların okulu bırakmalarına sebep oluyor."[1029]

Yine özellikle 1900 yılından sonra öğretmen kalitesi de düşmüş kaliteli öğretmenler misyona hizmet etmek yerine parayı tercih etmiştir.[1030] Bu okulların yönetiminin yerli idareye verilmesiyle, sayısı azalmış ve 59'a inmiştir.

Kazan vilayetindeki kilise okulları 1884 tarihinden itibaren "Kutsal Guriy Kardeşliği Cemiyetinin idaresine bırakılmıştır. Böylece Kazan vilayetinde bulunan kilise okulları da İlminskiy sisteminin misyoner düşüncelerini yaymaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra kilise okullarının sayısı çok hızlı bir şekilde artmıştır. 1908 yılında Kazan vilayetinde 413 kilise okulu (20 260 öğrenci) mevcuttur. Buradaki öğrencilerin yarısı Rus, yarısı ise Çuvaş, Mari gibi halkların çocuklarıdır ve öğrencilerin dörtte biri kızdır.[1031] Kilise okulları yanında İlminskiy'nin sistemi Kazan vilayetindeki Çuvaş Zemskiye (yerli idareye ait okullar) okulları ile bakanlığa ait okulları etkilemiştir. Bu etkinin yayılmasında İlminskiy'nin takipçisi olan Çuvaş öğretmeni İ. Ya. Yakovlev'in büyük etkisi olmuştur. Fakat Yakovlev, İlminskiy'nin sisteminde ancak ana dilde

---

[1027] *Otçöt o dyatelnosti Kazanskoğo "Bratstva Sv. Guriya"* za 1914 g., Kazan 1914, s. 24.
[1028] *Otçöt o dyatelnosti "Bratstva Sv. Guriya"* za 1905-1906 g., s. 30
[1029] *Otçöt o dyatelnosti "Bratstva Sv. Guriya"* za 1912–1913–1914 g.
[1030] Maşonov, *a. g. e.*, s. 27
[1031] Efirov, *a. g. e*, s. 26–27; "1914 yılında Çuvaş bölgesinde 12,415 (2,754'ü kızdır) öğrencinin eğitim gördüğü 272 kilise okulu mevcuttur."

eğitim verilmesi düşüncesini benimsemiştir. İlminskiy sisteminin temel ilkesi olan dinî eğitime ise onun okullarında yer verilmemiştir.

İ. Ya. Yakovlev tarafından düzenlenen Çuvaş okulları, bu tip okulların önde gelen örneklerinden olup eğitim ana dilde verilmiştir. Okulların donanımı da çok iyi durumdadır, özel odalar, kütüphaneler ve ders araçları bulunmaktadır. Bir çoğunun yanında araziler bulunmakta ve öğretmenler rehberliğinde tarım da yapılmaktadır. Temel derslerden başka müzik ile jimnastik dersleri de programın içinde yer almıştır. Çuvaş okullarında 2 dil öğretildiğinden (Rusça ve Çuvaşça) eğitim süresi de 4 yıldır, ayrıca kızların eğitimine de önem verilmiş, hatta onlar için özel okullar açılmıştır. Çuvaş okullarında tercüme metodu uygulanarak verilen Rusça derslerine de çok önem verilmiştir. İ. Ya. Yakovlev "Çuvaşlar için alfabe" hazırlamıştır. Bu alfabe hem Rusça, hem de Çuvaşçayı öğrenmek için düzenlenmiştir. İ. Ya. Yakovlev 1875 ile 1903 yılları arasında Çuvaş Okulları Başmüfettişi olarak görev yaptığı dönem içinde birçok Çuvaş Okulu kurulmuştur. [1032]

Müslüman Tatarlara genel eğitim verecek bu okulların ortaya çıkışı 1870'li yıllarıdır. Kuruluş nedeni olarak PanTürkizm felsefesini dinî eğitimle engelleme gösterilmiştir ve Tatar-Başkurt okulları için özel bir müfettişlik ihdas edilmiştir. Bu okulların ilk müfettişi daha sonra şarkiyatçı olarak ün kazanacak V.V. Radlov olmuştur. Radlov, Rus-Tatar okul sistemini belirlemiş ve Kazan'da bir Tatar pedagoji okulu açmıştır. Resmî olarak bu okulların amaçları şöyle belirlenmiştir: "Müslüman Tatarların Ruslaştırılması ancak Rus dili ve eğitiminin yayılması ile mümkündür. Fakat bunun için ailelerin çocuklarının dinden çıkarılacağı konusunda şüphelenebilecekleri tüm unsurlara karşı önlemler alınmalıdır." Rus Eğitim Bakanlığının bu kararı 26 Mart 1870 tarihinde yasalaşmıştır. Rus-Tatar okullarında Rus çocuklarının Tatarlarla birlikte eğitim görmeleri söz konusu değildi. Okullara böyle bir ismin verilmesinin sebebi, Tatarca eğitimin yanında Rus dili, aritmetik v.s. gibi derslerin yer almasıdır. Yani bu okullar ana okulların aynısı olup, ancak hıristiyanlığın yerine islam dinî ile Tatarca dersleri almıştır.[1033]

[1032] İ. Ya. Yakovlev, *Missionerskiy Svezd v gorede Kazani..*, Kazan 1910, s. 616-620
[1033] Efirov*, a. g. e.,* s. 29

Tatar halkı Rus Tatar okullarına olumsuz bakmış ve çocuklarını bu okullara vermek istememişlerdir. Bunda tabidir ki müslüman din adamlarının büyük etkisi olmuştur. Bu okullarda islam dinî okutulmasına rağmen, mollalar bu okulların "çocukları dinden uzaklaştırma" amacı taşıdığında hemfikirdir. Bununla birlikte, tüm eksikliklere rağmen bu okullar, özellikle eski eğitim metodunu uygulayanlar başta olmak üzere tüm dinî okullara göre daha ilerici nitelikler taşımaktadır. Fakat bunu çok az sayıda Tatar ileri geleni anlamış ve Radlov da çalışmalarında onlardan güç almıştır. Radlov'a Bu konuda en büyük destek Tatar âlimi Kayyum Nasiri vermiştir.[1034]

İstatistiklere göre, 1911 yılına gelindiğinde Rus-Tatar okullarının sayısı azalmış, ya da Kazan vilayeti hariç tamamen ortadan kalkmışlardır. Kazan'da (1911'de) okul sayısı arttıysa da, 1912 yılında ancak 10 tane Tatar-Rus okulu mevcuttur.

5.9.2. Ural Bölgesi Gayrı Rus Okulları

Orenburg Eğitim Bölgesi[1035] 1874 yılında kurulmuştur, daha önceleri buraya bağlı vilayetler, Kazan Eğitim Bölgesine dâhildir. Ural eğitim bölgesinin bağımsız olmasının sebebi, coğrafî ve nüfus açısından çok büyük olan Kazan Eğitim bölgesini küçültmektir. Çarlık rejiminin okul politikasını "pratiğe dökmek" için Tatar, Başkurt ve Kazak okullarına ayrı ayrı müfettiş daireleri açılmıştır. Kazan Eğitim Bölgesinin en önemli vazifesi, Çarlık Rusyasında misyoner okullarını yaymaktı, Orenburg Eğitim Bölgesinde ise Rus çocukları ile gayrı Rusları aynı okullarda eğitmektir.[1036]

Orenburg Eğitim Bölgesinde de gayrı Rus okullar 26 Mart 1870 tarihinde kabul edilen bir kanunla açılmış olup başlangıçta islam ders olarak okutulmuştur. Bu okullar da diğerleri gibi başlangıçta İlminskiy sisteminin etkisi altında kalmış, özellikle 1905 yılından sonra bu sistem yavaş yavaş ortadan kalkmış ve eğitim Rusça yapılmaya başlamıştır. "Ruslaştırma" politikasının 1912 yılında okul müdürleri ve müfettişlerinin toplandığı kongrede resmî olarak öngörülmüş ve Rusça eğitim tek çözüm olarak gösterilmiştir. Kongrede, Rus dili, eğitimin temel aracı olarak kabul edilmiş ve bundan

---

[1034] Efirov, *a. g. e.,* s. 29
[1035] 1897 sayımına göre, Orenburg eğitim bölgesinde 10.235.200 kişi yaşamaktadır. Bunlardan % 38,44'ü gayrı Rustur olan Başkurt, Kazak, Udmurd, Permyak, Tatar, Çuvaş ve Maridir
[1036] Efirov, *a.g.e.,* s. 47

dolayı Rus olmayan okullarda, Rus dili öğretim metotlarının iyileştirilmesine önem verilmiştir. Meselâ kongrede Rus olmayan okullarda alfabe öğretimi öncesi konuşma dersi konulmasına, Rus dili gramerinin öğretilmesine ancak 2–3 ay sonra başlanmasına karar verilmiştir. Yine Rus dilini unutan Rus olmayan öğretmenlerin de okullardan atılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kongrede "kendi yazı ve edebiyatları olmayan halkların okullarında ana dil derslerinin konulmamasını ve bu dillerde kitapların hazırlanmamasını" kararlaştırmıştır. Alınan bu son karar Ural bölgesindeki Tatarlar hariç bütün halkları kapsıyordu, çünkü bu halkların ne kendi yazıları, ne de yazılı edebiyatları vardır.[1037]

1912 yılı istatistiklerine göre Ural bölgesi okullarda öğrenci sayısına göre birinci sırada Başkurtlar (5117), ikinci sırada Ruslar (4.736), ve son olarak da Kazaklar (4133) bulunmaktadır. [1038]

Ural bölgesinde yaşayan Rus ve gayrı Rus nüfusun okuma yazma durumu aşağıdaki tablodan görülmektedir. Ural Bölgesindeki 400 bin çocuktan ancak 28 bini eğitim görüyordu ve okuma yazma oranı oldukça düşüktür. [1039]

Tablo 13: 1897 Yılı Nüfus Sayımına Göre Ural'da Okuma Yazma Oranı

Halklar	1897 sayımına göre nüfusları %	Öğrenci sayısı %	100 kişiye düşen öğrenci sayısı
Rus	61,56	85,81	4,55
Tatar	4,38	3,86	2,88
Başkurt	15,73	0,44	0,99
Kazak	11,11	1,38	0,41

Orenburgskaya Şkolnaya Perepis, 1911, VII, s .7

Ural Bölgesindeki gayrı Rusların çocukları daha çok dinî okullara gitmişlerdir. Bazı yerli idarî birimleri bu dinî okulları kendi idareleri altına almaya çalışmışlardır. Meselâ, Ufa vilayeti 1911 tarihinde müslümanların ileri gelenleriyle eğitim programları hazırlamıştır.[1040]

[1037] *Jurnal Zasedanie sezda direktorov inspektorov narodnıh uçilış Orenburgskogo uçebnogo okruga*, Ufa 1912, s. 346.
[1038] *Jurnal Zasedanie sezda direktorov imnspektorov norodnıh uçilış Orenburskogo uçebnogo okruga*, Ufa 1912, s. 299–316
[1039] *Orenburgskaya Şkolnaya Perepis*, 1911, VII, s .7
[1040] *Otçöt o dyatelnosti musulmanskih pedagogiçeskih kursov Ufimstago gub. Zemstva*, Ufa 1916, s. 7-14.

Orenburg Eğitim Bölgesi Rus devletinin Ruslaştırma politikasını uyguladığı en önemli bölgelerden biridir, ayrıca Rus devleti bu bölgenin topraklarını yerlilerden alarak yerleştirdiği Ruslara dağıtmış bir anlamda Ruslaştırmanın fiziki yönünü de göstermiştir.[1041] Fakat Başkurtlar bölgede yapılan Ruslaştırma ve yok etme stratejisine her fırsatta başkaldırmışlar neticede resmî belgelerde bu bölge adı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar telaffuz edilmemiştir. Ancak XIX. yüzyılda Rus hükûmeti Başkurt topraklarında yerel halka bazı haklar tanımak zorunda kalmış, diğer taraftan Ruslaştırma stratejisine eğitim ve cemiyetleri yoluyla devam etmiştir. Rus devleti bölgedeki stratejisini ayrılıklar ilkesi üzerine kurmuş ve tarihsel beraber ve yakınlıkları olan Başkurt ve Tatarları birbirinde tamamen düşman yapacak stratejiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Tatar-Başkurt okullarının yerine 1870'li yıllardan itibaren Rus-Başkurt ya da sadece Başkurt okulları açılmaya başlamıştır. Tatar öğretmenlerinin işlerine son verilirken, onların yerine Başkurt ya da Rus öğretmenleri görevlendirilmiştir. Tatarca bütün idarî birimlerde yasaklanmış, onun yerini Rus dili almıştır. Rus Milli Eğitim Bakanlığının 1877 yılında yayınladıkları müfettiş raporlarına göre; Rus Başkurt okulları kuruluşundan itibaren fizikî şartlar bakımdan oldukça geridir. Yine eğitici kalitesi ve program yeterliliği de yoktur.[1042]

Yine 1890 yılında bölgede müfettiş olarak çalışan Alektorov, tuttuğu raporda okulların yıllık eğitim öğretim planlarına uymadığını öğretmenlerin istek ve zevklerine göre ders yaptıklarını yazmıştır. 1902 yılındaki raporlardan da anlaşıldığı üzere Başkurt okullarının kuruluşlarından 30 sene sonra bile durumları değişmemiştir.[1043]

[1041] 1897 sayımına göre Başkurtların nüfusu 1,4 milyondur ve büyük bir kısmı Ufa vilayetinde yaşamaktadır.

[1042] Efirov, *a. g. e.,* s. 50-51; "Aznayevskaya Okulu 1870 yılında açılmıştır. Okulda 15 öğrenci eğitim görüyor. Öğretmen Başkurt olup, pedagojik formasyon derslerini almamıştır. Eğitim eski alfabe sistemine göre verilmektedir. Okul organizasyonu kötüdür. Başkurt halkı okulla ilgileniyor ve ellerinden gelen yardımı yapıyorlar. Tambazinskaya Okulu¸1872'de açılmıştır. Okulun yıllık bütçesi 850 ruble olup, bunlardan 160 rublesi toplum, 330 rublesini ise yerli idare vermektedir. Okul öğretmenin evinde çok küçük bir dairenin içinde yer almakta masa, sandalye, tahta ve diğer okul gereçleri yoktur. Okulun toplam 4 öğrencisi vardır. Öğretmen, Birsk ilçesindeki bir okuldan mezun olmuş, fakat bu işe vâkıf değildir. Burayarskaya okulu, toplum ve yerli idarenin desteğiyle ayakta durmaktadır. 3'ü Rus olmak üzere toplam 43 öğrencisi vardır. Öğretmen pedagojik formasyon dersleri görmemiş. Eğitimde eski metod uyguladığı için işler yavaş ve kötü ilerliyor. 43 öğrenciden ancak 15'i okuma-yazma biliyor."

[1043] A. Alektorov, *Oçerki iz istoriyi Razvitiya inorodçeskogo obrazovaniya v Rossiyi*, Kazan, 1904; "Aktorov'a bir teftiş sırasında Öğretmen Gusev'in ifadesi: "Okulu kilitliyor ve ormana av yapmaya gitmek ne güzeldir. Aylarca dolaşıyorsun ara sıra Başkurtların evine uğrayıp çay ya da kımız içiyorsun, hatta koyun eti yiyorsun". Okulun durumunu soran müfettiş ise Gusev'e şöyle cevap vermiştir: "Geçen senenin sonbaharına kadar işler yolunda idi, ama şimdi bozuldu, öğretmen ava çıktı, öğrenciler ortada yoktur"

Orenburg Eğitim bölgesinde 1906 yılında toplam 52 Başkurt Rus Okulu vardır ve eğitim durumunda hiçbir gelişme görülmemektedir. Ufa'da toplanan 1912 bölge eğitim kurultayında müdürler ve müfettişler okulların yetersizlikleri üzerinde durmuşlar ve özellikle Rusça öğretiminin yetersizliğini önlemek için tedbirler almaya çalışmışlardır. [1044]

Ufa bölgesinde gayrı Rus okulların % 4,9'unda eğitim ana dilde yapılırken % 43,1'inde Rusça ve % 52'sinde karışık eğitim yapılmaktadır.[1045]

Başkurt Okullarının öğretmen yetersizliği de eğitimin verilememesinde önemli neden olarak görülmektedir, nitekim 1915/16 yıllarında toplam 191 Başkurt okulunun ancak 85 Başkurt öğretmeni vardır. Vilayette bulunan 371 gayrı Rus okuldan 173'ü Rus-Başkurt okuludur. Bu okullarda toplam 5117 öğrenci eğitim görmektedir, diğer okullar Tatar, Çuvaş ve Marilere aittir.[1046]

Başkurtların 1911 yılında nüfusu 1,5 milyondur okul çağındaki çocuk nüfusu ise yaklaşık 300.000 dir; bu nüfusun ancak 5 bini bu okullara gidebilmektedir. Yine bu yılda Başkurtların bölgesinde 1500'e yakın mektep ve medrese bulunmaktadır ve bu okullarda da toplam 53 bin çocuk eğitim görmektedir.[1047]

[1044] *Jurnal zasedanie sezda direktorov inspektorov narodnıh uçilişi Orenburgskogo uçebnogo okruga*, Ufa 1912, s. 327; "Öğrenci okula gelip oturur, kendisinden Rusça okumasını isterlerse okur, tercüme yapar. Tüm bunlar 15 dakika sürer. Daha sonra tam bir saat boyunca öğretmenin söylediklerini otomatik olarak kaydeder; aritmetik dersinde çok kısa cevaplar verir, kendisinden bir şey anlatılması istenince, bunu Tatarca yapar. Bu ders saati ancak 15 dakika Rusça pratiği için yeterli olabilmektedir. Bu da ancak öğrenciye sıra gelmişse mümkündür."

[1045] *Naçalnıe Norodnie Uçilişa Ufimskoy gubernii*, Ufa 1916, s.13

[1046] *Odnodnevnaya Pereprisi Naçalnih Şkol 1911 g.*, St. Petersburg 1911; sayı VII, s. 22.

[1047] *a.g.e*, sayı, XVI, s.138-140

VI. BÖLÜM

KAZAN MİSYONERLİK KURULTAYINDA MÜSLÜMAN BÖLÜMÜ TUTANAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

İdil-Ural bölgesi misyonerlik faaliyetlerinin tartışıldığı, Misyonerlik Kongresi bölgenin merkezi şehri olan Kazan'da 13–26 Haziran tarihleri arasında toplanmıştır. Toplantılar bölge piskoposları, misyonerler, Akademi hocaları, Akademik bilim adamları, papaz ve rahiplerin yanında Devletin görevlendirdiği İç İşleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı denetçileri tarafından da takip edilmiştir. Kongre, dinî idare diye tarifini yapabileceğimiz yeparhiyalara birer oturum ayırmış, bu doğrultuda Kazan, Orenburg bölgelerine ait özel oturumlar düzenlenmiştir. Bölümler misyonlara göre düzenlenmiştir. Toplantının ilk bölümü 4 oturumdur ve bu oturumlar bu bölümde tartışmaya açtığımız, müslümanların karşı faaliyetlerine özgüdür. Tartışmalarda belli bir usul takip edilmiştir. Alan ile ilgili misyon öncülerinin en yetkinin hazırladığı veya hazırlattğı raporlar katılımcılar huzurunda okunmuş, katkı ve değerlendirme sözleri verilmiş ve nihayet rapor üzerinde tartışmalara müsaade edilmiş ve ortak alınan kararlarla oturumlar tamamlanmıştır. Alınan ortak kararlar metin halinde görevli sekreterya tarafından yazılı hale getirilerek basılmıştır. Müslüman Bölümünün raporu Maşanov tarafından ikinci ve üçüncü oturumda okunmuştur. Zaten birinci oturumda açılış ve temenni konuşmalarından başka bir şey yoktur. İkinci oturumun tamamı üçüncü oturumun ilk yarısı raporun dinlenmesiyle geçmiş, ikinci yarıdan itibaren rapor üzerine ilaveler alınmıştır. Dördüncü oturum ise ortak kararların alınmasına ayrılmış ve ortak metin kaleme alınmıştır.

Misyonerlik kongresinin tespit raporu Profesör M. Maşanov tarafından hazırlanmıştır ve *Tatar müslümanların bugünkü durumları ve diğer gayrı Rus ahaliyle ilişkileri*[1048] adını taşımaktadır. Toplantı sonunda rapor üzerine tartışmalar yapılmış ve misyonun müslümanlara karşı uygulayacağı yeni stratejiler üzerinde durulmuştur.[1049]

[1048] "Otdela po musulmanstvu missionerskogo sezda v grode Kazani 1910 goda" *Missionerskiy sezd v gorode Kazani 13–26 iyuniya 1910 goda* (Kazan: Tsentralnaya Tipografiya, 1910)

[1049] Müslüman Karşıtı Bölümü toplantısına, Kurultay Başkanı ve Kazan arhiyepiskopu Nikonor, Samara ve Omsk piskoposu Gavril, Saratov piskoposu Germogen, Perm piskoposu Palladiy, Çistopol piskoposu Aleksiy, Mamadış piskoposu Andrey, Kazan Valisi M. V. Strijevskiy, Moskova Uspenski kilisesi başrahibi Markov, Kazan Akademisi profesörleri, N. İ. İvanovski ve başrahip E. H. Malov'un yanında; Mülkî müşavirler, V. M. Skvarçov, N. P.

Müslüman karşıtı bölümün toplantı tutanakları, bizlere o dönemde bölgede görevli şahıslar ve misyon hakkında düşüncelerini vermesiyle çok önemlidir ve ilk defa bilimsel literatüre tarafımdan işlenerek geçirilmiştir. Bir diğer önemli yanı da bu tutanakların içinde müslümanların misyona karşı duruşları yer almakta ve Rus din adamları ve entelektüelleri gözüyle müslüman Türklerin durumunu ortaya koymaktadır.

6.1. Ortodoks Misyon ve Misyoner Gözüyle İslam ve Müslümanlar

Maşonov raporunun girişinde islam propagandasının[1050] İdil boylarında çok eski dönemlerden beri yapıldığını ve giderek propagandanın daha da kuvvetlendiğini söylemekte ve bu girişle raporuna başlamaktadır. Daha başlangıçta islamın ve müslümanların misyon yönüyle güçlü olduğunu ifade etmesi aslında yeni bir misyoner modeli değildir ve hemen hemen bütün misyonerlerin ortak tavrıdır. İslam propagandasının son yıllarda artmasını ise devletin müslümanlara verdiği hukukî özerklikte görmektedir.[1051]

Bunun karşılığında, Ortodoks misyonun müslümanların içine misyonerlerini yerleştiremediğinden, sadece hıristiyanlığı kabul edenleri dinlerinde kalmayı sağlamak için çaba sarf ettiğinden bahsetmektedir. Bu yöntemin sonuçta Ortodoksluktan islama

---

Ostroumov, İ. L. Brizgalov katılmışlardır. İç İşleri Bakanlığından görevlendirilmiş olan Kazan bölgesi deftardarlık başkanı İ. M. Danilov, Kazan bölgesi askerî müşaviri D. P. Malov, günah çıkartma bölümü memuru S. D. Bondar da görevli olarak bu bölümün toplantılarını takip etmiştir. Ayrıca kurultayı 139 din adamı da izleyici olarak takip etmiştir. Kazan İlâhiyat Akademisi yüksek kadrolu profesörü M. A. Maşanov ve sekreteri Dalmatov raportör olarak görev yapmışlardır.

[1050] Hıristiyanlığı yayma faaliyetini anlatmak üzere ‘misyon’ kelimesi kullanılmıştır. Aslında bizim literatürümüzde islamı yayma için de “tebliğ” kelimesi kullanılmaktadır. Ancak Rus misyoner kaynakları tebliğ kelimesi yerine biraz da zorakîlik ifade eden ve aslında tabii gelişmeyi reddeden propagandayı kullanmıştır. Biz de Rus metinlerinin yanlış da olsa kullandığı terimleri kullanacağız. Yine buna benzer islam kelimesi yerine Rus misyonerler daima ya Muhammedi veya muhammedan kelimesini kullanmıştır, yine kullanılan bu kelimeleri de vermek durumunda kaldık.

[1051] Kutsal Sinod savcılarının raporlarından birinde “müslümanlar sahte dinlerinin peşinde inat ve sebatla yanında olmalarının yanında hıristiyan olan diğer gayrı Rusları da dinlerine çekmeye çalışıyorlar. Ve bunun için propaganda yollarının bütün sistematik yollarını kullanıyorlar, diye yazmaktadır. Aynı savcı diğer bir raporunda: “Bu propaganda sadece mollalarda değil her bir müslümanda güçlü bir biçimde vardır” demektedir. Savcının yine 1884 yılında yazdığı raporda; “ Rusya’nın doğusunda yaşayan gayrı Rus ahalinin hıristiyanlaşmaya en az uygun olan müslümanlardır, onların fanatizmi yanlış ancak şüphe edilmeyen görüşlere dayandığı yazılmaktadır. Onun bağlıları eğitimlerini hıristiyanlıktan üstün görüyorlar. müslümanların dinî hiyerarşisi ve eğitimi diyalektik anlamda halk arasında saygı ve otorite kazanmıştır, yanlış da olsa bu fikirleri benimsiyorlar ve destekliyorlar. müslümanları dinî eğitim harici bir eğitimden men ediyorlar. Böylece müslümanların çevresi her türlü etkiye kapanmıştır, bu da uzun bir süre hıristiyanlığın nüfuzuna engel olmaktadır ve bu umudu elinden almaktadır. Bu bir yönüyle misyonerlik amacı diğer yönüyle ilimleri öğrenmek adına her ikisine de kapalıdır.(M. Maşanov, “Sovremennoye sostayaniye Tatar-muhammedan i ih otneşeniye k durugim inorodsami” *Missionerskiy sezd v gorode Kazani 13–26 iyuniya 1910 goda* (Kazan: Tsentralnaya tipografiya), 1910, s. 235-335.

geçişi sağlayacak zemini müslümanlara hazırladığını belirtmiştir.[1052] Aslında bu serzenişte İlminskiy'den Malov'a, bütün misyonerlerde yine ortak bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. müslümanların dinî yaşayışlarıyla örfi hayatlarının uyumundan ve etkileyici yaşantılarından her zaman çekinmişlerdir.

Böylelikle Rusya'nın müslüman ahalisi[1053] sadece islama bağlılıkla kalmıyor, aynı zamanda etkilerini diğer toplulukların putperestlerin, hıristiyanlığı tamamıyla benimsememiş, Kreşenlerin üzerinde genişletmek için çaba gösteriyorlar. Rus halkının bu insanlarla birleşmesine engel olmalarının yanında Rus kültürü ve devletiyle de iletişimlerini kesiyorlar, hıristiyanlıkla bu halkların arasına engel koyuyorlardı. İslamın sözlü tebliği ve Tatar müslüman Edebiyatı geniş ölçülerde müslümanlar tarafından fikirlerinin propagandası için kullanılıyor. Tatar müslümanlar tümüyle birliktiler ve şimdi de öyledir. Ruhlarında propaganda fikrî kuvvetle işlenmiştir. islam eğitimi ruhlarına öyle işlemiş ki, karşılarında duran ve her türlü dinî propagandayı kolayca kabul edebilecek Kreşen ve Putperestlere yani her şeye açık olan gruplara bunları aktarabiliyorlar. Maşanov, müslüman tebliğ için bunları rapor ederken, Misyonerlerin misyon hakkında yetersiz olduğunu da ifade etmektedir. Önceden uygulanan yanlış metotların devam ettiğini gayrı Rus ahalide ana dilde yapılan eğitimin yetersizlikler nedeniyle akîm kaldığını düşünmektedir.

Maşanov ihtidâ eden Kreşenler içinde müslümanları suçlamakta ve devletin öncelikli sosyal problemi olarak görmektedir.[1054] Maşanov, bu dönemin istatistiğini de vermektedir. Din özgürlüğü ilan edildikten sonra, Diyanet İşleri Departmanı Yabancı

[1052] "Fakat bu işte bile misyon alınan sonuca göre yetersiz görülmektedir. Aynı kabileden olan Kreşen Tatarları müslümanlardan etkilenerek yeni nesillerini müslüman örf ve âdetlerine göre yetiştiriyorlar, birkaç on yıl sonra aralıksız Ortodoksluktan islama geçebilecek olgunlukta bir nesil yetiştiriyorlar, bu güne kadar da bunun sonu gelmemiştir." Maşanov, a. g. r., s. 236

[1053] 1897 yılında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre; Rusya imparatorluğu genel nüfusu 125 640 021; müslüman nüfus: 13 906 972; tahmini oran: % 11,1

[1054] "İslam propagandasına uygun olan bu zeminde hıristiyanlıktan Muhammedanlığa dönen büyük bir grup oluşmuştur. Ve son zamanlarda mevcut kanunların desteğiyle resmî bir hüviyette kavuşamamışlar, hıristiyanlıktan ayrılmışlar tamamen islamî bir hayat sürseler de islama da resmen kabul edilmemiş bir grup oluşmuştur. 17 Ekim ve 17 Nisan manifestolarında ilan edilen din özgürlüğü kanunla bu gruba resmî anlamda islam olma umudu doğurdu ve binlerce insan müslüman olmak için devlete dilekçe verdi. Yani daha önce zaten uyguladıkları yaşam tarzını resmîleştirmek istediler. Bununla beraber müslümanlar Tatar köyleri yakınlarında bulunan Çeremiş, Votyak, Besermiyan ve Çuvaşlar arasında da propagandaları artırdılar. Bu propagandaya öncülük edenler genel de Tatar köylerinde bulunan Tatar okulları oldu. Bu okullar Tatar mollalar tarafından idare edilmekteydi, ayrıca bu mollalar bu köyleri hıristiyanlık etkisinden koruyordu. Bu okulların asıl amacı dinî öğretmekti öğrencilere dinlerine tutkuyla bağlılığı öğretiyor, aynı zamanda Tatar milliyetçiliğine hizmet ediyordu, islamın fanatik taraftarlarını yetiştiriyorlardı, bununla beraber eğitim seviyesi düşük bölgelere eğitim propagandası yapmak üzere öğreticiler yetiştiriyordu.". Maşanov, a. g. r., s. 238

Dinler bölümünden alınan bilgilere göre; islama dönen kişi mevcudu 50 000' dir. Yani resmen 50 bin kişi islama dönüş yapmıştır. Müslümanlar bu rakamı inkâr etmiyor, hatta artırıyorlar. Bu dönen 50 bin kişi islamı kabul eden yeni dönenlerdir, çok önceden islama geçenler bu rakama dâhil değildir.[1055] Maşanov dönemin gazetelerinden alıntılar yaparak Kafkaslar'daki islam tebliği için de bilgiler vermiştir. Kafkas kabileleri arasında da islam propagandası bu denli güçlüdür. Mesela *Çernomorski Vestnik'in* (*Karadeniz habercisi*) haberine göre Gadautski bölgesi Suhumi eyaletinde müslümanlık çok güçlü bir şekilde gelişiyor. Her Ortodoks kilisesinde rahip bulunsa da faaliyetleri kısıtlıdır. Çünkü karşılarında fanatik ve güçlü bir molla ordusu var. Durmadan propaganda yapıyorlar. Her kilise çevresinde birçok yalancı molla bulunmaktadır, rahibin 2-3 mollayla baş edememesi aşikârdır. Kutsal vaftizle meşgul rahiplerle mücadele etmekle yetinmeyen mollalar, en tutkulu Ortodoksları bile dinden döndürmeye çalışıyorlar ve maksatlarına da ulaşıyorlar. Propaganda yapan mollaların ekseriyeti Türkiye'den gelenlerdir. Bunlardan başka Abhaz mollalar da mevcut, ancak çoğunluğu Türklerden müteşekkildir. Kendini marangoz ve kara işçisi olarak tanıtan Türkler aslında dinî propaganda yapıyorlar. Birçok Türk tüccar ticaretin yanı sıra islamın yayılması için uğraşıyor.[1056] Maşanov, islam propagandasının Kafkasya'da çok güçlendiğini Suhumi Dinî İdare Bölgesinde Abhazların gruplar halinde islama girdiğini de söylemektedir.[1057]

Maşanov'a göre "müslümanların propagandaları özellikle müslüman köylerle çevrili gayrı Rus veya Kreşen Tatarlarının müslümanlarla beraber yaşadıkları köylerde yapılmaktadır. Bütünüyle gayrı Rus ahalisi olan köyler müslüman propaganda etkisinde kalmakta, Tatarlar kan ve kültür yakınlıklarını kullanarak bu dönüşümü

[1055] Bir müslüman Kazanlı gazeteci La turquie'de şunları yazıyor: "islamîzm din özgürlüğü genelgesinden sonra Rusya'da hayret edilecek bir şekilde muvaffakiyet elde etti. İslam propagandası özellikle Kuzey-batı bölgelerde daha da iştiyakla yapılıyor. Burada tüm köyler islama dönüyor. müslümanlar bu bölgede çok sayıda okul açıyor, tebliğciler gruplar halinde buralarda geziyor. Bu bölgedeki köyler tamamen putperesler ve Hz. Muhammed'in dinî anlatan sözlerini iştiyakla dinliyorlar ve müslüman saflarına geçiyorlar. Zengin müslümanlar bu propagandaya destek veriyorlar ve her yeni müslümana yardım için 10.000 ruble bağışlıyorlar. Rusya'nın kuzey doğusunda zengin müslümanların yardımıyla 10 müslüman gazetesi çıkarılıyor ve bu gazeteler Rus ahaliye ücretsiz dağıtılıyor. Bakınız, *Pravda Blogovestnik*, II (1909), s. 503-504; Maşanov, a. g. r., s. 237

[1056] Erkek çocuklar için çeşitli oyuncaklar dağıtıldığını da söylemektedir. Maşanov, a. g. r., s. 237.

[1057] Kutsal Guriy Cemiyeti Kafkasya'da Ortodoksluğu yaymak için Sinoddan yazılı olarak bu bölgede hazine parası ile dinî eğitim merkezinin kurulmasını rica etmiştir.

hızlandırmaktadır. Özellikle Kreşen Tatarları,[1058] müslümanların güçlü propagandası altında kalmaktadır ancak bu etki sadece Kreşenler üzerinde değil bütün İdil çevresinde de hissedilmektedir.

"Burada da en büyük etken olarak Tatarca görülmektedir. Yaşam tarzları da tamamen aynıdır. Neticede Ruslarla iyi ilişkiler kuramıyor, Tatarcayı iyi biliyorlar ve Tatarlarla ilişki kuruyorlar ve bu ilişkiler özel de kuruluyor. Bunun neticesi islamî propagandayı bire bir daima hissediyorlar. Daha önceden hıristiyanlık propagandasının yapılmadığı yıllarda onların kafaları islam karakterli fikirler ve efsanelerle doldurulmuş ve sonuçta birçok köy hıristiyanlıktan ayrılarak islama geçmiştir. Gayrı Rus ahalinin müslüman köylerle çevrili yerlerde açık açık islam propagandasını görüyoruz."[1059]

Maşonov, Tatarlar arasındaki islamın yerleşmesi ve güçlü bir tutku haline gelmesinde mollaların rolünü önemsemektedir. Ona göre mollanın faaliyeti müslümanın bütün hayatı boyunca devam eder. Camilerdeki okullar mollaların etki alanıdır ve küçük yaşlarda islama körü körüne bağlılık burada gelişir. Karşı dine nefret de burada gelişmektedir. Hayatın her safhasında iyilikte kötülükte hep o vardır.[1060] Maşanov islam propagandasının unsurları arasında mollaların görev yaptığı mescitleri de saymaktadır ve bu durumu şöyle ifade eder: *Nüfusu çok olup da mescidi olmayan Tatar köyü bulamazsınız, daha kalabalık Tatar köylerinde ise, 2–3 ve daha fazla mescitleri olan köyler var,* diyerek bu gerçeği vurgulamaktadır. Tatarların inatla bütün kanunları hiçe

---

[1058] Onlara aynı kabile oldukları için her zaman etki ediyorlar. Bir müslüman Tatar, Kreşen Tatarla karşılaşınca ana dillerinde iman ve ibâdetle ilgili tartışma başlayıveriyor. müslüman Tatar ana dilinde kendi inancının gerçeklerini anlatıyor, Kreşen dinliyor ve müslümanın sözleri ile ilgileniyor ve ta ki hıristiyanlıktan vaz geçene kadar bu devam ediyor. Maalesef Rusların arasındaki ayrılık ve Kreşenlerin birlik olamaması da buna yardımcı oluyor. Bu durum Kreşenleri müslüman Tatarlara yakınlaştırıyor, müslümanlardan dinle ilgili nasihatları almalarına neden oluyor. Bu nasihat ve öğütler neticesinde Kreşenler islama geçiyor, açık olmasa da bu geçiş gizli oluyor. "İnsan dinsiz olamaz neye inanacağını bilmeden yaşayamaz." Hıristiyanlığı bilmeyen Kreşen tabii olarak taşıdığı dinî inancı karşılayacak bilgiye ihtiyaç duyuyor. Ruslardan faydalanamayınca müslümana başvurmak zorunda kalıyor, dinî sorularına orada cevap buluyor. Bunun sonucunda, müslümanların eski zamanlarda ve günümüzde Kreşenler üzerinde kuvvetli bir etkisi vardır. Bu etkiyi Kreşenlerin bir zamanlar islam olması da kuvvetlendirmektedir. Ayrıca onların hafızalarında birçok islamî bilgi hala mevcuttur. Böylece islamın kök salabilmesi için uygun bir toprak vardır ve hiçbir engelle de karşılaşmıyor. Bu arada Rus Kreşene olan kini unutsa da dinîni öğretmek istese bile büyük bir çaba göstermesi gerekecek- önce Kreşenin yüreğindeki islamı yok etmesi gerekiyor, daha sonra da hıristiyanlık tohumlarını ekmesi... müslümanın ise sadece Kreşendeki islama olan meyli artırması gerekiyor. Maşanov, a .g. r., s. 240-41

[1059] Maşanov, a. g. r., s. 242.

[1060] Her şey islamın ruhundadır ve buralarda kurgu böyledir ki, çocuklarda islamın her bir noktası müslüman olmak için gereklidir, inancıyla terbiye ediliyor ve sadece kurtuluşun burada olduğu işleniyor. Öğrenci okul bitince gerçek hayata başlıyor, o zaman da mollanın etkisi devam ediyor. Tatar hayatında her hadisede molla etkisi vardır. Doğumda isim koymak için molla çağrılıyor, bu özel bir ikramla yapılıyor, mescitte dinî sohbetler yapılıyor. Birisi hasta oluyor yine molla bir şeyler okumak için çağrılıyor. Bu okumanın kurtarıcı hatta iyileştirici olduğuna inanılıyor, ailede ölüm olunca yine molla çağrılıyor, yine ailenin reisi ölünce miras paylaşımı için molla davet ediliyor. Evlenmede molla gerekiyor. Bazı zenginler evlenme töreni için birkaç mollayı çağırabiliyor. Onlar dinî sohbet yapmayı seviyorlar, çeşitli dinî konularda ve âdetlerle ilgili konuşmalar yapıyorlar, orada olanlar konuşulanları dinleyip öğreniyorlar. Boşanma, kavga, işe başlama, basit bir yolculuk dahi molla davet etmeden başlamıyor. Onlar bittabi islamı Tatarlar arasında iyice yerleştirmek ve onları fanatik yapmak için yetiştirilmişlerdir. Maşanov, *a.g.e* , s. 241

sayarak mescitler yapmasını da islamı yayma isteği olarak görmektedir. Devletin molla tayininde belge istemesini de sadece formalitenin yerine getirilmesi olarak düşünmektedir.

Maşanov, mollaların Tatarlar üzerindeki etkilerinin bu denli güçlü olmasını başka bir milletin esareti altında yaşamalarına bağlamaktadır.[1061] Müslümanların yüksek Avrupa kültüründen mahrum kalsalar da dinî ve sosyal hayatlarında kendilerini koruma güdülelerinin çok güçlü olarak saklandığını, her türlü yabancı etkiye ve akıma karşı yeterli direnci sağladıklarını söylemektedir.

Her hangi müslüman cemiyeti dikkatle inceleyin. Her birisi birbirleriyle sıkı bir işbirliği içinde çalışan minik bir devlet gibidir. İçlerinde kendi kanunları âdetleri, kuralları, idareleri vardır ve sürekli islamın ruhu ile destekleniyorlar. Bu cemiyetlerin büyükleri var, yüksek eğitime ihtiyaçları yok. İnsanlar arasında dinî ahlak ile saygıdeğer olmak yeterlidir. Her müslüman topluluğun okulu ve mescidi vardır. müslümanların okulları cemiyetle sıkı bir ilişki kurmuştur, aile okulu tamamlar. Ailede çocuk çok küçük yaşlarda anne ve babasından islamî terbiyeyi alır. 7-8 yaşlarındaki çocuğun artık çok güçlü bir islami temeli vardır. Bu tür cemiyetler on veya yirmi aileden oluşuyor hayat onları nereye sürüklerse sürüklesin mescit veya okul çevresinde gruplaşıyorlar. Okul ve mescit genelde aynı yerde oluyor. Yüksek eğitimle ilgili en yakın medreseyi kullanıyorlar. Bu tür müslüman gruplaşması Rusya'nın birçok eyaletinde mevcuttur. Rusların yanlarında uzun süre yaşamalarına rağmen hiç bir Tatar islamî özelliklerini yitirmemiştir.[1062]

Maşanov, islam propagandasındaki aile ve cemiyet faktörünü de açıklamaya çalışmıştır ona göre sadece mollalar değil aileler, cemiyetlerin bütün uzuvları olağan üstü imanları sayesinde islamın tohumlarını uygun buldukları zemine ekiyorlar, her Tatar gücü nispetinde islamın yayılmasını kendine bir görev biliyor ve bu işi sadece mollalara bırakmıyordu. Karşılığında Ruslar ise hıristiyanlığı yayma işini sadece dinî idareye bırakmıştır.[1063]

[1061] Başka bir milletin hükümranlığı altında kendi devletlerinde bütünleşememişler, kendi aralarında kapanmışlar ve diğer dinlerden olanlara nefretle bakmışlar. Kapalı halleri hıristiyanlığın girmesine izin vermiyor. Hıristiyanlığı bütün insanlığı kardeş olarak gören genel prensibini kabul etmiyorlar, onlar bütün güçlerini kendi âdet ve dinî inançlarını korumakta kullanıyorlar, aynı zamanda dedelerinden gelen manevî mirası koruyorlar, buna da Rusların etki etmesine müsaade etmiyorlar. Bu kapalı cemiyete Rusların girişine imkân yoktur, yani tamamıyla dışa kapalıdır.(s. 242)

[1062] Maşanov, a. g. r., s. 243

[1063] Ben birçok defa yanlarından geçen Kreşenleri durdurup dinî tartışma yapan müslümanları bizzat gördüm. müslümanların dinlerini nasıl anlattıklarını görmek lazım, nasıl heyecanla nefes alıyor, bunu yaşamak lazım, bu sıcaklıkla nasıl islamın yüksek olduğunu anlatıyor hissetmek lazım. Derin dinî hisleri konuşmada görebilirsiniz. Gözünüzde canlandırın basit Kreşen Tatarları bu konuşmalar ne kadar etkiliyordur. Kreşenler çoğu zaman konuşmaları anlamazsa da konuşmanın heyecanından etkileniyor ve bu tür 2–3 konuşmadan sonra hıristiyanlıktan çıkıyor. –tabii ki, okul ve kilise de iyi bir hıristiyan eğitimi almamışsa- Bütün islam tarihinde bahsedilen bu coşku (entüziyazm) sayesinde bağlılar devam etmiştir ve oldukça kuvvetlidirler. Rus köylüsü bu harekete tepkisiz ve itinasızca yaklaşmaktadır, ancak çevresinde anlattığım gibi bir topluluk yaşıyor. (s. 244)

Rapor, müslümanların propagandalarını inatla devam ettirmesini, islamın hıristiyanlıkla olan yakın ilişkisinde aramaktadır. Ona göre islam bir pozitif din olarak değil, kanun koyucu olarak dinleri ve hıristiyanlığı kötüleyerek gelişmiştir. Kur'an'da hıristiyanlık köklü eleştiriye tabi tutulur, bu da müslümanları karşı cephede güçlü kılar görüşündedir. Tabi ki, çocukluğundan Kur an'daki bu ana fikri benimseyen müslüman, hıristiyanlığa düşman olmakta ve hıristiyanlığın yanlış olduğu düşüncesiyle kendinî korumaktadır. Ona göre bu düşünce en basit halkın bile ortak kanaatidir.

Ayrıca rapor, Tatarların yüksek eğitimden sonra bile inançlarında her hangi bir değişime rastlanmadığını dış görünüşleri değişse de içte aynı duyguları yaşadıkları tespitini de yapmaktadır.[1064] Maşanov, müslümanların Kreşenlerin üzerindeki etkilerinin nedenlerini açıklarken müslümanların gelişen zekâlarını da dile getirmiştir.

"Kreşen Tatarları müslüman alfabeden koparıldıktan sonra gayrı Ruslara ait okullar açılıncaya kadar çok cahil kalmışlardır. Onların elinden islam alfabesi alınmış, zaten Rus alfabesini de bilmiyorlardı. Böylece müslümanlar, yazıyı kullanarak seviye olarak Kreşenlerin üzerine çıktılar. Okuma yazmanın gelişim için önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Okuma yazması olamayan Kreşene okumuş Tatar doğrudan yanlış yolda olduğunu söyleyebiliyordu, zaten Ruslar da onları aldatıyordu. Müslümanlar ise onlara sevgi gösteriyordu. Bu zamanlarda Rus köylerinde bile okula rastlamak çok zordu, gayrı Rus ahalinin ise hiç okulu yoktu. Tatarlarda ise her köyde bir okul vardı, büyük köylerde ise, birkaç okul vardı ve bu okullar dinî fanatizmin merkeziydi. Deneyimli bir misyonerin sözüyle; müslümanlardaki okuma yazmanını ve eğitimin gelişmiş olması inançlarını başka halklar üzerinde yaymalarını sağlıyordu. Tatarlar okullarında yeterince eğitimi almasalar da dinî inançlarını kuvvetlendirerek ve başarıyla fikir yürütebilecek durumda bitiriyorlardı. Tatarlar, bir Çuvaşla karşılaşınca dinî konularda konuşmasının gerektiğini hesaplıyordu. Bu konuşmalarda, islam dinîni, törelerini, âdetlerini övüyor, hıristiyanlığını kötülüyor, sözlerini kanıtlamak için, islam büyüklerinden örnekler veriyor, müminlerin gelecek hayatından örnekler veriyor, peşine bir hikâye anlatıp, dua ile yapılması gerekenleri bitirdikten sonra sona erdiriyor."[1065]

Yine, Tatarların islamı kuvvetlendirme isteğinin küçük yaşlarda geliştiğini ve temelinin ilkokulda aranması gerektiğini söylemektedir. Okullar çocuğa yeni bilgiler

[1064] "Maalesef Rusların okumuşları arasında buna rastlayamıyoruz, Tatarlar okuyunca dış görünüşleri değişse de inançları kuvvetleniyor. Rus okumuş tabakasının dağınık olması nedeniyle birçok yerde Tatarlar az da olsa hükümranlıklarını koruyorlar. Çeşitli makamlara seçimlerde Ruslar birkaç aday gösteriyor, oylar bölünüyor ve Tatarlar bir adaya oy verdikleri için seçimi kazanıyor. Sonuçta Tatarların adayı kazanıyor, Ruslarınki, bataklıkta kalıyor. Seçilen Tatarlar da her işte ve faaliyette kendi halkına destek oluyor. Bu tür bölgelerde islam propagandası durmadan devam ediyor." (s. 246)

[1065] Maşanov, a. g. r., s. 247

kazandırmasa da, dine bağlılığı ve kâfirlerin daima perişan olacaklarını öğretmektedir. Bu nedenle okula devamlılık müslüman gözünde dindarlığın ilk noktasıdır.[1066]

Ayrıca Tatarların ilk ve yüksek öğrenimlerini denetimsiz yaparak güç kazandıklarını bu konuda devletin de hiçbir tedbir almadığını iddia etmektedir.[1067] Maşanov, müslüman okulların denetimsizliğini, Tatar fanatizmi ve içe dönük yaşantıları onların elyazması kitaplarında kendinî gösterdiğini de söylemektedir.[1068]

Maşanov, 1904–1905 yıllarında Çar'ın emri ile hıristiyanlık dışı inanca sahip toplulukların ibadet hürriyetine kavuşmasından sonra, Rusya imparatorluğunun çeşitli bölgelerinde müslümanların idareden eğitim talebinde bulunduğunu belirtmekte, isteklerin masum olmadığını düşünmektedir. Kırım bölgesinden gelen isteği de örnek olarak vermiş ve bu duruma dikkat edilmesini istemiştir.[1069] Ayrıca okulların yaygın

---

[1066] "Tatar ilk mektepleri sadece dinî karakter taşır, öğrenci bu okulda 2, 3 yılda mükemmel şekilde dinî öğrenir ve bunu ibâdet olarak yapar. Birçok genç bununla yetinmeyip yüksek eğitim için medreseye gider. Oradaki eğitim daha üst seviyededir, ancak o da dinî karakterlidir. Burada gençler onu öğrenmekle yetinmeyip aynı zamanda onu korumayı ve onun daha iyi olduğunu kanıtlamayı da öğreniyorlar. Hayli zor metotlarla hıristiyanlıkla ilgili polemik konularını öğrenip, bunları yalanlamayı öğreniyorlar. (s. 248) "Bunlar müslümanların kendilerinin bile zor anladıkları meselelerdir. Medreseyi bitirenler gayrı Ruslar arasında islamı yaymak için hazır hale gelir. Tatarlar arasında İstanbul, Buhara ve Mısır'da meşhur medreselerden mezun olanlara da rastlıyoruz. Onlar son zamanlarda umumî ilimleri öğrenseler de bu yeterli değildir. Buradan mezun Tatarların nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu öğrenmek için okulların programlarına bakmak yeterlidir. Bu program bütün eğitim kurumlarında aynıdır, sadece okutulan kitaplar farklıdır. Ruhları aynıdır. İlköğretim mekteplerinde Kur'an'dan alınan parçalarla okuma yazma, dua etme ve âdetleri özellikle abdesti- öğreniyorlar. Medreselerde; islam hukuku, tefsir, Arapça gramer, mantık, diyalektik ve bazı ilimleri öğreniyorlar. Bütün medreselerde öğrencileri hacı ve katı müslüman yapmayı amaçlıyorlar. Burada en küçük harekete dahi dikkat ediyorlar. Orta Asya'da böyle bir okulu yakından gözlemleyen birinin notlarından: "ellerini karınlarına bağlamaları, hazır olda durma şekilleri, gözlerini aşağıya dikmeleri, yumuşak ve tatlı konuşmaları, kör birini taklit eden Farslara benzer, bazen inanılmaz şekilde ikiyüzlülüğe gider."

[1067] "Bu medreseler, resmî olarak nahiye yöneticisinin emri altındadır, ancak gerçekte devlet idaresinin gözünden uzaktır. Bunu resmî belgelerde bile görürüz. Mesela; 1907 (Bugulmunski) Bügülme kazasının yerli idarecisinin raporunda şunlar yazılmıştır: "Demek ki, her Tatar köyünde olan mekteplerden yerli idarenin haberi vardır, ancak idare tamamen bu konuda haberdar edilmiyordu. Aynı zamanda okulların finansı ve programları hakkında da bilgi verilmemiştir. Maalesef bu sorulara eskiden olduğu gibi şimdi de cevap veremiyoruz, bu durumda bir ihtimal kalıyor-müslüman okulları en azından bu kazada olanları okuma yazma öğretmekten başka çoğunlukla dinî eğitim vermek maksadındalar, bu okullar her zaman halkın yardımları ile geçiniyor. Milliyetçi ayrımcılık ve içe kapalılık tamamıyla bu okulları ulaşılmaz yapmıştır. Tatar dilini bilmeyenler bu milliyetçiliğin sonucunda onların idaresi altına kalmışlar halen de kalmaktalar." (s. 250)

[1068] "Halk Eğitim Bakanlığında 1892 yılında, dinî konuları işleyen matbu eserlerin yanında elyazması kitaplar da bulunuyordu. Bu yazılarda Rus devletinin zalimliğini dokunaklı bir şekilde anlatan şiirler, şarkılar, türküler yanında doğudaki akrabalarını öven yazılar vardı. Rus halkını aşağılıyor, askerlik hizmeti yapmak için askere giden müslümanlara acıyor, islamı yüceltiyor, gelecekte islamın kâfirler üzerindeki zaferini müjdeliyor. müslüman okullarda okutulan kitaplarda sık sık İstanbul'da basılmış nüshalara da rastlanıyor. Bunların bazılarında doğrudan Rus devletine düşmanlık fikirleri var, mesela onların bazıları Türk sultanının dünya üzerindeki hâkimiyeti anlatılmakta ve müslüman nerede yaşarsa yaşasın onun hâkimiyetini tanımak zorunda olduğu ifade edilmektedir." (s. 250)

[1069] Rus esaretinde bulunan bütün müslümanlara temel eğitim verecek Tatarca okullar açılsın. müslüman mektep ve medreselerinin idarî işlerini müslümanların diyanet teşkilâtı yapsın. Müderris ve hocalar da bu idare tarafından atansın; Kazan müslüman cemiyetinin temsilcileri de bunun üzerine mektep ve medreselerin diyânete ait olması gerektiğine dair açıklama yaparak; mektep ve medreselerin açılması, oraya öğretmenlerin tayin edilmesi ve tamamıyla kontrolü Orenburg müslüman Dinî İdaresine verilmesini istediler. Yine aynı grup şahıs ve kurumların özel eğitim ve profesyonel okullar açılmasına izin verilmesini ve bu eğitimin Tatarca olmasını talep etti. Yine Simbirsk

olması, Tatar kadınları da toplumsal alanda öne çıkarmış ve dinî yayma konusunda etkin kılmış görüşündedir.

Müslüman medya konusunda da fikirlerini raporunda dile getiren Maşonov, "son zamanlarda yüz binlerce dinî içerikli kitap yayınlandığını, kitapların ucuz olması Tatarlar tarafından çokça satın alınmasına neden olduğunu belirtmektedir. Özellikle Kazan'daki yayın evlerinin büyük işler yaptığını, dinîn yanında Rusya'daki müslümanları bir milli dava altında birleştirmek gibi yeni bir fikrin doğduğunu anlatmıştır. Umum müslüman birliğine, umum Türk birliği fikri bu yayın evleri tarafından sadece Kazan'da değil, Ufa, Orenburg, Troisk, Taşkent, Bakü ve diğer şehirlerde yayıldığını söylemektedir. Süreli müslüman medyası kuvvetlenmiş, sürekli Tatar gazete ve mecmuaları yayınlanmaya başlamış, bu yayınlar da Tatarların Ruslara yakınlaşması ve devlet çıkarlarına ters düşmüştür. Ona göre, bütün bu faaliyetler Tatarlara bu idealin diğer topluluklara yayılması faaliyetinde özel bir rol vermiştir."

Maşanov, İdil bölgesinde Tatarların, Kreşen Tatarları arasında islamı yayma faaliyetlerinde terzilik mesleğinin önemini dile getirmiştir. Kreşen Tatarlarından terzi olanlar mesleklerini icra için diğer köylere gidiyorlar, müslüman sayısı Kreşen Tatar sayısından oldukça fazladır, bu nedenle terzi Kreşenler gittikleri Tatar yerleşim yerlerinde uzun müddet kalıyorlar, geriye müslüman olmuş olarak dönüyorlardı. Ayrıca terzilik Kreşenler arasında iyi para getiren ve saygı duyulan bir meslek olarak görülmektedir. Bu düşüncesini kendi sözleriyle Maşanov şöyle dile getirir:

"Müslümanın sözleri sıcak ve ateşlidir, yavaş yavaş terzi Kreşenin kalbini kazanıyor. İlk kış o sadece müslümanlara sempati duymaya başlıyor, diğer kış gizli taraftar oluyor, üçüncü kış ise açıkça hıristiyanlığı terk ettiğini söylüyor ve uygun bir zamanda islamı kabul ettiğini söylüyor. Yeni dininin en katı savunucusu oluyor. Müslümanların ektiği tohumları kurutmak çok zor bazen de hiç mümkün olmuyor, çünkü Kreşenler terziliğe çok genç yaşlarda başlıyorlar. Genç yaşında müslüman yapılan terziden bu inancı söküp atmayı hiç bir kuvvet başaramıyor. İlginçtir; bütün Kreşen Tatar köylerindeki terziler islama karşı meyillidir. Müslüman olanlar genelde bu dinîn en ateşli taraftarı da oluyor, bu nedenle kendilerinin müslüman olmalarıyla yetinmiyorlar, başkalarını da müslüman yapmaya çalışıyorlar. Onlar köy içinde hıristiyanlık için özellikle de zenginlerse, büyük bir tehdit oluyor ve kendi taraftarlarını

kazası Tatar ahalisi temsilcisi Buinsk kazasından okullarının müslüman Dinî İdareye bırakılmasını ve Halk Eğitim Bakanlığından alınmasını talep etti. Bu temsilci açıkça şunları söyledi: "müslümanlara dinî terbiyevi okullar gereklidir, Rusya'nın vatandaşları olmalarına rağmen dinîn temelini öğretmeye imkân vermeyen umumî okullar değil." (s. 251)

oluşturuyorlar, hıristiyanlıktan islama büyük bir dönüş başlıyor. Bunlar Kazan topraklarındaki hıristiyanlığın en korkunç düşmanlarıdır. Bu bulaşıcı hastalık, hıristiyanlar okullarında iyi eğitim almış nesiller yetiştiremezse bulaşarak artacaktır."[1070]

Maşanov, Kreşenler arasında islamın yayılışında bir diğer etkiyi kurulan ortak pazarların yaptığını söylemektedir. Pazarlar köylerden gelen müslüman ve Kreşen Tatarlarının buluştukları yerlerdir. Buralarda müslüman Tatarlar ve hıristiyanlıktan yeni dönenlerin ısrarlı propagandaları neticesinde Kreşenler Muhammedilerin etkisinde kalıyordu. Pazar kurulan bu köylerin zenginlerine bu günlerde civar yerlerden mollalar misafir oluyor, beraberinde müslümanlar ve hıristiyanlıktan dönenler de bulunuyordu. Bu toplantılarla hıristiyanlıktan dönen Kreşenler dinen kuvvetleniyor, Muhammedîliğe daha da ısınıyordu.

Muhammedî propagandanın başarısının bir diğer sebebi olarak Maşanov, Ortodoks hıristiyanlığa kıyasla islamın verdiği özgürlüklerde görmektedir. Hıristiyanlıktan islama dönenler bütün tören ve formalitelerden muaftır. Hıristiyan olanların Ortodoks kuralları ile yaşamaları zorunludur. Mesela; nikâhta erkek ve kadının yaşının uygun olması, bir zorunluluktur. Yaşlarını gösterir belge, günah çıkardıklarına dair belge, kutsal priçastiya ayinini yaptıklarını gösterir belge gereklidir. Hasta yakınlarına keşişin getirilmesi, ölünün 2–3 gün evde bekletilip en yakın kiliseye ayin için götürülme zorunluluğu vardır. Diyânetin kilise yardımı için maddi yardım toplaması gibi katı kurallar hıristiyanlıktan dönenlere çok ağır geliyor ve Muhammedîliğe meyletmesini sağlıyordu, böylece kalben hem hıristiyanlığa hem de islama itinasız davranıyorlardı.[1071]

6.2. Misyoner Bakışıyla Müslümanların Propaganda Yöntemleri

İslam propagandası, Rusya'da yaşayan gayrı Ruslar arasında geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu faaliyet sadece İdil boyları değil tüm Kafkasya ve Sibirya'da devam etmiş, Çerkeslerin tamamı, Osetinlerin çoğu islamı benimsemiştir. Kırgızlar daha yakınlara kadar şamanken, Tatarların etkisiyle islamlaşmışlar hatta Tatar etkisinin yüksek olduğu yerlerde fanatikleşmişler ve gerçek müslüman olmuşlardır. İdil boyunda

---

[1070]Maşanov, a. g. r., s. 254
[1071] Maşanov, a. g. r., s. 255–56

50’li yıllarda onlarca köy alenen islama geçmiş ve bu halen devam etmektedir. müslümanlar, propaganda için bütün yöntemleri doğru kullanmakta, hıristiyanlığın çeşitli âdet ve geleneklerini alaya alarak, hediyelerle hedef kitleyi etkilemekte gerektiğinde tehdidi de metot olarak kullanmaktadır.[1072]

Tatarların bütün bunlara ek olarak Tatarca yayınlanmış İncil ve diğer kutsal kitapları araştırdıklarını, müslümanlığa yararlı olabilecek kısımlarını propagandalarında kullandıkları bu raporda belirtilmektedir.[1073]

Maşanov, müslümanların tamamının kadınları dâhil birer propagandist olduğunu raporunda ifade etmektedir. Şahsî yöntemler kullanarak pazarları gayrı Rus ahaliyi etkilemede kullandıklarını ve terziliğin bu faaliyet için önemini anlattıktan sonra küçük tacirlerin de islamın yayılmasındaki etkisini dile getirmiştir.[1074] Yine propagandanın başarısındaki en önemli etkenlerden birinin kullanılan iletişim dilinin Tatarca olmasıdır. Raporda bu konu anlatılırken gayrı Rusların Tatarcayı çok iyi bildikleri ve islam ile ilgili anlatılan her şeyi gayet iyi anladıkları ifade edilmekte karşılığında Rusların misyon faaliyetinde bu dili kullanamaması başarısızlığın temel sebebi olarak gösterilmektedir.

İslam propagandası yapamayan zenginler ise, bu faaliyete maddî destek olmakta, islama ısındırmak için muhtaç gayrı Ruslara yardım etmekte ve islama geçişleri hızlandırmada görev almaktadırlar. Bu durum raporda şu sözlerle ifade edilmektedir;

[1072] “İslam propagandasına karşı gelenleri dövüyorlar. Özelikle köyde idare mekanizmasında çalışanlar mesela muhtar islamı kabul edenlere veya meyilli olanlara her türlü hürmeti yapmanın yanında nakdi yardım da yapıyor, hıristiyan olmaya devam edenlere ise her türlü kötülüğü yapıyorlar-vergi ve diğer işlerde zorluk çıkartıyor. Kanunlar arkasına saklanarak islam propagandası yapmak ve neticede bu faaliyetlerin cezasız kalması hatta bunu açıkça yaparak devletin bu konuda desteğini aldıklarını putperest ve Kreşenlere anlatmaya çalışıyorlar. Çok eskiden Muhammedî olanlara devletin müsaade etmesini şimdi yaptıkları propagandaya âlet ediyorlar.” (s. 256)

[1073] Medresenin deneyimli öğrencileri tartışmalarda çok ustalar, deneyimli hıristiyanları bile sofistik görüşleriyle zor durumda bırakabilirler. Gayrı Rus halkla kurdukları ilişkilerde islam misyonerleri islamın dış üstünlüklerini de göstermeye çalışıyorlar, günde 5 kez zamanlı yaptıkları ayinleri yapıyorlar, insanların karşısında orucun kurallarına uyuyorlar, sık sık abdest alarak insanlara ruhlarının ve bedenlerinin temiz olduğunu göstermeye çalışıyorlar. Ruhun ve bedenin temizliğini anlamayan ve daima pisliğe alışmış, özellikle Çuvaşlar bununla ilgileniyor. Önce yakınlık sonra da derin hisler beslemeye başlıyorlar. (s. 257)

[1074] Sadece pazaryerleri islam propaganda merkezi değil, küçük tacir Tatarlar da dolaştıkları her yerde satacakları malzemelerle dolaşarak propaganda yapıyorlar ve mümkün olan her yere islam tohumlarını ekiyorlar, müslümanlığın hıristiyanlıktan üstün olduğunu göstermeye çalışıyorlar. Buna köylerdeki misafir evleri de yardım ediyor. Bu yerlerde gayrı Ruslar müslüman Tatarlarla beraber kalıyor ve aynı sofrada çay içiyor ve yemek yiyor, Tatarı anlayabilirsiniz: O islamın çekici ve hoş yerlerini anlatıyor, onu kurtuluş olarak tek yol gösteriyor. Ruslardan eski törelere bağlı olanlar ve Raskolnikler hariç hıristiyan misyon faaliyeti olarak bunlara müdahale etmiyor. (s. 257)

Gayrı Rusların arasından muhtaç olup da islama yakın olanlarına zengin Tatarlar maddi yardım yapıyor ve islama geçişlerini hızlandırıyor, hıristiyanlıktan islama dönenler zor durumda kaldıklarında Tatarlardan yardım diliyorlar, medreselerden yüklü miktarda yardım alıyorlar. islamın bu fizikî savunucuları islamın kuvvetlenmesi için ticarethaneler kuruyorlar ve paraya para katıyorlar. Bu ticarethanelerde çalışmak için her taraftan insanlar geliyor ve amaca ulaşıyor. Buna örnek Kazan bölgesindeki fabrikaları verebiliriz, burada çalışanların çoğu islama dönüyor. Ayrıca zenginlerin islama katkıları ve hizmetleri Tatarları daha da motive ediyor, onların desteği her zaman propaganda için bir dayanak oluyor, zengin olmayan islam misyonerleri arkalarında zenginlerin yardımlarını hissediyor ve bu işi daha da hevesle yapıyorlar. Bu misyona önceden müslüman olan kimseler de yardım ediyor, bu kesim daha da fanatik hizmet ediyor ve kendi özel yöntem ve tecrübesini de kullanıyor. islamın yayılması faaliyetinde doğru, zenginlerin isimlerini doğrudan duyamazsınız ancak maddî gücü yerinde olanların islamın yayılmasındaki finans desteği çok önemlidir, çünkü gayrı Rus halkın ihtiyacını karşılayanlar onlardır.[1075]

İslamın yayılmasının zor olduğu bölgelerde hıristiyanların dışladıkları kimseleri kullanarak gizlice faaliyet göstererek, hıristiyanlar arasında islamı yaymaya çalışmak da yöntemlerinden biridir ve bu yöntemi, şöyle anlatılmaktadır:

"Bölgedeki muhtaç insanlara rehberlik yaparak, ihtiyaçlarını görüyorlar, kitap temin ediyorlar, ticaret yeri v.s için gerekirse para yardımı da yapıyorlardı. Bu insanların çevreleriyle güçlü iletişim kurmalarını sağlıyorlar. Bu islam propagandası yapan grup Tatarımsı diye adlandırılıyor. Manası Tatarlaşmış, Tatara sempati duyan demektir. Hayat tarzlarıyla, kıyafetleriyle, kısa saçlarıyla, farklı özellikleri vardır. Tatarımsıların köydeki sayılarının fazla olması islamın yayılmasıyla orantılı oluyor. Aynı zamanda Tatarlar kabile asabiyetine bakmadan diğer kabilelerle Çuvaş, Çeremiş, Udmurd v.s. ilişki kurmaya hazırdır. Onların yakınlığını kazanarak dinlerini yayma faaliyetine destek yapmak ve onlarla dostluklarını artırarak islam propagandası yapıyorlar." [1076]

Maşanov'un raporunda müslümanların yaptığı baskı yöntemiyle de ilgili bilgiler de vardır. Misyonerlerin baskı altında tutulduğunu hıristiyanlığı savunmanın bile tehlikeli olduğunu iddia etmektedir.[1077]

[1075] Maşanov, a. g. r., s. 258.
[1076] Maşanov, a. g. r., s. 258
[1077] "Müslümanlar, hıristiyanlığa ve hıristiyanlara zarar veriyorlar. İmkân buldukları her yerde Tatarlar, Kreşen ve putperestler önünde hıristiyanlığı aşağılıyorlar ve alaya alıyorlar, onu kabul edip benimseyenleri karikatirüze ederek suçluyorlar, hatta dahası hıristiyanlığı müdafaa edenlere kaba kuvvet kullanıyorlar, dövüyorlar. Bu tarz bir durum rahmetli Vasiliy Timofeyev'in başına gelmiştir. Onda onların arasında hıristiyanlık propagandası yapma nedeniyle değil, sadece savunduğu için öldürülme korkusu vardı. Bazen iş büyüyüp mahkemeye kadar yansımış, suçlular da cezalandırılmıştır. Özellikle bu baskı aile büyüğünün müslüman olup diğer hıristiyan aile efradına yaptığı baskı şeklinde olmaktadır. Ben görevdeyken Kutsal Guriy Kardeşlik Kurumuna verdiğim raporda; buna benzer bir olayı anlatmıştım. Evin büyük oğlu hıristiyanlıktan dönmüş, evin yaşlı ve çocuklarını da döverek zorla dönmeye zorlamış, onları ölüm öncesi günah çıkarmadan mahrum etmiş ve kutsal ayinleri yerine getirmelerine müsaade etmemiş, ölüm halindeki yalvarışlarına kulak asmamış, hatta öldükten sonra hıristiyan âdetlerine göre gömmemiş, hıristiyan mezarlığının

İslam propagandasının bir diğer unsuru da yalan olarak nitelendirilmiştir. müslümanlar gayrı Ruslar arasında yöneticilerin birçoğunun müslüman olduğunu hatta İmparatorun da bu gruba dâhil olduğunu söylüyorlardı.[1078] Müslümanlar, islamı yaymak için dinlerinin yasakladığı şeyleri bile mübah görmektedirler. Kur'anda müslümanın putperestle evliliği yasaklanmıştır veya kadının putperestle evliliği de yasaklanmıştır. Kur'anda açıkça kâfirlerle evliliğe yahudi ve hıristiyanlar hariç izin verilmemektedir. Bu yasağa bakmadan Tatar müslümanlar putperest Çuvaş, Çeremiş ve diğerleriyle evleniyorlar ve bununla sadece şeriata değil, Orenburg Dinî İdare Merkezinin kararlarına da karşı geliyorlar. Bu kurum bu kararını bütün mollalara tebliğ etmiş ve bu tür nikâhlarını yapılmamasını istemiştir, yahudiler için de bu karar geçerlidir. Ufa valiliğinin reisi adına, 11 Ağustos 1881 yılı 3861 numaralı İçişleri Bakanlığının yazdığı emir buna delildir.[1079]

Rapor propaganda yöntemlerinin birisinin de müslümanların cennet vaadi olduğunu söylemektedir. [1080] Yine son zamanlardaki artan islam propagandasını artık

---

uzağında bir yere gömmüş. Zorbalık dâhil dönenler, her türlü yöntemi iyi kullanıyor ta ki islam propagandası maksadına ulaşsın. Burada fanatiklerin hangi yöntemleri kullandığını göstermemiz doğru olur. Birçok dönen Udmurd Tatarı arkadaşlarının dinî ayinlerini yerine getirmelerine engel oluyor, bilerek kilise ayinlerinin yapıldığı saatlere toplantı organize ediyorlar ve bu toplantıda bulunmaları için tehdit ediyorlar. Urjumski Eyaleti Sardama köyü Ortodoks Tatarları bu nedenle köy muhtarının değişmesini talep etmişlerdir. Bu muhtar dönenlere Ortodoksları sıkıştırmak için yardım etmekteydi. müslümanların bu tarz üslupları yeni değil, çünkü (Hz.) Muhammed dinini silahla yaymış ve halen onun temsilcileri bu tarzı kullanmaktan müsait durumlarda vaz geçmiyorlar." (s. 259-260)

[1078] "Onlara göre imparatorlukta islamı sadece üst kademe değil, imparatorun da benimsediğini anlatıyorlar. Mesela Kazan valisinin resmî yazılarının birinde şunlar yazılı; müslümanlar bazı Kreşen Tatarlarının islama yakınlığını kullanarak ve hıristiyanlıktaki tereddütlerini fırsat bilerek aralarındaki zengin ve islama bağlı olanlara halkı; imparatorun Kreşen Tatarlarına Ortodoksluktan islama geçiş için özgür bıraktığını söylemelerini öğütlüyorlardı. Ortodoksluktan islama geçiş için dilekçe verenlere ruhsat verilmemiştir, ancak bunu imparator değil yerli valiler yapmıştır diyorlardı. Bu olaylar geçen yüzyılın 60. yıllarında vuku bulmuştur. O dönemde dinî özgürlük hakkı ilan edilmemişti. Tabi ki son zamanlarda bu dedikodular Tatar müslümanlar arasında daha bir şevkle yayılıyor, Kutsal Sinod da emriyle bunu doğruluyor." (s. 261)

[1079] "Tabiî ki, Tatarla evlenen putperest Çuvaş ve Çeremiş kadın kısa süre içinde gerçek bir müslüman oluyor ve islamcıların sadece sayısını artırmıyor akrabaları ve eski tanıdıkları arasında yayılmasına yardımcı oluyorlar. Diğer bir durumda; Orenburg islam idaresi Samara valiliğinin 28 Temmuz 1905 4132 numaralı kanuna cevap vererek putperest zevcenin müslüman olması halinde kabul edileceğini irad etti. Bu Tatarlara dinî propaganda yapmada hıristiyanlar önünde avantaj sağlıyor. Hıristiyanlık hıristiyan olmayanla evliliği yasaklıyor, bu tanıma hıristiyanlığı kabul edene kadar ibaresi dâhil değildir. Bu nedenle Ruslar dinlerini gayrı Ruslar arasında yayma yollarından birinden mahrum oluyorlar. Bu yolu kendi kanunları bozsalar da Tatar müslümanlar bunu kullanıyorlar. Görülüyor ki, Tatarlar kendi dinlerinin yararı için kanunlarını bozmaktan geri durmuyorlar." (s. 262)

[1080] "Kendi deneyimimden sıradan insana cenneti anlatmanın çekiciliğini biliyorum. müslüman da gayrı halklarla konuşurken islamın cennetini anlatma fırsatını hiç kaçırmaz. Kur'anda bu konuyla ilgili birçok ayet var, kitaplarında birçok bölüm var ve bu kitaplar insanın geleceğini anlatıyor. Onlar cennetlerini karşılarındakinin zevkine göre anlatıyorlar. Samara bölgesi Tuarme köyü rahibi Feodor Petrov'un haber verdiğine göre bir süre önce fanatik bir Tatar ortaya çıkmış ve her evde müslümanların cennetini anlatıyormuş. Bu kişi cenneti bir Çuvaşın zevkine gidecek şekilde anlatıyormuş. Mesela Çuvaşlara cennette Çuvaşlara özgü yiyeceklerin olduğunu söylüyormuş. Yoğurt, çirtan, kurutulmuş et, yusman, yumurta, bal, bira şarap ve diğerleri... Cennete giden her Çuvaşa birkaç güzel kadının verileceğini, tüy yatak ve 12 yastıkta yatacaklarını da ilave edyiormuş." (s. 262)

gizli olarak yapılmadığını, yapılan alenî propagandanın çok başarılı olduğunu söylemekte ve buna örnekler göstermektedir.[1081]

Rapora göre, müslümanlar Rus devletinin verdiği inanç haklarını yeterli görmüyorlar ve devletin Ortodoksluğa verdiği değeri aynısıyla talep ediyorlardı. İslama geçip geçmeme konusunda tereddütte olanlara hemen tebliğ yapıyorlar ve islama geçmeleri için dilekçe vermesini istiyorlardı. 1905 ve 1906 yıllarında Samara vilayetinde yaşayan Kreşen olan veya olmayan köylülerden İçişleri Bakanına, valiye, komuta merkezine islama dönüş izni almak için yazılmış dilekçeler vardır. Müslüman Tatarlar, Çuvaşları âcil dilekçe vermeye zorluyorlardı. Zenginler islama geçiş için gerekli finansı sağlıyordu. Aralarında dilekçeyi yazacak kişiler de vardı. Birçok Çuvaş bu dilekçeleri ya propaganda etkisiyle ya da zorla imzalamıştır. Daha sonra Tatarların kendilerini aldattıklarını anlamışlar ve verdikleri dilekçeleri geri çekmişlerdir. Gayrı Rusların islama geçişini kolaylaştırmak için Tatarlar, bu dilekçelerden örnekler hazırlamışlar, kopyalarını gayrı Ruslar arasında dağıtmışlardır.[1082]

Müslüman Tatarlarının özellikle devlet memurları Ruslara karşı islamı yayma politikasında hiçbir rollerinin bulunmadığını, ispatlamaya çalıştıkları raporda yer almıştır. Örneğin; *Kazan Telegram*'da yazan Ahun Bayazitov, islamın misyon faaliyetinin sadece Rusya'da değil, Türkiye'de de olmadığını söylemekte, hatta organize

---

[1081] "Bügülme kazası: Samara valiliğinden şu haber geldi: Moskova idaresindeki Tatarlar artık gizlice faaliyet göstermiyor, faaliyetlerini alenen yapıyorlarmış. Gayrı Rus halka islamî eğitimin tohumlarını ekiyorlar ve kendilerine bağlıyorlarmış. Bu tarz okullardan biri Stariy Afonkin köyünde açılmıştır. Bu köyün ahalisi arasında Çuvaşlar, Kreşenler ve putperestler bulunmaktadır; Rısoykin ve Bulontonovka köylerinde de aynı tarz okullar açılmış. İlk köyde Çuvaşlar, ikinci köyde Votyaklar yaşıyor. Birinci köydeki okul, 1908 yılının 3 Şubatında açılmıştır. Okulu tamir edip yöneten hıristiyanlıktan islama geçmiş, Kasım İşmanayev'dir. Öğretmen fanatik Tatar Abdulla Galim Mikmuharirov'dur. Öğrencileriyle gece toplantı yapan birisidir. Toplantılarına genelde büyükler ve yaşlılar geliyor, Ortodoks kilisesi aleyhine faaliyetler yapıyorlar, bu faaliyetler köyün Ortodoks kısmında da yapılmakta. Köyde Ortodokslukta kalmayı tercih edenler aşağılanıp sıkıştırılıyorlar. Bu okul üst makamların izni olmadan açılmış, ancak sonradan kapatılmıştır. Öğretmen köyde kalmış evlerde eğitime devam etmektedir, bu da Ortodoksluğa eskisinden daha zararlıdır, zira artık nerede olursa olsun Tatarlar islam propagandası yapma imkânını bulmuştur. Artık öğretmen ders verme gayesiyle önceden hiç gitmediği evlere rahatça girebiliyor, burada bütün gücüyle islam tebliğini yapıyor, islamın kurtarıcılık gücünü anlatıyor, hıristiyanlık aleyhine konuşuyor, onu "Rus dinî" olarak niteliyor, hıristiyanlıktan dönenler ve putperestleri hıristiyan ve hıristiyanlığa karşı dolduruyor. Mollalar son zamanlarda etraftaki gayrı Rus köylerinde dolaşıyorlar ve hiç utanmadan islam propagandası yapıyorlar." (s. 263)

[1082] "*Novoye Vremya*, gazetesinin verdiği habere göre Kazan bölgesinde birçok insan islama geçmek için dilekçe vermiştir, ancak dilekçe veren insanların ekseriyeti sıradan halktır: köylüler, küçük tacir v.s. ancak yazılan dilekçeler çok doğru ve edebidir. Dahası yazılan dilekçelerdeki farklı bölgelerde de verilse harfler aynıdır. Görülüyor ki, bu dilekçeler aynı elden çıkmakta, belli bir şablonu var ve her isteyene anında ulaştırılmaktadır. Hakikaten komşu bölgelerden birinde izler takip edilmiş ve araştırmalardan bu dilekçelerin bir avukat tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. (s. 263)

olmuş bir misyon bulmanın imkansızlığından bahsetmektedir.[1083] Son zamanlara kadar Devlet Duması azalarından biri olan Yenikeyev de "prensip olarak islam böyle bir propagandaya karşıdır diyor" ancak Ortodoksluğa karşı bir tepkinin ve Ruslarla birlikte yaşamanın neticesidir, görüşünü de bu fikrine eklemektedir."[1084] Maşanov bütün bu sözleri Ortodoks misyona karşı söylenmiş olarak kabul eder ve raporunda "islam propagandası zaten Rusya'da yasak olduğunu; Yenikeyev'in müslüman misyonunun resmî olamayacağı gerçeğini gördüğü için genel misyon üzerine konuşmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Rapor islam propagandasının ne kadar gizlense de daima gayrı Ruslar arasında olageldiğini iddia etmiştir.

Rapor, islam propagandası yapacak gönüllüleri müslüman okullarının yetiştirdiğini iddia etmektedir ve okulun sisteminden bahsetmektedir. Özellikle medreselerin bu konuda oldukça başarılı olduğunu kabul etmektedir.[1085]

6.3. İslam Propagandasının Gücü ve Unsurları

Maşanov, hıristiyan misyoner hareketinin nasıl kuvvetli bir islam propagandasıyla karşı karşıya kaldığını, şöyle ifade etmektedir:

"Bir tarafta birkaç hıristiyan misyoner, hevesli rahip ve öğretmen, diğer tarafta yüzlerce müslüman fanatik, sık sık gayrı Ruslar arasına propaganda için gidiyorlar, kuvvetler eşit değil bu nedenle sonuç çok üzücü... 1860–70 yıllarında bütün Kreşen Tatarlar islamı kabul ettiler. Okulların öğrencilerinde dinîn tutkulu halini gören Tatar müslümanlar okullara büyük önem verdiler, saygı gösterdiler, destek olup yardım ettiler, okullar Tatar bölgelerine yayıldı, her yerde islam propagandasının temelini oluşturdu. Bu okulları Tatarlar sadece kendi yaşadıkları yerlerde açmıyor bilakis, hıristiyanlığa tereddütle bakan gayrı Rus ahali içinde de açıyorlar. Tabi ki izin almıyorlar, islama dönenler gayrı Ruslar değil, Çuvaş ve diğer etnik gruplar arasında da açıyorlar. Bu okullarda bittabi, dersler islam ruhu üzerine veriliyor, islam

---

[1083] *Kazan Telegram*, neşr, 1908, N. 1720

[1084] *Kama Voljkiy Maruz*, 1910, N. 440.

[1085] "İslam propagandistlerini özellikle medreseler hazırlıyordu. Son zamanlarda Tatar okullarının yeni metotluları açılmış, bu okullar başka bir bölümde anlatılacak, biz eski tip okullara devam edelim. Eski okullar sadece dinî karakterli ve eski metotludur, aşırı bir fanatizm vardır. Bu okulda başlangıçtan itibaren iki yıl içinde şakirt islamı orta asır Arap metoduyla öğrenmekte arap gramerini de kendine özgü yöntemle orta seviyede kavramaktadır. Diyalektiğin çeşitli yollarıyla mantık dersi görmekte, fıkhı öğrenmekte, ilmî akâit veya ilmi kelâm, islam doğmasını, islamın felsefi fikirlerini, Kur'anın tefsirini, peygamberinin nasihatlerini ve hadisleri öğrenmektedir. Boş zamanlarda öğrenciler diyalektikle zaman geçiriyor. Kur'an ve peygamberle ilgili efsane mit karakterli masallar anlatılıyor. Bu müslüman-Tatar örgün eğitiminin modelidir, bazen öğrenci bu okullarda 15-20 yıl kalıp, molla, öğretmen veya islam propagandisti olarak ayrılıyor. Beyni iliklerine kadar fanatikleşmiş "okumuş" Tatar kendinden olmayana nefretle bakıyor, kanı ve canı olarak gördüğü medrese eğitimini başkalarına aşılamaya çalışıyor. Gayrı Rus halklara dinîni öğretmek için sabırsızlanıyor, gayrı halklara nefretle bakıyor özellikle Ruslardan daha da nefret ediyor. Medreseler öğrencilerle dolup taşıyor, böylece ortaya islam tebliğini gönüllü yapan insanlar çıkıyor." (a.g.r., s. 266)

kitapları okunuyor ve hıristiyan düşmanı yetiştiriliyor. Aynı zamanda her türlü gizli propaganda da yeni taraftar arasında etkisini gösteriyor. Burada tereddüde gerek yoktur; bu okullar kesinlikle hıristiyan düşmanı yetiştiriyor. Yine açıkça bu okulların gayrı resmî olduğu ve hıristiyanlıktan islama dönenlerin yoğun olduğu bölgelerde açılmaktadır. Bu okulları araştırmak çok zordur, zira hiçbir müslüman tanımadığı kişilere okulla ilgili bilgi vermez. Aksine yabancı birini görünce öğretmeni uyarır, özellikle devlet görevlisi görünce dikkatli davranır. Yabancı bir insan o okullarda duvardan ve yaşlı bir öğretmenden başka hiçbir şey göremez. Ya da öğretmen misafirin karşısına öğretmen kimliğiyle değil, burada tesadüfen bulunan biri gibi çıkar. Bu okulların bir diğer zararlı yönü, sadece müslümanların çocukları değil müslüman olmayanların çocuklarının da okumasıdır. Bu çocuklar nasıl buradan Ortodoks hıristiyan olarak çıkacak? Bu azmış gibi okullarda sadece o köyün çocukları bulunmuyor, çevre köyün çocukları, hıristiyanlıktan islama geçenlerin çocukları da okuyor. Hatta civar Kreşen köyü çocukları da okuyor. Okulları olmadığı için fanatiklerin yanına gönderiyorlar. Ben Kutsal Guriy Kardeşliğinde görevli biri olarak bir rapor halinde bu durumu merkeze bildirmiştim. Bu durum şimdi de aynen devam etmekte hatta dinî özgürlük genelgesiyle de artmaktadır. Eski tip okulların yerine şimdi Tatarlar yeni metotlu okullar açmaya başladılar. Yeni metotlu okullar diye adlandırılan bu okulların programında Rus eğitim sistemi yanında müslüman Tatar sistemi de verilmektedir. müslüman Tatar ruhu verilirken gayrı Ruslara islami duygular işlenmekte; bu düşünce de dinde birlik gibi bir ideayla savunulmaktadır. Bununla da yetinmeyip siyasal birlikteliğin temelleri atılmaktadır. Hangi tip olursa olsun müslüman eğitim kurumları Ruslar için zararlıdır."[1086]

Yine rapor, islamın kuvvetlenmesinden okulların yanında mescitleri de sorumlu tutmaktadır. Ayrıca mescitlerin görevlileri olan molla ve öğretmenlerin toplumsal statülerinin islama güç kattığını birlikteliği kuvvetlendirdiğini iddia etmekte ve müslümanların inatla yayılmasında etkili olduğunu söylemektedir. [1087] Rusya'daki

---

[1086] Maşanov, a. g. r., s. 267-268.
[1087] "Tatarlar görüldüğü üzere mescit yapmaya çok meraklılar. Hz. Muhammet onlara yaptıkları mescitler karşılığında büyük ödül vaat etmiştir. Mescitler müslümanların sayıca az oldukları yerlerde de yapılmıştır, bu kanuna aykırıdır. Yine de Tatarlar bu alanda sınırsız özgürlüğe kavuşmak için çabalıyorlar ancak zaten bu özgürlüğe sahipler hatta Ortodokslardan daha özgürler. Kilise yapmak için devlet çok zor şartlar ileri sürmektedir. Önce planı tasdik ettirmek sonra yeparhiya reisi ile Kutsal Sinod'un olur raporu, ibâdet yeri için toprak, rahip için ev, kilise çalışanları, kilisenin ısınması, bekçisi ve küçük birçok mesele zorluk olarak çıkmaktadır. Mescit yapan Tatarlar bu meselelerle karşılaşmıyor; izin zor değil, plan özel bir ciddiyetten uzak, mescidin alanı büyük tutuluyor, molla için toprak gerekmiyor, ev lazım değil, diğer masraflara gerek yok. Mescidin yapılması için nüfus kilise için gerekli olandan farklı; minimum 250 kişi bu da çevre köylerdeki isimleri sahte olarak yazıyorlar böylece rakam işi hallediliyor. Bunu da yapamazlarsa genel kanunları kullanarak, izin almada başarılı oluyorlar. Tatarlar mescitleri sadece müslüman köylerinde açmıyorlar; Ruslarla beraber yaşadıkları, dönenlerin ve karışık ahalili köylerde de açıyorlar. Köyün Ortodoksları kiliseden 10 verst veya daha uzakta yaşarken müslümanlar cami molla ve okuluyla beraberler. hıristiyanlar kilise ve rahiplerin uzağında zayıflamakta, müslümanlar mollalarıyla kuvvetlenmekteler. Birinciler zayıflarken ikinciler güçlenmekte nihayet birinciler ikincilere karışmakta yani müslümanlaşmaktalar. Nerede mescit varsa duaları yöneten bir molla var, artık resmîyette geçerlilik de kazanmışlardır. Mescitte molla duadan başka müslümanın bütün sosyal hayatının içinde önemli rol oynar. Yeni doğanlara isim koyar, hastaya Kur'an okur, cenazede dua okur, nikâh ve diğer işleri yapar. Mollaların bu dinî fonksiyonuna binaen Rus makamları dinî idarede resmîyet vermiştir. Bu tamamen yanlıştır zira islamda dinî teşkilat yoktur, nasihat verecek özel bir şahıs yoktur, mucize gösterecek insanlar da yoktur. Çünkü müslümanlarda aydınlanma, mucize, yok; herhangi bir müslüman dua okuyabilir. Mollaları özel statüye Rus kanunları yükseltmiştir, bu da Rusların aleyhine olmuştur. Ayrıca bu tabaka

müslümanların birliğinde bir diğer faktör olarak îşanları[1088] sorumlu tutmakta, Doğu Rusya'da birçok dervişin bulunduğunu, Kırgız ve Merkezî Asya'da daha da yoğun olduğunu bildirerek işanın etkisini şöyle vurgulamaktadır;

"Önce İşan, Kırgızların saygısını kazanır, ona sadakatle bağlanırlar, beden ve ruhlarını ona teslim ettiklerini ilan ederler, sonra Kırgızlar arasında dinî kerametlerini göstermeye başlar, hastaları iyileştirir, kötü ruhları kovar, ruhun kurtuluşu için nasihatler verir. Kırgızlara başlarına çalma sarmayı (sarık) öğretir, mescitler yaptırır ve buralara mollalar gönderirler. Aynı zamanda onları fanatikleştirip, devlete karşı ayaklanmaya ikna ediyorlar. 1868 yılında, işanlar Kırgızlara devletin gönderdiği görevlileri tanımamalarını öğütlemişlerdi, muhtar ve bölge idaresini. Orenburg Kırgız göçebeleri idaresi hakkında yayınlanan yeni kanunu ret etmelerinin nedeni de işanlardı. Hivinski bölgesinde işanlar anlamsız "hoca" ismiyle faaliyet gösteriyorlar. İhtimal ki, bunlar yerli Karakalpak ve Özbektir, Buhara medreselerinde eğitim almışlardır. Eğitimlerini tamamlayınca göçebeleri toplamak için çöllere çıkıyorlar. Siyah kalpağın üzerine beyaz bez saran bu dervişler, Kırgız ve Türkmen göçebeler arasına giriyor, ta ki Kızılkum çölüne Mankışlak, Emba, Kazalinski eyaletlerine ulaşıyorlar. Zengin veya değil bu ağıllarda 2 veya 3 hafta kalarak onlara islamı öğretiyor, sadece islamın adını duyan göçebelere ayinler yapıyor, başka dinden olanlardan uzak durmalarını öğütlüyor ve nihayette kendilerine sonsuz bir saygı duyan kitle meydana getiriyorlar. İşte bu işanlar çöllerimizde kanunsuzluğa sebep olmuştur. İşanlar Kırgızların fanatikleşmesi için de özel faaliyet gösteriyor. Kırgızlar daha düne kadar çölün saf insanlarıydı ve islam hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı ve bu dinîn hiçbir gereğini yerine getirmiyorlardı. Bu fanatiklerin sayesinde, hevesli müslüman olmuşlar ve gittikçe Ruslardan uzaklaşmışlardır.[1089]

Maşanov, Tatarlar arasında da îşanların faaliyet gösterdiğini, bu bölgedeki işan sayısının da az olmadığını ifade etmekte, özellikle KaraTatarların üstünde etkiye sahip

---

daha fanatik ve Rus olan her şeye düşmandır. Molla üslümanların dinî otoritesi olmasa da üslümanlar için çok önemli bir unsurdur. Ona Tatar bir din otoritesi olarak her işinde müracaat eder. Molla kişilerin sosyal hayatında islamî kurallara göre rol alıyor, buna karşı gelenler baskı altına alınıyor, bazen de çok ciddi baskı yolları kullanılıyor. Herkesin önünde tekfir ediliyor, dövülüyor, sokakta Tatarı sarhoş görürlerse, hiç acımıyorlar. Bu nedenle Tatarlar mollalarına sadece saygı göstermiyor aynı zamanda korkuyorlar da. Mollalarda gördükleri saygıyı kaybedecek, onları zor durumda bırakılabilecek duruma getirmiyor. Dış görünüşlerine bile dikkat ediyorlar. Molla insanların karşına temiz ve ciddi çıkıyor, önemli ve meziyetlerinin olduğunu bilerek, yürüyüşü konuşması davranışı her şeyiyle ciddî duruyor. Halkın arasında bulunuyor ve ihtiyaçlarını biliyor, sevdiklerini, ihtiyaçlarını nefretlerini maksatlarını sosyal ve dinî düşüncelerini iyi biliyor. Onların hayatı için yaşıyor onların ilgilendiği her şeyi kalbinde taşıyor, insanlarla iç içe ve dinî meraklarını idare ediyor. Köylüler onu kendileri gibi biliyor. Onlara göre o daha eğitimli ve daha anlayışlıdır. Maaş almadığı için kazancını köylüler veriyor, dinî durumları onunu maaşını belirliyor, bu arada molla onları dinî yaşantı için özendiriyor. Köylüler ne kadar dindar olursa o kadar eli açık oluyor, mollaya daha çok yardım ediyor. Bu nedenle Tatarların fanatik olması molaların işine geliyor. Tatarlar mollaların sözlerini kanun gibi görür, bu da onların örfüne uygundur. Köylülere göre dinî en iyi bilen molladır. Ancak mollalar dinlerini derinliğine bilmez. Buna rağmen sözünü herkes dinler hatta öyle durumlar vardır ki, mollanın bir sözü ile halk ayaklanmış ve bu ayaklanma geniş bir alana yayılmıştır. Köylerde bulunan mescitlerin okullarında da molla öğretmen olarak görev yapmaktadır. Bu da Tatarların daha küçük yaşlarda mollanın etkisiyle hayata başladığını gösterir, molla onu fanatik olarak büyütür; kadınlar için eğitim faaliyetini ve aynı misyonu mollanın karısı yerine getirir, yani kadınları etki altına alan da odur. Sonuçta okul ve mescitte molla ve karısı Tatarların fanatikleşmesini böylece islamın gayrı Ruslar arasında yayılmasının en önemli faktörleri oluyor. (s. 269–270–271)

[1088] İşan; bizdeki derviş anlamına gelmektedir.

olduğunu söylemektedir. Ayrıca Maşanov, müslüman entelektüellerin işanizme karşı tutumlarını da raporuna dâhil etmiş, karşı olan yazarlardan örnekler vermiştir.[1090] Ayrıca işanların İdil bölgesinde zenginler üzerinde etkisini de raporuna almış, binlerce rublenin işanın bir işaretiyle din için bağışladığını söylemiştir.[1091]

Raporda, Rusya'daki müslümanlar arasında islamın kuvvetlenmesi ve birliği için çalışan islamî neşriyatın önemi de geçmektedir. Bu konuda da tespitler şöyle ifade edilmektedir:

"Rusya'daki Tatarların küçük bir kısmı hariç okuma yazma biliyor, dolayısıyla kitap okuyorlar, özellikle her yıl yüzlerce basılan broşürleri takip ediyorlar. Son yıllara kadar Tatar neşriyatı sadece dinî içerikliydi, son zamanlarda ilim konulu kitap ve broşürler çıkmaya başladı, bazen edebî de çıkıyor. Dinî özgürlüğün ilanıyla Rusya'daki müslümanlar arasında yayın faaliyeti hızlandı ve birçok yeni gazete çıktı ve sürekli de yenileri çıkıyor. Bu gazetelerden bazıları eski tip ve fanatizm ruhu taşımakta ve eski âdetleri sürdürmeye çalışmaktadır. Bir kısmı ise liberal görüşe sahip bu alanda çalışıyor yine sosyalist görüşü savunanlar da var. Tatar gazeteleri çok sayıda basılmıyor ancak broşürler fazla basılıyor. 5 bin 10 bin adet basılan bu broşürler çok ucuza satılıyor. Kullanılan kâğıtlar da âdî. Yine bu gazetelerde verilen hak ve özgürlükleri kendi çıkarlarına göre yorumluyorlar. Her istediklerini yayınlayabilirler, kendilerine sadece verilmiş bir hak olarak görüyor ve islamın propagandasını istedikleri gibi yapıyorlar. Gerçekten de müslüman-Tatar müslüman aksiyonun hızlanması için en yeni metotları kullanmaktan geri durmuyorlar"[1092]

[1089] Maşanov, a. g. r., s.272.

[1090] "İşanizmin (sufizm) zararlı etkileri ne bizim, ne de diğer Rus yazarlar tarafından abartılmıyor. Buna kanıt işanların müslümanların en eğitimlileri üzerindeki gösterdikleri etkidir. Bir müslüman gazete şunları yazabiliyor: "Biz işanizmin ne demek olduğunu gayet iyi biliriz. Yine işanların bizi korku ve ürkek tuttuklarını da biliriz. Eğitimsiz insana bağlılık, onların temelsiz âdetlerine körü körüne kabul sadece onların işine geliyor, ancak peygamberin getirdiğini bozuyorlar. Buradan onların çoğunun okur yazar olmadığını anlıyoruz, işanları ruhun muhafazakârları olarak tanıyoruz, her türlü yeniliğe karşılar, biz de istiyoruz tereddüdüm yok, bütün ileri ülkeler gibi yeniliklerin peşinden gitmeyi ancak önce işanizmi bitirmemiz gerekiyor. O kültürümüzün inkişafında birinci engeldir. Bizi kör fanatikler olarak adlandırmamaları için işanizmi bitirmeliyiz." (s. 273); müslüman Tatarlar arasında da XX. yüzyılla beraber geleneksel ve modern din anlayışı üzerinde tartışmalar vardır. Yeni anlayışı benimseyen özellikle Batı'da okumuş Tatar aydınları sufizmin zararlı etkilerinden burada olduğu gibi bahseder, ancak bu çalışmada da hissedileceği gibi İdil-Ural hatta Merkezî Asya'da müslümanların Ortodoks hıristiyanlık karşısındaki üstünlüğünde sûfî ekolünün çok büyük etkisi vardır ve bu misyonerlerin raporunda genişçe ele alınmıştır.

[1091] "Geçen yıl Kazan'daki zenginlerden biri 5000 rublesini Mekke'deki müslümanların ihtiyacı için göndermiş. Bir Saratov zengini Medine okulları için 10 bin ruble bağışlamıştır. Bütün bu bağışlar bilgisizliğin neticesidir. İşanizm ve sufizmin sonucudur. Rusya müslümanları arasında bu tür davranışlar yaygınlaşmıştır. Bu paralar yaşadıkları yerde harcansa daha iyi olmaz mıydı?. Kendi okullarının daha çok ihtiyacı var. Yaptıkları bu gösteriş onların cahilliğini göstermez mi? Bizi dinî anlamda gelişmemizi engelleyen maddi ve maneviyatımıza yükseltme çabamıza engel olmaları cahilliklerini göstermez mi?" (s 273)

[1092] "müslüman neşriyatın bu tipe örnek makalesi Kazan Tatar gazetesi *Yıldız* no. 401 "Sergide Mescit" ismiyle yayımlanmıştır. Aleksandra'nın Varisleri adına yapılmış Pavilyon anlatılırken şunlar yazılmıştır: " bu yapının minaresi mescit minaresine benziyor içinde bira içildiği müslümanlar tarafından duyulursa bu hiç doğru değil. Bu durum müslümanlarını dinî hislerini tahkir ediyor. Pavilyon dev bir şişeye benzer, onu minareye ancak aşırı bir müslüman benzetebilir. Tatar dilinde yayımlanan gazetelere ilaveten Mısır ve Türkiye'de basılan gazeteler de

Ayrıca rapor, son zamanlar yurt dışında Rusça iki müslüman dergi çıkmaya başladığını haber vermektedir. "*Müslüman*" ve *"İstanbul Haberleri";* birincisi Paris'te ikincisi İstanbul'da çıkan bu dergilerin amacı, Rusya müslümanlarını fikir alanında geliştirmektir.

"Tatar gazetelerinin bir kısmı panislamist ve panTürkist görüşlerle Ruslarla beraber aynı devlette yaşamayı kabul etmemektedir. Bütün müslümanları ve Türkçe konuşan ve Türk kökenli halkları birleştirmek istiyorlar. Medyanın islami propagandada etkisini bilen müslüman Tatar zenginleri, yayıncılara yardımı esirgemiyor, yayınlarda ileri giden gazete redaktörlerine verilen cezaları ödüyorlar veya birisi bu parayı topluyor ve yayınlara devam ediyorlar. Bu durumda gazeteye yardım eden Tatarların ismi saklı kalıyor. Bazen bu isim gazetede yayınlanıyor. Mesela Tercüman redaktörü kendine 500 ruble yardım yapan zatın ismini açıkça yazmıştır.[1093] Abonelik ve gazete satışlarına ilave broşür de satıyorlar. Bu tarz Rus yayıncılığında da var. Tatarlar broşürleri satmak için köy pazarlarını kullanıyorlar. Kitap taşıyıcıları, büyük miktarda gazete kitap ve broşürü pazarlara getirip satıyorlar."[1094]

Rapor, özellikle Batı'da eğitim gören bazı entelektüel müslümanların islami anlayıştaki değişikliklere neden olmasına da yer vermektedir.[1095] Yine Rusya'da

---

Tatarlar tarafından takip ediliyor. Bu gazeteler Ruslara karşı düşmanlık yazılarıyla dolu. Bu gazetelerde yazanların çoğu Rusya'dan giden müslümanlar ve Rusya'da müslümanların esaret altında olduğunu yazıyorlar, devlet içinde devlet kurmayı amaçlıyorlar." s. 275

[1093] *Tercüman*, 1897, no: 12

[1094] Maşanov, a. g. r., 275-76

[1095] "Eğitimli müslümanlar islamın sosyal yenilik ve ilimle uyuşmadığını tabi ki anlıyorlar, bu da aralarında yeni fikirlerin oluşmasına neden oldu, bunda en büyük etki Avrupa hıristiyan kültürün aralarında yayılması oldu. Bu duruma dergilerden birinde dikkat çekmiştik. Asırlar boyu uykudan sonra daha kültürlü müslüman devletlerindeki aydınlar hıristiyanların genel yaşam tarzlarındaki yenilikleri görünce islamın zamanını doldurduğunu ve artık günün taleplerini yerine getiremediğini anlamışlardır. islamda kadınını aşağı durumu, çok kadınla evlilik, boşanmadaki kolaylık, mevcut eğitim sistemi ve eğitimin yetersizliği ve buna benzer birçok sorun müslüman entelektüeli şu duruma getirdi: "Avrupa'yı örnek almak gerekiyor" fakat bunu nasıl yapacaklar? Kuran bu köhneleşmiş hayat tarzını destekliyor. Bir müslüman olarak kendi dininin kitabını inkâr edemezsin. O islam inancına göre içinde her şeyi bulunduruyor. Bir insana gereken sadece dinî ihtiyaç değil, gündelik ihtiyaçlar da var. islam yenilikçileri eskiden denenmiş bir yola başvurarak kültürünü ve ideallerini ayakta tutmayı denediler. Yine bilinmektedir ki, Yunan Roma dünyasının putperest âlimleri hıristiyanlığın başlangıç yıllarında putperestliğin tatminsizliğini anlayınca eğitim ve kültür dünyalarını yükseltmeye çalışmışlar, bu çaba hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla da artarak devam etmiştir. Aynı yolu şimdi de yenilikçi müslümanlar kullanıyorlar. Kur'anı yorumluyorlar ve yorumu başkalarına da gerekli olarak gösteriyorlar. Muasır medeniyetin özelliğine uygun olarak bir sosyal hayat dizaynı ancak Kur'ana mecaz anlam vermekle olabilir. Bir çok meseleyi inkâr ediyorlar, boşanmaların kolaylığını engelliyorlar, köleliği inkâr ediyorlar. Kadın erkek eşitliğini istiyorlar, dinî skolastisizmin olmadığını söylüyorlar, terbiyevî eğitim sistemini savunarak muasır medeniyeti uygun hale getirmeyi; getirirken de islam ruhunu muhafaza etmeyi savunuyorlar. Yenilikçi müslümanlar tamamen bağımsız olmasını Avrupa'da olduğu gibi istemiyorlar. Böylece islamın ahkâmı, ahlakî değerleri, yenilikçilerin kalemiyle tamamen başka bir şekil alıyor. Şimdiye kadar gelen ilmî ve dinî kitaplar başka bir şekle giriyor, akla ve ile uygun olmayan sonuçlar kitaplardan çıkarılıyor ve isteklere uygun hale getiriliyor. Bazen yenilikçiler Kurandan pasajlar kullanıyorlar ancak anlamına farklı anlamlar yükleyerek tersini yapıyorlar. Kurandaki birçok ilgi çekici efsane bizzat peygamberleri tarafından anlatılsa da onlar bu efsaneleri halka mal edip mecazi anlamlar veriyorlar. Böylece islam yenilikçiler elinde eskisinden farklı yeni bir anlayışa dönüşüyor. Bütün yenilikçi yazılarında dinî bir ruh sezilmektedir. islamın bu tür yorumu yine de geniş halk kitlesinden ziyade okumuşlar arasında yaygındır. Gayrı Ruslar arasında faaliyet gösteren misyonerler yine de bu noktaya dikkat etmeliler. Çünkü islamla mücadelenin eski yollarından olan Kurandan alınmış ayetler bu yeni durumda etkisiz kalabilir. Burada başka yollar gerekiyor. İlmi ve kültürel yollar; bu yolda yenilikçilerin hıristiyan kültüründen aldıkları esas kabul edilmelidir. Bu yolla müslümanların hıristiyanlarla kültür ve vatandaşlık temelinde karışmasını sağlamak ve hıristiyanlığa geçmelerini hazırlamak gerekiyor. (s. 278–79)

müslüman basının yurt dışından beslendiği, İstanbul ve Kahire'nin her yıl binlerce Türkçe ve Arapça dergi ve gazeteyi gönderdiği konu edilmektedir. Rapor bu konuda şunları içermektedir:

"Rusya'daki Tatar kitap evleri yurt dışı yayınları ile doludur, hepsi müslüman devletlerinde basılmış ve islam inancını tebliğ ediyorlar, bu kitaplarda sıkça hıristiyanlığı aşağılayan ve alaya alan fikirlerle karşılaşılmaktadır. müslüman Tatar kitapları şimdiye kadar Arap alfabesi ile yayınlanıyordu, kısa süre önce bir kitap ortaya çıktı. Kitapta kısaca islam eğitimi ve pratik uygulamalar var, yanında Rus transkripsiyonu da mevcut, amacını Kreşen Tatarlarına islam propagandası yapmak yazarı bunu açıkça söylüyor. Bu kitap 1906 yılında Kazan'da kaleme alınmış ve Tatarca *İslam Dinî* adını taşıyan bir broşür. İlk sayfada yazar kitabın amacını açıkça yazmış; bu kitap Rus harflerini bilen Tatar Arap alfabesini bilmeyen Kreşen Tatarları için yazılmıştır diyor. Kitabın yazıcıları Kreşen Tatarlarını "eski müslümanlar" diye adlandırıyor ayrıca kardeş sıfatını kullanıyorlar. Onlara açıkça müslüman âdetlerine sahip çıkmalarını ibadet etmelerini nasihat ediyorlar. İnandırıcı olması için Kreşenlerin hayatlarından örnek gösteriyorlar ve sık sık hıristiyanlığı tahkir edecek sözler söylüyorlar Rusya'yı da kâfir devlet olarak suçluyorlar. Bu broşürde hıristiyan eğitimi ortaya koyan yazılar da var. Kreşen Tatarlarına islam eğitimi almaları için öğüt verilmektedir."[1096]

Yine bu rapor çok özel konuları da tartışmaya açmıştır. Rus bir rahip olan Gromov'un islamı kabul ettiğini ve Tatarların bunu propaganda malzemesi olarak kullandığını yazmaktadır. Ayrıca rahibin eski keşiş kıyafeti ve sonraki sarıklı islami giyim tarzıyla resimleri basılıp broşür haline getirildiğini İdil bölgesinde bu broşürün en ücra noktalara dağıtıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Kafkasya'ın en ücra yerlerine bile bu resimlerin ulaştığını itiraf etmektedir. Müslümanlar bu çerçevede Kreşenlere "ne söylüyorsunuz siz, onların rahipleri bile artık müslüman oluyor" diye propaganda yapmaktadırlar.[1097]

Müslümanların basın alanında kurduğu müesseslerden de bu raporda bahsedilmektedir. Bakü'de bulunan büyük kütüphane ile Yelizavetpol'daki kütüphaneye bütün Türk basınının geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca Kazan, Bakü ve Kırım'da kurulan yayın cemiyetleriyle müslümanların islamı yaymak için organize hareket ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca yine kurulan hayır cemiyetlerinin öğrencilere

---

[1096] "Mescit ve mektebinizin yapılması yaşamınız için zorunlu, öğrencilerinizi göndererek müslümanların alfabesini öğrenmelisiniz. Yaşlılar şakirtlerden namazda okunacak duaları öğrensin. Birlikte cemaatle namaz kılınız, mescit bulunmayan köylere şakirtleri çağırın, çocuklarınızı onlara yollayıp ders aldırın, yaşlılarınız da dinîn doğrularını öğrensin, ondan el çekmeyin, şakirtlerinizi yalnız bırakmayın onları molla yapın, eğitimli kadınlarla evlendirin, şakirdin karısı da kızlarınıza eğitim verecek, genç kızlara okuma yazma öğretecek." (s. 279)
[1097] Maşanov, a. g. r., s. 280.

burslar temin ettiğini, kimsesizlere ve fakirlere yardımda bulundukları tespiti de bulunmaktadır. Ayrıca rapor son zamanlarda Rusya'da müslümanların ticari işlerini desteklemek üzere banka kurduğunu, bu bankanın Hive ve Buhara ve diğer şehirlerde şubeleri olacağını söylemektedir. Bu organize hareketlerin dikkatle takip edilmesi gerektiğini, yetkililerin uyanık olmasını önermektedir.

Ayrıca rapor, Türkiye'den gelen medrese mezunu gençlerin İdil bölgesi dâhil bütün Türkistan ve Kafkasya'da müslümanları organize ettiğini ve maddi destekte bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Tatar matbuatının bu iddiaları yalanladığını Türkiyeli müslümanların bu işte günahı olmadığını yazmaktadır. Yine raporda Ruslar gibi İngilizlerin de Hindistan'da Türkiye'den gelen propagandacıları ülkeden çıkarmak için zor kullandığı yazılmaktadır.[1098]

6.3.1. Müslümanların İslam ve Türklük Bilinci Altında Birleşme İstekleri

Misyoner Kongresinin Müslüman Bölümünün en önemli konularından birisinin de müslümanlara verilen din özgürlüğünü kullanarak birleşme fikrinin tartışılması olmuştur. Misyonerler bu iddialarını verilen dilekçelerle kanıtlamaya çalışmışlardır.[1099] Yine Kazan Tatarlarının Bakanlar Komitesi Başkanı S. Yu. Vitte'ye yazdığı dilekçede aynı iddiaya örnek gösterilmiştir.[1100] Kafkas müslümanlarını temsil eden Erivan

---

[1098] Maşanov, a. g. r., s. 281-82.

[1099] *Kaspiya*'nın verdiği bilgiye göre Ufa Tatarları, Bakanlar Kuruluna verdikleri bir dilekçeyle, müslümanların din okullarının Halk Eğitim Bakanlığından çıkarılıp müslüman Dinî İdareye bırakılması, bu okullarda yurt dışında basılan kitapların okutulmasına izin verilmesi, mollalara verilen Rus mecburi eğitiminin kaldırılması, müslüman dinî idaredeki bazı üst makamdaki kişilere ayrıcalıklar verilmesi ve mollalar ve diğerlerinin askerlikten muaf edilmesini istemişlerdir.

[1100] "Diyanet kurulunun müftüsü ve kadısı halk tarafından seçilsin; bütün nikâh, aile ve miras işleri müslüman dinî idare tarafından yapılsın; mescitlerin yapılmasına mektep ve medreselerin açılmasına ve onların öğretmen tayinine diyanet kurumu baksın; islama yapılan saldırılara ve asılsız ifadelere özgür şekilde itiraz izni verilsin. Ortodoksluktan islama geçenler için müslüman cemiyetlerine üye olma hakkı tanınsın; diyanet azaları vergiden muaf tutulsun ve görevde oldukları süre içinde köy ahalisi gibi muameleye tabi tutulmasın. Rus dilini iyi bilmemek yaşlılar için dinî idareye aza olma şansını ortadan kaldırmasın. müslüman yayın organları için yeni bir yasa hazırlansın. müslümanlar ile ilgili konular tartışıldığı zaman Orenburg dinî idare merkezinden temsilcilerin gelmesi ve bütün müslüman cemiyetlerin iştiraki isteniyordu. Moskova'daki müslümanlar da dilekçelerinde kadı ve müftü seçimlerinin müslümanların en üstün meziyetli olanlarından ve belli bir süre için 5 yıldan fazla olmamak şartıyla, dinî eğitimi olan birinin müslümanların oyuyla- seçilmesini istiyorlardı. müslümanların nikâh ve aile, miras işlerinin Orenburg müslüman dinî idaresi tarafından yapılması da yer alıyordu; ayrıca yine Orenburg dinî idaresi mescit yapımı, okulların açılmasını idare etmesi isteniyordu. Okullara öğretmen tayin edilmesi, vakıflara kontrol yetkisinin verilmesi, müslümanlara da diğer umum basına verilen hak ve özgürlüklerin verilmesi istenmekteydi. Kur'anın emirleri ve islamın kuralları doğrultusunda yargılanma, dedeleri Kreşen olan ve hıristiyan olarak kayda geçen müslümanların, eski dinlerine iadesi, serbestçe islam ibâdet ve inancının yaşanması, diyanet üyeleri Ortodoks diyanet üyeleriyle aynı hakkı elde etmesi istenmektedir. müslüman okullardaki özel ve genel derslerin ana dille verilmesi, bu okulların açılması için müslüman cemiyetlerden ve şahıslardan izin zorunluluğunun kaldırılması, kanunlarla misyonerlik faaliyetlerinin kısıtlanması, askerî birliklerde aşağı rütbeli askerlere ayrı yemek verilmesi istenmektedir. müslüman Moskovalıların ricası "kanun yapmak için halk arasından seçilenler arasında müslümanların da olması" isteği ile bitiyordu." (s. 283–84)

müslüman milletvekilleri de bu isteklere katılmış, müslümanların diğer unsurların tüm hak ve hukukuna sahip olmalarını istemişlerdir. Onlar müslümanlara koyulmuş bütün yasakların kaldırılmasını talep etmişlerdir.[1101] Bu dilekçelerden başka özel müslüman cemiyetlerinden gelen dilekçeler de kanıt olarak raporda yer almıştır.[1102]

Rapor müslümanların amaçlarına ulaşmak için siyasal ve dinî birçok kurultay yaptığını bu kurultaylarda hukuki durumlarını tartıştıklarını ve siyasal haklar elde etmek için taslaklar hazırladıklarını belirtmektedir. Bu durum şöyle özetlenmektedir:

"Bütün kurultayların kararları aynı ruhtaydı. islamı geliştirmek, Rusya'da tek bir kurumda toplanmak devlet içinde devlet olmak. Bu kurultaylardan en büyüklerden biri Nijniynovgorod'da olmuştur. Buraya müslümanların yaşadığı her bölgeden temsilciler gelmiş, yoğun olarak da Tatar intelijensiyası katılmıştır. Tatar gazete redaktörleri, yazarları ve diğerleri… Kurultayın esas konusu islam düşüncesi ve diğer dinlerle mücadeleydi. Bu mücadele benimsenmiş ve başarı yolu da mümkün görülmüştür. Mescit, molla medrese, vakıflar devletin güdümünden çıkarılmalı, geniş ve büyük haklar verilmelidir. Bu kurultaylarda alınan kararların biri de Rusya'da reis'ul-ulema kurumunun teşekkülüydü. Bu terim hıristiyan terminelojisinde Rusya'daki bütün müslümanların patriyarhı (başkanı) demektir. Onun bütün bakanlar gibi imparatora rapor verme yetkisi var. Reis'ul-ulemaya dört şeyh'ul-islam yardımcı tayin ediliyordu. Bu yardımcılara her yıl yerli mollalar ile toplantı yapma izni veriliyordu.

[1101] "Şehirdeki cemiyetlerin idaresinin kendilerine verilmesini, yüksek tabakada olan hanlar, beyler, seyyidler ve diyanetin üyelerinden doğanlara eğitim sistemi ve devlet dairelerinde hıristiyanlarda olduğu gibi çalışma izni verilsin. müslüman cemiyetlere dindarlar seçilsin, köylere molla atamalarında, şehir ve bölgelere kadı atamalarında valilik meclisi seçimleri Zakafkasya Müftüsü ve şeyh'ül islam yetkisinde olsun. Onlar da bölgedeki halk tarafından seçilmiş diyanet ve vatandaş milletvekilleri tarafından seçilsin. Eğitim alan tüm müslümanlara dinleri ana dili dersleri esaslı bir şekilde verilsin ve bu dersler için diyanet öğretmen tayin etsin, tayin edilen öğretmene de diğerleri gibi haklar tanınsın. müslümanlara okul ve cemiyet açılmasına izin verilsin, bu okullarda tüm etnik gruplardan öğrencilerin okumasına izin verilsin, müslümanlara öğretmen olabilmek için gerekli ilk orta ve yüksek öğrenim hakkı tanınsın, müslümanlara ibâdet yeri yapmak için koyulmuş bütün yasaklar kaldırılsın. Vakıfların gelirleri ve onlara yapılan bağışlar, hayır için mescitlere ve ihtiyaç sahiplerine verilsin." (s. 285–286)

[1102] Orenburg müftülüğünden gönderilen dilekçe şöyledir. "Bir müslüman Rus okullarında eğitim almış, ancak müslüman olması nedeniyle bütün hakları elinden alınmıştır. Hıristiyanlara ders vermesi yasaklanmıştır ve yasaklanma sebebi kendisine tebliğ edilmemiştir. Yine yüksek okullarda okuyan müslüman öğrencilerin yardım alma hakkı yok,böylece müslümanların yüksek öğrenim hakkı engellenmektedir. Askerî hizmetteki müslümanlara dinî ve örfî âdetlerini uygulamaya izin verilmemektedir, askerî birliklere molla gönderilmesi yasaklanmıştır." Bu yasakların ve isteklerin müslümanlara göre yeniden gözden geçirilmesi istenmektedir. Ayrıca mescitlerin yapımı için birtakım ayrıcalıklar için de istekte bulunulmuştur. Bu dilekçeler gibi yaklaşık 500 adet dilekçe verilmiştir. Aynı tarzda dilekçelerin Türkistan, Zakaspiya ve Zakafkasya bölgeslerinde de binlerce verildiği bilinmektedir. Bütün dilekçelerde islamı kuvvetlendirme amacı var ve hatta bunun için uygun ortam ve şartı oluşturma isteği vardır. Özel toplantıda bu dilekçeler tetkik edilip şu karar alınmıştır: "Bu dilekçelerde bulunan istekler Rusya müslümanlarının istekleri değil, birkaç arabozucunun işidir. Buna kanıt: a. Birçok dilekçe özellikle de Orenburg müftülüğünden gelenler Remington makinesinde yazılmış, ancak köyler ve kasabalar bu makinenin varlığından bile haberdar değildir. Ayrıca yazılan kâğıtlar muntazam ve ölçütleri aynı ve formata uygundur. Önceden yazılmış sadece imzaya hazır dağıtılmıştır; b. dilekçelerin hepsi birbirinin tekrarı, bölümler tekrar, yazı yanlışları bile aynı, manasız bir rica bütün dilekçelerde aynen tekrarlanıyor; mesela Rus okullarında "Ruslaştırma olmasın" dileği bütün köy dilekçelerinde tekrarlanmaktadır. Fakat onların Rus alfabesinden haberleri bile yok. Dilekçelerin büyük bir kısmı anlamı bilinmeden imzalanmış ve mühürlenmiştir. c. Dilekçelerin önemli bir kısmı ayrı ayrı cemiyetlerin vekilleri tarafından yazılmış, ancak vekâletlerine dair bir kanıtları yok. d. Halkın isteklerine belli bir disiplin ve yaklaşımla yazılan dilekçelerin tümü aynı karakteri taşımaktadır. Bunu şöyle ifadelendirebiliriz: " her şey ve her şey dinî idare için ve her şey aynı, bu da islam diyanetinden başkası değil."(s. 286–87)

Reis'ul ulema Rusya'daki bütün müslümanların başıdır. Burada Tatarların Rus devleti içinde ayrı bir devlet olma istekleri açıkça görülür. Aynı karakterde fakat daha kuvvetli siyasi yönü olan bir kurultay St. Petesburg'da yapılmıştır. St. Petesburg'da olduğu gibi Nijniynovgorod'da da baş aktör Tatar İbragimov'du. O, her yerde Rusya'daki müslümanların birleşme isteğini açık şekilde ifade ediyor, özellikle *Ülfet* gazetesinde... Tabii ki, İbragimov'un bütün müslümanların birleşmesi fikri, Rus ahlaki, vatandaşlık prensipleri içinde bir birleşme değildir. Bu birleşme tamamıyla başka bir birleşmedir. Panislamizmin başarılı olması ümidiyle doludur ve bütün dindaşları aynı bayrak altında toplanmaya çalışmaktadır. Ufa'da müslüman toplumun dinî temsilcisi olan müftü ile mollaların kurultayı yapılmıştır. Toplantının en önemli konusu okul ve mescitlerdi, tabii ki, devlet kontrolüne karşı büyük itirazlarla ve bölgeye devletin karışmaması isteği ile hatta dindar olmayanlar bile bu fikre sahipti."

Bu konuya devamla rapor, 1906 yılı Ocak ayında Tobolski'de müslümanların bir kurultay daha yaptığını, aynı isteklerin bu kurultayda da tekrarlandığını, diğer kurultaylara ek olarak burada müslüman köylerin Rus vilayetlerden ayrılması fikrinin de kabul gördüğünü yazmaktadır. Bu karar birleşmeyi önlemek amacıyla alınmış çok açık bir karardı ve müslüman köylerin Rus şehirleriyle birleşmesini önlemek amacıyla alınmıştı. Karara gerekçe olarak müslüman ahalinin istekleri, ihtiyaçları hayat ve ahlakî tarzlarının Ruslardan farklı olması gösteriliyordu. Bu nedenle müslüman köylerin bağlı bulunduğu bir vilayetin kurulmasının gerekli olduğu savunuluyordu. Bu küçük kurultaylar; raporun ifadesiyle en ücra Tatar köylerinde bile yapılmaktadır.[1103]

Rapor, Devlet Duması kurulduktan sonra, müslümanlara ait bir müslüman partisinin kurulduğunu, partinin müslümanlara özgü problemleri yanında genel politikaya ait bir programı olduğunu haber vermektedir. Ancak yeterli bir organizasyonu sağlayamadığını da belirtmektedir.[1104]

[1103] Mesela; 1906 yılının Ocak ayında müslümanların Tetuşi kazası, Taney-Tureyeva köyünde; "miting" yapılmıştır. Toplantıya 400'ü aşkın insan gelmiştir. Sıcak tartışmalar yapılmış ve birçok kişi konuşma yapmıştır. Konuşmaların umum mevzuu, siyasal ve liberal politikalar içeriyor ve islamî fikir düşüncesine paraleldi.(s. 289)

[1104] müslümanların Duma'daki temsilcileri şu programı teklif etmiştir: 1. Dinî otonom bölgesinin tamamen özgür olmalıdır. 2. Okulların başlangıç sınıflarında Tatarca eğitim verilmelidir, Rusça sadece ders olarak okutulmalıdır. 3. Tatarların yaşadığı bölgelerdeki hâkimler Tatar olmaldır. 4. Başkırt halkının toprak ihtiyacına çözüm ve verilecek toprağın tarihî kullanım alanlarına uygun olması gözetilmelidir… Devlet Dumasındaki bu partiye Rusya'nın çeşitli bölgelerinden mektuplar geliyor, özellikle müftü ve mollalar partinin kendi istekleri doğrultusunda çalışması için çabalıyorlar, bazen de halkı zor durumda bırakma pahasına... bu durumu, Duma üyesi Mahmudov'a müftü ve mollaların yazdıkları dilekçelerde görebiliriz. Bu dilekçelerde "nikâh" parasının artırılması rica ediliyor. Bu para dinî idare toplantısında molla ve müftülerin ihtiyaçları için tayin edilmişti. (s. 290)

Yine raporda, müslümanların birleşme idealinin, Rusya sınırlarıyla kısıtlı olmadığı, daha geniş alanı kapsadığı da dile getirilmektedir. Mısır'ın başkenti Kahire'de 1907 yılında yapılan Umum Müslüman Kurultayı bu duruma örnek gösterilmiştir.[1105]

Maşanov Kazan'da toplanan Misyonerlik Kurultayı Müslüman Bölümü raporunda Dünya müslümanlarını birleştirme çabalarına ek olarak Türk-Tatar birliğini sağlama çalışmalarından da söz etmektedir. Müslüman Tatarların daha küçük Türk halklarını kendileri içinde eriterek büyük bir Türk-Tatar birliği kurma çalışması içinde olduklarını belirtmektedir. Rapor, Tatarlarda bu amacın çok eskiden beri var olduğunu, bu duruma gayrı Rus halkları yakından tanıyan Rus yazarların dikkat çektiğini söylemektedir. Son zamanlarda Rusya'daki siyasal gelişmeler nedeniyle bu tür çalışmaların daha da arttığı ve Tatarların bu görevi üstlendiği ifade edilirken Tatarların diğer halklara göre, daha gelişmiş ve her türlü islam topluluklarında gelişen harekette lider durumunda oldukları gerçeği de yer almıştır.

Rapor, Çuvaşların Tatarlaşmasıyla ilgili bilgiler vermekte ve bu durumu şöyle ifadelendirmektedir;

"Tatarlaştırma sadece müslüman olan halkları kapsamıyor, o aynı zamanda putperest toplulukları da içeriyor, Çuvaş, Çeremiş ve diğ... Tabii ki, tam hıristiyanlaşmamış Kreşenleri de. Rahip K. Prokopyev, Simbirsk ve Buinsk vilayetindeki Çuvaşlardan şu haberleri veriyor: "Simbirsk ve Buinsk2de öyle köyler var ki, oradaki Kreşen Çuvaşlar islama geçmiş ve tamamıyla Tatarlaşmışlar, şimdi Tatarca konuşuyor, Tatar gibi giyiniyorlar. Buinka, Siuşeva, Çenkası, İlmetova, Çakıldım, Duvanova, Şaymurzina ve Trehboltayeva bu köyler içindedir. Buinka tamamen, diğerleri kısmen Tatarlaşmıştır. Kazan guberniyasında olan Kreşenlerin islama dönüş hareketi gibi orada da Tatarların etkisiyle Çuvaşlar islama dönüş dilekçeleri yazmışlardır. Aile kütüklerinde ve resmî belgelerde Tatar müslüman isimleriyle yazılıyorlar. Onlar kendilerini inatla Rus ve hıristiyanlığın tüm etkilerinden koruyor, hatta bu konuda müslüman Tatarların önüne geçiyorlar. Bir başka rahip, A. İvanov Buguruslanski eyaleti Artyomevki köyünde Tatarlaşmış Çuvaşlar hakkında şunları söylemektedir: "Çuvaşların Tatarlarla karışmadığı bir gün bile yok, gayrı Rus halklarla ilişkileri olan Tatarlar günlük hayatın gerekleri yanında devamla islam propagandası yapıyorlar ve görülmemiş bir şekilde gayrı Rus halkları Tatarlaştırıyorlar. Bu halkların Tatarcayı bilmelerini, bilinçlerinin az olmasını kullanan Tatarlar nüfuzlu kişiler gibi onlara etki ediyor, karşı gelmelerine imkân tanımıyorlar."[1106]

[1105] Mevcut olan müslüman İttifakı, tüm dünyadan müslümanları bu kurultaya davet etti. Bu ilk kurultayları değildir, birkaç kurultay daha yapmışlardı, bu defaki kurultaya, 500'ün üzerinde dünyanın her köşesinden müslüman topluluğun temsilcisi Rusya'dan ise Tatarlar katılmıştır. Gazetelerin haberlerine göre Rusya'dan gelen müslümanları Kahire'de görülmemiş bir sevgiyle karşılamışlar, bütün masraflarını karşılamışlar ve redaksiyonlarını da yerli Arap gazetesi al-Muayad üstüne almıştır. (s. 290; Geniş bilgi için bakınız, *Kazan Telegraf* 1908, n. 4441.)
[1106] Maşanov, a.g.r., s. 292.

Müslüman Tatarların Çuvaşları Tatarlaştırmasıyla oluşan yeni durumu da rapor şu şekilde tespit eder: *"Tatarlaşmış Çuvaşlar Tatarlar tarafından o kadar fanatikleştirilmiş ki, gerçek Tatarlardan Ortodokslara daha kötü davranıyorlar. Müslüman Çuvaşlar Kreşenleri döverek aşağılayıcı bir şekilde kaba ve terbiyesizce davranıyorlar."* Kreşenler, müslümanları değil de Çuvaşları idareye şöyle şikâyet etmişlerdi: "*Tatarlaşmış Çuvaşlardan bize hayat yok, biz kiliseye giderken sokağa çıkıp bizi alaya alıyorlar ve bize Allah'a değil, şeytana taptığımızı söylüyorlar. Keşişimiz kutsal suyla evleri gezerken de; evimize şeytanın girdiğini söylüyorlar, çocuklarımız okula gidemiyor, onlara gülüyorlar, dövüyorlar, taş atıyorlar."* Belebeyevski kazasından öğrenci Ohotnikov da bu etkiyi şu şekilde açıklamaktadır: "*Ufa vilayeti Çuvaşları Tatarlara, aileleriyle birlikte çalışmak üzere geliyorlar, Tatarlar onları yavaş yavaş zehirliyor, Ortodoks ve hıristiyanlığı kötülüyorlar, islamı yüceltiyorlar. Yıllar geçtikçe de Tatarlık etkisini gösteriyor, kıyafetler değişiyor ve Tatarların inancıyla hareket ediyorlar."* Yine rapor Çeremişlerin müslüman Tatarların arasında müslümanlaşması ve erimesine de yer vermekte, bu konuda dil benzerliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca müslüman Çeremişlerin değişen hayat şekillerini de dile getirmiştir.[1107] Değişen hayat şartlarına örnek olarak kadın erkek ilişkisi öncesi ve sonrasıyla verilmiş, Tatarların etkisi altında kalan Çeremişlerin bu cümleden nikâha da bakışları değişmiştir.[1108]

[1107] "Dil dış etkilere karşı mukavemetsizdir, halkın kendisi gibi dayanıklı değildir. Halkın üzerindeki baskıları çok çabuk yansıtıyor, çok çabuk değişikliklere uğruyor. Doğu Çeremişlerin dillerinde Tatarcanın etkisi görülüyor, yeni seslerin girmesi gramer ve fonetiğin benzerliği, kökenleri farklı olsa da bu dillerin yaklaşmasına neden olmuş. Çeremişler küçüğünden büyüğüne bu nedenle iyi Tatarca konuşuyor. Çocukların daha küçükken Tatarca sözlerle kulakları doluyor, aynı zamanda her iki dilin sözcüklerini öğreniyor. Düşünmeden kendi sözleriyle Tatar sözlerini veya tersini karıştırıyor, her iki dil arasında çok büyük bir fark yok. Böylelikle bir halkın en önemli karakteristik özelliği olan dil yok oluyor ve bu yolla iki halk karışmaya başlıyor. Çeremişlerin Tatarcayı benimsemeleri önemli sonuçlar doğuruyor; en önemlisi Tatar sözlü edebiyatının, şarkılar, masallar efsaneler, şiirler ve diğerlerinin yaygınlaşmasına yardım ediyor, Çünkü Muhammedanlar hayatların her safhasında dinî faaliyetlerine uygun davranıp aynı esaslarla eğitim yapıyorlar, sözlü edebiyatlarıyla Çeremişleri ahlaken islam fikriyle donatıyorlar. Çeremişler arasında efsane çok yaygındır, bu efsaneler genellikle Tatar ve Başkurt karakterli ve müslüman eğitimi içermektedir, içlerinde Hz. Muhammed'in ve ashabının hayatından bilgiler var, islam dinînin kurucusunun şahsiyetini yüceltiyorlar, müslümanların kutsalları hakkında bilgiler veriyorlar, kahramanlıklarını anlatıyorlar. Çeremişler efsanelere inanıyorlar, hayatın her hangi bir safhası için Çeremişler 2–3 hikâye anlatabilirler ve ahlakî terbiyeye ait sonuçlar çıkarabilirler. Efsaneler Çeremişlere verilen dinî eğitimin bir parçasıdır, onlar için Kuranı anlatır; dinî düşüncenin temelinde putperestlerin islama yakınlaşması Çeremişlerin islama girmesine yardımcı oluyor." (s. 293)

[1108] Çeremişlerde daha Tatarların etkisine girmeden evvel kadın evde tek yetkili idi, ancak Tatarlaşan Çeremişlerde artık hiçbir etkisi kalmamıştır. Artık körü körüne erkeğine tabi oluş ve bütün isteklerini yerine getiren biri olmuştur. Erkek kadınını istediği şekilde dövebilir, aşağılayabilir, malını mülkünü alabilir, onu evden kovabilir ve bütün bunların yanında da hiçbir sorumluluk taşımaz. Çeremiş kadınının bu seviyesi islamın etkisiyledir ve bu durum hayatın her dakikasında kendinî gösterir. (s. 295)

Rapor, Çeremişlerin Tatarlaşmasında Rusların gayrı Rus halklardan uzak durmasını neden olarak göstermiştir. Ruslar, gayrı Rus halklara her zaman aşağı tabaka gibi bakmıştır, kendilerini üstün görerek onlara aşağılayıcı her türlü lakapları takmışlardır. "Gayrı Rus halktan olanlar, hıristiyan da olsa Rusların gözünde; "kreşleşmiş kürek", veya "köpek", "kötü fare" gibi görülmüştür. Bu tarz aşağılayıcı ifadeler gayrı Rusları Ruslardan uzak tutmuştur. Bu iki halk birbirinden tiksinmiş, aralarında karşılıklı güven yok olmuştur. Çevrelerindeki müslümanların bu durumda etkisi büyüktür. Tatarlar kendi içlerine kapalı kalmakla kalmıyor, Ruslardan nefret ediyorlar, aynı şekilde Çeremişlerin Ruslara yaklaşmasını önlüyorlar, çeşitli yollarla yakınlaşmayı gerçekleştirmemeye çalışıyorlar, onları islama kazandırarak gerçek bir baba kaygısıyla onları koruyorlardı."[1109]

Misyonerlik komitesine sunulan rapor, son zamanlara kadar Tatarlaştırmanın plansız ve programsız yapıldığını, ancak son yıllarda büyük bir projeye dönüşerek belirdiğini ve bir hedefe yöneldiğini bildirmektedir. Bu görüşünü de alanda yapılan bilimsel çalışmaları örnek göstererek desteklemekte ve şöyle ifadelendirmektedir:

"Son zamanlara kadar gayrı Rus halkların Tatarlaştırılması şuursuz ve plansız bir islamlaştırmayla yapılıyordu. Fakat son zamanlarda özellikle okuyan Tatarların da etkisiyle, dünya müslümanlarının birleştirilmesi projesiyle daha da sistemleşmiş, kazandıkları haklarda da bu açıkça görülmektedir. Tanınmış Türkolog Vambery açıkça şöyle yazıyor: " benim için de Rusya müslümanlarının Tatarların millî şuurlarının yükselmesi beklenilmez olmuştur. O "*Rusya Tatarlarının politik nezaketleri, inatçılıkları, kültür ve özellikleriyle Türkiye, Fars ve Hindistan'daki din kardeşlerinden" çok ilerideler.* Vambery devam ediyor: "*Rusyalı müslümanlar birleşmeyi sadece dinde değil, dil ve uluslaşmada da düşünüyorlar; dilde birleşme Türkçe olmalıdır. Onun düşüncesine göre pantürkizm hareketi dikkatle takip edilmeli; şimdiye kadar panislamizm hareketini biliyorduk, onun gönüllüleri Arapça Kur'anın diliyle yazmaya çalışıyor, Farsça ve Türkçe'ye Arapça kelimeler sokuyorlardı. Rusya'nın şimdiki müslümanları aksine Farsça ve Arapça'yı dillerinden atıyor yerlerine Türkçe'yi koyuyorlar (Tatarca) biraz da Osmanlı sözleri kullanıyorlar, bu dil Türk imparatorluğunda kullanılmaktadır. Böylece edebi bir dil oluşmakta ve bütün Türkler bu dili anlamaktadır, yani pantürkizm dili! Liberal Türkler Rusya'daki pantürklüğü milletin üzerine doğan güneş olarak alkışlıyorlar. Tatarlar, Rusya'daki bütün müslümanların tek bir dil etrafında toplanması için okullarda bu dilin okutulması gerektiğini teklif olarak sundular, bu nedenle bütün müslümanlar okullarına bu dili koymak için çalışıyorlar, kanunları da buna uygun hale getirmeye çalışıyorlar. Rusya'daki gayrı Rus halkların*

[1109] Maşanov, a.g.r., s. 295.

dillerinde Türk dilinden çok özellik var, Tatarların bu konuşma dilinden he rhangi birini seçmeleri gerekiyordu, onlar da iyi bir edebiyat dili olan Osmanlıcayı seçtiler. Kırım Tatarları kendi temsilcilerini St. Petesburg'a yollamışlar, Tatar okullarında Tatarca ders verilmesi için izin istemişler, tabi ki, Tatarcadan kasıt Osmanlıcaydı. Kırımlı müslümanlar artık okullarında Osmanlıca yazılmış ders kitaplarıyla dersler yapıyorlar. Okulların yanı sıra aynı maksatla, Tatar yayınlarını tümünde bu dile yer verilir oldu, kitap ve broşürler basıldı." [1110]

Rapor, eski metinlerde Kırgızlar olarak nitelenen Kırgız ve Kazaklar arasında islamın yayılmasına da temas etmiş, bu konuda Tatar müslümanları suçlu olarak göstermiştir. Müslüman Tatarlar Kırgız çöllerinde islamı yayarken suçluları da saklaması eleştirilmiştir. Tatar müslümanların yine bu coğrafyada etkisinde en önemli etken olarak aralarındaki akrabalık gösterilmiştir. Ayrıca rapor bölgede çalışan vali ve araştırıcıların Kırgızlara ait notlarını da sunmasıyla ilgi çekicidir. [1111]

Yine rapor, bu çalışmalar neticesinde müslüman olan Kırgızın yaşadığı bozkırda islamla beraber töresini de etkiyi kuvvetlendirmek için çalıştığını yazmaktadır.[1112] Bu çalışmada bir diğer faktör olarak da müslüman Tatarların kurduğu okullar gösterilmiştir. Okulların amacını Tatarlaştırma olarak gösteren rapor, finansın bölgeye ticaret yapan Tatar tüccarlardan tarafından sağlandığını söylemektedir. Yerli yöneticilerin mollaları islam tebliği için vazifelendirdiği, Buhara ve Taşkent'te izinsiz okumuş, müslümanlara sahte tacir pasaportları hazırlayıp, Kırgız çöllerine gönderdikleri de bu raporda yer almıştır.[1113] Müslüman Tatarların ticaret sayesinde etkilerinin ta Altaylara kadar uzandığı da belirtilmektedir.

[1110] Maşanov, a. g. r., s. 295-96

[1111] General K. P. Von Kaufman Türkistan bölgesinde yazdığı rapor şöyledir: "Tatarlar diğer müslüman halklar arasında özel kültürleriyle sivrilmişlerdir. Tatarlar Kırgız çöllerine gelerek Volga (İdil-Ural) boylarından ve Tatar merkezinden çıkmış oldular. Bu imparatorluğun, sınır boylarında yapılan ticaretle devam etmiştir. Ticaret, Omsk, Orenburg, Troisk, Petrapovlosk, Semipalatinsk şehirlerinden; Sergiyepol, Kapal, Verdniy, şehirlerine kadar uzanır. Tatar mollalar göçebeler arasında daha kuvvetli bir dinî bölge kurmak için çalışıyorlardı. Buralarda mescitler kurarak kendi çıkarlarını yerleştirmek ve eğitim yapmak istiyorlardı. Bu nedenle Tatarların en önemli özelliği organize olmuş islamdır, Orenburg ve Ufa'dan mezun din adamları az sayıda Tatar özellikli mescitlerle keskin hıristiyan düşmanlığına dönüyor, diğer dinlerle beraber..."(s. 296-97)

[1112] "Bu bölgede yaşayan halkın anlattıklarına göre; eski âdetler, adalete ancak rehberlik yapabilmekte ihtiyaca cevap verememektedir. Hukukta sözlü gelenek geniş bir alan açmakta ve geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Kırgızlara göre artık yazılı hukuka yani şeriata geçmek gerekmektedir; bu nedenle halk mahkemesinden, kadıya, birçok yeni kuruma ihtiyaç vardır. Tatar basını çok eskiden beri Kırgızların islama geçmeleri için uğraşmaktaydı, bu nedenle şeriatın kanunlarına geçmeleri ve âdetlerini bırakmaları onlar için ciddi bir olaydı. Bu işin mimarları mollalar, tacirler ve öğrencilerdi; öğrenciler yaz tatillerini göçebe gençleri eğiterek geçiriyordu. Bu düşünce çok başarılı uygulandı, binlerce göçebe islamlaştı ve Rusya'daki Tatar siyasî partisinde birleşti." (s. 297)

[1113] "Petrapavlosk şehrinin yöneticisi Şerazeddin Seyfullin geçen yüzyılın yarısında Buhara imamı Abdulla Raşid'e şunları yazıyor: *"Bir Tatar hakkında birçok şey anlatılıyor, halife adına çalışıyorsa buraya gelebilir, onun Rus*

Misyonerlik bölümünün masaya yatırdığı islamın yayılması ve müslüman Tatarların buna etkisi meselesi, dünyadaki hıristiyan-müslüman mücadelesiyle de bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Hindistan'da İngilizlerin hâkimiyeti altında yaşayan müslümanlar, son yıllarda birleştiği, böylece İngiliz hâkimiyetini tehlikeye düşürdüğü, Türkler Ermenilerle yaptığı mücadele ve Hintli müslümanların Türkleri desteklemesi de tartışılmıştır. Türklerin ilan ettiği kutsal savaşların daima müslümanlar arasında heyecana neden olduğu dile getirilmiştir. Ancak Türklerin Ruslara açtığı savaşlarda bu durumun görülmediğini de söylemekten geri durmamışlardır. Fakat gelecekte bu tehlikeye dikkat çekmişlerdir.[1114]

Rapor, Kafkasya'daki Ermeni-Türk mücadelesine de yer vermiş, bu bölgedeki Ermeni isyanlarını doğal bir hak gibi göstererek, suçu müslüman Tatarların üzerine atmıştır. Ancak bölgedeki müslümanların yapılan hıristiyanlaştırma faaliyetine tepki olarak ayaklandığını, bu saldırıların tamamıyla halkın kendi çabasıyla hıristiyanlaştırılma korkusuyla yaptığını dile getirmiştir. Ermeni çetelerinin müslümanları öldürmesine değinmemiştir.[1115]

Yine rapor dünyadaki müslümanların beraber hareket etme nedenlerinden biri olarak yapılan hac ibadetini göstermektedir. Her hacının kendinî kutsal olarak gördüğünü ve dönüşte panislamist olarak döndüğünü iddia etmiştir. Ayrıca vatanlarına dönen hacıların büyük bir saygı gördüğü de belirtilmiştir. Rusya'dan her yıl Kafkas, İdil-Ural, Kırım, Buhara ve diğer müslüman bölgelerden yaklaşık 25 bin kişinin hacca gittiği bilgisi de bu raporda yer almıştır.[1116]

6.3.2. İslam Propagandasında Basın, Sivil Kuruluşlar ve Türkiye

Rapor basınında islamı yayma hususunda gayretlerinden bahsetmektedir ve şunları içermektedir. "Rusya'da dinî özgürlüğün ilanıyla Tatar gazeteleri gayrı Ruslar arasında islamın gelişmesini dikkatle izlemişler, islam konulu haberler yaparak ve

---

pasaportu yoksa Kaziyevler'den Tatar oğlu olarak pasaport alıp gelsin. Allah büyüktür. Böyle bir insan kâfirlerin zulmüne gelemez. O Ruslardan korkmasın, gazilerden ve Tatar çocuğu olduğuna dair kâğıdı olursa ona bir şey olmaz. Veya kendinî Taşkentli diye tanıtsın. Böyle bir kişinin Petrapavlosk'da olması önemlidir, zira onsuz irşad karanlık gibidir." (s. 298-99)

[1114] Maşanov, a. g. r., s. 302.

[1115] Maşanov, a. g. r., s. 303.

[1116] Maşanov, a. g. r., s. 303.

sayılarını da olduğundan fazla göstererek islamın üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmışlardır. islam hakkında geniş malumatlar veren bu gazeteler, ayrıca islamın daha da ilerlemesi için nerede neler yapılması gerektiğini de yazıyorlar. Nerede başarılı olunabilir! nerede olunamaz!, müslümanların çoğunluk olduğu yerleri göstererek merkezî çalışma yerlerini tespit etmişler. Tatarlar yüksek bir bilinçle, kanunlara uygun da olsa kendilerine karşı yapılan her türlü harekete müslümanların gözünde aşağılanmış olarak görüyor, hemen gazetelerde şikâyet vari yazılar yayınlıyor, güya kendileri baskı altında ve haksızlık yapılıyor diye savunma yapıyorlar. Bu fikirlere daha çok okumuş Tatarlar sahiptir." Eski kafalı Tatarların ise Rus kültürü ve Rus yakınlaşmasını takip ettikleri ve buna karşı reaksiyon gösterdiği belirtilmektedir.[1117]

Ayrıca rapor, müslüman cemiyetlerinden mollaların Rusça bilmesi zorunluluğunu kaldırmak için verilen dilekçelerden de bahsetmektedir. Rapora göre; Kazan ve diğer şehir cemiyetleri şu isteği iletmişlerdir. *"Öyle insanlarımız var ki, dindarlıkta ve dinî bilgide yetişmiştir, mollalığa en layığı onlardır. Fakat yaşlı oldukları için Rusça ve onun gramerini öğrenemezler. Bu eksiklik, dinî anlamda önemsizken molla olmalarına etkendir. Rusça bilen genç mollalardan bu kişiler daha bilgililer."*

[1117] "Bundan üç yıl önce Kazan Aytuganov medresesi şakirtleri arasında bir olay olmuştur. Bu medrese ders ve bina durumuna göre en iyi medreselerinden biri sayılır. Fanatik müslümanlar, bu medresenin liberal şakirtlerini mescitte toplantıya davet etmişler. Toplantıda Rus kıyafeti giyen, Rusça konuşup yayın takip eden üç öğrencinin atılması konuşulacaktır. Bu toplantının nedeni öğrencilerin kulağına gidince toptan katılmama kararı almışlar. Bir süre sonra Aytugan medresesine kimliği belirsiz bir sürü (tahminen 50) müslüman girip Ruslara yakın davranmaları sebebiyle öğrencilere bağırmaya başlamışlar. Özellikle mollalar hayatın getirdiği hıristiyanlıktan alınan her türlü yeniliğe karşı geliyor, Tatarlar tarafından da destekleniyor. Eski âdetlerin dışında yapılan işlere ayaklanıp ölümlere sebep oluyorlar. Mesela; Eski İbraykin köyünde, iki molla kendilerine karşı gelen Tatar Husnitdinov'u öldürmüşler. Özellikle fanatik Tatarlar Rus âdetlerine yakın olan her şeyi hıristiyanlıkla alakalı şeyleri yok etmeye çalışıyorlar. Ahmerov okumuş bir Tatar, Tatarların âdetlerini araştırmış, sabantoyunu yazmıştır. Sabantoy onlara putperest dönemden kalmış, onun ifadesiyle; eski Tatarların âdetlerini yok etmek değil, bilakis korumak gerekir; *"kendi âdetlerini unutan halk zamanla milli benliğini de yitiriyor, diğer halklara karışıp yok oluyor. Tatarlar geleneklerini korumaz ise başlarına her şey gelebilir. Sabantuy bayramı gibi bayramları unutmamak gerekir.*" Aynı Ahmerov Rus bayramlarına kuvvetle karşı çıkıyor. Mesela Sviyajski eyaleti Utyak köyleri Kutsal Ana gününü kutluyorlar. Indırçak köyünde müslümanlar Petrovka bayramını kutluyorlar. Teteuşinsk eyaletinde 20-30 köy Pakrov bayramını kutluyor. Alabuga kazası Biktav köyü müslümanları yıl başında birbirlerine misafir gidiyorlar. Bu bayramlarda büyük pazarlar kuruluyor, pazarlarda Ruslar ve Tatarlar birlikte oluyorlar ve Rus âdetlerini de müslümanlar burada öğreniyor. Adi ruhlu Tatar Ahmirov'un bu zararsız yakınlaşma dahi hoşuna gitmiyor. Aslında müslümanların bu yakınlaşması sadece alkışlanır. O, bu durumda Tatarların eski âdetlerinden uzaklaştığını görüyor ve inatla müslümanların Rus bayramlarını kutlamasına karşı geliyor. Ahmerov'un davranışından sadece molla ve eski fanatik Tatarlar değil okumuş Tatarlar da etkileniyor ve Ruslardan uzak durulmasına neden oluyor, onların birliğinde Rus olan hiçbir şey bulunmuyor. Okumuş Tatarlardan bazıları Rus ve Arap kültürünün bazı ögelerini Tatarlar arasına sokmaya hazırlar, ancak şartları yeniliklerin islama uygunluğudur. Tercüman'da Ahmet Beg Agayev'in şu sözleri yayınlanmıştır: *"Avrupa hayatının bütün yenilikleri müslümanların hayatına girebilir, ancak bir şartla onlar islamlaşırsa.."* *Tercüman*, 1893, n=24, XX; Maşanov, a. g. r., s. 309

Dilekçelerin içeriği mollalardan Rusça zorunluluğu kaldırılması yönündedir. Müslüman dinî nezareti, bir kişinin imam olabileceğini kararını vermesi yeterli olmalıdır.[1118]

Yine rapor, müslümanların kurduğu cemiyetlerin askeri hayatın müslümanlara etkisini ve buradaki müslüman Tatar davranışının ne olduğunu da ortaya koymasıyla önemlidir. Rapora göre; "herkes birbiriyle kaynaşıp yakınlaştığı halde, Tatarlar Ruslarla kaynaşmamakta kendilerini yabancı gibi hissetmektedirler. Ayrıca Tatarlar aynı alayda ve mollaları olmak şartıyla askerlik yapacaklarını bir dilekçeyle idareye bildirmişlerdir. Devlet Türkiye'ye kütlesel göçü önlemek için bu isteğe olumlu da cevap vereceğini duyurmuştur. Ancak Misyonerler kongrede bu isteğe ve isteğe olumlu bakan hükûmeti eleştirmişler, Rus ordusunun bu durumda zayıflayacağını belirtmişlerdir. [1119]

Rapor özellikle Kırgız çöllerinde Tatarların, islamı yayarak Rus stratejisine karşı güç oluşturmaya çalıştıklarını, Andican ayaklanmasını organize ettiklerini ve bölgedeki geniş alanı müslümanlar lehine kullanarak direnç noktası olarak kullandıklarını da belirtmektedir. Bu nedenle okumuş olsun olmasın Tatarların Rusya'ya sadık birer vatandaş olmadığı iddiasındadır. Bu iddia raporda şöyle temellendirilir; "Rusyalı müslümanların Rusçu yeniliklere karşı takındıkları tavır açıkça gösteriyor ki, müslüman Tatarlar din özgürlüklerini korumak için tamamıyla Ruslardan uzaklaşma ve kapalı bir çevre oluşturma istikametini seçmişlerdir. Elbette bu, her ne kadar Tatarların yeniliklerden mahrum; kapalı bir çevre içinde kalmalarına sebep olsa da, genel Rus çıkarlarına karşı bir harekettir. Belirttiğimiz gibi istisnalar hariç, Tatarların kalbi Rusya ile değil, Türkiye ile atmaktadır. Bunu da Kırım Tatarları'nın Türkiye'ye göçmesi kanıtlıyor ve bunu yaparken de uydurma; genelde aptalca nedenler gösteriyorlar." Türkiye'ye göç ile bilgiler ise şöyle geçer. "*Bazen göçler kütlevî karakter taşır. Türkiye'ye bu tür göçler en çok Kırım'dan oluyordu, çünkü Kırım Türkiye'ye en yakın bölgedir. Bu tür göç hareketi, yine toplu olarak Kazan Tatarları arasından da oluyor. Çistopolski eyaletinde defalarca Tatarlar arasında Türkiye'ye göç etmek fikri doğmuştur, ancak bu fikirler eyleme dönüşmeden, engellenmiş, hatta organize edenler defalarca mahkemelerde suç sandalyesine oturtulmuştur*."

[1118] Maşanov, a. g. r., s. 310
[1119] Maşanov, a. g. r., s. 311.

Müslüman Tatarların Türkiye'ye ilgisi de raporda şöyle anlatılır: "Türkiye'ye ilgi Tatarlarının çocuklarını okutmak için İstanbul'a göndermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu Rus hükûmetinin dikkatini çekmiştir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır ki, müslümanlar evlatlarının İstanbul'da okumalarını arzu etmekte ve onları İstanbul'a göndermektedirler. Bu durum, Rus kanunlarına göre yasaktır. Kanuna göre; Rusya'daki gençler her zaman Rusya'da terbiye almalıdırlar, sadece çok özel durumlarda, Çar'ın izni ile dışarı çıkmalarına müsamaha gösterilir. Hükûmetin dikkatini çeken bu konu üzerine Asya bölgelerine 15. maddeye uyulması hususunda ciddî uyarı verilmiştir.[1120]

Yine rapor Türkiye'den gelen ve Rusya müslümanlarını eğiten öğretmenlerin yasaklanışına dair bilgiler de içermektedir. Ancak bu karar uygulanmasına rağmen gerekli başarı sağlanamamıştır, zira eğitim evlerde verilerek devam etmiştir. Bu durum şu şekilde tespit edilmiştir:

"1909 yılında Kırımdan gelen haberler Ruslar için endişe vericiydi; Rusya'da özgürlük ve Türkiye'de Konstitutsiya ilan edildikten sonra Türk öğretmenlerin Kırım'a akışı artış göstermiştir. Halk Eğitim Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı Tavriçeski guberniyasında Türk tipli yeni mekteplerin genel eğitimine özel dikkat edilmiştir. Bu okullar Türkiye'den gelen, muallim adlanan kişiler tarafından açılmıştır. Tavriçevski müslüman diyanet idaresi sadece din okulları açıyor ve bu yeni okullardan imtina etmiş ve Tavriçevski müftüsü bununla ilgili resmî şekilde Tavriçevski gubernatoruna açıklama göndermiştir. Görülüyor ki, müftü Türk öğretmenlerinin itibarlı olacaklarına dair vekil olmamıştır. Türkiye'den muallimlerin istenmeyen akışı Rus hükûmetini Rusya'da yaşayan bütün Türkleri yurt dışına çıkarmaya mecbur etmiştir. Bu nedenle Petersburg'daki Türk konsolosu bütün Osmanlı Türklerine 1 Mayıstan geç olmamak suretiyle Rusya'da yaşayan ve pasaportu olmayan, Türkiye'deki genel Rus konsolosu tarafından vizesi olanlar, Osmanlı olduklarını belirten kimlikleri ile gelmelerini istemiştir."[1121]

Müslümanların panislamist görüşlerine karşı hıristiyanların ve özelde Rusların alacağı karşı duruş da bu kurultayda tartışılmıştır ve raporda dile getirilmiştir Panislamist görüşün doğuşu ve uygulayıcısı olarak Sultan Abdülhamit gösterilmiştir.[1122]

[1120] Elbette gençlerin İstanbul'a gitmeleri Rusya'yı endişelendirmiştir. Kendi zamanında Türkiye'de bir muhabir N. İ. İlminskiy'ye özel mektubunda yazmıştır ki; Rusya'dan gelen müslüman öğrenciler Türkler tarafından korunuyorlar. Sultan'ın kendisi onlarla özel olarak ilgileniyor. Biliyoruz ki Türkiye'deki mescitler yeteri kadar mal varlığına sahiptirler. Vakıfların sayesinde; mescitlerin nezdinde okullar çalışıyor, öğrenciler bu okullarda okumaları dolayısıyla mescitlerden para yardımı alıyorlar. Okumaya gelen Rusyalı müslümanlar da bu yardımı alıyorlar fakat onlara bu yardımı Sultan'ın değil vakıfların yaptığını bilmiyorlar ve bu da elbette Sultan'a olan sevgiyi artırıyor. O zaten bütün sünni müslümanların en başında duruyor. Aynı muhabir yazıyor ki: "Görmemek mümkün değil ki... Rusya'dan müslümanların gelişi doğuda, özellikle okullarda; Rus etkisi olmadığı için Rusluktan dışta kalan Rusyalıların ve müslümanların Ruslar'la yaklaşmasına mani oluyor.(314-315)

[1121] Maşanov, a. g. r., s. 315.

[1122] "Panislamizm özellikle eski sultan Abdülhamit'in zamanında çok destek görüyordu. Sultan panislamizmin propagandasına açık şekilde destek veriyordu. Asya ve Afrika'ya orada yaşayan müslümanlar arasında birleşmek idealini yaymak için gönderilen ajanların sayısı onun zamanında çok daha fazla idi. Bu harekâtın yayılması

Rusya'daki Tatar basınının kendi aralarında birleşmek için büyük çabalar gösterdiği de raporda yer almaktadır. Bu konuda Türk müslüman basında çıkan yazılar örnek gösterilmiştir. Mesela, *Tercüman* kendi rahatsızlığını bildirerek şunları yazıyordu, *"Kırgızlar Tatar milliyetçiliğinden uzak durmaya çalışıyorlar, kendilerine ayrı müftü ve ayrı mahkeme istiyorlar"*. İsmail Gaspıralı bu duruma şöyle cevap veriyordu: *"Biz 40 yıldır arzu ediyoruz ki bütün müslümanlar birleşsin ve tek yürekle hareket etsin. Onlar hala, bu fikirde, birleşmeyi bilmiyorlar."*[1123]

Yine rapor; Tatarların Rusya'daki bütün müslümanları Tatarlaştırma çabaları, İlminskiy'nin okul sistemine karşı savaş açmalarını gerektirmiştir. Tatarlar her yerde çocuklarının kendi dillerinde eğitim almalarını istiyorlar ve dile getiriyorlardı, Rus dilini öğrenmek ve okumak istemiyorlardı; N. İ. İlminskiy de ısrarla ilköğretimin, her halkın ana dilinde olmasını talep ediyordu. Görüyoruz ki, müslümanların ve İlminskiy'nin talepleri aynıdır, fakat yine de müslümanlar İlminskiy'nin okul sistemine düşmanca yaklaşmışlardır. Buna neden olarak da, bu sistemin Tatarların diğer halkları Tatarlaştırmak maksatlarına karşı engel koyması olarak görülmüştür.[1124]

Rapor, Rusya devletinin aleyhine kurulan dernek ve cemiyetlerin kapatılması kararına da destek mahiyetinde bilgiler vermiştir. Yine aleyhte çalışan basın hakkında suç duyuları ve alınacak tedbirleri de içermektedir. Rapor basın yoluyla müslümanların kendilerini güçlü göstererek Ruslara karşı avantaj kazanmak istediğine de yer vermektedir.[1125]

---

hakkındaki toplantı şeyh'ül-islam, Arap ve Kürt şeyhleri ve tanınmış âlimler arasında yapılıyordu. Onlar sultanın bu ideale sıcak baktığını bildikleri zaman onun etrafında birleştiler. Aynı zamanda bu sultanın İstanbul'a gelmiş emir Zanzibara'ya yaptığı kabul etme töreni de dikkati üzerine çekiyor; söylentilere göre, sultan ve emir arasında islamın Afrika'da yayılması hakkında konuşmalar yapılmıştır; sultanın çabalarına Mısır'daki büyük panislamizm harekâtı da katılıyor ve ona İstanbul'un gizli ajanları yardım ediyor. Panislamizm propagandasının kuvvetli etkisi Hollanda kolonilerinde de kendinî göstermiştir. Hollanda'daki müslüman ahali İstanbul'a bir din merkezi gibi bakmakla kalmıyor, aynı zamanda onu siyasi hâkimiyetin merkezi gibi görüyorlardı. Oradaki müslümanlar kütlevî şekilde Türk vatandaşı olmak için izin istiyorlardı. Tabii ki, Hollanda devleti bu isteklere izin vermedi, bu durumdan çok endişelendiler ve İstanbul'dan bazı gazetelerin gelmesini yasaklaladılar. Fakat Java edalı bazı gençler Türk okullarında okumak için İstanbul'a gittiler. Hollanda hükûmeti açık görüyordu ki, Javalılar evlerine döndükleri zaman panislamîzmin en tutkulu propagandacıları oldular. Yani bütün müslümanların bir baş imam gibi Türk sultanının emri altında birleşmelerinin propagandasını yapıyorlar. Bu nedenle de Hollanda devleti ve Portekiz arasında anlaşmazlık çıktı." (s. 317–18)

[1123] *Tercüman* 1906; no. 49

[1124] Maşanov, a. g. r., s. 321-22.

[1125] Maşanov, a. g. r., s. 323.

Rapor, Rusya'daki müslümanların birleşmesi ve Tatarlaşması yolunda çaba gösteren Tatarları, Rusların diğer halklar arasında hıristiyanlığı yaymak için attıkları adımlarda seslerini yükseltmesiyle ilgili bilgiler de vermektedir. 1905 yılında Piskopos Aleksey'in Kazan'daki Kreşen köylerine âdeti üzerine yaptığı gezinti Tatarlarda endişeye sebep olmuş ve Kazan'da büyük bir kargaşaya yol açmıştır. Yine müslümanlar Rus imparatorluğu içinde islamî kimlikle Avrupa eğitimini birleştirerek ayrı ayrı dünyaları paylaşan Türk ve müslümanları bir fikir etrafında birleştirmeyi basını kullanarak yapmaya çalışmaktadırlar. Rusya müslümanları içinde Osmanlı Türkçesini yayarak bu birlikteliğin temelini hazırlamak yine bugünün en önemli müslüman stratejisidir.[1126] Öyle ki, bu hareket köyleri de etkilemiş, ücra köşelerde bile Tatarlar siyasî konularda söz almaya başlamışlardır. Bu çerçeveden ilk zamanlarda sosyal-demokrat partilerine üye olan müslüman Tatarlar son zamanlarda kendi müslüman partilerine üye olarak desteklemeye başlamıştır.[1127]

Yine rapor, misyoner karşıtı ve kilisede organize edilen sivil teşkilatlarla uygulamaya konulan gayrı Rus eğitiminin ne müslümanları ne de diğerlerini Ruslara yakınlaştırdığını savunmakta[1128] aksine bu eğitim özellikle medreselerin etkisiyle gayrı Rusları Ruslardan uzaklaştırdığını iddia etmektedir.[1129]

Kazan Misyonerlik Kurultayında dikkat çekilen bir diğer konuda Rusya müslümanları Dinî İdaresinin almaya çalıştığı hakların ve bu konuda hazırladıkları

[1126] Rusya'da 1905 tarihinde dinî özgürlüğe kısmen kavuşan müslüman kesim, o zamanın gazetelerinin de yazdığı gibi, hızla yeni kazanımlar elde etmeye başlar ve siyasi alanda okumuş müslümanlar yükselmeye başlar. Her gün yüzlerce eğitimli müslüman toplatıdan toplantıya koşar. Rusya'da özgürlük hareketi Ruslardan daha çok ve daha derinden müslümanları sarmıştır. müslümanlar umumiyetle siyasi hadiselere çabuk tepki göstermeye başladılar, bu türden her hadise onlar tarafından sıcağı sıcağına tartışılıyor ve basında geniş şekilde yerini alıyordu. (s. 324)

[1127] Maşanov, a. g. r., s. 325.

[1128] "İsmail Gaspıralı'nın maksadı gerçek olana karşı hükûmetin ve Rus cemiyetinin gözlerini kapamaktır. Tabii, müslümanlar arasında da Rusya'ya gerçekten sadık olan ve devletin esasında kardeş birleşmesini arzu eden şahıslar da vardır, bunu inkâr etmek, bu şahıslara ve onların hükûmete olan güzel hislerine saygısızlık demektir. Fakat yukarıda gösterdiğimiz deliller ve Rusya'da yaşayan müslümanların durumları açıkça gösteriyor ki, böyle şahıslar, özellikle de Tatarlar arasında, çok azdır." (s. 326)

[1129] "Sağlam pedagojinin ve didaktiğin talim ve tahsil sistemindeki bütün talepleri tamamıyla dikkate alınmıyor, bütün yıl anlaşılmayan Arap metinler okunuyor; sadece dinî eğitim veriliyor, ilmî dersler hiç verilmiyor; öğrencilere sunulan ilmî materyaller gündemden geri kalıyor; öğrencilere kendine has moral ve bunun sonucu olarak da buradan tamamen fanatikleşmiş olarak çıkıyorlar. Son zamanlar bu yetersizliklere bir de Tatar milliyetçiliği eklenmiştir. Tatar-Türk milliyetçiliğinin maksadı bu mektep ve medreselerle bütün Rusya'da yaşayan müslüman halklarını (Mesela Çuvaş, Meşeryak, Başkurt, Çeremiş, Kırgız) Türklük bilinci altında Tatarlaştırmaktır. Bu açıkça siyasi bir maksattır. Uzun yıllar bu okullarda okuyan öğrencilerin oradan nasıl bir durumda çıkacağı açıktır. Bu durum tamamen anlaşılırdır; Kur'an eğitimi, islamı anlatan diğer kitaplar, başka dinlere inancı olanlara karşı nefret aşılayan kitaplar, tabii ki, şakirtte fanatiklik yaratacaktır. Bu nedenle de ciddî müslüman ve fanatik eğitim her zaman ve her yerde el ele yürüyor. Onlar Semerkant'da yaşayanları Ruslara karşı ayaklandırdılar ve bu şehre başından geçen bütün felaket ve mutsuzlukları verdiler. Bu duruma en önemli katkıyı da mollalar yapmıştır. (s. 326)

taslak metinlerinin içeriğidir. Kanunname olarak sunulan taslakların içeriğinde istenen hakların patriyarh yani kilise idaresinin yöneticisinde bile bulunmadığı görüşü kabul görmüş ve bu isteklerin Rus devleti tarafından kabul edilmemesi istenmiştir. Taslağın önemli maddeleri ve önemi şöyle ifadelendirilmektedir:

Bu arada müslüman diyaneti ve özellikle de idarecileriolan üst tabaka, müftülükle kendilerine verilen hak ve hukuklarla yetinmiyor, onların genişletilmesi için dilekçeler veriyor, müftülüğe icra olarak geniş yetkiler istiyorlardı. Orenburg müftülüğü, talep edilen müftülük müessesi çin bir proje verdi. İçinde çok sayıda maddeler vardı. Fakat bu maddelerden özellikle dikkat çekici olanları burada belirtiyorum: Madde 4: Müftülük idarî heyeti (Ufa'da) Sünni müslümanların bütün dinî işlerinden sorumlu olacaktır; sorumluluk alanı olarak Batı Rusya müslümanları dâhil Tavriya yarımadası, Kafkasın kuzey bölgesi, bütün doğu ve batı Sibirya dahil edilmiştir. Madde 46: Müftülük idaresinin başındaki müftü aynı zamanda Devletin en yüksek rutbeli yönetici sıfatını da kavuşacaktır. Madde 47: Müftü müslümanların dinî ihtiyaçları hakkında Çara doğrudan bilgi verecektir. Madde 49: Müftülük din öğretmenlerini halk ve askeri okullardan seçiyor, bu haklar dinî okullara da tanınacaktır. Madde 12: Müftülük kurulu bütün dinî işlerin son karar meclisi olacaktır. Madde 14: Müftülüklerde resmî ve gayrı resmî işlerde Tatarca kullanılacak ancak devletle yazışmalarda Rusçaya müracaat edilecek. Yeni projede 3 kişilik olarak düşünülen müftülük idare heyetinin birisi umum başkan sıfatını taşıyacak diğer ikisi de bölgelerin dinî idaresini üstlenecektir. Madde 21: İdarî heyet, sınavlar yapacak; hatip, müderris, imam, muallim ve hatta müezzin olmak için müracaat edenlere diploma verecektir. Madde 22: Aşağı makamlardan (meclis, ahun) gelen şikâyetlere bakacak nikâh akitlerine bakacaktır. Madde 23: Şeriat kanunu ile miras işinin kaide ve kanunlarını tayin edeceklerdir. Madde 24: Aile-akraba ilişkileri ile ilgili şikâyetlere bakacak. Madde 25: Yeni çevre yaratılması, mescit yapılması ve tamiri, mezarlıkların kurulması izinlerine bakacaklar. Madde 26: Bütün eğitim müesseleri nezaret hakkına kavuşacaktır. Madde 27: Diyanet din ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bağışlara ve mülklerin idaresine bakacaktır. Madde 28: Eğitim-öğretim için gerekli kitap ve araçların temini işini üzerine alacaktır. Madde 29: Yerli mescitlere şahıslar tayin edip işlerini kontrol etmek görevini üzerine alacaktır. Misyonerler bu hakların Ortodoksluğun idarecisi olan patriyarhda bile bulunmadığını düşünmektedirler.[1130]

Misyonerlere göre müftülük için hazırlanan taslağın maksadı; "Rusya'daki müslümanları Ruslardan ayırmak, onları sadece nüfus olarak değil, devlet olarak da birleştirmek ve bir yüksek müftüye (şeyh'ül-islam) tabi kılmaktır. Ayrıca hazırlanan taslak müftü seçiminde tasarrufun müslümanlarda olmasını bilhassa şart koşmaktadır,

[1130] Maşanov, a. g. r., s. 330.

zira devletin seçtiği müftülerin devlet görevlisi olarak halkın ihtiyaçlarını karşılayamayacağını düşünmektedirler.[1131]

Rapor, kilisenin ve halk eğitim bakanlığının misyonerlere karşı karalama kampanyalarının hıristiyanlığa bir fayda getirmeyeceğini bilakis bu çekişmenin müslümanlara yarayacağını ve Türkleştirme (Tatarlaştırma) ve islamlaştırma faaliyetlerini hızlandıracağı uyarısında da bulunmuştur. Bu doğrultuda eskiden mollaların karşı harekette kullandıkları bu propagandayı şimdi de okumuş ve entelektüel Tatarların kullanmasına izin vermemeleri gerektiği dile getirilmiştir. Yine rapor, eski ve yeni metodun amaçlarını aynı görmekte ancak yöntemlerinin değiştiğini söylemektedir.[1132]

Rapor gayrı Ruslar arasındaki misyonun sadece kilise ve misyonerlere yüklenmemesi gerektiğini, bizathî halkın bireyleri olarak bu işe sahip çıkılmasının üzerinde durmuş ve devletin de bu harekette belirleyici olduğu gerçeğini dile getirmiştir.[1133]

Bu kurultayda misyonerlerin zoraki hıristiyanlaştırma metotlarının yanlışlığı üzerine düşünceler de söylenmiştir. Geçmişte bu tarz yapılan din değiştirmelerin zaman zaman vuku bulduğu vurgulanmış, ancak yine de teşkilat suçlanmadan yapılan bu sıra

---

[1131] Maşanov, a. g. r., s. 331.

[1132] Sadece fark eski Tatarlar bunu mollaları ile beraber, kendi dinlerinin bayrağını yükselterek yapıyorlardı, yeni Tatarlar ise eğitim almış ve maksatlarını edebî sözler altında saklıyorlar; halkların kardeşliği, herkesin genel kültür birliği, devlet menfaati için herkesin birliği, herkesin yaşam şartlarının iyileşmesi için vesaire... Biz bu şahısların faaliyetlerini ve konuşmalarını derinden incelersek, kardeşliğin ve birlik olmanın sonu bütün gayrı Rus halkların bir bütün olmasına gittiğini görürüz. Amaç milli hisleri güçlü karakterli Tatar-Türk kütlesinin yaratılmasıdır. Aslında onların söylediği gibi amaçları Rus devletinde birlik olmak değildir, sadece Rusya İmparatorluğunda diğer halkların içinde müslümanların kendi aralarında birleşmelerini isterler. Bu nedenle de Ortodoksluğa zarar veren eski müslümanlar gibi, Tatarlar devlet için eski fanatik Tatarlardan çok daha tehlikelidirler. Biz sadece yeni neslin faaliyetlerine ve fikrî istikametlerine kısaca değindik, bunlar Tatarların daha gelişmiş tabakasıdırlar. Bu misyoner kurultayının ayrıca bakmakla yükümlü olduğu bir mevzudur ve bu mevzu Akademi rektörü başpiskopos Aleksiy'in "Rusya müslümanlar arasında çağdaş hareket" başlıklı makalesinde detaylı biçimde anlatılmıştır.(s. 333)

[1133] Bu iş sadece kilise ile bitmiyor, bizatihi devlete de aittir. Biz gördük ki, Tatarların maksadı sonuçta devlet aleyhinedir. Onların maksadı gayrı halkları Tatarlaştırmak, onları bir bütün olarak birleştirmek ve Rus imparatorluğunun hıristiyan nüfusuna karşı koymaktır. Demek ki, gayrı Rus halklara yönelik kilisenin ve devletin faaliyetleri birbirine karşı değildir, aksine, birbirini tamamlıyor: Birbirlerinden farklı olsalar da, karşılarındaki problem ve yollar aynıdır ve sonuçta aynı yere varıyoruz. Hiç kimse inkâr edemez ki, bizim devletimizin çekirdeği hıristiyan Rus halkıdır; devletin maksadı bu çekirdek ile Rusya'daki bütün diğer halkları birleştirmektir, bir siyaset ve tek devlet altında birleştirmektir. Bir maksat var vatana mutluluk getirmek. Kilisenin maksadı gayrı Rus halklarla ilgili, onları islamdan korumak ve müslüman Tatarlarla bir bütün olmalarını engellemek, hıristiyanlığa karşı tarafta olmalarına izin vermemektir. Dinî bakımdan gayrı Rus halkları müslümanlardan koruyarak kilise, devlete büyük bir iyilik yapmış oluyor, devlet içinde devlet kurulması gibi zararlı bir istikametin karşısını almış oluyor. Bu nedenle de gayrı halklar arasında misyon işi her bir Rus tarafından destek görmelidir, devletin tek ve kuvvetli olmasını arzu eden herkes tarafından da bu destek verilmelidir. (s. 334)

dışı davranışların özel durumlarda olduğu söylenerek geçiştirilmiştir. Hatta rapor, bu tür hıristiyanlaştırma örneklerine yer vermeden misyonun olması gereken ideal yapısı anlatılmıştır. Hıristiyanlığın kucaklayıcı şefkati, sevgiye olan gereksinimi anlatılarak bölüm geçiştirilmiştir.

6.4. Rapor Üzerine Yapılan Değerlendirmeler ve Alınan Kararlar

Kurultayın islam Karşıtı Misyonerlik Bölümünün toplantısında okunan Maşanov raporunun değerlendirilmesi, 17 Haziran 1910 saat 9. 30'da Samara Başpiskoposu Konstantin başkanlığında yapılmıştır. Toplantıya yine müslüman karşıtı misyonun ileri gelen yöneticileri katılmıştır.[1134]

6.4.1. Rapora Yapılan Ek Teklifler

Rapora karşı düşünceleri ilk olarak Mamadış Başpiskoposu Andrey ifade etmiştir. Andrey, Prof. Maşanov'un raporuyla müslümanlar arasında kutsal Ortodoks kilisesine karşı birçok düşmanın olduğunu bir kez daha gördüklerini, müslümanların ellerindeki tüm imkânları kutsal kilisenin etkisini azaltmak için ve üyelerini kiliseden koparmak için kullandıklarını söylemiştir.[1135] Andrey teklif olarak misyon ve misyonerlerin güçlendirilmesini, kilisenin desteklenmesini kurultaya sunmuştur. Bu teklif üzerine Ostroumov söz almış ve bütün diyanet teşkilatı, iç işleri bakanlığı, cemiyet ve okulların tümünün bu iş için hazırlanması gerektiğini bu meselenin devlet için var oluş maeselesi olduğunu dile getirmiştir. Konuşmasında diyanet işlerinin misyon işinde ne kadar bilgisizce hareket ettiğini örnekle kurultaya sunmuştur. [1136] Yine

---

[1134] Toplantıda bulunan idareci misyoner ve din adamları şunlardır. Omsk piskoposu Gavrill, Perm piskoposu Palladi, Ufa piskoposu Nafanail, Mamadış piskoposu Andrey, protopresvitel V. S. Markov, Kazan bölge valisi M. V. Strijevski, Akademi profesörü başrahip Y. A. Malov, mülki müşavirler V. M. Skvarçov, N. P. Ostroumov ve Brizgalov, İç İşleri Bakanlığından, görevlendirilmiş, Malov ve Bondar. Bunlara ilaveten dinleyici 118 kişi vardır. Bildiriyi Prof. Maşanov okumuş, Genel sekreterliği Dalmatov yapmıştır.

[1135] "Mesela Votski köyünde idim. Köyün sakinleri bana 5 verst uzaklıkta müslüman köyünde yaşayan bir yaşlı kadının Votyaklar arasında gezerek islamı anlattığını ve hıristiyanlığı kötülediğini anlattılar. Sadece mollalar değil her müslüman inancına öyle bağlı ki, hepsi gittikleri yerde gönüllü misyonerlik yapmaktadır. Tuganski bozkırında yolculuk yaparken beni götüren arabacı her konakladığı yerde misyonerlik yapıyordu, göçebelere dualar öğretiyor, boş vakitlerini böylece değerlendiriyordu. Bundan başka kurnaz bazı müslüman zenginler kiliseler yapmaya başlamışlar böylece gayrı islamın saygısını kazanmaya çalışıyorlar sonra da halkı etkiliyorlar. Kazan'da şöyle bir hadise oldu. Çeremişler arasında vuku bulan aynı zamanda anlaşılmazlığa ve utanca neden olan bir hadise. Kilise yapmak için o bölgede halkın parası yetişmemiş, bir müslüman 1000 ruble vermeyi teklif etmiş: " Yarın yanıma gelin ve bu parayı vereyim" demiş."(s. 318)

[1136] "İzin verin şimdi de müdüriyetle (Ortodoks dinî idare) ilgili düşüncelerimi ifade edeyim. Müdüriyete bakınca, durumun burada da iyi olmadığını görüyoruz. Bizim müdüriyetin herkese bakışı aynıdır, herkese kendi işçisi gibi bakar. O, gayrı Rus halktan olanlara da Ruslara baktığı gibi bakıyor. Onların dinî durumları ile hiç ilgilenmiyor.

Ostroumov, misyoner ve genel eğitimin planlamasının eksikliği üzerinde durmuş bunun düzeltilmesini istemiştir. Okullarda okutulan kitapların içeriklerinin kontrolden geçirilmesini ve Rus milli düşüncesine göre yeniden yazılmasını talep etmiştir.[1137] Müslümanlara ait okulların denetlenmesinin ciddi yapılmasını, kapatılmasının çözüm olmayacağını ancak Rus sevgisini ve Rus bilincini bu okullarda sağlanmasının önemini belirtmiştir. Kilise disiplininin gerekliliğiyle sözünü bitirmiş ve disiplin ve çalışma olmazsa müslümanlar karşısında başarının olamayacağını ifade etmiştir.[1138]

Kurultayın bu oturumunda Maşanov'un raporunun bütün azalarca onaylanmasıyla son bulmuştur. Rapora ek tespit yine Ostroumov tarafından yapılmıştır.

Ayrıca müdüriyetin gayrı Rus halklarla ilgili hukukî yöntemi de yok, parça parça faaliyet gösteriyor. Bir bölgenin müdüriyeti gayrı Rus halklarla ilişkili bir tür davranış sergiliyor, başka bir bölgenin müdüriyet aynı durumda farklı davranıyor. Bu nedenle de, iki karışık bölgede gayrı halklara yönelik davranışlar farklılık gösteriyor. Beraber çalışmak için çaba gösterenler oluyorsa da, bu çabuk bitiyor, çünkü bir müdüriyetin çözdüğü mesele diğerleri tarafından çözülemiyor. Ben örnekler verebilirim: Tugan vilayetinde Vali (gubernator) Barabaş vardı. O, Rus alfabesinin gayrı Rus halklar için yararlı olduğunu duymuş ve bunu Kırgızların müdüriyetiyle yazışmalarında resmî şekilde kullanmayı düşünmüş. Bu yazışmanın bir örneğini, Taşkent'e Sır Derya valisine göndermiş ve ondan bu faydalı metodu kullanmasını rica etmiş. Sır Derya valisi komşusunun deneyimine dikkat etmiş ve kendi bölgesinde uygulamak istemiş. Bu maksatla bana iki alfabedeki fark cetvelini yapmak görevi verildi. Arap ve Rus dilindeki; fakat bu iş buradan ileriye gitmedi. İhtimal ki, komşu bölgeler Tugan ve Türkmenistan arasında beraber yapılmış aynı karakterli program yoktur. Müdüriyetler arasında birlik yok ve bu talep de olunmuyor." (s. 220)

[1137] "Şimdi okullara bakalım. Gayrı Rus halkların eğitimine Rusya'nın çeşitli yerlerinde farklı şekilde yaklaşıyorlar. Kazan topraklarında İlminskiy'nin etkisi ile bir sistem kabul edilmiş, Kırım'da başka bir sistem kullanılıyor ve bu sistem de Gaspirinski'nin anti-Rus fikirlerinden ilham almıştır. Kafkasya'da ise gayrı rus halklar farklı kabilelerden oldukları için çeşitli sistemler kullanılıyor. Türkistan'da General Kaufmann zamanında gayrı Rus halkların eğitim sistemi defalarca farklı şekillerde değiştirilmiştir. Böyle önemli bir işte bu dalgalanmalar söz konusu bile olmamalıdır. Tatarlarda kendi okul sistemini terk etmeden uyguluyorlar. Bunu Rus müdüriyetinin bilmesi gerekiyor ve onları örnek almaları gerekiyor. Çünkü bu sistem, kendinî kanıtlamıştır. Benim fikrimce Tatarlara müdahale etmek gerekmiyor, onların kendi özel ödevleri ve maksatları var, bizim ise kendimizin. Devletin müslüman okullarını izlemesi gerekir ve onların faaliyetlerini devletin umumi maksatlarına yönlendirmesi gerekir. Ben kendim şahsen Tatarlara iyi ve güzel hususiyetleri olması nedeniyle beğenerek bakıyorum. Fakat onların bir müslüman, panislam fikriyle dolu fikirleri olduğunu unutmamız gerekir ve bu yönleri farklıdır. Tatar okullarında hangi kitapların okutulduğuna dikkat etmek gerekir. (s.221)

[1138] Bildiğimiz gibi müslüman okulları her yerde ve çok sayıda mevcuttur. Ve müslüman çocuklar orada çok iyi bir şekilde dinlerini öğreniyorlar. Son zamanlar müslümanlar arasında özel yeni metotlu okullar yayılmaya başladı. Bu okullarda din derslerinin yanında tarih, coğrafya ve diğer derslerden kısa bilgiler veriyorlar, ancak Rus kilisesinin istikameti bu derslerde bulunmamaktadır. Mesela, Taşkent'de 15 kadar böyle okul var. İkisinde ben sınavlarda bulundum. Çok az kişi bu okulların ne okulu olduğunu biliyor; bu arada onlar görülmemiş bir şey yapıyorlar. Okullardan birinde 150 kadar erkek çocuk var, onlarla 4 öğretmen ilgileniyor. Öğrencilerin devamlılığı ve disiplini örnek alınabilecek bir durumdadır. Değerli misafirleri karşılamak için özel selamlaşma tertiplenmiş ve kantata notalarla (şarkılar) öğrenilmiş. Fakat bu okullar tamamen milliyetçi yapıda değil, zira Rusya sevgisini öğretmiyorlar. Dinîn esasları kısa ve net şekilde öğretilmiş, öğrenciler hemen bütün sorulara cevap verebiliyorlar. Fakat Rus tarihi ve Rus coğrafyasını hiç bilmiyorlar. Mesela, öğrencilerden biri hükümranlık yapan Rus halkını başkası bir halkla karıştırdı, bunun olmaması gerekiyordu; -bu nedenle ben yeniden tekrarlıyorum- profesyonel Rus okullarını kapatmak gerekmiyor, ancak onları gözaltında bulundurmak gerekiyor. Bu bakımdan Japonları ve Türkleri örnek almalıyız. Japonlar Kore'yi alınca devletin izni olmadan açılan okulların hepsini kapattılar. Japonya'da çocukların milliyetçilik ruhu ile yetişmesi için özel edebiyat kitapları yazıldı, bu kitaplar bizim gayrı Rus halk okullarına örnek olabilir. Burada söylemem gerekiyor ki, Tatar ve Kırgız çocukları ile Rus çocuklarının beraber okudukları okullarda Rus kilise tarihi ile ilgili sorulara Tatar ve Kırgız çocuklar Rus çocuklarından daha iyi cevap veriyorlar. Bu da iyi bir sonuç değil, hatta üzücü bir olaydır. P. V. Znamenski Kreşen okulundaki çocukların katehizis (hıristiyanlık kitabı) ve kilisede İsa Mesih'e ibâdetle ilgili sorulara verdikleri cevaplardan çok memnun olduğunu bana ifade etti. (s. 222-23)

Kırım ve civarında evlilik yani aşk yoluyla islamlaşmanın bulunduğu ve muhtaç olanların maddî yardım kaygısıyla islamlaştığı bilgisi rapora eklenmiştir.[1139]

6.4.2. Müslümanlara Karşı Alınan Ortak Kararlar

Kazan Misyonerlik kurultayının birinci, ikinci ve üçüncü oturumları açılış, hazırlanan raporlar ve teklifler üzerine konuşmalardan ibarettir. Dördüncü oturumun başında da yeni teklifler alınmıştır, ancak misyonerlerin islam karşısında yapacakları faaliyetler belli başlı maddelerle bu oturumda tespit edilmiştir. Ortak tespit edilen kararlar şu şekilde not edilmiştir:

"Fikirler dinlenip karar alındı: yapılması gerekenler: Kiliseye tabi inananların dinî yaşantıları yüksek seviyeye çıkarılmalı, bunun için gerekli her şey yapılmalıdır. Bu işin yapılması için Ortodoksları sivil bir cemiyet altında birleştirmek gerekmektedir. Bu cemiyet rahiplere yardım ederek misyona katkı sağlamalıdır. Bu doğrultuda sırasıyla; 1. Tatar okullarında hıristiyan dinî eğitim yapılamadığı için bu okullardan islamı savunan fanatikler yetişmektedir. Bizim bu okullarda âcilen dinî istikameti yeniden düzenlememiz ve belirlememiz gerekir; 2. Gayrı Rus ve Rus okullarında okutulmak üzere kitaplar basıp dağıtmamız gerekir. Aynı doğrultuda hıristiyanlığı müdafaa eden ve islamın zayıflığını anlatan kitaplar yazılmalıdır. 3. Gayrı Rus dillerine dinî, ahlakî ve tartışma içerikli yazılar tercüme edilmeli ve bunlar basılarak broşürler ve ayrı basımlar halinde bu topluluklara dağıtılmalıdır. 4. Yazılı şekilde hıristiyanlıktan islama geçiş yasaklanmalıdır. Çünkü bu durum müslümanlarda devletin geçişi onaylaması olarak algılanmaktadır. 5. Vilayet toplantılarında hıristiyanlıktan islama dönüşün yasaklandığı yazılı olarak karar altına alınmalıdır. 6. Yine yazılı olarak vilayet toplantısında köy ve vilayet mahkemeleri ibadet saatlerini belirlemelidir. Çünkü müslüman muhtarlar bu işi çok sık icra etmektedir. 7. Yine yazılı şekilde hıristiyanların uyduğu kanunları müslümanların bozmaması kayıt altına alınmalıdır. Mesela ölümden sonra cesetlerin gerekli süre beklenmeden gömülmesi, nikâh yaşı ve diğer meselelerde kıstaslar

---

[1139] Yine Kırım ve civarında müslüman olan evsiz ve barksız insanların müslümanlarca desteklenmesi göze çarpıyor. müslümanlar, Rusları islama geçirmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Rus işçilerini ailelerinden koparıyorlar ve onu her türlü ablukaya alıyorlar, ve kendi kabilesiyle görüşmesini engelliyorlar. Evsiz kalmış ailesinden kopmuş insanların islamı kabul etmesinin sebebi, ona verilen teminatlı hayat oluyor. "ona bizim tarafa geç ve biz seni mutlu edelim" diyorlar. Bunun yanında zengin kadınlardan islamı kabul edenler de var. Mesela Kasımova'da islamı kabul eden böyle bir kadın var. Bu durumda köşe bucak nasıldır tahmin edin. Ekin tarlalarında ve evlerde çalışan kızlarımız (Kırım) müslüman sahipleri tarafından kandırılıyorlar sadece ruhlarını değil, bedenlerini de kullanıyorlar. müslümanlar bizlere hükümran halk gibi ehemmiyet vermiyor. Bizler de zaten bu konuda hem dikkatsiz hem de ilgisiz davranıyoruz. Kendi ahlakî seviyemize dikkat etmediğimiz gibi onların gözünden düşmeye de önem vermiyoruz. Son zamanda diyanetimizde başlayan zayıflık, halk kültürümüze de doğrudan etki etmiş. Aramızda hafif meşrepli insanları olduğu gibi inançsızlarla da karşılaşabiliyoruz, bunların çoğu islamla kafalarını karıştırmışlar, müslümanlarla ilişkiye girmişler. Rus kız ve kadınlar müslüman erkeklerle ilgilenmeye başlamış, bu özellikle kenar bölgelerde artmış. Bu bölgelere Ruslarda çaresizlik artmıştır. Ekonomik sorun bir başka sebep olmuştur. Özellikle ailede kanun ve sevgi yokluğu bu yok oluşu hızlandırmıştır. Rus erkeğinde ise, görünüşte islama geçiş nedeni cimrilik duygularının yoğun oluşudur; nadiren müslüman kadınlara duyulan aşk nedeniyle de din değiştirmiştir. Bu nedenle islama geçiş parmakla sayılacak kadar azdır. (223-24)

belirlenmelidir. 8. İslam dünyasında olup bitenlerden haberdar olabilmek için dergi ve gazete çıkarılmalıdır.

Yine Kurultay'ın son günü kadınların misyona katkısı için alınacak tedbirler de bir sonuç bildirgesiyle imzalanmıştır. Bu bildirgeye göre; "Kadınları kiliseye Ortodoks misyon derneklerine ve onların şubelerine yöneltmek ve teşvik etmek, müslüman kadınların tıbbî eğitim almaları yasak olduğu için Kreşen kadınlarına da Rus kadınlar gibi tıbbî eğitim vermek, Bütün kadın manastırlarına kitap ulaştırmak, Kadınların misyona hizmetini geliştirmek için okullar, tıp bölümleri ve diğer bölümleri genişletip, uygun ortam hazırlamak" olarak özetlenebilecek kararlar oylanarak kabul edilmiştir. [1140]

[1140] Maşanov, a. g. r., s. 334-337.

SONUÇ

1. İdil-Ural Bölgesi Ruslar tarafından 1552 yılında işgal edilmeye başlanmış, bu tarihten sonra tedricî olarak demografik yapı Ruslar lehine değişmiştir. Nihayet 1718 yılında bölgede Rus olmayan nüfus ile Rus nüfus eşitlenmiş, yaklaşık 150 yıl sonra da bu oran Ruslar lehine 4 kat artmıştır. Rusya'nın Çarlık dönemi son nüfus sayımı 1897 yılında yapılmıştır ve bu sayımdaki oranlar da hemen hemen aynı sonuçları vermektedir. Bölgede yerli nüfusu 4 katı kadar Slav Rus nüfus yaşamaktadır. SSCB tarafından son olarak yaptırılan 1979 nüfus sayımında da bu oranlar hemen hemen aynıdır. Bölgenin demografik yapısı XIX. yüzyıldan sonra değişmemiştir. Ancak İdil boyunun orta kısımlarında bulunan Kazan, Çeboksarı ve Ufa gibi Türk nüfusun yoğun olduğu şehirler biraz olsun yapısını muhafaza edebilmiştir. Ruslar istilâ ettikleri Türk topraklarında sistemli ve planlı bir yerleştirme yapmışlardır. Rusların İdil-Ural topraklarına ilk köylü yerleştirmesi istilâdan hemen sonradır. Devletin organize ettiği ve planladığı yeni yerlere göç politikası neticesinde tedricen Türklerin ve onlara yakın kavimlerin toprakları kuzeyden gelen Rus köylülere verilmiş ve yerli nüfus Ural'ın doğusuna veya güneyine doğru göçe zorlanmıştır.

2. Hıristiyanlık Bizansın etkisiyle Ruslar arasında X. yüzyılda yayılmaya başlamış, XI. yüzyılda da Ruslar tamamıyla Ortodoks hıristiyan olmuşlardır. İlk yıllarda metropolitlik seviyesinde görülen Rus Ortodoks Kilisesi, Osmanlı Devletinin İstanbul'u feth etmesiyle Bizansın tahakkümünden kurtulmuş, zamanla siyasal olarak da güçlenen Rus devletine paralel olarak patriklik olmuştur. 1552 yılından başlayarak XVI ve XVII. yüzyıl boyunca Ruslar, Batı Türklerinin sahibi olduğu İdil-Ural bölgesi ve Aşağı Sibirya topraklarını istilâ etmiştir. Bu istilânın gerekçesi tarih boyunca emirleri altında yaşadıkları Türkleri güvenlikleri için etkisizleştirmek ve Ortodoks hıristiyanlığı yüceltmektir. Bu nedenle yeni istilâ ettikleri bu topraklarda, devlet kilise işbirliğiyle zorla hıristiyanlaştırma metodunu uygulamışlardır. Bu amaçla Rus çarı yeni kiliseler ve manastırlar yaptırarak bu kurumlara geniş araziler ve sayısız köle vermiştir. Türk ve Türklere yakın kavimlerden hıristiyanlığı kabul etmeyenlerin ellerinden toprakları alınıp köleleştirilmiş, özellikle zengin Tatar ailelerinden bir kısmı mal ve mülklerini

kaybetmemek için din değiştirmeyi kabul etmiş ve bunlara eski Kreşen adı verilmiştir. Ancak eski Kreşenler hiçbir zaman samimi hıristiyan olmamışlar, eski örf ve âdetleri üzere yaşamaya devam etmişlerdir. Yine Rus devleti istilâ ettiği yeni toprakların merkezî şehirlerindeki müslümanların güç olmasından korkarak dağıtılmasını istemiş ve bu amaçla Kazan'da bulunan müslümanlar şehirden sürülüp yeni bir yere yerleştirilmiştir. Rusların acımasız hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyaseti animist Çeremiş, Umdurt, Mari ve Çuvaşların Müslüman Tatarlarla birlikte defalarca ayaklanmasına sebep olmuş ancak bu ayaklanmalar her seferinde kanlı bir şekilde Rus orduları tarafından bastırılmıştır.

3. Rus devleti XVIII. yüzyılın başında bir imparatorluk haline gelmiştir. Özellikle I. Petro'nun yaptığı yeni düzenlemeler, Rus imparatorluğunu siyasal anlamda daha da güçlendirmiştir. Bu yüzyılda Rus devletinin istilâ ettiği topraklarda uygulamaya öncelik verdiği strateji; kuzeydeki Rus köylülerini verimli İdil ve çevresindeki arazilere yerleştirmektir. Bu amaçla devletin bütünlüğünü temin etmekte yegane yol, Rus olmayan kavimlerin hıristiyanlaştırırlıp Ruslaştırılmasıdır. Böylece İdil-Ural Bölgesine özgü Yeni Vaftizliler Dairesi adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştur. Rus devleti bu döneme kadar, hıristiyanlaştırma stratejisini kilise ve manastırlar üzerinden yürütmüş, bu amaca yönelik ayrı bir birim oluşturmamıştır. Bu değişiklik Rus devletinin XVIII. yüzyılda en önemli siyasal sorununun Rusya'daki yabancı kavimler meselesi olduğunu göstermektedir. Yeni Vaftizliler Dairesinin çalışmaları ve Rus devletinin aldığı sert ve acımasız tedbirlerle yaklaşık 550.000 Çeremiş, Çuvaş, Votyak ve Tatar, hıristiyan nüfusuna geçirilmiştir. Yeni Kreşen Dairesi bölge halkını hıristiyanlaştırmak için devletin kanun gücünü kullanmış, peş peşe hıristiyanlığa geçenler için teşvik kanunları düzenlemiş, kabul etmeyenlerin ellerinden mal ve mülklerini alarak köleleştirmiştir. Bu nedenle İdil-Ural bölgesi bu yüzyılda büyük bir Türk göçüne sahne olmuş, ancak bu göçün ayrıntıları yakılan arşiv ve yok edilen tarihî malzeme nedeniyle hiç bir tarihçi tarafından tam olarak ortaya konulamamıştır.

Rus devletinin ve Yeni Vaftizliler Dairesinin acımasız tutumu müslüman ve animist Türklerin beraberce baş kaldırmasına sebep olmuş, husursuzluğun artmasından endişe eden devlet de halkın hafızasında derin izler bırakan Yeni Vaftizliler Dairesini

kapatmak zorunda kalmıştır. Dairenin kapatılması halkı teskin etmemiş, 1773 yılında İdil bölgesi kavimleri topluca Rus devletine karşı ayaklanmış, ayaklanma ancak iki yılda bastırılabilmiştir (Pugaçev İsyanı). Rus devleti istilâ ettiği topraklardaki yaklaşımının yanlışlığını bu ayaklanmayla anlamış ve yüzyılın sonunda Bölgede yaşayan Rus olmayan kavimlere serbestlik tanımış, zorla hıristiyanlaştırma-Ruslaştırma politikasının artık uygulanmayacağını ilan etmiş, müslümanlara cami yapma ve din adamı bulundurma hakkı vermiştir.

4. XIX. yüzyıl hıristiyanlaştıma ve Ruslaştırma stratejileri açından önceki yüzyıllara göre farklılık gösterir, zira bu yüzyılda Rus devletinin birinci önceliği daha önce cebrî yöntemle hıristiyanlaştırdığı Kreşenleri hıristiyanlıkta tutabilmektir. Bu amaçla devlet kiliseye bağlı bir birim kurarak, bu birimde misyoner ve keşişler görevlendirmiştir. Rus devleti XIX. yüzyılın başında misyon faaliyetlerini sadece hıristiyanlığı gönüllü olarak kabul edenlere uygulayacağını ilan etmiştir. Bu zorunlu strateji değişikliği müslüman ve animist Türkler arasında yeniden eskiye dönüşe bir kapı açmış ve Yeni Vaftizliler Dairesinin zorla hıristiyanlaştırdığı 550.000'e yakın yeni Kreşenin geri dönüş yolları aramasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıl Türklerin Rus devletine karşı kimliklerine sahip çıkmak maksadıyla yürüttükleri mücadeleyle geçmiştir. Nitekim 1801 yılından başlayarak hemen hemen her 5 yılda bir toplu müracaatlarla, Rus devleti birimlerine başvurarak, Yeni Vaftizliler Dairesinin kendilerini zorla Rus nüfusuna geçirdiğini, atalarının dini olan islamiyete geri dönmek istediklerini dile getirmişlerdir. Zaten bütün kaynakların ortak kaydına göre Kreşenler hıristiyan nüfusundan sayılsa da müslaman gibi yaşamış ve yaşamaya devam etmiştir. Onlar devletten sadece yaşadıkları dinlerine geri dönmek için izin istemişlerdir. Ancak Rus devleti Kreşenlerin bu isteklerini kabul etmemiş, ihtidâ hareketini devlete karşı müslümanların tertip ettiği organize bir karşı hareket olarak görmüştür. Bu doğrultuda dilekçelerden yola çıkarak takibat başlatmış, özellikle dilekçeleri halk arasında dağıtan ve geri dönüşü sistemleştiren ihtidâ liderlerini tespit etmiş ve haklarında dava açmıştır. Bu doğrultuda misyonerlerine özel görevler vererek Kreşen bölgelerine iknâ gezileri düzenletmiş, resmî kolluk güçlerini de ihtidâcıları geri döndürmek için baskı unsuru olarak kullanmıştır. İhtidâcılar arasından vaz geçmeyenler

sürgüne gönderilmekle tehdit edilmiş, manastırlara hapsedilmiş ancak, yine de beklenen olumlu sonuç alınamamıştır. İhtidâ liderleri ise takibattan kurtulamamış, içlerinden islamda kalmak için ısrarcı olanları ya hapiste ölmüş veya Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.

Rus Ortodoks misyon açısından XIX. yüzyılın bir diğer önemli yanı, eğitim yoluyla hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma metodunun denenmiş olmasıdır. Bu amaçla Çuvaş, Tatar, Çeremiş lehçeleriyle din eğitimi veren sınıflar açılmış, yerel dillerde misyonerlik yapabilecek yerel misyonerler yetiştirmek istenmiş, ancak ders verecek tecrübeli misyoner eksikliği bu çalışmaları başarısız yapmıştır. Ayrıca bu misyoner birim Kreşen nüfusu hıristiyanlıkta tutabilmek için din eğitimini Türk dillerinde vermek amacıyla hıristiyanlığın önemli eserlerini Tatar, Çuvaş ve Çeremiş lehçesine çevirmeyi denemiştir.

Devletin Kreşenleri hıristiyanlıkta tutma amacıyla oluşturduğu misyoner teşkilatı, başarısız olunca özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazan İlâhiyat Akademisinin Misyonerlik Bölümünde görevli misyoner hocalar arasında yeni arayışlar başlamıştır.

5. XIX. yüzyılın ikinci yarısının başı Kazan İlâhiyat Akademisinde misyonun yeni metodu tartışmalarının yapldığı yıllardır. Misyonerler, Rusya'nın geleceği için gayri Rusların Ortodokslaştırılıp Ruslaştırılmasında hemfikirdirler, ancak Ortodokslaştırma-Ruslaştırma yöntemleri farklıdır. İlminskiy ve onu takip edenler, din eğitiminin özellikle ilköğretimde ana dilde verilmesini, böylece hıristiyanlığın kalplere işleneceğini ve Rus olmayan toplulukların gönüllü olarak Ruslaşacağını ileri sürmüşlerdir. Diğer grubun temsilcileri ise ana dilde yapılacak eğitimin Rusya için tehlikeli olacağını, Türk kökenli bölge kavimlerini birleştirip güç oluşturacağını savunmaktadır.

Rus Devleti özellikle 1870 yılından sonra İlminskiy'nin misyon düşüncesi olan ana dil vasıtasıyla Ortodokslaştırma ve Ruslaştırma projesine destek vermiş, bu amaçla da devletin idari birimlerinde yetkili kişilerin üyesi olduğu Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyeti adıyla bir teşkilât kurmuştur. İlminskiy sistemine Kazan Merkezî Kreşen Tatar

Okulu, Kazan Öğretmen Seminarisi ve Kazan İlâhiyat Akademisi vasıtasıyla gönüllü misyonerler yetiştirerek, en ücra Kreşen köylerine ana dilde din eğitimini götürmeyi başarmıştır. Ancak İlminskiy sistemi de bölgedeki geri dönüş hareketine engel olamamış, islama dönüş gittikçe artan oranda devam etmiştir. Rusların Batıdaki nasyonalist düşüncelerden etkilenmesi, Ortodokslukla nasyonalistliği mecz etmesi, Türklerde de müslümanlığa ve Türklüğe sarılmayı hızlandırmış; Türklük, müslümanlık olarak algılanmıştır. İlminskiy sisteminin Ruslar açısında asıl faydası XX. yüzyılda görülmüş, Türk lehçeleri İlminski'nin koyduğu farklı karakterdeki harflerle birbirinden uzaklaşmış ve aradaki birliğin temeli sarsılmıştır. Nitekim aynı dili konuşamayan Türk kavimleri SSCB döneminde kolayca birbirlerine düşman edilmiş, edebî olamayan lehçeleri yerine Rusça ortak dil konumuna yükseltilmiştir.

6. Rus devleti misyonerlik faaliyetlerini değerlendirmek için zaman zaman kongreler düzenlemiştir. İdil-Ural Bölgesindeki misyoner faaliyetlerin değerlendirildiği son ve en büyük kongre 1910 yılında Kazan'da yapılmıştır. Kazan Misyonerler Kongresinin Müslüman Bölümü tutanaklarından anladığımıza göre; İdil-Ural Bölgesinde yapılan misyon çalışmalarının başarısız olmasının nedeni müslümanların hıristiyanlığa karşı faaliyetleridir. Müslüman Türklerin yerel güçleri molla, işan, mektep ve medrese, cami, gelenek ve görenekler, Ruslarınkinden daha köklü ve etkilidir. Yine İdil-Ural Bölgesinde konuşulan lehçeler, Türkçe kökenlidir ve insanlar arasında sıkı bir bağ kurmaktadır.

Yine raporun bizlere verdiği bir diğer sonuç ise, misyoner projenin önündeki en önemli dış kaynaklı engel; İstanbul, Buhara ve Semerkant'dan gelen yetişmiş yeni entellektüellerdir.

Kısaca, İdil-Ural Bölgesi XVI. yüzyıldan bu güne planlı göç stratejisiyle demografik olarak Ruslar tarafından işgal edildiği gibi, yerli kavimleri de zaman zaman cebrî, zaman zaman da eğitim yoluyla hıristiyanlaştırılıp Ruslaştırma hedefine maruz kalmıştır. Rusya, bu bölgede edindiği tecrübeleri daha sonra istilâ ettiği Türk topraklarında da uygulamış ve uygulama merkezi olarak da İdil-Ural Bölgesinin kalbini teşkil eden Kazan'ı seçmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemeleri

Российский Государственный Исторический Архив (РГИА), (Rusya Devlet Tarih Arşivi), С – Петербург.
Rossiskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv (RGIA), St. Petersburg.

Фонд 383 Первый Департамент Министерства Государственных Имуществ, (Devlet Mal Varlığı Bakanlığı'nın Birinci Dairesi).
(Fond 383 Pervyi Departament Ministerstva Gosudarstvennih imuşçestv.

Фонд 796 Канцелярия Святейшего Синода, (Kutsal Sinod İdari İşleri Dairesi)
Fond 796 Kantselyariya Svyatiyşego Sinoda

Фонд 821 Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий, (Yabancı Dinler Diyanet İşleri Dairesi).
Fond 821 Departament Duhovnıh del İnostrannıh İspovedanniy

Центральный Государственный Архив Республики Татарстан (ЦГАРТ), Казань, (Tataristan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi)
Tsentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Tatarstan (TsGART), Kazan.

Фонд 4 Казанская Духовная Консистория, (Kazan Diyanet İşleri Konsistoryası).
Fond 4 Kazanskaya Duhovnaya Konsistoriya

Ansiklopediler

Большая Советская Энциклопедия, (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), 1–30, Издательство Советская Энциклопедия, Москва 1970–1978
Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, 1–30, İzdatelstvo Sovyetskaya Entsiklopediya, Moskva 1970–1978.

İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1977

Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Basımı devam ediyor.

Külliyatlar

Дополнения к актам Историческим (ДАИ), издание Археографической комиссии, *(Rus Tarihi Vesikalarına İlaveler),* Arkeoloji Komisyonu Yayınları, С-Петербург 1846-1872, 12 Том.

Dopolneniya k aktam İstoriçeskim (DAİ), İzdanie Arheografiçeskoy komissii, St. Petersburg 1846-1872, 12 cilt

Полное Собрание Сочинение (PSRL), (Rus Vekayinâmeleri). Издание Археографической Комиссии, 23 tom, С-Петербург 1819.

Polnoe Sobranie Soçinenie (Russkih Letopisey) (PSRL), İzdanie Arheografiçeskoy Komissii, St. Petersburg 1819.

Полное Собрание Законов Российской Империи I, (Rusya İmparatorluğu Kanunlar Tam Külliyatı I, (PSZ), 1649–1830, 50 том, С-Петербург, 1830.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoy İmperii I, (PSZ), St. Petersburg 1830.

Полное Собрание Законов Российской Империи II, (Rusya İmparatorluğu Kanunlar Tam Külliyatı II, (PSZ), 1830–1884, 55 том , С-Петербург, 1830–1884.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoy İmperii II, (PSZ), St. Petersburg 1830–1884.

Полное Собрание Поставлений По Ведомству Православного Иисповедания Российской Империи, (Rus İmparatorluğu'nun Ortodoks Dini İşler İdaresinin Beyannamelerinin Tüm Külliyatı), 19 том, С-Петербург 1868–1915.

Polnoe Sobranie Postanavlenii po vedomstvu pravoslovnogo ispovedaniya Rossiyskoy İmperii, S. Petersburg 1868–1915.

*Сборник Документов и Статей по вопросу об образовании инородцев, (Gayrı Rus eğitimi hakkında Makale ve Dokümanları Kitapçığı),*Типография: Общественная Позла, С-Петербург, 1869.

Sbornik Dokumentov i Statey po voprosu ob obrazovanii inorodtsev, tipografiya: obşestvennaya Pozla, St. Petersburg 1869.

Сборник поставлений по министерству народного просвещения, (Halk Eğitimi Bakanlığı Tarafından Çıkarılan Kararnameler Külliyatı), 1802–1902, 17 том, С-Петербург, 1864–1904.
Sbornik postavleniy po ministrestvu narodnogo prosveşeniya, St. Petersburg 1864–1904.

Kaynaklar

АФАНАСЬЕВ, П. О., "Н. И. Ильменский и его система школьного просвещения инородцев Казанского края", .("N. İ. İlmenskiy ve onun Kazan bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklar için geliştirdiği okul sistemi), *Журнал Министерства Народного просвещения,* новая серия 52 (Temmuz 1914) 1-31; (Eylül 1914), 43-70; (Aralık 1914) 125-173; 55 (Şubat 1915) 129-145.
Afanasyev, P. O., "N. İ. İlminskiy i ego sistema şkolnogo prosvışeniya inorodtsev Kazanskago kraya" *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, novaya seriya.

АЛЕКТОРОВ, А., *Очерки из истории Развития инородческого образования в России*, *(Rusya'da Rus olmayan halkın eğitim tarihçesinden notlar),* Москва 1904.
Alektorov, A., *Oçerki iz istoriyi Razvitiya inorodçeskogo obrazovaniya v Rossii*, Moskva 1904.

ALİŞ, MURAD*, Bayraş Kitabı,* Kazan 1999.

АРХАНГЕЛЬСКИЙ, М., *О соборном уложении Царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. В отношении к православной Русской Церкви , (1649 (7156) tarihinde Çar Aleksey Mihayloviç'in Rus Ortodoks Kilisesi'ne karşı Katedralin tutumu ile ilgili kararı),* С-Петербург: тип. Ф. Г. Елеонского 1881.
Arhangelskiy, M., *O sobornom Ulojenii Tsarya Alekseya Mihailoviça 1649 (7156) g. v otnoşennii k pravoslavnoy Ruskoy tserkvi,* St. Petersburg: tip. F. G. Eleonskogo 1881.

БЛАГОВИДОВ, Ф. В., *Обер-Прокуроры Святейшего Синода в XVIII и в Первой Половине XIX. Столетия (Отношения Обер-Прокуроров к Св. Синоду), (Kutsal Sinod'un Baş Savcıları XVIII. ve XIX. y.y. ilk yarısında, Baş Savcıların Kutsal Sinod'a olan tutumları):* Опыт Церковно Исторического Исследования, Казань 1900.
Blagovidov, F. V., *Ober-Prokurorı Svyateyşego Sinoda v XVIII i v Pervoy Polovine XIX. Stoletiya (Otnoşeniya Ober-Prokurorov k sv. Sinodu*): Opıt Tserkovno-İstoriçeskogo İssledovaniya, Kazan 1900.

БУЛГАКОВ, МАКАРИЙ, *История Русской Церкви*, изд. 3, том 2, С-Петербург 1889.
Bulgakov, Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, (Rus Kilise Tarihi), izd. 3, Cilt 2, St. Petersburg 1889.

___________. *Владимимр как введение в историю русской церкви, (Rus Kilisesine giriş olarak Vladimir),* 2. baskı, С-Петербург, 1868.
____________. *Vladimir kak vvedenie v İstoriyu Russkoy Tserkvi ?,* 2. baskı, St. Petersburg, 1868.

ВАРАНОЧ, Е., *Нужна ли теперь противомухаммеданская миссия для миллионов инородцев Восточных Областей европейской России, (Doğu bölgelerindeki milyonlarca gayrı Rus arasında şuan müslüman karşıtı misyon gerekli mi?),* Казань 1883.
Varonoç, Ye., *Nujna li teper protivomuhammedanskaya missiya dlya millionov inorodtsev Vastoçnıh Oblastey Evropeyskoy Rossii*, Kazan 1883.

Ведомости Симбирской Епархии, Simbir Yeparhiyası Kayıtları, No. 15, (Ağustos 1916); 428-29 С- Петербург , 1868.
Vedomosti Simbirskoy Yeparhii, No. 15, (Ağustos 1916); 428-29.

Все Беседы IX, "Беседы с духовенством Казанской епархии Григория архиепископа Казанского 1 i 11 Беседы", *Tüm Vaazlar,* "Kazan Diyanet İşleri Dairesi Başkanı, Kazan Baş Psikoposu Grigoriy'in Konuşmaları 1 ve 11", С-Петербург 1955.
Vseye Besedı IX, "Besedı s duhovenstvom Kazankoy eparhii Grigoriya arhiyepiskopa Kazankogo 1 i 11 Becedı", St. Petersburg 1955.

ВИТЕВСКИЙ, В. Н., "Н. И. Ильминский Директор Казанской учительской сетинарии" *Известия по Казанской Епархии, N. İ. İlminskiy Kazan Öğretmen Seminarisi Müdürü,* (ayrı basım), Казань 1892; No: 4, 5, 6 ve 7.
Vitevskiy, V. N. "N. İ. İlminskiy Direktor Kazanskoy uçitelskoy seminari" *İzvestiya po Kazanskoy eperhii*, (ayrı basım), Kazan 1892; No: 4, 5, 6 ve 7.

ВОРОБЪЁВ, Н. İ., *Материальная Культура Казанских Татар*, (*Kazan Tatarlarının Maddi Kültürü),* Издание Дома татарской культуры и Академического, Казань 1930.
Vorobyev, N. İ., *Materyalnaya kultura Kazanskih Tatar*, İzdanie Doma Tatarskoy Kulturi i Akademiçeskogo, Kazan 1930.

ГЕРМОГЕН, Жизнь первого архиепископа г.Казани Гурия, ("Kazan'ın Birinci Arhiyepiskopu Guriy'nin Hayatı"), *Православный собеседник*, Haziran 1868, s.1-12.
Germogen, "Jizn pervogo arhiepiskopa g. Kazani Guriya", *Pravoslavnıy Sobesednik*

ГОЛУБИНСКИЙ Е. Е., *История Русской Церкви*, *(Rus Kilise Tarihi),* Т. I-II, Москва 1901.
Golubinskiy, E. E., *İstoriya Russkoy Tserkvi,* C. I-II, Moskva 1901.

ГОРСКИЙ, А., "О Митрополии Русской в конце XI. века", ("XI yüzyıl sonunda Rus Metropolitliği".*Проявления К травениям Св.Отцов (ПрТСО),* IX. Kniga, С-Петербург, 1850. s. 132–146
Gorskiy, A., "O Mitropolii Russkoy v Kontse IX. Veka", *Proyavleniya k traveniyam Svyatih Otsov (PrTSO),* IX. Kitap, St. Petersburg 1850.

ГРИГОРЬЕВ, В. В., *О Достоверности Ярлыков, Данный Ханами Золотой Орды Русскому Духовенству, (Altın Orda Hanları tarafından Rus Din İşleri Dairesine verilen yarlıklar hakkında),* Москва 1842.
Grigorev, V. V., *O Dostovernosti Yarlıkov, Dannıh Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu,* Moskva 1842.

ДМИТРИЕВСКИЙ, А. А., *Патриарх Гермоген и Русское Духовенство в их Служении Отечеству в Смутное Времяа, (Patrik Germogen ve Rus Diyanet İşleri Dairesi ve onların Bunalım döneminde anavatanlarına hizmeti),*С-Петербург, 1912.
Dmitrievskiy, A. A., *Patriarh Germogen i Russkoe Dukhovenstvo v ih Slujenii Oteçestvu v Smutnoe Vremya,* St. Petersburg 1912.

ЗНАМЕНСКИЙ, П., История Казанской Духовной Академии За Первый Дореформенный Период Её Существования, Императорского универсиета, *(Reformlara kadar Kazan İlâhiyat Akademisi Tarihi (1842-1870),* 3 Т., Казань 1892.
Znamenkiy P., *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Akademi za perviy (doreformennıy) period eya şuşçestvovaniya (1842-1870),* 3 Cilt, Kazan: Tipo. İmp. Un. 1892.

____________, *На память о Николае Ивановиче Ильменском к 25 летию Братства Св. Гурия,* (*Kutsal Guriy Kardeşliği'nin 25. Yıldönümünde Nikolay İvanoviç İlminskiy Hakkında Hatırat),* Казань, 1892.
______________, *Na pamyat o Nikolae İvanoviçe İlminskom k 25 letiyu Brastva sv. Guriya,* Kazan 1892.

ЗНАМЕНСКИЙ, П. В., Участие Н.И. Ильменского в дела инородческого образования в Тюркистанском краю", ("N. İ. İlminskiy'nin Türkistan Bölgesinde Yaşayan Rus Olmayan Halklarla İlgisi"), *Православный Собеседник*, I (1900),1-60
"Uçastie N. İ. İlminskogo v dela inorodtsçeskogo obrazovaniya v Turkinstanskom krayu", *Pravoslavnıy Sobesednik*, I (1900),1-60.

________________,"Сиситема инородческого образования в Тюркистанском краю при генерал губернаторе К. Р. Фонд Кауфман," ("Türkistan Bölgesinde Vali K. R. Fon Kauffman döneminde Rus Olmayanların Eğitim Sistemi"), *Православный Собеседник*, 7-8 (1902); 11-35.
________________,"Sistema inorodçeskogo obrazovaniya v Turkistanskom krayu prı general gubernator K. P. Fond Kaufman," *Pravoslavnıye Sobesednik*, 7-8 (1902); 11-35

ИЛЬМИНСКИЙ, Н., И., *О пути переложения христианских вероучительных книг на татарский и другие инородческие языки в начале текущего столетия, (İmparatorluk Üniversitesi tarafından bu yüzyılın başında basılan hıristiyan din eğitimi kitaplarının Tatar ve diğer dillere tercümeleri hakkında),* Императорского универсиета, Казань 1883.
İlminskiy, N., İ. O*puti perolejeniya hristianskih verouçitelnıh knig na Tatarskiy i drugie inoredçeskie yazıki v naçale tekuşego staletiya*, İmparatoskogo Universiteta, 1883.

_________,*Казанская центральная Крещено- Татарская школа, Материалы для истории христианского просвещения кпещённых Татар*, (Kazan Merkezî Kreşen Tatar Okulu, Kreşen Tatarlarının Hıristiyan eğitimi almaları için kullanacakları tarihi belgeler), Казань: Типография В. М,. Ключникова, 1887.
Kazanskaya tsentralnaya Kreşeno- Tatarskaya Şkola, Materialı dlya istorii hristianskogo prosveşeniya kreşennıh Tatar, Kazan: Tipografiya V. M,. Klyuçnikova, 1887.

__________, *Беседы о народной школе*, (*Halk okulu hakkında konuşmalar)*, Казань 1882.
__________. *Besedı o narodnoy şkole*, Kazan, 1882.

___________, *Из переписки об удостоении инородцев священно--служительских должностей, (Gayrı Ruslara hizmet için kutsal dini göreve atamaları ile ilgili yazışmalardan)*, Казань 1885.
___________, *iz perepiski ob udostoenii inorodtsev svyaşenno-slujitelskih doljnostey*, Kazan, 1885.

___________,"Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках", ("Rusça harici diğer dillerde tercümeler ve yazılar ile ilgili eleştiriler"), *Православный Собеседник*, 131-139, I (1871).
___________, "Praktiçeskie zameçaniya o perevodah i soçineniyah na inorodçeskıh yazıkah" *Pravoslavnıy Sobesednik*.

___________,. "Писма; ("Mektup); 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20" *Православный Собеседник*, (Ağustos 1876), 1-35.
__________ . "Pisma; 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20", *Pravoslavnıy Sobesednik*, (Ağustos 1876), 1-35.

__________, *Писма Николая Ивановича Ильминского к крещёным Татарам*, (*N. İ. İlminskiy'nin Kreşen Tatarlarına Mektubu),* Казань: Издание редакций Прволавного Собеседника, Казань 1896.
__________, *Pisma Nikaloya İvanoviça İlminskogo k kreşennım Tataram,* Kazan: Izdaniye redaksiy Pravoslavnago sobesednika, Kazan 1896.

__________, *Из переписки по вопросу о применении Русского алфавита к инородческим языкам*, (*Rus olmayan halkların dillerinde Kiril alfabesiyle yapılan yazışmalardan alıntılar),* Казань 1883.
__________, *iz perepiski po voprosu o primenenii Russkogo alfavita k inorodçeskim yazıkam*, Kazan 1883.

__________, *Система народного и в частости нородческого образования в Казанском краю*, приложение 2'е, С-Петербург 1886.
__________, *Sistema narodnogo i v çasnostı inorodçeskogo obrazovaniye vı Kazanskom kray*, (*Kazan Bölgesinde Halk ve Özellikle Halk Eğitim Merkezlerinin Sistemi),* priloj 2'e, St. Petersburg 1886

__________, *Переписка о Чувашских изданиях переводческой комиссии, (Çuvaş yayınları üzerinde çeviri komisyonu tarafından yapınlan yazışmalar),* Казань 1890.
__________, *Perepiska o Çuvaşskih izdaniyah perevodçeskoy komissii*, Kazan, 1890.

__________, *Писма Н.И.., И-кого к К. П. Побыдоновцеву, (N. İ. İlminskiy'nin K. P. Pobedonovtsev'e Mektubu),* Казань 1895.
_________, *Pisma N. İ., İ-kogo k K. P. Pobıdonovtsevu,* Kazan 1895.

__________, "Писма", "Mektup", *Првавда Благовестник*, 18 (1895); 70–71.
__________ ,"Pisma", *Pravda Blagovestnik*.

__________, *Воспоминание о И.А.Алтынжарин*, *(İbrahim Altınjarın Hakkında Hatıralar),* Казань 1891.
__________. *Vospominanie o İ. A. Altınjarin*, Kazan 1891.

__________, “Писма”, “Mektup” *Народное образование*, (Сентябрь 1897); 10–14.
__________, “Pisma” *Narodnoe Obrazovanie*, (Sentyabr 1897).

__________, “Школы грамотности”, (“Okur-yazar Okulları”), *Журнал Церковно-прихоская школа*, (Aralık 1888);1-20.
__________, “Şkolı gramotnosti”, *Jurnal Tserkovno-prihodskaya* Şkola”, 1888);1-20.

__________, *О переводах инородческих книг на православно-инородческие языки, (Gayrı Rusların kullandığı kitapların Rusça dışındaki diğer dillere çevirileri hakkında),* Казань 1875.
__________, *O perevodah inorodçeskih knig pravoslavno- inorodçeskiye yazıki,* Kazan 1875.
История Татарии в документах и материала, (Belge ve Dökümanlarda Tatar Tarihi), (Москва; Гос.Соц.Эконом. Издательство, 1937)
İstoriya Tatarii v Dokumentah i materialah, (Moskva; gos. Sots. Ekon. İzdadeltsvo, 1937,)

История Уфы, (Ufa Tarihi), второе издание, Уфа 1984.
İstoriya Ufı, vtoroe izdannie, Ufa 1984.

История Российской иепархии, (Rus Yeparhiya Tarihi), II Tom, С-Петербург 1810.
İstoriya Rossiyskoy ieparhii, II cilt, St. Petersburg 1810.

Истории Сибирской иепархии, “Статиский, Описание Казанской Иепархии”, (*Sibir Yeparhiya Tarihi,* “Kazan Yeparhiyası Notları”), (Сулотская рукопись),
İstorii Sibirskoy ierarhii, “Statiskiy, Opisanie Kazanskoy Eparhii”, (Sulotskova rukopis-Sulotski’nin notları), tarihsiz.

История древней России, (Eski Rus Tarihi), С-Петербург 1859.
İstoriya Drevney Rossii, St. Petersburg 1859.

Итоги однодневной переписи начальной школы *1911 g.*, (*Bir günlük ilk okul sayımının istatistikî sonuçları),* Уфа 1911.
İtogi odnodnevnoy perepisi naçalnoy şkolı 1911 g., Ufa 1911.

ИВАНОВ, Ф., *Церковь в эпоху Смутного Времени на Руси, (Bunalım döneminde Rusya'da Kilisenin Durumu)*,Екатеринославль 1906.
İvanov, F., *Tserkov v Epohu Smutnogo Vremeni na Rusi,* Ekaterinoslav 1906.

ИЗНОСКОВ, И. А., *Об образовании инородцев о мисии в Казанской иепархии*, (Kazan Yeparhiyasında gayrı Rus Eğitimi ve misyon hakkında), Казань 1909.
İznoskov, İ. A., *Ob obrazavanii inorodtsev i o misii v Kazanskoy ieparhii*, Kazan 1909.

КАПТЕРЕВ, Н. Ф., "Важнейшие Постановления Собора 1667г. Относительно Благоустройства Русской Церковной Жизни", (Katedral'in 1667 tarihinde çıkardığı Rus Kilisesi'nin hayat standartlarının yükseltilmesi ile ilgili önemli kararları), *Бологодский вестник (БВ)*, 1911, No. 5, c. 17-37; No. 6, c. 274-297.
Kapterev, N. F., "Vajneyşie Postanovleniya Sobora 1667 g. Otnositelno Blagoustroystva Russkoy Tserkovnoy Jizni", *Bogolovski Vestnik (BV).*

КАРАМЗИН, Н., *История Государства Россия*, *(Rus Devleti Tarihi),* 12 t., С-Петербург 1842.
Karamzin, N., *İstoriya Gasudarstva Rossiya*, 12 cilt, St. Petersburg 1842.

КАРТАШЕВ, А. В., *Лекции по Истории Русской Церкви 1900-1901, (Rus Kilisesi ile ilgili Dersler),* С-Петербург, 1901.
Kartaşev, A.V., *Lektsii po İstorii Russkoy Tserkvi 1900-1901,* St. Petersburg 1901.

КЛЮЧЕВКИЙ, V. O., *Сочинения, (Makaleler),* Москва, 1957.
Klyuçevskiy, V. O., *Soçineniya*, Moskva, 1957.
"Очерки и Речи", (Makaleler ve Konuşmalar), Второй Сборник Статей, ayrı basım, С-Петербург 1910.
"*Oçerki i Reçi", Vtoroy Sbornik Statey,* St. Petersburg 1910.

КОБЛОВ, Я. О., "Татаризация инородцев Привлжского края", *Миссионерский съезд города Казани 13-26 Июня 1910 года, (Kazan'da 13-26 Haziran tarihleri*

*arasında gerçekleştirilen misyonerlik kongresi,’’*İdil Bölgesi gayrı Ruslarının Tatarlaşması), Казань: Центральная Типография, 351-375, 1910 g.

_______, *“Tatarizatsiya inorodtsev privoljskogo kraya”, Missionerskiy svezd goroda Kazani 13-26 iyunya 1910 goda*, Kazan: Tsentralnaya tipografiya, 351-375, 1910 g.

_______. *О Мухаммеданских Муллах, Религиозно-бытовой очерк, (Müslüman Mollalar hakkında dinî-günlük),* Казань: Центральная Типография, 1907.

_______. *O Muhammedanskih Mullah. Religiozno-bıtovoy oçerk,* Kazan: Tsentralnaya tipografiya, 1907.

_______, “Религиозные обряды и обычаи Татар Магометан”, (“Müslüman Tatarların dinî örf ve adetleri), *Известия Общества Археологии,истории при Казанском Университете,* выпуск 6, 521–564, 1909.

_______, “Religioznıe obryadı i obıçay Tatar Magometan”, *İzvestiya Obşestva arheologii, istorii pri Kazanskom universitete,* vipusk 6, 521–564, 1909.

KOMİSYON, *Русская Православная Церковь 988-1988, Очерки Истории, I-XIX vv.,* (*Rus Ortodoks Kilisesi 988-1988, I-XIX. y.yıl Kısa Tarihi),* Москва 1988.

Komisyon, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988-1988, Oçerki İstorii I-XIX vv.,* Moskva 1988.

КОНДАКОВ, Н. П., “Греческие Изображения Первых Русских Князей”, *Сборник в Память Святого Равноапостального Князя Владимира,* (“İlk Rus Knezlerin resimleri’’ *Kutsal Knez Vladimir Anısına Çıkarılan Kitap*), Москва 1917.

Kondakov, N. P., “Greçeskie İzobrajeniya Pervıh Russkih Knyazey”, *Sbornik v Patyat Svyatogo Ravnoapostolnogo Knyazya Vladimira,* Moskva 1917

ЛАТЫШЕВ , В. В., “Известия Древних Писателей о Скифии и Кавказе, Чтения 1, Греческие Писатели”, (“Eski Grek yazarların İskitler ve Kafkasya hakkında Bildirileri”),*Вестник Древней Истории*, No. 2 (24), 3 (25), Москва 1948.

Latışev, V. V., “İzvestiya Drevnih Pisateley o Skifii i Kavkaze, Çteniya 1, Greçeskie Pisateli”, *Vestnik Drevney İstorii*, No. 2 (24), 3 (25), Moskva 1948.

ЛАМАНСКИЙ, В. И., *Славянское Житие Святого Кирилла Как Религиозно-Эпическое Произведение и Как Исторический Источник, ЖМНП,* (Dini Bir Eser ve Tarihi Bir Kaynak olarak Kutsal Kiril'in Hayatı), 1903-1904, отдельное издательство (ayrıbasım), С-Петербург 1915.
Lamanskiy, V. İ., *Slavyanskoe Jitiye Svyatogo Kirila Kak Religiozno-Epiçeskoe Proizvedenie i Kak İstoriçeskiy İstoçnik, JMNP*, 1903-1904, otdelnoe İzdatelstvo (ayrıbasım), St. Petersburg 1915.

"Лука Коношевич: Эпископ Казанский", "Kazan Episkopu Luka Konaşeviç", Yazarı belli değil, *Православный Собеседник*, II (Казань 1858); 564–585; III, (Казань , 1858); 232-254; 464-500.
"Luka Konoşeviç: Episkop Kazanskiy", *Pravoslovnıy Sobesednik*, II (Kazan1858); 564–585; III, (Kazan 1858); 232-254; 464-500.

МАЛЫШЕВСКИ, И. И., "кто был первый Митрополит Киевский?", "Birinci Kiev Metropoliti kimdir?" *Труды Киевкой Духовной Академии (ТКДА),* No. 10, (Киев 1883); 123-171.
Malışevskiy, İ. İ., "Kto bıl pervıy Metropolit Kievskiy?", *Trudi Kiyeskoy Duhovnoy Akademi (TKDA),* No. 10, (Kiyev, 1883); 123-171.

____________, *Сказание о Посещении Русской Страны Святым Апостолом Андреем, (Rus Topraklarının Aziz Andrey Tarafından Ziyareti Hakkında),* Киев 1888.
____________, *Skazanie o Poseşenii Russkoy Stranı Svyatım Apostolom Andreem*, Kiyev 1888.

МАЛОВ, А. Е., " О новокрещёнских школах в XVIII. в.в." " XVIII. Yüzyılda Yeni Kreşen Okulları Hakkında", *Православное Обозрение Казань*, с. 94-122, (Eylül 1868); 94-122, (Temmuz 1868); с. 359-364.
Malov, E., " O novokreşenskih şkoloh v XVIII. v.v." *Pravoslovnoe Obozrenie*, s. 94-122, (Eylül 1868); 94-122, (Kazan Temmuz 1868); s. 359-364.

__________, “Статистические сведения о крещённых Татарах Казанской и некоторых других эпархий в Волжском бассейне”, “İdil havzası, Kazan ve diğer yeparhiyalarda Kreşen Tatarları hakkında istatistikî veriler), *учёные записки Казанского университета*, вол. 3 (1866): 311–320; вол. 4 (1866): 321–387, (ayrı basım, Kazan 1866).

__________, “Statiçiskie Svedeniya o kreşennıh Tatarah Kazanskoy i nekotorih drugih eperhiy v Voljkom basseyne”, *Uçenie Zapiski Kazanskogo Universiteta*, vol. 3 (1866): 311–320; vol. 4 (1866): 321–387; (ayrı basım Kazan 1866).

__________, “Татарские Месджиды в России” “ Rusya’da Tatar Mescitleri”, *Православный Собеседник* 13, ном. 12 (Aralık 1867): 285-320: no. 1 (Ocak 1868): 3-46.; Казань 1869 (ayrı basım) 79 s.; (гасырлар Авазы 1/2-1997 ve 3/4-1997).

__________, “Tatarskie mesçityah vı Rossii” *Pravoslavnıy Sobesednik* 13, no. 12 (Aralık 1867): 285-320: no. 1 (Ocak 1868): 3-46.; Kazan 1869 (ayrı basım), 79 s.; (*Gasırlar avazı* 1/2-1997 ve 3/4-1997).

__________,“Православная противомусульманская миссия в казанском крае связи с историей мусульманства в первой половине XIX. века”, “Müslüman Halka Karşı Kazan Bölgesi’nde Ortodoks Misyon tarihi, XIX. y.yılın ilk yarısında müslümanlık”, *Православный Собеседник 14, kniga* 2, no. 7 (1868): 225–253; devamı no. 8, 316–342; кн. 3, no. 9 (1868): 10–47 ve no. 10: 135-161; 15, книга 1 (Şubat 1969) 135-156; 16, кн. 1 (Ocak-Şubat 1870): 31–48 ve 115–129; 16,кн. 2, no. 5 (Mayıs 1870): 233–260: (ayrı basım), Казань 1870.

__________. “Pravoslavnaya protivomusulmankaya missiya v Kazanskom kraye v svyazi s istoriey musulmanstva v pervoy polovine XIX. veka”, *Pravoslavnıy Sobesednik 14, kniga* 2, no. 7 (1868): 225–253; devamı no. 8, 316–342; kn. 3, no. 9 (1868): 10–47 ve no. 10: 135-161; 15, kniga 1 (Şubat 1969) 135-156; 16, kn. 1 (Ocak-Şubat 1870): 31–48 ve 115–129; 16, kn. 2, no. 5 (Mayıs 1870): 233–260: (ayrı basım) Kazan 1870.

__________, “приходы Старокрещённых и новокрещённых Татар в Казанской эпархии”, “Kazan yeparhiyasında Eski ve Yeni Kreşen Tatarlarına geziler”,

“*Православное Обозрение 6,* cilt 17, no. 8 *(Ağustos* 1865) 449–494; cilt 18 (Ekim 1865): 283–308; (Aralık 1865): 477–513.

__________, “Prihodı Starokreşennıh i Novokreşennıh Tatar v Kazanskoy eperhii”, *Pravoslovnoe Obozrenie 6*, cilt 17, no. 8, (Ağustos 1865) 449–494; cilt 18 (Ekim 1865): 283–308; (Aralık 1865): 477–513.

__________.*Об Адаме по Учению Библии и по учению Корана, разговор протоерея Ефимия Малова с учёным муллой,* (İncil ve Kur'ana'daki anlatımlara göre protoyerey Yefimiy Malov'un âlim bir molla ile tartışması), Казань: Типография Императорского Универсттета, 1885.

__________, *Obı Adame po Uçeniyu Bıblii i po uçeniyu Korana, razgavor protoereya Yefimiya Malova s uçenım mulloy,* Kazan: Tipografiya İmparatorskago Universiteta, 1885.

__________, “Миссионерство среди Мухаммедан и Крещённых Татар”, (“Müslümanlar ve Kreşen Tatarlar arasında misyonerlik”), *Сборник Статей,* Казань: типо--литография императорского Университет, 1892.

_________. “Missionerstvo sredi Muhammedan i Kreşennıh Tatar”, *Sbornik Statey*, Kazan: tipo--litegrofiya İmparatorskogo Universiteta, 1892.

__________, “О новокрещёнской конторе”, “Novokreşen İdaresi Hakkında”, *Православный Собеседник*, 24, no. 12 (Декабрь, 1876): 1-208; О новокрещёнской конторе, ayrı basım 210 s., Казань 1878.

__________. “O novokreşenskoy kontore”, *Pravoslavnıy Sobesednik*”, 24, no. 12 (Dekabr, 1876): 1-208; *O novekreşenskoy kantore*, ayrı basım 210 s., Kazan 1878.

__________, *О Кончине мира, перевод с Татарского (с текстом и примечаниями),* Казань: типо- литография императорского Университета, Казань 1897.

__________. “Ahır zaman kitabı, *O Konçine mira, perevod s Tatarskogo (s tekstom i primeçeniyami)*, Kazan: tipo-litografiya İmparatorskogo Universiteta, Kazan 1897.

__________, “О необходимости привлжской противомусульманской миссии”, (“İdil Bölgesinde Müslümanlığa Karşı Misyonerliğin Gerekliliği hakkında”), *Православное Обозрение*, (Kasım, 1865); 501–522.
__________, “O neobhodimosti privoljkoy protivomusulmanskoy missii”, *Provoslovnıy Obozronie*, (Kasım, 1865); 501–522.

МАШАНОВ, М., *Заметка о Религиозно-нравственном Состоянии Крещённых татар Казанской Губернии,Мамадышского уезда,* (Kazan guberniyası Mamadış Kazası Kreşen Tatarlarının dinî ve ahlakî durumları), Казань: Университетская Типография, Казань 1875.
Maşanov, M., *Zametka Religiozno-nravstvennom Sostoyaniy Kreşennıh Tatar Kazanskoy Gubernii, Mamadışskogo uezda,* Kazan: Universitetskaya tipografiya, Kazan 1875.

__________, *Обзор Деятельности Братства Св.Гурия за 25 лет его существования 1867–1892*, .(Kuruluşundan 25. yılına kadar Kutsal Guriy Kardeşliği Faaliyetlerine toplu bakış), Казань 1892.
__________, *Obzor Deyatelnosti bratstva Sv. Guriya za 25 let ego suşestvovaniya 1867–1892*, Kazan 1892.

МЕЛЬНИКОВ, Ct., *Истори и юрды древние цари громаты,* (Eski Çar Belgelerinin Tarihi ve Yurtlar), Казанский Издательный Ст. Мельниковыми. С. I, по XXI, Kazan 1859.
Melnikov, St., *İstori i yurdı drevnie tsarı gromatı,* Kazanskiy İzdatelnıy st. Melnikovımi, Kazan 1859.

МОЖАРОВСКИЙ, АПОЛЛОН, “изложение Хода Миссионерского Дела По Просвещению Христианством Казанских Инородцев, с 1552 по 1867 года”, (“Kazan bölgesi gayrı Ruslarına Hıristiyanlaştırmak için yapılan Misyonerlik Faaliyetleri”, *Чтения в Императорском общества истории и древностей российских, (İmparatorluk Topluluğunda Tarih ve Eski Ruslar Üzerine Risaleler),*
Москва (Mart-Nisan 1880); 1–261.

Mojarovskii, Apollon, “İzlojenie Hoda Missionerskogo Delo po Prosveşeniyu Hristianstvom Kazanskih İnorodtsev, s 1552 po 1867 goda”, *Çteniya v İmperatorskom obşestva istorii i drevnostey rossiskih* Moskva (Mart-Nisan 1880); 1–261.

__________, “Старая Казанская Академия” (“Eski Kazan Akademisi”), *Чтения в Императорском общества истории и древностей российских*, (Казань,1877); 3-25.
__________, “Staraya Kazanskaya Akademiya” *Çteniya v İmperatorskom obşestva istorii i drevnostey rossiskih*, (Kazan,1877); 3-25.

__________. “Инородцы-християне Нижнегордской епархии сто лет тому назад”, (“Yüz yıl önce Nijniygorod kazasının Rus olmayan hıristiyanları), *Нижнегордская епархиальные ведомости*, no. I (1866);11-24, no. 2 , (1866); 10-15.
__________, “İnorodtsı-hristiyanie Ninnegorodskoy eperhii sto let tomu nazad”, *Nijnegorodskaya eperhialnıe vedomosti*, no. I (1866); 11-24, no. 2, (1866); 10-15.

__________, “По истории просвещения Нижнегордской мордвы’’ (“Nijniygorod kazasında yaşayan Mordva halkının eğitim tarihi), *Нижнегордская епархиальные ведомости*, 16 (1890); 664–674.
__________, “Po istorii prosveşeniya Ninegorodskoy morvı”, *Ninnegorodskaya eperhialnıe vedomosti*, 16 (1890); 664–674.

__________, “По истории отпадений Нижнегордских Татар-крещёных от христианства”, (“Nijniygorod kazasında yaşayan Kreşen Tatarlarının hıristiyanlıktan dönüşünün tarihi üzerine”), *Нижнегордская епархиальные ведомости*, 20 (1894); 624–632.
__________, “Po istorii otpadenniy Nijnegorodskih Tataro-kreşennıh ot hristianstva” *Nijneygorodskaya eperhialnie vedomosti*, 20 (1894); 624–632.

__________, *Археологическая заметка о фамилии и местакончины Митрополита Казанского Сильвестра*, (Kazan Başpiskoposu Silvestr’ın Öldüğü yer ve ailesi hakkında arkeolojik yazı), Казань 1871.

__________, *Arhieologiçeskaya zametka o familii i mestakonçinı Mitrpolita Kazanskogo Silvestra*, Kazan 1871.

__________. "Веньямин Митрополит Казанский", "Kazan Metropoliti Venyamin", *Странник,* (Ocak, 1866); 1-12.
__________, "Venyamin Mitropolit Kazanskiy", *Strannik,* (Ocak, 1866); 1-12.

Начальные Народные Училища Уфимкой Губернии , (Ufa guberniyasının ilk Halk Okulları), Уфа 1916.
Naçalnıe Norodnie Uçilişa Ufimskoy gubernii, Ufa 1916.

Народное Образовании в Казанской Губернии, (Kazan guberniyasında Halk eğitimi), Казань 1907.
Narodnoe obrazovanii v Kazanskoy Gubernii, Kazan 1907.

Народы Мира: народ Европейской части СССР, Dünya Halkları: SSSR'in Avrupa Bölümündeki Halk, Москва 1964.
Narodı Mira: Narodı Evrapeyskoy Çasti SSSR, Moskva 1964.

НИКОЛЬСКИЙ, Н. В., *Христианство среди Чуваш Среднего Поволжья в XVI-XVIII вв, Исторический Очерк,* Казань 1912.
Nikolskiy, N. V., *Hıristiyantsvo sredi Çuvaş srednogo Povoljya v XVI-XVIII vekah, İstoriçiskiy Oçerk*, (XVI-XVIII y.y. arasında Orta İdil Bölgesi Çuvaşları arasında Hıristiyanlık), Kazan 1912.

___________, *К истории христанского просвещения Черемишты в XIX. века, (XIX. yüzyılda Çeremişlerde Hıristiyanlık eğitimi tarihi),* Изватия Общество Археолог., Истории и Этнография при Казанском Университете Казань, С. XXIX, Bölüm 1-3, Казань, 1915.
___________, *K istorii hristianskogo prosveşeniya Çeremiştı v XIX. veka*, İzvatiya Obşestvo Arheolg., İstorii i Etnografiya pri Kazanskom Universitete Kazan, C. XXIX, Bölüm 1-3, Kazan, 1915.

____________, “Русские инородцы и инородческая миссия: К инородческому вопросу в царствование Екатерины II”, (“ II. Katerina’nın hükümdarlığında Rus Olmayan Halkların meselelerine Bakış, Rusya’daki Rus Olmayan Halklar ve Rus Olmayanlara Yönelik Misyon), *Православный Собеседник*, II (1905); 675-677.

____________, “Ruskie İnorodtsı i inorodsçeskaya missiya: K inorodtsçeskomu voprosu v tsartsvovanie Ekatarinı II”, *Pravoslavnıy Sobesednik,* II (1905); 675-677.

НУРМИНСКИЙ, СЕРГЕЙ, “Очерки Религиозных Верований Черемыш”, (Çeremişlerin Dinî İnanışları Hakkında Yazılar), *Православный Собеседник*, III (1862); 239-296.

Nurminskii Sergey, “Oçerki Religioznıh verovaniy Çeremiş”, *Pravoslavnıy Sobesednik*, III, (1862); 239-296.

____________, “Инородческие Приходы”, “Gayrı Ruslara geziler”, *Православное Обозрение*, 11 (Kasım1863); 243-263.

____________, “İnorodçeskie prihodı”, *Pravoslavnoe Obozrenie*, 11 (Kasım1863); 243-263.

____________, “Инородческая Школа”, “Gayrı Rus Okullar”, *Православное Обозрение*, 7 (Temmuz 1864); 201- 226.

____________, “İnorodçeskiya Şkolı”, *Pravoslavnoe Obozranie*, 7 (Temmuz 1864); 201- 226.

____________, “Из заметок о Черемышах Казанской Губернии”, (“ Kazan guberniyası Çeremişleri hakkında yazılardan”, *Православное Обозрение* 12: (Aralık,1863); 34-38.

____________, “iz zametok o Çeremışah Kazanskoy gubernii”, *Pravoslavnıy Obozronie* 12: (Aralık,1863); 34-38.

____________, “О Крещённых Черемышах”, (“Kreşen Çeremişleri Hakkında”), *Оренбургская Губернская Ведомость*,: (1846); 517–519.

____________, “O Kreşennih Çeremışah”, *Orenburskaya gubernskaya vedamost,* (1846); 517–519.

Отчёт о деятельности “Бьратства Св. Гурия” за 1905-1906 г., (Kutsal Guriy Kardeşliği Teşkilatının 1905-6 yılı Raporu), Казань 1906.
Otçöt o deyatelnosti “Bratstva Sv. Guriya” za 1905-1906 g., Kazan 1906.

Отчёт о деятельности “Бьратства Св. Гурия” за 1912-1913-1914 g., (Kutsal Guriy Kardeşliği Teşkilatının 1912-13-14ı Raporu), Казань 1914.
Otçöt o deyatelnosti “Bratstva Sv. Guriya” za 1912-1913-1914 g., Kazan 1914.

Отчёт о деятельности мусульманских педагогических курсов Уфимского губ. Земства, Уфа,1916.
Otçöt o deyatelnosti musulmanskih pedagogiçeskih kursov Ufimstago gub. Zemstva, (Ufa guberniyası Müslüman Birliğinin Pedagoji Kursları Faaliyet Raporu), Ufa 1916.

ОСТРОУМОВ, Н., “воспоминание о Миссионерском противомусульманском отделени при Казанской духовной академии” (“Kazan Din Akademisi İçindeki Müslümanlığa Karşı Misyonerlik Bölümü Hakkında Hatıralar”), *Православный Собеседник*, I (1892); 131-142.
Oustroumov, N., “Vospominaniye o Missyonerskom protivomusulmankom otdelenii pri Kazanskoy duhovnoy Akademi” *Pravoslavnıy Sobesednik*, I (1892); 131-142.

ПАМФИЛЬ , Е., *Церковная История,* Kilise Tarihi, (I-II), С-Петербург 1858.
Pamfil, E., *Tserkovnaya İstoriya,* (I-II), St. Petersburg 1858.

Памятники трудов православных благовестников русских, (Ortodoks Rus Halkının faaliyetlerinden Hatıratlar), Москва 1857.
Pamyatnikı Trudov pravoslavnıh blagovestnikov Ruskih, Moskova 1857.

ПАВЛОВ, А. S., *Первоначальный Славяно-Русский Номоканон,* (İlk Slav-Rus Nomokanon’u), Казань 1869.
Pavlov, A. S., *Pervonaçalnıy Slavyano-Russkiy Nomokanon,* Kazan 1869.

ПАРХОМЕНКО, В. А., *Начало Христианства Руси, Очерки Из Истории Руси IX-X. вв, (Rus Topraklarının Hıristiyanlaşmasının Başlangıç Dönemi),* Полтава 1913.
Parhomenko, V. A., *Naçalo Hristianstva Rusi, Oçerki iz İstorii Rusi IX-X. vv,* Poltava 1913.

ПЕТРОВ, М. П., “Николай Иванович Ильминский и его просветительная система,” (“Nikolay İvanoviç İlminskiy ve onun Aydınlatma Sistemi”)., *Сборник Статей (По поводу 25-летия со дня кончины его (27 Декабрь 1891 г.),* центральная Типография (ayrı basım), Казань 1916.
Petrov, M. P., “Nikolay İvanoviç İlminskiy i ego prosvetitelnaya sistema,” *Sbornik Statey (Po povodu 25-lıtiya so dnya konçını ego (27 dekabr 1891 g.),* Tsentralnaya Tipografya (ayrı basım), Kazan 1916.

ПИПИН, А. Н., “Российское Библейское Общество”, (“Rus İncil Topluluğu”), *Вестник Европы*, 8,9,10,11, (1868) 639-712, 231-291, 222-285, 708-768.
Pıpin, A. N., “Rossiyskoe Bıbleyskoe Obşestvo”, *Vestnik Evropı*, 8, 9, 10,1 1, (1868) 639-712, 231-291, 222-285, 708-768.

“Письма Филларета к Кириллу, 10 Temmuz 1829”, (“Filaretin Kiril’e Mektubu”), *Православный Собеседник,* (Agycm 1868); 11-28
“Pisma Fillareta k Kirilu, 10 Temmuz 1829”, *Pravoslavnıy Sobesednik,* (Agust 1868); 11-28

ПЛАТОНОВ, S. F., *Очерки по истории смуты в Московском Государстве XVI-XVII века*, (Moskova Devleti’nde *XVI-XVII yüzyıl Bunalım Dönemi İle İlgili Yazılar),* Москва 1910.
Platonov, S. F., *Oçerki po istorii smutı v moskovskom gosudarstve XVI-XVII veka,* Moskova 1910.
ПОКРОВСКИЙ, К., *Русские Епархии в XVI-XIX вв. Их Открытие Состав и Пределы*, (*XVI-XIX yüzyıllarda. Rus yeperhiyaları, açılış ve gelişimiyle),* Казань 1897.

Pokrovskiy, K., *Russkie Eparhii v XVI-XIX vv. ih Otkrıtie, Sostav i Predelı,* Kazan 1897.

ПОЛЯНОВ, П., “Ислам Среди Турков И Монголов” (“Moğollar ve Türkler arasında İslam”), *Извещения Общества Архивистов Истории и Этнографии при казансмком Университете,* Т. XII, в. 4, (Казань 1894); 98-112.
Polyanov, P. ,“İslam Sredi Turkov i Mongolov” *İzveçşeniya obşestva Arhivistov İstorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete,* C. XII, v. 4, (Kazan 1894); 98-112.

ПРИСЁЛКОВ, М. Д., *Ханские Ярлыки Русским Митрополитам, (Rus Metropolitlerine verilen Han yarlıkları), С-Петербург* 1916.
Prisyolkov, M. D., *Hanskie Yarlıki Russkim Mitropolitam,* St. Petersburg 1916.

ПУШКИН, *История Пугачевского Бунта, (Pugaçev İsyanı Tarihi),* изд. Исакова, *С-Петербург* 1859.
Puşkin, *İstoriya Pugaçecskago Bunta,* izd. İsakova, St. Petersburg 1859.

РАТШИН, С., *Полное Собрание Историй. Сведения о манастыре и Церкви В России, под рубрикой казанская Губерния, Rusya’da Manastır ve Kiliseler Hakkında Bilgilerin Tam Külliyatı),* Москва 1852,
Ratşin, S., *Polnoe Sobranie İstoriy Svedeniya o manastıre i tserkvi v Rossii, pod rubrikoy, Kazanskaya guberniya,* Moskva 1852.

РИТТИХ, В., *Материалы для этнографии России, (Rus etnografisi belgeleri),* Казань 1870.
Rittih, V., *Materialı dlya etnografii Rossii,* Kazan 1870.

РОЖДЕСТВИН, А., *Николай Иванович Ильминский,* Nikolay İvanoviç İlminskiy, Казань 1900.
Rojdestvin, A., *Nikolay İvanoviç İlminskiy,* Kazan 1900.

СБОЕВ, ВАСИЛИЙ, *Чуваши, Çuvaşlar,* Москва,1865.

Sboyev, Vasiliy, *Çuvaşi*, Moskva, 1865.

__________, *О быте христиан в казанской губернии, (Kazan'da Hıristiyanların Günlük Hayatı Hakkında),* Казань 1856.

__________, *O bıte hristian v kazanskoy gubernii*, Kazan 1856.

СЕМЁНОВ, ДМИТРИЙ, "Из школьных воспоминаний старого педагога", ("Yaşlı bir öğretmenin Okuldaki Hatıralarından"), *Русская Школа*, Казань, (Kasım 1890); 1-48.

Semenov, Dimitriy, "İz şkolnıh vspominaniy starogo pedegoga", *Russkaya Şkola,* Kazan, (Kasım 1890); 1-48.

СПАССКИЙ, Н. А., *Просветитель инородцев Казанского края Николай Иванович Ильминский, (Kazan Bölgesinde Yaşayan Gayrı Rusların Aydınlatıcısı Nikolay İvanoviç İlmenskiy),* Самара: тип: Самарской Духовной Консистории, Самара 1900.

Spaskiy, N. A., *Prosvetitel' inorodtsev Kazanskogo kraya Nikolay İvanoviç İlminskiy*, Samara: tip: Samarskoy Duhovnoy Konsistorii, Samara 1900.

Список с писцовых по городу Казани с уездом, издательным советом Казанской академии к археологическому съезду, .(Kazan Yazarlarının İsim Dizini), Казань 1877.

Spisok cı pistsovıh po gordu Kazani c uyezdım, izdatelnım sovetom Kazanskoy Akademii k Arheologiçeskomu sezdu, Kazan 1877.

СОКОЛОВ, В. А., *Святейший Патриарх Гермоген: К трехсотлетию со Дня его Мученической Кончины*, (*Aziz Patrik Germogen: Onun Istıraplar İçinde Ölümünün Üç Yüzüncü Yıl Dönümüne Atfen*), Москва 1911.

Sokolov, V.A., *Svyateyşii Patriarh Germogen: K Trehsotletiyu so Dnya ego Muçeniçeskoy Konçinı*, Moskva 1911.

СОКОЛОВ, П. П., *Русский архиерей из Византии и Право его Назначения до Начала XV века,* (Bizans'tan gelen Rus pikoposları ve XV yüzyıl başlarına kadar atanmaları), Киев 1913.
Sokolov, P. P., *Russkiy Arhierey iz Vizantii i Pravo ego Naznaçeniya do Naçala XV veka,* Kiyev 1913.

СОЛОВЬЁВ, С., *Истории России с Древнейшиих Времён,* (En eski tarihlerden başlayarak Rusya tarihi), 12 Tom, С-Петербург1897.
Solovyev, S., *İstorii Rossii s drevneyşih vremen* , 12 Tom, St. Petersburg 1897.

СМИРНОВ, А. П., *Святейший Патриарх Филарет Никитич, Московский и Всея Руси,* (Rusya'nın Aziz Patriği Filaret Nikitiç), Москва 1874.
Smirnov, A. P., *Svyateyşiy Patriarh Filaret Nikitiç, Moskovskiy i Vseya Rossii,* Moskva 1874.

ТЕРНОВСКИЙ, С., *Историческая Записка о Состоянии Казанской Духовной Академии после его преобрзования, 1870-1892, (Reformdan Sonra Kazan Din Akademisi'nin Durumu Hakkında Tarihsel Önem Taşıyan Belge- Yazılar, 1870-1892),* Казань 1892.
Ternovskiy, S., *İstoriçeskaya Zapiska o Sostoyanii Kazanskoy Duhovnoy Akademii posle ego preobrazavaniya, 1870-1892,* Kazan 1892.

ТИТОВ, А. А., *Святейший Синод в Первой Половине восемнадцатоговека,* (XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kutsal Sinod), Ярославль 1908.
Titov, A. A., *Svyateyşiy Sinod v Pervoy Polovine vosemnadtsatogoveka,* Yaroslavl 1908.

ФИРСОВ, Н., *Инородческое население прежнего Казанского царства,* (*Eski Kazan Çarlığı'nın Rus olmayan halkı)*,Москва 1901.
Firsov, N., *İnorodçeskoe naselenie prejnego Kazanskogo tsarstva*, Moskva 1901.

ХРУСТАЛАЕВ, А., *Очерк распространения Христианства между иноверцами Казанского края, (Kazan Bölgesinin Rus olmayan halkı arasında Hıristiyanlığın yayılması),* Казань 1897.
Hrustalaev, A., *Oçerk rasprostraneniya Hristyanstva mejdu inovertsami Kazankogo kraya,* Kazan 1897.

ЧИЧЕРИНА, С. В., *О приволжских инородцах и современном значении системы Ильменского,* (İdil boyunda yaşayan Rus olmayan halklar ve İlminskiy sisteminin çağdaş anlamı), С-Петербург 1906.
Çiçerina, S. V., *O privoljskih inorodtsah i sovremennom znaçenii sistemi İlminskogo,* St. Petersburg 1906.

__________, *Как началось дело просвещения восточных инородцев, (Doğuda yaşayan Rus olmayan halkın aydınlanması nasıl başladı*), С-Петербург 1907.
__________ , *Kak naçalos delo prosveşeniya vostoçnıh inorodtsev*, St. Petersburg 1907.

ШАХМАТОВ, А. А., *Разыскания о Древнейших Летописных Сводах, (Eski Kilise Yazıları İle İlgili Aramalar),* С-Петербург 1908.
Şahmatov, A. A., Razıskaniye o drenneyşıh Letopinih svodah, St. Peterburg 1908.

ЩЕРБАТОВ, *История Древней России, (Eski Rusya'nın Tarihi),* Книга III, Bölüm II, С-Петербург, 1859; 60- 65
Şarbatov, *İstoriya Drevney Rusii,* Kniga III., Bölüm II, St. Petersburg, 1859; 60 – 65

ЯКОВЛЕВ, И. *Я, Протоерей Алексей Иванович Братинский, (Protoyerey Aleksey İvanoviç Bratinskiy),* Казань 1895.
Yakovlev, İ. Ya, *Protoyerey Aleksey İvanoviç Bratinskiy,* Kazan 1895.

Araştırma Eserleri

ALBOTT, Gleason, *Young Russia: The Genesis of Russian Radicalism in the 1860's,* Newyork 1980.

ALLEN, J. Frank, *İslamic Regional Identity in İmperial Russia: Tatar and Bashkir Historiografy in the Eignteenth and nineteenth Centuries,* Basılmamış Dr. Tezi, İndiana Universty, 1994.

ANZERLİOĞLU, Yonca, 'İç Asya'da Nasturilik", *Kök Araştırmaları*, Cilt I, Sayı 1 (Bahar 1999); Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, s. 113–132

ARAT, Reşit Rahmeti, " Kazan Hanlığı", *DİA*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 505–522.

BIYIK, Mustafa, *Presbiteryen Kilisesinin Tarihsel Gelişimi, Öğretileri ve Türkiye'de Yapılanması,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2004.

BROWER, Daniel R.-Edward J. Lazerini, *Russian's Orient İmperial Borderlands and Peoples (1700–1917),* İndiana Universitiy Press, 1997.

БУЕВСКИЙ, А. С., "церковная реформа петра Первого",("I. Petro'nun Kilise Reformu"), *Журнал Министерства Народного Просвещения*, (Kasım1985).
Buevskiy, A. S., "Tserkovnaya Reforma Pyotra Pervogo", *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, (Kasım1985).

БУСЫГИН, Е. П., *Русское Население среднего Поволжья, (Orta İdil'de Rus nüfus),* Казань 1966.
Busıgin, E. P., *Puskoye naseleniye Serednego Povoljya*, Kazan, 1966

CAPPELER, A., *Russlands Erste Nationalitaten: Das Rarenreich und die Volker der Mittleren Wolga,* Vom. 16 bis 19 Jahrhundert, Koln Wien 1982.

ДЕНИСОВ, П., *Религиозные Верование Чуваш: Историко-Этнографические Очерки, (Çuvaşların Dinî İnanışları:Tarihî-Etnografik Notlar),*Чебоксары 1959.
Denisov, P., *Religiozniye verovanniye Çuvaş:Istoriko-etnografiçiskie oçerki,* Çeboksarı 1959.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
___________, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

ДМИТРИЕВ, В. Д., *О последних этапах этногенеза Чуващей, Болгары иЧувашии, (Çuvaş etnogenezinde son nokta, Bulgarlar ve Çuvaşlar),* Чевоксары 1984.
Dimitriyev, V. D., *O pastlennih etapah etnogeneza Çuvaşey, Bolgari i Çuvaşii,* Çeboksarı 1984.

DONNELY, A., *The Russian conquest of Bashkiria. 1552-1740. A case study in imperialism*, New Haven, L., 1968.

ЭФИРОВ, А. Ф., *Не Русские Школы, Поволжья, Приуралья и Сибири, Povoljya, Priuralya i Sibiri, (Sibir, Ural ve İdil boylarında Rus olmayan Okullar),* Москва 1948.
Efirov, A. F., *Nerusskiye Şkolı,* Moskva 1948.
___________,“Руссификаторские Православные Школы” (“Ruslaştıran Ortodoks Okulları”), *Просвещение национальностей,* 4 (1934); 51-58.
__________,“Russifikatorskiye novokreşçenskiye şkolı” *Proveşçeniye natsionalnostey*, 4 (1934); 51-58

FLOROVSKİY, Georges, *Ways of the Russians Theology*, *Part One Collected Work of Georges Florovskiy*, 5 cilt, Belmont 1979.

ГАРИПОВА, Ф., *Авыллар хем калалар тарихиннен*, Казань 1997.
Garipova, F., *Avıllar hem kalalar tarihınnen*, Kazan 1997.

ГОЛЬКОВ, Г.Н., *Этнопедагогика Чувашского Заволжья Народа, (İdil'deki Çuvaşların Etnik Pedagojisi),* , Чувашское Изд-во, Чебоксары 1966.
Golkov, G. N., *Etnopedegogika çuvaşkogo Zavoljya naroda*, Çuvaşkoye İzd-vo, Çeboksarı 1966.

ГОРСКИЙ, А. В., *Памятники Времён Великого Князя Ярослава И.*, ПрТСО, 1844, Чтения II., отдела III., Москва, 1844, с. 204-292; Çağdaş basımı: А. М. Молдован, *Слово о Законе и благодати Иллариона*, (Büyük Knez Yaroslav Dönemindeki Eserler), Киев 1984.
Gorskiy, A. V., *Pamyatniki Dukhovnoy Literaturı Vremen Velikogo Knyazya Yaroslava I.*, PrTSO, 1844, Çtenya II., otdela III., Moskva, 1844, s. 204-292; Çağdaş basımı: A. M. Moldovan, *Slovo o Zakone i Blagodati İlariona*, Kiyev, 1984.

GÖKGÖZ, Saime, Selenga, *İdil-Ural'da Misyon Hareketi: Yefimiy Aleksandroviç Malov*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Ankara 2003.

ГРИГОРЬЕВ, А. Н., "Христианизация не русских народностей как один из методов национально-колониальной политики царизма в Татарии", ("Tataristan'da Çarlık Rusyası'nın Milli-Sömürgeci Politikasının Bir Yöntemi Olarak Rus Olmayan Halkların Hıristiyanlaştırılması"*), материалы по истории Татарии, вып. 1, Казань 1948, с. 226–285.*
Grigoryev, A. N., "Hristiyanizatsiya neruskih narodnostey kak odin iz metedov natsionalno-koloniyalnoy politiki tsarizma v Tatarii, *Materyali po istorii Tatari, vip. 1, Kazan 1948; s. 226–285*

GÜNDÜZ, Şinasi, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı,* Ankara 2001.
_________, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.
_________, *DİA*, "Misyonerlik", C. 30, s. 193–199, İstanbul 2005.
_________, Şinasi-Mahmut Aydın, *Misyonerlik,* Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2002.

HİLLMAN, E., *The Church as Mission*, London 1966.

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı”, *DİA*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977 s. 746–756.

ИВАНОВ, А. Г., *Этнический состав населения Марийского края в середине XVI конце XVIII v., (XVI y.y. ortası XVIII y.y. sonu arasındaki dönemde Mari Bölgesinin Etnik durumu),* Йошкар -Ола 1986.
İvanov, A. G., *Etniçiskiy sostav naseleniyaMariyskogo kraya v seredine XVI kontse XVIII v.,* Yoşkar-Ola 1986.

КАБУЗАН, В. М., *Изменения в размещении населения в XVIII первой половине XIX. Века,* (*XVIII- XIX yüzyılları arasında Halkların Yerleşiminde Ortaya Çıkan Değişmeler),* Москва 1971.
Kabuzan, V. M., *İzmenenya v razmişenii naseliniya Rassii v XVIII pervoy polavine XIX. Veka,* Moskova 1971.

КАЗАНСКИЙ, П. С., *Исправление Церковно-Богослужебных Книг При Патриархе Филарете, (Patrik Filaret Döneminde Kilise Kitaplarının Sayımı ve Düzenlenmesi),* Москва 1948.
Kazanskiy, P. S., *İspravlenie Tserkovno-Bogoslujebnıkh Knig Pri Patriarkhe Filarete,* Moskva 1948.

KAPPELER, Andreas, *Rusland als Vielvölker Reich: Entstehung, Geschichte, Zerfall,* Munich, 1992.
____________,“Charist Policy toward the muslims of the Russian empire”, *Muslim Commities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in the former Soviet Union and Yugoslavia,*Durham and London 1994; 141-156.

KEFELİ, Clay-Agnes, *Krashen Apostasy: Popular Religion Education and The Consest over Tatar Icentıty (1856–1917),* (Basılmamış Doktora Tezi), Arizona State University May 2001,

KARİMİ, Fatih, *Jihangir mehdimneng avıl mektebinde okuv,* Tataristan Neşriyatı, Kazan 1979.

КАРИМУЛЛИН, А. Г., *У истоков Татарской книги: от начала возникновения до 60-х годов XIX века,* .(Tatarca Kitapların Işığında: Ortaya çıkışından XIX. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar), Казань 1992.

Karimullin, A. G., *U istokov Tatarskoy knigi: ot naçala vozniknoveniya do 60-h godov XIX veka*, Kazan 1992.

KURAT, A. N., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1948.

___________, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.

КУЗЕЕВ, Г., *Народы Среднего Поволжья и Южного Урала, (Orta İdil ve Güney Ural halkları),* Москва 1992.

Kuzeyev, G., *Narodı Srednego Povoljya i Yujnogo Urala*, Moskva 1992.

__________, *Социальное и Этническое в Современных Этнонациональных Процессах, (Çağdaş Etnik Milli Süreçlerde Sosyal ve Etnik Veriler),* Уфа 1988.

__________, Sotsiyalnoe i Etniçeskoe v Sovremennıh Etnonatsionalnıh Protsessah, Ufa 1988.

___________, *Изменения в удельнои весе и териториальном размещении русского населения России в XVII первой половине XIX века, (Rusya'nın ve Rus Halkının XVII ile XIX yüzyıllar arasında Bölgesel Yerleşimi ve oranlarda ortalama değişmeler).* Москва 1992.

___________, *İzmeneniya v udelnoy vese i teritorialnom razmeşenii ruskogo naseleniya Rossii v XVII pervoy polovine XIX veka,* Moskva 1992.

MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2006.

LAZERİNİ, Edward J., *Volga Tatars in Central Asia, 18th-20th Centuries: From diaspora to Hegemony* , (Editör; Beatrice Manz Central Asia in Historical Perspective), Boulder 1994.

LİNCOLN, W. Bruce, *The Great Reforms: Autocrasy, Bureaucracy, and politics of change in İmperial Russia,* Dekalb: Northern İllіois Universty press, 1989.

НЕСТОР, Летописец, *Провести Временных Лет В Книге: Памятники Литературы Древней Руси XI начало XII века*, (*Eski Zamanların Hikayesi*, " XI yüzyılın başı ve XVII. yüzyıl Rus edebî anıtları", Москва, 1978.
Nestor, Letopisets, *Provesti vremennıh, let v knige: literaturı Rusi XI naçalo XII veka.*

NEİLL, S., *History of Christian Mission*, London 1990.

PİERCE, R. A., *Russian Central Asia, 1867-1917,* Berkeley 1960

ПЛЕТНЕВА, С. А., *Хазары, (Hazarlar),* Москва 1976.
Pletneva, S. A., *Khazarı,* Moskva 1976.

РАХМАТУЛЛИН, У. Х., *Население Башкирии в. XVII-XVIII вв. Вопросы формирвания небашкирского населения*, (*XVII-XVIII yüzyılları arasında Başkurtların nüfusu, Başkurt Olmayan Halkların Oluşum Sorunları),* Moskova 1988.
Rahmatullin, U. H., *Naselenie Başkirii v. XVII-XVIII vv. Voprosı formirovaniya nebaşkirskogo naseleniya*, Moskova 1988.

РАШИН, А. Г., *Население России за 100 лет (1811-1913),* (*100 yıl Boyunca Rusya Halkı 1811-1913),* Москва 1956.
Raşin, A. G., *Naselenie Rossii za 100 let (1811-1913),* Moskova 1956

SARAY, Mehmet, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, III, s. 505.

________________,"Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, 538–540.

SHİLLİNGTON, K., *History of Afrika*, London 1995.

СИДЕРОВ, П. А., *Числнность состав и динамика населения Ччувашии в конце XVIII перво половине XIX. века, (Çuvaşistan'ın XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Sayısal Yoğunluğu ve nüfus artışının dinamiği),* Вып. XXI, Чебоксары 1962.
Siderov, P. A., *Çislennost sostav i dinamika naseleniye Çuvaşii v kontse XVIII pervo polovine XIX. veka,* Vıp. XXI, Çeboksarı, 1962.
STAR, S. Frederick, *Decentralization and Self-Goverment in Russia, 1830–1870,* Princeton 1972.

STANİSLAWSKİ, Michael, *Tsar Nicholas and the Jews: The Transformation of Jewish Society, 1825-1855,* Philadelphia 1983.

TAŞAĞIL, Ahmet, "İdil Bulgar Hanlığı", *DİA*, C. 21, s. 472–473.

ТАХАЕВ, Х. Я., *Башкирия:Экономико-географическая характеристика,* (*Başkurdistan:Ekonomik-Coğrafî Özelliği),* Москва 1950.
Tahayev, H. Ya., *Başkiriya: Ekonomiko- geografiçeskaya harakteristika*, Moskva 1950.

ТАРАСОВ, Ю. М., *Русская христианская колонизация южного Урала; вторая половина XVIII- первая пoовина XIX v., (Güney Ural Bölgesinde Rus- Hıristiyan Sömürgesi ,XVIII yüzyılın ikinci yarısı XIX yüzyılları arası),* Москва 1984.
Tarasov, Yu M., *Ruskaya krestiyanskaya kolonizatsiya yujnogo urala; vtaraya polovina XVIII- pervaya polovina XIX v.*, Moskva, 1984

TAYMAZ, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürü Araştırmaları, ikinci baskı, Ankara 1966.

THADEN, Edward C., *Russification in the Baltic Provinces an Finland 1855-1914,* Princeton 1981.
_____________, *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russiya,* Seattle 1964.

TOPSAKAL, İlyas, *X-XII. Yüzyıllarda İdil Bulgarları Tarihi ve İslamiyet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999

TÜMER, Günay-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi,* Ocak Yayınları 3. Baskı, Ankara, 1997.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Kazan Hanlığı” *DİA*, 25, s. 136–138

ВОДОРСКИЙ, Я. Е., *Население России за 400 лет (XVI- начало XX в.), (400 yıl Boyunca Rusya Halkı),* Москва, 1973.
Vodorski, Ya. E., *Naselenie Rossii za 400 let (XVI- naçalo XX v.)*, Moskva 1973.

WERTH, Paul William, *Jubjects of Empire: Ortodoks mission and Imperial govarnance in the Volga-Kama, 1825–1881*, Basılmamış doktora tezi, Michigan 1996.

WHİTTAKER, Cynthia H., *The Origins of Modern Russian Education: An İntellectual Biograpf of Count Sergei Uvarov, 1786-1855*, DeKalp, 1984.

Dergiler

İdil, Kazan, Tataristan, 1989, devam ediyor.

Инородческое обозрение, Казань 1912–1916.
İnorodtsçeskoye obozroniye, Kazan 1912–1916.

Известия Общества Археологий, историй и этнографий при Казанском университете, Казань, 1878–1929
İzvestiya Obşesçestva arheologiy, istoriy i etnografiy pri Kazanskom üniversitete, Kazan 1878–1929.

Известия по Казанской иепархии, Казань 1867–1918.
İzvestiya po Kazanskoy eperhii, Kazan 1867–1918.

Журнал заседания съезда директоров инспекторов народных училищ Оренбургского учебного округа, Уфа 1912.
Jurnal zasedaniya sezda direktorov inspektorov narodnıh uçilış Orenburgskogo uçebnogo okruga, Ufa 1912.

Журнал совещаний при уфимской земской управе по вопросу о типе общеобразовательной мусульманской школы, Уфа 1911.
Jurnal soveşaniyi pri Ufimskoy zemskay uprave po voprosu o tipe obşelobrazovatelnoy musulmanskay şkalı, Ufa 1911.

Журнал министертва Народного Просвещения, 1834–1917.
Jurnal Ministersva Narodnogo Prosveşeniya, 1834–1917.

Миссионерский противомусульманский сборник. Труды стдентов миссионерского противомусульманского отделения при Казанской духовной академии 24 cilt, Казань 1873–1914.

Misionerskii protivomusulmanskiy sbornik. Trudı studentov missionerkogo protivomuslmanskogo otdeleniya pri Kazanskoy duhovnoy Akademi 24 cilt, Kazan 1873–1914.

Миссонерское образование, Киев и С-Петербург 1896–1917.
Missionerkoe obrazovanie, Kiev ve St. Petersburg 1896–1917.

Описание документов и дел хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода, 50 cilt, 31 cildi basılmış 19 cildi basılmamıştır. (13, 24–25, 27, 30, 33, 35-38, 40-49) С- Петербург, 1868–1917.
Opisaniye dokumentov i del hraniyaşcihsiya v arhive Svyatişego pravitelstvuyuşçego sinoda, 50 cilt, 31 cildi basılmış 19 cildi basılmamıştır. (13, 24–25, 27, 30, 33, 35-38, 40-49) St. Petersburg, 1868–1917.

Оренбургские епархиальные ведомости, Оренбург 1873–1918.
Orenburgskie eperhiyalnıe vedemosti, Orenburg 1873–1918.

Православное обозрение, Москва, 1860–1891.
Pravoslavnoe obozrenie, Moskva, 1860–1891.

Православный благовестник, Москва 1893–1917.
Pravoslavnıy blagovestnik, Moskva 1893–1917.

Православный собеседник, Казань 1855–1917.
Pravoslavnıy sobesednik, Kazan 1855–1917.

Странник, С-Петербург, 1860–1917.
Strannik, St. Petersburg, 1860–1917.

Струдник Братства Св.Гурия 1910, Казань 1910.
Strudnik Brastva sv. Guriya 1910, Kazan 1910.

Струдник Братства Св.Гурия 1911, Казань 1911.
Strudnik Br. Sv. Guriya 1911, Kazan 1911.

Tercüman, Bahçesaray, 1883–1918.

Циркуляр по Казанскому учебному округу, Казань, 1865–1916.
Tsilkular po Kazanskamu uçebnomu okrugu, Kazan, 1865–1916.

Christianweb.org.uk, 4/3/20007

lutheranworld.org 5/3/2007

www.opc.org, 5/3/2007

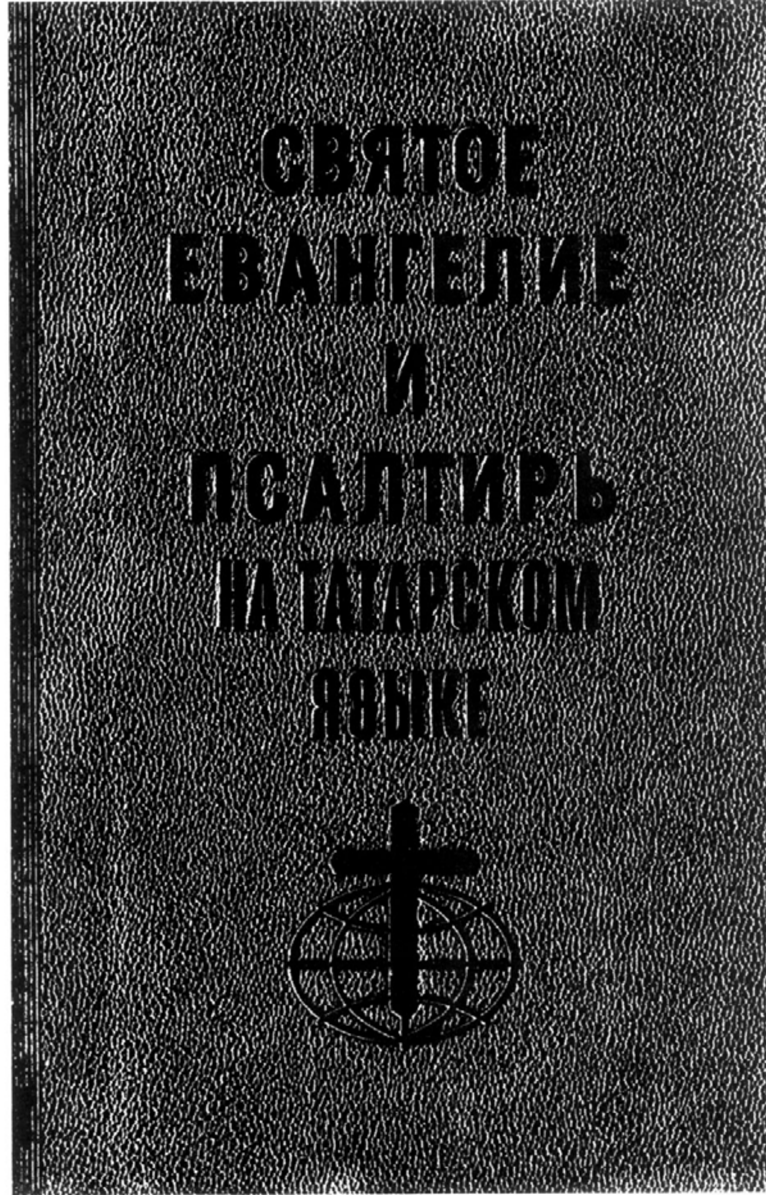
www.pcusa.org, 6/3/2007

www.presby.edu, 7/3/2007

www.presbyterian.org.au,, 4/3/2007

EKLER

Ek 1: 1908 Yılında Kazan'da Tatar Türkçesiyle Basılan İncil

СВЯТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ ГОСПОДА НАШЕГО ІИСУСА ХРИСТА

НА ТАТАРСКОМЪ ЯЗЫКѢ.

3-е изданіе

Православнаго Миссіонерскаго Общества.

КАЗАНЬ.
Типо-литографія Императорскаго Университета.
1908.

Svyatoe Evangelie Gospoda
naςego Iysusa Hrista na
Tatarskom yazike, 3bsk

Kazan 1908

Published by
East Bible Institute
Box 20 100
S-104 60 Stockholm
Sweden

От҃ Переводческой Коммиссіи Православнаго Миссіонерскаго Общества печатать разрѣшается. Казань, 5 апрѣля 1908 г.

Предсѣдатель Переводческой Коммиссіи, Профессоръ Казанской Духовной Академіи **М. Машановъ**.

Матѳей жазган арыу Евангеліе.

1-нче бюлем.

Зач. 1. Авраамъ Улы, Давидъ Улы Іисусъ 1
Христосның тӧбө аталарын айтеў: Авраамъ 2
Исаакны тыудырган; Исаакъ Іаковны тыудыр-
ган; Іаковъ Іуда беляи анын ага-энеляреи тыу-
дырган. Іуда Ѳамарадан Фаресъ беляи Зараны 3
тыудырган; Фаресъ Эсромны тыудырган; Эс-
ромъ Арамны тыудырган; Арамъ Аминадавны
тыудырган. Аминадавъ Наассонны тыудырган; 4
Наассонъ Салмонны тыудырган. Салмонъ Раха- 5
вадан Воозны тыудырган; Воозъ Руѳтян Овидны
тыудырган; Овидъ Іессейне тыудырган. Іессей 6
Давидъ падшаны тыудырган, Давидъ падша эле-
ке Уріяң катыны булган катынынан Соломонны
тыудырган. Соломонъ Ровоамны тыудырган; Ро- 7
воамъ Авіяны тыудырган; Авія Асаны тыудыр-
ган. Аса Іосафатны тыудырган; Іосафатъ Іорам- 8
ны тыудырган; Іорамъ Озіяны тыудырган. Озія 9
Іоаѳамны тыудырган; Іоаѳамъ Ахазны тыудыр-
ган; Ахазъ Езекіяны тыудырган. Езекія Манассі- 10
яны тыудырган; Манассія Амонны тыудырган;
Амонъ Іосіяны тыудырган. Вавилонга кючяр 11
алдыннан, Іосія Іехонія беляи анын ага-эне-
ляреи тыудырган. Вавилонга кючкяч, Іехонія 12

Ek 2: 1910 Kazan Misyoner Kongresinin Müslüman Bölümü Tutanakları

5) Признать необходимость устройства воскресныхъ занятій для взрослыхъ по изученію Закона Божія, по преимуществу для женщинъ, какъ менѣе христіански просвѣщенныхъ. Это совершенно необходимо среди крещеныхъ инородцевъ и въ особенности среди крещеныхъ татаръ.

6) Предложить интеллигентнымъ женщинамъ, знающимъ языки, всячески помогать переводами и изданіями книгъ переводовъ съ иностранныхъ языковъ, что уже дѣлается на западѣ.

7) Желательно, чтобы женскіе миссіонерскіе инородческіе монастыри ставили въ числѣ главныхъ своихъ обязанностей распространеніе истинъ христіанской вѣры и правилъ христіанской нравственности среди окружающаго населенія, какъ инородческаго, если оно имѣется, такъ и среди православнаго, содѣйствуя въ тоже время и распространенію полезныхъ знаній. Желательно, чтобы для достиженія этихъ задачъ женскіе монастыри открывали школы для взрослыхъ, пріюты для малолѣтнихъ, чтенія и книжную торговлю, пѣвческіе курсы и медицинскую помощь.

На томъ же собраніи выслушаны были и другіе доклады, согласно программѣ В. М. Скворцова, а именно:

Докладъ Н. П. Остроумова «Колебанія русскаго правительства во взглядахъ на миссіонерскую дѣятельность православной русской церкви» (см. ниже стр. 336—346).

Докладъ секретаря Уфимской Консисторіи Н. Сигорскаго «О постройкѣ мечетей» (см. ниже стр. 347—350).

Докладъ Я. Д. Коблова «О татаризаціи инородцевъ приволжскаго края» (см. ниже стр. 351—375).

Рѣчь о. Михаила Платонова «О мѣрахъ борьбы съ мусульманствомъ» (см. ниже стр. 375—382).

Предсѣдатель *Андрей*, Епископъ Мамадышскій.

М. Машанов

Современное состояніе татаръ—мухаммеданъ и ихъ отношеніе къ другимъ инородцамъ.

Не для кого не тайна, что мухаммеданская пропаганда съ давнихъ поръ велась среди инородцевъ Поволжья и конечно должна была усилиться и дѣйствительно усилилась за послѣднее время при объявленной свободѣ вѣроисповѣданія, толкуемой не рѣдко татарами въ смыслѣ права пропаганды своего вѣроученія. Въ одномъ изъ всеподданнѣйшихъ отчетовъ Оберъ-Прокурора Св. Синода констатируется, что «оказываясь самыми косными и упорными въ заблужденіяхъ своей религіи, мухаммедане, сверхъ того, стараются совратить въ нее инородцевъ, принявшихъ христіанство, и употребляютъ для этого всѣ средства систематической пропаганды» [1]). Другой отчетъ того-же Оберъ-Прокурора указываетъ, что эта пропаганда сильно развита не только въ муллахъ, но и въ каждомъ послѣдователѣ ислама [2]). Въ отчетѣ оберъ-прокурора за 1884 годъ замѣчается: «изъ всѣхъ инородцевъ, населяющихъ восточную часть Россіи, наименѣе доступны воздѣйствію христіанства магометане. Ихъ фанатизмъ опирается на ложномъ, но тѣмъ не менѣе опредѣленномъ, религіозномъ міровоззрѣніи, которое послѣдователи его считаютъ болѣе высокимъ сравнительно съ христіанскимъ ученіемъ. Магометанское духовенство, по-своему образованное, достаточно владѣющее словомъ и діалектическими пріемами и пользующееся въ народѣ уваженіемъ и авторитетомъ, поддерживаетъ эти заблужденія, воспрещая магометанамъ въ то же время какое бы то ни было образованіе, кромѣ исключительно религіознаго. Такимъ образомъ установился тотъ замкнутый кругъ магометанской исключительности, который на долго отнимаетъ у

[1]) Извлеченіе изъ всеподданнѣйшаго отчета Оберъ-Прокурора Св. Синода за 1871 г., стр. 43.

[2]) Извлеченіе изъ всеподданнѣйшаго отчета Оберъ-Прокурора за 1866 годъ, стр. 26.

234 МИССІОНЕРСКІЙ СЪѢЗДЪ ВЪ КАЗАНИ

5) Признать необходимость устройства воскресныхъ занятій для взрослыхъ по изученію Закона Божія, по преимуществу для женщинъ, какъ менѣе христіански просвѣщенныхъ. Это совершенно необходимо среди крещеныхъ инородцевъ и въ особенности среди крещеныхъ татаръ.

6) Предложить интеллигентнымъ женщинамъ, знающимъ языки, всячески помогать переводами и изданіями книгъ переводовъ съ иностранныхъ языковъ, что уже дѣлается на западѣ.

7) Желательно, чтобы женскіе миссіонерскіе инородческіе монастыри ставили въ числѣ главныхъ своихъ обязанностей распространеніе истинъ христіанской вѣры и правилъ христіанской нравственности среди окружающаго населенія, какъ инородческаго, если оно имѣется, такъ и среди православнаго, содѣйствуя въ тоже время и распространенію полезныхъ знаній. Желательно, чтобы для достиженія этихъ задачъ женскіе монастыри открывали школы для взрослыхъ, пріюты для малолѣтнихъ, чтенія и книжную торговлю, пѣвческіе курсы и медицинскую помощь.

На томъ же собраніи выслушаны были и другіе доклады, согласно программѣ В. М. Скворцова, а именно:

Докладъ Н. П. Остроумова «Колебанія русскаго правительства во взглядахъ на миссіонерскую дѣятельность православной русской церкви» (см. ниже стр. 336—346).

Докладъ секретаря Уфимской Консисторіи Н. Сигорскаго «О постройкѣ мечетей» (см. ниже стр. 347—350).

Докладъ Я. Д. Коблова «О татаризаціи инородцевъ приволжскаго края» (см. ниже стр. 351—375).

Рѣчь о. Михаила Платонова «О мѣрахъ борьбы съ мусульманствомъ» (см. ниже стр. 375—382).

Предсѣдатель *Андрей*, Епископъ Мамадышскій.

М. Машанов

Современное состояніе татаръ—мухаммеданъ и ихъ отношеніе къ другимъ инородцамъ.

Не для кого не тайна, что мухаммеданская пропаганда съ давнихъ поръ велась среди инородцевъ Поволжья и конечно должна была усилиться и дѣйствительно усилилась за послѣднее время при объявленной свободѣ вѣроисповѣданія, толкуемой не рѣдко татарами въ смыслѣ права пропаганды своего вѣроученія. Въ одномъ изъ всеподданнѣйшихъ отчетовъ Оберъ-Прокурора Св. Синода констатируется, что «оказываясь самыми косными и упорными въ заблужденіяхъ своей религіи, мухаммедане, сверхъ того, стараются совратить въ нее инородцевъ, принявшихъ христіанство, и употребляютъ для этого всѣ средства систематической пропаганды» [1]). Другой отчетъ того-же Оберъ-Прокурора указываетъ, что эта пропаганда сильно развита не только въ муллахъ, но и въ каждомъ послѣдователѣ ислама [2]). Въ отчетѣ оберъ-прокурора за 1884 годъ замѣчается: «изъ всѣхъ инородцевъ, населяющихъ восточную часть Россіи, наименѣе доступны воздѣйствію христіанства магометане. Ихъ фанатизмъ опирается на ложномъ, но тѣмъ не менѣе опредѣленномъ, религіозномъ міровоззрѣніи, которое послѣдователи его считаютъ болѣе высокимъ сравнительно съ христіанскимъ ученіемъ. Магометанское духовенство, по-своему образованное, достаточно владѣющее словомъ и діалектическими пріемами и пользующееся въ народѣ уваженіемъ и авторитетомъ, поддерживаетъ эти заблужденія, воспрещая магометанамъ въ то же время какое бы то ни было образованіе, кромѣ исключительно религіознаго. Такимъ образомъ установился тотъ замкнутый кругъ магометанской исключительности, который на долго отнимаетъ у

[1]) Извлеченіе изъ всеподданнѣйшаго отчета Оберъ-Прокурора Св. Синода за 1871 г., стр. 43.

[2]) Извлеченіе изъ всеподданнѣйшаго отчета Оберъ-Прокурора за 1866 годъ, стр. 26.

16

3) Признать весьма желательнымъ составленіе для инородческихъ, а также и для школъ русскихъ, находящихся въ чертѣ инородческаго населенія, краткаго учебника по Закону Божію, содержащаго апологію христіанства и опроверженіе заблужденій мусульманства.

4) Признать желательнымъ переводъ на инородческіе языки и распространеніе среди православнаго инородческаго населенія брошюръ и листковъ религіозно-нравственнаго и полемическаго содержанія, а также учрежденіе книгоношъ, которые распространяли бы книги, какъ на инородческихъ языкахъ, такъ и на русскомъ.

5) Ходатайствовать о томъ, чтобы разрѣшенія на переходъ изъ христіанства въ мусульманство объявлялись не въ формѣ указовъ, а въ какой либо иной, такъ какъ мусульмане толкуютъ указы въ томъ смыслѣ, что правительство сочувствуетъ исламу.

6) Ходатайствовать о томъ, чтобы объявленія объ отклоненіи прошеній о переходѣ въ мусульманство объявлялись на сходахъ въ волостныхъ правленіяхъ.

7) Ходатайствовать о томъ, чтобы сельскіе волостные сходы и волостные суды не назначались въ часы богослуженія, въ виду того, что старосты изъ мусульманъ нерѣдко допускаютъ это.

8) Ходатайствовать о томъ, чтобы мусульманами не нарушались законы, исполненіе которыхъ требуется отъ христіанъ: касательно погребенія умершихъ не ранѣе извѣстнаго срока послѣ смерти, касательно повѣнчанія по достиженіи только извѣстнаго возраста, и другихъ.

9) Признать желательнымъ изданіе журнала, чрезъ который возможно было бы ознакомленіе со всѣми событіями, происходящими въ мусульманскомъ мірѣ.

Засѣданіе окончилось молитвою въ 2 часа дня.

Предсѣдатель отдѣла Епископъ *Константинъ*.
Докладчикъ отдѣла профессоръ *М. Машановъ*.
Секретарь отдѣла *И. Далматовъ*.

Протоколъ собранія 23 іюня 1910 года.

Собраніе состоялось по докладу Почетнаго секретаря Съѣзда В. М. Скворцова Высокопреосвященнѣйшему Предсѣдателю Съѣзда Архіепископу Никанору (утвержденному Его Высокопреосвященствомъ), слѣдующаго содержанія:

«Представляя при семъ почтительнѣйше записку О. П. Ермолаевой «о женскомъ миссіонерствѣ», полагалъ бы заслушать ее въ утреннемъ собраніи, въ среду 23 іюня, а также *сообщеніе Н. П. Остроумова* и нѣкоторые другіе доклады, заслуживающіе вниманія большой аудиторіи,—таковъ докладъ свящ. Платонова и другіе».

Собраніе происходило подъ предсѣдательствомъ Преосвященнѣйшаго Андрея, Епископа Мамадышскаго.

Былъ заслушанъ докладъ сестры сотрудницы Братства Свят. Гурія, Ольги Ермолаевой, подъ такимъ заглавіемъ: «О призваніи женщинъ на служеніе миссіи» (см. ниже стр. 382—389).

По прочтеніи доклада былъ живой обмѣнъ мыслей о значеніи женской миссіи.

По окончаніи преній было постановлено:

1) Желательно привлечь женщинъ къ приходской миссіи, въ кружки ревнителей православія, въ миссіонерскіе комитеты и ихъ отдѣлы.

2) Въ виду того, что мусульманки лишены медицинской помощи, желательно привлечь крещеныхъ инородокъ къ изученію медицины на курсахъ.

3) Желательно, чтобы во всѣхъ женскихъ монастыряхъ были книгоноши и чтицы религіозныхъ книжекъ для инородцевъ, фельдшерицы-послушницы для помощи крещенымъ и не крещенымъ инородцамъ.

4) Необходимо поощрять всякую иниціативу женщинъ въ ихъ служеніи св. миссіи черезъ школу, медицинскую помощь и пр.

номъ обиходѣ отъ русскихъ. Но къ исламу у нихъ горячая привязанность. Русскіе въ Касимовѣ подчиняются вліянію татаръ, что особенно замѣтно на прислугѣ. Были случаи, что русскіе снимали съ себя крестъ, неправившійся хозяевамъ мусульманамъ. Мусульмане не отпускаютъ русскую прислугу въ праздники въ церковь и въ нѣкоторыхъ случаяхъ русская прислуга работала даже въ Св. Пасху но въ пятницу мусульмане нарочно освобождаютъ прислугу отъ работъ.

Миссіонеръ сплотилъ вокругъ себя русскій элементъ, знакомя его съ полемикой противъ мусульманства. Но такъ какъ прислуга была въ рукахъ богачей мусульманъ и вслѣдствіи дѣйствій миссіонера стала терпѣть еще болѣе притѣсненій, то пришлось прибѣгнуть даже къ свѣтской власти, чтобы она напомнила мусульманамъ, что они не имѣютъ права стѣснять православную прислугу въ празднованіи праздниковъ.—Школа была главною мѣрою борьбы съ исламомъ. Но миссіонеру нужно было пробраться въ самую глубь мусульманства съ проповѣдью. Для того онъ воспользовался стремленіемъ мусульманъ къ изученію русской грамоты, давая имъ въ качествѣ домашнихъ учителей учениковъ своей школы. А по ихъ слѣдамъ можно было пройти и ему самому. Миссіонеръ обратился къ нимъ съ открытымъ письмомъ, разбирая въ немъ вопросъ: дѣйствительно ли спасительна ихъ вѣра? Мухаммедане отвѣчали также открытымъ письмомъ, что цѣль миссіи благая—открыть истину, что имъ и хотѣлось бы вѣровать, но ихъ смущаютъ нѣкоторые догматы. Это еще болѣе сблизило миссіонера съ мухаммеданами.

Въ заключеніе о. Доронкинъ предлагалъ для борьбы съ исламомъ а) поднять просвѣщеніе среди русскаго населенія, и б) обратить вниманіе на общее просвѣщеніе татаръ.

Послѣ о. Доронкина говорилъ преподаватель въ Академіи и на Миссіонерскихъ курсахъ *П. К. Жузе*. По его мнѣнію сплоченность мусульманъ вовсе не говоритъ о силѣ ислама, а наоборотъ свидѣтельствуетъ о его слабости. Изъ рѣчей предыдущихъ ораторовъ можно вывести заключеніе, что исламъ сила, что онъ идетъ впередъ, все побѣждаетъ. Нѣтъ, на самомъ дѣлѣ исламъ идетъ назадъ, онъ не дѣлаетъ завоеваній. Съ внѣшней стороны его паденіе началось еще давно и теперь еще продолжается благодаря тѣмъ завоеваніямъ, какія

дѣлаютъ въ мусульманскихъ владѣніяхъ Франція, Англія, Германія и т. п. Съ внутренней стороны онъ тоже упадаетъ. Если и дѣлаютъ мусульмане поступательное движеніе впередъ по пути прогресса, то его дѣлаютъ тѣ націи, которыя держатся ислама, а самъ исламъ не двигается и остается все на томъ же мѣстѣ въ культурномъ отношеніи. Исламу не устоять противъ христіанскаго просвѣщенія. Въ виду этого онъ полагаетъ, что единственной раціональной мѣрой борьбы съ исламомъ можно считать христіанское нравственное просвѣщеніе.

Наполеонъ говорилъ, что для войны нужны деньги, деньги и деньги; говоря о борьбѣ съ мусульманствомъ, можно сказать, что для борьбы съ исламомъ нужны школы, школы и школы».

На эту рѣчь отвѣтилъ протоіерей *Кречетовичъ*. По его мнѣнію слабость ислама не даетъ намъ права почивать на лаврахъ. Исламъ, какъ религіозное ученіе, слабъ, но онъ силенъ съ другой стороны, какъ партія, и силенъ именно своимъ единеніемъ. Въ Петербургѣ, въ видахъ ослабленія ислама, не такъ давно рѣшили назначить муфтіемъ одного гуляку гвардейскаго офицера, никогда не думавшаго о религіи. Результатъ получился совершенно неожиданный: вмѣсто того, чтобы, какъ надѣялись, ослабить мусульманъ, внести разстройство въ ихъ религіозную жизнь, этотъ новый муфтій поднялъ и сплотилъ мусульманъ. Въ чемъ же суть? Да суть была въ томъ, что онъ смотрѣлъ на своихъ единовѣрцевъ не какъ на религіозное общество, а какъ на политическую партію.

По обмѣнѣ мнѣніями постановили:

1) Признать необходимымъ, чтобы были приняты мѣры къ поднятію религіозной жизни въ приходахъ, чрезъ образованіе кружковъ ревнителей православія и чрезъ привлеченіе лучшихъ силъ изъ мірянъ къ содѣйствію пастырямъ въ ихъ служеніи дѣлу миссіи.

2) Такъ какъ въ татарскихъ школахъ на первомъ планѣ стоитъ религіозное обученіе и въ нихъ приготовляются фанатичные защитники ислама, усилить и въ нашихъ инородческихъ школахъ религіозное направленіе.

жденія въ вѣрѣ и благочестіи крещеныхъ инородцевъ и русскихъ поселенцевъ въ Ордѣ и миссіонерскаго ихъ воздѣйствія и вліянія на окружающихъ мусульманъ. Монастырь съ больницею, школою, странопріемными домами; путешествія къ его святынямъ и организація путешествій по другимъ святымъ мѣстамъ имѣютъ громадное вліяніе.

7) Необходимо учредить въ Духовныхъ Семинаріяхъ Епархій съ инородческимъ населеніемъ штатныя противомусульманскія каѳедры съ изученіемъ инородческихъ языковъ и отнести содержаніе ихъ на средства Св. Синода.

8) Необходимо учредить хотя одинъ миссіонерскій институтъ (типа церковно-учительской школы съ миссіонерскими предметами) для обученія дѣтей (изъ второклассной, между прочимъ, школы) крещеныхъ инородцевъ. Назначать кончившихъ здѣсь курсъ въ учителя и священники въ инородческіе приходы, миссіонерами среди мусульманъ и завѣдующими миссіонерскими станами.

9) Необходимо усилить проповѣдническую дѣятельность духовенства въ епархіяхъ съ инородческимъ населеніемъ—для ознакомленія русской паствы съ исламомъ и грозящей отъ него опасностію для Русской церкви и Государства и—расположенія паствы къ пожертвованіямъ на святое дѣло миссіи. Воспитать въ паствѣ духъ любви ко Христу, это—главная мѣра въ борьбѣ съ исламомъ, это—средство привлечь мусульманъ, этихъ заблудшихъ дѣтей Божіихъ, ко Христу—Истинѣ и Животу. Ревность по вѣрѣ здѣсь равнозначуща высшей степени христіанской любви, вся созидающей».

Послѣ рѣчи протоіерея Архангельскаго выступилъ протоіерей *Кречетовичъ* съ предложеніемъ сдѣлать соотвѣтствующее постановленіе относительно нарушеній мусульманами нѣкоторыхъ законовъ. Нужно, говорилъ онъ, обратить вниманіе правительства на эти правонарушенія, чтобы законы не попирались мусульманами, чтобы они были святы для всѣхъ частей населенія Имперіи и всѣми исполнялись одинаково.

Съ аналогичнымъ же заявленіемъ выступилъ священникъ Самарской Епархіи *Михайловъ:* «Въ дѣлѣ миссіи, говорилъ онъ, при просвѣщеніи Св. крещеніемъ татаръ магометанъ, встрѣчаются препятствія часто экономическаго характера. Такъ, всѣмъ миссіонерамъ извѣстно, что магометане очень

фанатичны, и если сородичъ ихъ татаринъ приметъ святое крещеніе, то онъ уже не можетъ возвратиться въ свою родную деревню, тамъ его ждетъ неминуемая смерть отъ побоевъ. Проживая же на сторонѣ новопросвѣщенный татаринъ лишается земельнаго своего надѣла со всѣми членами своей семьи въ нисходящей степени. Новопросвѣщенный, проживая на сторонѣ, не можетъ вернуть надѣла. У меня въ селѣ проживаютъ двѣ семьи крещеныхъ татаръ изъ сосѣдней деревни и общество ихъ лишило ихъ земельнаго надѣла при передѣлѣ земли, основываясь на разъясненіи Правительствующаго Сената 8 пункта ст. 62 общаго положенія о крестьянахъ. Эти татары новокрещенные искали помощи ближайшихъ начальниковъ, но нигдѣ ее не нашли; всѣ совѣтовали обратиться въ волостной судъ. Волостной судъ на основаніи разъясненія Сената имъ отказалъ; дѣло перешло въ Уѣздный Съѣздъ. Съѣздъ относительно земли только одному изъ просителей присудилъ усадьбу, а другому отказалъ. Почему-то Уѣздный Съѣздъ не примѣнилъ въ этомъ случаѣ разъясненіе Сенатомъ 30-й статьи положенія о крестьянахъ. Эти два разъясненія Сената мѣстнымъ судомъ примѣняются произвольно. Я просилъ бы Съѣздъ обратить на это вниманіе и возбудить предъ Правительствомъ ходатайство объ огражденіи экономическихъ интересовъ новокрещенныхъ отъ посягательства мухаммеданскихъ обществъ».

Послѣ этого говорилъ Касимовскій миссіонеръ о. *Доронкинъ*. Онъ кратко очертилъ современное состояніе мухаммеданства въ Касимовѣ и отношеніе мусульманъ къ русскому населенію и далъ краткій очеркъ исторіи Косимовской миссіи». Главная сила мусульманъ, говорилъ онъ, заключается въ ихъ сплоченности. Мусульмане Касимовскіе богаты, они все захватили въ свои руки. Какая сила въ сплоченности мусульманскаго населенія показываетъ случай съ брошюрой Касимовскаго миссіонера, не понравившейся татарамъ. Торговцы, взявшіе эту брошюру на комиссію для продажи, отказались вскорѣ, такъ какъ покупатели татары перестали брать у нихъ товаръ. Даже земство отказалось отъ продажи». Касимовскіе татары, по мнѣнію о. Доронкина, подготовлены къ воспринятію русской культуры, но не христіанства. Они учатся русской грамотѣ и принимаютъ кое что въ жизнен-

рѣшаюсь критиковать или дополнять обширнаго и обстоятельнаго доклада профессора Машанова, но укажу только, что, по моему мнѣнію, слѣдуетъ предпринять съ миссіонерскою цѣлію.

1) Организацію прихода, какъ миссіонерской общины, крещеныхъ инородцевъ среди мусульманъ и прихода русскихъ поселенцевъ среди башкиръ или киргизовъ. Въ приходъ преимущественно долженъ быть назначаемъ русскій пастырь, миссіонерски образованный, а также и богословски, прекрасно владѣющій языкомъ инородцевъ и хорошо знакомый съ обличеніемъ ислама. Онъ совершаетъ богослуженіе на инородческомъ языкѣ, ведетъ въ приходѣ бесѣды съ прихожанами о зловѣріи ислама и представляетъ имъ краткое, но сильное опроверженіе главныхъ пунктовъ ислама. Кромѣ этого онъ ведетъ полемическія бесѣды съ мусульманами, какъ противодѣйствіе пропагандѣ ислама татарами среди крещеныхъ инородцевъ. Обученіе въ школѣ приходской должно вестись по системѣ Ильминскаго, при чемъ учащіеся на урокахъ Закона Божія должны ознакомляться съ главными положеніями ислама и опроверженіемъ ихъ.

Обязанность пастыря противодѣйствовать исламу не только ученіемъ, но и примѣромъ своей доброй христіанской жизни, стараясь своимъ добрымъ примѣромъ улучшить и жизнь своихъ пасомыхъ, ибо мусульмане укоряютъ православныхъ въ разныхъ порокахъ и выставляютъ зазорную жизнь ихъ, какъ препятствіе ко крещенію. Противъ пьянства, напримѣръ, нужно завести общество трезвости.—Нужно организовать миссіонерскій кружокъ изъ прихожанъ, дѣятельность котораго должна простираться не только на защиту православія, но и на нападеніе на исламъ.

По отношенію къ русскимъ приходамъ, находящимся среди иновѣрнаго населенія, хотя бы для примѣра въ Тургайскомъ краѣ, должны быть приняты слѣдующія мѣры: священникъ такого прихода обязанъ знать мѣстный инородческій языкъ. Онъ долженъ также вести бесѣды и проповѣди съ обличеніемъ и опроверженіемъ главныхъ положеній и заблужденій ислама. Особенное вниманіе онъ долженъ обратить на школу. Въ ней долженъ быть русскій учитель, хорошо знакомый съ исламомъ и вѣрованіями язычниковъ инородцевъ.

Пастырь можетъ набрать изъ учениковъ-мальчиковъ и дѣвочекъ, знающихъ инородческіе языки, нѣсколько человѣкъ, и обучить ихъ полемикѣ съ исламомъ, приготовляя такимъ образомъ миссіонеровъ и борцовъ за православіе.

2) Необходимо учредить по Епархіямъ съ многочисленнымъ инородческимъ мусульманскимъ населеніемъ должности Епархіальнаго миссіонера противъ ислама, съ солидной миссіонерской подготовкой, хорошимъ знаніемъ языка и содержаніемъ отъ 2 до 3 тысячъ рублей изъ средствъ Св. Синода, или изъ мѣстныхъ, гдѣ это возможно.

3) Веденіе полемическихъ бесѣдъ съ мусульманами есть лучшее средство противодѣйствовать пропагандѣ ислама со стороны мусульманъ. Со стороны миссіонера должна быть подготовка къ бесѣдамъ съ мусульманами и пособія для нея.

(4) Средства борьбы съ исламомъ: Строгій контроль за мусульманскими школами, предметами, какіе въ нихъ преподаются, и учебниками. Наблюденіе за мусульманской прессой. Для сего долженъ быть особый отдѣлъ въ миссіонерскомъ изданіи, журналѣ или газетѣ, издаваемой въ Казани или Ташкентѣ или другихъ какихъ либо городахъ. Въ журналѣ или газетѣ должны быть отдѣлы этнографическій и полемическій. Должны дѣлаться переводы обличительныхъ статей по исламу (изъ газеты или журнала) на инородческіе языки (крещено татарскій, киргизскій и башкирскій) русской транскрипціей, для распространенія среди крещеныхъ инородцевъ.

5) Условія просвѣщенія инородцевъ мусульманъ въ существующихъ министерскихъ русско-татарскихъ, русско-киргизскихъ и русско-башкирскихъ школахъ:—Необходимо открыть новыя школы и заботиться о лучшей ихъ постановкѣ. Главное не въ томъ, чтобы было много школъ, а въ томъ, какъ онѣ постановлены. Завѣдующими въ нихъ должны быть русскіе учителя съ образованіемъ церковно-учительской школы, хорошо бы съ знаніемъ инородческаго языка. Выборъ учителей долженъ быть строгій и осмотрительный.

6) Основаніе въ Епархіяхъ съ многочисленнымъ инородческимъ населеніемъ просвѣтительныхъ учрежденій:—Необходимо устроить мужеской и женскій монастыри: одинъ среди крещеныхъ инородцевъ (татаръ), другой среди русскихъ поселенцевъ, въ степяхъ близь Орды, для просвѣщенія и утвер-

семейную связь съ малопригладной сартянкой или киргизкой, или же свою дочь выдать за сарта или киргиза». Тѣмъ не менѣе должно сказать, что такія нелегальныя связи бываютъ между русскими и туземцами. Мы дожили до того, что мусульмане ругаютъ насъ въ газетахъ. Я своими словами хочу сказать, что имя русское пало среди инородцевъ и иновѣрцевъ, какъ это извѣстно особенно на Кавказѣ, въ Осетіи.

Мухаммедане сманиваютъ русскихъ въ исламъ, при чемъ употребляются для этого разные способы: рускаго рабочаго отрываютъ отъ семьи и окружаютъ всѣмъ мухаммеданскимъ, не давая ему сноситься со своими соплеменниками. Обездоленный, оторванный отъ семьи, русскій переходитъ въ исламъ потому, что ему судятъ обезпеченную жизнь: «Переходи къ намъ, говорятъ ему, мы сдѣлаемъ тебя счастливымъ». Бываютъ случаи, что въ исламъ переходятъ женщины изъ обезпеченныхъ классовъ. Такъ напримѣръ, въ Касимовѣ перешла въ исламъ дворянка, купчиха. А въ разныхъ глухихъ углахъ, что дѣлается? Дѣвушки прислуги и работницы на плантаціяхъ (въ Крыму) эксплоатируются своими хозяевами-мусульманами, которые пользуются не только ихъ душой, но и тѣломъ. Мусульмане совершенно игнорируютъ насъ какъ господствующую народность. Мы же безпечны и безразличны до того, что не обращаемъ на это никакого вниманія, на свой нравственный уровень и даже на паденіе въ глазахъ инородцевъ-мусульманъ. Начавшаяся въ послѣднее время духовная вообще расшатанность наша проникла и въ массу простого народа, среди котораго мы встрѣчаемъ легкомысленныхъ безбожниковъ и практическихъ невѣровъ, которые соблазняются не исламомъ, какъ комплексомъ догматовъ и нравственныхъ постановленій, а самимъ мусульманствомъ: русскія женщины и дѣвицы увлекаются мусульманами-мужчинами изъ за чувственныхъ влеченій, особенно въ глухихъ мѣстахъ, куда забрасываетъ русскаго человѣка судьба, или же изъ за средствъ къ содержанію, особенно если въ семьѣ нѣтъ любви и порядка (въ рабочей средѣ), а мужчина русскій чаще всего переходитъ въ исламъ изъ меркантильныхъ расчетовъ и рѣдко по влеченію сердца, т. е. по любви къ мусульманкѣ. Послѣдняя форма обращенія русскихъ въ исламъ представляется какъ единичныя исключенія потому, что мусульманскія женщины

изолированы и увлечь русскаго человѣка мусульманкѣ почти невозможно. Но въ обоихъ случаяхъ русскому человѣку становится не только грустно, но больно, и я въ этомъ случаѣ грѣшенъ противъ патріотизма и склоненъ къ пессимизму. Каюсь, я иногда думаю съ болью въ душѣ, не переживаемъ ли мы времени паденія Россійской Имперіи».

Такъ какъ обмѣнъ мнѣній еще не закончился и высказались не всѣ желающіе, то окончаніе его перенесено на слѣдующее засѣданіе.

Засѣданіе окончилось молитвою въ $11^3/_4$ час. дня.

Подписали: Предсѣдатель отдѣла, Епископъ *Константинъ*.
Докладчикъ отдѣла, профессоръ *М. Машановъ*.
Секретарь отдѣла, *И. Далматовъ*.

Протоколъ № 4.

18 іюня 1910 года подъ предсѣдательствомъ Преосвященнѣйшаго Константина Епископа Самарскаго и Преосвященнѣйшаго Наѳанаила Епископа Уфимскаго въ 12 часовъ дня состоялось засѣданіе мусульманскаго отдѣла Миссіонерскаго Казанскаго Съѣзда.

Въ засѣданіи присутствовали: Преосвященный Гавріилъ Епископъ Омскій. г. Казанскій Губернаторъ М. В. Стрижевскій, Протопресвитеръ Московскаго Успенскаго собора В. С. Марковъ, профессора Академіи: протоіерей Е. А. Маловъ и Н. И. Ивановскій, профессоръ Университета протоіерей А. В. Смирновъ, Дѣйствительные Статскіе Совѣтники Н. П. Остроумовъ и Брызгаловъ, командированные Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ Бондарь и Маловъ и прочіе члены и допущенныя на Съѣздъ лица въ количествѣ 87 человѣкъ. Докладчикомъ былъ профессоръ Академіи М. А. Машановъ, секретаремъ И. Далматовъ.

Засѣданіе открылось молитвою Св. Духу.

Послѣ молитвы Предсѣдатель отдѣла Преосвященный Константинъ, Епископъ Самарскій, открылъ обмѣнъ мнѣній по поводу доклада профессора Машанова, предложивъ высказаться записавшимся на предыдущемъ засѣданіи и всѣмъ желающимъ лицамъ. По порядку записи первымъ выступилъ протоіерей *Архангельскій* и сказалъ приблизительно слѣдующее: «Я не

224 МИССІОНЕРСКІЙ СЪѢЗДЪ ВЪ КАЗАНИ

семейную связь съ малопригладной сартянкой или киргизкой, или же свою дочь выдать за сарта или киргиза». Тѣмъ не менѣе должно сказать, что такія нелегальныя связи бываютъ между русскими и туземцами. Мы дожили до того, что мусульмане ругаютъ насъ въ газетахъ. Я своими словами хочу сказать, что имя русское пало среди инородцевъ и иновѣрцевъ, какъ это извѣстно особенно на Кавказѣ, въ Осетіи.

Мухаммедане сманиваютъ русскихъ въ исламъ, при чемъ употребляются для этого разные способы: рускаго рабочаго отрываютъ отъ семьи и окружаютъ всѣмъ мухаммеданскимъ, не давая ему сноситься со своими соплеменниками. Обездоленный, оторванный отъ семьи, русскій переходитъ въ исламъ потому, что ему судятъ обезпеченную жизнь: «Переходи къ намъ, говорятъ ему, мы сдѣлаемъ тебя счастливымъ». Бываютъ случаи, что въ исламъ переходятъ женщины изъ обезпеченныхъ классовъ. Такъ напримѣръ, въ Касимовѣ перешла въ исламъ дворянка, купчиха. А въ разныхъ глухихъ углахъ, что дѣлается? Дѣвушки прислуги и работницы на плантаціяхъ (въ Крыму) эксплоатируются своими хозяевами-мусульманами, которые пользуются не только ихъ душой, но и тѣломъ. Мусульмане совершенно игнорируютъ насъ какъ господствующую народность. Мы же безпечны и безразличны до того, что не обращаемъ на это никакого вниманія, на свой нравственный уровень и даже на паденіе въ глазахъ инородцевъ-мусульманъ. Начавшаяся въ послѣднее время духовная вообще расшатанность наша проникла и въ массу простого народа, среди котораго мы встрѣчаемъ легкомысленныхъ безбожниковъ и практическихъ невѣровъ, которые соблазняются не исламомъ, какъ комплексомъ догматовъ и нравственныхъ постановленій, а самимъ мусульманствомъ: русскія женщины и дѣвицы увлекаются мусульманами-мужчинами изъ за чувственныхъ влеченій, особенно въ глухихъ мѣстахъ, куда забрасываетъ русскаго человѣка судьба, или же изъ за средствъ къ содержанію, особенно если въ семьѣ нѣтъ любви и порядка (въ рабочей средѣ), а мужчина русскій чаще всего переходитъ въ исламъ изъ меркантильныхъ расчетовъ и рѣдко по влеченію сердца, т. е. по любви къ мусульманкѣ. Послѣдняя форма обращенія русскихъ въ исламъ представляется какъ единичныя исключенія потому, что мусульманскія женщины

ПРОТОКОЛЫ ОТДѢЛА ПО МУСУЛЬМАНСТВУ № 3. 225

изолированы и увлечь русскаго человѣка мусульманкѣ почти невозможно. Но въ обоихъ случаяхъ русскому человѣку становится не только грустно, но больно, и я въ этомъ случаѣ грѣшенъ противъ патріотизма и склоненъ къ пессимизму. Каюсь, я иногда думаю съ болью въ душѣ, не переживаемъ ли мы времени паденія Россійской Имперіи».

Такъ какъ обмѣнъ мнѣній еще не закончился и высказались не всѣ желающіе, то окончаніе его перенесено на слѣдующее засѣданіе.

Засѣданіе окончилось молитвою въ $11^3/_4$ час. дня.

Подписали: Предсѣдатель отдѣла, Епископъ *Константинъ*.
Докладчикъ отдѣла, профессоръ *М. Машановъ*.
Секретарь отдѣла, *И. Далматовъ*.

Протоколъ № 4.

18 іюня 1910 года подъ предсѣдательствомъ Преосвященнѣйшаго Константина Епископа Самарскаго и Преосвященнѣйшаго Наѳанаила Епископа Уфимскаго въ 12 часовъ дня состоялось засѣданіе мусульманскаго отдѣла Миссіонерскаго Казанскаго Съѣзда.

Въ засѣданіи присутствовали: Преосвященный Гавріилъ Епископъ Омскій. г. Казанскій Губернаторъ М. В. Стрижевскій, Протопресвитеръ Московскаго Успенскаго собора В. С. Марковъ, профессора Академіи: протоіерей Е. А. Маловъ и Н. И. Ивановскій, профессоръ Университета протоіерей А. В. Смирновъ, Дѣйствительные Статскіе Совѣтники Н. П. Остроумовъ и Брызгаловъ, командированные Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ Бондарь и Маловъ и прочіе члены и допущенныя на Съѣздъ лица въ количествѣ 87 человѣкъ. Докладчикомъ былъ профессоръ Академіи М. А. Машановъ, секретаремъ И. Далматовъ.

Засѣданіе открылось молитвою Св. Духу.

Послѣ молитвы Предсѣдатель отдѣла Преосвященный Константинъ, Епископъ Самарскій, открылъ обмѣнъ мнѣній по поводу доклада профессора Машанова, предложивъ высказаться записавшимся на предыдущемъ засѣданіи и всѣмъ желающимъ лицамъ. По порядку записи первымъ выступилъ протоіерей *Архангельскій* и сказалъ приблизительно слѣдующее: «Я не

одного и того же характера. Единенія среди администраціи нѣтъ, да оно и не спрашивается. Теперь обратимся къ школѣ.

На инородческое образованіе въ разныхъ мѣстахъ обширной Россіи смотрятъ также различно: такъ въ Казанскомъ округѣ принята одна система, подъ вліяніемъ идей Ильминскаго, въ Крыму господствуетъ другая система, подъ вліяніемъ антирусскихъ тенденцій Гаспринскаго, а на Кавказѣ, въ виду разноплеменности инородцевъ, дѣйствуютъ разныя системы; въ Туркестанскомъ краѣ со времени генерала Кауфмана система инородческаго образованія подвергалась неоднократно разнымъ измѣненіямъ. Между тѣмъ въ такомъ важномъ дѣлѣ о такихъ колебаніяхъ не должно быть и рѣчи. И татары проводятъ свою школьную систему систематически, безъ уклоненія въ сторону. Это нужно знать русской администраціи и руководствоваться ихъ примѣромъ, достаточно оправдавшимъ себя на опытѣ. По моему мнѣнію, татаръ трогать не слѣдуетъ: у нихъ свои конфессіональныя задачи и цѣли, а у насъ свои. Правительство обязано только наблюдать за мусульманскими школами и направлять ихъ дѣятельность къ общей государственной задачѣ. Я самъ лично отношусь къ татарамъ, какъ къ отдѣльной національности, очень благосклонно, хорошо, за ихъ хорошія качества. Но отношеніе къ нимъ, какъ къ мухаммеданамъ, какъ къ пропагандистамъ панисламистическихъ идей, должно быть иное. Нужно посмотрѣть какіе учебники въ татарскихъ школахъ. Едва ли многіе изъ насъ знаютъ каковы они, и весьма немногіе въ состояніи ознакомиться съ ихъ содержаніемъ. А главное, объ этомъ мало и рѣдко думаютъ. Между тѣмъ каждому должно быть понятно, какое огромное воспитательное значеніе имѣютъ учебники въ начальной школѣ. Я не говорю объ учебникахъ французскихъ школъ, а разскажу о своемъ впечатлѣніи, вынесенномъ мною изъ предисловія къ одному нѣмецкому учебнику, употреблявшемуся еще въ 70 годахъ прошлаго столѣтія въ одной изъ здѣшнихъ гимназій. Въ предисловіи къ этому учебнику говорилось, что нѣмецкій языкъ есть самый красивый, серьезный и т. д. языкъ въ мірѣ. А между тѣмъ мы русскіе о своемъ родномъ языкѣ не имѣемъ привычки говорить что нибудь подобное, хотя нашъ языкъ, какъ авторитетно высказывался И. С. Тургеневъ, не менѣе другихъ европейскихъ народовъ

прекрасенъ въ разныхъ отношеніяхъ. Не въ лучшемъ положеніи и учебники по разнымъ другимъ предметамъ начальнаго курса, такъ какъ въ школѣ дѣтскій умъ и чувство не развиваются въ національномъ направленіи. Этимъ и объясняется, что, напримѣръ, дѣти русскихъ православныхъ родителей не прочувствовають такихъ важнѣйшихъ фактовъ, какъ распространеніе христіанства въ древней Руси и церковно-историческаго значенія христіанско-просвѣтительной дѣятельности Московскихъ Митрополитовъ Петра, Алексія, Іоны и Филиппа, и болѣе позднихъ—Димитрія Ростовскаго и Тихона Задонскаго. Одинъ мальчикъ не могъ правильно объяснить выраженіе молитвой Господней «хлѣбъ нашъ насущный» и сказалъ, что подъ словомъ «насущный» разумѣется сушеный хлѣбъ, а другой сказалъ, что подъ именемъ Святителя Димитрія, упоминаемаго въ церкви, нужно разумѣть Вѣрненскаго епископа Димитрія. Чтобы не увеличивать числа фактовъ, я сошлюсь на личное сознаніе присутствующихъ здѣсь о.о. законоучителей, которымъ вѣроятно извѣстно болѣе, чѣмъ мнѣ, истинное положеніе дѣла обученія дѣтей русскаго народа по закону Божію. Я только укажу еще на одинъ существенный пробѣлъ въ этомъ отношеніи, что дѣти нашихъ школъ обыкновенно не знаютъ отличія исповѣдуемой ими православной христіанской религіи отъ мусульманской, съ исповѣдниками которой встрѣчаются на каждомъ шагу. Поэтому мнѣ представляется неотложно необходимымъ составить учебникъ, особенно для миссіонерскихъ школъ, съ параллельнымъ изложеніемъ истинъ вѣры христіанской и мухаммеданской.

Мусульманскія школы, какъ извѣстно, существуютъ повсемѣстно въ очень большомъ числѣ и дѣти мусульманъ изучаютъ въ нихъ твердо и отчетливо истины своей вѣры. А въ послѣднее время среди мусульманъ распространяется особая новометодная школа, въ которой къ старымъ знаніямъ чисто религіознаго характера присоединяются элементарныя свѣдѣнія по исторіи, географіи и т. д., но къ сожалѣнію безъ русскаго патріотическаго направленія. Въ Ташкентѣ, напримѣръ, до 15-ти такихъ школъ. Въ двухъ я былъ на экзаменахъ. Мало кто знаетъ, что это за школы; между тѣмъ онѣ представляютъ нѣчто поразительное. Въ одной школѣ до 150-ти мальчиковъ, съ которыми занимается 4 учителя. Выдержка

учениковъ, дисциплина въ школѣ образцовая. Для встрѣчи почетныхъ посѣтителей школы составлено привѣтствіе и разучено по нотамъ—это нѣчто въ родѣ кантаты. Но школа эта совершенно не патріотична, она не пріучаетъ любить Россію. Догматы вѣры изложены кратко и отчетливо и ученики отвѣчаютъ ихъ на распѣвъ безъ запинки, но русская исторія и русская географія совершенно имъ не знакомы. Одинъ, напримѣръ, спуталъ представленіе о господствующемъ русскомъ народѣ съ другимъ, чего, казалось-бы, не должно бы быть;—поэтому я снова повторяю: профессіональныя мусульманскія школы уничтожать не слѣдуетъ, но необходимо взять ихъ подъ надзоръ. Въ этомъ мы должны брать примѣръ съ Японцевъ и Турокъ. Японцы, еще не владѣя Кореей, сдѣлали распоряженіе о закрытіи всѣхъ школъ, существующихъ безъ распоряженія правительства. Для воспитанія дѣтей въ патріотическомъ направленіи въ Японіи составлена особая хрестоматія, которая могла бы служить образцомъ для нашихъ инородческихъ школъ. При этомъ я отмѣчу, что въ русскихъ школахъ, гдѣ русскіе обучались съ дѣтьми татаръ и киргизъ, послѣдніе нерѣдко лучше отвѣчаютъ на вопросы по русской церковной исторіи, чѣмъ русскіе. Это уже не просто не хорошо, а даже обидно. П. В. Знаменскій передавалъ мнѣ, что онъ вынесъ очень хорошее впечатлѣніе отъ отвѣтовъ учениковъ крещеныхъ школъ по катехизису и церковному богослуженію.

Кончу свои слова мыслью о церковной дисциплинѣ. Если ее не будетъ, то мы не сможемъ бороться съ такимъ организованнымъ врагомъ, какъ мухаммеданство. У насъ нѣтъ ни сознанія, ни охоты бороться».

Послѣ рѣчи Н. П. Остроумова попросилъ слова почетный секретарь Съѣзда В. М. Скворцовъ и сказалъ: «Вотъ уже нѣсколько разъ въ нашихъ собраніяхъ выступаетъ многоуважаемый Н. П. Остроумовъ и всякій разъ его слова, сообщаемыя имъ свѣдѣнія, слушаются всѣмъ собраніемъ съ захватывающимъ общимъ интересомъ и ставятъ наши сужденія на надлежащую почву, освѣщая, устанавливая принципы. Такъ, напримѣръ, вчера на общемъ собраніи Н. П. установилъ точку зрѣнія на такъ называемыя полицейскія мѣры.

Сейчасъ мы слышали отъ него-же, что миссіонерство среди инородцевъ не есть только дѣло пастыря, а дѣло общегосударственное. Достойно вниманія указаніе на то обстоятельство, что не однѣ и тѣ же мѣры и пріемы дѣятельности принимаются въ Россіи по отношенію къ инородцамъ и на окраинахъ, такъ, напримѣръ, въ Туркестанскомъ краѣ. Слушая наблюденія Н. П., посвятившаго всю свою жизнь инородческому просвѣщенію, и его предсказанія, я заражаюсь опасеніемъ какъ бы смиреніе русскаго народа въ этомъ вопросѣ не привело къ пагубнымъ послѣдствіямъ въ будущемъ. Не будутъ ли времена, когда наши потомки принуждены будутъ отстаивать свои права въ борьбѣ съ мусульманствомъ, какъ въ настоящее время въ Петербургѣ ведутъ наши палаты борьбу за державныя права противъ Финляндцевъ. Но мусульманство не Финляндія, а врагъ гораздо болѣе сильный и грозный. Вотъ что я хотѣлъ сказать. Я присоединяюсь къ мнѣнію Преосвященнаго Андрея о возрожденіи приходской жизни, но когда-то приходъ возродится, а дѣло не идетъ впередъ. Каждый изъ насъ долженъ заботиться о поднятіи миссіонерскаго дѣла, на мѣстахъ вдохновлять, снаряжать отдѣльныя миссіонерскія единицы и объединять ихъ въ кружки. А теперь я предлагаю Собранію выразить отъ лица всѣхъ благодарность Н. П. Остроумову и просить его чаще выступать въ собраніяхъ съ своимъ словомъ опыта, помогать намъ своими цѣнными указаніями и быть менѣе застѣнчивымъ, чаще выступая въ собраніяхъ. Такими спеціалистами Съѣздъ долженъ гордиться, выдвигая ихъ на первую позицію, какъ первоклассные авторитеты».

Въ отвѣтъ на эту рѣчь Н. П. Остроумовъ сказалъ слѣдующее: «Я напротивъ долженъ благодарить Съѣздъ за вниманіе ко мнѣ. Я извѣрился во взглядахъ русскихъ людей на современный церковный вопросъ, о глубокихъ личныхъ нашихъ вѣрованіяхъ, о широтѣ нашихъ государственныхъ взглядовъ на современное положеніе инородческаго вопроса въ Россіи и о мѣрахъ къ направленію этого важнаго вопроса въ его надлежащее русло. Укажу на одну такую мѣру:—о смѣшанныхъ бракахъ русскихъ съ инородцами. Такой вопросъ былъ поставленъ въ 1898 году гражданскою властью въ Туркестанѣ. На вопросъ было отвѣчено «Едва-ли кто изъ уважающихъ себя русскихъ рѣшится добровольно установить

Не только муллы, но и каждый мусульманинъ настолько привержевъ къ своей вѣрѣ, что служитъ добровольнымъ миссіонеромъ во всѣхъ тѣхъ мѣстахъ, куда занесетъ его судьба, и миссіонерствуетъ при всякомъ удобномъ случаѣ. Такъ, когда мнѣ приходилось ѣздить по Тургайскимъ степямъ, то ямщикъ, везшій меня, на каждой станціи миссіонерствовалъ, обучая молитвамъ окружающихъ кочевниковъ, пользуясь для этой цѣли каждой свободной минутой. Мало того: хитрые мусульмане начали строить церкви, чтобы овладѣть симпатіями инородцевъ, а потомъ овладѣть ими. Былъ въ Казанской губерніи такой фактъ, что мусульманинъ выстроилъ христіанскій храмъ. Этотъ фактъ произошелъ среди черемисъ и произвелъ величайшее недоумѣніе однихъ и смущеніе въ другихъ. Теперь не достаетъ на достройку другого храма 1000 рублей и этотъ же мусульманинъ выступилъ съ предложеніемъ своихъ услугъ: «Приходите отъ прихода, говоритъ, ко мнѣ завтра и я вамъ денегъ дамъ».

Чѣмъ же можно противодѣйствовать этому натиску со стороны мусульманъ, какъ только не поднятіемъ всей нашей нравственной жизни, оживленіемъ духа нашей приходской жизни, организаціей приходскихъ силъ. Одинъ Рязанскій священникъ подалъ прекрасную мысль—воспользоваться въ цѣляхъ разрушенія мусульманской пропаганды и противодѣйствія ей тѣми русскими людьми, которые знаютъ инородческіе языки. Обучить ихъ, наставить въ пріемахъ борьбы съ мухаммеданствомъ и противопоставить ихъ мухаммеданскимъ проповѣдникамъ. Нужно организовать приходскую жизнь, противопоставить всѣ силы мухаммеданству. Никакія наши постановленія ничего не дадутъ для миссіи, мало помогутъ, а нужно нѣчто иное. Я стою именно за поднятіе жизни всего православія, за общій подъемъ всей церковной жизни. Если это будетъ, все будетъ хорошо; а если этого не будетъ, то все наше дѣло окончательно погибнетъ».

Послѣ Преосвященнаго Н. N. Остроумовъ сказалъ приблизительно слѣдующее: «Я позволю себѣ присоединиться къ мнѣнію Преосвященнаго Андрея, но мнѣ кажется, что такая постановка вопроса не обнимаетъ всего дѣла и не имѣетъ абсолютнаго значенія. Это мѣры только частичные, а намъ нужно заботиться, чтобы наши мѣры были всеобъемлющи.

Поэтому, я думаю, пока все духовенство, администрація, общество и школа не сознаютъ, что этотъ вопросъ касается всей Россіи,—ничего не выйдетъ. Но у насъ дѣйствительно никто не подготовленъ и не думаетъ готовиться. Возьмемъ, напримѣръ, наше духовенство. Да развѣ оно подготовлено. Нѣтъ, оно корана и мусульманства не знаетъ, оно не подготовлено для борьбы, оно не знаетъ силъ противника и его самого. Но у насъ не сознаютъ этого и не знаютъ, и въ большинствѣ случаевъ не желаютъ знать. Какъ же такія лица могутъ оказывать воздѣйствіе на мусульманъ?

Позвольте перейти къ администраціи. Если возьмемъ администрацію,—положеніе дѣла не лучше. Наша администрація относится ко всѣмъ одинаково, какъ къ подданнымъ. Она смотритъ на инородцевъ также, какъ и на русскихъ, нисколько не интересуясь ихъ религіознымъ состояніемъ. Но у администраціи нѣтъ общихъ мѣръ по отношенію къ инородцамъ, она дѣйствуетъ разрозненно. Администрація одной области примѣняетъ къ инородцамъ одни мѣры; административныя же лица другихъ областей въ аналогичныхъ случаяхъ примѣняютъ другія мѣры. Поэтому часто случается, что въ двухъ смежныхъ областяхъ къ инородцамъ примѣняются совершенно различныя мѣры въ однихъ и тѣхъ же случаяхъ. Если же и бываютъ попытки къ единству дѣйствія, то онѣ оканчиваются скоро, такъ какъ запросы однихъ администраторовъ оставляются ихъ преемниками безъ отвѣта. Я приведу примѣръ: Въ Тургайской области былъ губернаторъ Барабашъ, слышавшій о полезности для инородцевъ русскаго алфавита безъ значковъ, и онъ вздумалъ примѣнить это къ оффиціальной перепискѣ киргизъ съ русской администраціей. Пробный листъ такой переписки онъ прислалъ въ Ташкентъ къ Губернатору Сыръ-Дарьинской области съ просьбой отозваться о его опытѣ. Сыръ-Дарьинскій губернаторъ обратилъ вниманіе на опытъ своего сосѣда и думалъ распространить его въ своей области. Съ этою цѣлью мнѣ было поручено составить сравнительную таблицу двухъ алфавитовъ—арабскаго и русскаго; и дальше этого дѣло не пошло. Вообще вѣроятно между сосѣдними областями—Тургайской и Туркестанской—едва ли найдется въ совмѣстности лежащихъ мѣстахъ нѣсколько мѣропріятій

Постановили: выслушать окончаніе чтенія доклада въ слѣдующемъ засѣданіи мусульманскаго отдѣла 14 іюня въ 6 часовъ вечера.

Засѣданіе закончилось молитвою въ 12-ть часовъ дня.
Предсѣдатель отдѣла Епископъ *Константинъ*.
Докладчикъ отдѣла профессоръ *М. Машановъ*.
Секретарь отдѣла: *И. Далматовъ*.

Протоколъ № 2-й.

14 іюня 1910 года въ 6 часовъ вечера подъ предсѣдательствомъ Преосвященнѣйшаго Константина, Епископа Самарскаго и Ставропольскаго, состоялось засѣданіе мусульманскаго отдѣла Миссіонерскаго Казанскаго Съѣзда.

Въ засѣданіи присутствовали: Высокопреосвященнѣйшій Іаковъ, Архіепископъ Симбирскій, Преосвященные: Гавріилъ Епископъ Омскій, Палладій Епископъ Пермскій, Гермогенъ Епископъ Саратовскій, Филаретъ Епископъ Вятскій, Андрей Епископъ Мамадышскій, Протопресвитеръ В. С. Марковъ, Профессоръ протоіерей Е. А. Маловъ, Профессоръ Университета протоіерей А. В. Смирновъ, Дѣйствительные Статскіе Совѣтники Н. П. Остроумовъ и И. Л. Брызгаловъ; командированные Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ И. М. Даниловъ, Д. П. Маловъ, С. Д. Бондарь и прочіе члены и допущенныя на Съѣздъ лица въ количествѣ 156 человѣкъ. Докладчикомъ былъ заслуженный экстра-ординарный профессоръ Казанской Духовной Академіи М. А. Машановъ, секретаремъ г. Далматовъ.

Засѣданіе открылось молитвою Св. Духу.

Слушали: продолженіе доклада профессора М. А. Машанова (Докладъ см. ниже на стр. 235—340).

Собраніе кончилось молитвою въ $8^1/_2$ часовъ вечера.

Предсѣдатель отдѣла Епископъ *Константинъ*.
Докладчикъ Отдѣла: Профессоръ *Машановъ*.
Секретарь отдѣла: *И. Далматовъ*.

Протоколъ № 3-й.

17 іюня 1910 года подъ предсѣдательствомъ Преосвященнѣйшаго Константина, Епископа Самарскаго, состоялось засѣданіе мусульманскаго отдѣла Миссіонерскаго Казанскаго Съѣзда. Засѣданіе началось въ $9^1/_2$ часовъ утра.

Въ засѣданіи присутствовали: Преосвященные: Гавріилъ Епископъ Омскій, Палладій Епископъ Пермскій, Наѳанаилъ Епископъ Уфимскій, Андрей Епископъ Мамадышскій, Протопресвитеръ В. С. Марковъ, Казанскій Губернаторъ, М. В. Стрижевскій, профессоръ Академіи протоіерей Е. А. Маловъ, Дѣйствительные Статскіе Совѣтники В. М. Скворцовъ, Н. П. Остроумовъ и Брызгаловъ, командированные Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ Даниловъ, Маловъ и Бондарь и прочіе члены и допущены на Съѣздъ въ количествѣ 118 человѣкъ. Докладчикомъ былъ профессоръ Казанской Академіи М. А. Машановъ, секретаремъ г. Далматовъ.

Засѣданіе открылось молитвою Св. Духу.

Предсѣдатель отдѣла Преосвященный Константинъ, Епископъ Самарскій, открылъ обмѣнъ мнѣній по поводу прочитаннаго на предыдущихъ собраніяхъ доклада профессора Машанова, предложивъ желающимъ высказаться.

Чтобы ввести присутствующихъ въ курсъ дѣла докладчикъ кратко изъяснилъ настоящее положеніе мусульманства и его отношеніе къ христіанству и предложилъ мѣры, какія можно было бы противопоставить натиску ислама.

Послѣ докладчика выступилъ товарищъ предсѣдателя Съѣзда Преосвященный Андрей Епископъ Мамадышскій и сказалъ приблизительно слѣдующее: «Проф. М. А. Машановъ указалъ намъ въ своемъ обширномъ докладѣ много преступленій мухаммеданъ противъ Св. Православной Церкви. Дѣйствительно, мухаммедане пользуются всѣмъ, чѣмъ только можно, для того, чтобы подорвать авторитетъ Св. Церкви и отторгнуть отъ нея ея членовъ. Для этой цѣли они пользуются услугами не только имамовъ и муллъ, но даже разныхъ старухъ. Напримѣръ, когда мнѣ пришлось разъ быть въ одной вотской деревнѣ, то жители ея говорили мнѣ, что въ сосѣднюю деревню за пять верстъ ходитъ какая то старуха мусульманка и совращаетъ вотяковъ, миссіонерствуетъ, восхваляя мухаммеданство и всячески издѣваясь надъ христіанствомъ.

15*

ждаются въ миссіонерскомъ воздѣйствіи. И это тѣмъ болѣе, что среди нихъ ведется пришлыми гелюнами пропаганда ламаизма и не безъ успѣха. Ужели для сей заброшенной инородческой массы, Русская Православная Церковь не можетъ учредить должности одного миссіонера, спеціальнаго и безприходнаго, чтобы возвратить церкви ея утерянныхъ чадъ. Посему:

1) Желательно въ Оренбургской епархіи для калмыковъ учрежденіе должности спеціальнаго миссіонера безприходнаго, лучше изъ монашествующихъ, съ приличнымъ обезпеченіемъ изъ мѣстныхъ епархіальныхъ средствъ или средствъ Св. Синода, чтобы хватало въ достаточной мѣрѣ на разъѣзды.

2) Желательно просить свѣтскія власти Оренбурга высылать появляющихся среди калмыковъ изъ Астраханскихъ, Ставропольскихъ и Донскихъ единоплеменниковъ-ламаитовъ.

Убогое положеніе оренбургскихъ калмыковъ подтверждается слѣдующими оффиціальными свѣдѣніями, указывающими на начавшееся распространеніе среди нихъ ламаизма. По оффиціальнымъ свѣдѣніямъ Оренбургскаго Епархіальнаго начальства переселено калмыковъ въ 1843-4 гг. изъ Ставрополя 3336 д. на территорію Новой линіи отъ г. Орска до г. Троицка; нынѣ же ихъ въ поселкахъ: Вѣрепскомъ 41 д., Тарутинскомъ 21 семья, Нижне-Саларскомъ 53 м. 48 ж., Кацбарскомъ 42 м. 30 ж., Ершовскомъ 15 м. 17 ж., Великопетровскомъ 58 душъ об. пола, Толстинскомъ правосл. 30 — буд. 27, Чесменскомъ 19, Березенскомъ 75, Натальинскомъ 20, Лейпцужскомъ 30, Кулевчинскомъ 119 буд., Елизаветопольскомъ 18 буд., Варшавскомъ 4 христіанъ, 52 буддиста и проч. Всего до 1000 чел.

Калмыки эти значительно обрусѣли, языкъ сохранили, къ церкви принадлежатъ внѣшнимъ образомъ, исполняютъ не всѣ таинства (наприм.: бракъ, исповѣдь и др.), придерживаются далай-ламской религіи, празднуютъ ея праздники. Къ нимъ пріѣзжаютъ наставники изъ Ставропольской губерніи, переходя изъ поселка въ поселокъ. Нынѣ калмыки Тарутинскаго поселка хлопочутъ о разрѣшеніи перейти въ ламаизмъ, а въ 1906—7 нѣкоторые уже перешли (болѣе 200 чел.) (Указъ Оренбургской Конс. 28 февр. 1909 г. № 3176). Среди калмыковъ замѣтно вырожденіе.

Миссионерский Съезд в городе Казани 13-26 июня 1910 года, Казан 1910.

Миссионерский Съезд в городе Казани 13-26 июня 1910 года, Казан 1910

ПРОТОКОЛЫ

Отдѣла по мусульманству Миссіонерскаго Съѣзда въ городѣ Казани 1910 года.

Протоколъ № 1-й.

14 іюня 1910 года въ $10^1/_2$ часовъ утра состоялось засѣданіе мусульманскаго отдѣла Миссіонерскаго Казанскаго Съѣзда.

Въ засѣданіи присутствовали: Высокопреосвященнѣйшій Предсѣдатель Съѣзда Никаноръ, Архіепископъ Казанскій и Свіяжскій, Преосвященные: Предсѣдатель мусульманскаго отдѣла Константинъ Епископъ Самарскій, Гавріилъ Епископъ Омскій, Гермогенъ Епископъ Саратовскій, Палладій Епископъ Пермскій, Алексій Епископъ Чистопольскій, Андрей Епископъ Мамадышскій, Его Превосходительство Казанскій Губернаторъ М. В. Стрижевскій, Протопресвитеръ Московскаго Успенскаго собора Марковъ; Профессора Казанской Академіи: Н. И. Ивановскій и протоіерей Е. А. Маловъ; Дѣйствительные Статскіе Совѣтники: В. М. Скворцовъ, Н. П. Остроумовъ и И. Л. Брызгаловъ; командированные Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ: правитель канцеляріи г. Казанскаго Губернатора И. М. Даниловъ и непремѣнный членъ Казанскаго губернскаго по воинскимъ дѣламъ присутствія Статскій Совѣтникъ Д. П. Маловъ, чиновникъ департамента исповѣданій С. Д. Боздарь и прочіе члены и допущенныя на Съѣздъ лица въ количествѣ 139 человѣкъ. Докладчикомъ былъ заслуженный экстраординарный профессоръ Казанской Духовной Академіи М. А. Машановъ, секретаремъ г. Далматовъ.

Засѣданіе открылось молитвою Св. Духу.

Слушали докладъ профессора Машанова подъ заглавіемъ: «Современное состояніе татаръ-мухаммеданъ и ихъ отношеніе къ другимъ инородцамъ».